Uniwersytet Rzeszowski
Kolegium Nauk Społecznych
Instytut Nauk Socjologicznych

PRACA DOKTORSKA

Iwona Słota

TOŻSAMOŚĆ NARODOWA UKRAIŃSKICH STUDENTÓW STUDIUJĄCYCH W POŁUDNIOWO-WSCHODNIEJ POLSCE

Promotor:
Prof. dr hab. Serhiy Troyan

Rzeszów 2022

Spis treści

Wstęp **4**

ROZDZIAŁ I
Koncepcja pracy **10**

1.1. Wyjaśnienie tematu 10

1.2. Doniosłość poznawcza i praktyczna tematu 24

1.3. Cel i zakres pracy 31

1.4. Metodologiczne podstawy badań własnych 46

1.4.1. Problematyka i hipotezy badawcze 46

1.4.2. Metody, techniki i narzędzia badawcze 53

1.4.3. Przebieg badań i charakterystyka badanych 58

1.4.4. Podsumowanie 65

ROZDZIAŁ II
Rozumienie tożsamości narodowej w naukach społecznych **67**

2.1. Zagadnienie tożsamości narodowej – rozważania teoretyczne 67

2.2. Przegląd wybranych koncepcji narodu i nacjonalizmu 106

ROZDZIAŁ III
Rys społeczno-historyczny kształtowania się tożsamości Ukraińców **144**

3.1. Na drodze do politycznej państwowości 144

3.2. Społeczeństwo a państwowość ukraińska na początku XX wieku 169

3.3. Ideologie narodowe okresu międzywojennego 185

3.4. Antagonizmy narodowościowe podczas II wojny światowej 201

3.5. Zamrożenie idei narodowych w okresie komunizmu 220

Rozdział IV
Ukraina niepodległa: dylematy tożsamości narodowej **239**

4.1. Procesy narodotwórcze po upadku ZSRR: sytuacja ukraińska 239

4.2. „Pomarańczowa Rewolucja" redefiniowaniem tożsamości narodowej 268

4.3. Współczesne narracje na temat ukraińskiej tożsamości narodowej 297

4.3.1. „Rewolucja Godności" aspektem politycznym tożsamości 297

4.3.2. Konteksty społeczne budujące ukraińską tożsamość narodową 319

4.4. Tożsamość młodych Ukraińców w kontekście transformacji 356

ROZDZIAŁ V
Tożsamość narodowa w ocenie ukraińskich studentów na podstawie wyników przeprowadzonych badań własnych **376**

5.1. Analiza porównawcza wyników badań z 2014 i 2022 roku 376

5.2. Ukraińscy studenci o swojej tożsamości narodowej: podsumowanie 435
Zakończenie 469
Bibliografia 478
Spis tabel i wykresów 511
Aneks 515
Kwestionariusz ankiety 515

Wstęp

„Głównym aktorem" i kreatorem procesu budowania ukraińskiej tożsamości narodowej jest społeczeństwo, które samo na sobie doświadcza pozytywnych oraz negatywnych skutków przemian społecznych, ekonomicznych i politycznych zachodzących na przestrzeni wieków. Podstawowe pytania, które nasuwają się w niniejszej dysertacji naukowej to między innymi: Co to znaczy być Ukraińcem? Jakie wartości i postawy określają świadomość narodową studentów?, Jakie czynniki wpływają na przynależność do narodu ukraińskiego? Czym dla młodego pokolenia Ukraińców jest tożsamość narodowa?

Dotychczasowe publikacje i eksploracje pokazują, że tożsamość narodowa to zjawisko niezwykle złożone i dynamiczne. Tożsamość jako pojęcie może być opisywane całościowo, ale także jako zbiór mniej lub bardziej wielowymiarowych elementów. Dostrzega się dużą ilość rozważań teoretycznych i wciąż mało badań w omawianym temacie. Czynniki składające się na tożsamość narodową z reguły nie są systematycznie uporządkowane. W postawach wobec tożsamości narodowej można spodziewać się wewnętrznej niespójności, natomiast mówiąc o społeczeństwie stanowiska wobec poszczególnych aspektów tożsamości nie muszą być zgodne z postawami wobec niej jako pewnej całości.

Dla budowania tożsamości narodowej ważną rolę odgrywa stopień rozwoju cywilizacyjnego danego kraju, uwarunkowany tradycją historyczną oraz sytuacją społeczno-ekonomiczną. Istotny jest również zakres swobód politycznych i kulturalnych, które pozwalają obywatelom na wyrażanie swoich poglądów. Duże znaczenie ma poczucie własnej odrębności, świadomości i podmiotowości, określające przekonanie o sile tożsamości narodowej.

Ukraina jest największym pod względem powierzchni państwem w całości położonym na obszarze europejskim, posiadającym znaczne zasoby bogactw naturalnych i gospodarkę przejściową od centralnie planowanej po rynkową. Dotychczasowe doświadczenia procesu kształtowania tożsamości narodowej Ukraińców dowodzą, że dalsze ich losy w dużej mierze zależą od przemian w sferze społecznej i świadomościowej. Fakt ten uzasadnia celowość podejmowania badań nad tożsamością narodową społeczeństwa ukraińskiego lub wybranej grupy społecznej.

Większość badaczy problematyki narodowościowej zgadza się co do ewolucyjnego i długiego w dziejach procesu kształtowania się tożsamości narodowej. Jak

podkreśla Samuel Huntington *„Tożsamość narodowa jest rezultatem długiego procesu ewolucji historycznej, wyrażających się we wspólnych koncepcjach, podzielanych doświadczeniach, wspólnym pochodzeniu etnicznym, języku, kulturze i zwykle wspólnej religii*"[1].

W przypadku Ukrainy niezwykle trudno wskazać moment przejścia z etapu kształtowania własnej tożsamości do nowoczesnego narodu i państwa. Trudna historia narodu ukraińskiego pozostawia ogromne piętno na kulturze oraz świadomości ukraińskiego społeczeństwa, zarówno młodych obywateli Ukrainy, jak i seniorów. Charakterystyczne jest to, że w XX wieku naród ukraiński kształtował swoją tożsamość na tle europejskich transformacji i procesów politycznych, dokonujących się na arenie międzynarodowej. Przemiany polityczne lat 90. ubiegłego stulecia w Europie Środkowo-Wschodniej były erupcją aktywności społecznej nie tylko obywateli ukraińskich, ale także ówczesnych elit państwowych. Stały się bodźcem wielu zjawisk o podłożu narodowo-etnicznym, związanych między innymi z upadkiem Związku Radzieckiego. Z jednej strony wydarzenia pieriestrojki i fala ruchów niepodległościowych w krajach byłego Związku Radzieckiego przerwały praktyki polityczne tak charakterystyczne dla reżimu socjalistycznego, a z drugiej okres sowiecki odegrał zasadniczą rolę w procesie budowy narodu ukraińskiego, zarówno na wschodzie jak i zachodzie Ukrainy. Mimo, że totalitaryzm utracił swoją legitymizację w sferze formalnej, to jednak nadal wywiera duży wpływ na rzeczywistość społeczną starszych mieszkańców Ukrainy.

Fundamentalnym elementem w podejściu do tematu ukraińskiej tożsamości narodowej jest pokazanie jej wieloaspektywności i interdyscyplinarności, gdyż emocje wokół ukraińskiej tożsamości oscylują pomiędzy krytyką i fascynacją.

Liczne pytania skłaniają do poszerzenia wiedzy o historii i kulturze ziem ukraińskich, czy określenia swoich wartości. Proces ten wymaga jednak ze strony społeczeństwa ukraińskiego przełamania kilku barier, jak światopoglądowego postrzegania dziejów historycznych, określenie swojego stosunku wobec Moskwy i Brukseli, czy podjęcie trudu wypracowania wzajemnych relacji w stosunkach z sąsiadami.

Profesor Jarosław Hrycak,[2] historyk, znawca dziejów Ukrainy, uczestnik licznych debat społeczno-politycznych, w swoich politycznych opiniach i esejach wyraził pogląd,

[1] S. Huntington, *American Politics: The Promise of Disharmony,* Cambridge 1981, s. 60.
[2] J. Hrycak, I. Chruścińska, *Ukraina: przewodnik krytyki politycznej: z Jarosławem Hrycakiem rozmawia Iza Chruślińska,* Gdańsk- Warszawa 2009.

że miejsce Ukrainy niepodległej i demokratycznej jest w Europie, ze swoim zróżnicowanym obrazem, rywalizujących ze sobą wielu projektów ukraińskiej tożsamości narodowej. Jego zdaniem warto analizować tożsamość narodową w dziejach, badając świadomość historyczną. Tego samego oczekuje on od intelektualistów pisząc: *„Ukraińscy intelektualiści mają jeszcze przed sobą swoją szansę. Oby tylko z niej skorzystali*"[3].

Problem formowania się narodu ukraińskiego jest skomplikowany, wieloaspektowy i wielotorowy, a zarazem jak napisał profesor Henryk Szczerbiński: „*Ukraina jest państwem europejskim o strategicznym położeniu geopolitycznym z dużym zróżnicowaniem społeczno-gospodarczo-politycznym, jednak jej siła to przede wszystkim różnorodność w jedności"*[4].

Należy podkreślić, że rozumienie ukraińskiej tożsamości narodowej w kategoriach wielowymiarowego, złożonego w czasie procesu społecznego determinuje charakter jego socjologicznej analizy, która obejmuje następujące płaszczyzny: historyczno-kulturową, geopolityczną, światopoglądową i geograficzną. Tożsamość narodową należy rozpatrywać, odwołując się przede wszystkim do identyfikacji narodowej, dziedzictwa historyczno-kulturowego i społecznych przekonań.

Opis społeczno-historyczny w niniejszej dysertacji naukowej stanowi tło dla zasadniczej analizy, której przedmiotem są postawy studentów wobec zagadnienia współczesnej tożsamości narodowej. Ważna jest próba określenia przez młodych Ukraińców miejsca Ukrainy na geopolitycznej mapie Europy. Mówimy tu o możliwym kierunku przemian (w tym najważniejszych procesów społeczno-politycznych i światopoglądowych, stanowiących treść oraz istotę przeobrażeń), jak i o postrzeganie Ukrainy w przestrzeni publicznej (aspekt normatywny procesu transformacji). Nieodłącznym elementem jest opis społecznych zmian, postaw wobec demokracji i reakcji samego społeczeństwa na procesy demokratyzacji w kraju. Ostatnia kwestia to problem przyszłości Ukrainy oraz tego jak jest postrzegana przez młodych Ukraińców i gdzie widzą oni swoją przyszłość.

Dotychczas najbardziej zaawansowane są przemiany w sferze politycznej, natomiast przemiany w sferze świadomości i w sferze społecznej przebiegają najwolniej, stąd zachodzi konieczność równoległego badania tych obszarów w celu określenia

[3] J. Hrycak, *Nowa Ukraina. Nowe interpretacje*, Wrocław 2009, s. 278.
[4] H. Szczerbiński, *Problemy narodowościowe w Europie i ich wpływ na międzynarodowe stosunki na przełomie XX i XXI wieku,* Warszawa 2009, s. 186.

zewnętrznych i wewnętrznych uwarunkowań procesu kształtowania ukraińskiej tożsamości narodowej studentów oraz głównych kierunków ewolucji.

Współczesnym Ukraińcom, zwłaszcza osobom młodym niezwykle trudno jest jednoznacznie określić od kiedy mówimy o narodzie ukraińskim i jakie treści składają się na ukraińską tożsamość narodową, gdyż nie ma jednego modelu określającego czym jest tożsamość narodowa. Debata na ten temat trwa na Ukrainie od ponad trzech dekad. Jak pokazują statystyki by zdefiniować ukraińską tożsamość narodową potrzebne są skoordynowane badania interdyscyplinarne, które pozwalają szeroko spojrzeć na omawianą problematykę.

Przedmiotem analizy pracy jest tożsamość narodowa młodego pokolenia Ukraińców – studentów studiujących w południowo-wschodniej Polsce. W niniejszej rozprawie uwzględniono analizy materiałów zastanych - opracowania, dane statystyczne i wyniki badań empirycznych. Przedstawione zostały dzieje społeczno-historyczne narodu ukraińskiego w procesie kształtowania się świadomości narodu ukraińskiego. Kwestie te zostały przeanalizowane na płaszczyźnie społecznej i politycznej, z podkreśleniem ostatniego trzydziestolecia. Wybór obszaru badań i problemu badawczego motywuję swoimi własnymi doświadczeniami. Od czasów studiów interesowałam się kwestią ukraińską, co zaowocowało napisaniem dwóch prac magisterskich z historii i politologii z zakresu tematyki spraw ukraińskich. Ponadto przez dziesięć lat pracowałam w Parlamencie Europejskim w Brukseli współpracując z Delegacją do Komisji Współpracy Parlamentarnej UE-Ukraina oraz Delegacją do Zgromadzenia Parlamentarnego Partnerstwa Wschodniego EURONEST.

W podjętej dysertacji naukowej zebrano omawianą problematykę w pewien układ chronologiczno-rzeczowy. Praca składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, podrozdziałów, zakończenia, bibliografii oraz spisu tabel i wykresów.

W rozdziale pierwszym zaprezentowano koncepcję rozprawy, uwzględniając wyjaśnienie tematu, doniosłość poznawczą i praktyczną tematu oraz cel i zakres pracy. Rozdział obejmuje główne problemy i hipotezy badawcze, prezentuje metody oraz techniki i narzędzia realizacji badań, przebieg badań i charakterystykę badanych grup studentów.

W rozdziale drugim, zatytułowanym „Rozumienie tożsamości narodowej w naukach społecznych” zawarto rozważania natury teoretycznej, które stanowią wprowadzenie do problematyki. Omówiono różne podejścia teoretyczne rozumienia tożsamości narodowej. Odwołano się do ukraińskich, polskich i obcojęzycznych

naukowców, którzy zajmują się szeroko rozumianą tożsamością oraz procesami identyfikacji. Przedstawiono różne koncepcje powstawania narodów i odniesiono się do zagadnienia nacjonalizmu. Celem było uzyskanie odpowiedzi na pytanie czym jest tożsamość narodowa oraz jak na tym tle z punktu widzenia historyków, socjologów i innych badaczy naukowych wygląda społeczeństwo ukraińskie.

Rozdział trzeci opatrzony tytułem „Kształtowanie się tożsamości narodowej Ukraińców. Rys społeczno-historyczny" zawiera nawiązania do historii ziem ukraińskich. Obejmuje on analizę kształtowania ukraińskiej tożsamości narodowej na przestrzeni wieków. To opis procesów społeczno-politycznych od początków istnienia narodu ukraińskiego, przez pierwsze próby budowy ukraińskiej państwowości na początku XX wieku, okres II wojny światowej, czasy stalinizmu po odzyskanie niepodległości przez Ukrainę w 1991 roku.

Rozdział czwarty pod tytułem „Ukraina niepodległa: dylematy tożsamości narodowej" dotyczy odpowiedzi na pytania czym jest tożsamość narodowa młodych Ukraińców na tle zintegrowanej Europy, jak młodzi Ukraińcy postrzegają integrację europejską i euroatlantycką, jak ich zdaniem wygląda perspektywa dalszego rozwoju Ukrainy, a przede wszystkim jak na tym tle kształtuje się ukraińska tożsamość narodowa młodych i jakie czynniki wpływają na nią. To próba zestawienia kontekstu społecznego i politycznego. W tym punkcie rodzą się kolejne pytania - jak w przyszłości będzie kształtować się tożsamość narodowa młodego pokolenia Ukraińców i jakie czynniki wpływają na tożsamość narodową ukraińskich studentów .

W rozdziale piątym „Tożsamość narodowa w ocenie ukraińskich studentów na podstawie wyników przeprowadzonych badań własnych" zaprezentowano metodologię badań własnych nad problematyką tożsamości narodowej ukraińskiego społeczeństwa z perspektywy wybranej grupy społecznej – studentów studiujących w południowo-wschodniej Polsce. Dokonano analizy porównawczej wyników badań własnych przeprowadzonych na grupach studentów w 2014 i w 2022 roku. W rozdziale zaprezentowano szerokie podsumowanie badań oraz wnioski własne autorki pracy.

Szczególne podziękowania kieruję do promotora niniejszej rozprawy doktorskiej, prof. dr hab. Serhiya Troyana za pomoc, wsparcie merytoryczne, ukierunkowanie i opiekę naukową, oraz przede wszystkim za umożliwienie mi rozwoju naukowego pod swoim kierunkiem. To podziękowania za pokaznie wielości sposobów postrzegania rzeczywistości społecznej w analizowanym temacie badawczym i różne próby spojrzenia na trudną historię narodu ukraińskiego.

Pragnę również podziękować dr hab. Arkadiuszowi Tuziakowi, profesorowi Uniwersytetu Rzeszowskiego, który przez rok wspierał moją pracę opieką naukową, udzielając merytorycznych wskazówek.

Wyrazy szacunku kieruję w stronę mojego pierwszego promotora – śp. prof. dr hab. Mariana Malikowskiego, który udzielał mi istotnych rad i metodologicznych wytycznych.

Chciałabym podziękować uczestnikom mojego badania, czyli studentom ukraińskim uczącym się w Polsce. Ich otwartość do współpracy umożliwiło mi nabycie interesującej wiedzy i pozwoliło na dokonanie analizy ciekawych materiałów. Mimo, że połowa badań empirycznych była prowadzona w bardzo trudnym okresie dla respondentów, podczas konfliktu wojennego na Ukrainie i w momencie wybuchu wojny rosyjsko-ukraińskiej, to solidarność narodu ukraińskiego, jego siła i determinacja uzmysłowiły mi, że tak naprawdę Ukraińcy walczą o przyszłość całej zjednoczonej Europy, o wartości na których opiera się zintegrowana Unia Europejska, czego na co dzień wielu Polaków i Europejczyków nie dostrzega.

Ponadto podziękowania kieruję w stronę osób, z którymi miałam przyjemność przeprowadzić wywiady dotyczące omawianej problematyki. Te międzykulturowe dyskusje dostarczyły interesujących opinii i rozbudziły moją ciekawość wobec tożsamości narodowej młodego pokolenia Ukraińców i otaczającego ich świata.

Pracę dedykuję mojej babci – śp. Cecylii Zegarskiej, której nieustanna motywacja i wiara zostaną na zawsze w moim sercu.

ROZDZIAŁ I

Koncepcja pracy

1.1. Wyjaśnienie tematu

Termin tożsamość („identity") wprowadził do nauk społecznych w latach 50.XX wieku Erik Homburger Erikson[5], amerykański przedstawiciel psychoanalizy socjologicznej, ale zagadnieniem tym zajmowali się już wcześniej socjologowie i filozofowie jak George Herbert Mead, John Dewey, Robert Ezra Park czy Florian Znaniecki. Istotą koncepcji Eriksona było wyjście poza psychoanalityczną teorię rozwoju i podkreślenie relacji społecznych jednostki w rzeczywistości społecznej. Według Eriksona każdy człowiek ma genetycznie społeczny charakter i rozwija się w historycznie zmiennym tle społecznym[6].

Słowo „tożsamość"[7] w polskich naukach społecznych rozumiane jest na dwa sposoby. W pierwszym znaczeniu to „*bycie tym samym, identycznym*", natomiast drugie określenie oznacza „*identyfikację*", czyli „*stwierdzenie czyjejś tożsamości, ustalenie jednakowości, czegoś w porównaniu z czymś*", „*upodobanie własnej osobowości do jakiegoś wybranego wzorca osobowości*" lub „*proces utożsamienia się (...) z jakimś wzorcem osobowym*"[8]. Termin tożsamość oznacza też identyczność i ciągłość, jednak takie określenie dopiero w XX wieku pojawiło się w potocznym użyciu. Niekiedy zakłada się, że nasza tożsamość jest pochodną oczekiwań przypisanych do ról społecznych, które pełnimy, a więc kształtuje się poprzez proces socjalizacji[9].

Mimo, że każda z tych definicji ma inny zakres znaczeniowy, to często używane są jako synonimy. Podobnie jak „świadomość", „samookreślenie", „samoświadomość", „identyfikacja", „osobowość", czy „charakter"[10]. W ujęciu etymologicznym termin „identity" oznacza podobieństwo, identyczność, ale może też oznaczać odrębność, różnicę. W tym kontekście jak stwierdził Hermann Bausinger, niemiecki etnolog i teoretyk kultury, pojęcie „tożsamość" charakteryzuje się złożonością, to konstrukt wielowymiarowy, składający się z komponentów wiedzy i składników afektywnych,

[5] E. H. Erikson, *Dzieciństwo i społeczeństwo,* tłum. P. Hejmej, Poznań 2000.
[6] E. H. Erikson, *Tożsamość a cykl życia,* tłum. M. Żywicki, Poznań 2004, s. 15.
[7] *Słownik języka polskiego,* red. Szymczak M., t. 3, Warszawa 1981, s. 519.
[8] *Słownik etnologiczny*, red. Staszczak Z., t. 1, Warszawa 1978, s. 766.
[9] *Słownik Socjologii i Nauk Społecznych*, red. Marshall G., tłum. M. Tabin, Warszawa 2008, s. 402-403.
[10] A. Kłoskowska, *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej,* „Kultura i Społeczeństwo" Nr 1, 1992, s. 138.

czyli postaw jednostki. Ponadto łączy ono wartości osobowe człowieka z wartościami kultury grupy, do której dana jednostka przynależy[11].

Tożsamość stanowi przedmiot zainteresowania nauk społecznych od kilku dziesięcioleci, ale w debatach i argumentacjach socjologicznych pojawia się od niedawna. Rozważając różne definicje coraz częściej rozpatruje się pojęcie tożsamości nie jako stan, czegoś co jest posiadane przez jednostkę lub grupę, co odróżnia od innych jednostek lub grup, tylko jako proces[12], konstrukt, dopuszczając zmienność jego charakteru.

Pojęcie tożsamości odnoszone do świata społecznego stanowi zbiór właściwości opisujących istotne cechy danego podmiotu społecznego, czy aktora politycznego w jego własnych przekonaniach. Według Encyklopedii Socjologii *„Pojęcie tożsamości w socjologii i psychologii społecznej odnosi się najczęściej do sfery autodefinicji aktora społecznego – indywidualnego i zbiorowego. Można w związku z tym określić je jako zbiór wyobrażeń, sądów i przekonań owego autora o samym sobie"*[13].

Pojęcie tożsamości jest przydatne przy wyjaśnianiu działań społecznych, interakcji, czy procesów kulturowych. Analizując zmiany tożsamości można wyjaśniać ruchy społeczne, w tym narodowe, czy powstające subkultury[14].

W pracy odniesiono się do tożsamości narodowej, która stanowi element społecznej tożsamości osobniczej. Pojęcie to często stosowane jest zamiennie z terminem tożsamość etniczna, jednak tożsamość etniczną postrzegam jako jedną z form społecznej tożsamości jednostki[15]. Tożsamość przybierać może formę współistnienia w danej grupie, „*jestem tożsamy (członkiem) danej grupy (narodu) ponieważ posiadam cechy charakterystyczne czy istotne tej grupy*"[16]. Tożsamość narodową można rozpatrywać w kontekście jednostki, na poziomie indywidualnym (koncepcje psychologiczne) oraz w perspektywie społecznej, poprzez elementy kultury wspólne dla danej grupy lub wspólnoty narodu[17]. Często za fundament tożsamości

---

[11] J. Nikitorowicz, *Pogranicze. Tożsamość. Edukacja międzykulturowa,* Białystok 1995, s. 67.
[12] Zob. A. Jawłowska (red.), *Wokół problemów tożsamości,* Warszawa 2001, s. 54; H. Mamzer, *Tożsamość w podróży. Wielokulturowość a kształtowanie tożsamości jednostki,* Poznań 2002, s. 49.
[13] Zob. Tożsamość (w:) *Encyklopedia Socjologii*, t. 4, red. Frieske K.W., Kubiak H., Lissowski G., Mucha J., Szacki J., Ziółkowski M., Warszawa 2002, s. 252.
[14] Zob. Tożsamość (w:) *Słownik pojęć socjologicznych,* red. Pacholski M., Słaboń A., Kraków 2001, s. 208.
[15] G. Babiński, *Pogranicze polsko-ukraińskie. Etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość,* Kraków 1997, s. 84.
[16] Tamże, s. 86-87.
[17] P. Boski, *Studia nad tożsamością narodową Polaków w kraju i na emigracji: zmiany w składnikach kryterialnych i korelatywnych,* „Kultura i Społeczeństwo" Nr 4, 1991, s. 140.

narodowej uważa się kulturę, która oddziałuje na życie społeczności oraz posiada pewne charakterystyczne dla niej wartości i styl[18].

Według niektórych tożsamość narodową wyróżnia indywidualne zróżnicowanie i zmienne, sytuacyjne nasilenie zależne od stopnia intensywności, od prostej normy po głęboką świadomość narodową[19].

Niektórzy dopatrują się w tożsamości narodowej spełniania pewnych funkcji *„zaspokajanie psychologicznej potrzeby osobistego bezpieczeństwa, przynależności, pamięci o własnych korzeniach i związaną z tym wspólnotowością, językiem, zwyczajami, rytuałami, religią, symbolami*"[20].

Ponadto na stanowienie tożsamości narodowej wpływają ideologia i nacjonalizm, który zwłaszcza w sytuacjach zagrożenia określa system wartości człowieka, powodując przyjęcie społecznej postawy pasywnej, aktywnej lub neutralnej[21]. Ważnym rozróżnieniem jest także świadomość tożsamości społecznej i poczucie zakorzenienia. W pierwszym przypadku mówimy o poczuciu przynależności jednostki do danej grupy społecznej lub kategorii, natomiast w drugim o wiedzy na temat własnego pochodzenia w kontekście kulturowym, historycznym i społecznym[22].

Problem związany z tożsamością narodową przyjmuje postać pytania o kulturę narodową, więzi narodowe, czynniki narodotwórcze jak symbole narodowe czy język. Dotychczasowe publikacje i eksploracje wskazują na złożoność i interdyscyplinarny charakter problematyki ukraińskiej tożsamości narodowej, jej rozumienia i trwania. Dostrzega się dużą liczbę definicji słowa tożsamość, zwłaszcza w polskiej terminologii, a małą liczbę badań i analiz odnoszących się do treści.

Zadaniem nauk społecznych jest dokumentowanie procesów społecznych i politycznych, ich określenie i opisanie przeobrażeń. Niniejsza praca ma dostarczyć w znacznej mierze nowe, bardziej usystematyzowane informacje i wiedzę na temat kształtowania się tożsamości narodowej młodego pokolenia Ukraińców. W przypadku niniejszej dysertacji naukowej jest to proces, któremu ulega społeczeństwo ukraińskie.

---

[18] Zob. Z. Bokszański, *Obrazy innych etnicznie, a tożsamość narodowa*, „Kultura i Społeczeństwo" Nr 4, 1995, s. 11; A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996, s. 100; T. Edensor, *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne,* Kraków 2004, s. 10.

[19] E. Michna, *Łemkowie. Grupa etniczna czy naród?,* Kraków 1995, s. 28.

[20] K. Warmińska, *Tatarzy polscy. Tożsamość religijna i etniczna,* Kraków 1999, s. 25-26.

[21] G. Babiński, *Pogranicze polsko-ukraińskie…* s. 91.

[22] M. Melchior, *Kategoria tożsamości jako wyzwanie badawcze* (w:) *Kulturowy wymiar przemian społecznych*, red. Jawłowska A., Kempny M., Tarkowska E., Warszawa 1993, s. 231.

To wyznaczenie drogi, jaką przechodzą Ukraińcy, a w dalszej perspektywie nakreślenie scenariuszy przemian.

Ukraińska scena społeczno-polityczna nie wykształciła dotychczas podstawowych pojęć i terminów związanych z etnopolityką państwa. Brakuje ustawy, która nakreśla cele i zasady oraz koncepcyjne podstawy ustawodawstwa w tej materii. Samo pojęcie Ukrainiec oznacza osobę, która zdaje sobie sprawę ze swojej przynależności do najliczniejszej wśród ludności Ukrainy pierwotnej grupy etnicznej, której historyczna nazwa odpowiada tradycyjnej nazwie przestrzeni, jaką jest terytorium Ukrainy, a także opisuje osoby wszystkich narodowości, które są obywatelami tego kraju. Pozostają pytania co z Ukraińcami poza granicami państwowymi, co z obywatelstwem, czy z ukraińską tożsamością etniczną. W przestrzeni publicznej funkcjonują pojęcia „ukraiński naród polityczny", „ukraiński naród obywatelski", „tytularny naród ukraiński", „ukraiński naród etniczny", „naród obywatelski", ale słowo naród nie jest łączone z objaśniającymi przymiotnikami. Definicje są niespójne i często tworzone na potrzeby polityczne, bardziej jako zjawiska socjologiczne i społeczne, a nie teoretyczne czy prawne[23]. W przestrzeni publicznej niektóre grupy wykorzystują takie sytuacje do utrzymania lub zdobycia władzy na szczeblu centralnym, regionalnym czy lokalnym. Prowokowane są napięcia między obywatelami, co tworzy konflikty nie tylko między regionami, ale też konflikty międzypokoleniowe.

Tematem niniejszej dysertacji naukowej jest ukraińska tożsamość narodowa studentów z Ukrainy uczących się w południowo-wschodniej Polsce, która została ujęta w perspektywie socjologicznej i społeczno-historycznej. Tożsamość narodowa młodych Ukraińców, jak i całego społeczeństwa ukraińskiego jest zjawiskiem dynamicznym, zmieniającym się, zależnym od wielu czynników społecznych i politycznych. Na specyfikę jej kształtowania wpływają różne elementy, między innymi: wydarzenia historyczne, uwarunkowania polityczne, dziedzictwo kulturowe, położenie geograficzne, religia, język, tradycja, media, rodzina, czy grupy społeczne.

W przypadku społeczeństwa ukraińskiego niezwykle trudno wskazać moment przejścia z etapu kształtowania własnej tożsamości do nowoczesnego narodu. Ten proces kształtowania jedności narodowej ciągle trwa, a współcześnie mówi się o wspólnocie obywatelskiej czy budowaniu społeczeństwa obywatelskiego. Dodatkowo przebieg

[23] V. O. Kotygorenko, *Problemy terminologii prawodawstwa regulującego stosunki etniczne na Ukrainie* (w:) *Przekształcenia Społeczne: aspekt interdyscyplinarny,* Ukraińskie Towarzystwo, Koygorenko V.O., Panchuk M.I., Nr 1 (72), 2020 s. 22.

tworzenia współczesnego państwa ukraińskiego należy rozpatrywać również w kontekście międzynarodowym, z uwzględnieniem wielu czynników społecznych. Z tego powodu ukraińska tożsamość narodowa stanowi dla wielu uczonych otwarte pole badań, a skala i różnorodność opisanego tematu niesie ze sobą potrzebę nowego spojrzenia na omawianą kwestię. Rodzi się także pytanie jak ustrzec się subiektywizmu wybierając z historii pewne tylko momenty ważne w kształtowaniu tożsamości narodowej młodych Ukraińców.

W pracy omówione zostaną najważniejsze, przełomowe wydarzenia związane z historią ziem ukraińskich, mające wpływ na współczesny proces kształtowania się tożsamości narodowej społeczeństwa ukraińskiego. Pierwszym państwem, które powstało na terenach ziem ukraińskich była Ruś Kijowska. Dziedzictwo Rusi to przyjęcie chrześcijaństwa w obrządku wschodnim, szlaki handlowe prowadzące przez Kijów, czy rozwój szkolnictwa. Ruś do XIII wieku określano mianem kolebki cywilizacyjnej wschodu, jednak upadek księstw ruskich i najazdy mongolskie spowodowały, że ziemie ukraińskie razem z Kijowem trafiły do Wielkiego Księstwa Litewskiego, a następnie dostały się pod panowanie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Do XVII wieku na mapie politycznej Europy ziemie ukraińskie stanowiły część państwa polskiego, które swoimi wpływami rozciągało się aż do Morza Czarnego. Sytuacja zmieniła się w 1648 roku po Powstaniu Chmielnickiego, a rewolucja kozacka ma do dzisiaj poza swym historycznym znaczeniem określony wymiar społeczny, gdyż wielu historyków ukraińskich, rosyjskich i polskich prowadzi intensywne badania nad poszukiwaniem korzeni samoistnej Ukrainy właśnie w czasach Kozaczyzny Zaporoskiej. Należy zauważyć, że powołanie Hetmanatu, a więc autonomicznej jednostki opartej o zasady demokracji wojennej to początek zespolonej państwowości Ukrainy. Przełomowym momentem w procesie kształtowania się tożsamości ukraińskiego społeczeństwa okazała się Ugoda Perejasławska z 1654 roku, oddająca ziemie ukraińskie pod protektorat Mokwy i Ugoda Hadziacka z 1658 roku, która stanowiła niejako apogeum wpływów polskich na Wschodzie. Nie można pominąć aktywności zbrojnego ruchu Kozaków i chłopów ukraińskich, zwanych potocznie hajdamakami. Niepokoje społeczne na Ukrainie wywoływane przez nich mocno zaznaczyły się w historii społeczeństwa ukraińskiego, a nawet współcześnie młodzi Ukraińcy nawiązują do hajdamaczyzny. Istnieje zespół muzyczny pod nazwą Haydamaky, działają ukraińskie organizacje, które w swoich programach nawiązują do zbrojnej działalności Kozaków na terytorium dawnej Ukrainy, a w okresie „Pomarańczowej Rewolucji" i „Rewolucji Godności" młodzi Ukraińcy pokazali, że

ukraińska tożsamość narodowa jest silnie związana z tradycją Kozaczyzny i kulturą ludową.

W XIX wieku na sytuację Ukrainy duży wpływ wywarły działania państw europejskich, zwłaszcza mocarstw zaborczych. W 1848 roku powstała w Galicji Ukraińska Rada Narodowa, która dążyła do uzyskania przez Ukraińców autonomii w ramach monarchii austro-węgierskiej. Przełomowym momentem okazała się jednak I wojna światowa, podczas której funkcjonowały trzy ośrodki ukraińskiej władzy. Nie można mówić o wspólnej, jednej w tym czasie ogólnoukraińskiej tożsamości narodowej, gdyż taka nie istniała, ale wtedy została podniesiona kwestia niepodległości Ukrainy. Podczas wojny występowały ograniczone terytorialnie, regionalne tożsamości, przejawiające się w postawach i zachowaniach Ukraińców z poszczególnych ziem ukraińskich. Ważna była Rewolucja Październikowa, a także wynegocjowane z armią niemiecką opuszczenia okupowanych przez nią ziem ukraińskich, co ułatwiło i przyśpieszyło rozwój imperium sowieckiego, przyczyniając się do rusyfikacji ukraińskiego społeczeństwa.

W okresie międzywojennym wielka klęska głodu na Ukrainie przyniosła kryzys społeczno-gospodarczy na całym obszarze Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. W skutek polityki gospodarczej władz ZSRR (kolektywizacji i przymusowej rekwizycji płodów rolnych) śmierć poniosło prawie 6 milionów obywateli. Niewątpliwie na kształtowanie się ukraińskiej tożsamości narodowej wpłynęły tragiczne lata II wojny światowej, które przyniosły dywersyjne, szkoleniowe i propagandowe działanie formacji polityczno-wojskowej Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów oraz Ukraińskiej Powstańczej Armii.

Niektórzy badacze są zdania, że ukraińskie społeczeństwo rozpoczęło budować swoją tożsamość narodową po rozpadzie Związku Radzieckiego, gdyż dopiero wtedy zaczęto odwoływać się do historii, terytorium, kultury, języka i tradycji, jako istotnych treści tożsamości. Należy zauważyć, że kształtująca się przez lata ukraińska tożsamość narodowa jest istotną przyczyną wpływającą na proces transformacji i demokratyzacji narodu ukraińskiego. Współcześnie stanowi czynnik wyjaśniający wiele postaw i zachowań młodych Ukraińców oraz ich stosunek do spraw geopolitycznych i integrującej się Europy.

Mozaikowość ukraińskiej tożsamości nie tylko kulturowej, ale przede wszystkim narodowej wśród młodych Ukraińców uwarunkowana jest tradycjami historycznymi, co odzwierciedla się w uznawanych przez młodzież wartościach społecznych, politycznych

i narodowych. Dodatkowo wśród samych Ukraińców występują głębokie podziały kulturowe, które rzutują na podział narodowy wzdłuż orientacji geopolitycznych.

Zjawiskiem charakterystycznym dla wielu państw XX i XXI wieku, w tym dla Ukrainy jest regionalizm, odnoszący się do procesów zachodzących w regionach, polegający na stwarzaniu na płaszczyznach lokalnych bardziej zaawansowanych struktur współistnienia. Edward Haliżak, politolog z Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego, pod pojęciem regionalizmu rozumie *„specyficzną formę procesu społecznego o charakterze dynamicznym, przejawiającą się w wyniku działań i oddziaływań państw na podstawie ich bliskości geograficznej, podobieństwa ustrojów społeczno-politycznych, komplementarności i zbliżonego poziomu rozwoju gospodarczego i innych wspólnych cech takich jak: język, kultura, wspólne tradycje historyczne i religia"*[24].

Regionalizm to również zachodzące na obszarze regionu procesy integracyjne, które analizowane są z perspektywy lokalnych ugrupowań. Przyczyny tworzenia regionalizmów tkwią w podobnych doświadczeniach gospodarczych i historycznych poszczególnych części[25]. Nie można zaprzeczyć, że różne regiony współczesnej Ukrainy mają odmienne dzieje i tradycje, co wpływa na ich postawy wobec państwa i narodu. Zróżnicowanie ziem ukraińskich ma zatem aspekt przestrzenny. Na ziemiach ukraińskich ścierają się nie tylko różne modele tożsamości historycznej, które mają wpływ na stan i kształtowanie współczesnych nastrojów społecznych, ale widoczna jest także ich obecność na różnych szczeblach: lokalnie i regionalnie. Występują różnice między poszczególnymi regionami, co pozwala współcześnie wydzielić dwie, trzy, a nawet cztery części Ukrainy.

Jarosław Hrycak, ukraiński historyk, dostrzegł wielokulturowość społeczeństwa ukraińskiego, jego wewnętrzne światopoglądowe rozdwojenie podkreślając, że definiowanie Ukrainy jako jednej, dwóch lub dwudziestu dwóch Ukrain jest tylko kwestią subiektywnego podejścia do problemu ukraińskiej tożsamości[26].

Podziały geograficzne przekładają się na różnice kulturowe, językowe i polityczne. Poszczególne regiony poddawane były wpływom odrębnych tradycji

[24] E. Haliżak, *Funkcje regionalizmu w stosunkach międzynarodowych* (w:) *Zmienność i instytucjonalizacja stosunków międzynarodowych,* red. Kukułka J., Warszawa 1988, s. 132.
[25] K. Śledziewska, *Regionalizm handlowy w XXI wieku. Przesłanki teoretyczne i analiza empiryczna,* Warszawa 2012, s. 19-20.
[26] J. Hrycak, I. Chruścińska, *Ukraina: przewodnik krytyki politycznej: z Jarosławem Hrycakiem rozmawia Iza Chruślińska,* Gdańsk- Warszawa 2009.

i nierzadko stanowiły części innych państw. Jak wynika z międzynarodowych współzależności związanych z położeniem geograficznym, systemem politycznym, oraz historią i kulturą ukraińskiego państwa, regionalizm był tu bardzo widoczny, a głęboki rozłam polityczny współczesnego społeczeństwa ukraińskiego miał wymiar wyraźnie lokalny. Za narodowym zróżnicowaniem Ukrainy z jednej strony stał podział etniczny i językowy kraju, natomiast z drugiej decydującą rolę odgrywały czynniki ekonomiczno-polityczne.

Po rozpadzie ZSRR, u progu transformacji ustrojowej w wysoko zurbanizowanych, bardziej zindustrializowanych wschodnich regionach Ukrainy, zamieszkanych przez zwartą populację rosyjską i rosyjskojęzyczną, partie komunistyczne i lewicowe cieszyły się znaczną popularnością. W zachodnich regionach, gdzie większość stanowiła etniczna ludność ukraińska popularnością cieszyły się ugrupowania demokratyczne, politycy niezależni oraz umiarkowani i skrajni nacjonaliści. Wraz z postępem transformacji systemowej Zachód Ukrainy stawał się bardziej konsekwentny w swoich politycznych żądaniach, cechując się znaczną mobilizacją polityczną, a wschodnia część kraju wydawała się bardziej niechętna wobec długofalowych akcji politycznych i skupiała się głównie na aspektach społecznych i socjalnych. Różnice między ukraińskim wschodem i zachodem występują nadal, ale wynikają obecnie bardziej z uwarunkowań historycznych i politycznych, niż społecznych. Wschód był poddawany okrutniejszej i intensywniejszej sowietyzacji, co spowodowało, że utrwaliła się tam orientacja antyzachodnia. Natomiast ziemie zachodnie Ukrainy należały do europejskiego kręgu cywilizacyjnego, stawiały opór sowietyzacji, a radziecki reżim był uznawany za okupacyjny.

Warto podkreślić, że dopiero upadek Związku Radzieckiego stworzył warunki emancypacji narodowej i formowania ukraińskiej nacji, a jednocześnie przyczynił się do podniesienia poziomu samoświadomości narodowej Ukraińców. Nie można jednak zaprzeczyć, że wielowiekowa zależność od Rosji uwarunkowała ukraińską tożsamość narodową, zwłaszcza we wschodniej części kraju.

Mykoła Riabczuk[27], ukraiński historyk, publicysta, krytyk literacki i kulturoznawca w swoich analizach, podkreśla fakt podziału ziem ukraińskich na dwie części. Podstawowym dylematem według Riabczuka, przed jakim stanęła Ukraina po

[27] Zob. M. Riabczuk, *Dwie Ukrainy*, przekł. M. Dyhas, K. Kotyńska, I. Werestiuk, W. Witwicki, Wrocław 2004.

1991 roku, była głęboka ambiwalencja społeczeństwa. Stwierdza on, że podział Ukrainy na dwie części to nie tylko odrębne obszary geograficzne, ale dwie różne mentalności, dwa sposoby myślenia i zachowania oraz dwie różne wizje narodu. Pierwszym projektem był obraz Ukrainy środkowoeuropejskiej, która podążała drogą krajów bałtyckich, a drugi był projektem Ukrainy euroazjatyckiej realizującej sowiecki model państwa, podobny do rosyjskiego czy białoruskiego. Taki dualizm przejawiał się w każdej sferze życia społecznego, zwłaszcza w myśleniu Ukraińców. Przeciętny mieszkaniec Ukrainy chciałby żyć tak, jak na zachodzie Europy, jednocześnie niczego nie zmieniając w swoim życiu. Pragnął, aby państwo ukraińskie było niepodległe, ale jednocześnie chciał sojuszu z Rosją i Białorusią. Zależało mu na integracji z Unią Europejską ale przy jednoczesnej współpracy z Rosją. W poglądach Riabczuka nie chodziło tylko o brak wspólnej tożsamości językowo-kulturowej i podział na ludność ukraińsko- i rosyjskojęzyczną. Jego zdaniem Ukraińcom brakowało spójnego światopoglądu, co przejawiało się w badaniach opinii społecznych, w których te same osoby wyrażały sprzeczne poglądy[28].

Należy podkreślić, że suwerenność narodu ukraińskiego pozostaje niezaprzeczalnym faktem, natomiast spór toczy się o kwestię tożsamości narodowej i politycznej młodego pokolenia Ukraińców. Ukształtowany przez lata na Ukrainie model państwa oligarchiczno-biurokratycznego, splatający ze sobą władzę polityczną, gospodarczą i medialną, niewątpliwie oddalał Ukraińców od systemów demokratycznych Zachodu. Stanowił też czynnik hamujący rozwój procesów i postaw sprzyjających przekształceniu kraju w państwo demokratyczne, oparte na rządach prawa i gospodarce rynkowej. Z drugiej strony istniejący system zdaniem niemal połowy Ukraińców był w stanie zapewnić państwu stabilność, tak cenną w momentach politycznych przesileń i przejmowania władzy, ważną również dla zachowania pokoju społecznego w państwie wieloetnicznym i wielowyznaniowym. Warto jednak podkreślić, że po 1991 roku problem sukcesji władzy zdominował do tego stopnia główny nurt życia społecznego Ukrainy, iż odsunął na dalszy plan sprawę reform i modernizacji państwa, niewątpliwie istotniejszą z punktu widzenia młodych Ukraińców.

W XXI wieku Ukraina zaczęła definiować swoje priorytety, prowadząc dyskurs polityczny na kilku płaszczyznach: na szczeblu geopolitycznym, w relacjach z Federacją Rosyjską i Unią Europejską. Warto zauważyć, że ukraińskie wybory

[28] Zob. P. Jacenko, *Dwie Ukrainy: kreole kontra aborygeni.* Rozmowa z M. Riabczukiem i J. Hrycakiem, http://geopolityka.org/komentarze/264-dwie-ukrainy-kreole-kontra-aborygeni Strona odwiedzona 6 marca 2019.

prezydenckie z 2004 roku miały znaczenie nie tylko dla samych Ukraińców, ale dla losów Wspólnoty Niepodległych Państw jako idei integracji obszaru postradzieckiego pod auspicjami Rosji i dla kierunku wszystkich procesów integracyjnych na tym obszarze.

Zastanawiający jest fakt, że wraz ze zmianami politycznymi na Ukrainie zaznaczył się wyraźny wzrost zainteresowania Ukraińcami oraz ich potrzebami i aspiracjami przez światową opinię publiczną.

Podczas kampanii wyborczej w 2004 roku wyraźnie zarysował się podział na Ukrainę zachodnią i wschodnią. Zdaniem Riabczuka zaczęła rosnąć aktywność obywatelska nie tylko w miastach, ale także w miasteczkach i na wsiach, uważanych do tej pory za „martwe". Linia podziału przebiegała między zwolennikami przystąpienia Ukrainy do Unii Europejskiej i Paktu Północnoatlantyckiego a zwolennikami powiększenia „sojuszu rosyjsko-białoruskiego" o Ukrainę. Ta linia podziału dzieliła ukraińskie społeczeństwo na młodych, którzy chcieli zmian i głosili hasła proeuropejskie oraz na osoby starsze, które z sentymentem odnosiły się do poprzedniego ustroju państwowego. „Pomarańczowa Rewolucja" ukształtowała podstawy ukraińskiego społeczeństwa obywatelskiego, rozwijając jego nową obywatelską tożsamość narodową, jednak okres ten przez część socjologów, politologów i historyków, a nawet samych Ukraińców jest oceniany jako czas niewykorzystanych szans w sferze społecznej. Podobnie było z „Rewolucją Godności" z 2013-2014 roku. Wśród Ukraińców i obserwatorów pojawiły się pytania - na ile wydarzenia na Majdanie w 2014 roku stały się momentem narodzin nowej nacji, a na ile stały się źródłem zaostrzenia kryzysu i podziału wśród ukraińskiego społeczeństwa.

Badania socjologiczne przeprowadzone przez Fundację Inicjatywy Demokratyczne im. Ilki Kuczeriwa wraz z Centrum Razumkowa z końca 2019 roku[29] pokazały, że 75% społeczności było samo zidentyfikowanych. Identyfikację regionalną jako priorytet wybrało 16% badanych, a identyfikacja narodowo-obywatelska dominowała we wszystkich regionach kraju, odpowiednio w południowym 84%, centralnym 78%, zachodnim 76%, wschodnim 66%, przy czym w regionie wschodnim 7% respondentów zadeklarowało, że uważa się za obywateli byłego ZSRR[30]. Wyniki te wskazują, że w przypadku etnicznych Ukraińców ich ukraińska samoświadomość etniczna i narodowa są zbieżne. Definiując zatem naród ukraiński jako wspólnotę

[29] Zob. https://dif.org.ua/category/analytics Strona odwiedzona 5 maja 2022.
[30] V. O. Kotygorenko, *Problemy terminologii prawodawstwa regulującego stosunki etniczne na Ukrainie* (w:) *Przekształcenia Społeczne…* s. 19-21.

utworzoną przede wszystkim lub wyłącznie na podstawie tożsamości etnicznej ogranicza się jej liczebność do niewielkiej części populacji.

Warto zauważyć, że w 1998 roku ukraińscy badacze, Oleksandr Stegniy i Mykowa Czuryłow zaprezentowali empiryczny model regionalizacji współczesnej Ukrainy, wykorzystując zmienną charakterystykę badań nad społeczeństwem ukraińskim. Dla określenia regionu wyznaczyli następujące kryteria: różnice w rozwoju historycznym, podziały językowe, wyznanie, rozwój gospodarczy, odmienne orientacje polityczne i zachowania społeczne. Analizowali tożsamość na podstawie czynników subiektywnych jak wspólne terytorium, język, czy zwyczaje, a jedność z grupą rozumianą jako lojalność potraktowali jako subiektywny składnik tożsamości społecznej. Komponent ten opisywali jako przywiązanie jednostki do określonej grupy społecznej, charakteryzujące się rozpoznaniem podobieństw z członkami grupy, poczuciem wobec nich pozytywnych emocji, czy więzi społecznych oraz ich zachowaniem w grupie. Wykorzystując model regionalizacji Stegniy i Czuryłowa przeprowadzono w latach 2013, 2015 i 2017 szerokie badania wśród ukraińskiego społeczeństwa, które pokazały, że podział współczesnej Ukrainy jest nadal aktualny. Najwyższy stopień integralności w zakresie interakcji tożsamości społecznych miał region zachodni (Lwów, Tarnopol, Iwano-Frankiwsk), nieco niższy wskaźnik obserwuje się w części południowo-wschodniej (Dniepropietrowsk, Zaporoże), natomiast najmniej integralny okazał się region centralny (Winnica, Połtawa, Czerkasy, Kirowograd)[31].

Powyższe badania pokrywają się z ankietami z 2015 i 2017 roku przeprowadzonymi w sześciu najbardziej zaludnionych miastach Ukrainy. We Lwowie i Doniecku silna okazała się ukraińska identyfikacja wszystkich grup wiekowych. W tych miastach na przestrzeni lat wzrosła również przynależność etniczna. Według danych młodzi Ukraińcy deklarują się jako bardziej proukraińscy i patriotyczni. Większość wskazała obojętność wobec polityki państwa, podkreślając brak celu i wspólnej wizji przyszłości w różnych grupach społecznych. Tylko 14,7% młodzieży powiedziało, że śledzi bieżące wydarzenia polityczne. Na pytanie „Jak Twoim zdaniem powinien rozwijać się nasz kraj?" 44,9% wybrało opcję „Integracja z krajami UE", a 9,7% „pójście w kierunku Rosji i przywrócenie dobrego sąsiedztwa z krajami WNP". Młodzi deklarowali alternatywę w wyznaczeniu własnej ścieżki rozwoju państwa

[31] *Regionalism In Ukraine: rethinking through the prism of social identities and group loyalties,* Ukrainian Socium, Nr 4 (67) 2018: 11-17.

i poleganiu na własnych zasobach kraju (40% respondentów). Jak zauważa ukraińska badaczka Natalia Czernysz, profesor Katedry Socjologii z Uniwersytetu we Lwowie, pomimo dużej ilości dostępnych badań socjologicznych przeprowadzonych już po Majdanie 2014 roku, nie można postawić wyraźnego stanowiska w temacie ukraińskiej tożsamości narodowej, gdyż emocjonalne odczucia ludności Ukrainy wobec państwa i rządów ulegają ciągłym zmianom. Z badań przeprowadzonych w 2018 roku wynika, że młodzi ludzie są znacznie bardziej entuzjastyczni, niż kilka lat wcześniej, popierają ruch bezwizowy (39,8%), mówią otwarcie o korupcji w rządzie (82%), dostrzegają niski standard życia (77%), przy czym mężczyźni wyraźniej niż kobiety deklarują swoją dumę narodową, wskazując godność (28,6%) jako podstawowy element budujący ich tożsamość. Dla wielu z nich przyszłość Ukrainy jest ściśle powiązana ze zrozumieniem trwającego od kilku lat konfliktu z Rosją, rodząc podstawowe pytanie czy jest to konflikt wojskowy, czy agresja rosyjska. Młodzi Ukraińcy dostrzegają podział regionalny, wskazując, że tereny zachodnie są bardziej proukraińskie, niż południowo-wschodnie. Niemniej proukraińskie poglądy mają - w takim samym stopniu- zarówno młodzi ludzie, jak i osoby starsze[32].

Jak zauważył w 2020 roku Ihor Shcherbak z Charkowskiego Uniwersytetu im. Wasyla Karazina w ostatnich latach tożsamość narodowa uznawana za specyficzną cechę grupy odwołuje się do funkcjonalnych aspektów, które wpływają na społeczeństwo ukraińskie, zwłaszcza w kontekście jego integracji i dezintegracji, konfliktów i wspólnych wartości solidarności. Według Shcherbaka poprzez badania ukraińskiej tożsamości narodowej można zrozumieć głębsze procesy zachodzące we współczesnym społeczeństwie Ukrainy, ich powiązania, kontekst i konsekwencje społeczne[33].

Natomiast odwołując się do badań obywatelskiego komponentu lojalności ukraińskiej tożsamości różne grupy mogą żyć ze sobą w zgodzie i „nie ma znaczenia jakim językiem się posługują, pod warunkiem, że wspierają Ukrainę”[34]. W rezultacie zasadnym jest rozumienie ukraińskiej tożsamości narodowej na podstawie obywatelstwa, a nie pochodzenia etnicznego.

[32] Zob. https://doi.org/10.15407/socium2018.03. Strona odwiedzona 28 listopada 2021.
[33] I. Shcherbak, *Identities research traditions in contemporary Ukrainian sociology: Focuses and contexts*. Ukrainian Sociological Journal, (23), V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv 2020: 31-38.
[34] Сусак В.І., Ващинська І.І. Лояльніснакомпонентаідентичності “українець/ка”: регіональнівиміринаприкладіміст Львовата Донецька (1994–2010–2015 рр.). Українськийсоціум. 2018. No 1 (64). С. 9–18.

Współczesne społeczeństwo ukraińskie znajduje się „na zakręcie" geo-politycznych przemian, w obliczu wojny. Relacje Ukrainy z Rosją i Unią Europejską znajdują się w polu zainteresowania nauki, mediów, rządów wielu państw, polityków i organizacji pozarządowych. Jeszcze niespełna rok temu wielu Ukraińców miało problem z określeniem swojej tożsamości, czy identyfikacji, wskazując bardziej na region pochodzenia, a podział na zachodnią i wschodnią Ukrainę wydawał się być trwały i uwarunkowany historycznie. Teraz jesteśmy świadkami odkrywania na nowo ukraińskiej tożsamości narodowej, nie tylko tożsamości młodego pokolenia Ukraińców.

Warto zauważyć, że studenci są wdzięcznym przedmiotem badań. Są inteligentni, mają szeroką wiedzę, interesują się światem, są otwarci na nowe wyzwania i potrafią krytycznie spojrzeć na różne problemy badawcze. Liczba ukraińskich studentów studiujący w południowo-wschodniej Polsce z roku na rok wzrasta, dlatego są oni grupą dostępną i chętnie biorą udział w badaniach społecznych.

W moim przekonaniu, w lutym 2022 roku, w chwili agresji Rosji na Ukrainę, nie tylko młode pokolenie Ukraińców ale cały naród ukraiński „dokonał" wyboru swojej tożsamości. Ukraińcy stanęli w obronie państwa ukraińskiego, z którym wiążą nadzieje, przyszłość i za które są gotowi oddać życie. Postawa Prezydenta Ukrainy Wołodymyra Zelenskiego staje się uosobieniem ukraińskiej woli oporu, symbolem odwagi i czynu narodu ukraińskiego w obronie swojego państwa. Wystarczy przytoczyć przemówienie Zelenskiego transmitowane do Londynu, gdzie sięgnął po słowa Winstona Churchilla wypowiedziane przed angielskim parlamentem w 1940 roku. Zwracając się wówczas do swoich rodaków Churchill powiedział: „*Pójdziemy do końca. Będziemy walczyć na morzu, będziemy walczyć w powietrzu, będziemy bronić naszego kraju bez względu na cenę. Będziemy walczyć w lasach, na polach, na wybrzeżach, w miastach i wsiach, na ulicach, będziemy walczyć na wzgórzach*". Natomiast Zelenski dodał: „*Będziemy walczyć na wzgórzach i brzegach Kalmiusu i Dniepru*"[35].

Warto zwrócić uwagę, że przez lata różnica między zachodnią a wschodnią wersją tożsamości ukraińskiej polegała na czasowym wymiarze kolektywnego doświadczenia historycznego. Wydarzenia ostatnich lat pokazały, że z jednej strony ukraińska tożsamość narodowa, traktująca naród jako wspólnotę oparta jest na historycznym podziale Ukrainy na zachód i wschód, jednak z drugiej strony zbrojny atak Rosji na Ukrainę zupełnie

[35] https://kresy24.pl/poruszajace-przemowienie-zelenskiego-przed-brytyjskim-parlamentem/ Strona odwiedzona 4 maja 2022.

przekreślił ten podział. Dominantą staje się patriotyzm stworzony w warunkach przelanej krwi, duma i poczucie identyfikacji narodowej w obliczu zagrożenia zewnętrznego. Kryteriami oceny tożsamości narodowej stają się postawa obywatelska i aktywizm, a nie religia, język, kultywowanie tradycji, kultury czy regionalizm. Dotychczas wydawało się, że Ukraina to państwo narodowe zbudowane na silnym fundamencie etnicznym, jednak wojna zredefiniowała tą tożsamość narodową w stronę silnej tożsamości państwowej i obywatelskiej. Ta nowa ukraińska tożsamość - obywatelska, można rzec integralna, traktuje wszystkich Ukraińców jako jeden naród, jako wspólnotę, bez względu na miejsce zamieszkania na Ukrainie, wiek, czy pozycję społeczną. To tożsamość „walcząca" o miejsce w demokratycznej Europie i za wolną Europę. To również tożsamość, która ostatecznie dojrzała by być częścią świata Zachodu.

1.2. Doniosłość poznawcza i praktyczna tematu

Drogi formułowania tożsamości narodowych są zróżnicowane. Jednak potrzeba utożsamiania się jednostki z grupą, dająca poczucie bezpieczeństwa, przynależności do wspólnoty, bycia potrzebnym sprawia, że tożsamość narodowa jest cechą niemal każdego społeczeństwa. Kształtowana jest codziennie w różnych procesach i sytuacjach społecznych. Prawie każdy z nas ma świadomość narodową opartą na poczuciu przynależności do wspólnoty, określoną przez konkretne wzorce, kulturę narodową i historię.

Samo pojecie tożsamości jest różnie interpretowane, w zależności od podejścia naukowego i metodologii badań. Można wymienić „świadomość", „samoświadomość", „identyfikację", „osobowość", czy nawet „charakter". Stan wiedzy na temat ukraińskiej tożsamości narodowej jest wybiórczy, w znacznym stopniu nieuporządkowany. Istnieje wiele różnych raportów, analiz statystycznych, sondaży, statystyk urzędowych. Wskazują one na złożoność i interdyscyplinarny charakter podejścia do problematyki tożsamości narodowej, jej rozumienia i kształtowania.

Od lat 70. XX wieku występuje zainteresowanie nauk społecznych tematyką tożsamości. Każda dyscyplina naukowa zajmująca się tematem tożsamości (socjologia, politologia, historia, antropologia, stosunki międzynarodowe, czy etnologia) wykształciła swój własny aparat teoretyczny, ale występują także wspólne koncepcje i definicje, zwłaszcza w psychologii społecznej i socjologii kultury.

Od upadku Związku Radzieckiego kraje Europy Środkowo-Wschodniej uzyskały możliwość swobodnego rozwoju polityczno-społeczno-kulturalnego. Współczesne narody Europy Środkowo-Wschodniej, takie jak Ukraina to zbiorowości, które zrodziły się w ramach kształtowania gospodarek kapitalistycznych oraz transformacji systemowej w tej części Europy. Demokratyzacja życia społecznego umożliwiła wielu zbiorowościom upominać się o swoją historię, symbole i kulturę. Powrót do korzeni kulturowych i historii staje się podstawą, na której budowana i badana jest tożsamość narodowa.

W dyskursie społecznym i politycznym na temat tożsamości narodowej młodych Ukraińców, na przemian obecny jest narodowy czynnik rosyjski i ukraiński, nieuregulowanych jest wiele historycznych kwestii, które budzą stany napięcia społecznego. Widoczna jest niezdecydowana postawa samych Ukraińców i mocarstwowa polityka Federacji Rosyjskiej wobec ukraińskiego sąsiada. Od uzyskania niepodległości

w 1991 roku Ukraina poddawana była wpływom Moskwy i Brukseli. Rosja traktowała państwo ukraińskie jak swoją „część", natomiast Unia Europejska, mając na uwadze ukraińskie zapewnienia o europejskich dążeniach, nie podejmowała konkretnych i szybkich kroków by Ukraina stała się częścią zjednoczonej Europy. Aktualnie stan wojny na Ukrainie pisze nowe scenariusze, a agresja rosyjska na Ukrainę, która miała być szybką operacją wojskową przerodziła się wojnę pozycyjną.

Należy podkreślić, że różne regiony Ukrainy mają odmienną historię i tradycję, co ma wpływ na postawy ich mieszkańców wobec państwa i narodu. Ten regionalizm przekłada się na wychowanie w rodzinie, wpływ otoczenia społecznego, odmienne rozumienie historii w zależności od miejsca wychowania czy edukacji. Od „Pomarańczowej Rewolucji" polityka Unii Europejskiej skierowana była w stronę demokratyzacji Ukrainy, zintensyfikowano kontakty bilateralne, powstały instytucje współpracy, a państwa europejskie zaczęły angażować się w sytuacje kryzysowe w tym rejonie. Dzięki cyfryzacji i rozwojowi Internetu Europa stała się bardziej dostępna dla Ukraińców, zwłaszcza dla studentów, którzy otrzymali możliwość podejmowania studiów na europejskich uczelniach. Niemniej w pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku widać spadek zainteresowań badawczych problematyką tożsamości ukraińskiego społeczeństwa. Przyczyn jest wiele. Do najistotniejszych można zaliczyć wieloznaczność samego pojęcia oraz wielodyscyplinarną konotację uwikłania w konteksty polityczne i ideologiczne, a niekiedy nawet programowo-partyjne. Socjologowie wskazują także na pierwiastek emocjonalny oraz podatność na mitologizacje i idealizacje. Obecnie daje się zauważyć, że do tematu tożsamości narodowej zaczyna się podchodzić interdyscyplinarnie, z powodów naukowo-poznawczych, jak i społeczno-praktycznych. Pojęcie to okazuje się być płodną kategorią przy wyjaśnianiu i opisie wielu zjawisk społecznych i kulturowych.

Podejmowanie badań nad problematyką ukraińskiej tożsamości narodowej jest rezultatem zainteresowania socjologów dążących do pogłębionej analizy procesów społecznych zachodzących na europejskiej arenie politycznej. Zainteresowanie tematami narodowymi wymaga szerokiej i wielowarstwowej analizy, naukowej refleksji i przede wszystkim ujęcia interdyscyplinarnego, stąd współczesne badania stanowią często podstawę do wyjaśniania zachodzących zmian społecznych i politycznych w regionach.

Młode pokolenie Ukraińców jest dobrym przykładem do badania tożsamości narodowej. Jest zróżnicowane wewnętrznie, nie tylko pod względem świadomości narodowej, ale też kulturowej. Aspiracje krajów Europy Wschodniej do integracji

z Unią Europejską stawiają pytania o pozytywne i negatywne cechy etosu młodych w kontekście tożsamości narodowej i samoidentyfikacji, o możliwość uniwersalistycznego podejścia i myślenia o kwestiach narodowych wobec przeszłości i przyszłości.

Obecna sytuacja społeczna i polityczna na Ukrainie jest dynamiczna i intensywna. W ostatnim czasie państwo ukraińskie jest krajem kluczowym, zarówno dla Rosji, jak i Unii Europejskiej, a rozszerzenie współpracy Ukrainy z Unią Europejską traktowane jest przez Rosję, jako zagrożenie rosyjskich interesów narodowych. W tym tonie wypowiadał się w 2019 roku stały przedstawiciel Ukrainy w Organizacji Narodów Zjednoczonych Wołodymyr Jelczenko, podkreślając kluczową rolę państwa ukraińskiego w tej części Europy[36].

Należy zauważyć, że niewykorzystane szanse przez ukraińskich polityków po „Pomarańczowej Rewolucji", wybuch protestów na Ukrainie po niepodpisaniu Umowy Stowarzyszeniowej z Unią Europejską, „Rewolucja Godności", kryzys krymski, wojna w Donbasie i wybuch wojny rosyjsko-ukraińskiej 24 lutego 2022 roku przyniosły redefiniowanie ukraińskiej tożsamości narodowej, zwłaszcza w przypadku młodych Ukraińców. Warto podkreślić, że agresja rosyjska na Ukrainę rozpoczęła się już w 2014 roku i mimo proklamowania samozwańczych republik na wschodzie: donieckiej i łużańskiej - Ukraina jako niepodległe państwo przetrwała i walczy każdego dnia o swoją niepodległość i suwerenność. Narracja odwołująca się do niepodległościowych ukraińskich tradycji okazała się zatem silniejsza niż postawa postsowiecka, podszyta nostalgią za Związkiem Radzieckim.

Warto podkreślić, że Ukraina jako jedno z największych państw w Europie ma zróżnicowaną i trudną historię oraz różne tradycje kulturowe. W dysertacji naukowej chciałabym zwrócić uwagę, jaki wpływ na proces kształtowania ukraińskiej tożsamości narodowej młodego pokolenia Ukraińców ma historia, sytuacja społeczno-polityczna w kraju, oraz uwarunkowania geopolityczne w kontekście integracji europejskiej i euroatlantyckiej oraz przemian demokratycznych.

[36]*Voyna Rossiiprotiv Ukrainy prevrashchayetsya v globalnuymvoynu*,https://censor.net.ua/news/359700/voyina-rossii-protiv-ukrainy-prevrashchaetsya-v-globalnoyu-vojnu-jelche-nko/ Strona odwiedzona 12 marca 2019.

W pracy tożsamość narodowa rozumiana jest interdyscyplinarnie, jako zmienna dynamiczna, oparta o historię i kulturę, ale też zależna od samoświadomości jednostki, sytuacji społeczno-politycznej, wiedzy o tradycji i kraju ojczystym.

Badania empiryczne prowadzone wśród studentów pochodzących z Ukrainy potwierdzają hipotezę o autentycznym narastaniu podmiotowości społeczeństwa ukraińskiego. Obecna sytuacja na Ukrainie w sposób wyraźny wpływa na ich świadomość narodową, ukierunkowując ich światopogląd, przemiany tożsamościowe i klarując cel, do którego chcą podążać. Badani studenci wyraźnie podkreślają, że miejsce Ukrainy jest w zjednoczonej Europie i jest to jedyna droga rozwoju, którą deklarują. W zasadzie wszyscy studenci śledzą sytuację społeczną i polityczną na Ukrainie oraz interesują się zachodzącymi procesami społecznymi w swoim kraju pochodzenia. Korzystają z ukraińskich mediów, zwłaszcza z Internetu, a większość z nich to aktywni działacze różnych organizacji i stowarzyszeń społecznych, członkowie samorządu studenckiego, czy kół naukowych. Młodzi to uczestnicy portali internetowych i mediów społecznościowych, gdzie komentują interesujące ich wydarzenia. Warto zauważyć, że młode pokolenie Ukraińców spotyka się z nieco odmiennymi problemami kształtowania „własnej" tożsamości niż ich dziadkowie, którzy zazwyczaj nie wyjeżdżali poza granice ziem ukraińskich. Po pierwsze, nie dotknęły ich bezpośrednio wydarzenia związane z II wojną światową, co w znaczący sposób wpływa na sposób rozumienia przez nich tożsamości narodowej. Po drugie, świadomie korzystają z Internetu, potrafią rozmawiać ze swoimi rówieśnikami z innych europejskich państw, znają język angielski, widzą czym są wartości demokratyczne, wolne media i możliwość swobodnego poruszania się po świecie.

Tożsamość narodowa studentów ukraińskich ciągle się kształtuje, ulegając przemianom zarówno pod wpływem czynników zewnętrznych jak i wewnętrznych. Niniejsza praca ma podejście interdyscyplinarne. Uważam, że niezbędne jest poszerzanie i systematyczne uzupełnianie wiedzy w przedstawionej kwestii, ponieważ żyjemy w wielokulturowej, integrującej się Europie, stąd potrzeba debaty i podejścia naukowego do omawianej problematyki.

Niniejsza rozprawa bardzo obszernie definiuje słowo tożsamość narodową, zatem korzystając z różnych koncepcji teoretycznych przedstawiono cechy tożsamości narodowej, które są najczęściej umieszczane w teoriach społecznych. Nie jest to typ idealny, ani niezbędny, by daną grupę społeczną uznać za naród z własną tożsamością

narodową, ale jest to wyodrębnienie cech, które w różnych podejściach pojawiają się najczęściej.

Pierwszą cechą jest znajomość i przywiązanie do historii, która wpływa na teraźniejszość danej grupy i kształtuje świadomość narodową. Zazwyczaj każda grupa narodowa ma jedno lub kilka wydarzeń, którym jest nadana szczególna ranga. Nazywane są *„więzłami historycznymi, które strukturalizują dzieje i wokół których kształtuje się świadomość narodowa"*[37]. Narody są zatem wspólnotami zmieniającymi się w czasie, podlegają różnym przemianom społecznym.

Drugą cechą jest określenie własnego narodu. Nazwanie własnego narodu ma znaczenie symboliczne i świadomościowe, odnosząc się do tradycji, historii, wspólnej kultury. Posiadanie nazwy pozwala wspólnocie „budować" tożsamość narodową i polityczną.

Ponadto, w narodzie obecne są zarówno cechy dostrzegalne zewnętrznie, jak i subiektywne, przy czym mogą wystąpić sytuacje, gdy cechy obiektywne i subiektywne nie występują razem, a jednocześnie obecność jednych nie oznacza pojawienie się drugich. Według Aleksandry Jasińskiej-Kani, socjolog zajmującą się teoriami socjologicznymi oraz badaniami wartości społecznych, definicje narodu ewoluują, a współcześnie cechy subiektywne odgrywają większą rolę w procesie kształtowania tożsamości narodowej. W latach 70. XX wieku naród był określany jako *„trwała wspólnota ludzi wytworzona na podstawie wspólnoty losów historycznych, kulturowych, języka, terytorium i życia ekonomicznego, przejawiająca się w świadomości narodowej członków oraz pragnieniu posiadania i umacniania własnego państwa",* natomiast teraz jako *„zbiorowość ludzi wyróżniająca się wspólną świadomością narodową, stanowi przede wszystkim wspólnotę idei, toteż pierwszym warunkiem jego ukształtowania się jest istnienie jednej lub wielu ideologii narodowych (...) których celem jest mobilizacja możliwie dużej części populacji, uznanej przez naród, do obrony jego (...) interesów*"[38].

Kolejną cechą jest więź z własnym narodem. Jak pisze John Mill „*narodowość, jest tam, gdzie są ludzie połączeni wzajemnymi sympatiami, które nie istnieją między nimi a innymi ludźmi, sympatiami, które są im pobudką do tego, że chętniej działają wspólnie ze sobą aniżeli innymi*"[39]. W globalnym świecie, teoria Milla jest mało aktualna,

[37] M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodów i konfliktów etnicznych,* Warszawa 2010, s. 40.
[38] A. Jasińska-Kania, *Przekształcenia dylematów myśli socjologicznej* (w:) *Idee a urządzanie świata społecznego,* red. Nowicka E., Chłubiński M., Warszawa 1999, s. 153-154.
[39] J. S. Mill, *O rządzie reprezentatywnym. Poddaństwo kobiet,* tłum. G. Czernicki, M. Chyżyńska, Kraków 1995, s. 245.

sprowadza się między innymi do sytuacji zagrożenia istnienia narodu. W takich sytuacjach członkowie narodu współpracują i solidaryzują się ze sobą. Uważam, że nawiązać tu można do niepokojów na Ukrainie w kontekście utraty Krymu, wojny w Donbasie, czy obecnie do wojny rosyjsko-ukraińskiej.

Warto podkreślić, że nigdy wcześniej nie było państwa ukraińskiego w obecnych granicach. Ukraina jako niezależne państwo powstała w 1991 roku. Transformacja ustrojowa po upadku Związku Radzieckiego i takie przełomowe wydarzenia polityczne, jak „Pomarańczowa Rewolucja", „Rewolucja Godności", wojna na wschodzie Ukrainy czy agresja Rosji na Ukrainę znacznie umocniły propaństwową postawę młodych Ukraińców, zwłaszcza studentów.

W 2021 roku na Ukrainie obchodzono 30-lecie Niepodległości. Rodzą się pytania jaką drogą pójdą Ukraińcy, który z podziałów zostanie zrealizowany. Każdy dzień pokazuje, że przyszłość Ukrainy będzie wpływała na poszerzenie Unii Europejskiej, a przede wszystkim będzie kształtować relacje między Brukselą a Moskwą. Gwałtowane zmiany jakie zachodzą na politycznej scenie Ukrainy powodują, że bardzo trudno jest przewidzieć jak będzie wyglądała przyszłość tego państwa w przeciągu kilku najbliższych lat, a tym samym przyszłość młodego pokolenia Ukraińców. Pozostaje otwarte zagadnienie jak potoczą się dalsze losy Ukraińców walczących o swoją wolność i suwerenność.

Analiza treści zebranych danych stanowi cenny materiał. Zgromadzone dokumenty, przeprowadzone badania własne i kwestionariusze wywiadów poszerzają wiedzę na temat ukraińskiej tożsamości narodowej wśród studentów, wskazując na zależność pomiędzy ukraińską tożsamością narodową a procesami demokratyzacji w Europie Środkowo-Wschodniej.

Praca naukowa ma wartość praktyczną dla socjologów, politologów i historyków, łącząc podejście historyczne i socjologiczne do kwestii tożsamości narodowej. Analiza treści zebranego materiału i badania empiryczne, mogą być pomocne dla organizacji rządowych i pozarządowych, jako źródło wiedzy i materiał naukowy.

Niniejsza praca może być pomocna dla publicystów i dziennikarzy, którzy piszą na temat polityki wschodniej, partnerstwa wschodniego, specjalizują się w tematach narodowej identyfikacji i tożsamości. Dysertacja naukowa ma dostarczyć nowe, bardziej usystematyzowane informacje i wiedzę na temat kształtowania się ukraińskiej tożsamości narodowej młodego pokolenia Ukraińców.

Praca może być także przydatna politykom i samorządowcom, którzy mogą ją wykorzystać do opracowywania analiz i raportów, zwłaszcza współcześnie w kontekście napływu ukraińskich uchodźców do Polski.

Pierwsze badania wśród ukraińskich studentów przeprowadzone w 2014 roku i drugie badanie na innej grupie ukraińskich studentów wykonane na początku 2022 roku pokazują, jak w przeciągu ośmiu lat zmieniała się ukraińska tożsamość narodowa młodego pokolenia Ukraińców. Nie ulega wątpliwości, że interesujące z poznawczego punktu widzenia byłoby ponowne podejście do problemu badawczego, po zakończeniu wojny rosyjsko-ukraińskiej celem zdiagnozowania kierunku przemian w sferze świadomości społeczeństwa ukraińskiego. Zatem w obecnej sytuacji geopolitycznej zasadnym wydaje się przeprowadzenie w przyszłości kolejnych badań, które odpowiedziałyby na dodatkowe pytania o wpływ działań wojennych na tożsamość narodową młodego pokolenia Ukraińców.

1.3. Cel i zakres pracy

Podejmowanie badań dotyczących tożsamości narodowej danego społeczeństwa jest bardzo istotne dla zrozumienia różnych procesów społeczno-politycznych, które zachodzą współcześnie.

Celem badań w niniejszej dysertacji naukowej jest próba znalezienia odpowiedzi na pytanie czym jest dla studentów, dla młodych Ukraińców studiujących w południowo-wschodniej Polsce tożsamość narodowa, na podstawie jakich wartości się kształtuje i jak rozumieją oni poczucie tożsamości narodowej. To próba udzielenia odpowiedzi na pytanie o czynniki, które wpływają i budują tożsamość narodową.

Przyjęty w rozprawie schemat prezentacji materiału empirycznego obejmuje różne płaszczyzny. To próba społecznego i historycznego rozpoznania mechanizmu kształtowania się tożsamości mieszkańców ziem ukraińskich od początków istnienia państwowości ruskiej, przez XX wiek i na początku obecnego stulecia. W przypadku niektórych kwestii, istotnych z punktu widzenia problematyki badawczej analizę poszerzono o wypowiedzi uzyskane w pogłębionych wywiadach przeprowadzonych z osobami zainteresowanymi sprawami ukraińskimi. W interpretacji wyników starano się uwzględnić kontekst społeczny i kulturowy. Respondenci mieli własne spostrzeżenia i przemyślenia na temat historii, kultury i zmian zachodzących na Ukrainie. Poddane zostały analizie pytania o ukraińską tożsamość narodową i drogę rozwoju Ukrainy: proeuropejską czy prorosyjską. Omówiono zależność pomiędzy tożsamością narodową młodych Ukraińców, procesem narodotwórczym i budowaniem demokratycznego społeczeństwa europejskiego przez Ukrainę.

W pracy przedstawiono procesy i zjawiska z dziejów historii Ukrainy, które wpłynęły na kształtowanie się tożsamości narodowej studentów oraz ukazano wartości, które w największym stopniu wywierają wpływ na ich poczucie identyfikacji narodowej. W analizie materiałów zastanych zaprezentowane zostały dzieje formowania ukraińskiej państwowości, z odwołaniem do społecznego zróżnicowania społeczeństwa, podkreślając przełomowe momenty historyczne. Zamiarem było ukazanie jak pamięć historyczna, język, tradycja, czy religia wpływają na narodową identyfikację młodego pokolenia Ukraińców - od Rusi Kijowskiej, republiki kozackiej, przez XVII, XVIII i XIX wiek. Zostały przywołane różne koncepcje polityczne, czasy I i II wojny światowej, trudny okres komunizmu, aż po upadek Związku Radzieckiego. Celem było sporządzenie diagnozy oraz wieloprzyczynowej analizy tożsamości narodowej młodych Ukraińców.

Tło do współczesnych porównań stanowią dzieje historyczne ziem ukraińskich, w tym stosunki polsko-ukraińskie, ukraińsko-rosyjskie oraz współczesne relacje międzynarodowe.

Kwestia ukraińskiej tożsamości narodowej, w swojej różnorodności i mozaikowości stanowi szerokie pole badań. To również poszukiwanie odpowiedzi na pytanie w jakim kierunku ewaluuje i będzie ewaluować tożsamość narodowa studentów ukraińskich i całego młodego pokolenia Ukraińców. Rodzi się pytanie jak kształtuje się tożsamość narodowa studentów z Ukrainy w kontekście integracji europejskiej i euroatlantyckiej oraz wojny rosyjsko-ukraińskiej. To próba określenia procesu kształtowania się ich tożsamości politycznej. Pojawiają się zapytania o ukraińskie wybory - globalizacja czy regionalizacja, tożsamość europejska czy tożsamość narodowa.

Ponadto omówiona została kwestia regionalizmu na Ukrainie, proces przechodzenia od Małorosji do Ukrainy, kształtowanie podziału państwa na część zachodnią i wschodnią w sferze społecznej i politycznej. Współcześnie można zauważyć, że Ukraina dzieli się nie tylko na dwie części, ale na co najmniej trzy lub cztery regiony - zachodnią, wschodnią, środkową, oraz południową, której mieszkańcy dopiero w XXI wieku kształtują swoją podmiotowość i tożsamość.

Ukraińscy studenci stoją przed problemem zdefiniowania własnej tożsamości nie tylko językowej i kulturowej, ale także międzykulturowej i międzynarodowej. Narodowy (patriotyczny) dyskurs historyczny znacznie mocniej jest obecny na zachodniej Ukrainie, ale każdy region w sposób charakterystyczny odnosi się do ogólnoukraińskiego procesu kształtowania ukraińskiej tożsamości narodowej, zwłaszcza obecnie w czasie konfliktu wojennego na Ukrainie.

Zagadnienie tożsamości narodowej jest zagadnieniem interdyscyplinarnym, wielowątkowym, stąd powstaje wiele prac z omawianej tematyki na różnych polach naukowych, jak socjologia, politologia, historia, stosunki międzynarodowe, psychologia, antropologia, czy ekonomia, generując tym samym nowe spojrzenie na to zagadnienie. Celem jest przybliżenie złożoności przeobrażeń kształtującej się ukraińskiej tożsamości narodowej studentów uczących się w Polsce w warunkach dokonujących się procesów geopolitycznych na arenie międzynarodowej.

Zainteresowanie tożsamością narodową w naukach społecznych przejawia się między innymi słabą precyzją terminologiczną. Brakuje zbiorczej, naukowej prezentacji rozumienia tożsamości narodowej, stąd istnieje potrzeba podejścia do tematu w sposób interdyscyplinarny, traktując tożsamość narodową w ujęciu przede wszystkim

historycznym i społecznym, ale odwołując się też do stosunków międzynarodowych, czy politologii.

W ostatnim dwudziestoleciu powstały pozycje naukowe na temat Ukrainy i Europy Wschodniej, ale nie odnosiły się do procesu kształtowania ukraińskiej tożsamości na przestrzeni dziejów historycznych. Istotny jest tu wątek, że analiza społeczna uwarunkowań i zmian zachodzących na europejskiej scenie publicznej wskazuje na odrębność tożsamościową społeczeństwa ukraińskiego, co ma swoje podłoże w historii.

Temat jest złożony i wielowarstwowy, gdyż wśród samych Ukraińców występują różnice kulturowe, wynikające z regionalizmu, dziejów historycznych, uznawanych wartości, religii czy wyboru języka.

Badając tożsamość narodową studentów studiujących w południowo-wschodniej Polsce nie sposób pominąć sytuacji społeczno-gospodarczej Ukrainy, gdyż o postawach narodowych w dużym stopniu decyduje pochodzenie społeczne, wpływ otoczenia, jakość życia, wyznawane wartości czy miejsce zamieszkania.

W pracy przyjęto założenie, że studenci ukraińscy mają poczucie własnej tożsamości narodowej na którą wpływają dzieje historyczne oraz aktualne procesy społeczne i polityczne. Istnieje jednak potrzeba podejścia interdyscyplinarnego, ustalenia nowych kategorii badawczych oraz wprowadzenia ich do dyskursów publicznych. Rodzą się pytania jak postrzegana jest Ukraina na arenie międzynarodowej, jakie wartości są cenione i dostrzegane przez ukraińskich studentów.

Odniesiono się również do preferencji politycznych Ukraińców, prezentowanych i podzielanych przez nich tradycyjnych wartości kulturowych, postaw wobec demokracji, europejskiej i narodowej tożsamości, oceny kierunków polityki zagranicznej oraz postaw wobec Unii Europejskiej i NATO.

Przyjęto założenie, że tożsamość narodowa, nie ma wyłącznie charakteru poznawczego, lecz tworzy złożoną strukturę wzajemnych uwarunkowanych emocji, wartości i ocen. Stan badań na temat tożsamości współczesnego społeczeństwa ukraińskiego w kontekście interdyscyplinarnym jest mało zaawansowany, dlatego zagadnienie ukraińskiej tożsamości narodowej wśród studentów ujęto na trzech płaszczyznach: historycznej, socjologicznej i politologicznej.

W pracy założono, że kierunki zmian społecznych na Ukrainie na przykładzie studentów uczących się w południowo-wschodniej Polsce mogą dotyczyć trzech aspektów:

1. Utrzymanie dystansu wobec wydarzeń zachodzących na Ukrainie;

2. Włączenie się aktywne w wydarzenia mające miejsce na Ukrainie;

3. Wycofanie się z wydarzeń społeczno-politycznych, które mają miejsce na terenie Ukrainy i przyjęcie nowej tożsamości (polskiej lub europejskiej).

W badaniu świadomościowych aspektów tożsamości narodowej wykorzystano elementy strukturalnej koncepcji postawy sformułowanej przez Stefana Nowaka.
W nurcie koncepcji socjologicznych Nowak stwierdza, że postawy wyjaśniają te ludzkie zachowania, które charakteryzują się pewną trwałością oraz modyfikują związki między zachowaniami a sytuacjami, które je wywołały. Koncepcja strukturalna pozwala nadać empiryczny wymiar trudno uchwytnym zjawiskom, dając postawę wobec czegoś. Uwaga badacza koncentruje się często na relacjach przestrzennych zachodzących między elementami rozumianymi jako części przestrzennie pojętej całości. Mogą to być relacje czasowe, jak i przestrzenny aspekt struktury analizowanego zjawiska. Zdaniem Nowaka historia kładzie nacisk na czasowe uporządkowanie zdarzeń w procesy społeczne, a taka charakterystyka relacji między elementami zbiorów oraz charakterystyka jakościowych własności ich elementów i związków między nimi stanowi często cel badania zjawisk społecznych[40].

Punktem odniesienia do zasadniczej części dokonanej rozprawy uczyniono koncepcję konstruktywistyczną[41]. Z powodu interdyscyplinarnego charakteru pracy i systemowego ujęcia konstruktywizm jawi się jako racjonalna i uzasadniona teoria. Wielu socjologów w swoich badaniach na temat tożsamości narodowych powołuje się na podejście konstruktywistyczne. Wystarczy wspomnieć Floriana Znanieckiego, który mimo, że jest przedstawicielem kulturalistycznego podejścia uważa, że to wspólnota kultury stanowi główny czynnik decydujący o trwałej więzi społecznej, łącząc w sobie elementy podejścia konstruktywistycznego i historycznego. Znaniecki wyróżnia cały szereg kryteriów autoidentyfikacji narodowej jak: postrzeganie własnej wspólnoty jako narodu; przekonanie, że naród to społeczność szersza niż grupa lokalna; rozumienie narodu jako społeczeństwa o wspólnej kulturze, pochodzeniu i wiedza o jego istnieniu; przywiązanie do kraju ojczystego; kult bohaterów narodowych uosabiających wspólne wartości cenne dla społeczeństwa; świadomość wspólnej historii; ustalony i kultywowany obraz własnej tożsamości– autostereotyp[42].

[40] S. Nowak, *Metodologia badań socjologicznych,* Warszawa 1970, s. 145-148.
[41] Zob. http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/48. Strona odwiedzona 13 marca 2021.
[42] Zob. F. Znaniecki, *Współczesne narody,* tłum. Z. Dulczewski, Warszawa 1990.

Ujęcie konstruktywistyczne zwraca uwagę na społeczny aspekt zjawisk zachodzących w historii i stosunkach międzynarodowych, przez co pozwala spojrzeć na proces kształtowania się tożsamości narodowej bardziej „społecznie" niż „politologicznie". Konstruktywizm posiada duży potencjał innowacyjności dla teorii stosunków międzynarodowych. Pozwala łączyć różne metody badawcze wielu dyscyplin naukowych celem wyjaśnienia konkretnego zagadnienia. Mówimy tu o socjologii, psychologii, politologii, stosunkach międzynarodowych, etnologii, czy antropologii. Sam konstruktywizm dużą rolę poświęca roli języka i komunikacji w kształtowaniu rzeczywistości, natomiast intersubiektywne przekonania (idee, myśli czy koncepcje) podzielane przez jednostki tworzą zdaniem konstruktywistów tożsamość ludzi. Świat społeczny jest wobec tego światem ludzkiej świadomości, a więc założeń, wierzeń, idei, dyskursów czy języków wśród ludzi, grup, narodów i państw.

Ujęcie tożsamości narodowej w podejściu konstruktywistycznym uwypukla rolę konstruowania procesów tożsamości kolektywnej, efektów tych procesów w postaci pewnego deklarowanego zapisu tożsamości oraz jego upowszechniania. Konstruktywizm pozwalając badać społeczny aspekt zjawisk zachodzących w stosunkach międzynarodowych posiada ogromny potencjał innowacyjności dla teorii socjologicznych. Łączy metody badawcze wielu dyscyplin naukowych dla wyjaśnienia danego fenomenu. Jest stosowany również jako podejście teoretyczne w opisywaniu zmian integracji europejskiej oraz wzajemnego kształtowania interesów i tożsamości jej podmiotów. Zwraca uwagę na normy, zasady oraz wartości funkcjonujące w obrębie tego procesu[43].

Konstruktywizm uznaje, że rzeczywistość społeczna istnieje tylko dzięki umowie między osobami, czyli ma charakter subiektywny. Z tego punktu rzeczywistość jest zmienna i nietrwała, ma raczej charakter lokalny, a nie globalny i jest ograniczona w czasie[44]. Teoria konstruktywizmu, pomimo swoich niedoskonałości, pokazuje nowe możliwości poznania i deskrypcji złożoności procesów społecznych. Konstruktywiści skupiają swoją uwagę bardziej na opisywaniu, analizowaniu i wyjaśnianiu zjawisk, niż na ich przewidywaniu, niemniej w toku europeizacji wydaje się, że tożsamość na

[43] A. Skolimowska, *Konstruktywizm w badaniach integracji europejskiej* (w:) *Przeszłość- Teraźniejszość – Przyszłość. Problemy badawcze młodych politologów,* Kraków 2010, s. 223-230.

[44] A. Wiener, *Constructivist Approaches in International Relations Theory: Puzzles and Promises,* „Constitutionalism Webpapers" Nr 5, 2006: 2.

obecnym rozwoju wiedzy i nauki nie mogłaby być lepiej analizowana w ramach innych podejść teoretycznych.

Zbigniew Bokszański, socjolog z Katedry Socjologii Kultury na Uniwersytecie Łódzkim, w sposób interdyscyplinarny podchodzi do zagadnienia tożsamości narodowej, wyróżniając dwa podejścia jej badania: aspekt antropologiczny i aspekt socjologiczny, gdzie w ujęciu socjologicznym podkreśla, że formuła tożsamości (dyskurs tożsamości) stanowi efekt procesów konstruowania tożsamości. Według niego elitarność tożsamości odnosi się w takim podejściu do ograniczonych rozmiarami kręgów społecznych, kreatorów tożsamości narodowej, ich zakorzenienia społecznego, a także polega na aktywnym informowaniu i rozgłoszeniu, gdy pewna formuła tożsamości narodowej zostanie już skonstruowana[45].

Podstawową rolę w tym procesie odgrywa zdaniem konstruktywistów państwo narodowe, widziane z perspektywy historycznej. Taką analizę proponuje Benedict Anderson, najbardziej znany badacz nacjonalizmu, który podkreśla rolę kapitalizmu, reformacji i języka narodowego w procesie kształtowania tożsamości narodowej. Jak zauważył amerykański uczony, wiele czynników historycznych nałożyło się na problematykę tożsamości. Patrząc na historię, konsekwencją reformacji było zwrócenie uwagi na czynniki narodowe. Z powszechnego użycia zaczęto wypierać język łaciński, z czasem mniejszą rolę w życiu publicznym zaczęły odgrywać monarchie dynastyczne i religia, a pojawienie się druku i nauka czytania zmieniły postrzeganie rzeczywistości na wielu płaszczyznach. Zdaniem konstruktywistów proces kształtowania tożsamości narodowej można prześledzić na przykładzie szkolnictwa, gdzie masowa edukacja, będąca nowoczesnym osiągnięciem odgrywała istotną rolę w socjalizacji tradycji narodowej, powodując identyfikację z określoną grupą narodową[46].

Według konstruktywistów rozwój edukacji na wszystkich płaszczyznach i w różnych środowiskach (szkoła, rodzina, grupy zainteresowań itd.) przyczyniał się do budowania narodowej tożsamości. Pozostawiając kwestie poglądów warto zauważyć, że wedle konstruktywizmu, historia nauczana jest przeważnie subiektywna, skoncentrowana na danym narodzie i wywyższa dany naród, natomiast język jak podkreśla Emanuel Castells, hiszpański socjolog, jest „fundamentalnym atrybutem samorozpoznawania”[47]

[45] Z. Bokszański, *Obrazy innych etnicznych a tożsamość narodowa*… s. 11-13.
[46] Zob. W. Wojdyło, *Wychowanie a polityka: między wychowaniem narodowym a państwowym,* Toruń 2004.
[47] E. Castells, *The Information Age,* t. 2, *The Power of Identity,* Oxford 1997: 52.

i najbardziej charakterystyczną barierą narodowościową. Język wskazuje na pierwszy wyróżnik, odróżnia jeden naród od drugiego, stanowi jeden z najważniejszych wskaźników rozpoznawania danej grupy narodowej. Castells uważa, że *„konstrukcja tożsamości czerpie budulec z historii, geografii, biologii, produkcyjnych i reprodukcyjnych instytucji, zbiorowej pamięci i osobistych fantazji, aparatów władzy i religijnych objawień”.* Indywidualna tożsamość nie jest jego zdaniem tym, co zostało kulturowo zdeterminowane, lecz tym, co zostało afirmatywnie przyswojone, wytworzone[48].

W ujęciu konstruktywistycznym naród został „skonstruowany” przy udziale odpowiednich warunków historycznych, społecznych, ekonomicznych czy politycznych, jakie powstały w XIX wieku i jakie funkcjonują po dzień dzisiejszy, stanowiąc przygodny byt historyczny. Nie jest obiektem naturalnym i pierwotnym, ale jest bytem „przygodnym i niekoniecznym”, jest tworzony przez nacjonalizmy[49].

W ten nurt wpisuje się Ernest Gellner, brytyjski socjolog i antropolog, ze swoją koncepcją powstania narodu. Gellner jako przedstawiciel „instrumentalistów”, mówi, że naród jest „*konstruktem ideologicznym stworzonym przez nacjonalizm i dla niego kluczowym*”[50]. Podkreśla on rolę nacjonalizmu, mówiąc „*wyjątku nie wiedzą, co czynią, ich działalność stanowi tylko zewnętrzny przejaw czegoś znacznie głębszego: nieuchronnego procesu wzajemnego dopasowywania się państwa i kultury*”[51]. Gellner swoje twierdzenie nazywa ideologią nacjonalizmu, pisze „*nacjonalizm nie jest tym czym się wydaje samemu sobie. Kultury, których ma bronić i które ma wskrzeszać, to bardzo często jego własny wymysł lub nierozpoznawalna modyfikacja. Ale-zasada nacjonalizmu -w odróżnieniu od licznych form jakie przybiera, i od licznych nonsensów, jakie się w jej imieniu głosi – jest bardzo głęboko zakorzeniona w warunkach, które stały się obecnie naszym udziałem, nie ma wcale charakteru akcydentalnego i nie pozwala się łatwo wyrugować*”[52]. Gellner zwraca uwagę na innowacyjność narodów, twierdząc że narody mogły i najczęściej powielały elementy rzeczywistych kultur. Według niego naród stanowi dzieło człowieka, jest wytworem jego przeświadczeń, lojalności i solidarności, opiera się na upowszechnianiu kultury wyższej na całe społeczeństwo[53].

[48] E. Castells, *The Power of Identity,* Blackwell, Malden, Oxford vg 1998:7.
[49] M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu i konfliktów…*s. 28.
[50] Zob. *Encyklopedia Socjologii,* red. Kurczewska J., Warszawa 1999, s. 290.
[51] E. Gellner, *Narody i nacjonalizm,* tłum. T. Hołówka, Warszawa 1991, s. 48.
[52] Tamże, s. 72-73.
[53] Tamże, s. 16.

W konstruktywnym podejściu socjologicznym tożsamość narodowa pojmowana jest jako rezultat złożonych przedsięwzięć konstrukcyjnych podejmowanych przez kręgi liderów społecznych będących wyrazicielami tendencji nacjonalistycznych[54]. Zatem zarówno państwo narodowe, jak i tożsamość narodowa traktowane są jako konstrukty symboliczne i ideologiczne.

Konstruktywizm w stosunkach międzynarodowych wykształcił się w latach 90. XX wieku, nawiązując do realizmu krytycznego Roya Bashkara, który twierdził, że zjawiska społeczne istnieją niezależnie od ich interpretacji przez jednostki, ale ich rozumienie wpływa na działania jednostek. Badacz powinien zatem rozumieć rzeczywistość, jak i społeczną konstrukcję otaczającego świata[55].

Należy podkreślić, że konstruktywizm zdobył sobie trwałe miejsce w badaniu współczesnych procesów politycznych. W myśl tej idei państwa uczą się współpracy, prowadzą dyskurs, wyrażają swoją tożsamość, często rekonstruując swoje interesy.

Znany psycholog kliniczny i rozwojowy, James Marcia stworzył ustruktu-ryzowany kwestionariusz na temat badania tożsamości, który umożliwia badaczom klasyfikację jednego z czterech stadiów tożsamości. Mówi on w swoich badaniach o młodych ludziach, ale patrząc na jego pracę generalnie można wyróżnić następujące poziomy tożsamości: pomieszanie tożsamości, przejęcie tożsamości, moratorium tożsamości i osiągnięcie tożsamości. Osoby posiadające „pomieszanie tożsamości" nie wyznaczyły jeszcze swojej życiowej drogi i nie rozważyły kwestii dotyczących swoich tożsamości. Osoby sklasyfikowane jako posiadające tożsamość „przejętą" posiadają konkretną tożsamość, ale zaangażowane są w nią nie przechodząc uprzednio żadnego kryzysu tożsamości i nie rozważając tego, co do nich najbardziej pasuje. To stadium tożsamości, które charakteryzuje jednostki, które przedwcześnie zaangażowały się w pewne ideologie bez ich dokładnego sprawdzenia. Z kolei osoby przeżywające „moratorium tożsamości" zadają pytania o życiowe wybory, doświadczają kryzysu tożsamości i aktywnie eksplorują opcje ideologiczne, w które mogłyby się zaangażować (takie pojęcie kryzysu tożsamości opisał w swoich pracach Erik Erikson, aby określić poczucie niepewności, a nawet lęku odczuwalnego przez jednostki). W tym kontekście pojawiają się pytania o przyszłe role życiowe, kim jestem, jakim rodzajem „siebie" mogę

[54] Z. Bokszański, *Stereotypy a kultura,* Wrocław 1997, s. 92.
[55] A. Visvizi, *Realizm krytyczny i morfogeneza wobec metateoretycznych pułapek konstruktywizmu: od teorii do praktyki w stosunkach międzynarodowych i studiach europejskich* (w:) *Teorie w studiach europejskich,* red. Ruszkowski J., Wojnicz L., Szczecin-Warszawa 2012, s. 56-77.

zostać, w jaki sposób pasuję do społeczeństwa. Osoby o statusie „moratorium" szukają odpowiedzi na stawiane pytania, natomiast jednostki, które według Marcia „osiągnęły tożsamość" rozwiązały kwestie tożsamości poprzez osobiste zaangażowanie. Takie osoby zaangażowały się w konkretne cele i wartości, mocno angażując się w ideologie[56].

Z badań poświęconych tożsamości wynika, że proces jej kształtowania wymaga czasu. Zazwyczaj jest to długa droga ewolucji, od stadium „pomieszania" lub „przejęcia" do „osiągnięcia tożsamości". Nie jest to jednak koniec procesu stanowienia tożsamości, gdyż każdy z nas zmaga się z pytaniami o tożsamość, stąd na każdym etapie jest możliwy dyskurs, pytanie o to kim jestem, jakie wartości są dla mnie ważne i zasadne[57]. Badania Marcia pokazują, że aktywni poszukiwacze tożsamości mają o sobie lepsze zdanie niż osoby o statusie pomieszania i przejęcia.

Zdaniem Eriksona osiągnięcie pełnej tożsamości stanowi zdrowe i adaptacyjne zdarzenie, gdyż jednostki, które to osiągnęły cieszą się wyższą samooceną, stwarzają trwałe relacje z innymi, są aktywne na wielu płaszczyznach życia społecznego. W tym kontekście Erikson podkreśla wpływ warunków społecznych i historycznych, które oddziałują na kształtowanie tożsamości[58].

Do tematu rozwoju poznawczego w ujęciu tożsamościowym w duchu konstruktywizmu odwołuje się społeczno-kulturowa perspektywa Lwa Wygotskiego. Ten rosyjski badacz podkreśla, że rozwój poznawczy jednostki, a więc także proces kształtowania jej tożsamości zachodzi w kontekście dialogu społeczno-kulturowego. Przyswajamy wartości, wierzenia i strategie rozwiązywania problemów społecznych i swojej kultury na bazie interakcji społecznych z bardziej rozwiniętymi członkami społeczeństwa, a więc głównie z osobami starszymi, jak rodzice, dziadkowie, nauczyciele, czy inni towarzysze. Głównym założeniem perspektywy Wygotskiego jest powiązanie rozwoju człowieka z jego kulturą. Ludzie interpretują środowisko zgodnie z wymogami i wartościami swojego otoczenia, stąd rozwój społeczno-historyczny oznacza zarówno zmiany, które zaszły w kulturze danego osobnika, jak i normy, które

[56] D. R. Schaffer, K. Kipp, *Psychologia rozwoju od dziecka do dorosłości,* tłum. P. Sorensen, M. Wojtaś, Gdańsk 2015, s. 483-484.
[57] Zob. J. Kroger, *Identity statuses* (with) C. B. Fisher, R. M. Lerner (eds.), *Encyclopedia of applied developmental science*, t.1. Thousand Oaks 2005: 567-568.
[58] Zob. G. Adams, K. G. Abraham, C.A. Markstrom, *The relations among identity development, self-consciousness, and self-focusing Turing Middle and late adolescence.* Developmental Psychology, 23, 1987: 292-297.

powstały w biegu historii. Tutaj kontekst ma znaczenie, a środowisko w jakim dorastamy wpływa na to, jak i o czym myślimy i jakie wartości są dla jednostki ważne[59].

Z ujęciem Wygotskiego kontrastują poglądy Jeana Piageta, szwajcarskiego przedstawiciela teorii rozwoju poznawczego, którego myśl teoretyczna opiera się w większości na samodzielnym badaniu świata, a nie tak jak twierdzi Wygotski na wzajemnych interakcjach społecznych. Piget uważa, że schematy są konstruowane i modyfikowane poprzez procesy adaptacji i organizacji. W teorii Wygotskiego rozwój poznawczy różni się między kulturami, a w ujęciu Piageta jest niemal uniwersalny w różnych kulturach. Patrząc na te dwie teorie w kontekście procesu kształtowania tożsamości jednostki należy zwrócić uwagę, że w myśl Wygotskiego dorośli są istotnymi agentami zmiany, przekazując szczególne dla ich kultury narzędzia adaptacji intelektualnej, które młodsze pokolenia w procesie socjalizacji przyswajają. Natomiast zdaniem Pigeta kontakt z rówieśnikami promuje przyjmowanie cudzej perspektywy, co oznacza, że rówieśnicy są istotnymi agentami zmiany[60].

Anthony D. Smith, brytyjski socjolog, założyciel interdyscyplinarnej szkoły badań nad nacjonalizmem zwraca uwagę, że dopiero preferowanym nazwaniem kulturowych, społecznych i psychologicznych aspektów istnienia narodów stało się wykształcenie pojęcia tożsamości narodowej. Zdaniem Smitha nowoczesnego państwa nie można zrozumieć bez uwzględnienia elementów etnicznych. Narody wykształciły się bowiem w wyniku długotrwałych uwarunkowań historycznych na podstawie istniejących więzi etnicznych. Dużą rolę przypisuje on znaczeniu symboli, wartości i tradycji w stanowieniu współczesnego państwa narodowego[61]. W swojej analizie Smith argumentuje, że przeszłość wpływa na narodową teraźniejszość na trzy sposoby. Po pierwsze poprzez powrót do formy narodowej, odnosząc się do zasobów kulturowych i stowarzyszeń ludzkich, które są potencjalnie obecne na wszystkich etapach historii danego społeczeństwa. Drugi sposób to strategia „ustalonych ciągłości", gdzie przez słowo ciągłość rozumie się kody językowe, zbiorowe nazwy własne, czy etniczne krajobrazy. Według tego ujęcia wszystkie wymienione aspekty pozostaną nawet gdy społeczność, do której czują się przywiązani prawie zaniknie. Natomiast trzeci sposób to

[59] D. R. Schaffer, K. Kipp, *Psychologia rozwoju…* s. 266-267.
[60] Tamże, s. 277.
[61] A. D. Smith, *Interpretations of National Identity* (with) A. Dieckhoff, N. Gutierrez (eds.), *Modern Roots. Studies of National Identity.* Aldershot: Ashgate Press, 2001: 21.

zawłaszczenie i reinterpretacja, a więc tendencja późniejszych pokoleń do ponownego odkrywania swojej „etnicznej" przeszłości[62].

Przemiany zachodnich społeczeństw, tak zwanych „społeczeństw tożsamości" głosił kolejny konstruktywista, amerykański psychiatra, William Glasser. Jego terapia rzeczywistości i teoria wyboru wskazuje na przewartościowanie zachodnich społeczeństw w rozumieniu podmiotowości. Opisuje on przeobrażenia świata społecznego w ujęciu kulturowym, komunikacyjnym, politycznym, gospodarczym, gdzie tożsamość stanowi podstawowy aspekt życia indywidualnego i zbiorowego. Pojawiają się tu pytania o problem tożsamości w kontekście narodowym, w rozwiniętych społeczeństwach, zwłaszcza w latach 80. XX wieku[63].

Socjolog, Paweł Ścigaj zauważył, że obojętnie jaką refleksję wybierzemy, powinno się traktować tożsamość narodową albo z perspektywy jednostki, albo zbiorowości narodu. Według niego jest ona „*kategorią teoretycznie i metodologicznie zależną od innych koncepcji. Nie jest ona samodzielna, w tym sensie, że badanie tożsamości narodowej wymaga przyjęcia jakiejś szerszej perspektywy*"[64].

Na podstawie przytoczonych badaczy widać, że przedmiotem zainteresowania konstruktywistów jest społeczny proces stanowienia tożsamości, który kształtuje się w wyniku oddziaływania norm przeważających w danej społeczności, powtarzalnego działania i interferencji między państwami. Tożsamości narodowe są efektem procesów historycznych, a poprzez uczestniczenie we wspólnym działaniu państwa ową tożsamość zyskują[65]. Państwa mogą mieć tożsamości egoistyczne lub nastawione są na dobro wspólne. Mogą na siebie oddziaływać, prowadząc wspólne interesy polityczne lub zmieniając kalkulacje strategiczne, działając jako wrogowie polityczni.

W naukach społecznych konstruktywizm może występować pod postacią instytucjonalizmu socjologicznego i historycznego. W pierwszym ujęciu podmioty i struktury wpływają na siebie, wzajemnie się konstytuując. Tutaj instytucje traktowane są jako zmienna niezależna, a każda zmiana idei, czy tożsamości może prowadzić do wprowadzania nowych strategii politycznych. Natomiast instytucjonalizm historyczny analizuje rozwój integracji europejskiej na przestrzeni czasu, podkreślając utratę przez

[62] A. Maxwell, *Primordialism for Scholars Who Ought to Know Better: Anthony D. Smith's Critique of Modernization Theory.* Nationalities Papers, 48 (5), 2020: 826-842.
[63] Zob. W. Glasser, *The Identity Society,* New York: Harper & Row 1972.
[64] P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Zarys problematyki*, Kraków 2012, s. 9.
[65] J. Fearon, A. Wendt, *Rationslism v. Constructivism. A. Skeptical View*, w: *Handbook of International Relations*, W. Carlsnaes, Th. Risse, B. Simmons, (eds.) Thousand Oaks 2002: 58.

państwa nad nim kontroli. Podmioty nie są w stanie zatrzymać niezamierzonych konsekwencji swoich działań, a każdy kolejny wybór jest ograniczony poprzednimi decyzjami[66].

Taki deterministyczny charakter koncepcji powoduje trudności w wyjaśnieniu zmiany, stąd konstruktywiści odwołują się do instytucjonalizmu konstrukty-wistycznego, który mówi, że podmioty są zarówno „strategiczne", jak i „zsocjalizowane", kierując się logiką konsekwencji i stosowności[67].

Zdaniem konstruktywistów rzeczywistość jest intersubiektywna, utworzona przez podzielane przez podmioty znaczenia i poglądy. W tym ujęciu konstruktywiści analizują dane w kontekście środowiska społecznego, gdzie zostały zebrane, stosując metody jakościowe, zwłaszcza analizę dyskursu i metodę śledzenie procesu, tak zwany „processtracing"[68], który służy do opisania mechanizmów przyczynowych za pomocą szczegółowej analizy empirycznej, pokazując jak proces przyczynowy rozgrywa się w danym przypadku.

Konstruktywizm jest stosowany także jako podejście teoretyczne przy badaniach integracji europejskiej i procesu jej stanowienia. Nie jest idealną teorią, ale otwiera nowe perspektywy poznania i badania złożoności procesu tożsamości narodowej w kontekście integracji europejskiej. Postrzega on powstanie wspólnoty europejskiej jako procesu wzajemnego kształtowania interesów i tożsamości różnych podmiotów, zwracając uwagę na normy i wartości zachodzące w tym toku. Zdaniem konstruktywistów, którzy zajmują się tym problemem od lat 90. XX wieku, integracja kształtuje tożsamość państw, odwołując się do płaszczyzny społecznej. Tożsamość powstaje w wyniku oddziaływania norm, dominujących w danej społeczności, powtarzalnego działania i interakcji między państwami[69].

Patrząc na przyszłość i zwracając uwagę na aspekt społeczny podejście to ma ogromny potencjał innowacyjności, wypełnia lukę teoretyczną w badaniach na temat integracji i teorii stosunków międzynarodowych. Punktem odniesienia jest społeczny konstruktywizm, podkreślając społeczny kontekst polityki międzynarodowej. Do głównych pionierów tego nurtu w stosunkach międzynarodowych należą Nicolas Onuf,

[66] Zob. P. Pierson, *The Path to European Integration, A Historical Institutionalist Analysis*, „Comparative Political Studies" Nr 29, t. 29, 1996.
[67] K. Ławniczak, *Potencjał konstruktywizm w studiach nad Unią Europejską* (w:) *Studia europejskie. Wyzwania interdyscyplinarności,* red. Czaputowicz J., Warszawa 2014, s. 201.
[68] Zob. K. Ławniczak, *Process tracing. Śledzenie mechanizmów przyczynowych* (w:) *Metody jakościowe i ilościowe w badaniu organizacji i działania Unii Europejskiej*, red. Ławniczak K., Warszawa 2013.
[69] J. Fearon, A. Wendt, *Rationalis v. Constructivism*….58.

Alexander Wendt, czy Frierdich Kratochwil[70]. Badacze ci podkreślają znaczenie norm, instytucji i tożsamości dla integracji europejskiej. Ich zdaniem interesy państw wynikają z ich tożsamości, które są historycznie i kulturowo zmienne.

Onuf twierdził, że podmioty ustalają normy, które następnie wpływają na ich działanie, czyli podmioty i zasady wzajemnie się konstytuują. Na tą strukturę składają się normy, zachowania, instytucje, a nawet niezamierzone konsekwencje działań podmiotów, które dają rezultaty i oddziaływają na funkcjonowanie innych aktorów społecznych[71].

Zdaniem Wendta rozpad Związku Radzieckiego i zakończenie Zimnej Wojny nie wpisywało się w żaden sposób w dotychczas funkcjonujące koncepcje teoretyczne. Zaproponował on „zbudowanie mostu" między realistami i liberałami, między racjonalizmem i reflektywizmem. Nawiązując do prac Onufa nowe podejście nazwał konstruktywizmem podkreślając, że dynamika stosunków międzynarodowych może sprzyjać ukształtowaniu się różnych systemów bezpieczeństwa, nie tylko wrogiego, ale także neutralnego lub opartego o współpracę. W swoich pracach mówi o tożsamości państw, definiując je jako względnie trwałe wyobrażenia i oczekiwania podmiotu wobec siebie, a także sposób w jaki ów podmiot rozumie własne role. Ponadto Wendt rozróżnia tożsamość zbiorową i tożsamość społeczną. Pierwszą opisuje jako wyobrażenia państwa o swoim statusie i roli, które kształtowane są pod wpływem cech przypisanych temu państwu przez społeczność międzynarodową, a drugą określa jako więzy społeczne wewnątrz danego państwa kształtowane pod wpływem czynników wewnętrznych[72].

Natomiast Kratochwil uważał, że instrumentalizację zawsze poprzedza powstanie jakiejś relacji między podmiotem a przedmiotem (lub innym podmiotem) na podstawie wzajemnych znaczeń. Jego zdaniem, to czy jakieś działanie zostanie poparte na arenie międzynarodowej przez inne podmioty zależy od tego jak dana sytuacja zostanie zdefiniowana, jakie będą argumenty, czy zaprezentowane racje[73].

Dla konstruktywistów kwestią sporną pozostaje zagadnienie rzeczywistego uczestnictwa narodów w stosunkach międzynarodowych. Samo istnienie narodu, nie

[70] Ch. Reus-Smit, *Konstruktywizm* (w:) *Teorie stosunków międzynarodowych*, red. Burchill S, tłum. P. Frankowski, Warszawa 2006, s. 278.
[71] N. Onuf, *Making Sense, Making Worlds. Constructivism In Social Theory and International Relations,* New York 2013: 6-7.
[72] A. Wendt, *Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics,* International Organisation 46 (2) 1992: 391-402.
[73] F. Kratochwil, *Rules, Norms and Decisions: On the Conditions of Practical and Legal Reasoning In International Relations and Domectic Affairs,* Cambridge 1989: 63.

wiąże się automatycznie z jego aktywnością na polu międzynarodowym. Jak pisze Józef Kukułka, historyk, teoretyk stosunków międzynarodowych: „*narody należą do grupy pierwotnych uczestników podmiotowych stosunków międzynarodowych, gdyż od początku ery nowożytnej były głównymi animatorami tych stosunków oraz stały się kreatorami grupy wtórnych uczestników stosunków międzynarodowych (państw, organizacji międzyrządowych i pozarządowych oraz struktur transnarodowych)*”[74].

Za tą definicją pojawia się pytanie czy najpierw było poczucie narodowe, a potem państwo, czy odwrotnie. Konstruktywiści dowodzą, że patrząc retrospektywnie, państwa od czasu swojego powstania spełniały funkcję narodotwórczą. Wspólnoty narodowe powstawały na fali romantycznych uniesień, odwołując się do historii, więzów krwi, języka, określonych wartości, tworząc świadome społeczeństwo. W tym sensie państwo wyprzedza istnienie narodów, które w nowoczesnej formie pojawiły się dopiero w XVII-XVIII wieku. Zatem pojęcie narodu do końca XVIII wieku pokrywało się z pojęciem państwa, a w niektórych kulturach przetrwało do dzisiaj. Przykładowo angielski termin „nation” oznacza zarówno naród, jak i państwo. W kontekście uczestnictwa narodów w stosunkach międzynarodowych narody jako wspólnoty etniczne mogą jedynie legitymizować działania państwa, nie będąc samodzielnymi podmiotami. Tutaj dużą rolę identyfikacyjną spełnia nacjonalizm, określany jako ideologia integracyjna, pozwalająca na wyróżnienie cech różniących daną grupę od innych. Może on oznaczać pozytywne zjawisko scalania narodu w harmonijną społeczność, ale może też występować pod pojęciem zasady politycznej, mówiącej, że państwa powinny pokrywać się z jednostkami narodowościowymi[75].

Niniejsza praca porusza wymiar tożsamości, który idąc za konstruktywistami odwołuje się do tak zwanego „poczucia zakorzenienia”, odnosząc się do historii, kultury i przestrzeni. Te trzy aspekty, jak pisze Katarzyna Waszczyńska, etnolog i antropolog z Uniwersytetu Warszawskiego, stanowią najważniejsze elementy konstruowania społeczno-kulturowej tożsamości jednostki. W opinii Waszczyńskiej przestrzeń wydaje się najbardziej stabilnym konglomeratem, dostarcza miejsc i symboli wraz z właściwą im semantyką, nabytą przez doświadczenie (niejednokrotnie bezpośrednie). Waszczyńska określa region jako wytworzoną żywiołowo, w długim procesie historycznym całość przestrzenno-społeczną, posiadającą właściwą kulturę, tożsamość jako „my” i zbieżne

[74] J. Kukułka, *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych,* Warszawa 2003, s. 99.
[75] S. Bieleń, *Tożsamość uczestników stosunków międzynarodowych* (w:) *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych,* red. Zięba R., Bieleń S., Zając J., Warszawa 2015, s. 160-162.

działanie, które jest zdeterminowane przez wspólną świadomość. Jej zdaniem przestrzeń pozwala identyfikować i solidaryzować się jednostce lub wspólnocie z danym obszarem i innymi ludźmi, zamieszkującymi ten sam region - zarówno w ujęciu kulturowym, jak i administracyjnym. Mimo, że treści jak język, kultura czy religia, które niesie ze sobą dana przestrzeń, mogą być różne, to one głównie decydują o charakterze danego krajobrazu i jego mieszkańców. Poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o tożsamość narodową stanowi odniesienie się do rzeczywistości, przestrzeni, przy jednoczesnym dialogu z przeszłością. Odwołania przywołują wiele zapytań o dziedzictwo kulturowe, tradycję, zróżnicowanie etniczne, religijne i społeczne[76]. Warto zauważyć, że dzięki badaniu tożsamości różnych podmiotów możliwe jest odkrywanie prawideł, odnoszących się do ich funkcji.

Uważam, że etymologia i semantyka terminu tożsamość jest zróżnicowana, wynika z dynamiki przeobrażeń społecznych, złożonych procesów i uwarunkowań, zdarzeń i okoliczności. Jest to proces nieustannego stawania się, a tym samym jest elementem procesu poznania i sztuką poznawania świata, wartościująco i emocjonalnie. W zglobalizowanym świecie, gdzie jednostki coraz częściej mają poczucie alienacji względem społeczeństwa, gdzie zachodzą dynamiczne zmiany społeczne i polityczne rodzą się pytania o poszukiwanie spójnego obrazu siebie, swojej grupy i wspólnoty, w tym definicji narodowej. Dlatego identyfikacja z narodem stanowi ważny czynnik kształtowania tożsamości, wpływa w poważnym stopniu na autoidentyfikację jednostki, odnosi się do wartości rdzennych i zwartego kompleksu wartości wchodzących w skład kultury symbolicznej i wiedzy o historii oraz społeczności.

[76] K. Waszczyńska, *Wokół problematyki tożsamości*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego" Nr 6, Płock 2014, s. 68-70.

1.4. Metodologiczne podstawy badań własnych

1.4.1. Problematyka i hipotezy badawcze

Zdaniem Tadeusza Pilcha, pedagoga, zajmującego się polityką społeczną i pedagogiką społeczną, problem badawczy „*to pytanie o naturę badanego zjawiska, o istotę związków między zdarzeniami lub istotami i cechami procesów, cechami zjawiska, to mówiąc inaczej uświadomienie sobie trudności z wyjaśnieniem i zrozumieniem określonego fragmentu rzeczywistości, to mówiąc jeszcze inaczej deklaracja o naszej niewiedzy zawarta w gramatycznej formie pytania*”[77]. Według Stefana Nowaka problem badawczy to „*tyle, co pewne pytanie lub zespół pytań, na które odpowiedzi ma dostarczyć badanie*”[78].

Problem tożsamości narodowej od kilku dekad stał się przedmiotem badań i analiz różnych dyscyplin naukowych. W pracy oparto się o badanie z intencją historyczną, polegającą na badaniu próby zbiorowości i uogólnieniu wniosków na całą zbiorowość. Poczucie tożsamości narodowej jest ściśle związane z systemem wartości, który wyznacza nie tylko zachowanie tego co stanowi o własnej niepowtarzalności i silnym zakorzenieniu w historii i kulturze własnego narodu, ale także wskazuje cele życiowe i perspektywy danej zbiorowości społecznej. Wartości te stanowią kryterium zachowania w różnych sytuacjach i pokazują nasz stosunek wobec konkretnych wyzwań.

Kierując się tymi przesłankami podjęłam badania empiryczne, których przedmiotem jest tożsamość narodowa studentów z Ukrainy studiujących w południowo-wschodniej Polsce. Celem jest uchwycenie stanu tożsamości respondentów, jak również poziom świadomości narodowej, w mniejszym zaś stopniu testowanie hipotez. Celem badania jest znalezienie uogólnienia indukcyjnego w postaci generalizacji historycznej. W tym przypadku wykorzystano istniejącą wiedzę teoretyczną do wyjaśniania obserwowanych zjawisk. Schemat prezentowanych badań w pracy ma charakter eksploracyjno-opisowy. Opierając się na pracy Nowaka, należy zauważyć, że w badaniach socjologicznych nie jest konieczne formułowanie hipotez. W przypadku jakościowych badań nad studentami ukraińskimi uczącymi się w południowo-wschodniej Polsce problem w formułowaniu hipotez potęguje brak operatu, czyli trudność z ustaleniem reprezentatywności próby w kontekście całego narodu ukraińskiego. Przedmiot badany jest reprezentantem pewnej szerszej klasy zjawiska.

[77] T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych: strategie jakościowe i ilościowe,* Warszawa 2001, s. 43.
[78] S. Nowak, *Metodologia badań…* s. 214.

W pracy zastosowano następujące typy badań: diagnostyczne, eksplanacyjne i prognostyczne[79]. Badanie diagnostyczne jest próbą odpowiedzi na pytanie o stopień wartości uznawanych w danej grupie społecznej, stopień integracji czy ustalenie tendencji obecnych w danej społeczności. Badania diagnostyczne mają charakter bardziej opisowy niż teoretyczny, odwołują się do wartości pewnych zmiennych, a ich celem jest stwierdzenie czy na terenie danej zbiorowości występują określone zjawiska lub zespół zjawisk. Warto zauważyć, że zjawiska, które stwierdzamy w badaniu mogą mieć charakter całych syndromów powiązanych ze sobą zmiennych.

W przypadku tożsamości narodowej podobnie jest w badaniach eksplanacyjnych, gdzie historyczne wyjaśnienie danego przypadku może mieć na celu wyjaśnienie jego genezy, faktu istnienia, a nawet wskazanie, dlaczego właśnie tak wyglądają przypadki składające się na interesującą nas zbiorowość. Takie badanie wyjaśniające pozwala odpowiedzieć na wiele pytań społecznych.

Natomiast badając konkretną zbiorowość, postawy polityczne i poglądy na świat, tak by przewidzieć zdarzenia w przyszłości, czy bardziej długofalowy proces przyszłych przekształceń społecznych wykorzystano badania prognostyczne.

Pytania badawcze skupiono wokół bloków tematycznych, obejmujących takie komponenty tożsamości narodowej jak autoidentyfikację narodową respondentów, tożsamość odzwierciedloną, aktywność organizacyjną i zagadnienia społeczno-kulturowo-polityczne.

Odwołując się do zebranej literatury i przemyśleń problematyka rozprawy została sformułowana w postaci następujących kwestii. W obrębie podjętej problematyki badawczej najważniejszym zagadnieniem jest ustalenie czym dla młodego pokolenia Ukraińców jest tożsamość narodowa.

Główny problem badawczy w niniejszej pracy wyrazić można w postaci następującego pytania:

Co dla młodych Ukraińców studiujących w południowo-wschodniej Polsce oznacza pojęcie tożsamości narodowej?

Ujęty problem badawczy sprowadza się do ustalenia pod wpływem jakich czynników kształtowana jest ukraińska tożsamość narodowa, jak proces ten przejawia się w subiektywnym doświadczeniu respondentów, jakie nastawienia i reakcje wywołuje. Ważne jest również rozpoznanie, jakie wydarzenia i wśród jakich grup społecznych

[79] S. Nowak, *Metodologia badań…* s. 225-232.

kumulują się pozytywne i negatywne odczucia wobec dalszej demokratyzacji i procesu zmian Ukrainy, czy w jakich kategoriach rysuje się pozytywna ocena przemian.

Aby szczegółowo określić zakres problematyki badawczej należy dokonać jej eksplikacji, a więc sformułowanie w obrębie problemu głównego – problemów cząstkowych, następnie przyjęcie hipotetycznych odpowiedzi na te pytania szczegółowe, a w końcu przekształcenie – w toku analizy materiału – wyjaśnień hipotetycznych w wyjaśnienia uzasadnione[80].

Zgodnie z przyjętymi w metodologii badań regułami nie stawiano hipotez do pytań, które mają charakter diagnostyczny. Hipotezy robocze postawiono w przypadku problemów badawczych dotyczących związków zależnościowych między badanymi zmiennymi.

Hipoteza ogólna:

Tożsamość narodowa to dla ukraińskich studentów studiujących w południowo-wschodniej Polsce identyfikacja z własnym narodem, świadomość wspólnego dziedzictwa narodowego, ukształtowana w procesie historycznym, w poczuciu przynależności do narodu ukraińskiego.

Na proces kształtowania tożsamości narodowej wpływa wiele czynników, jak przywiązanie do symboli narodowych, znajomość i szacunek do wspólnej historii, posługiwanie się językiem ojczystym, posiadanie obywatelstwa danego państwa, świadomość narodowa, kultywowanie wspólnej tradycji i kultury, aktywność społeczna i polityczna, religijność, wpływ mediów, wpływ otoczenia społecznego, zainteresowanie sprawami europejskimi i społeczno-politycznymi na Ukrainie.

Na podstawie ogólnego pytania badawczego, sformułowano następujące problemy cząstkowe, pytania szczegółowe dotyczące:

Stanu zmiennych:

1. Jakie cechy według młodych Ukraińców decydują o przynależności do narodu ukraińskiego?
2. Jaki wpływ ma historia na proces kształtowania ukraińskiej świadomości narodowej?
3. Jakie wydarzenia historyczne wywarły największy wpływ na światopogląd respondentów?

[80] Por. P. Sztompka, *Teoria i wyjaśnianie. Z metodologicznych problemów socjologii,* Warszawa 1973, s. 130.

4. Czy uzyskanie niepodległości przez Ukrainę w 1991 roku oznaczało dla Ukraińców pełną niezależność państwową?
5. W jaki sposób „Pomarańczowa Rewolucja" i „Rewolucja Godności" ukształtowała postawy młodego społeczeństwa ukraińskiego?
6. Jaki wpływ na postawy ukraińskich studentów mają regionalizmy występujące na Ukrainie?
7. Co stanowi największe zagrożenie dla współczesnej Ukrainy?
8. Czym dla studentów jest integracja europejska i integracja euroatlantycka?

Zależności między zmiennymi:

W jakim stopniu dziedzictwo historyczno-kulturowe (język ojczysty, symbole narodowe, wspólne dziedzictwo kulturowe i tradycja) wpływa na kształtowanie poczucia przynależności narodowej badanych studentów?

HIPOTEZA H1

Istnieje duża zależność między poczuciem ukraińskiej tożsamości narodowej a posługiwaniem się wspólnym językiem, używaniem symboli narodowych, kultywowaniem wspólnej tradycji i obrzędów. Posługiwanie się językiem ukraińskim, kultywowanie tej samej kultury i tradycji oraz używanie symboli narodowych ma decydujący wpływ na kształtowanie się ukraińskiej tożsamości narodowej.

Na ile poczucie tożsamości narodowej młodych Ukraińców można łączyć z identyfikacją terytorialną i podziałem regionalnym Ukrainy, czy Ukraińcy utożsamiają się bardziej ze swoim miejscem zamieszkania czy z narodem lub jego częścią i jak to wpływa na ich proeuropejskie postawy?

HIPOTEZA H2

Ukraińcy najbardziej cenią sobie przynależność do narodu, mniej natomiast identyfikują się z miejscem zamieszkania na Ukrainie. Ukraińcy podkreślają historyczny podział na przynajmniej dwie części ziem ukraińskich - wschodnią (rosyjskojęzyczną) i zachodnią (ukraińskojęzyczną). Ukraińcy z zachodniej części Ukrainy są bardziej prodemokratyczni, częściej krytykują różne instytucje publiczne, rząd i elity polityczne, zainteresowani są procesem demokratyzacji kraju, bardziej niż Ukraińcy z wschodniej części.

Czy występuje, a jeżeli tak to jaka jest zależność między poczuciem ukraińskiej tożsamości narodowej a znajomością historii ukraińskiej?

HIPOTEZA H3

Istnieje duża zależność między poczuciem ukraińskiej tożsamości narodowej a znajomością historii ziem ukraińskich. Historia kształtuje ukraińską tożsamość narodową. Na proces kształtowania tożsamości narodowej młodych Ukraińców wpływają najważniejsze wydarzenia z historii Ukrainy, między innymi ruch Kozacki, wojna polsko-ukraińska 1918-1919, okres I wojny światowej, działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów, okres stalinizmu, powstanie niepodległej Ukrainy w 1991 roku, „Pomarańczowa Rewolucja", „Rewolucja Godności" oraz narodowi bohaterowie epok. W procesie kształtowania ich tożsamości narodowej największy wpływ mają wartości religijne związane z wspólną historią.

Czy zachodzi, a jeżeli tak to jaka jest relacja między tożsamością narodową, a tożsamością polityczną?

HIPOTEZA H4

Tożsamość polityczna wpływa na proces kształtowania tożsamości narodowej młodego pokolenia Ukraińców, budując postawy obywatelskie i zachowania pro-demokratyczne.

Czy zachodzi, a jeżeli tak to jaka jest zależność między poczuciem tożsamości narodowej, a przemianami demokratycznymi na Ukrainie?

HIPOTEZA H5

Przemiany demokratyczne przyczyniają się do podnoszenia świadomości narodowej młodego pokolenia Ukraińców. Młodzi pod wpływem zachodzących zmian polityczno-społecznych na geopolitycznej mapie Europy interesują się sprawami Unii Europejskiej i NATO. Młodzi interesują się zmianami społecznymi na Ukrainie, biorą udział w wyborach powszechnych. Rewolucje ukraińskie wywołują wśród społeczeństwa proeuropejskie sympatie.

Czy zachodzi, a jeżeli tak to jaka jest zależność między poczuciem tożsamości narodowej, a tożsamością europejską?

HIPOTEZA H6

Występuje duża zależność między poczuciem tożsamości narodowej młodych Ukraińców, a tożsamością europejską. Studenci widzą korzyści, które są związane

z obecnością w Unii Europejskiej, dostrzegają wartości na których zbudowana jest zjednoczona Europa.

Przedstawiony powyżej zarys problematyki badawczej rozszerzono o charakterystykę przedmiotu i celu badań oraz zastosowanych w nich metod. Niezbędne jest przedstawienie tła historycznego i przyjęcie dyskursu politycznego.

Na podstawie przyjętej operacyjnej definicji ukraińskiej tożsamości narodowej przyjęto następujące zmienne ukraińskiej tożsamości narodowej młodych Ukraińców:

1. Identyfikacja narodowa;
2. Znajomość historii ukraińskiej;
3. Symbole narodowe;
4. Obywatelstwo;
5. Język;
6. Kultura;
7. Wyznanie religijne;
8. Świadomość obywatelska;
9. Regionalizm;
10. Duma narodowa (patriotyzm);
11. Wychowanie w rodzinie;
12. Aktywność społeczna (działalność w organizacjach i partiach politycznych);
13. Wpływ otoczenia społecznego;
14. Wpływ rodziny, szkoły;
15. Wpływ mediów;
16. Wpływ elit politycznych;
17. Autorytety;
18. Postrzeganie przyszłości Ukrainy.

Natomiast zmienne niezależne to wybrane aksjologiczne korelaty takie jak:

1. System wartości instrumentalnych (cechy osobowości badanych);
2. Wartości ostateczne (stanowiące dążenia życiowe respondentów związane z ich miejscem zamieszkania czy studiami).

W badaniu uwzględniono także zmienne niezależne pośredniczące (modyfikujące):

1. Płeć;

2. Sytuacja materialna;
3. Pochodzenie społeczne;
4. Miejsce zamieszkania na Ukrainie;
5. Stosunek do wiary;
6. Czas pobytu w Polsce.

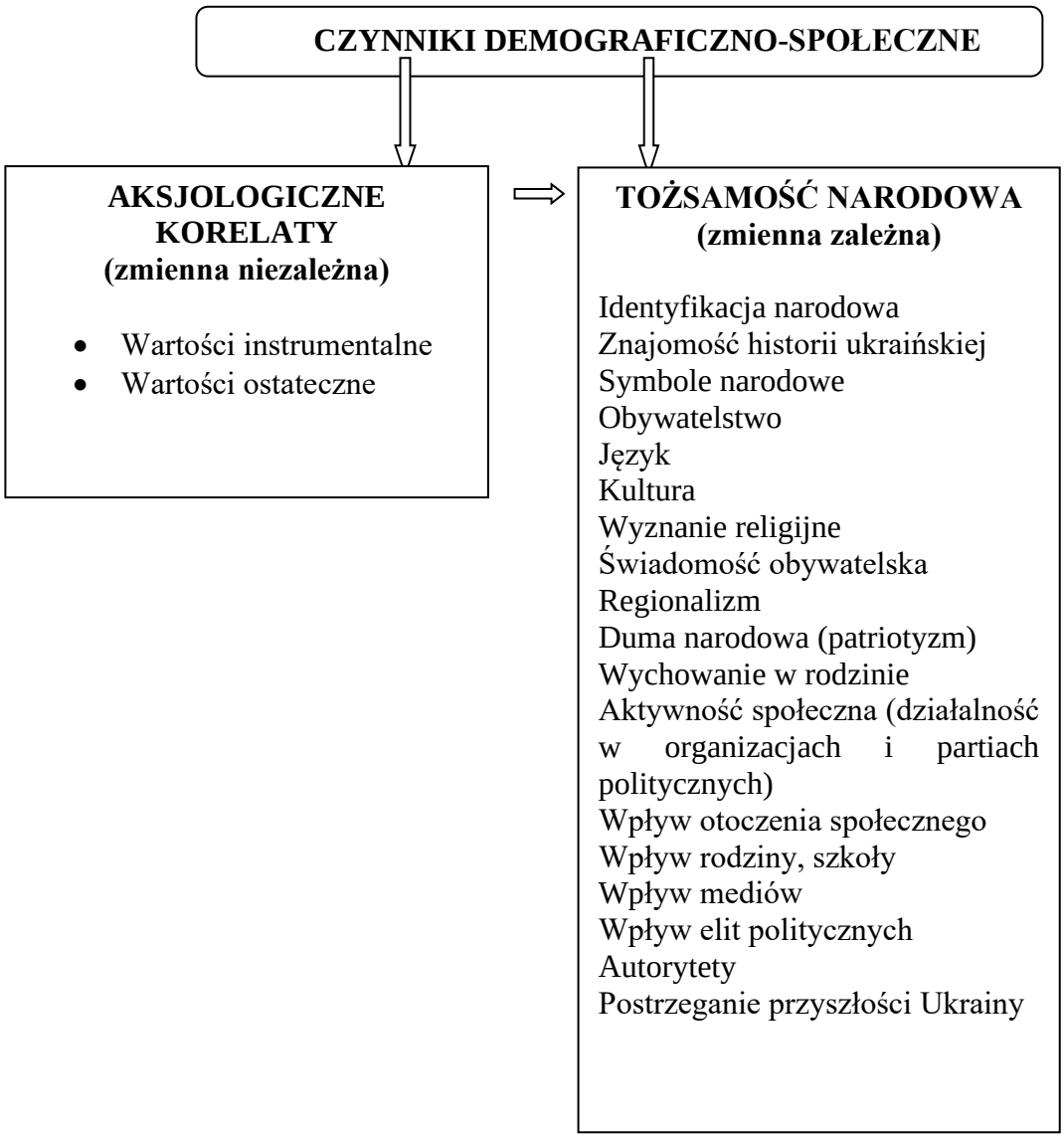

Wykres 1. Model zależności między badanymi zmiennymi

Wskaźnikami analizowanych zmiennych będą wyniki uzyskane w poszczególnych narzędziach badawczych wyrażone w liczbach bezwzględnych. Ich charakterystyka i możliwości pomiaru zostały opisane w metodach i technikach realizacji badań.

1.4.2. Metody, techniki i narzędzia badawcze

Tożsamość narodowa jest dynamiczną, interakcyjną konstrukcją, rozwijającą się w strumieniu działań społecznych, w procesie historycznym i wychowawczym. Badania tożsamości narodowej są skomplikowane, ponieważ patrząc na historię i uwzględniając obecne zjawiska polityczno-społeczne daje się zauważyć, że społeczeństwo jest złożone, wielokulturowe, charakteryzuje się dużą mozaikowością światopoglądową i polityczną. Tożsamość wyznacza każdemu człowiekowi i każdej grupie miejsce w relacji do innych ludzi, grup, narodów czy innych podmiotów w ramach uporządkowanego i posiadającego kulturowy sens uniwersum. Wielu teoretyków i badaczy powołuje się na opis i badanie przemian tożsamości na różnych płaszczyznach społecznych, w tym wielokulturowej, etnicznej, politycznej, ekonomicznej, rasowej, czy religijnej.

Tożsamość młodych Ukraińców wywodzi się z wiedzy na temat własnej grupy, historii i kultury. Odnosząc się do ukraińskich studentów studiujących w południowo-wschodniej Polsce pojęcie tożsamości narodowej można ująć w kontekście migracji społecznej, jednak w przedstawionej dysertacji badania prowadzono w odniesieniu do systemu wartości i postaw, które stanowią istotną sferę życia społecznego i politycznego.

O tożsamości narodowej studentów ukraińskich uczących się w Polsce możemy mówić w trzech aspektach: poznawczym, emocjonalnym i behawioralnym. Aspekt poznawczy łączy się ze znajomością historii i kultury swojego narodu, aspekt emocjonalny to deklaracje narodowościowe wobec swojego narodu i tożsamości europejskiej, natomiast kontekst behawioralny łączy się z aktywnością społeczną i inicjatywami podejmowanymi w różnych środowiskach społecznych oraz aktywnością polityczną[81].

Podjęta problematyka badań nad ukraińską tożsamością narodową mieści się w nurcie badań diagnostycznych. Metodą zastosowaną do przeprowadzenia badań był sondaż, określany jako *„sposób gromadzenia wiedzy o atrybutach strukturalnych i funkcjonalnych oraz dynamice zjawisk społecznych, opiniach i poglądach wybranych zbiorowości, nasileniu się i kierunkach rozwoju określonych zjawisk i wszelkich innych zjawiskach instytucjonalnie nie zlokalizowanych – posiadających znaczenie*

[81] Zob. P. Boski, *Kulturowe ramy zachowań społecznych,* Warszawa 2009.

wychowawcze – w oparciu o specjalnie dobraną grupę reprezentującą populację generalną, w której badane zjawisko występuje"[82].

W pracy wykorzystano następujące techniki badawcze, które wzajemnie się uzupełniały: kwestionariusz ankiety, technikę wywiadu (częściowo standaryzowanego, pogłębionego), analizę danych zastanych (ang. deskresearch), analizę treści, czyli ustalenie i opisanie językowej strony tekstów.

Autorski Kwestionariusz Ankiety

Ankieta jest najbardziej trafnym narzędziem, jest techniką zbierania danych o zachowaniach, postawach, poglądach oraz innych cechach charakterystycznych dla grup społecznych i jednostek. Kwestionariusz definiuje się jako „*listę pytań służących do zbierania informacji w procesie wzajemnego komunikowania się"*[83]. Badając stosunkowo nieliczną społeczność można wnioskować, z określonym prawdopodobieństwem o całej populacji, jeżeli oczywiście próba jest reprezentatywna. Wśród zalet badań sondażowych wymienia się: możliwość dostosowania do celu badań, wykorzystanie różnorodnej problematyki, wybór badanej zbiorowości, możliwość poruszania drażliwych kwestii, badanie systemów wartości, zachowań i motywacji. Można dokonać opisu badanej rzeczywistości i określić fakty, postawy, motywacje, oczekiwania poznawanych opinii[84].

Korzystanie w praktyce badawczej z przynajmniej dwóch podejść metodologicznych, z różnych źródeł, czy orientacji teoretycznych, zwane triangulacją jest coraz bardziej powszechne, nie tylko w badaniach jakościowych, ale także ilościowych[85]. Jak zauważył psycholog Clark Moustakas *„nie ma przyjętych z góry kryteriów odnośnie lokalizacji i doboru uczestników badań, zaś ogólne ramy tworzą: wiek, rasa, religia, czynniki etniczne i kulturowe, płeć, czynniki polityczne i ekonomiczne"*[86].

W charakterystyce próby badawczej skupiono się przede wszystkim na cechach społecznych i demograficznych, które pełnią rolę zmiennych niezależnych – płeć, sytuacja materialna, pochodzenie społeczne, miejsce zamieszkania na Ukrainie, czas pobytu za granicą na studiach, wyznanie, aktywność społeczna czy stosunek do religii.

[82] T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych…*s. 80.
[83] L. Sołoma, *Metody i techniki badań socjologicznych*, Olsztyn 1995, s. 97.
[84] W. Krajewski, *Prawa nauki, Przegląd zagadnień metodologicznych i filozoficznych,* 1998, s. 29.
[85] N. Denzin, Y. S. Lincoln, *Metody badań jakościowych,* tłum. K. Podemski, Warszawa 2009, s. 26-27.
[86] C. Moustakas, *Fenomenologiczne metody badań,* tłum. S. Zabielski, Białystok 2001, s. 132.

Przeprowadzenie badań wśród studentów ukraińskich, tak aby spełnić warunki reprezentatywności było trudnym zadaniem. Rozwiązaniem było tu przeprowadzenie badań na próbach celowych. Na obszar badań składały się małe społeczności w określonym wieku. Droga przekazania informacji w ankiecie odbywała się na następujących zasadach: badana rzeczywistość, respondent, kwestionariusz, badacz (ankieta)[87]. Przy doborze odpowiedniej próby w badaniach był temat selektywności badacza, w sytuacji, gdy *„rezygnuje się często z pełniejszej reprezentatywności badań na rzecz dokładniejszego poznania specyficznych zjawisk i problemów społecznych*"[88]. Problem jest szczególnie widoczny przy prowadzeniu badań związanych z narodowością, gdyż „*takie cechy i własności grup jak: tożsamość, poczucie odrębności, dyskryminacji, ideologie grupowe, stopnie identyfikacji z grupą, rzadko rozkładają się w tych zbiorowościach w sposób statystycznie losowy"*[89].

Zostały przeprowadzone dwa badania sondażowe, na dwóch różnych próbach, grupach badawczych w odstępstwie 8 lat, przez co zebrany materiał pozwala na dokonanie analizy porównawczej wśród studentów. Pierwsze badanie na grupie 200 studentów wykonano w 2014 roku, natomiast drugie badanie na grupie 188 studentów odbyło się w styczniu i lutym 2022 roku. Wszystkie ankiety były anonimowe. Każdy ankietowany został poinformowany o celu badania.

Pytania miały taką samą treść i formę dla wszystkich respondentów w dwóch grupach badanych oraz zostały spisane na formularzach. Odpowiedzi respondentów zostały odpowiednio zakodowane w bazie danych. Ankiety były przygotowane w języku polskim i angielskim. Studenci udzielali odpowiedzi w wybranym przez siebie języku - polskim, angielskim lub ukraińskim. Z odpowiedzi widać, że respondenci nie mieli większych problemów ze zrozumieniem pytań zawartych w kwestionariuszu, mimo to nie wszyscy udzieli odpowiedzi na każde pytanie.

Wyniki badań wskazały na istnienie pewnych zjawisk i problemów, w zależności od miejsca zamieszkania, czy aktywności społecznej.

Kwestionariusz ankiety składał się ze wstępu, pytań zasadniczych i pytań socjo-demograficznych. W kwestionariuszu wykorzystane zostały pytania jednokrotnego

[87] Z. Witaszek, *Miejsce i rola sondaży w badaniu opinii społecznej,* Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej Nr 4 (171), 2007, s. 152.
[88] G. Babiński, *Metodologia a rzeczywistość społeczna,* Kraków 2004, s. 153.
[89] Tamże, s. 154.

i wielokrotnego wyboru, pytania otwarte oraz pytania pogłębiające odpowiedzi respondentów.

Ankieta opracowana dla studentów ukraińskich uczących się w południowo-wschodniej Polsce zawiera 55 pytań, z czego:

a) 37 pytań zaopatrzonych jest w kafeterie, czyli zestawy możliwych odpowiedzi o charakterze zamkniętym lub półotwartym;

b) 2 pytania zawiera tabele z kategoriami odpowiedzi zaopatrzonych skalą Likerta (7 punktową): 7- całkowicie się zgadzam, 6- zgadzam się, 5- częściowo się zgadzam, 4-trudno powiedzieć, 3- częściowo się nie zgadzam, 2- nie zgadzam się, 1- całkowicie się nie zgadzam. Wprowadzenie 7 stopniowej skali miało na celu zwiększenie dokładności pomiaru, co sprawdziło się w przypadku małej ilości pytań tak zadanych;

c) 11 pytań jest otwartych, gdzie uczestnik badania sam musiał sformułować treść odpowiedzi. Pytania te pozwoliły zdobyć ważne informacje między innymi na temat tego jak respondenci postrzegają tożsamość narodową, jakie autorytety posiadają ankietowani, które wydarzenia z historii Ukrainy są według badanych istotne i miały największy wpływ na proces kształtowania się tożsamości narodowej, a które miały negatywny wpływ. Respondenci zostali poproszeni o wymienienie cech osobowości typowego Ukraińca/ Ukrainki, Europejczyka/ Europejki. Opisali co rozumieją przez pojęcie tożsamości politycznej, tożsamości europejskiej, z czym kojarzą Ukrainę i Europę Zachodnią. Dane zebrane w pytaniach otwartych zostały uporządkowane, a odpowiedzi zostały pogrupowane w kategorie;

d) 5 pytań zawiera tabele odpowiedzi zaopatrzonych według skali pomiaru, z czego dwa pytania odnoszą się do pomiaru dystansu społecznego.

Każde pytanie poprzedzone zostało instrukcją co do zasad udzielania odpowiedzi przez respondentów. Poszczególne grupy pytań nawiązują do różnych aspektów badanego zagadnienia jak: czynniki wpływające na kształtowanie ukraińskiej tożsamości narodowej (samoocena spraw narodowościowych, język, stosunek do innych narodowości, tradycja, symbole narodowe, obywatelstwo, identyfikacja z własnym narodem, wychowanie w rodzinie, religijność, duma narodowa, autorytety, wpływ otoczenia społecznego); aktywność społeczna i polityczna badanych respondentów; regionalizm; historia; czy współczesne problemy i wyzwania jakie stoją przed Ukrainą.

Uzupełnieniem kwestionariusza ankiety były pytania odnoszące się do kwestii społeczno-demograficznych.

Wywiad

Badaniem sondażowym wykorzystanym przy zbieraniu materiałów empirycznych, skonstruowanym w oparciu o ogólne zasady metodologiczne był wywiad. Wywiady skierowane były do określonych osób, którzy w swojej pracy zawodowej i naukowej zajmują się sprawami Ukrainy i Partnerstwa Wschodniego. Z uwagi na miejsce zatrudnienia autorki pracy wywiady były przeprowadzone w Brukseli i w Strasburgu, w siedzibach Parlamentu Europejskiego. Każdemu respondentowi przypisano kod W (jak wywiad) oraz wartość liczbową (zgodną z kolejnością przeprowadzania wywiadu), co pozwoliło na uporządkowaną analizę materiału, pozwalając na wykorzystywanie fragmentów oryginalnych wypowiedzi. Badania przeprowadzone były w swobodnej dla badanych atmosferze.

Stosując terminologię Tadeusza Pilcha przeprowadzono wywiady skategoryzowane, posługując się dokładnie opracowanym kwestionariuszem wywiadu. Kwestionariusz pytań tworzony był według zasad (od pytań prostych do bardziej złożonych, od pytań ogólnych po szczegółowe), co zapewniło większą jednorodność i porównywalność danych. W wywiadzie zastosowano pytania otwarte, na które badani odpowiadali w pogłębionej formie, jak i dodatkowe pytania zamknięte. Wszystkie przeprowadzone wywiady były indywidualne i jawne, badani poinformowani zostali o celu prowadzonych rozmów[90].

Wywiady wzbogacają pracę naukową, to próba uzyskania odpowiedzi na pytanie czym jest tożsamość narodowa młodych Ukraińców i na podstawie jakich czynników się kształtuje.

Analiza danych zastanych (deskresearch)

Kolejną, zastosowaną techniką badawczą była szeroko rozumiana analiza treści zastanych - materiałów polskich i zagranicznych: analiza opracowań, artykułów naukowych, publikacji prasowych i strony internetowe. Wykorzystano prace polskich, ukraińskich i zagranicznych socjologów, historyków i publicystów zajmujących się kwestią tożsamości.

Dokonano przeglądu polskiej prasy oraz przegląd źródeł zagranicznych. Dokonana analiza treści miała na celu pogłębienie wiedzy na tematy społeczne i polityczne związaną z tematyką tożsamości narodowej. Wybór materiałów był podyktowany tematyką prowadzonego badania.

[90] T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych…* s. 58.

Jak napisał amerykański socjolog Howard S. Becker *„dobór próby jest głównym problemem w każdego rodzaju badaniach. Nie możemy badać każdego przypadku, którym się interesujemy, ani nie powinniśmy tego nawet pragnąć. Każde naukowe przedsięwzięcie zmierza do odnalezienia czegoś odnoszącego się do wszystkiego, co składa się na określoną kategorię, dzięki niewielu przykładom, tak aby wyniki badania dawały możliwość tworzenia uogólnień, w odniesieniu do wszystkich uczestników klasy przypadków. Musimy określić próbę, aby przekonać ludzi, że wiemy coś o całej klasie"*[91]. Natomiast według brytyjskiego profesora socjologii, Davida Silvermana: „*Nie istnieje neutralny problem badawczy. To, jak ukształtujemy problem badawczy, w sposób nieuchronny odzwierciedla przywiązanie (jawne bądź ukryte) do określonego modelu opisującego funkcjonowanie świata. Tymczasem na gruncie badań jakościowych istnieją złożone, konkurujące ze sobą modele*"[92].

W pracy wykorzystano także materiały z konferencji tematycznych, w których uczestniczyła autorka. Wszystkie materiały zostały zapisane na nośnikach multimedialnych.

W niniejszej dysertacji naukowej wykorzystany został szeroki materiał źródłowy. Wymienić tu można literaturę naukową dotyczącą historii Ukrainy oraz społecznych aspektów kształtowania się ukraińskiej państwowości. Wśród materiałów źródłowych typu socjologicznego obecne są spisy powszechne oraz dostępne badania socjologiczne.

W tekście głównym zastosowano transkrypcję z języka ukraińskiego. Treści materiałów źródłowych, cytaty z prac obcojęzycznych (ukraińskich, angielsko-języcznych) zostały przetłumaczone przez autorkę, o ile nie zostało to zaznaczone w tekście inaczej.

1.4.3. Przebieg badań i charakterystyka badanych

Polska jest atrakcyjnym kierunkiem migracji edukacyjnej dla młodzieży z Ukrainy. Od drugiej dekady XXI wieku coraz więcej ukraińskich studentów uczy się na polskich uczelniach, studiując stacjonarnie lub biorąc udział w Programach Erasmus czy wymianach młodzieżowych. Przemawiają za tym nie tylko czynniki ekonomiczne ale także kulturowe i językowe. Obydwa kraje łączy pochodzenie słowiańskie, wspólne doświadczenie komunizmu czy podobna kultura. Wymiar tożsamościowy jest niezwykle

[91] H. S. Becker, *Tricks of trade: How to Think about Your Research While Doing It*, Chicago 1988.
[92] D. Silverman, *Prowadzenie badań jakościowych*, tłum. J. Ostrowska, Warszawa 2008, s. 28.

ważny w procesie adaptacji w nowym miejscu zamieszkania i nauki, gdyż warunkuje pojawienie się różnych postaw na kulturę przyjmującą i na rdzennych mieszkańców kraju gospodarza.

Ze względu na specyfikę grupy badanej o respondentach możemy mówić młodzi Ukraińcy, młode pokolenie Ukraińców, młodzież lub studenci. Zdaniem profesor Anny Skórskiej młodzież jako kategoria demograficzna obejmuje zbiór obu płci w wieku 15-24 lat, gdzie górną granicę wyznacza wiek właściwy do ukończenia studiów[93]. Studenci są świadomi swojego pochodzenia, uczą się historii i wiedzy o społeczeństwie, potrafią otwarcie mówić o problemach społecznych i politycznych, z którymi spotykają się na co dzień.

W wyniku procesów demokratyzacji zachodzących na Ukrainie zmiany zachodzą również w strukturze społecznej badanej grupy - studenci są mobilni, chętnie podejmują naukę poza granicami Ukrainy, a poznając nowe kultury potrafią krytycznie spojrzeć na środowisko z którego pochodzą. Studentów z Ukrainy co roku w Polsce przybywa. W 2016 roku na polskich uczelniach studiowało 34 tysięcy młodych Ukraińców, a w 2019 roku było już ich prawie 39 tysięcy osób. Z danych Najwyższej Izby Kontroli Ukraińcy najchętniej studiują kierunki medyczne, zarządzanie, stosunki międzynarodowe czy informatykę[94].

Badania ankietowe przeprowadzono na dwóch różnych grupach studentów w odstępie 8 lat. Pierwsze badanie na grupie studentów uczących się w południowo-wschodniej Polsce przeprowadzono w 2014 roku, natomiast drugie badanie wśród ukraińskich studentów zostało przeprowadzone w 2022 roku. W związku z trudnością i niemożliwością ustalenia operatu, pełnej listy osób pochodzenia ukraińskiego uczących się w Polsce, zastosowano dobór celowy, na poziomie studentów uczących się w południowo-wschodniej Polsce. Ogólnie próby były reprezentowane typologicznie, pod względem między innymi następujących zmiennych: płeć, wiek, sytuacja materialna, pochodzenie społeczne, miejsce zamieszkania na Ukrainie, czas pobytu za granicą na studiach, wyznanie, przynależność narodowa, czy aktywność społeczna. Wśród ankietowanych dwóch grup badanych znalazły się osoby zamieszkujące różne części Ukrainy. Większość badanych z 2014 roku pochodziła z Ukrainy Zachodniej (69%), natomiast studenci badani w 2022 roku przyjechali z Ukrainy zachodniej i centralnej

[93] A. Skórska, *Młodzież na rynku pracy w Polsce i Unii Europejskiej,* Poznań 2004, s. 31.

[94] https://www.bankier.pl/wiadomosc/Studenci-z-Ukrainy-stanowia-najwiekszy-odsetek-na-uczelniach-w-Polsce-8074092.html Strona odwiedzona 16 marca 2021.

(79%). Z uzyskanych informacji większość ankietowanych mieszka w miastach, zwłaszcza w aglomeracjach miejskich (Kijów, Lwów i Iwano-Frankowsk, Połtawa czy Tarnopol), a swój status materialny określają jako dobry. Należy zauważyć, że celem badania było dokonanie analizy porównawczej wyników dwóch prób badanych, zatem respondentom w 2014 i 2022 roku przedstawiono ten sam kwestionariusz ankiety.

W 2013 roku przeprowadzono badanie pilotażowe na próbie 20 studentów w Rzeszowie, aby ocenić rzetelność i trafność narzędzia badawczego. Kwestionariusze zostały rozdane studentom podczas zaplanowanych spotkań na Uniwersytecie Rzeszowskim osobiście przez badacza. Wszystkie ankiety były anonimowe. Osobom biorącym udział w badaniu zostały postawione te same pytania. Wyniki analiz wstępnych z badania pilotażowego pozwoliły na uznanie narzędzia badawczego za trafne. W dalszej kolejności respondenci zostali zaproszeni do badania za pośrednictwem organizacji studenckich, dziekanatów i samorządu studenckiego.

W tym miejscu składam słowa podziękowania mojemu pierwszemu promotorowi pracy śp. prof. Marianowi Malikowskiemu za pomoc w przeprowadzeniu badań w 2014 roku oraz za wsparcie merytoryczne i organizacyjne.

Ostatecznie w badaniu w 2014 roku udział wzięło 200 młodych Ukraińców w wieku od 20 do 24 lat (M = 22,25; SD = 0,98). Dobór próby był celowy, na poziomie wybranych 6 uczelni wyższych: 25% respondentów stanowili studenci z Uniwersytetu Rzeszowskiego, 25% respondenci z Państwowej Wyższej Szkoły Wschodnio-europejskiej w Przemyślu, 22,5% z Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, 10% z Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Sanoku (obecnie Uczelnia Państwowa im. Jana Grodka), 10% z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, 7,5% z Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Jarosławiu im. Ks. Bronisława Markiewicza (obecnie Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna). Do realizacji badań przystąpiono w drugim semestrze roku akademickiego 2013/2014 i trwały one do grudnia 2014 roku.

Ankiety zostały przekazane studentom do wypełnienia osobiście przez badacza (Rzeszów, Sanok, Jarosław, Przemyśl) oraz drogą elektroniczną (Kraków, Lublin). Po uzyskaniu całości materiału przystąpiono do jego analizy i interpretacji. 117 pytań zostało wypełnionych w języku angielskim, 48 w języku polskim i 35 w języku ukraińskim.

Wśród badanych 61% stanowiły kobiety, natomiast 39% mężczyźni. Większość respondentów zaznaczyła, że swoją sytuację materialną określają jako dobrą (78,5%), natomiast 21,5% respondentów określiła ją jako przeciętną.Respondenci dobrze oceniają

swoją ogólną sytuację materialną, co pozwala stwierdzić, że wywodzą się z raczej bogatych rodzin, które mogą pozwolić sobie na edukację syna lub córki za granicą, w krajach Unii Europejskiej.

W pytaniu o pochodzenie społeczne 87,5% wskazało swoje pochodzenie jako inteligenckie, natomiast 12,5% robotnicze. Nikt ze studentów nie wskazał pochodzenia chłopskiego, mimo, że niektórzy studenci mówili podczas spotkań, że mieszkają na wsi od pokoleń. Należy zauważyć, że 82,5% badanych wskazało miasto jako miejsce swojego zamieszkania na Ukrainie, natomiast 17,5% odpowiedziało wieś. Wszyscy studenci, którzy określili swoją sytuację materialną jako dobrą zaznaczyli również swoje pochodzenie jako inteligenckie.

Na pytanie o czas pobytu w Polsce, 48,5% respondentów wskazało okres od pół roku do roku, 35% zadeklarowało, że przebywa w Polsce od dwóch miesięcy do pół roku, natomiast 16,5% zaznaczyło odpowiedź miesiąc lub krócej.

Młodzi Ukraińcy zostali poproszeni o określenie stosunku do wiary. Dane pokazują, że 77% badanych zadeklarowało się jako wierzących, 8% niezdecydowanych, ale przywiązanych do tradycji, 7,5% jako obojętnych. Szczegółowe informacje dotyczące danych demograficznych zawiera Tabela 1.

Tabela 1. Charakterystyki demograficzne osób badanych w 2014 roku

Kategoria	N	%
Płeć		
Kobieta	122	61,0
Mężczyzna	78	39,0
Sytuacja materialna		
Dobra	157	78,5
Przeciętna	43	21,5
Pochodzenie społeczne		
Robotnicze	25	12,5
Inteligenckie	75	87,5
Miejsce zamieszkania na Ukrainie		
Miasto	165	82,5
Wieś	34	17,5
Brak danych	1	0,5
Czas mieszkania w Polsce		
Miesiąc lub krócej	33	16,5
Od dwóch miesięcy do pół roku	70	35,0
Od 6 miesięcy do roku	97	48,5
Stosunek do wiary		
Wierzący	154	77,0
Niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji	16	8,0
Obojętny	15	7,5
Brak danych	15	7,5
Miejsce studiów w Polsce		
Jarosław	15	7,5
Kraków	45	22,5
Lublin	20	10,0
Przemyśl	50	25,0
Rzeszów	50	25,0
Sanok	20	10,0

Drugie badanie zostało wykonane w 2022 roku na grupie 188 ukraińskich studentów, którzy studiowali lub przebywali w południowo-wschodniej Polsce na wymianie studenckiej oraz w ramach Programu Narodowej Agencji Erasmus. Badania zostały dokonane w styczniu i w lutym 2022 roku. Ostatnie ankiety wśród ukraińskich studentów zostały przeprowadzone na studentach z grupy Erasmus w momencie agresji Rosji na Ukrainę pod koniec lutego 2022 roku. Po otrzymaniu całości materiału przystąpiono do interpretowania danych i przeprowadzono analizę porównawczą z badaniami z 2014 roku.

Badani byli w wieku od 20 do 23 lat (M = 21,65; SD = 0,93). Ankiety zostały przekazane studentom do wypełnienia na zajęciach i warsztatach naukowych oraz drogą elektroniczną. Wszyscy studenci z grupy Erasmus (70,7%) wypełnili ankiety papierowe w obecności badacza. Podczas bezpośrednich spotkań ze studentami wszystkie pytania

z ankiety zostały wyjaśnione przez autora pracy i przetłumaczone na język angielski, tak aby respondenci mogli udzielić odpowiedzi w wybranym przez siebie języku.

Podobnie było z ankietami wysłanymi do respondentów drogą elektroniczną. Każdy student mógł odpowiadać na pytania w języku polskim, angielskim lub ukraińskim. Wśród odpowiedzi 138 ankiet zostało wypełnionych w języku angielskim, 46 w języku polskim i 4 w języku ukraińskim. Badaniem objęto studentów uczących się w Krakowie (8%), Lublinie (8%), Przemyślu (5,3%), Przeworsku (4,3%) i Jarosławiu (3,7%).

Wśród badanych 48,9% stanowiły kobiety, natomiast 51,1% mężczyźni.
W ankietach respondenci zostali poproszeni o określenie swojej sytuacji materialnej. W odpowiedzi 27,1% respondentów określiło swoją sytuację materialną jako dobrą, 51,6% jako przeciętną, a 8,5% wskazało odpowiedź: niezbyt dobra. Należy zwrócić uwagę, że 12,8% badanych zdecydowało się nie udzielać odpowiedzi na to pytanie. Interesujący jest fakt, że kilka lat wcześniej (w 2014 roku) ponad połowa badanych wskazała tylko dwie odpowiedzi opisując swoją sytuację materialną, zaznaczając odpowiedzi: dobra lub przeciętna, z czego ponad połowa studentów określiła swój stan materialny jako dobry.

W pytaniu o pochodzenie społeczne 10,6% wskazało swoje pochodzenie jako chłopskie, 6,9% jako robotnicze, a 71,3% zaznaczyło pochodzenie inteligenckie, a 11,2% nie wskazało żadnej odpowiedzi.

Wskazując miejsce zamieszkania na Ukrainie 81,4% badanych odpowiedziało miasto, natomiast 12,2% udzieliło odpowiedzi wieś. Stwierdzono istotne statystyczne zależności między następującymi czynnikami społeczno-demograficznymi. Wszyscy ci respondenci (100%), którzy określili pochodzenie społeczne jako chłopskie wskazali wieś jako swoje miejsce zamieszkania. Nasuwa się zatem stwierdzenie, że młodzi Ukraińcy łączą pochodzenie społeczne z miejscem zamieszkania.

Jak ustalono, 71,3% ukraińskich studentów przebywa w Polsce miesiąc lub krócej, natomiast 14,4% badanych mieszka w Polsce od dwóch miesięcy do pół roku. Analizując te wyniki należy podkreślić, że w dniu 20 marca 2020 wprowadzono w Polsce stan epidemii w związku z zakażeniami wirusem SARS-CoV-2 (Zob. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, www.sip.lex.pl), który został zniesiony 13 maja 2022 roku. W 2020 roku i częściowo w 2021 roku zajęcia akademickie na wszystkich uczelniach w Polsce odbywały się przez internet (on-line). Pandemia

znacząco zmniejszyła wymianę studentów między wszystkimi krajami, nie tylko w państwach Unii Europejskiej, ale także między Polską a Ukrainą. Dopiero od października 2021 roku zaczęła stopniowo powracać nauka na uczelniach w trybie stacjonarnym i nastąpiło łagodzenie obostrzeń związanych ze stanem epidemii.

Tabela 2. Charakterystyki demograficzne osób badanych w 2022 roku

Kategoria	**N**	**%**
Płeć		
Kobieta	92	48,9
Mężczyzna	96	51,1
Sytuacja materialna		
Dobra	51	27,1
Przeciętna	97	51,6
Niezbyt dobra	16	8,5
Brak danych	24	12,8
Pochodzenie społeczne		
Chłopskie	20	10,6
Robotnicze	13	6,9
Inteligenckie	134	71,3
Brak danych	21	11,2
Miejsce zamieszkania na Ukrainie		
Miasto	153	81,4
Wieś	23	12,2
Brak danych	12	6,4
Czas mieszkania w Polsce		
Miesiąc lub krócej	134	71,3
Od dwóch miesięcy do pół roku	27	14,4
Od 6 miesięcy do roku	11	5,8
Brak danych	16	8,5
Stosunek do wiary		
Wierzący	26	13,8
Niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji	48	25,5
Obojętny	33	17,6
Brak danych	81	43,1
Miejsce studiów w Polsce		
Erasmus	133	70,7
Jarosław	7	3,7
Kraków	15	8,0
Lublin	15	8,0
Przemyśl	10	5,3
Przeworsk	8	4,3

Podczas pytań socjodemograficznych młodzi Ukraińcy uczący się w Polsce zostali poproszeni o określenie swojego stosunku do wiary. Dane pokazują, że 25,5% badanych uważa się za niezdecydowanych wierzących, ale przywiązanych do tradycji, 17,6% jest obojętnych, a 13,8% określa się jako wierzących. Szczegółowe informacje na temat danych demograficznych zawiera Tabela 2.

1.4.4. Podsumowanie

Tożsamość nie jest człowiekowi dana z chwilą narodzin, tylko staje się naszym projektem kształtowanym przez wiele czynników społecznych, kulturowych i politycznych. W zglobalizowanym świecie, osoby coraz częściej poszukują spójnego obrazu siebie, w miarę stabilnej autoidentyfikacji, w tym również narodowej, regionalnej czy lokalnej.

Celem niniejszej rozprawy jest próba odpowiedzi na pytanie czym dla ukraińskich studentów studiujących w południowo-wschodniej Polsce jest tożsamość narodowa i jakie czynniki wpływają na jej kształtowanie. Dlatego też pytania o pochodzenie, pamięć historyczną czy identyfikację narodową są istotne w procesie kształtowania tożsamości narodowej. Ważną rolę mają także pytania o wyznawane wartości lub postawy, chociaż niektóre nie są w pełni uświadamiane przez poszczególnych członków zbiorowości[95]. W badaniach nie można pominąć procesów transformacji i aktualnej sytuacji społeczno-politycznej, gdyż realna perspektywa integracji Ukrainy z Unią Europejską i integracja euroatlantycka przyczynia się do ponoszenia przez ukraińskie społeczeństwo dalszych kosztów demokratyzacji w imię lepszej przyszłości. Jednak jak zauważa socjolog Piotr Sztompka, zmiany dokonują się łatwo na poziomie organizacyjno-instytucjonalnym, ale trudno się je wprowadza na poziomie kulturalnym. Nowych wzorców trzeba się po prostu nauczyć, tak aby nabyć nowe kompetencje kulturowe czy też cywilizacyjne[96].

Uważam, że młode pokolenie Ukraińców stanowi siłę sprawczą zmian i to oni są gotowi dokonać głęboką transformację systemowo-kulturalną w społeczeństwie. Warto zauważyć, że nie może istnieć demokratyczne społeczeństwo bez demokratów, którzy są gotowi do udziału w otwartych debatach społeczno-politycznych, respektują decyzje większości, szanując prawa człowieka i obywatela. Nie może funkcjonować gospodarka kapitalistyczna, bez nowoczesnych i innowacyjnych rozwiązań oraz mądrych przedsiębiorców. Nie będzie funkcjonować pluralistyczne społeczeństwo bez świadomych obywateli, którzy są tolerancyjni, gotowi do krytycznej refleksji, akceptują różnorodności i odmienności, mają umiejętność wyboru i potrafią definiować własne zdanie.

---

[95] M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu i konfliktów…* s. 98-99.
[96] P. Sztompka, *Integracja europejska jako szansa kulturowa. O moralności, tożsamości i zaufaniu* (w:) *Kondycja moralna społeczeństwa polskiego,* red. Mariański J., Kraków 2002, s. 507.

W niniejszej dysertacji naukowej ukraińscy studenci są traktowani jako barometr przemian, na podstawie którego można określić tożsamość narodową młodego pokolenia Ukraińców. To właśnie młodzi są nośnikiem zmian, gdyż nie są przesiąknięci mentalnie starym systemem socjalistycznym. Młodzi są innowacyjni, szybko dostosowują się do nowych warunków, popierają reformy, a w dobie globalizacji stają się przewodnikiem i awangardą nowoczesności. To oni wierzą w wolność gospodarczą, liberalizm, chcą poznawać świat, podróżować, uczyć się języków obcych, stawiają na lepszą jakość życia i potrafią posługiwać się nowinkami technologicznymi. Młodzież uczy się historii, zna wartości na których opiera się Unia Europejska oraz dostrzega pozytywne skutki integracji europejskiej i euroatlantyckiej.

Należy zauważyć, że młodzi Ukraińcy są świadomi swojego pochodzenia, czują się Ukraińcami i rozumieją, że w zjednoczonej Europie można pielęgnować i promować swoją kulturę i tradycje narodowe. Można założyć, że badania studentów odzwierciedlają wartości i postawy powszechnie uznawane przez młode pokolenie Ukraińców, a kontakt ukraińskich studentów studiujących w Polsce z nową kulturą europejską prowadzi do dyfuzji kulturowej i napędza reformy na Ukrainie, przyśpieszając proces jej modernizacji i integracji z Unią Europejską. Warto dodać, że młode pokolenie podejmuje wyzwania, a historia pokazuje, że może zdecydować o kierunkach zmian i perspektywach dalszego rozwoju państwa.

ROZDZIAŁ II

Rozumienie tożsamości narodowej w naukach społecznych

2.1. Zagadnienie tożsamości narodowej – rozważania teoretyczne

W naukach społecznych nie ma jednej teorii wyjaśniającej czym jest tożsamość narodowa i na podstawie jakich czynników się kształtuje. Różne koncepcje próbują wyjaśniać procesy kształtowania się tożsamości narodowej, a każda dyscyplina naukowa zajmująca się kwestią tożsamości wykształciła własny aparat teoretyczny. Istnieje wiele podejść definiowania tożsamości, a nauka szuka interesujących obszarów badawczych, stawia pytania na temat tożsamości i weryfikuje je. Stan taki można określić mianem „chaotycznego bogactwa", gdyż pojęcie tożsamości *„występuje we wszystkich naukach, w których przedmiotem zainteresowania jest człowiek, społeczeństwo, kultura – w szerokim tego słowa rozumieniu*"[97].

W literaturze przedmiotu istnieje kilka koncepcji wyjaśniających procesy kształtowania się narodów i tożsamości narodowej. Obecnie tożsamość przeniknęła już do nauk społecznych, a kwestie narodowościowe, czy grup etnicznych podążają w różnych kierunkach, budując swój własny aparat teoretyczny. Należy jednak pamiętać, że każde badanie w jakimś stopniu wynika z teorii i jest w niej umiejscowione. Teorie tłumaczą mechanizmy kształtowania się tożsamości, ukazując jak zmiennym i dynamicznym zjawiskiem jest tożsamość[98].

Tożsamość stanowi przedmiot zainteresowania nauk społecznych od kilku dziesięcioleci, ale w dyskursie społecznym, debatach i argumentacjach politycznych pojawia się od kilku lat. O tożsamości zaczęto mówić w drugiej połowie XX wieku. To wtedy gwałtowne zmiany społeczne związane z powstaniem społeczeństwa przemysłowego, makrostrukturalne przeobrażenia ustrojowe oraz transformacja wielu europejskich systemów politycznych doprowadziły do upodmiotowienia jednostki i przyznania jej praw społeczno-politycznych, które spowodowały przemiany w sferze społecznej. Zdaniem Jeana Baudrillarda *„człowiek współczesny nie szuka sławy, tylko swojej tożsamości",* dlatego obecnie coraz częściej podejmuje się próby opisu i badania

[97] A. Gałdowa, *Tożsamość Człowieka,* Kraków 2000, s. 9.
[98] D. Wojakowski, *Polacy i Ukraińcy. Rzecz o pluralizmie i tożsamości na pograniczu,* Kraków 2002, s. 13-24.

tego zjawiska. Podejmuje się dyskusje na temat kształtowania nowoczesnych państw, w jaki sposób tworzą się narody, jak osiągają niepodległość[99].

Wielu socjologów zwraca uwagę, że tożsamość narodowa kształtowana jest nie tylko przez procesy narodotwórcze w historii, ale także obejmuje szereg czynników, które składają się na świadomość narodową. Ewa Banaszak-Karpińska, socjolog z Uniwersytetu Wrocławskiego, wymienia takie elementy, jak: autorytety, religie, język, hierarchie wartości, wzorce osobowe jako symbole wspólnych wartości, terytorium, określone idee, państwo (byt polityczny), folklor, sztukę, historię, tradycję, mity, czy symbole[100].

W poprzednich stuleciach o tożsamości mówiono w kontekście pozycji społecznej, na przykład klasy robotniczej, czy klasy chłopskiej. Wówczas tożsamość uwarunkowana była przez religię, kulturę, region, miejsce zamieszkania czy pochodzenie etniczne. W czasach demokratycznych przemian, zrzeszania się państw i narodów zagadnienie tożsamości jednostki i różnych grup społecznych staje się coraz bardziej aktualne. Współczesne procesy globalizacyjne przyczyniają się do tak zwanej ewoluującej tożsamości, zależnej od mobilności społecznej, kultury i jej zróżnicowania. Kiedyś tożsamość uważano za termin „posiłkowy" w socjologii, natomiast teraz stanowi autonomiczne pojęcie, które odgrywa kluczową rolę w analizowaniu i wyjaśnianiu procesów społecznych i politycznych[101].

Współczesny człowiek żyje na wielu sprzecznych płaszczyznach społecznych. Jak napisał poeata Ryszard Kapuściński „*problemem najbardziej drażliwym i zapalnym stała się nie majętność, a tożsamość"*[102], która nie kształtuje się dodatkowo w próżni, ale w skutek interakcji z innymi, dialogicznie. Od rodzaju tych relacji zależy kim jesteśmy i kim się stajemy.

Hennadi Korzhov, ukraiński badacz z Narodowego Technicznego Uniwersytetu Ukrainy, podkreśla refleksyjność procesu identyfikacji jednostki, jej własnej odpowiedzialności za rezultaty własnych wyborów, co określa mianem „tworzenia własnego projektu życiowego"[103]. Razem z Yuliya Yurchenko, Pavlo Kutuevem

[99] J. Baudrillard, *Rozmowy przed końcem wieku. Rozmawia Philippe Petit,* tłum. R Lis, Warszawa 2001, s. 66-68.
[100] E. Banaszak-Karpińska, *Naród w perspektywie kultury* (w:) *Biografia a tożsamość,* red. Szlachcicowa I., Wrocław 2003, s. 178.
[101] Z. Bokszański. *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa 2008, s. 16.
[102] R. Kapuściński, *Lapidarium V*, Warszawa 2007, s. 25.
[103] H. Korzhov, *Features of territorial identification of the population of modern Ukraine,* Ukrainian Socium Nr 2 (33) 2010: 31-43.

i Maksymem Yein podejmuje on badania społeczne w kwestii problemów strukturalnych współczesnego społeczeństwa (ukraińskiego), patrząc na tożsamość jednostek w kontekście jej pozycji i zróżnicowania w społeczeństwie[104].

Próbę wyjaśnienia terminu tożsamości podjął Zdzisław Mach, socjolog i antropolog społeczny z Krakowa. Według niego tożsamość społeczna odpowiada na pytanie „*kim jestem w stosunku do innych ludzi? lub kim jest moja grupa w stosunku do innych grup?".* Samoidentyfikacja, czyli poczucie przynależności stanowią według niego spoiwo, które łączy ze sobą społeczeństwo i państwo, obywateli i władzę. Ukształtowane poczucie własnej tożsamości może stworzyć ze społeczeństwa naród, a z jednostek terytorialnych – państwo. Według Macha, w procesie społecznych interakcji tożsamość ulega zmianie, nabiera odkrywczej konstrukcji, zyskując nowy obraz. Z jednej strony jest zjawiskiem dynamicznym, a z drugiej charakteryzuje się trwałością i stabilizacją, niemniej w obu przypadkach mówimy o ciągłości, pewnym procesie, który dokonuje się każdego dnia[105].

Kontynuując myśl profesora Macha, Tadeusz Paleczny, socjolog kultury i narodu zauważył, że tożsamość narodowa wiąże jednostki z państwem, bazuje na więzi terytorialnej, opiera się na solidarności obywateli oraz identyfikacji z ojczyzną. Jego zdaniem, ważniejszą podstawę od subiektywnego przekonania o wspólnej etnogenezie do identyfikacji danego narodu daje język, wartości religijne i symbole grupowe, odnoszące się do dziedzictwa kulturowego. Zdaniem Palecznego tożsamość typu narodowego odwołuje się do języka, religii, literatury, sztuki, kultury duchowej i materialnej, a mniej do dziedzictwa biologicznego czy więzów naturalnych. Naród, który posiada własny język, terytorialny system organizacji politycznej, czyli państwo stanowi najważniejszy komponent relacji i struktur międzynarodowych. Narody zatem stanowią najważniejsze stadium grupowego rozwoju wspólnoty kulturowej, bowiem dojrzewały na przestrzeni wieków, w długich procesach nacjonalizacji[106].

Jerzy Jedlicki, profesor nauk humanistycznych, socjolog i historyk idei, pisząc o tożsamości społecznej zwraca uwagę, że „*ludzie określają swoją tożsamość na*

[104] Y. Yurchenko, P. Kutuev, M. Yenin, H. Korzhov, *Class Divisions and Social Inequality in Independent Ukraine* (w:) *From „the Ukraine" to Ukraine,* red. Minakov M., Kasianov G., Rojansky M., Stuttgart 2021: 95-136.
[105] Z. Mach, *Procesy rekonstrukcji tożsamości społecznej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej,* Kraków 1994, s. 10-16.
[106] T. Paleczny, *Socjologia tożsamości*, Kraków 2008, s. 51-53.

podstawie tego, kim nie są (...), na podstawie tego, co w danym kontekście odróżnia ich od innych"[107].

Do kategorii „swoi" i „obcy", „my" i „oni", „nasi i „tamci" odwołuje się socjolog Piotr Sztompka, podkreślając, że tożsamość zbiorowa nie może być redukowana do wyróżniającej części składowych grup. Tożsamość zbiorowa pojawia się w skutek rozwoju świadomości członków danej zbiorowości[108].

Naukowcy zwracają uwagę także na fakt, że współczesny człowiek, pozbawiony tożsamości zbiorowej, oderwany od rodziny, regionu, narodu może zatracić tożsamość indywidualną. Niewątpliwe wpływ na to ma stale postępująca integracja i globalizacja, homogenizacja kultury i liberalizacja życia społeczno-kulturowego, które przyczyniają się do kształtowania tożsamości masowych[109]. Należy zauważyć, że w dyskursie publicznym słowo tożsamość rozumiana jest głównie w kategoriach narodowych. Pojęcie to kształtują wyznawane wartości, zasady i idee, z którymi utożsamia się jednostka lub grupa społeczna. W praktyce politycznej podstawową funkcję odgrywa społeczeństwo lokalne, naród i państwo, które kreują określoną rzeczywistość społeczno-polityczną i wpływają na historyczny proces kształtowania się tożsamości narodowej.

Problematykę tożsamości narodowej często traktuje się systemowo i kompleksowo. Niektórzy wiedzę o tożsamości narodowej ujmują w kontekście sporów, na temat rozumienia tego czym jest omawiana materia. Prezentując stanowiska badawcze spotykane w naukach społecznych, zarówno te w odniesieniu do jednostki, jak i do grup społecznych, można odwołać się do pojęć bliskoznacznych jak naród, świadomość narodowa, pamięć historyczna, tożsamość kulturowa, tożsamość etniczna czy europejska. Osadzając pracę w teoretycznym kontekście warto podkreślić rolę następujących teorii w badaniu tożsamości narodowej.

Pojęcie tożsamości jednostki opisał Erik H. Erikson, psychoanalityk amerykański, którego teoria rozwoju psychospołecznego zaprezentowana została w książce „Dzieciństwo i społeczeństwo". Zdaniem autora *„u schyłku życia nabywa się bowiem pewnego rodzaju historycznej, a nawet życiowo-historycznej tożsamości, będącej refleksem konkretnych okresów życia i miejsc, które dzieliliśmy z ważnymi dla nas ludźmi, jednocześnie odkrywając w sobie - czasem desperacką - potrzebę doświadczania pewnej*

[107] J. Jedlicki, *Nacjonalizm, patriotyzm i inicjacja kulturalna*, „Znak" Nr 502, Kraków 1997, s. 60.
[108] P. Sztompka, *Socjologia*, Kraków 2002, s. 185.
[109] B. Synak, *Małe ojczyzny w globalnej wiosce* (w:) *Globalizacja i my. Tożsamość lokalna wobec trendów globalnych*, red. Piekarski R., Graban M., Kraków 2003, s. 246.

egzystencjonalnej tożsamości zawierającej własne, osobiste doświadczenia"[110]. Podejście psychospołeczne zakłada, że rozwój człowieka wynika z interakcji pomiędzy wewnętrznymi instynktami, a zewnętrznymi kulturowymi i społecznymi wymaganiami. W tej teorii rozwój rozumiany jest jako proces ewolucyjny, w którym jednostka poprzez kryzysy psychospołeczne osiąga wyższe poziomy integracji.

Ciekawe stanowisko, komentując powyższą koncepcję reprezentuje Anna Gałdowa, profesor nauk humanistycznych z Uniwersytetu Jagiellońskiego, która pisze, że „*prace Eriksona poświęcone rozwojowi psychospołecznemu ego, dokonującemu się w biegu życia ludzkiego, sprawiły, że pojęcie tożsamości stało się jednym z najważniejszych pojęć w języku psychologii chociaż - i to trzeba wyraźnie zaznaczyć - nie jest ono dobrze zdefiniowane. Zasadniczo pojęcie to wskazuje na te wszystkie względnie trwałe, stabilne, psycho-fizyczno-duchowe właściwości jednostki, które wprowadzają w jej życie wewnętrzne i relacje z innym momentem stałości, a tym samym przewidywalności"*[111].

Według badań Dariusza Niedźwieckiego, krakowskiego ekonomisty i socjologa, dla kształtowania tożsamości duże znaczenie ma historia, doświadczenie jednostek i jej udział w procesie socjalizacji. Tożsamość tworzy się w działaniu, cechuje się dynamizmem, żywiołowością dlatego jest efemeryczna i nie jest ściśle unormowana terminologicznie[112].

Inaczej tożsamość narodową rozumie Jerzy Nikitorowicz z Uniwersytetu w Białymstoku, który twierdzi, że tożsamość to „spotkanie teraźniejszości z przeszłością i przyszłością". Cechy grupy decydują o jej odrębności i oryginalności, wyrażają się także w emocjonalnym stosunku do wartości wyznawanych przez jej członków. Jego zdaniem tożsamość człowieka zbudowana jest na fundamencie unikatowości, a tożsamość społeczna bazuje na potrzebie bycia akceptowanym i podobnym do grupy, której jest się członkiem[113]. Nikitorowicz traktuje tożsamość jako twórczy wysiłek, siłę woli poznania swojej kultury, która jest podstawą zauważania, poznawania i uznania innych kultur. Jest to praca w dialogu z innymi kulturami lub tożsamościami. Wielopłaszczyznowe kreowanie tożsamości, czyli jednoczesne wyzwalanie poczucia więzi z własną grupą etniczną lub narodową, wspólne więzi

[110] E. H. Erikson, *Dzieciństwo i społeczeństwo*… s. 9.
[111] A. Gałdowa, *Wprowadzenie do tożsamości człowieka,* Kraków 2000, s. 9.
[112] D. Niedźwiecki, *Odzyskiwanie miasta. Władza i tożsamość społeczna,* Kraków 2000, s. 36-41.
[113] D. Lalak, T. Pilch, *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej,* Wrocław 1999, s. 309-310.

z państwem, kulturą, czy cywilizacją europejską prowadzą do wykształcenia tożsamości obywatelskiej. Jest to rodzaj przejścia od tradycji pochodzenia, wspólnoty zintegrowanej terytorium, językiem, czy dziedzictwem przodków do społeczeństwa prawno-polityczno-kulturowego[114].

Zdaniem Barbary Skargi, tak zwanej „pierwszej damy polskiej filozofii" słowo tożsamość oznacza „sobość". Określenie to jednak trudno wytłumaczyć językiem socjologii, gdyż rodzi się pytanie czym jest owa „sobość" - czy jest to cecha duszy, stała struktura czy może zadanie[115]. Skarga definiuje tożsamość zbiorową jako świadomość poczucia odrębności danej grupy, jej wspólnych cech, czy zadań. Poczucie tożsamości wzmacnia daną grupę, stanowi o jej stabilizacji, trwałości, przyczynia się do jej wewnętrznej organizacji i jest wartością niezbędną do egzystencji grupy[116].

Na temat tożsamości wypowiada się Roman Ingarden, krakowski filozof, członek wielu polskich i zagranicznych towarzystw naukowych. Dla niego tożsamość to pozostawanie w życiu „jednym indywiduum", „w pełni swej jakościowo niezmiennie określonej naturze"[117].

Profesor Jerzy Mizgalski wyróżnił następujące modele tożsamości, które podzielił na familijną i niefamilijną. Kategoria familijna wyróżnia dwa typy: „tożsamość prymarną" (przyjmowana jest od członków rodziny) i „tożsamość emocjonalną" (to skutek fascynacji autorytetami, konkretnymi osobami, czy wartościami dominującymi w rodzinie). W ramach tożsamości niefamilijnych wymienił tożsamość autorytatywną (to skutek wpływu jednostek posiadających charyzmę), tożsamość racjonalną (kształtuje się dzięki nabytej wiedzy o wartościach kultywowanych przez określone jednostki lub grupy) i tożsamość behawioralną (powstaje w skutek obserwacji działań politycznych)[118]. Polityczne cechy tożsamości mają zdaniem Mizgalskiego kategorie, z którymi połączone są cele i zasady kierujące wyborem jednostki. Wymienić tu można procesy i działania polityczne, stosunki społeczno-polityczne, ideologię, prawo, moralność, czy władzę i elity państwowe.

---

[114] J. Nikitorowicz, *Tożsamość twórczy wysiłek ku patriotyzmowi* (w:) *Patriotyzm i nacjonalizm. Ku jakiej tożsamości kulturowej*, red. Nikitorowicz J., Kraków 2013, s. 37.
[115] B. Skarga, *Tożsamość i różnica, Eseje metafizyczne,* Kraków 1997, s. 172.
[116] B. Skarga, *Zbiorowa tożsamość i zagadnienia z nią związane,* „Kultura i Społeczeństwo" 1998, Nr 3, s. 3-4.
[117] R. Ingarden, *Książeczka o człowieku,* Kraków 1972, s. 44.
[118] J. Mizgalski, *Tożsamość polityczna polskich Żydów w XIX i XX wieku na przykładzie Częstochowy,* Częstochowa 2008, s. 69.

W kwestii tożsamości pojawia się szereg pytań - kim jestem „ja" jako część „my", jak kształtuje się tożsamość człowieka, jakie są typy i obszary tożsamości w kontekście różnych społeczeństw, czym jest tożsamość indywidualna a czym tożsamość zbiorowa.

Henri Tajfel[119], reprezentant teorii tożsamości społecznej, zwraca uwagę, że jednostki przynależą do różnego rodzaju grup społecznych, których tożsamość jest jednym ze źródeł poczucia własnej wartości. Takie grupy są połączone celami, więzią wewnętrzną i strukturą ról[120]. Tożsamość społeczna jest przedłużeniem tożsamości osobistej, leży u podstaw samooceny jednostki, wynika nie tylko z przynależności do mniejszych grup społecznych, ale także do grup abstrakcyjnych jak naród. Tajfel uważa, że ludzie dążą do zachowania pozytywnej tożsamości społecznej, co wpływa motywująco na ich zachowanie[121].

Niektórzy autorzy podejmują próby odróżnienia tożsamości indywidualnej i społecznej, niemniej na potrzeby niniejszej rozprawy tylko tożsamość społeczna zasadza się na potrzebach przynależności i podobieństwa do innych. Jak wskazuje psycholog Maria Jarymowicz, tożsamość społeczna jest silniejsza, im mniejszy dystans jest pomiędzy „Ja-My" oraz odleglejszy „My-Inni"[122].

Według Bronisława Misztala, socjologa i analityka politycznego, tożsamość jest kształtowana na podstawie poznawczych i moralnych punktów odniesienia, które „*dokonywane są albo w trybie różnicującym (podkreślającym najmniejsze nawet odrębności pomiędzy samoplasującym i oceniającym je człowiekiem a innymi jednostkami lub grupami, albo w trybie upodabniającym (pozwalającym na wyodrębnienie wspólnego mianownika pomiędzy jednostką a jej społecznym tłem)*"[123]. Inaczej mówiąc tożsamość to zgromadzony kapitał poznawczy, moralny i polityczny. To nagromadzone umiejętności rozumienia swoich odrębności i podobieństw, osiągniętych kwalifikacji poznawczych, psychospołecznych, emocjonalnych, etycznych i społeczno-politycznych.

W nauce rozróżniamy kilka rodzajów koncepcji tożsamości. Jedną z nich jest narracyjna koncepcja tożsamości, która podkreśla, że własne „ja" nie jest tworzone

[119] Zob. H. Tajfel, *Social Identity and Intergroup relations,* Cambridge University Press 2010.
[120] P. Boski, M. Jarymowicz, H. Malewska-Peyre, *Tożsamość a odmienność kulturowa,* Warszawa 1992, s. 79.
[121] H. Tajfel, za: R. Brown, *Social identity theory. Past achievements, current problems and future challenges,* „European Journal of Social Psychology" Nr 6 (30), 2000: 745-778.
[122] P. Boski, M. Jarymowicz, H. Malewska-Peyre, *Tożsamość a odmienność…* s. 82.
[123] B. Misztal, *Zagadnienia społecznego uczestnictwa i współdziałania,* Warszawa 1977, s. 75-92.

samoistnie, tylko w dialogu, w procesie interakcji społecznych. Narracyjne rozumienie tożsamości opisują Charles Taylor, Anthony Giddens, David Carr czy Paul Ricoeur.

Charles Taylor, kanadyjski filozof i zwolennik komunitaryzmu, słowo tożsamość rozumie z perspektywy kilku poziomów. W kontekście psychologicznym jako „samookreślenie" podkreślając, że człowiek wyrabia swój charakter w trakcie całego życia. Jego zdaniem tożsamość w ujęciu psychologicznym to ukształtowany i w miarę stabilny horyzont świata moralnego i wyznawanych wartości, na które składają się wychowanie rodzinne, religia oraz wpływ otoczenia społecznego. W kontekście osobistym tożsamość postrzegana jest indywidualnie, niezależnie od uwarunkowań społecznych, politycznych, religijnych czy kulturowych, będąc skutkiem naszego świadomego wyboru. Zdaniem Taylora, trzecie znaczenie rozumienia tożsamości to połączenie dwóch powyższych kontekstów, do których dochodzi podział na tożsamość indywidualną i zbiorową. Z jednej strony każdy naród posiada własną historię, która buduje horyzont świata moralnego i jego osobowość, natomiast z drugiej strony, to wspólnota więzi między jednostkami i wspólne działania kulturowe powodują zaistnienie państwowości. Według Taylora nasuwa się stwierdzenie, że niemożliwe jest wykreowanie indywiduum, czyli określonej osobowości bez społeczeństwa i przemian społeczno-politycznych. Podkreślając ważność wspólnot w życiu jednostki wskazuje on na społeczny kontekst i konstruktywne działania, które w ciągu całego życia kształtują tożsamość[124].

Anthony Giddens, brytyjski socjolog i wykładowca akademicki pojęcie tożsamości łączy z bezpieczeństwem jednostki. Zadaje pytanie co to znaczy czuć się bezpiecznym, w jaki sposób bezpieczeństwo łączy się z tożsamością. Jego zdaniem ontologiczne bezpieczeństwo to znalezienie sensu ludzkiego istnienia i próba odpowiedzi na podstawowe pytania dotyczące życia i śmierci, a przede wszystkim własnej tożsamości, która nie jest człowiekowi dana jako dar, tylko jest tworzona oraz kształtowana poprzez społeczne działania. Według Giddensa zachodzi ścisła relacja między tożsamością a kulturą, zwłaszcza pomiędzy instytucjami kultury a wszelkimi zmianami społeczno-kulturowymi występującymi w społeczeństwie. Tożsamość stanowi wynik refleksji, wiedzy, wiadomości, które przez cały czas są konfrontowane z nowymi informacjami o świecie i życiu. Jest ona ciągle kreowana i konstruowana, może

[124] Ch. Taylor, *Źródła współczesnej tożsamości* (w:) *Tożsamość w czasach zmiany. Rozmowy w Castel Gandolfo,* red. Michalski K., Kraków 1995, s. 13-20.

być także poddawana w wątpliwość, stąd jest refleksyjna, narracyjna i projektowana[125]. Tożsamość trzeba w sobie odkryć, tworząc własne „Ja" i społeczne „My", stąd człowiek jest skazany na poszukiwania i niepewność jej skutków[126].

Zdaniem Davida Carra, amerykańskiego profesora filozofii, zwolennika fenomenologii, jednostka tworzy swoją tożsamość przez całe życie w procesie samorozumienia. Takie narracyjne rozumienie tożsamości opisane przez Carra odwołuje się do przeszłości i historii, interpretuje ją, aby następnie połączyć z teraźniejszością i planowaną przyszłością[127].

Pojęcie nieco odmienne, ujmujące tożsamość w szerokiej perspektywie - nie tylko jako odkrywanie siebie, ale także zrozumienie swojego celu i sensu istnienia, poznanie historii - reprezentuje Paul Ricoeur, jeden z najbardziej znanych francuskich filozofów, według którego „życie jest przeżywane, a narracje są opowiadane". Tożsamość nie może istnieć bez kodów kulturowych, do których jednostka odnosi się celem zrozumienia swojego doświadczenia i teraźniejszości, aby poznać samego siebie i nadać sens swojemu istnieniu. Te kody są wypracowane przez kulturę, tradycję i historię, zatem narracja nie jest pierwotna tylko wtórna[128].

Okazuje się, że narracyjne ujęcie tożsamości kształtuje własne „ja" jednostki w procesie interakcji społecznych - w toku działania, poprzez dialog społeczny, w trakcie całego życia. Narracyjne rozumienie tożsamości to ciągły proces poznawania siebie w polu konstruktywnego działania, w obliczu licznych pytań w zmieniającej się rzeczywistości.

Według amerykańskiego socjologa Petera L. Bergera istnieje relacja pomiędzy siecią instytucji a ujęciem tożsamości, która w modernistycznym świecie stanowi sekwencje wyborów, takich jak moje wykształcenie, zawód, wybór współmałżonka, wychowanie dzieci oraz aktywność na polu różnych stowarzyszeń społeczno-politycznych. Jest to tak zwana socjalizacja wtórna, dokonująca się w miejscach kształcenia, w grupach koleżeńskich, czy różnych organizacjach. Odbywa się często poza rodziną, co jest następstwem zmniejszenia się wspólnoty rodzinnej i roli starszego pokolenia w kształtowaniu tożsamości[129]. Tożsamość społeczna zdaniem Bergera

[125]A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja" i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności,* tłum. A. Szulżycka, Warszawa 2001, s. 47-52.
[126] Tamże, s. 8-9.
[127] Zob. D. Carr, *Time, Narrative and History*, Blumington, Indianapolis 1986.
[128] K. Rosner, *Narracja, tożsamość i czas*, Kraków 2003, s. 132.
[129] P. L. Berger, *Modernizacja jako uniwersalizacja herezji* (w:) *Religia a życie codzienne*, red. Grzymała-Moszczyńska H., Kraków 1990, s. 23.

stanowi określony typ tożsamości wytworzony przez określone historycznie struktury społeczne[130].

Jedną z koncepcji socjologicznych, w którą wpisuje się pojęcie tożsamości jest teoria „długiego trwania" Fernanda Braudela, która przedstawia niekończące się dzieje struktur i zbiorów konstrukcji, gdzie komponenty ciągną się przez wieki i razem trwają. Historie społeczeństw i narodów opisane są z perspektywy czasowej, w której dokonują się przemiany cywilizacyjne i religijne. To przekonanie o odległych w czasie korzeniach narodu i zbiorowej tożsamości narodowej. W płaszczyźnie „długiego trwania" historia i socjologia spotykają się, wspierają się ze sobą i identyfikują. W tej koncepcji większość wydarzeń politycznych jest nieistotna, a nawet niezauważalna[131]. Cywilizacje jako struktury diachroniczne określane są tu z perspektywy długiego przedziału i objęte są siecią relacji. Jak pisze Braudel: „*Cywilizacja nie jest ani konkretną rzeczywistością ekonomiczną, ani konkretnym społeczeństwem. Jest tym, co trwa i żyje bez końca w całej serii rzeczywistości ekonomicznych i społecznych, wykorzystując przy tym znacznie ograniczoną elastyczność*"[132].

W literaturze przedmiotu pojawia się także pojęcie tożsamości liminalnej, która jest charakterystyczna dla społeczeństw, w których dochodzi do procesów zmian społecznych, zwłaszcza w momencie przejścia z jednego systemu politycznego do nowego porządku[133]. Przykładem są tutaj kraje Europy Środkowej i Wschodniej, gdzie procesy transformacji ustrojowej po 1989 roku dotyczyły przeobrażeń w sferze politycznej, społecznej i kulturowej. Niejednokrotnie „wprowadzanie" nowych systemów politycznych wiąże się z licznymi barierami prawnymi czy społecznymi, które powodują wydłużanie fazy liminalności w przeprowadzanej zmianie. Liminalność społeczna, gdzie zachodzą specyficzne schematy tożsamościowe (związane z przeobrażeniami) pojawia się w chwili „przejścia" lub „odłączenia" od starego systemu i „przyłączenia", czyli osiągnięcia nowego stanu[134].

---

[130] P. L. Berger, T. Luckmann, *Społeczne tworzenie rzeczywistości,* tłum. J. Niżnik, Warszawa 1983, s. 263.
[131] W. Wrzosek, *Idea kultury materialnej F. Braudela,* „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" Nr 2, 1994, s. 167-17.
[132] F. Braudel, *Gramatyka cywilizacji,* Warszawa 2006, s. 68.
[133] Zob. A Van Gennep, *Obrzędy przejścia,* tłum. S. Szymański, Warszawa1909/2006; A. Bańka, *Społeczna psychologia środowiskowa,* Warszawa 2002; Z. Mach, *Symbols, Conflict and Identity, Essays in Political Anthropology, State* University of New York Press, Albany 1993.
[134] Zob. D. Niedźwiecki, *Tożsamość liminalna. Problemy rekonstrukcji tożsamości społecznej w warunkach transformacji systemowej* (w:) *Wokół tożsamości-teorie, wymiary, ekspresje*, red. Borowik I., Leszczyńska K., Kraków 2008, s. 81.

Na uwagę zasługuje następujący aspekt. Wszelkie normy i zachowania społeczne oraz wyznawane wartości posiadają swój społeczny kontekst, czyli odwzorowują się w konkretnych uwarunkowaniach społeczno-politycznych. Ich obraz w innych warunkach bez wprowadzonej zmiany jest niemożliwy. Zatem każde społeczeństwo poddane zmianom może pozostawać w fazie przejściowej, zarówno gdy mówimy o obowiązującym porządku prawnym w administracji, jak i w sferze światopoglądowej. Wśród mechanizmów, które przyczyniają się do pozostawania społeczeństwa w takiej fazie liminalnej wymienić można brak gotowości kulturowej, jednostronny często fałszywy obraz nowego systemu, frustracja i niechęć społeczeństwa z powodu braku reform społecznych lub gospodarczych, czy brak chęci zmiany własnych postaw i zachowań wobec nowego otoczenia. W tym procesie czas i nowe bodźce odgrywają pierwszoplanową rolę.

W nauce dwa główne stanowiska na temat tożsamości narodowej wyznaczyli esencjaliści i konstruktywiści[135], którzy w swoich rozważaniach odwoływali się do narodu. Do pierwszych zaliczyć można XIX wiecznych mesjanistów, którzy uważali, że narody to nadprzyrodzone byty, posiadające konkretną i wyznaczoną misję. Esencjalistami byli naturaliści, dla których narody to twory biologiczne, zdeterminowane przez prawo walki o byt. Według nich mesjanizm stał się bezwzględnym szowinizmem, natomiast naturalizm przerodził się w rasizm. Inaczej patrzą na pojęcie narodu konstruktywiści. Dla nich naród był wytworem nowoczesnych ideologii nacjonalistycznych, a narody krajów Europy Środkowo-Wschodniej zostały wymyślone przez inteligenckie elity tak zwanych „budzicieli", znanych między innymi z XIX wiecznej historii polskiej, czeskiej, czy ukraińskiej. Podejście esencjalistyczne traktuje tożsamość jako własność grupy społecznej, jako jej esencję, która określa kim jesteśmy „my", a kim „oni". Odnosi się do społeczności etnicznych oraz takich wspólnot, które ukorzenione są w tradycji. Ten rodzaj tożsamości często przypisywany jest narodom wschodnioeuropejskim, które pochodzenie (rzeczywiste czy mistyczne) uważają za wspólne, które powołują się na taką samą kulturę i tradycję. Grupy te nie akceptują obcych mniejszości, chyba że poprzez gruntowną ich asymilację. Tożsamość esencjalistyczna jest dziedziczona przez członków grupy, powstaje w wyniku twórczej

[135] Zob. T. Christiansen, K. E. Jorgensen, A. Wiener (red.), *The Social Construction of Europe*, London 2001; A. Skolimowska, *Konstruktywizm w studiach europejskich*, Warszawa 2013; P. J. Borkowski, *Polityczne teorie integracji międzynarodowej,* Warszawa 2007; J. T. Checkel, *Constructivist approaches to European Integration,* „Arena Working Papers" Nr 6, 2006.

aktywności ludzi, daje poczucie bezpieczeństwa i przynależności do wspólnoty. Taka tożsamość ma skłonność do budowania granic między narodami, którzy swoich sąsiadów czy innych partnerów spostrzegają jako obcych. Warto jednak podkreślić, że każda tożsamość, która powstaje w relacji do innych, jest zjawiskiem kontekstowym, relacyjnym. Dla esencjalistów otwartość na inne grupy, narody, oraz wspólny dialog stanowią źródło zagrożenia. Inaczej jest u konstruktywistów. Dla nich tożsamość nastawiona jest na dialog, współtworzenie, rozmowę z innymi partnerami, podczas której kształtowane są wzajemne wizerunki i nowe możliwości działania. Taka otwarta tożsamość jest rezultatem wyboru ludzi, nie jest dziedziczona, stanowi przestrzeń twórczej aktywności, nie daje poczucia bezpieczeństwa, a świadomość przynależności kształtuje się w kontaktach z innymi partnerami. Jest to koncepcja skierowana na nowe wyzwania, przyszłość i współtworzenie na wielu różnych poziomach, omijając historię i wspólne dziedzictwo kulturowe[136]. Według konstruktywistów ludzie postrzegają rzeczywistość przez pryzmat swojej kultury i doświadczeń, przypisując swoim wrażeniom odpowiednie znaczenie i w związku z tym nikt nie może zaobserwować obiektywnej rzeczywistości. Wskazują oni nowoczesny, modernistyczny model pochodzenia tożsamości narodowej oraz podkreślają rolę elit i nacjonalizmu w jej tworzeniu.

Profesorowie Alla Kyrydon i Serhiy Troyan w artykule naukowym „Swój-Inny-Obcy w kontekście dialogu kultur" zwracają uwagę na kody kulturowe, jako na czynniki przenikania kultur, ich dziedziczności oraz wymiany międzykulturowej. Ich zdaniem rzeczywistości społeczne są przez te kody konstruowane, układają się we wzajemne relacje na linii „My"-„Oni", „Swoi"-„Obcy", a w skutek transformacji oraz dialogu międzykulturowego dochodzi do przekodowania i przesunięcia akcentów na treść „Swoi-Inni-Obcy". Zdaniem ukraińskich badaczy podstawowym mechanizmem pozycjonowania powyższych kategorii staje się tożsamość ujmowana w kategorii kompleksowości lub wielości, z uwagi na fakt, że tożsamość jednostki zbudowana jest z różnych tożsamości (jednostka jest członkiem przynajmniej kilku wspólnot). Autorzy pracy podkreślają, że w okresie eskalacji konfliktów ulega wzmocnieniu kategoria „My", przy jednoczesnej dyskryminacji grup zewnętrznych. Ponadto na kształtowanie pozycjonowania między poszczególnymi kategoriami „My", „Oni", „Swoi", „Obcy",

[136] Z. Mach, *Tożsamość europejska-dzieło ewolucji czy konstrukt polityczny?* (w:) *Europejskie wyzwania-dziś i jutro,* red. Mach Z., Kraków 2009, s. 124-126.

„Inni" wpływają następujące czynniki: zmiany makrosystemów socjalnych, zróżnicowane stosunki międzynarodowe, gwałtowne zmiany stosunków politycznych, przeobrażenia społeczno-ekonomiczne, nowe markery wartościowo-znaczeniowe, zmiany paradygmatów naukowych, wartości religijne, czy wpływ pobudek ideologicznych i psychologicznych[137].

W swoich pracach badawczych kwestiami tożsamości zajmuje się Montserrat Guibernau. Według hiszpańskiej badaczki tożsamość narodowa stanowi zbiór atrybutów wspólnych dla danego narodu. Jest to społeczność świadoma swojego pochodzenia i tworzenia wspólnoty, która dzieli wspólną kulturę, historię i tradycje. Taka świadoma wspólnota zamieszkuje określone terytorium, roszcząc sobie prawo do samostanowienia oraz świadomie definiuje swoje plany związane z przyszłością. Jej zdaniem tożsamość narodowa posiada pięć wymiarów: psychologiczny, kulturowy, terytorialny, historyczny i polityczny. Ponadto wśród czynników definiujących tożsamość wymienia ciągłość pokoleń i odmienność od innych. Według badaczki czynnik pierwszy wskazuje na podejście historyczne, gdzie narody rozumiane są jako historyczno zakorzenione byty, które projektują swoją przyszłość. Owa ciągłość stanowi doświadczenie, które rozciąga się w czasie i pełni funkcję integracji. Wartości, wierzenia, zwyczaje, religia, konwencje, języki, czy praktyki są przekazywane nowym członkom wspólnoty, przez co utrzymuje się kultura danego narodu. Taka identyfikacja kulturowa determinuje silną więź emocjonalną między członkami społeczności, przyczynia się do wzajemnego uznawania się za współobywateli i wyobrażania sobie swojej wspólnoty jako odrębnej i odmiennej od innych. Owo zróżnicowanie powoduje, że w ramach tej samej kultury następuję proces zinternalizowania własnych symboli czy wartości jako części ich samych. Ciągłość pokoleń i odróżnienie od innych prowadzi do zróżnicowania członków społeczeństwa na „My", „Obcy", „Reszta", „Inny", a czasem „Wróg". Podejmując kwestie tożsamości Guibernau zastanawia się nad pojęciem tożsamości narodowej w kontekście różnorodności kulturowej. Według niej państwa narodowe, które są zjednoczone w swojej zróżnicowanej populacji poprzez występowanie silnej tożsamości narodowej nie mają współcześnie racji bytu. Wśród przyczyn wymienia silne strukturalne przemiany społeczno-polityczne, transformacje gospodarcze, rosnący wpływ globalizacji czy wzrost różnorodności. Według Guibernau popularność zyskuje idea, według której obywatele

[137] S. Troyan, A. Kyrydon, *„Swój - Inny - Obcy" w kontekście dialogu kultur* (w:) *Na pograniczach. Monografie pokonferencyjne*, PWSZ, Sanok 2017, s. 13-26.

danego państwa powinni mieć jednorodną tożsamość narodową. Badaczka jest zdania, że rozwijająca się Unia Europejska może powodować stany napięcia między poszczególnymi krajami, a dalsze plany integracji europejskiej mogą poddawać w wątpliwość klasyczną koncepcję tożsamości narodowej, co rodzi szereg dylematów związanych ze sposobem konstruowania i definiowania tożsamości narodowej[138].

Temat tożsamości podejmuje Eric John Hobsbawman, brytyjski historyk, zajmujący się historią społeczną XIX i XX wieku. Według niego elity inteligenckie wynajdują i opracowują tylko wspólną tradycję, nie pobudzają do walki, a dzięki temu tworzą „wspólnoty wyobrażone" (Benedict Anderson), które przyswajają sobie tożsamość etniczną i kulturową. Taka wspólnota realizowana jest następnie za pomocą władzy państwowej, czyli państwo odgrywa tutaj konstruktywną rolę w kształtowaniu narodu i tożsamości narodowej[139].

Socjolog Krzysztof Sztalt z Instytutu Socjologii Uniwersytetu Wrocławskiego, tożsamość narodową opisuje jako „*sprowadzoną do akceptacji i świadomości przynależności do konkretnej grupy etnicznej czy narodu mającego swoją zmitologizowaną historię, kierującego się wartościami określającymi jego kulturę*"[140]. Zwraca on uwagę na dwie przyczyny kształtowania się tożsamości narodowej. Pierwsza, „*Aspekt kryterialny powstaje w toku kulturalizacji: edukacji szkolnej, uczestnictwa w ważnych dla narodu wydarzeniach, udziału w kulturze symbolicznej. Wyznacza go wiedza o symbolach kulturowych – ważnych dla narodu wydarzeniach historycznych, godle, hymnie itd*."[141]. Natomiast druga przyczyna, tak zwany aspekt korelatywny „*tworzy się w procesie socjalizacji, wzrastania w określonym otoczeniu społecznym, a przejawia się w zachowaniach odzwierciedlających normy i wartości danej kultury. Ma ona bardzo często charakter bezrefleksyjny, mimowolny, trudny do werbalnego wyartykułowania – bagaż wartości otrzymanych w procesie uspołecznienia, jest czymś, co przyjmujemy jako oczywistość, rzadko zastanawiając się nad nim*"[142].

Jak wskazuje Jonathan H. Turner, profesor socjologii z Uniwersytetu w Californii, człowiek za wszelką cenę będzie dążył do akcentowania podobieństw między członkami tej samej grupy oraz różnic między nimi, a członkami innych grup. Doświadczając

[138] Zob. M. Guibernau, *The Identity of Nations,* Wiley 2013.
[139] A. Mencwel, *Rodzinna Europa po raz pierwszy,* „Gazeta Wyborcza" 19 września 2008.
[140] K. Sztalt, *Tożsamość narodowa jako jeden ze sposobów klasyfikowania społecznej rzeczywistości* (w:) *Biografia a tożsamość,* red. Szlachcicowa I., Wrocław 2003, s. 206-207.
[141] Tamże, s. 207.
[142] Tamże, s. 207.

tożsamości grupowej, narodowej, próbujemy postrzegać siebie i innych w ramach społecznych kategorii[143].

Prace Turnera zgłębiła Anna Bikont, psycholożka i publicystka, według której członkowie grupy nie reagują na siebie i na innych jak na jednostki z indywidualną historią, ale jak na elementy wspólnej charakterystyki grupy. Człowiek nie postrzega drugiego człowieka z perspektywy jego indywidualnej historii, tylko patrząc na społeczne otoczenie i działania. Poprzez takie ujmowanie świata powstaje pewnego rodzaju wyobrażenie na temat tego jaki zbiór cech powinien mieć „członek" konkretnej kategorii społecznej, jak Polak, Ukrainiec, katolik czy inny[144].

Obecnie, w procesie globalizacji pojawia się pytanie o „tożsamość europejską". Rodzą się wątpliwości czy taka tożsamość istnieje, jak pojęcie to jest rozumiane i postrzegane w przestrzeni publicznej. Mit państwa narodowego jest wciąż żywy we współczesnej cywilizacji, mimo że realne kształty przybiera idea jednoczącej się Europy jako wspólnej przestrzeni geopolitycznej oraz jednego obszaru kulturalnego. Koncepcja ta realizuje się w praktyce dzięki uniwersalnym, ponadnarodowym i wspólnym wartościom jednoczącym różne narody.

Powstanie europejskiego pan-nacjonalizmu, a więc nowego rodzaju tożsamości zbiorowej postuluje w swoich pracach Anthony D. Smith - brytyjski socjolog. Definiuje on tożsamość narodową za pomocą listy atrybutów, głównie obiektywnych, takich jak *„historyczne terytorium, albo ojczyzna, podzielane powszechnie mity pochodzenia i pamięć historyczna, wspólna kultura masowa, wspólne określone prawem uprawnienia i obowiązki wszystkich członków, wspólna gospodarka z terytorialną ruchliwością członków"*[145]. Do cech obiektywnych, będących bezwzględnie częściami składowymi tożsamości narodowej dodaje język, wspólną religię, cechy osobowości jednostek, czy cechy antropologiczne. W swoich koncepcjach sięga także po subiektywne kryteria przynależności narodowej, jak: świadomość narodowa, więź emocjonalna, solidarność, poczucie wartości i uczestnictwa we wspólnej kulturze[146]. Koncepcja A. D. Smitha jest przykładem nowoczesnej, rozbudowanej definicji narodu, obejmującej czynniki

[143] J. Turner, *Ku poznawczej redefinicji pojęcia grupa społeczna* (w:) *Małe struktury społeczne,* red. Machaj I., Lublin 1998, s. 152.
[144] A. Bikont, *Tożsamość społeczna w świetle prac H. Tajfela i J. Turnera*, „Przegląd Psychologiczny" Nr 3, 1986, s. 775.
[145] A. D. Smith, *National Identity*, London 1991: 14.
[146] A. D. Smith, *Etniczne źródła narodów,* tłum. M. Głowacka-Grajper, Kraków 2009.

obiektywne i subiektywne, gdzie poprzez badanie tożsamości narodowej można wskazać i określić społeczne aspekty istnienia narodów.

W sprawach tożsamościowych w kontekście globalnym wypowiadał się Jurgen Habermas, niemiecki filozof, socjolog i publicysta polityczny. Głosząc potrzebę „postnarodowego obywatelstwa", podkreśla on, że droga do powstania państw wielonarodowych jest trudna, ale nigdy wcześniej jak teraz nie była konieczna[147]. Habermas zwraca uwagę na jednoczącą i spajającą rolę patriotyzmu w kształtowaniu tożsamości narodowej społeczeństw. Niemniej w swoich rozważaniach odchodzi od tradycyjnej roli patriotyzmu powołującej się na pamięć historyczną, idąc w kierunku tak zwanego „patriotyzmu konstytucyjnego", gdzie priorytetową wartością nie jest nauka i wiedza, tylko samoświadomość[148].

W ostatnich latach powstawały różne scenariusze transformacji tożsamości zbiorowych i samej Unii Europejskiej. Powstają liczne koncepcje i nowe modele przypowiadające funkcjonowanie zjednoczonej Europy. Katalog wyjaśniający pojęcie tożsamości europejskiej jest bardzo zróżnicowany, stąd nie należy doszukiwać się jednej teorii. Obecnie jest to już niemal dyskusja globalna, a przyjęcie kolejnego kraju w struktury Unii Europejskie powoduje przesunięcie granic Europy także z perspektywy pojęcia integracji europejskiej.

Profesor Krzysztof Michalski, Dyrektor Instytutu Nauk o Człowieku w Wiedniu zwrócił uwagę, że tożsamość europejska stanowi pojęcie nowe i niejasne, jednocześnie trudne do zdefiniowania. Według niego nie ma jednoznacznego sensu Europy, każdy człowiek kształtuje ów sens, w zależności od sytuacji. Jego zdaniem pojęcie tożsamości narodowej okazało się pojęciem zmieniającym się, a słowa „naród" nie używa się już w ujęciu biologicznym. Zdaniem Michalskiego współczesna Europa jest pluralistyczna, a występujące różnice na kontynencie europejskim są głęboko zakorzenione, co nie powinno wzbudzać negatywnych emocji tylko napawać optymizmem[149].

W nauce istnieje kilka wariantów opisujących perspektywy funkcjonowania tożsamości europejskich. Według pierwszego, w Europie będą dominować tożsamości narodowe, natomiast sama Unia będzie międzyrządową organizacją zrzeszającą państwa

[147] J. Habermas, *Obywatelstwo a tożsamość narodowa. Rozważania nad przyszłością Europy,* tłum. B. Markiewicz, Warszawa 1993.

[148] Zob. J. Habermas, *Obywatelstwo a tożsamość narodowa. Rozważania nad przyszłością Europy,* Warszawa 1993; J. Habermas, *Faktyczność i obowiązywanie: teoria dyskursu wobec zagadnień prawa demokratycznego państwa prawnego,* tłum. A. Romaniuk, R. Marszałek, Warszawa 2005.

[149] Wywiad z profesorem K. Michalskim, *Europa i co z tego wynika*, „Rzeczpospolita" 16-17 marca 1996 (w:) *W Polsce, czyli w Europie,* red. Jarmusiewicz A., Kraków 1998, s. 89-90.

narodowe. Idea ta podkreśla twierdzenie, że państwa, które powstały na zasadzie narodowości łatwo z niej nie zrezygnują. Drugi wariant stawia na powstanie w Europie wspólnej europejskiej tożsamości, równej a może nawet silniejszej od tożsamości narodowych. Natomiast trzecia opcja zwana „jedność w wielości", zakłada taką transformację tożsamości zbiorowych, że obok narodów rozwijać się będzie idea europejskości. Potwierdzenie tego odnajdujemy w zapisanych dokumentach traktatowych Unii, gdzie zachowane są tożsamości narodowe państw członkowskich i różnorodność reprezentowanych przez nie kultur i tradycji[150].

Niektórzy autorzy, jak Emanuel Castells[151] czy Naomi Klein[152] akcentują interesowny wymiar procesów integracji europejskich, a nawet mówią o między-rządowym spisku miedzy państwami Unii Europejskiej, który umotywowany jest szowinizmem dobrobytu.

Nie można jednak nie zauważyć, że integracja Unii Europejskiej prowadzi do tego, że coraz częściej mówi się o „tożsamości europejskiej"[153], ale dostrzegają ją nieliczni obywatele, zwłaszcza młodzi, otwarci na nowe wyzwania, znający języki obce, pracujący i mieszkający w kilku krajach Europy. Warto podkreślić, że mimo „europeizacji" dominują tożsamości narodowe wyrastające z korzeni kulturowych oraz etnicznych.

Wartości europejskie bada w swoich pracach Natalia Czernysz, socjolog Uniwersytetu Lwowskiego, która zwraca uwagę, że większość Europejczyków nie czuje jednej europejskiej tożsamości i nie identyfikuje się używając takiego pojęcia. Według niej brak porównywalnych danych na temat czynników kształtujących tożsamości narodowe wskazuje na potrzebę opracowania zbioru norm i zasad, które socjologicznie, a jednocześnie międzykulturowo przyczyniłyby się do ujęcia omawianej problematyki w sposób komplementarny. Lwowska badaczka w swoich studiach odwołuje się do wartości. Widzi ona wyraźną tendencję zmiany systemów wartości - od przetrwania do autonomii i autoekspresji, co jest wyraźnie, a przede wszystkim czasowo widoczne na Ukrainie. Podkreśla rolę wartości europejskich, które jej zdaniem stanowią pomost między normami materialistycznymi i postmaterialistycznymi. Wskazuje na renesans

[150] R. Szwed, *Modele tożsamości europejskiej a identyfikacje zbiorowe w Europie* (w:) *Wokół tożsamości- teorie, wymiary, ekspresje,* red. Borowik I., Leszczyńska K., Kraków 2008, s. 167.
[151] E. Castells, *The Power of Identity,* Cambridge 2004.
[152] Zob. N. Klein, *Fortress continents*, „Guardian" 16.01.2003.
[153] Zob. P. Cichocki, *Wybrane problemy badań nad tożsamością europejską,* „Zeszyty Instytutu Zachodniego" Nr 53/2009, Poznań 2009.

zaktualizowanych wartości przetrwania. Zdaniem Czernysz na Ukrainie widoczny jest wzrost materii postmaterialistycznych, autonomicznych, a wartości tradycyjne są powoli zastępowane przez treści świecko-racjonalne. Rodzi to społeczny dualizm, z jednej strony silna jest wartość przetrwania, także wartości tradycyjnych, a z drugiej wyrasta potrzeba autoekspresji i niezależności. Badania socjologiczne prowadzone przez Czernysz wskazują, że wśród społeczeństwa istnieje bardzo niski odsetek postmaterialistów, a coraz więcej zyskują postawy obywatelskie. Jak zauważa Czernysz, młodzi Ukraińcy pragną samorealizacji, chcą być częścią społeczeństwa obywatelskiego, wyrażają chęć jego tworzenia, opierając się na modernistycznych wartościach, często w oderwaniu od starszych, tradycyjnych norm. Badania socjologiczne, które były prowadzone przez Czernysz dowodzą, że każde pokolenie ma swoje wartości, które obejmują nieodłączne procesy metodologiczne. Z tymi wartościami łączą się procesy przemian i przeobrażeń społeczno-kulturowych. Niemniej nie tylko dla starszych grup wiekowych, ale także dla młodzieży dynamika przetrwania stanowi ważny aspekt identyfikacji i pozostaje w ścisłych relacjach z postawami materialistycznymi, jak zdrowie, pokój, stabilizacja ekonomiczna, własny dom lub mieszkanie. Jak zauważa ukraińska socjolog, system wartości konfrontuje się ze środowiskiem, w którym żyją ich nosiciele. W tym kontekście inaczej kształtuje się wskaźnik samorealizacji. Młodzież ceni sobie wolność osobistą, karierę, wpływ na władzę. Otwarcie mówi o samorealizacji, wyrażaniu siebie i poczuciu własnej godności, co stanowi de facto wizytówkę postmaterializmu i jest odpowiedzią na współczesne wyzwania cywilizacyjne w sferze aksjologicznej młodego pokolenia. W takim ujęciu wartości obywatelskie stanowią pomost między światem materialistycznym, a aksjoprzestrzenią postmaterializmu współczesnej Ukrainy[154].

Kwestią tożsamości w kontekście globalizacji i tożsamości europejskiej zajmuje się profesor Mykoła Kozlovets. Zauważa on, że globalizacja zmienia nie tylko system społeczny, w którym następuje radykalna przemiana tradycyjnych struktur i zasad samoidentyfikacji, ale także sam sposób identyfikowania zdarzeń czy zjawisk przez jednostki. W społeczeństwach tradycyjnych i przemysłowych tożsamość człowieka jest zdeterminowana jego rolą społeczną, a na jednostkę wpływają różne ideologie, które regulują jej sferę myślenia i zachowania. Jak zauważa Kozlovets globalizacja przyczynia

[154] N. Czernysz, *Aksjologiczna przestrzeń rówieśników niepodległej Ukrainy: wymiary socjologiczne* (w:) *Dynamika wartości wyrażania siebie i przetrwania na Ukrainie,* red. Czernysz N., Boretskaya M., Ukraińskie Społeczeństwo, Nr 3 (78) 2021, s. 34–53.

się do tworzenia „supermarketu" tożsamości, wprowadza nową mobilność społeczną, dynamizm, otwartość społeczeństwa i ekspansję informacyjno-komunikacyjną. Rodzi to zmiany w kulturze masowej oraz idący za tym relatywizm i niestabilność życia społecznego. Kozlovets twierdził, że podmiotowość tożsamości ulega rozpadowi i zastępuje ją nieskończona ilość masek. Ta wielość tożsamości powoduje, że w miejsce tradycyjnej tożsamości opartej na zwyczajowym systemie wartości narodowych przychodzi tożsamość wirtualna, która pozwala wybierać dowolny zestaw parametrów, z jednej strony poszerzając mentalność jednostki, a z drugiej prowadząc do narodzin nowego „społeczeństwa sieciowego"[155].

Zagadnieniem kosmopolityzmu zajmował się Ulrich Beck[156], niemiecki socjolog, związany z Uniwersytetem w Monachium oraz Szkołą Ekonomii i Nauk Politycznych w Londynie. Według Becka kosmopolityzm to nie tylko przedmiot badań socjologicznych ale także podejście metodologiczne nad badaniami społecznymi. Ten socjolog społeczeństwa globalnego koncentruje się na ujęciu społecznym, próbując stworzyć nową perspektywę, która łączyłaby metodologię i teorię. Badając złożony procesu transformacji społeczeństw zwraca uwagę na globalizację i tożsamość Europy. Nową propozycję nazywa metodologicznym kosmopolityzmem, a nieprzewidywalność skutków modernizacji uważa za największe wyzwanie. Warto zwrócić uwagę, że próbę rekonstrukcji i krytyki koncepcji kosmopolityzmu Ulricha Becka podejmuje Jan Gałkowski, socjolog i etyk związany z Uniwersytetem Rzeszowskim, który zajmuje się teoriami społecznymi i współczesnymi przemianami społecznymi[157].

Jednym z badaczy, definiującym tożsamość narodową z podejścia cywilizacyjnego, antropologicznego i socjokulturowego jest Jarosław Kalakura. Według niego tożsamość określa przynależność jednostki, grupy etnicznej lub państwa do konkretnej cywilizacji. Jest zbiorem idei, symboli, doznań, uczuć i samoświadomości jednostek określających ukraińską wspólnotę narodową w kontekście jej przynależności do europejskiej przestrzeni cywilizacyjnej. Kalakura w swoich pracach analizuje teorie między innymi A. Bergsona, M. Webera, K. Wolfa, S. Huntingtona, E. Gellnera,

[155] M. Kozlovets, *Zjawisko narodowej tożsamości: wyzwania globalizacji,* (tłum. własne), Kijów 2009, s. 248.
[156] Zob. U. Beck, *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności,* tłum. S. Cieśla, Warszawa 2004; U. Beck, *Władza i przeciwwładza w epoce globalnej. Nowa ekonomia polityki światowej*, tłum. J. Łoziński, Warszawa 2005;
U. Beck, E. Grande, *Europa Kosmopolityczna. Społeczeństwo i polityka w drugiej nowoczesności,* tłum. A. Ochocki, Warszawa 2019.
[157] J. P. Gałkowski, *Jedność świata. Ulricha Becka socjologia kosmopolityzmu*, Rzeszów 2019.

I. Hoffmanna, E. Husserla, J. Derrida, K. Edera, E. Ericksona, G. Simmela, A. Camusa, E. Cassiera, A. Kuny, K. Levi-Straussa, G. Rickerta, E. Smitha, A. Toynbeego, S. Freuda, C. Junga, czy K. Jaspersa. Rozważa cechy społeczeństwa ukraińskiego (etniczne, kulturowe, religijne, polityczne i narodowe) w kontekście globalizacji współczesnego świata i na tle postępu historycznego. Odnosi się do historii począwszy od średniowiecza po współczesność. Próbuje odpowiedzieć na pytanie jaki wpływ ma wpływ cywilizacji europejskiej na proces identyfikacji i z jakimi wartościami identyfikują się Ukraińcy[158].

Niektórzy badacze w nowoczesnych społeczeństwach wyróżniają tożsamość regionalną i lokalną. Badają tożsamość ludności miast, wsi, czy autonomicznych regionów. Zwracają uwagę na skutki zderzenia odmiennych kultur, migracji oraz ich integracji w nowych warunkach geopolitycznych. Warto zauważyć, że Europa Środkowo-Wschodnia charakteryzuje się przemieszczaniem ludności w skutek zachodzących procesów społecznych - najpierw transformacji ustrojowej, teraz industrializacji. Zazwyczaj jest to zmiana miejsca zamieszkania spowodowana studiami czy poszukiwaniem pracy. W ostatnich latach wiele koncepcji socjologicznych zaczęło odwoływać się do mieszkańców miejskich przestrzeni, zaczęto zwracać uwagę na rolę urbanizacji, przedmieść, a przede wszystkim na odmienność kulturowo-etniczną społeczeństw w ramach tego samego państwa[159].

Ukraina wykazuje znaczne zróżnicowanie regionalne. Jest przykładem kraju, gdzie obecne są różnice społeczne i polityczne między poszczególnymi regionami. Zdaniem Marka von Hagena, specjalisty z dziedziny historii Rosji, *„wzajemna przenikalność kultur i uwarunkowana historycznie wieloetniczność zbiorowości społecznej, czynią historię Ukrainy bardzo współczesnym polem badań naukowych. Nie można zatem wykluczyć, że Ukraina wyda z siebie naród „postmodernistyczny" wraz z całym dobrodziejstwem jego inwentarza – polifonią tożsamości, mitów i symboliki narodowej, obcy ciągotom do Gleichschaltungu, właściwym nacjonalizmom dziewiętnastowiecznym"*[160].

Natalia Czernysz prowadząc badania socjologiczne nad tożsamością narodową mieszkańców Ukrainy odwołuje się do kwestii regionalizmu, porównując ze sobą sześć

[158] J. Kalakura, *Kształtowanie się tożsamości cywilizacyjnej Ukrainy: dyskurs interdyscyplinarny* (w:) *XXIII Ogólnoukraińska konferencja naukowo-praktyczna*, „Studia Ukraińskie w Systemie Edukacji Narodowej Nauki, Polityka Humanitarna Państwa, Nr 12 1 (78) 2021, s. 12-28.
[159] A. Koseski, A. Stawarz, *Tożsamość społeczno-kulturowa współczesnego miasta w Polsce,* Warszawa-Pułtusk 2002, s. 12-14.
[160] M. von Hagen, *Does Ukraine have a history?,* Slavic Review 54, No 3, 1995.

ośrodków miejskich (Lwów, Donieck, Kijów, Odessę, Dniepr i Charków). Zwraca ona uwagę na zagrożenia związane z identyfikacją jednostek i grup społecznych, które wpływają lub mogą wpłynąć na proces kształtowania się lub przeformatowania tożsamości mieszkańców. Dane z 2015 roku pokazują, że największym zagrożeniem dla tożsamości narodowej były czynniki społeczno-gospodarcze. Badani przez socjolożkę respondenci na pierwszym miejscu wymieniali korupcję, dalej czynniki społeczno-polityczne, nierówności ekonomiczne, rosnące bezrobocie, czy inflację. Według ich odpowiedzi wojna na Ukrainie i zagrożenie ze strony Rosji nie stanowiło największego niebezpieczeństwa dla mieszkańców ukraińskich miast, gdyż w powyższych kwestiach występowały odmienne opinie, a różnice w odpowiedziach badanych wskazywały, że pojawiały się różne zadania co do statusu Krymu i obecności wojsk rosyjskich na wschodniej Ukrainie. Czernysz zwraca uwagę, że podobnie wyglądały badania prowadzone w 1994 roku, gdzie korupcja stanowiła dla Ukraińców największy problem społeczny i była jednym z czynników określających ukraińską tożsamość narodową. Zdaniem Czernysz sondaże wskazują na siłę i charakter oddziaływania różnych zagrożeń społeczno-politycznych w procesie kształtowania się narodu politycznego, podkreślając znaczenie regionów w procesie identyfikacji. Pokazują one, że istnieje potrzeba dalszych badań, prowadzonych w określonych odstępach czasu, celem identyfikacji dynamiki i kierunku zmian[161].

Patrząc na regionalizm na Ukrainie na przestrzeni kilku lat można zauważyć, że nastąpiło wzmocnienie tożsamości Lwowa i Kijowa jako ośrodków ukraińskości, natomiast mieszkańcy Doniecka silniej zaczęli popierać idee „miru rosyjskiego", regionalizm lokalny i regionalny. Warto podkreślić, że w przestrzeni społecznej wyklarowały się dwa typy tożsamości – „duża" proukraińska, proobywatelska oraz „mała" regionalna, typowa dla mieszkańców Donbasu i okupowanych terenów Ukrainy wschodniej. Podział Ukrainy na Wschód i Zachód, Centrum i Południe przestał być aktualny, a akcent przesunął się jak mówił Mykoła Riabczuk na „dwie Ukrainy". Jednak teraz różnice odpowiadają nowej rzeczywistości. Nie jest to podział na Wschód i Zachód tylko podział na dwie części: kontrolowaną i niekontrolowaną przez Ukrainę – większą i mniejszą. Dodatkowo badania sondażowe z 2010 roku pokazały, że w Doniecku, czyli

[161] N. Czernysz, *Zagrożone tożsamości,* Ukraińskie społeczeństwo, Nr 3 (66), 2018, s. 21-32.

strefie okupowanej przez wojska rosyjskie w czołówce pozostawała tożsamość przedstawiciela regionu wschodniego[162].

Zdaniem Mykola Stepyko problem tożsamości narodowej na Ukrainie zdeterminowany jest nie tyle regionalizmem co wieloetnicznością społeczeństwa ukraińskiego. Jeśli popatrzymy na spis powszechny przeprowadzony na Ukrainie w 2001 roku to zobaczymy, że kraj ten jest domem dla około 130 narodowości, gdzie każdy w mniejszym lub większym stopniu odnosi się do regionalizmu, uważając swój region zamieszkania jako „małą ojczyznę". Wielokulturowość społeczeństwa ukraińskiego powoduje, że trudno jest badać ukraińską tożsamość narodową w kontekście jednej identyfikacji narodowej. Jak podkreśla Stepyko, z jednej strony powstanie niepodległej Ukrainy doprowadziło do powstania nowej narodowości państwowej na mapie Europy, ale z drugiej, spowodowało problem regionalizmów w państwie. Poszczególne regiony różniące się geopolitycznie, gospodarczo, społecznie, etnokulturowo i religijnie przyczyniły się do narastania tendencji separatystycznych, które z perspektywy czasu mogłyby prowadzić do eskalacji konfliktów etnicznych lub politycznych. Stepyko w swoich rozważaniach odnosi się do kryzysu tożsamości narodowej argumentując, że każdy kryzys przyczynia się do postępu jednostek, a tym samym powoduje rozwój całego społeczeństwa poprzez nabywanie nowych wzorców. Każdy przełom to wyczerpanie potencjału danego społeczeństwa i przejście do nowej, udoskonalonej wersji siebie[163].

Kwestiami regionalizmu zajmuje się Illya Kononov, ukraiński filozof i socjolog, który podkreśla odmienność różnych regionów Ukrainy, zwracając uwagę na odrębność kulturową Donbasu i społeczno-polityczne aspekty konfliktu w tym rejonie. Kononow interesuje się socjologią regionów, tożsamością regionalną i identyfikacją społeczną zmian społecznych na Ukrainie, z podziałem na społeczność Donbasu i mieszkańców Galicji[164]. Zdaniem Kononova, obecna rzeczywistość przyczynia się do dewaluacji pojęcia tożsamości, stąd istnieje potrzeba rekonstrukcji poglądów wybitnych analityków psychoanalizy jak Zygmunta Freuda czy Erika Eriksona. Według Kononova badania nad identyfikacją jednostki w kontekście psychoanalizy pozwalają spojrzeć na proces

[162] N. Czernysz, *Wymuszony wybór: tożsamości i postawy przed i po Euromajdanie,* Ukraińskie Społeczeństwo, Nr 4 (59) 2016, s. 8-20.
[163] M. Stepyko, *The Consolidation Potential of the Ukrainian Nation*, Strategic Panorama, No 2, 2019.
[164] Zob. Międzynarodowa Konferencja Naukowa *„Druga Nowoczesność: Tożsamość i Postępowe granice (Osobowość, Grupa Społeczna, Społeczeństwo)*", Biuletyn Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Tarasa Szewczenki Nr 23 (282), część III, 2013; Por. H. Kuromiya, *How to Make Sense of the Donbas in the Russian-Ukrainian Conflict in the 21st Century*, „Nowy Prometeusz" Nr 9, 2016; P. Pieniążek, *Pozdrowienia z Noworosji*, Warszawa 2015.

kształtowania się tożsamości jednostki całościowo. Według niego, należy zauważyć, że na początku identyfikację porównywano z mentalnością człowieka, potem zwrócono uwagę na tożsamość jako na relację jednostki w życiu społecznym, a następnie łączono etapy kształtowani się tożsamości jednostki z kryzysami życiowymi, które oddzielały jedną fazę życia od drugiej, nadając tożsamości proceduralny komponent. Obecnie przywoływana jest koncepcja rozwoju tożsamości w związku problemem socjalności. Podobnie jak Kononov, także inni socjologowie (jak na przykład Zygmunt Bauman) określają tożsamość jako fenomen jednostki ludzkiej. Kononov pisze, że ów fenomen związany jest z wielością różnych identyfikacji, gdzie żadna z nich nie jest wiarygodną tożsamością. Wynika to z faktu, że człowiek jest istotą społeczną, konsumpcjonistą, funkcjonuje w wielu grupach społecznych, wchodzi w interakcje z innymi ludźmi czy podmiotami społecznymi. Jednocześnie, człowiek jest odpowiedzialny za swoją tożsamość, gdyż jest ona postrzegana jako wynik indywidualnego wyboru jednostki. Taki wybór określany jest mianem świadomej korelacji człowieka z odmiennością stanowisk publicznych[165].

Niemniej w wielu przypadkach i sytuacjach życiowych, jednostki nie potrafią poradzić sobie z rzeczywistością społeczną. Kononov odwołując się do Z. Baumana pisze: „*...Istnieje szeroka i powiększająca się przepaść między statusem społecznym osób de jure a ich zdolnością do stawania sięde facto jednostki, czyli zarządzać swoim losem i wybierać opcje, czego naprawdę chcą"*[166]. Kononov wskazuje, aby zwracać uwagę na „pierwotne połączenia", które pozwalają jednostce na poczucie stabilizacji oraz integracji z grupą. Podkreśla, że jednostka nigdy nie będzie całkowicie suwerenna bo przynależy do określonych grup społecznych, które na nią wpływają. Mówi on o identyfikacji, nie tylko w kontekście tożsamości jednostki, ale również określa ten termin mianem koncepcji psychoanalitycznej, a idąc za Freudem pisze o afektywnych i emocjonalnych sferach samoidentyfikacji. W swoich rozważaniach przywołuje myśl Erica Eriksona, w której rozwój tożsamości psychologicznej odbywa się stopniowo jako integracja różnych tożsamości, gdzie sama tożsamość stanowi ciągłą syntezę identyfikacji[167].

[165] I. Kononov, *Koncepcja identyfikacji i tożsamości w psychoanalizie: Zygmunt Freud i Eric Ericson,* s. 84.
[166]Tamże, s. 47.
[167] Tamże, s. 69.

Socjologowie w swoich teoriach odwołują się do struktury tożsamości, zastanawiają się jak ją przedstawić i opisać. Często socjologia dokonuje rozróżnienia między tożsamością jednostkową, a tożsamością społeczną, która wyjaśniana jest jako tożsamość grupy społecznej, czy zbiorowości[168].

Wśród zagadnień istotnych w badaniach tożsamości wskazuje się na:

- zmienność i ciągłość tożsamości (mówi o tym m. in. Zdzisław Mach[169], Edwin Ardener[170]),
- jednostkowy i grupowy aspekt tożsamości (piszą na ten temat E. Ardener[171], Antonina Kłoskowska[172], czy Grzegorz Babiński[173]),
- problemy struktury tożsamości.

W badaniach socjologicznych stawia się pytania o tożsamość narodową, jednak trudno jest dokonać badań wśród całej społeczności narodowej. Aby określić, poznać oraz wyrazić tożsamość narodową można odnieść się między innymi do antropologii, wskazując kulturę danej wspólnoty narodowej jako fundament jej zbiorowej tożsamości. Zatem badając określony typ kultury można wskazać cechy opisujące tożsamość narodową. W takim kontekście przedmiot badania stanowią zmiany dyskursu społecznego, aktywność społeczna, kulturowa, polityczna jednostek, elit politycznych lub określonych grup społecznych czy choćby wpływ różnych kręgów społeczno-kulturalnych, wyobrażenia, sądy, opinie i przekonania[174].

Jak zauważa Jan Błuszkowski, polski socjolog specjalizujący się w socjologii ogólnej i socjologii polityki, tożsamości narodowe kształtują się spontanicznie, żywiołowo, są trwałe, ale to nie znaczy że nie ewoluują i nie ulegają zmianom. Każda zmiana stosunków międzynarodowych wpływa na pozycję danego narodu w relacjach do innych narodów, graczy politycznych czy podmiotów międzynarodowych. Podczas pokoju i stabilizacji międzynarodowej tożsamości narodowe są neutralne, życzliwe,

---

[168] *Encyklopedia Socjologii,* t. 4, red. Frieske K. W., Kubiak H., Lissowski G., Mucha J., Szacki J., Ziółkowski M., Warszawa 2002, s. 252.
[169] Z. Mach, *Społeczne konstruowanie przestrzeni i dziedzictwa kulturowego w kontekście przemian tożsamości zbiorowej* (w:) *Przestrzeń utracona, przestrzeń pozyskana,* red. Dumin H., Jelenia Góra 2015, s. 15-23.
[170] E. Ardener, *Tożsamość i utożsamianie* (w:) *Sytuacja mniejszościowa i tożsamość*, red. Mach Z., Paluch K., „Prace Socjologiczne" Nr 15, 1992, s. 21-41.
[171] Tamże, s. 21-41.
[172] A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996.
[173] G. Babiński, *Pogranicze polsko-ukraińskie. Etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość,* Kraków 1997.
[174] Z. Bokszański, *Stereotypy a kultura…*s. 90-92.

nawet otwarte dla cudzoziemców, natomiast podczas stanu wojny i napięć politycznych stają się agresywne, zamknięte i kształtują się w opozycji do wrogów. Podobne zmiany następują pod wpływem procesów globalizacji, przy rosnącej roli struktur ponadnarodowych, gdzie istnieje obawa o utratę suwerenności narodowej. W wyniku tych zmian, które są zjawiskiem nieuniknionym w stosunkach międzynarodowych, rodzi się pytanie o potrzebę redefinicji tradycyjnych tożsamości narodowych, lub próbę badania tożsamości w podejściu konstruktywistycznym[175].

Profesor Antonina Kłoskowska dowodzi, że tożsamość stanowi niepodzielną, ale zmienną i wielowymiarową całość. Naród to wspólnota kultury, na płaszczyźnie której łatwiejsze jest wzajemne porozumiewanie się i komunikacja. Podejście teoretyczne reprezentowane przez Kłoskowską wpisuje się w nurt koncepcji kulturalistycznej[176]. Jej zdaniem tożsamość to zjawisko występujące *„ze szczególną wyrazistością w rodzaju osobowości kształtującej się na pograniczach grupowych kultur i wpływów. (...) Każda sytuacja, w której jednostka staje wobec różnorodności - a zwłaszcza konfliktów - systemów wartości, lojalności, archetypicznych modeli dróg życiowych, rodzi skłonność do wyostrzonego poczucia tożsamości, do jego życiowych, rodzi skłonność do wyostrzonego poczucia tożsamości, do jego poszukiwania; często zaś prowadzi do jego kryzysu i rozkładu"*[177]. Zatem nie należy spodziewać się jednej, powszechnej dla sytuacji strategii budowania tożsamości, gdyż jest ona oparta o kulturę, na którą składa się wiele rodzajów identyfikacji jednostki, a „*Identyfikacje (utożsamiania) odnoszą jednostkę do różnych elementów kultury intranarodowej i interna rodowej*"[178].

W podejściu kulturalistycznym świat postrzegany jest przez pryzmat kultury, która stanowi nagromadzenie niezliczonych zwyczajów, tradycji i poglądów. Kultura kształtuje myślenie człowieka, wpływa na nie i oddziałuje na jego zachowanie, warunkując postrzeganie rzeczywistości społecznej przez uwarunkowania kulturowe.

Zdaniem Grzegorza Babińskiego, socjologa z Uniwersytetu Jagiellońskiego, na tożsamość narodową składa się postawa odwołująca się do wiedzy o posiadaniu pewnych cech oraz ocena tej postawy. Jak pisze *„o tym czy jakaś wiedza włączona jest do*

[175] J. Błuszkowski, *Stereotypy a tożsamość narodowa,* Warszawa 2005, s. 23.
[176] A. Kłoskowska, *Kultury…,* s. 112.
[177] A. Kłoskowska, *Kulturologiczna analiza biograficzna* (w:) *Metoda biograficzna w socjologii*, red. Włodarek J., Ziółkowski M., Warszawa-Poznań 1990, s. 176.
[178] A. Kłoskowska, *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej,* „Kultura i Społeczeństwo" Nr 1, 1992, s.12

tożsamości decyduje nie posiadanie tej wiedzy, lecz jej ocena, uznanie pewnych faktów za szczególnie ważne, własne"[179].

Na uwagę zasługuje fakt, że cech tożsamości narodowej możemy również doszukiwać się w poglądach, postawach i opiniach elit społecznych czy politycznych, a nawet w folklorze.

Jak zauważa Edward H. Spicer, amerykański antropolog: „*Więź między podmiotami indywidualnymi, a wybranymi elementami kultury – symbolami – stanowi zasadniczą właściwość tożsamości zbiorowej (...) Poza terytorium i językiem powszechnym składnikami systemów tożsamości narodowej są muzyka, tańce i bohaterowie. Tym, co ze zbioru symboli tożsamościowych czyni system, nie jest jakaś zasada logiczna, w sensie dającej się racjonalnie opisać reguły. Znaczenia przypisywane tym symbolom dostosowują się do szerszego kompleksu, mającego znaczenie dla zbiorowości, której jest własnością*"[180].

Znaczenie folkloru w zachowaniu tożsamości podkreśla również Alan Dundes, amerykański folklorysta, pracownik Uniwersytetu Kalifornijskiego. Według niego folklor stanowi najbardziej istotne źródło artykulacji i podtrzymywania grupowych symboli. Jest funkcją podzielanej tożsamości, istniał od zawsze, a dopóki ludzie wchodzą ze sobą w interakcje, posiadają wspólną tradycję i stosują zwyczajowe formy komunikacji folklor stanowić będzie podstawę budowania ich tożsamości[181].

Natomiast George Mead, amerykański socjolog, filozof i psycholog zauważa, że tożsamość można ująć dwojako – jako strukturę mniejszych elementów składowych lub jako poszczególne tożsamości, takie jak zawodową, regionalną, etniczną, czy narodową. Jak argumentuje: „*dzielimy siebie na wiele rodzajów różnych osobowości dla naszych znajomych: z jednym rozmawiamy o polityce, z innym o religii. Istnieje wielka różnorodność osobowości odpowiadających rozmaitym stosunkom społecznym"*[182]. Jego zdaniem tożsamość stanowi zjawisko zarówno ze sfery świadomości jednostek, jak i samoświadomości, wyraża się i przejawia w pewnych strukturach symbolicznych, zwłaszcza w języku[183].

[179] G. Babiński, *Pogranicze polsko-ukraińskie….* s. 84.
[180] E. H. Spicer, *Persistent Cultural Systems: A Comparative Study of Identity Systems That Can Adopt to Contrasting Environments,* „Science" No 4011, 1971: 798.
[181] A. Dundes, *Defining Identity through Folklore* (w:) *Identity: Personal and Sociocultural,* red. Jacobson-Widding A., Uppsala 1983: 240.
[182] G. Mead, *Umysł, osobowość i społeczeństwo,* tłum. Z. Wolińska, Warszawa 1975, s. 199.
[183] Tamże, s. 233-239.

Profesor Zbigniew Bokszański, specjalista w dziedzinie socjologii kultury, wymienia cztery modele rozumienia tożsamości:

-model zdrowia – (powołuje się na prace E. H. Eriksona) próbuje odpowiedzieć na pytanie dlaczego współczesny człowiek ma problemy z dopasowaniem się do otaczającego go świata. Według tego modelu tożsamość jest zjawiskiem złożonym, nabytym podczas pełnienia różnych ról społecznych.

-model interakcyjny tożsamości - odwołuje się do teraźniejszości i historii, opisuje tożsamość jako zjawisko interakcyjne, wewnętrznie złożone, kształtujące się w procesach interakcji społecznej, wymiany informacji i wyjaśniania przekazów międzyludzkich. „Ja" społeczne ma charakter sytuacyjny, wyrasta z określonego kontekstu interakcyjnego, w którym osoba uczestniczy. Jak pisze Bokszański: *„określone elementy koncepcji - siebie dają się powiązać w sposób nieomal przyczynowy z wyodrębnionymi klasami „innych" (...) Badanie zaś musi być skoncentrowane na rozpoznawaniu par: atrybut koncepcji-siebie, „inny" z repertuaru „aktualnych innych", gdyż ma doprowadzić do odtworzenia całości koncepcji-siebie"*[184].

-model światopoglądowy - tożsamość umiejscawiana jest w psychospołecznym położeniu człowieka, wynika z wzorów, norm postępowania i stylu życia.

-model egologiczny - bazuje na psychologii społecznej. Ujmuje tożsamość, jako samodzielną kategorię badawczą, w której należy opisać właściwości, genezę oraz procesy transformacji[185]. Zdaniem Bokszańskiego tożsamość to zbiór wyobrażeń, sądów i przekonań o człowieku, zarówno jeżeli chodzi o jednostkę jak i społeczeństwo[186]. Według niego tożsamość narodowa to nie tylko odniesienie do subiektywnych kategorii świadomości, czy identyfikacji narodowej, ale obejmuje ona też kwestie związane z transformacjami nowożytnych narodów, czy zróżnicowaniami etnicznymi obecnymi na pograniczach państw[187].

Natomiast zdaniem Marka Szczepańskiego, socjologa, profesora nauk humanistycznych, tożsamość posiada następujące składniki: indywidualną identyfikację z regionem, lokalną społecznością i kulturą; podświadomy podział na My-Oni; poczucie odrębności; przypisanie do przestrzeni i miejsca; poczucie więzi z historią regionu; świadomość dziedzictwa kulturowego; poczucie wspólnoty gospodarowania. Każdy

[184] Z. Bokszański, *Tożsamość, Interakcja, Grupa*, Łódź 1989, s. 93.
[185] D. Niedźwiecki, *Odzyskiwanie miasta*..., s. 34-35.
[186] *Tożsamość* (w:) *Encyklopedia socjologii,* Warszawa 2002, s. 252.
[187] Z. Bokszański, *Tożsamości zbiorowe…* s. 101.

region należy ujmować jako dynamiczne zjawisko, poddające się zmianom, na które wpływają przeszłe próby i efekty instytucjonalizowania się w jakiejś przestrzeni, tworzące w procesach instytucjonalizacji jednostkę społeczno-przestrzenną, *„w której wyrażają się długotrwałe procesy historyczne i trendy sekularne”*[188].

Zagadnienie tożsamości nie obce jest filozofii. Niemiecki filozof oświeceniowy Innamuel Kant, postrzegał tożsamość w kontekście relacji jednostki do społeczeństwa oraz danego społeczeństwa wobec ludzkości. Jego zdaniem człowiek i w szerszej perspektywie społeczeństwo nie są tworami odizolowanymi, a wręcz przeciwnie zdani są na współistnienie i współpracę z innymi zgodnie z prawem do równego traktowania. Według Kanta, społeczeństwa mają tendencje z jednej strony do egoistycznego udowadniania swojej tożsamości, a z drugiej do budowania powszechnego dobra.
W określonej grupie jednostki konkurują między sobą, natomiast w prawie międzynarodowym państwa pozostają w stanie konfliktu, by w dalszej perspektywie dopełnić jedności społeczeństwa obywatelskiego i zaprowadzić pokój między narodami[189].

W literaturze przedmiotu pojawia się także pojęcie „tożsamości międzynarodowej państwa”, która opiera się na przyjętych w społeczeństwie wartościach i normach. Tożsamość taka ma charakter dynamiczny, nie jest raz na zawsze ukształtowaną cechą czy wartością, jest w procesie ciągłego formowania się. Ma charakter dialogiczny, rodzi się w kontaktach z innymi aktorami i graczami politycznymi, stanowi więc przejaw świadomości państwowej obywateli danego kraju w połączeniu z aktualną sytuacją geopolityczną. Należy dodać, że każda państwowa strategia, koncepcja i doktryna polityczna wskazuje wytyczne działania na arenie międzynarodowej, uwzględniając własne standardy, normy i wartości. W tym ujęciu zjawisko „tożsamości międzynarodowej państwa” może być omawiane w dwóch wymiarach: węższym - narodowym i szerszym – strefowym, regionalnym, kontynentalnym, a nawet światowym. Dodatkowo, daje się zauważyć, że istniejące różnice kulturowe między zachodnią i wschodnią częścią kontynentu europejskiego oraz różne systemy wartości powodują, że kultury i tożsamości przenikają się między sobą[190].

---

[188] M. Szczepański, *„Miasto socjalistyczne” i świat społeczny jego mieszkańców,* Warszawa 1991, s. 367.
[189] T. Kupyś, *Tożsamość a równość, Wybrane idee filozofii społecznej Immanuela Kanta* (w:) *Wokół tożsamości: teorie, wymiary, ekspresje,* red. Borowik I., Leszczyńska K., Kraków 2008, s. 16-25.
[190] S. Bieleń, *Polityka zagraniczna Polski po wstąpieniu do NATO i do Unii Europejskiej. Problemy tożsamości i adaptacji,* Warszawa 2010, s. 11-15.

Jak zauważa Maria Bobrownicka, polska filolog i slawistka: *„Kategorie tożsamości narodowych, izolujących i dystynktywnych, spotykają się więc z pojęciem tożsamości europejskiej”*[191].

Najogólniej rzecz ujmując, z jednej strony można wskazać na przedmiotowe (rzeczowe) rozumienie tożsamości, a z drugiej na jej podmiotowy (psychologiczny) aspekt. W obydwu przypadkach tożsamość narodowa określana jest jako kategoria historyczna, kształtowana w konkretnym czasie i miejscu przez zbiór różnorodnych i zmiennych czynników. Wskazać tu można zbieżne dzieje społeczeństw, wspólną historię, tradycję, kulturę, religię, obyczajowość, posługiwanie się tym samym językiem, symbole, pokrewieństwo, podobieństwa osobowościowe, podobne zachowania, warunki geograficzne, czy geopolityczne[192].

O znaczeniu historii mówi Zenon Kohut, badacz ukraińskiego pochodzenia. Odwołuje się on do tradycji narodowych, poszukując korzeni ukraińskiej tożsamości narodowej w przeszłości[193]. Warto również wspomnieć Bohdana Krawczenko, który tożsamość ujmuje z punktu widzenia kwestii ustrojowych, zwracając uwagę na przemiany społeczne i świadomość narodową na Ukrainie w XX wieku. Według niego ukraińska niepodległość nie tyle została wywalczona, co zapisana w skutek międzynarodowych transformacji systemu i zmian na geopolitycznej mapie Europy[194].

Teorie tożsamości zbiorowych przypisują stereotypom narodowym funkcje formowania tożsamości własnego narodu. Ci badacze, którzy łączą tożsamość narodową z procesami stereotypizacji traktują stereotypy narodowe jako pytanie o narodowość. Zdaniem Jana Bertinga, socjologa z Uniwersytetu w Rotterdamie oraz Christiane Villain-Gandossi, francuskiej historyk, tożsamość narodowa pozostaje w wyraźnym związku ze stereotypami, które powstają w wyniku sprowadzania różnych przejawów życia narodowego do uogólnienia podobieństw i cech wspólnych[195].

Ołena Siergiejewa postrzega, że tożsamość narodowa stanowi podstawę istnienia cywilizacji, określa system jego samoidentyfikacji, czyli społeczno-kulturowej

---

[191] M. Bobrownicka, *Patologie tożsamości narodowej w postkomunistycznych krajach słowiańskich,* Kraków 2006, s. 234.
[192] J. Szmyd, *Tożsamość a globalizacja*, Kraków 2006, s. 27.
[193] Z. Kohut, *Making Ukraine: Studies on Political Culture, Historical Narrative, and Identity*, Canadian Institute of Ukrainian Studies 2011.
[194] B. Krawczenko, *Ukraine from Empire to Statehood* (w:) *New States, New Politics. Building the Post-Soviet Nations,* red. Bremmer I, Taras R., Cambridge 1997, s. 235; Zob. B. Krawczenko, *Socialni zminy i nacionalna swidomist' w Ukraini XX stolittia*, Kiev: 1997.
[195] J. Błuszkowski, *Stereotypy a tożsamość…* s. 15-16.

reprodukcji. Według niej tożsamość ma właściwość diachroniczną, gdzie przyjęte wzorce są przekazywane z pokolenia na pokolenie[196].

Tożsamość kształtują uwarunkowania historyczne, ekonomiczne, społeczne i polityczne. Nie sposób nie uwzględnić także procesów socjalizacji i edukacji człowieka, takich jak styl życia, rodzina, światopogląd, wyznawane wartości, autorytety i stereotypy. Nie można badać tożsamości bez odwoływania się do przeszłości, dziejów historycznych danych grup i narodów, ponieważ historia w znacznym stopniu wpływa na tożsamość zbiorową i w dużej mierze ją kształtuje. Pojawia się tutaj pytanie, co decyduje o tym, że jednostka należy do danego narodu. Jedni uznają największy wpływ historii, inni kultury, podkreślając znaczenie języka, dziedzictwa kulturowego, tradycji lub innych czynników.

Jedną z współczesnych teorii odwołujących się do modernizacji i rozwoju osobowościowego człowieka na którą warto zwrócić uwagę jest teoria Ronalda Ingleharta, amerykańskiego profesora nauk politycznych, inicjatora badań porównawczych w dziedzinie nauk społecznych. Inglehart - twórca teorii postmaterializmu, współtwórca teorii rozwoju ludzkiego, wspólnie z niemieckimi badaczami Christianem Welzelem i Hansem – Dieter Klingrelmannem prowadził badania nad wartościami kulturowymi, które opisują współczesne społeczeństwa. Razem z Welzelem opracował „mapę kulturową Ingleharta – Welzela", która przedstawia wartości kulturowe różniące społeczeństwa w dwóch wymiarach: wartości tradycyjne - wartości świeckie oraz wartości przetrwania - wartości określania siebie. Zdaniem Inglaherta zmiany wartości wpływają na poziom życia i przekładają się na rozwój społeczno-gospodarczy, zmiany kulturowe, a nawet na reformy systemu politycznego. Jego zdaniem demokracji nie da się zbudować za pomocą przemian instytucjonalnych lub środków niepodjętych przez elity rządzące, gdyż liczą się także wartości i przekonania zwykłych ludzi[197].

Należy podkreślić, że od momentu sformułowania pierwszych hipotez teoria Ingelharta ewaluowała i ulega zmianom, między innymi pod wpływem różnych zmian systemów wartości, nakładania się procesów społecznych o zasięgu terytorialnym, czy w skutek międzynarodowych programów badawczych, które są inspirowane pracami Inglaherta.

[196] O. Siergiejewa, *Rola marginesów etnokulturowych i społeczno-kulturowych w transformacji systemów cywilizacyjnych,* Nauki społeczne i Nowoczesność, Nr 5/2002, s. 104.
[197] R. Inglehart, *Human Values and Social Change: Findings from the Values Surveys,* Michigan 2003, s. 167.

Ewoluującą teorię wartości w kontekście zmian na Ukrainie ukazują Grażyna Kacprowicz i Joanna Konieczna-Sałamatin w publikacji „Values and the Future of Ukraine" (Wartości i Przyszłość Ukrainy) z 2014 roku. Ich zdaniem teoria Ingleherta zawiera istotne elementy, które mogą nieść ciekawe spostrzeżenia przy analizie zmian społeczno-politycznych na Ukrainie i próbie nakreślenia możliwych kierunków zmian w tym rejonie. Z jednej strony wynika to z faktu, że teoria ta ma silne powiązanie z hierarchią potrzeb Abrahama Maslowa, a więc odwołuje się do mechanizmów kształtowania systemów wartości poprzez warunki życia, a z drugiej strony może nawiązywać do wartości poprzednich pokoleń. Te wartości mogą być na nowo odkrywane, jak i przywoływane wprost. Autorki odwołują się do wydarzeń na Majdanie, gdzie Plac Wolności porównywalny był do Siczy, przywoływane były hasła wolnościowe, propagujące Kozaków Zaporoskich i Hajdamaków, a nawet niektórzy mieszkańcy Ukrainy przyjeżdżali do Kijowa ubrani w stroje kozackie, podkreślając tym swoją tożsamość i dumę narodową[198].

Niektórzy badacze, jak Mary Kaldor, profesor akademicka, zajmująca się społeczeństwem obywatelskim i bezpieczeństwem, ujmują tożsamość w kategorii zapewnienia jednostce bezpieczeństwa państwowego twierdząc, że taka tożsamość może stać się przyczyną konfliktu, wojny o tożsamość, a nawet może wywołać wojnę domową, która określana jest przez Kaldor jako „wojna nowego typu"[199]. Badaczka podkreśla, że zagrożone społeczeństwa przyjmą często mechanizmy obronne, mające na celu wzmocnienie ich świadomości narodowej, wzrost poczucia tożsamości narodowej, wzmocnienie społecznej kohezji, czy poczucia odrębności, tak aby zapewnić sobie przetrwanie. Do podstawowych czynników przyczyniających się do mobilizacji społecznej danej grupy zalicza nacjonalizm, religijność, akcentowanie dychotomii na linii my – oni, nienawiść przeciwko grupie obcej, czy intensyfikację strachu[200].

Jednocześnie we współczesnym dyskursie społecznym pojawia się obraz „nowej" Europy, zrodzonej w ramach międzynarodowego projektu pod nazwą Unia Europejska, którą budują europejskie państwa narodowe. Podobnie jest z integracją euroatlantycką związaną z Paktem Północnoatlantyckim. Istnieje wyraźna zależność między tymi zmianami a kwestią narodowości państw. Dla jednych, w skutek procesów

[198] G. Kacprowicz, J. Konieczna-Sałamatin, *Values and the Future of Ukraine,* Project: Ukrainian society and its values, „Aspen Review" 01/2014, s.42-48.
[199] M. Kaldor, *In Demence of New Wars,* „Stability: International Journal of Security and Development 2", No 1/2013, s. 4.
[200] Zob. B. Buzan, O. Waever, J. de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis,* Colorado 1998.

globalizacyjnych maleje rola tożsamości narodowych, a wartości, czy wzorce kulturowe związane z państwami narodowymi, które w znacznym stopniu legitymizują poszczególne narody są zastępowane przez masową kulturę i globalny rynek „wartości". Taka „nowa" kultura nie jest przedmiotem identyfikacji dla poszczególnych jednostek, staje się globalna i powszechna.

Inni natomiast argumentują, że globalizacja nie wpływa na poczucie zakorzenienia i nie jest procesem, który wypiera narodową identyfikację poszczególnych jej członków[201].

Jak argumentuje Anton Pasisnichenko z Katedry Socjologii Charkowskiego Uniwersytetu im. Karazina, taka „nowa" Europa nie jest postrzegana w ujęciu historycznym czy kulturowym, tylko jako „wynalazek" skonstruowany przez elity polityczne[202]. Jego zdaniem powyższe podejście do spraw tożsamości narodowej rodzi swoistą lukę między Unią Europejską rozumianą jako podmiot międzynarodowy, a Europą ojczyzn, rozumianą w kontekście historycznym i kulturowym. Według Pasisnichenko coraz częściej mówi się o tożsamości w znaczeniu europejskim, w kategoriach jej konstrukcji w ramach projektu integracji europejskiej niż w kontekście kulturowych korzeni. Takie rozumienie wymusza zajęcie stanowiska na temat nowej, „europejskiej tożsamości" i niesie ze sobą potrzebę jej redefinicji[203].

Badania ukraińskiej tożsamości narodowej i próby konceptualizacji tego zjawiska rozwijają się na Ukrainie od około 20 lat. Jednym z socjologów, który zwraca uwagę na omawianą problematyką jest Evgenii Golovakh. Jego zainteresowania to związki przyczynowe procesu kształtowania się ukraińskiej tożsamości narodowej w okresie powojennym, wpływ mediów, rola instytucji państwowych i elit politycznych w tym procesie. Analizę osobistej samoidentyfikacji narodowej jednostki w kontekście kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego prowadził również Oleksandr Reznik. Podobnymi badaniami osobowości i samoidentyfikacji narodowej zajmowali się Iryna Ostapenko, Oleh Sosniuk oraz I. Zhadan, który badał praktyki komunikacyjne jako czynniki samoidentyfikacji narodowej i obywatelskiej. Temat tożsamości narodowej w swoich pracach porusza także O. Borovsky, który pracował ideologiczne markery

[201] M. Kempny, *Globalizacja kultury i ulokalnienie tożsamości? Procesy kulturowe w teoretycznym dyskursie współczesnej socjologii* (w:) *Wokół problemów tożsamości*, red. Jawłowska A., Warszawa 2001, s. 84-92.
[202] A. Pasisnichenko, *Cechy konceptualizacji europejskiej tożsamości kontekstu związków między „relacjami" starej, a nowej Europy*, „Społeczeństwo Ukraińskie" 2014 Nr 2 (49), s. 18-19.
[203] V. Orchard, *Culture as Opposed to What? Cultural Belonging in the Context of National and European Identity,* „European Journal of Social Theory" No 4, Vol. 5, 2002: 419-433.

identyfikacji narodowej obywateli. Natomiast Alla Kovalenko i Kateryna Bezverkha odnoszą się do tożsamości społecznej jako do mechanizmu adaptacji osobowości w czasach kryzysu społecznego[204].

Należy zwrócić uwagę na monografie kijowskich socjologów Ołena Złobina, Natalia Kostenko, czy Mykoła Szulga, w których podejście do tematu tożsamości ujęte jest w sposób kulturowy, gdzie kultura pozwala identyfikować różnice między poszczególnymi grupami społecznymi w ujęciu regionalnym.

O problematyce badań dynamiki tożsamości społeczeństwa ukraińskiego piszą Olga Onukh, Natalia Czernysz, Wira Arbenina, Godwin Gale, Gwendolyn Sasse, Alice Lackner, Elise Giuliano czy Wołodymyr Kułyk, którzy podkreślają współczesne aspekty społeczne, kształtujące tożsamość, w szczególności po Euromajdanie[205].

Wszystkie te badania są zbliżone merytorycznie, ukazują potrzebę kolejnych prac i analiz na temat ukraińskiej tożsamości narodowej, zwłaszcza w kontekście treści społeczno-politycznych i historycznych.

Należy zauważyć, że ziemie ukraińskie odgrywały priorytetową rolę jako element składowy najpierw Imperium Rosyjskiego, a następnie Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Jak zauważa Taras Kuzio brak tego komponentu wpływał i wpływa na świadomość narodową samych Rosjan, wywołując liczne dyskusje w kwestiach tożsamościowych. Warto dodać, że Kuzio reprezentuje pogląd, że „Miliony Rosjan są przekonane o tym, że bez Ukrainy nie tylko nie ma Wielkiej Rosji, ale że nie ma Rosji wcale”[206].

W takim ujęciu imperialnym stosunki rosyjsko-ukraińskie postrzega wielu socjologów i historyków. Jak piszą Aleksy Miller i Roman Szporluk, rosyjska tożsamość narodowa nie może być silna, bo nigdy nie była postrzegana jako własna - rosyjska tożsamość narodowa, tylko rozumiano ją jako tożsamość narodową w kategoriach imperialnych. Podkreślają oni fakt, że w Imperium Rosyjskim nie prowadzono badań nad

[204] O. Sosnyuk, *Koncepcje tożsamości politycznej w naukach społecznych. Socjologia: teoria, metody, marketing,* 2019. Zob: http://stmm.in.ua/archive/ukr/2019-4/9.pdf Strona odwiedzona 12 lutego 2021.
[205] I. Waszczyńska, *Regionalizm na Ukrainie: przemyślenie przez pryzmat tożsamości społecznych i lojalności grupowych*, „Ukraińskie Społeczeństwo” 2018, Nr 4 (67).
[206] Zob. T. Kuzio, *Ukraine under Kuchma: Political Reform, Economic Transformation and Security Policy in Independent Ukraine*, Basingstoke-New York 1997, s. 201.

kwestią rusyfikacji Ukraińców, gdyż z „natury" byli oni postrzegani jako Rosjanie, a ściślej mówiąc małoruski odłam wielkiego narodu rosyjskiego[207].

Wiele instytutów badawczych organizuje konferencje i seminaria naukowe, gdzie tematyka ukraińska jest szeroko omawiana. Podczas jednej z takich konferencji na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w 2011 roku, Marcin Wojciechowski (dziennikarz, dokumentalista) w swoim wystąpieniu podkreślił, że na współczesną Ukrainę należy patrzeć z dwóch perspektyw - historycznej i teraźniejszej. Jego zdaniem Ukraińcy mają swoją historię, tradycję i kulturę, posiadają ukształtowaną tożsamość, która mimo swojej różnorodności nastawiona jest proeuropejsko.

Na tej samej konferencji Paweł Kowal, historyk i politolog, ówczesny przewodniczący Delegacji Parlamentu Europejskiego Unia Europejska-Ukraina zwrócił uwagę, że państwa europejskie nie traktują „jeszcze" Ukrainy jako pewnego partnera w negocjacjach o rozszerzeniu Unii Europejskiej i nie zważają na jej możliwości transportowo-handlowe między Wschodem i Zachodem. Dodatkowo jak podkreślił Kowal elity ukraińskie umiejscawiają Ukrainę „w centrum świata", co znacznie osłabia procesy integracyjne.

Inaczej geopolityczne położenie Ukrainy określił Piotr Kuspys z Uniwersytetu Jagiellońskiego, który zwrócił uwagę, że pod koniec pierwszej dekady XXI wieku Ukraina prowadziła twardą politykę z Unią Europejską, a ukraińscy prezydenci byli świadomi, że bez reform społeczno-gospodarczych nie można myśleć o członkostwie w zintegrowanej Europie[208].

Jak zauważa Jarosław Hrycak kwestie tożsamości narodowej w kontekście młodych Ukraińców stanowią pole rozważań dla wielu badaczy. Nie przypadkiem Zygmunt Bauman, socjolog i filozof, pisał o nowej klasie społecznej, tak zwanej prekariacie. Nowe, młode pokolenie doświadcza radykalnej zmiany. Młodzież ta stanowi potencjalną klasę średnią, ale rzeczywiście nią nie jest, gdyż jak zauważa Bauman istnieje bardzo duże rozwarstwienie społeczne między klasą najbogatszą a średnią[209]. Mimo, że

[207] Zob. А. И. Миллер, „Украинский вопрос" в политике властей и русском общественном мнении (вторая по- ловина XIX в., Санкт-Петербург 2000; R. Szporluk, *Imperium, komunizm i narody. Wybór esejów,* przekł. Sz. Czarnik, A. Nowak, Kraków 2003, s. 214-251.

[208] Zob. Konferencja naukowa na Uniwersytecie Śląskim, *Między Europą a Rosją. Ukraina w poszukiwaniu politycznej tożsamości*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, 17 lutego 2011.

[209] T. Horbowski, P. Kosiewski, *Rozmowa z Jarosławem Hrycakiem. Ukraina to codzienne doświadczenie,* Znak Nr 705, luty 2014. Zob. https://www.miesiecznik.znak.com.pl/7052014z-jaroslawem-hrycakiem-rozmawiaja-tomasz-horbowski-i-piotr-kosiewskiukraina-to-codzienne-doswiadczenie/ Strona odwiedzona 18 marca 2020.

podejście Zygmunta Baumana do tematu tożsamości dla wielu badaczy jest kontrowersyjne, to jednak jego dzieła są cytowane i dostrzegane w literaturze przedmiotu. Prace Zygmunta Baumana jak „Europa niedokończona przygoda" oraz „Tożsamość: rozmowy z Benedetto Vecchim" lub „Od plemion do narodów i z powrotem" pokazują, że przedmiotem narracji nie jest zjawisko tożsamości odnoszące się do postaw i stanowisk indywidualnych jednostek, które składają się na społeczeństwo, tylko dyskursy tożsamościowe jak „tęsknota za tożsamością wynika z pragnienia bezpieczeństwa"[210].

Można zauważyć, że dla jednych tożsamość narodowa jest to poczucie odrębności wobec innych narodów, natomiast inni skupiają się na czynnikach narodowotwórczych, jak: symbole narodowe, historia, język, świadomość narodowa i świadomość pochodzenia, zamieszkiwanie jednego terytorium, wspólna kultura, więzy krwi i stosunek do dziedzictwa kulturowego. Stanisław Wojtkowiak zauważa, że poczucie tożsamości narodowej szczególnie widoczne jest w sytuacjach kryzysowych, gdy istnieje potrzeba integracji i wspólnego działania[211].

Mimo, że postrzeganie Ukrainy i samych Ukraińców przez Europejczyków zmieniło się na przestrzeni lat, to nadal istnieje w przestrzeni publicznej - bardziej mentalnej niż politycznej – postrzeganie Ukrainy jako „terra incognita", z naciskiem na rosyjską strefę wpływów. Temat ten poruszają w swoich esejach Mykoła Riabczuk i Jurij Andruchowycz. Jak pisze Riabczuk: „*Podejrzewam, że reszta ludności Ukrainy jak i reszta elit jest niewiele lepsza (a może i nie gorsza) niż w Rumunii, Bułgarii, Albanii czy Macedonii. Przypuszczam, a nawet wiem z własnego doświadczenia, że ich wsie i miasteczka są tak samo zaniedbane, drogi fatal-ne, toalety paskudne, urzędnicy skorumpowani. Ale wiem też, że jutro znajdą się oni w NATO, a pojutrze w UE, podczas gdy Ukrainie niemal otwarcie powiedziano „wara", „nigdy", „twoje miejsce koło Rosji". Dla ukraińskich „okcydentalistów" nie ma nic obraźliwego w słowie „nie" (Ukraina naprawdę na to zasługuje, przynajmniej na razie), ale bezmiernie obraźliwe jest słowo „nigdy" – bo dowodzi zadawnionego, głęboko zakorzenionego stereotypu Zachodu w odniesieniu do Ukrainy jako prawowitej części Rosji, pewnej*

[210] Z. Bauman, *Tożsamość: rozmowy z Benedetto Vecchim,* tłum. J. Łaszcz, Gdańsk 2007, s. 30.
[211] S. Wojtkowiak, *Tendencje globalistyczne a sprawa zachowania polskiej integralności i tożsamości narodowej*, „Res Humana" Nr 2-3/2005, s. 30-35.

historycznej aberracji, która nie powinna istnieć, a nawet, jeśli powinna, to gdzieś poza granicami europejskiego świata i europejskiej świadomości"[212].

Warto podkreślić, że w nauce rozróżniamy przynajmniej trzy odmienne rozumienia narodu, które po części zachodzą na siebie: polityczne, kulturowe i etniczne. Polityczna koncepcja narodu odnosi się do obywatelstwa, a naród tworzą obywatele zjednoczeni w ramach państwa, w obrębie określonego terytorium.

Polityczna koncepcja narodu mówi, że naród polityczny jest zbiorowością kontrolowaną przez wyłonione z tej wspólnoty struktury władzy.

Kulturowa koncepcja narodu nie odnosi się do państwa i instytucji politycznych, gdyż tożsamość jego członków kształtowana jest poprzez odwoływanie się do wspólnej historii, wartości narodowych, tradycji i kultury.

Natomiast etniczna koncepcja narodu odnosi się do więzi plemiennych, a cechą odróżniającą naród są urodzenie i genealogia z wspólnotą przodków. Tożsamość narodowa formowana tylko przez kryteria etniczne, jest więc czynnikiem wykluczającym społeczeństwo obywatelskie[213].

Widać, że z pojęciem tożsamości narodowej łączy się przynależność do danego narodu. Narody powstają na przestrzeni dziejów, posiadają swoją historię, rozwijają się przez lata i trwają lub giną. Każdy naród ma swoją tożsamość narodową. Tutaj chciałabym podkreślić, iż nacjonalizmy tworzą narody, ale również ideologie narodowe (różnego rodzaju) przyczyniają się do kształtowania tożsamości narodowej i wywołują różne zachowania społeczne.

Rozpatrując problem tożsamości należy odpowiedzieć na pytanie czym jest tożsamość człowieka i grupy społecznej. Nie można jednak mówić tylko o tożsamości jednostkowej, gdyż człowiek sytuując się w społeczeństwie włącza do swojego życia bieżące wydarzenia ze świata zewnętrznego, generując tym samym własną tożsamość polityczną. Identyfikacja jednostki z grupą polityczną lub jej obiektami symbolicznymi implikuje wspólne cele, normy, sposób patrzenia na rzeczywistość społeczną. Tożsamość polityczna jest to zatem poczucie przynależności jednostki do danej grupy społecznej, które wywodzi się z jej uczestnictwa i aktywności w tej grupie[214].

---

[212] M. Riabczuk, *Dwie Ukrainy* przekł. M. Dyhas, K. Kotyńska, I. Werestiuk, W. Witwicki, Wrocław 2004, s. 147-148; Podobnie zauważa J. Andruchowycz: „*Do tej pory istnieje żelazna kurtyna, zachodnia granica ZSRR, a co za tym idzie i sam ZSRR jako taki",* J. Andruchowycz, *Diabeł tkwi w serze* , przekł. K. Kotyńska, O. Hnatiuk, R. Rusnak, Wołowiec 2007, s. 42.

[213] E. Wnuk-Lipiński, *Świat między epoki, globalizacja, demokracja, państwo narodowe,* Kraków 2004.

[214] Z. Bokszański, *Tożsamość, interakcja…*s. 231.

Jedno z pierwszych badań sondażowych na temat poczucia tożsamości narodowej przeprowadzonych na Ukrainie po agresji Rosji zostało przeprowadzone 27 kwietnia 2022 roku. Były to wywiady telefoniczne wspomagane komputerowo na populacji 1000 osób mieszkających we wszystkich obwodach, z wyjątkiem okupowanego Krymu i Donbasu. Dane pokazują, że 92% obywateli państwa ukraińskiego zadeklarowało narodowość ukraińską, 5% uważało się za Rosjan, natomiast 3% wymieniło inne grupy etniczne. Należy zauważyć, że wojna determinuje silną ukraińską tożsamość narodową. Dla porównania badania z 2008-1014 roku oscylowały wokół przybliżonych danych: 83% obywateli Ukrainy deklarowało bycie Ukraińcem, a około 15% uważało się za Rosjan, natomiast po aneksji Krymu i zajęciu części Donbasu w 2014 roku liczba respondentów określających się jako Ukraińcy wzrosła do 87-88%, natomiast Rosjan spadła do 11%. Przy badaniu postaw społecznych wobec różnych grup etnicznych dało się zauważyć wzrost poziomu pozytywnych opinii wobec Ukraińców ukraińskojęzycznych (95%) i rosyjskojęzycznych (57%). Warto zauważyć, że 41% obywateli wskazało na pozytywny stosunek do mieszkańców okupowanego Krymu, 40% miało neutralne nastawienie, natomiast 14% podkreśliło negatywne relacje. Socjologowie twierdzą, że od początku 2022 roku wiarygodność wobec Rosjan znacząco spadła. Tylko 8% badanych pozytywnie odnosiło się do narodu rosyjskiego, 69% miała przeciwne zdanie, a 20% obywateli było neutralnych[215].

Podsumowując, należy podkreślić, że nie sposób jest wymienić wszystkie koncepcje, czy stanowiska, które pojawiają się w debatach dotyczących tożsamości narodowej. Jak napisał Tadeusz Paleczny, tożsamość stała się „praktycznie niepoliczalna"[216].

Obecnie Unię Europejską i całą Europę charakteryzuje różnorodność, nie ma jednego europejskiego języka i jednego narodu europejskiego. Badania socjologiczne pokazują, że silniejsze są identyfikacje narodowe, niż identyfikacja europejska[217].

Wydaje się, że próba ukształtowania wspólnej dla Europejczyków tożsamości europejskiej zaprowadziłaby do powstania jednego państwa ponadnarodowego, co musiałoby stanąć w opozycji wobec tożsamości narodowych poszczególnych państw. Wizja ta wydaje się mało prawdopodobna. Europa od II wojny światowej jest na etapie

[215] Zob. https://kontrakty.ua/article/196931. Strona odwiedzona 5 czerwca 2022.
[216] T. Paleczny, *Socjologia tożsamości…* s. 17.
[217] K. Koseła, *Europejska tożsamość Polaków w teorii i badaniach* (w:) *Tożsamość Polaków a Unia Europejska,* red. Koseła K., Szawiel T., Grabowska M., Sikorska M., Warszawa 2002, s. 101.

integracji, a tożsamość Europejczyków kształtuje się poprzez stosowane zasady, normy, strategie i cele budujące Unię Europejską. Dodatkowo każda z epok historycznych wniosła w proces kształtowania tożsamości narodowych poszczególnych państw europejskich swoje wartości, przez co wielu badaczy podkreśla podział na europejską tożsamość zachodnią i wschodnią. Ta zachodnia związana jest z wszystkimi państwami europejskimi należącymi obecnie do struktur europejskich i transatlantyckich, natomiast o tożsamości wschodniej można mówić w kontekście krajów Europy Wschodniej. Niewątpliwie duży wpływ na ten podział wywierają różnice kulturowe, mające swoje źródła w dziejach historycznych kontynentu europejskiego.

W dyskursie socjologicznym kontrowersyjna okazuje się kwestia relacji pomiędzy tożsamością narodową, a tożsamością europejską. Pojawiają się głosy, że europeizacja i rozwój tożsamości europejskiej przyczyniają się do rozkładu tożsamości narodowych poszczególnych krajów. Nie jest łatwo utworzyć jeden wizerunek Europy, gdyż podziały między poszczególnymi państwami europejskimi są zbyt znaczące. Każdy kraj posiada swój język, historię, kulturę, tradycje regionalne i lokalne, co potwierdza fakt, że dziedzictwo europejskie nie zostało zbudowane na wspólnych wartościach. Między państwami europejskimi często występowały antagonizmy i wojny, które nieraz dzieliły kontynent europejski. Nawet religia nie była siłą łączącą, a częste wojny religijne w poprzednich stuleciach oraz przeplatanie się chrześcijaństwa z islamem nie stanowiło trwałego fundamentu do powstania europejskich wartości chrześcijańskich i moralnych. Na tym tle wspólny projekt pod nazwą Unia Europejska wydaje się być bardziej wpisany w konstruktywistyczną teorię tożsamości, gdzie jest miejsce na różnorodność, wzajemny dialog i poznawanie różnych kultur.

Tożsamość można budować na różne sposoby, w opozycji do innej tożsamości, albo poprzez czynniki wyróżniające dany naród od innych. Przez Ukrainę niewątpliwie przebiega granica cywilizacyjna, niczym „starcie geopolitycznych płyt tektonicznych". Teraz wielu socjologów mówi o kryzysach tożsamości, podkreślając, że Ukraina nie ma nawet jednej tożsamości językowej czy religijnej. Jednak uważam, że ta „kształtowana" tożsamość narodowa jest istotnym czynnikiem wpływającym na proces transformacji i demokratyzacji narodu ukraińskiego. Stanowi także czynnik wyjaśniający wiele postaw i zachowań wśród Ukraińców oraz ich stosunek do zintegrowanej Europy i integracji euroatlantyckiej.

Przedstawiony w niniejszej dysertacji naukowej zakres materiału jest próbą usystematyzowania omawianej problematyki, w sposób który pozwala uchwycić, ocenić

i zbadać współczesną rzeczywistość. Można zauważyć, że tożsamość nie jest jednostce dana, tylko staje się projektem, który jest modyfikowany w skutek rożnych czynników społecznych, kulturalnych i politycznych. Ulega ona przeobrażeniom pod wpływem ofert globalnego świata, wartości i nowych stylów życia, które są narzucane przez dzisiejszą kulturę i geopolityczne uwarunkowania polityczne. Uważam, że obecnie słowo tożsamość stanowi markę cywilizacyjną, a tożsamość narodu jest wizytówką społeczno-kulturową danego społeczeństwa.

2.2. Przegląd wybranych koncepcji narodu i nacjonalizmu

Z zagadnieniem tożsamości łączy się pojęcie narodu i teorie nacjonalizmu. Twórcy koncepcji tożsamości narodowych szukają czynników odpowiedzialnych za procesy kształtowania się narodów i pytają o rolę państw narodowych. Współcześni teoretycy narodu odwołują się do terytorium, religii, języka czy kultury, wskazując na wartości kształtujące tożsamości narodowe, niemniej akcent pada także na ideologie, określane jako polityczny oraz kulturowy wytwór intelektualistów. Większość badaczy odwołuje się do dziejów odległych, uważając że narody nie są tworem współczesnym, tylko czymś pierwotnym i niezależnym od jednostki. Według takiego podejścia tożsamość narodowa kształtowana jest w procesie historycznym na podstawie tradycji, mitów oraz pamięci historycznej[218].

Bardzo często pod adresem autorów definicji narodu padają oskarżenia o badanie cech i historii tylko jednego narodu, danego społeczeństwa, czy określonego kontekstu historycznego. Jak napisał John Stuart Mill naród stanowi wspólnotę, której członkowie posiadają świadomość więzi emocjonalnych, poczucie sympatii, które stanowi pobudkę do wspólnego działania[219]. Idąc za rozważaniami Milla członkowie narodu widzą siebie jako odrębny naród, który ma świadomość przynależności do danego narodu i specyficzne cechy. Taka świadomość stanowi cechę konstytutywną istnienia narodu. Z jednej strony jest to pozytywna autoidentyfikacja, odróżniająca jeden naród od innego, ale z drugiej strony może być przyczyną negatywnej autoidentyfikacji, gdzie istnieje przekonanie – wiem kim nie jestem, rodząc niebezpieczeństwa i nadużycia.

Na potrzeby niniejszej pracy odwołano się do następujących koncepcji narodu i myśli politycznych nacjonalizmu.

Według Marka Waldenberga, specjalisty w dziedzinie mniejszości narodowych i profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, *„definicje narodu noszą bardzo wyraźny ślad narodowości autora”*. To definiujący bierze pod uwagę cechy i historię swojego narodu, nie dostrzegając innych wartości, czy czynników, które są obecne dla innych narodów. Waldenberg dostrzega historyczny charakter narodów podkreślając, że trudno jest zdefiniować naród ahistoryczny[220].

[218] J. Szacki, *Ani książę, ani kupiec*: *obywatel,* Kraków 1997, s. 225.
[219] J. S. Mill, *O rządzie reprezentatywnym. Poddaństwo kobiet,* tłum. G. Czernicki, M. Chyżyńska, Kraków 1995.
[220] M. Waldenberg, *Narody zależne i mniejszości narodowe w Europie Środkowej i Wschodniej,* Warszawa 2000, s. 21.

W XIX wieku niemiecki filozof Georg W. Hegel dokonał podziału narodów na historyczne i niehistoryczne. Te pierwsze miały prawo do własnego państwa, co wynikało z ich tradycji państwowości, stanowiąc odrębne byty polityczne, a drugie narody były tego prawa pozbawione. Nie były one w stanie zbudować swojej państwowości i zalążków organizacji państwa, gdyż nie miały rządzącej klasy politycznej i kulturo-twórczej. Podział Hegla okazał się bardzo uproszczony i nieraz zaprzeczał realnym warunkom w jakich przyszło funkcjonować niektórym narodom, jednak wartość prac Hegla jest dostrzegana przez współczesnych socjologów[221].

Swoistą puszkę Pandory na temat powstawania i funkcjonowania narodów otworzył prezydent Stanów Zjednoczonych Woodrow Wilson w swoim wystąpieniu w 1918 roku. Postulował on prawo do samostanowienia i wolności narodów, nie definiując które wspólnoty są narodami, a które nimi nie są. Stworzyło to kolejny problem: kto miałby o tym decydować i kto rozstrzygałby, które narody mają prawo do żądania własnego państwa. Zasadę tą powtórzył kilka lat później w określonym już kontekście historycznym Włodzimierz Lenin, teoretyk ideologii komunizmu i twórca leninizmu głosząc, że narody mają prawo do samostanowienia[222].

W XIX wieku na zachodzie Europy o narodzie mówiono w kategoriach „demos" – wspólnoty obywatelskiej, wytworzonej na podstawie prawa ziemi oraz wspólnych praw i obowiązków politycznych, z woli jego członków. Następnie do tak przyjętej definicji dodano czynnik subiektywny, a więc wolę jednostki. Tak rozumiane pojęcie „demosu" oznaczało naród obywatelski, terytorialny, polityczny, państwowy, zachodnioeuropejski lub francuski. Inny model wykształcił się w Europie Środkowo-Wschodniej, gdzie państwo nie odgrywało decydującej roli w procesie tworzenia narodów. W tej części kontynentu zrodziło się pojęcie „ethnos" – wspólnoty etnicznej, gdzie wyznacznikami spajającymi więzi narodowe były wspólne pochodzenie (więzy krwi), język i tożsama kultura. Według tego modelu przynależność narodowa była dana jednostce w momencie urodzenia, nie można jej było wybrać lub sobie przypisać. Jednostka nie tworzyła narodu, tylko się w nim rodziła i „stawała się" przez naród, który stanowił wobec niej byt zewnętrzny i niezależny. Wariant ten, podkreślający kulturowo-obiektywne cechy przynależności do narodu opisywał naród etniczny, wschodnioeuropejski lub niemiecki[223].

[221] M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu i konfliktów…*s. 18-19.
[222] Tamże, s. 19.
[223] M. Waldenberg, *Narody zależne i mniejszości narodowe…* s. 32.

Dodatkowym problemem definicyjnym pojęcia narodu, było to, że do połowy XX wieku, gdy zaczęły się tworzyć organizacje międzynarodowe, jak Organizacja Narodów Zjednoczonych, Pakt Północnoatlantycki NATO i Unia Europejska, o prawie do bytu grup narodowych decydowały kwestie polityczne i decyzje najważniejszych państw. Postulat samostanowienia narodów znalazł się dopiero w Karcie Narodów Zjednoczonych, gdzie dodano zapisy o suwerenności państwa i nienaruszalności jego granic. Charakterystyczny jest fakt, że teoretycy narodu w badaniach makrostruktur społecznych sięgają obecnie do historii, powołując się na czynniki etniczne lub społeczno-polityczne.

Wśród socjologów i teoretyków narodu nie ma zgody kiedy narodził się nacjonalizm, niemniej jego ojczyzną jest Europa. Socjologowie badając kwestie nacjonalizmu odwołują się do historiogenezy, czynników kulturowych, społeczno-psychologicznych, a nawet ekonomicznych, politycznych i gospodarczych.

Zastanawiając się nad współczesnym definiowaniem tematyki narodowościowej nasuwa się wiele pytań, czy naród stanowi twór historyczny czy może jest efektem nowoczesności, czy nacjonalizm uaktywnia się wraz z pojawieniem się czynników politycznych, czy jest cechą historycznego rozwoju społeczeństw. Należy podkreślić, że geneza idei nacjonalizmu w historii związana jest z doktrynami narodowymi i trudno doszukiwać się początków ruchów nacjonalistycznych w strukturach plemiennych czy grupach etnicznych. Niemniej niektórzy badacze łączą pierwsze teorie nacjonalistyczne z primordialismem[224], odwołując się do legend, mitów, tradycji religijnych czy duchowych.

Do celów niniejszej pracy należy odróżnić koncepcje narodu od nacjonalizmu. Przywołując myśli pionierów nacjonalizmu Carltona Hayesa i Hansa Kohna warto podkreślić, że koncepcje narodu rodziły się w sposób naturalny, wynikały z potrzeby i uwarunkowań wspólnoty czy grupy społecznej, natomiast nacjonalizm jest pojęciem dużo młodszym i stanowi wytwór rozwoju społeczno-historycznego.

Według Hayesa nacjonalizm jest teorią polityczną, która mówi, że każdy naród powinien mieć własne państwo. Ważną rolę odgrywa w tym opisie świadomość

[224] Hasło: *Primordialism* (w:) *The Oxford English Dictionary,* Oxford 2008.

narodowa, która rodzi poczucie odrębności narodowej i lojalności wobec swojego narodu i państwa[225].

Wysyp teorii nacjonalistycznych przyniósł XX wiek i modernizm, który połączył nacjonalizm z suwerennością państwową i cały czas ewoluuje wraz ze zmianami społecznymi.

Roman Tokarczyk nazwę nacjonalizmu łączy ze słowem „naród" (łac. natio). Pisze on: „*używając coraz częściej od około połowy XIX wieku występuje najczęściej na oznaczenie procesów narodowotwórczych, ruchów narodowych, stanów świadomości jednostkowej lub grupowej, idei państwa narodowego i interesującej nas tutaj ideologii narodowe. (...) nacjonalizm zmierza do podporządkowania interesów innych narodów – interesowi własnego narodu. Wyolbrzymiając zalety własnego narodu i żądając dla niego szczególnych przywilejów, prowadzi do egoizmu narodowego, niechęci, nietolerancji, ksenofobii, szowinizmu i wrogości wobec innych narodów*"[226]. Takie rozumienie pokazuje, że koncepcja nacjonalistyczna silna jest w okresach kryzysu społecznego, w czasach sporów i społecznego niezadowolenia. Z jednej strony pozwala określać granice interesu narodowego, natomiast z drugiej może stanowić zarzewie wojen i konfliktów zbrojnych.

Zagadnienie nacjonalizmu podejmuje Heorhij Kasjanow, kijowski badacz, który podkreśla rolę tożsamości narodowej w procesie kształtowania się nacjonalizmu. Według niego tożsamość narodowa stanowi pewien rodzaj świadomości społecznej, gdzie jednostka utożsamia się z „ludem", który z kolei określony jest jako „naród". Podstawową zasadą wyznaczającą wzajemne współżycie między jednostkami jest równość wobec prawa każdej jednostki, niezależnie od statusu czy klasy społecznej. Według Kasjanowa okres I wojny światowej przyczynił się do wzrostu nastrojów nacjonalistycznych. Wpływ na to miały nie tylko przyśpieszony rozwój przemysłu, urbanizacja, wprowadzanie praw wyborczych, ale przede wszystkim kwestie gospodarcze. Kasjanow podkreśla, że w bardzo krótkim czasie na mapie Europy pojawiło się wiele nowych narodów i państw narodowych, które zaczęły ze sobą rywalizować gospodarczo i politycznie. Według Kasjanowa do II wojny światowej kwestie nacjonalizmu eskalowały, a 1945 rok przyniósł radykalne zmiany w prawie międzynarodowym i na geopolitycznej mapie Europy. Okres

[225] C. Hayes, *The Historical Evolution of Modern Nationalism,* New York 1931, s. 292-293; H. Kohn, *The Idea of Nationalism,* New York 1967: 3; P. Lawrence, *Nacjonalizm. Historia i teoria,* przekł. P. K. Frankowski, Warszawa 2007, s. 115-127..
[226] R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Kraków 1998, s. 321-322.

sowietyzacji Europy Wschodniej z jednej strony zablokował rozwój pluralizmu politycznego
i ideologicznego, a z drugiej przyczynił się do reprodukcji kultury wysokiej, gdzie anonimowe masy społeczeństwa zaczęły identyfikować się z określonymi wspólnotami historyczno-kulturowymi istniejącymi w systemie socjalistycznym. Dopiero upadek Związku Radzieckiego pozwolił nacjonalizmom ponownie ujawnić się, wzbudzając konflikty przygraniczne i regionalne[227].

Pojęcie narodu występuje co najmniej w dwóch znaczeniach, jedno jest charakterystyczne dla krajów Europy Zachodniej, natomiast drugie dla Europy Środkowo-Wschodniej. Według koncepcji „słowiańskiej" naród to zbiorowość zdolna do ukształtowania swojej kultury, zasad wzajemnego współżycia i porozumiewania się, dzięki czemu narody mogą stanowić odrębne zbiorowości, nawet gdy nie posiadają własnego bytu państwowego. Taka tożsamość narodowa rodzi specyficzną więź między członkami narodu, przyczynia się do wykształcenia podziału na my-oni, a przede wszystkim jest przyczyną mobilizacji społecznej, często skutkując osiągnięciem niezależności i suwerenności państwowej. Zdaniem profesora Edwarda Shilsa, amerykańskiego socjologa etniczności i narodu, troska o własny naród jest jednym z aspektów, który wzmacnia troskę o wspólne dobro[228]. Według Shilsa wysoki stopień solidarności społecznej utrzymuje odtwarzanie więzi społecznych. Ich istnienie potwierdzane jest w sytuacjach szczególnych, w czasach kryzysu, wojny, podczas wyborów politycznych, a także w okresie państwowych i narodowych świąt. Człowiek w codziennym życiu żyje w bliskich sobie grupach społecznych spajanych specjalnym typem więzi społecznej, co sprzyja integracjom społecznym i poczuciu jedności narodowej[229]. Według takiego podejścia, więź narodowa scalająca w zintegrowaną całość nowoczesne społeczeństwa państwowe ma w istocie charakter więzi pierwotnej. Wyrasta z poczucia przywiązania do więzów krwi, spajających wspólnotę narodową, która wzmacniana jest przez długotrwałe zamieszkiwanie danego terytorium, uznawanego za specyficznie narodowy. W takim ujęciu naród konstytuuje zbiorową tożsamość na określonej przestrzeni, w określonym czasie.

[227] Zob. H. Kasjanow, *Geneza nacjonalizmu*, http://litopys.org.ua/kasian/kas.htm. Strona odwiedzona 6 czerwca 2022.
[228] E. Shils, *Naród, narodowość, nacjonalizm*, „Sprawy Narodowościowe" Nr 1 (8), t.5, 1996, s. 28.
[229] E. Shils, *Primordial, personal, sacred and civil ties,* British Journal of Sociology 8 (2), 1957: 131-145. Zob. https://doi.org/10.2307/587365. Strona odwiedzona 10 lutego 2022.

Niektórzy socjologowie, jak Montserrat Guibernau zwracają uwagę, że istnieją narody bez państwa. Takie wspólnoty terytorialne posiadają własną tożsamość, działają w myśl idei samostanowienia narodów i zamieszkują obszar danego kraju, nie odczuwając identyfikacji narodowej. Według hiszpańskiej badaczki takie bezpaństwowe narody mają poczucie tożsamości narodowej oparte na historii i kultywowaniu wspólnej kultury[230].

Gibernau razem z Alainem Gagnonem i Francoisem Rocherem badają instytucjonalne i prawne uwarunkowania kształtowania się narodów, które obecne są w granicach konkretnych instytucji politycznych. Interesują ich wielonarodowe demokracje i różnorodność środowisk tworzących struktury państwa. Próbują znaleźć odpowiedź na pytanie, jaka jest zależność między reżimami politycznymi a żądaniami narodów do samostanowienia oraz jaki to ma wpływ na stabilność i bezpieczeństwo państwa[231].

Typowe podejście historyczne reprezentuje Paul Robert Magocsi, amerykański historyk i profesor nauk politycznych z Toronto, który jest zwolennikiem istnienia narodu karpatoruskiego. W swoich pracach badawczych prezentuje historie narodu bezpaństwowców i dzieje ich ojczyzny - Rusi Karpackiej. Jego książki to nie tylko opis historii Rusi Karpackiej, studia nad zagadnieniami rusińskimi i ukraińskimi, ale również dyskusja o roli narodów, które z jednej strony istnieją w disporze, a z drugiej cały czas tworzą się i konstruują[232]. Magocsi zajmuje się historią nacjonalizmu, w szczególności wśród grup etnicznych, które zamieszkują tereny przygraniczne, a jedna z jego ostatnich prac zwraca uwagę na aktualną sytuację Słowian Wschodnich, żyjących w Karpatach[233].

W literaturze przedmiotu istnieje pogląd, że państwo narodowe i nowoczesny nacjonalizm zrodziły się w XVIII wiecznej Europie i przetrwały do końca XX wieku, a rozpad bloku sowieckiego i upadek komunizmu w Europie doprowadziły ponownie do powstawania państw narodowych[234].

---

[230] Zob. M. Guibernau, *Nations without States: political communities in the global age*, Michigan Journal of International Law, vol. 25, No. 4, pp. 1251-1282.
[231] Zob. A. G. Gagnon, M. Guibernau, F. Rocher, *The Conditions of Diversity in Multinational Democracies*, 2003.
[232] Zob. P. R Magocsi, *With Their Back to the Mountains: A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns*, Toronto 2015; P. R. Magocsi, *Encyclopedia of Rusyn History and Culture,* Toronto 2005; P. R. Magocsi, *A History oh Ukraine: The Land and Its Peoples – Second Edition*, Toronto 2010.
[233] P. R. Magocsi, *The Persistence of Regional Cultures,* Toronto 2016.
[234] R. Brubaker, *Nacjonalizm inaczej. Struktura narodowa i kwestie narodowe w nowej Europie,* tłum. J. Łuczyński, Warszawa-Kraków 1998, s. 1-2.

Jednak nie zawsze powstanie państwa było jednoznaczne z wcześniejszym istnieniem narodu. Rogers Brubaker twierdzi, że debatując o narodzie powinno się mówić o przynależności narodowej jako przypadkowym zdarzeniu, bez traktowania narodu jako trwałej zbiorowości i jako wynik nacjonalizmu. Jego podejście jest skrajnie politologiczne, gdyż przekonuje, że władza państwowa oczekując od obywateli pełnej identyfikacji z państwem kształtuje postawy lojalnościowe doprowadzając do powstania nacjonalizmu potrzebnego do funkcjonowania organów państwowych[235]. Dla Brubakera naród jest kategorią praktyczną, to nie jest realny byt tylko zderzenie kultur. Naród jako grupa nie istnieje rzeczywiście, jest konstruktem za każdym razem definiowanym od nowa[236]. Teoria Brubakera nie powinna stanowić ogólnej zasady, gdyż można spotkać zarówno typowe państwa narodowe, jak i państwa, które powstały zgodnie z wspólnymi interesami niezwiązanymi z przynależnością etniczną. Dodatkowo, Brubaker postuluje rezygnację z pojęcia narodu, jako możliwego do określania, użytecznego pojęcia analizy, pisząc *„nie powinniśmy pytać, co to jest naród, lecz raczej: jak funkcjonuje struktura narodowa jako zinstytucjonalizowana forma polityczna i kulturowa w obrębie państwa i pomiędzy państwami?”*[237].

Perspektywę instytucjonalną reprezentuje także Anthony Giddens, który stwierdza, że nowoczesne państwo jest synonimem państwa narodowego, a naród to ludność zamieszkująca granice danego nowoczesnego państwa. Jego zdaniem scentralizowane i dobrze zorganizowane państwo jest czynnikiem najważniejszym przy powstawaniu narodów, wytwarzającym *„kulturowe poczucie suwerenności, związane z władzą administracyjną, działającą w ramach państwa narodowego”*[238]. Giddens pojęcie narodu łączy z nacjonalizmem, który definiuje jako *„zjawisko przede wszystkim psychologiczne – przywiązanie jednostek do zespołu symboli wierzeń podkreślających wspólnotę wśród członków danego politycznego porządku*”[239]. Zatem naród i nacjonalizm opisywany jest przez nowoczesne państwo narodowe, które umożliwia funkcjonowanie narodu.

Zdaniem Adama D. Smitha w Europie Wschodniej od zawsze dominowały czynniki etnokulturowe, natomiast w Europie Zachodniej naród kształtowały wspólnoty polityczne. Dla Smitha naród tworzy się na określonym terytorium, ma wspólną kulturę,

[235] J. Polakowska-Kujawa, *Nacjonalizm oraz konflikty etniczno-narodowe,* Warszawa 1999, s. 24-25.
[236] R. Brubaker, *Nacjonalizm inaczej. Struktura…* s. 22-27.
[237] Tamże, s. 20.
[238] A. Giddens, *The Nation State and Violance,* Cambridge 1985: 219.
[239] Tamże, s. 121.

wyznaje wspólne idee oraz wartości, które go jednoczą i wiążą ze sobą. Podstawowym spoiwem łączącym naród jest wspólnota pochodzenia oraz etniczność, a przede wszystkim przeświadczenie o tych samych korzeniach. Dużą rolę odgrywa ponadto język oraz tradycja[240]. Według niego narody potrzebują państw, które stanowią gwarancję wolności i harmonii, a władza jest pochodną narodu-społeczeństwa. Nacjonalizm wyraża się w naturalnym podziale ludzkości na poszczególne narody, z których każdy ma swój własny, specyficzny charakter. Smith koncentruje się na obiektywnych i subiektywnych cechach i warunkach, które umożliwiają narodowi spełniać jego funkcje. W swoich pracach nawiązywał również do teorii kulturalistycznej, pisząc o ewolucji narodu od plemienia poprzez grupę etniczną: „*Narody są grupami etnicznymi, zintegrowanymi ekonomicznie wokół wspólnego sytemu podziału pracy cechującego się komplementarnymi rolami, których członkowie posiadają równe prawa jako obywatele niezapośredniczonej politycznej wspólnoty*"[241].

Ciekawą koncepcję narodu reprezentuje Michael Billing w swojej pracy „Banalny nacjonalizm" wydanej w 1995 roku. Wprowadza on pojęcie „banalny nacjonalizm", opisując człowieka nowoczesnego, który nie wyobraża sobie życia poza państwem, pamięta o swojej przynależności narodowej i nigdy nie zapomina, że jest członkiem konkretnego narodu. Zdaniem Billinga świat, w którym żyjemy jest uporządkowany w relacjach my-oni, mimo że wielu z nas tego nie dostrzega. Banalny nacjonalizm jest więc jakby „niewidzialny", ale to nie oznacza, że jest łagodny, wręcz przeciwnie - może on wywołać konflikt i doprowadzić do walki w imię państwa narodowego. Na to pojęcie składają się codzienne praktyki i czynności, które przypominają o narodowej tożsamości i przez to budują poczucie przynależności narodowej. Billing uważa, że naród tak jak język, aby trwać musi być „użytkowany" codziennie, nie używany natomiast obumiera[242].

Niektórzy moderniści podjęli badania powiązania haseł modernistycznych z kulturą, tak aby zbadać czym jest poczucie tożsamości narodowej. Podejście takie zrodziło koncepcję tradycji wynalezionej (inventedtradition). Według Erica Hobsbawma prekursora tej myśli, tradycja stanowi zespół praktyk, które rządzą się zaakceptowanymi regułami. Są one powtarzalne, a przez to automatycznie implikują ciągłość z historią i przeszłością. Ta wynaleziona tradycja utrzymuje łączność pokoleniową między

[240] A. D. Smith, *National Identity…*11-15.
[241] A. D. Smith, *Theories of Nationalism,* London 1983: 187.
[242] M. Billing, *Banalny nacjonalizm,* Kraków 2008, s. 341-344.

poszczególnymi członkami wspólnoty, krystalizuje przynależność w określonej grupie i przyczynia się do jej spójności. Zdaniem Hobsbawma nacjonalizm to poczucie świadomości narodowej i ruch polityczny, który przyczynił się do powstania narodów po 1789 roku[243].

Zdaniem Benedicta Andersona koncepcja narodu rozwinęła się wraz z kapitalizmem. Benedict łączy powstanie wspólnot narodowych, z jednej strony ze zmniejszającym się znaczeniem religii i państw dynastycznych, a z drugiej z rozpowszechnianiem się umiejętności czytania i powszechnym dostępem do druku. Narody posiadają granice wytyczone przez ludzi, zazwyczaj są one sztuczne i w małym stopniu pokrywają się z konkretną rzeczywistością historyczno-kulturową, czyli z państwem. Naród funkcjonuje poprzez wspólne poczucie przynależności do wspólnoty, w której jest język ojczysty, instytucjonalne symbole, wspólna historia. Te czynniki mają istotne znaczenie, ponieważ ciągle formują naród i sprawiają, że jego idea jest cały czas w rozwoju. Naród stanowi polityczną „wspólnotę wyobrażoną", nieuchronnie ograniczoną i suwerenną. To międzyludzka konstrukcja komunikacyjna i społeczna. Ideologia nacjonalizmu według Andersona jest przede wszystkim dyskursem, rodzajem narracji, który przedstawia wspólnotę polityczną jako skończoną, suwerenną i obejmującą wszystkie klasy, natomiast narody to wspólnoty uczucia i woli oraz sposoby widzenia świata[244].

Wśród polskich badaczy warto wspomnieć Józefa Chlebowczyka, który wskazał na czynniki narodowe wpływające na kształtowanie się narodów. W procesie stanowienia narodów zaproponował następujący schemat: od wspólnoty językowej, po wspólnotę narodową, wspólnotę państwową (model środkowo- i wschodnioeuropejski), aż do wspólnoty państwowej, językowej i wspólnoty narodowej (model zachodnio-europejski)[245].

Kwestie struktury społecznej i opis rzeczywistości w kontekście indywidualno-strukturalnym przedstawia Piotr Sztompka[246]. Zwraca on uwagę, że kilkanaście lat temu ważną rolę w procesie badań nad tożsamością i kształtowaniem się narodów odgrywała historia, natomiast teraz przedmiotem zainteresowania socjologów staje się sfera

[243] Zob. E. Hobsbawm, T. Ranger, *Tradycja wynaleziona,* przekł. M. Godyń, F. Godyń, Kraków 2008, s. 232-238.
[244] B. Anderson, *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmów,* tłum. S. Amsterdamski, Kraków 1997, s. 19-23.
[245] J. Chlebowczyk, *Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie środkowej w dobie kapitalizmu*, Warszawa-Kraków 1975, s. 18.
[246] Zob. P. Sztopmka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002.

indywidualno-strukturalna, gdzie dwoistość struktur determinuje podmioty, a jednocześnie podmioty mają dwoisty charakter - są zdeterminowane przez siebie i dualne. Warto podkreślić, że podejście które proponuje Sztompka pozwala na stworzenie autonomicznych wersji wartości pokoleń.

Bronisław Malinowski, antropolog społeczny i ekonomiczny, określa *„bycie narodem, jako jedność kultury, przy czym kultura jest sposobem życia narodu, z jego ideałami, tradycjami, językiem. Jedność kulturowa sięga jednak jeszcze głębiej i obejmuje cały zakres codziennych kontaktów, składających się na życie rodzinne, przyjaźń, stosunki społeczne, rozrywki, instytucje i szkoły, zawiera ona też narodowe pojęcia wolności, sprawiedliwości, sprawności, honoru i wartości (...). Możemy mówić o pierwotnych narodach, które były faktycznymi warsztatami, w których tworzyły się, utrzymywały i przekazywane były kultury"*[247].

Natomiast Jerzy Wiatr, socjolog i politolog, postrzega naród jako historycznie ukształtowaną trwałą wspólnotę, powstałą na gruncie wspólnych losów dziejowych, wspólnej gospodarki i instytucji politycznych. Jego zdaniem poczucie państwowości to podstawowy składnik świadomości grupowej[248].

Pojęcie narodu, jego powstawanie, cechy i funkcjonowanie było w naukach społecznych bardzo różnie rozumiane. Złożoność problematyki definiowania pojęcia narodu powoduje, że w badaniach nad przynależnością narodową ustala się zazwyczaj sztywne kryteria, aby umożliwić ich przekonywujące uporządkowanie tak aby uzyskane odpowiedzi pasowały do utrzymujących się w społecznej świadomości nazw przynależności narodowej. Pojawiają się pytania o atrybuty charakteryzujące naród i status ontologiczny narodów. Przytaczając Małgorzatę Budytę-Budzyńską, ekspertkę w dzidzinie polityki narodowościowej i migracyjnej, warto podkreślić, że naród jako dynamiczna wspólnota powstała w toku rozwoju historycznego, posiada cechy obiektywne i subiektywne jak: nazwę własną; język, który uznaje za ojczysty; terytorium zwane ojczyzną, które zamieszkuje przynajmniej część narodu; przekonanie o własnym pochodzeniu; własną historię i kulturę, z którą znaczna część zbiorowości się identyfikuje i w której uczestniczy; własne państwo lub dążenie do posiadania własnej państwowości; poczucie silnej więzi emocjonalnej; poczucie odrębności wobec innych wspólnot i przeświadczenie o własnej wartości[249].

[247] B. Malinowski, *Wolność i cywilizacja*, *Dzieła*, t.10, tłum. J. Mucha, J. Obrębski, Warszawa 2001, s. 252.
[248] J. Wiatr, *Naród i Państwo,* Warszawa 1973, s. 213.
[249] M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu i konfliktów…* s. 31.

Odnośnie sporu o historyczny moment powstania narodu ukraińskiego warto przytoczyć koncepcje historyka Tomasza Kizwaltera, który podtrzymał typologie narodów „historycznych" i „niehistorycznych". Do pierwszych zaliczył Polaków, natomiast do drugich Ukraińców. Według niego wszystkie narody w Europie powstały na przełomie XIX i XX wieku, wykorzystując dwie drogi narodzin: polską, odwołującą się do tradycji państwowej, silnej pozycji elit i rozwiniętej kultury oraz ukraińską – opierającą się na kulturze etnicznej i potrzebie emancypacji niższych sfer społecznych[250].

Patrząc na wielość stanowisk dotyczących pojęcia narodu, można powiedzieć, że różni badacze wypracowali odmienne podejścia teoretyczne.

W przypadku teorii narodu można wskazać następujące koncepcje:

-autotelistyczną (naturalistyczną), gdzie naród stanowi zbiorowość, która powstała sama dla siebie przez własną wolę jego członków. To twór społeczny uwarunkowany właściwościami środowiska geograficznego, w którym dana grupa żyła i przekazywała wartości następnym pokoleniom. Narody powstawały w sposób naturalny i nie-zaplanowany w obiektywnych procesach historycznych. Za przedstawicieli podejścia naturalistycznego uważa się między innymi: Clifforda Geertza[251], który podkreśla rolę więzi, nie tylko kulturowych, ale i biologicznych; wspomnianego Bronisława Malinowskiego[252]; czy badacza socjobiologii Pierra Van Den Berghe[253];

-kulturalistyczną, gdzie naród stanowi produkt historii, wspólnotę ludzi, ukształtowaną historycznie. Społeczności tworzą własną kulturę, a członkowie uczestniczą w jej życiu, kultywują sztukę, język, obyczaje, naukę. Tożsamość członków narodu rozumianego w sensie kulturowym formowana jest przez wszystkie wymienione powyżej mechanizmy, które można nazwać kanonem podstawowych wartości narodowych. Naród powstaje w procesie ewolucji i ma swoje korzenie w grupach etnicznych oraz kulturach tradycyjnych, które decydują o trwałej więzi społecznej. Podejście kulturalistyczne polega na rozumieniu narodu jako zbiorowości o charakterze wspólnot określonych przez względną tożsamość i względną odrębność swoich kultur. Najbardziej znanymi przedstawicielami tego nurtu są Florian Znaniecki[254] i Antonina Kłoskowska[255];

[250] T. Stryjek, *Hruszewski zdemaskowany*, Nowa Europa Wschodnia, Nr 3-4/2012, s. 110-119.
[251] C. Geertz, *Interpretacja kultur. Wybrane eseje,* tłum. Maria M. Piechaczek, Kraków 2005.
[252] B. Malinowski, *Wolność i cywilizacja. Dzieła,* t. 10, red. Mucha J., Obrębski J., Warszawa 2001.
[253] Zob. P. Van den Berghe, *Does race matter?,* Nations and Nationalism Nr 1 (3), 1995.
[254] F. Znaniecki, *Współczesne narody,* tłum. Z. Dulczewski, Warszawa 1990.
[255] A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996.

-obiektywistyczną, gdzie narody postrzegane są jako istniejące realnie byty, posiadające cechy obiektywne, pozwalające je obserwować, badać i opisywać, ale również odróżniać jeden naród od innego[256]. To pojęcie reprezentowane było przez ideologie nacjonalistyczne. W naukach społecznych zaczęto odchodzić od czystego obiektywizmu, kierując się w stronę podejścia marksistowskiego, gdzie naród traktowany był jako wspólnota posiadająca wspólne dzieje i historię. Jak pisze Otto Bauer „*Naród jest tedy niczym innym jeno wspólnotą dziejową; ale wspólnotę losów dziejowych uskutecznia się z jednej strony przez dziedziczenie naturalne zdobytych przez wspólne dzieje narodu właściwości; z drugiej strony – przez przekazywanie określonych przez dzieje narodu jego dóbr kulturalnych"*[257]. Do przedstawicieli tego nurtu zaliczamy między innymi Jerzego Wiatra[258] czy Anthonego D. Smitha[259];

-subiektywistyczną, gdzie nacisk został położony na cechy subiektywne przedstawicieli danej grupy czy narodu, na tożsamość, sposób jej określania oraz świadomość przynależności do wspólnoty. Pionierem tego nurtu był francuski filozof Ernest Renan, który twierdził „*Naród jest duchem, zasadą duchową. Dwa czynniki (...) tworzą tę zasadę. Jeden biegnie z przeszłości, drugi odnosi się do przyszłości. Pierwszym jest wspólne posiadanie bogatego dziedzictwa (tradycji); drugim jest rzeczywista zgoda, pragnienie życia razem, pragnienie kontynuowania niepodzielnego dziedzictwa (...). W teraźniejszości jednak zasada narodowa wyraża się w namacalnym fakcie: dobitnej zgodzie i pragnieniu kontynuowania wspólnego życia"*[260]. Wśród teoretyków subiektywizmu wymienia się Craiga Calhouna[261], Walkera Connora[262], Fredericka F. Bartha[263], Maxa Webera[264];

- konstruktywistyczną, gdzie naród został stworzony poprzez odpowiednie sytuacje historyczne, społeczne, polityczne i technologiczne. Część przedstawicieli tego podejścia jest nazywana „instrumentalistami" uważając, że naród powstaje w skutek decyzji

[256] M. Hroch, *Małe narody Europy. Perspektywa historyczna,* tłum. G. Pańko, Wrocław 2003.
[257] O. Bauer, *Zagadnienie narodowości,* Warszawa 1908, s. 23-24.
[258] J. Wiatr, *Naród i Państwo,* Warszawa 1973.
[259] A. D. Smith, *Etniczne źródła narodów*, tłum. M. Głowacka-Grajper, Kraków 2009.
[260] E. Renan, *Co to jest naród?,* tłum. Stanisław Jedynak (w:) *Być w narodzie szkice o idei narodu, narodowej kulturze i nacjonaliźmie,* red. Dybel L., Lublin 1998, s. 204, s. 2010.
[261] C. Calhoun, *Nacjonalizm,* tłum. B. Piasecki, Warszawa 2007.
[262] W. Connor, *Ethnonationalism.The Quest for Understanding,* Princeton University 1994.
[263] F. Barth, *Grupy i granice etniczne: społeczna organizacja różnic kulturowych,* tłum. M. Głowacka-Grajper (w:) *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej-kontynuacje,* red. Kempny M., Nowicka E., Warszawa 2004.
[264] M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo, Zarys socjologii rozumiejącej,* tłum. D. Lachowska, Warszawa 2002.

prawnych i działań instytucji państwa. Przedstawiciele teorii konstruktywistycznej to Ernest Gellner[265], Eric Hobsbawm[266], Benedict Anderson[267], Elie Kedourie[268], czy Liah Greenfeld[269]. Naród według konstruktywistów ujmowany jest w sposób interdyscyplinarny, bardziej jako wspólnota polityczna. Państwo zabiega o połączenie różnych grup społecznych w jedność, stara się utrwalić poczucie wspólnoty kulturowej i politycznej w stosunku do innych państw, czy narodów. Tak konstruktywistyczna koncepcja narodu odnosi się do pojęcia obywatelstwa. Naród nie może tutaj istnieć bez państwa, tworzą go równi obywatele zjednoczeni w państwowość, którego jurysdykcja odnosi się do określonego terytorium. W tej koncepcji narodu można odnaleźć teorie, gdzie „*naród jest konstruktem ideologicznym stworzonym przez nacjonalizm i dla niego kluczowym"*[270] ;

- instytucjonalną, gdzie zewnętrzna instytucjonalizacja wpływa na utrwalenie, bądź nawet na powstanie od zera świadomości narodowej. Główni zwolennicy tego podejścia to Rogers Brubaker[271], Anthony Giddens[272], Michael Mann[273].

Teoretycy narodu łączyli istnienie państwa z procesami demokratyzacji, które zachodziły w Europie Środkowo-Wschodniej po 1989 roku, jednak bardziej podkreślano rolę państwa, jako podmiotu zapewniającego ramy dla budowy demokracji niż czynnika narodotwórczego. Takim czynnikiem mobilizującym wschodnio-europejskie społeczeństwa była właśnie tożsamość narodowa, ale brakowało w niej więzi charakterystycznych dla społeczeństwa obywatelskiego. Warto zwrócić uwagę, że demokratyzacja w tej części Europy to proces ciągły, obywatele uczą się prowadzenia dialogu społeczno-politycznego i wypracowywania kompromisów lokalnie i regionalnie[274].

Na podstawie klasyfikacji narodów na tak zwane historyczne i niehistoryczne można stwierdzić, że wyznacznikami narodów historycznych było posiadanie przez nich

[265] E. Gellner, *Narody i nacjonalizm,* tłum. T. Hołówka, Warszawa 1991.
[266] E. Hobsbawm, *Narody i nacjonalizm po 1780 roku,* tłum. J. Maciejczyk, M. Starnawski, Warszawa 2010.
[267] B. Anderson, *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmów,* tłum. S. Amsterdamski, Kraków 1997.
[268] E. Kedourie, *Nationalism,* New York 1961.
[269] L. Greenfeld, *Nationalism. Five Roads to Modernity,* Harvard University Press 1992.
[270] J. Kurczewska, *Naród* (w:) *Encyklopedia Socjologii,* Warszawa 1999, s. 290.
[271] Zob. R. Brubaker, *Nacjonalizm inaczej. Struktura narodowa i kwestie narodowe w nowej Europie,* tłum. J. Łuczyński, Warszawa-Kraków 1998.
[272] Zob. A. Giddens, *The Nation – State and Violance,* Cambridge 1985.
[273] Zob. M. Mann, *The emergence of modern European nationalism* (w:) *Transition of Modernity. Essays of Power, health and belief,* Hall J.A., Jarvie I.C., Cambridge 1992.
[274] J. Szacki, *Ani książę, ani kupiec…* s. 228.

własnej tradycji państwowej, natomiast narody niehistoryczne pozbawione były własnej podmiotowości w postaci państwa czy tradycji państwowych[275]. Naród, który nie miał wykształconego poczucia własnej tożsamości narodowej, a tym bardziej nie dążył do zmian, nie dostrzegał swoich szans oraz perspektyw i nie mógł aspirować do utworzenia niezależnego bytu państwowego.

Należy podkreślić, że każdy formujący się naród musiał najpierw opanować ponadnarodowy język cywilizacji i przyswoić związane z tym wartości, które pozwalały wykształcić własną kulturę. W zachodniej Europie takim językiem cywilizacji była łacina, natomiast na prawosławnym Wschodzie język starogrecki. Na tym tle zaczęły rozwijać się języki narodowe, stając się nośnikiem kultur. We wschodniej Europie proces ten przebiegał dwustopniowo: początkowo w warunkach nie całkiem jeszcze rozbitej prasłowiańskiej wspólnoty językowej powstał ogólnosłowiański „koine", język staro-cerkiewno-słowiański, zorientowany na kanony Kościoła greckojęzycznego, a następnie w różnym czasie wytworzyły się lokalne języki poszczególnych narodów słowiańskich[276].

Wśród ukraińskich historyków, którzy zajmują się badaniem ukraińskiej tożsamości i kwestią powstawania narodu można wymienić Natalię Jakowenko[277], Ihora Dowżuka[278], Jarosława Hrycaka[279], czy kanadyjskiego historyka o korzeniach ukraińskich – Serhija Yekelchyka[280]. Dla wymienionych badaczy na proces powstawania niezależnego narodu ukraińskiego wpływa wiele czynników społeczno-politycznych, co przyczynia się do kolejnych badań w omawianym temacie, podkreślając role i znaczenie poszczególnych zmiennych.

Warto zwrócić uwagę, na propozycję rosyjskiego socjologa Vladimira Jadova, który za pomocą następujących typologii „wartości-cele" (wartości terminalne), „wartości- środki" (wartości instrumentalne) proponuje empiryczne strategie

[275] A. Walicki, *Mesjanistyczne koncepcje narodu,* (w:) *Narody i historia*, red. Rzegocki A., Kraków 2000, s. 41.
[276] A. W. Lipatow, *Słowiańszczyzna-Polska-Rosja. Studia o literaturze i kulturze*, Izabelin 1999, s. 46.
[277] N. Jakowenko, *Historia Ukrainy. Od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku*, przekł. O. Hantiuk, K. Kotyńska, Lublin 2000.
[278] Zob. І. В. Довжук, ІндустріальнийДонбас в історіїрозвиткуекономікиНаддні-прянськоїУкраїни (другаполовина XIX – початок XX ст.), Луганськ 2009; Anatolij Sarżan (А. А. Саржан, Социально-экономические и политическиепроцессы в Донбассе(1945-1998 гг.), Донецк 1998.
[279] J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772-1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, przekł. K. Kotyńska, Lublin 2000.
[280] S. Yekelchyk, *Ukraina. Narodziny nowoczesnego narodu,* przekł. J. Gilewicz, Kraków 2009.

badawcze[281]. Natomiast Jurij Bojko wskazuje na cztery systemy sądów wartościujących w zależności od aktualnych potrzeb jednostek - wymienia potrzeby życiowe, interakcjonistyczne, towarzyskie, znaczące[282].

Tematykę prawa narodowego i międzypaństwowego podejmował jeden z najsłynniejszych teoretyków ukraińskich Włodzimierz Starosolski. Według niego społeczeństwa wykazują tendencję do scalania, a każdy zniewolony naród dąży do wolności i wyzwolenia, stąd hasło „samostanowienia narodów" powinno być przyjęte za powszechnie uznawane. Starosolski argumentował, że praktyka życia politycznego jest daleka od realizacji tej doktryny, jednak jej urzeczywistnienie jest tylko kwestią czasu. Jak podkreślał, zasada samostanowienia narodów weszła już w etap realizacji, stanowiąc jedną z norm według której prowadzone są stosunki międzynarodowe i międzyludzkie. Starosolski zwracał uwagę na aspekt społeczny twierdząc, że samo uznanie teoretyczne zasady samostanowienia narodów stanowiło triumf siły, a nie tylko idealistyczny pogląd. Ponadto ważną rolę w tym procesie odgrywała nacjonalizacja, która powinna być widoczna nie tylko w polityce wewnętrznej państwa, ale także w treści społecznej i psychologicznej[283].

Badania Swietłany Bojko skupiają się na odnalezieniu historycznych źródeł tożsamości ukraińskiej. W swoich pracach ukraińska badaczka odwołuje się do konstruktywistów i podejścia interdyscyplinarnego, uważając że tożsamość zależy od kontekstu społecznego i interakcji. Przywołuje dzieła L. Wygotskiego, J. Piageta, A. Schutza, P. Bergera, D. Feraona, M. Rozumnego czy G. Yavorskiej. Jej zdaniem każde podejście przedstawia własny opis istoty tożsamości, mechanizmów i czynników jej kształtowania. Często jeden czynnik aktualizuje drugi, stąd ważny jest historyczny charakter danej grupy lub zjawiska. Bojko odwołuje się do A. Sanchenko twierdząc, że na treść tożsamości składają się różne aspekty jak egzystencja społeczna, wieloaspektowość ludzkiego doświadczenia, czy aktywność społeczna jednostki. Ponadto historia wpływa na uwarunkowania społeczno-polityczne procesów tożsamościowych, a niekiedy staje się środkiem manipulacji dla określonych grup społecznych. Według Bojko wystarczy popatrzeć na Ukrainę, która jest podzielona na

[281] В. А. Ядов, Стратегия социологического исследования. Описание,объяснение, понимание социальной реальности - 3- изд., испр. - Москва 2007; В. А. Ядов, Социологическое исследование: методология, программа, методы - М.: Наука, 1972.
[282] Ю. Б о й к о, Метафора як лінгвокогнітивний феномен та її роль в функціонуванні політичного дискурсу, http://gnpu.edu.ua/files/naukovi%20chitanny/filologia/boiko9.htm Strona odwiedzona 4 czerwca 2022.
[283] W. Starosolski, *Teoria narodu,* Nowy Jork-Kijów 1998, s. 145-146.

dwie części. Ukraiński Wschód, który przez dłuższy czas znajdował się pod wpływami Rosji (politycznie i kulturowo) jest bardziej prorosyjski, natomiast Zachód Ukrainy, będący pod wpływem Europy jest chłonny kultury zachodniej. W takim przypadku siecią łączącą obydwie części staje się wspólna historia, bez której nie można tworzyć ukraińskiej tożsamości narodowej. Jednak Bojko zwraca uwagę, że ukraińska historia okazała się środkiem manipulacji dla polityków, którzy publiczne interesy wykorzystują do różnych celów politycznych. Bojko pisze, że obecnie na Ukrainie tworzy się narodowa narracja, która wykorzystuje przestrzeń kulturową dla kreowania narodowej tożsamości. Tworzy się ukraińska narodowa „wspólnota wyobrażona", która ma głębokie korzenie historyczne i społeczno-kulturowe[284].

Kwestie narodowościowe porusza w swoich badaniach Larisa Nagorna, która zwraca uwagę na pamięć historyczną jako na jeden z głównych czynników wpływających na identyfikację jednostek. Badaczka podkreśla, że współczesna nauka podchodzi do tematu z dużą powściągliwością. W swojej monografii pisze, że mimo, iż temat pamięci jest bardzo popularny w mediach to informacje przekazywane odbiorcom są „jak stare wino w nowych butelkach". Według niej kultura, tożsamość i pamięć historyczna od zawsze były wykorzystywane przez rządzących w celach politycznych, zwłaszcza dla podkreślenia kontrastu w relacjach my – oni, moje odczucia – odczucia innych. Zdaniem Nagornej wizerunek przeszłości nabiera we współczesnym świecie pewnego rodzaju symbolicznego i powinien pełnić rolę mediatora społecznego, zgodnie z nastrojami i oczekiwaniami społecznymi[285].

Należy zauważyć, że współcześnie dominuje pogląd, że istniejące na wschodzie Europy narody – rosyjski, ukraiński i białoruski powstały z jednego wspólnego narodu, który zwany staroruskim lub wschodniosłowiańskim stanowić miał podstawę do wykształcenia się tych trzech narodowości. W literaturze istnieją dwie tezy na temat kształtowania się ruskich narodów. Niektórzy wyprowadzają je ze wspólnego pnia (staroruskiego), czyli wschodniosłowiańskiego narodu, natomiast inni uważają, że ukształtowały się niezależnie od siebie[286].

[284] С. Бойко, Проблема збереження українськоїі дентичностіу контекстіг лобалізаційних процесів // Українознавчий альманах. Вип. 11.Київ 2013, С. 238.; Пелагеша Н. Україна у смисловихвійнах постмодерну: трансформація української національноїідентичності в умовахглобалізації: Монографія /Н. Пелагеша. – К.: НІСД,2008, С. 236-240.
[285] Zob. L. Nagorna, *Tożsamość regionalna: kontekst ukraiński,* (tłum. własne), Kijów 2008.
[286] A. Bruckner, *Słownik etymologiczny języka polskiego,* Kraków 1927, s. 463, 469.

Warto podkreślić, że przodkowie dzisiejszych Ukraińców byli Słowianami, należeli do grupy Słowian wschodnich i wyodrębnili się między XII a XIV wiekiem. Inaczej natomiast było z Rosjanami. Tutaj większość badaczy zwraca uwagę, że Rusowie nie byli Słowianami ale normańskimi Waregami. Jak podaje kronikarz „Nestor" - od Waregów przyjęli ruskie imię zarówno Słowianie Nowogrodzcy (*I ot tiechwariag prozwasia Ruskaja ziemla, nowugorodcy*) jak i Polanie (*ot wariag bo prozwaszasia Rusiu, a pierwoje…polanie zwachusia*), przy czym zarówno dla Słowian jak i Polan to ruskie imię było czymś nowym. „Nestor" dodaje, że niektóre plemiona wschodniosłowiańskie zaczęły zwać się Rusami, tylko dlatego, że znalazły się pod panowaniem Rusów. Ważny jest fakt, że termin Ruś jako nazwa terytorium używany był w podwójnym sensie: w węższym ograniczającym się do rejonu Kijowa, Czernihowa i Perejesławia, i w szerszym obejmującym rozległe ziemie wschodniej Europy. Spotyka się jednak i takie opinie, że najpierw uformowało się na południu węższe znaczenie imienia „Ruś" i dopiero z czasem objęło wielkie terytoria wschodniej Europy. Jak przytacza Michaił Tichomirow, rosyjski historyk i mediewista, *„początkowo Rusią nazywała się tylko ziemia kijowska, skąd to imię rozprzestrzeniło się na pozostałe ziemie wschodnich Słowian"*. Natomiast jak zanotował rosyjski historyk Arsenii N. Nasonow: *„Termin Russkajaziemla, który niegdyś używano tylko dla oznaczenia południowych obszarów ruskiej ziemi, z biegiem czasu przeszedł na cały kraj. W tym nowym, ogólnoruskim sensie utrzymał się on i wtedy, gdy południowa ziemia ruska już nie panowała nad innymi ziemiami. Cały kraj zachował ruskie imię, z którym wiązało się wyobrażenie o ogromnej, uogólniającej roli ziemi południoworuskiej, o roli Kijowa"*[287].

Borys Rybakow[288], rosyjski historyk i archeolog, uformowanie się Rusi przypisuje na wiele wieków przed X-XII stuleciem, natomiast inny znawca przedmiotu profesor Sierafim Juszkow stwierdza, że ziemia kijowska przybrała imię Rusi w połowie X wieku[289].

Należy zauważyć, że od IX wieku na tereny wschodniosłowiańskie zaczęli przenikać ze Skandynawii wojownicy normańscy, którzy dość szybko podporządkowali sobie te tereny, wypierając Słowian z Kijowszczyzny. Sam Kijów stał się centrum państwowości Normanów, pośredniczącym w wymianie handlowej z Bizancjum. W procesie kształtowania się narodu ukraińskiego duże znaczenie miał w historii Rusi

[287] H. Paszkiewicz, *Powstanie narodu ruskiego,* Kraków 1998, s. 217-220.
[288] Zob. B. Rybakow, *Pierwsze wieki historii Rusi,* przekł. A. Olejarczuk, Warszawa1983.
[289] H. Paszkiewicz, *Powstanie narodu…* s. 217-220.

okres kijowski (X-XIII wiek), gdyż w tym czasie wytworzył się staroruski, czyli wschodniosłowiański naród. Źródła podają, że za rządów Włodzimierza Wielkiego (przyjął chrześcijaństwo najprawdopodobniej z Bizancjum) i Jarosława nastąpiło największe zjednoczenie Rusi, a Normanowie ulegli slawizacji. Podobne spostrzeżenia czyni Włodzimierz Mawrodin, radziecki historyk, który pisze *„Różne ruskie plemiona, które weszły w skład państwa kijowskiego, różniły się między sobą językiem, życiem i kulturą (...) państwo kijowskie politycznie zjednoczyło wschodniosłowiańskie, ruskie plemiona, związało je wspólnotą życia politycznego, kulturą i religią"*[290].

Jeżeli chodzi o nazwę „Ukraina", którą łączymy z narodem ukraińskim, to w historiografii spotyka się pogląd, że nazwa „Ukraina" w sensie etnicznym i terytorialnym pojawiła się po raz pierwszy w XII wieku, choć w ustnej tradycji żyła już wcześniej. Pomiędzy XII a XIV wiekiem w licznych kronikach słowo „Ukraina" spotyka się tylko kilka razy, oznaczając południowo-zachodnią część ziem ruskich. Terminologia ta posiadała treść nie tyle etniczną co geograficzno-terytorialną. Pierwsze dane wskazywały, że „Ukraina" istniała również w okolicach „Połocka, Pskowa, Polski czy Moskwy", co według analiz językowych oznacza, że samo słowo odnosiło się do miejsca - obszaru pogranicza czy rejonu przygranicznego[291].

Pewne uwagi w tym temacie czyni Adolf Stender-Petersen, duński historyk, slawista, który zanotował: *„Ukraina była częścią, a nawet zaczątkiem, rdzennej ziemi ojczystej wschodnich Słowian, i chociaż była niemal identyczna z rdzennym państwem Ruś, przez ironię losu była zmuszona zrezygnować z tej drugiej nazwy. A to z powodu silnego wzrostu imperium moskiewskiego, które przez politykę rozmyślnego zbierania plemion ruskich wprost zaanektowało nazwę Rosja na oznaczenie ludów, które pod jego przewodnictwem zostały zespolone razem w narodową jedność. Obok Moskwy, długo jako rywal występowało Wielkie Księstwo Litewskie, jednoczące pod swym berłem ludność białoruską i spora część ludności, którą obecnie nazywamy ukraińską, ale nie rościło sobie nigdy pretensji do nazwy Ruś czy Rosja. Inne, zachodnie części ludności Ukrainy należały do Królestwa Polskiego. W rezultacie Ukraińcy pozostawali bez własnej rzeczywistej nazwy".* Natomiast historyk Mstisław Szachmatow zauważył, że w kronikach pomiędzy IX a XIV wiekiem nie widać oznak ukraińskiego patriotyzmu

[290] Tamże, s. 199.
[291] K. Guslistyj, *On the ethnogenesis and the initial stage of the ethnic development of the Ukrainian nationality*, in, Trudy VII meździunarodnogo kongressa antropologićeskih i etnografićeskih nauk, Moskva 1971: 279-286.

narodowego, natomiast patriotyzm ruski, który był obecny wśród mieszkańców tych ziem miał wyłącznie charakter kościelno-religijny[292].

Ukraińcy nie mieli tradycji narodu, stanowili grupę społeczną, poszukującą własnej tożsamości. Podejmowali próby utworzenia własnej państwowości, ale nie były to trwale struktury, aby powołać państwo. Wystarczy wspomnieć sojusz plemienny Antów, którzy byli protoplastami wschodniej gałęzi Słowian na współczesnych terenach ukraińskich Rusi Kijowskiej, ale nie mieli sił państwowotwórczych[293], czy Sicz Zaporoską, główny ośrodek Kozaków zaporoskich, która trwała do 1775 roku, a więc do momentu gdy Zaporoże dostało się pod władzę rosyjską[294]. Ukraińcy jako etnia - w monarchii habsburskiej określani byli Rusinami, natomiast w państwie Romanowów nazywano ich Małorusami. Należy zauważyć, że Ukraińcy zarówno Ci w Galicji, jak i na wschodzie najpierw musieli sami określić swoją odrębność, by następnie zacząć budować własną świadomość wobec innych społeczeństw[295].

Uważam, że ukraińska tożsamość narodowa była kształtowana stopniowo. Na początku XIX wieku Rusini mogli liczyć co najmniej na autonomię, jednak zmieniające się warunki społeczno-polityczne XIX wiecznej Europy stały się przyczyną wzrostu poczucia ukraińskiej tożsamości narodowej, wytwarzając tym samym przekonanie, że naród ukraiński może stanowić czynnik tworzący własną strukturę polityczną, czyli państwo. Niewątpliwe istotną rolę spełniały tutaj wartości kulturowe: język, religia, tradycja i historia. Duży wpływ obok świadomości narodowej wywierała także świadomość państwowa, stanowiąca przejaw stosunku społeczeństwa do aktualnej organizacji państwowej.

Patrząc na historię należy zauważyć, że każdy naród w mniejszym lub większym stopniu identyfikował się z interesem państwa na terytorium którego występował. Wynikiem tego był patriotyzm państwowy, czyli poczucie świadomości państwowej będącej wynikiem oddziaływania rozumu, emocji i wiary.

Naród w kontekście wspólnoty kulturowej był wspólnotą albo posiadającą własne państwo, albo żyjącą w danym państwie, natomiast naród określany jako wspólnota polityczna posiadał już własne państwo. Przykład Ukraińców zamieszkujących Galicję na przełomie XIX i XX wieku pokazał, że państwo traktowane jako obce, nie zawsze

[292] H. Paszkiewicz, *Powstanie narodu…* s. 322-325.
[293] A. Wilson, *Ukraińcy,* tłum. M. Urbański, Warszawa 2004, s. 23-26.
[294] Zob. L. Podhorodecki, *Sicz Zaporoska*, Warszawa 1978.
[295] A. Wilson, *Ukraińcy* s. 73.

było wrogie wobec danej grupy. Patrząc na naród ukraiński można stwierdzić, że wspólnota będąca na etapie klarowania własnej tożsamości była już w stanie wskazać swoją podmiotowość. Mimo, że Rosjanie i Polacy negowali aspiracje narodowe Ukraińców, traktując ich jako albo część składową wielonarodowego państwa polskiego, albo jako obszar Rusi historycznej, to można było dostrzec tożsamość etniczną Rusinów i rodzący się nacjonalizm ukraiński na ziemiach polskich. Kształtująca się tożsamość narodowa Ukraińców była dostrzegana przez młodą szlachtę ukraińską. Rosyjski pisarz Mikołaj Gogol pyta - czy jest to dusza chochłacka czy rosyjska?

Należy podkreślić, że ukraińska świadomość kształtowała się przez kilka stuleci wspólnej historii Ukraińców, Rosjan, Polaków, czy Litwinów. W jednej z wypowiedzi hetman Iwan Mazepa stwierdził: *„Małoros, który łączył sympatię do Ukrainy, jej przyrody, pieśni itd. z wierną służbą imperium rosyjskiemu, był jedną z typowych figur ukraińskiej historii politycznej i kulturalnej XIX wieku"*[296]. Natomiast zdaniem Michała Drahomanowa, XIX wiecznego ukraińskiego historyka, etnologa i działacza społecznego, *„dziewiętnastowieczna Rosja to jedno państwo, dwa języki i trzy kultury literackie"*[297].

Dla wielu przedstawicieli ukraińskiej szlachty nie było sprzeczności między patriotyzmem „małorosyjskim" i „wielkorosyjskim", niejednokrotnie nazywając imperium rosyjskie swoim państwem, stąd dla Romanowów kształtujące się elity ukraińskie nie wyszły poza hasło nadania ziemiom ukraińskim autonomii. Wprawdzie rodzący się ruch narodowy głosił program federalizmu państwowego, a nawet Rewolucyjna Partia Ukraińska zadeklarowała postulat zjednoczenia państwa ukraińskiego na wszystkich terytoriach zamieszkiwanych przez Ukraińców, to jednak hasła te nie zyskały na popularności. Ukraińscy XIX wieczni działacze narodowi w swoich deklaracjach nie wychodzili poza koncepcje federalistyczne. Inaczej sytuacja rysowała się w liberalnej monarchii Habsburgów, gdzie pojawiła się idea państwa ukraińskiego. Krytykowano ruch moskalofilski wśród Rusinów na terenie Galicji i pojawiła się wyraźna odrębność kulturowa Ukraińców od Polaków. W 1898 roku młodzież akademicka we Lwowie wysunęła nawet postulat niepodległości państwa

[296] J. Kochańczyk, *Grzechy Kozaków. Tajne i poufne sekrety historii,* Wydawnictwo internetowe e-bookowo, 2012, s. 100.
[297] G. Markiewicz, *Świadomość państwowa Polaków i Ukraińców na przełomie XIX i XX wieku* (w:) *Historia, mentalność, tożsamość: miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku*, red. Pisulińska J., Sierżęga P., Zaszkilniak L., Maternicki J., Rzeszów 2008, s. 345.

ukraińskiego w granicach etnograficznych, a żądanie pełnej niepodległości Ukrainy znalazło swój wyraz także w programie Ukraińskiej Partii Socjal-Demokratycznej, jednak wówczas ideały polityczne nie przełożyły się na działalność praktyczną[298].

Wielu badaczy zadaje sobie pytanie, czy na przełomie XIX i XX wieku możemy mówić o „ukształtowanym" narodzie ukraińskim. Na pewno do wybuchu I wojny światowej inaczej ta kwestia wyglądała pod panowaniem Rosji i inaczej w Autro-Węgrzech. Historia pokazuje, że sama odrębność etniczno-językowa danego narodu nie stanowiła podstaw do postulowania prawa do samostanowienia, a w większości przypadków same narody domagały się praw wolnościowych, wyznaczając sobie granice własnych roszczeń.

Trudno mówić o wytworzeniu na początku XX wieku ogólnonarodowej tożsamości narodowej Ukraińców z uwagi na trudne dziedzictwo historyczne poprzednich epok. Problemem nie były tu jednak tożsamości narodowe poszczególnych społeczeństw tylko dziedzictwo modelu państwa narodowego. Zdaniem Ernesta Gellnera zrodziło to logikę narodowego egoizmu, czyli przekonanie, że narody w naturalny sposób są ze sobą skonfliktowane, a interes własnego narodu stanowi podstawowy wyznacznik etyki politycznej oraz społecznej. Według teorii Gellnera narody to wytwory nacjonalizmu, które powstają w wyniku przypisującego jednostki narodowe jednostkom politycznym. Jego teoria dopuszcza stosowanie siły, przemocy i nacisku, zarówno politycznego jak i ekonomicznego, co widoczne było w drugiej połowie XIX wieku[299].

W latach 80. XX wieku Gellner razem z czeskim historykiem Miroslawem Hrochem oraz Benedictem Andersonem[300] zwrócili uwagę na modernistyczne podejście, gdzie naród uznawano za wspólnotę wyobrażoną, która jest suwerenna, niezależna i stanowi rezultat modernizacji. Taka wspólnota jest aktem kreacji, kształtuje się w trójetapowym procesie. Najpierw pojawia się zainteresowanie folklorem, które prowadzi do zintensyfikowanych badań etnograficznych. Następnie występuje agitacja, czyli próba ekstrapolacji na członków określonej grupy, a dopiero w ostatnim, trzecim stadium mówimy o utworzeniu niezależnego państwa[301].

Na tym tle M. Hroch wyróżnił trzy etapy rozwoju narodu i ruchu narodowego: fazę naukową (zainteresowanie językiem, historią lub folklorem), fazę agitacji narodowej

[298] Tamże, 335-347.
[299] E. Gellner, *Narody i nacjonalizm*… s. 71.
[300] B. Anderson, *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu,* tłum. S. Amsterdamski, Kraków 1997.
[301] Zob. M. Hroch, *Małe narody Europy. Perspektywa historyczna,* tłum. G. Pańko, Wrocław 2003.

i etap ruchu masowego (wśród czynników sprzyjających mobilności społecznej wymienia obecność i występowanie konfliktów różnych grup społecznych, w tym konflikt klasowy)[302]. Jak pisze Hroch „*im bardziej sławna była narodowo aktualizowana przeszłość, im silniejsze było kiedyś państwo, do którego mógł się ruch narodowy odwołać, tym większy nacisk kładziono na historię jako na jeden z podstawowych argumentów za prawem do narodowego istnienia*"[303].

Narodziny nowoczesnych narodów to długofalowy proces, który kształtuje się w zależności od stanu zaawansowania integracji członków danej wspólnoty wokół idei narodowej oraz w oparciu o teoretyczne osiągnięcia badań w zakresie nacjonalizmu. Warto zauważyć, że przez cały proces socjalizacji człowiek staje się osobą polityczną, przyswaja zwyczaje przyjęte wśród swojego otoczenia i w świecie polityki. Jak twierdzi Talcott Parsons, amerykański twórca funkcjonalno-strukturalistycznej koncepcji systemów społecznych, naród to wspólnota ludzi - obywatele jednego państwa, mieszkający na wspólnym terytorium. Dla Parsonsa teoria społeczeństwa to teoria systemów społecznych, które stanowią całościowe systemy wyodrębnione ze środowiska zewnętrznego, a ich podstawowym zadaniem jest przetrwanie. Według jego teorii nie jest ważna jednostka, tylko role społeczne, które określają i wskazują interesy, normy czy wartości, będące impulsem lub ograniczeniem do działań[304].

W drugiej połowie XIX i początku XX wieku na ziemiach ukraińskich aktywna działalność ruchów narodowych (zarówno ukraińskich, jak i rosyjskich) spowodowała wyłonienie się trzech projektów ukraińskiej tożsamości.

Pierwszy projekt - koncepcja rosyjska, głosząca wspólnotę narodów Europy Wschodniej, odwoływała się do wspólnej kultury, religii i narodowej identyfikacji narodów słowiańskich. Według koncepcji rosyjskiej zarówno Rosja, jak i Ukraina stanowią część słowiańskiego świata i tak powinny być postrzegane.

Druga propozycja - koncepcja tożsamościowa „ukraińska" rozwinęła się pod wpływem ukraińskiego nacjonalizmu. Była odmienna od rosyjskiej wizji postrzegania Słowian i przeciwstawna do niej. Warto podkreślić, że nurt ten zaczął kształtować się pod wpływem wzrastającego nacjonalizmu rosyjskiego, uznającego Ukrainę jako część Rosji.

[302] M. Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, New York 2000.
[303] M. Hroch, *Małe narody Europy…* s. 131.
[304] Zob. T. Parsons, *Sociological Theory and Modern Society*, New York 1967.

Odpowiedzią na te dwie przeciwstawne idee było wyłonienie się trzeciego projektu – tożsamości „małoruskiej" propagowanej przez władze w Moskwie i uznające Ukrainę jako część ogólnorosyjskiego Imperium Rosyjskiego. Na tym tle zmiany przyniósł XX wiek, gdzie ukształtowały się dwie strategie tożsamościowe: wspomniana „małoruska" oraz „ukraińska właściwa", podkreślająca tożsamość etniczną i kulturową Ukraińców, ale nie głosząca idei niepodległościowych[305].

Odwołując się do wspólnej historii polsko-ukraińskiej nie można pominąć niepodległościowej koncepcji Józefa Piłsudskiego, która opierała się na planie federacyjnym, czyli na budowie federacji Polski, Litwy, Białorusi, Ukrainy i jeszcze ewentualnie innych państw Europy Środkowej. To pomysł zbudowania niezawisłych państw narodom białoruskiemu, litewskiemu, a przede wszystkim ukraińskiemu i następnie ich związanie z Polską, tak aby utworzyły federację. Józef Piłsudski był zwolennikiem powstania odrębnego państwa ukraińskiego, wyznając pogląd, że Ukraina zagrożona przez Rosję będzie dążyła do zbliżenia z Rzeczpospolitą. Uważał on, że niepodległe państwa ukraińskie i polskie powinny być związane sojuszem wojskowym, prowadząc wspólną politykę zagraniczną. Dla Piłsudskiego niepodległa Ukraina ze względu na swoje rozmiary terytorialne, ze stolicą w Kijowie miała być kluczem do przebudowy Europy Środkowo-Wschodniej imperialnej w kierunku uniezależnienia jej od dwóch mocarstw: Rosji i Niemiec[306]. Podejście federacyjne zakładało, że innym nacjom zamieszkującym Kresy przysługują własne instytucje polityczne, a obowiązkiem Polski było zagwarantowanie wszystkim narodom prawa do samostanowienia.

Przeciwwagą koncepcji federacyjnej był nurt narodowościowy Romana Dmowskiego. Narodowcy pojmowali naród jako wspólnotę etniczną, a za głównego wroga uważali Niemców. Według Dmowskiego, Polska powinna współpracować z Rosją, dążąc do tego by stać się jej sojusznikiem[307].

W czasie zimnej wojny zmodyfikowaną myśl Józefa Piłsudskiego przejęła koncepcja paryskiej emigracji kręgu Jerzego Giedroycia, który od lat 50. XX wieku na łamach „Kultury" razem z Juliuszem Mieroszewskim i Józefem Łobodowskim rozpoczął formułowanie fundamentalnej dla polskiej myśli politycznej koncepcji polityki

[305] Zob. https://www.e-ir.info/2015/03/19/roots-and-features-of-modern-ukrainian-national-identity-and-nationalism/. Strona odwiedzona 11 stycznia 2021.
[306] W. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wrocław 2001, s. 323-329.
[307] N. Davis, *Orzeł Biały, Czerwona Gwiazda,* Kraków 1998, s. 25-26.

wschodniej. Federalizm Jerzego Giedroycia brał się z pełnego podziwu do myśli Józefa Piłsudskiego.

Najdobitniej, realizowaną przez Giedroycia ideę wspierania Ukraińców w ich działaniach na rzecz niepodległości wytłumaczył Konstanty Jeleński, pisząc: *„w przedwojennej polityce obecne były już zalążki podstawowych idei emigracyjnych „Kultury". Marzenie starego marszałka Piłsudskiego o federacji z sąsiadami ze Wschodu (Litwa, Ukraina, Białoruś) było bliskie Giedroyciowi i jego przyjaciołom, byli oni jednak świadomi kolonialnego posmaku wszelkiej nostalgii do imperium Jagiellońskiego, tej unii równych z równymi"*[308]. Należy zauważyć, że środowisko to stworzyło podstawy myślenia jak wyzwolić się spod dominacji Związku Radzieckiego. Uważali oni, że Polska w przyszłości odzyska niepodległość i z przedmiotu stanie się podmiotem polityki międzynarodowej. Twierdzili, iż suwerenność Ukrainy, Litwy i Białorusi była czynnikiem sprzyjającym niepodległości Rzeczypospolitej, natomiast zdominowanie tych krajów przez Rosję otwierało drogę do zniewolenia. Pogodzenie się Polaków z utratą Lwowa, Wilna i Mińska uważali za podstawę pojednania ze wschodnimi sąsiadami i w konsekwencji liczyli na współpracę dla odzyskania niepodległości przez narody Europy Środkowo-Wschodniej, które były podporządkowane ZSRR. Uważali, że Rosja po utracie swoich zachodnich kolonii pozostanie postimperialną atrapą, zajętą własnym losem, „kolosem na glinianych nogach", podmiotem politycznym zdecydowanie bardziej narodowym niż imperialnym[309].

Program „Kultury" stanowił polityczny manifest, zadanie dla przedstawicieli narodów ujarzmionych, a w konsekwencji ich wyzwolenie, integrację i zjednoczenie państw Europy Środkowo-Wschodniej z Europą Zachodnią. Powszechna stała się idea porozumienia Polaków z narodami zza wschodniej granicy i potrzeba pojednania między nimi: *„reprezentacje polityczne narodów Europy Środkowo-Wschodniej powinny podpisać wspólne zobowiązanie, w którym by oświadczono, że terytorialne sprawy sporne rozwiązywane będą dopiero po utworzeniu federacji europejskiej i nie na podstawie ambicji historycznych poszczególnych narodów, ale według zasad sprawiedliwości i dobra całości europejskiej oraz gospodarczej równowagi między poszczególnymi członkami tej federacji"*[310].

[308] K. Jeleński, *„Kultura": Polska na wygnaniu*, „Aneks" Nr 24-25, 1981, s. 240.
[309] Zob. J. Giedroyc, J. Mieroszewski, *Rosyjski „kompleks polski" i obszar ULB,* „Kultura" Nr 9, Paryż 1974.
[310] J. Mieroszewski, *O międzynarodową brygadę europejską,* „Kultura" Nr 11, Paryż 1951, s.79.

Działacze „Kultury" byli przekonani, że Polska powinna zrezygnować z żądań wobec Litwy, Białorusi i Ukrainy i zaakceptować pełną niepodległość tych krajów. Uważali, że utrzymanie dialogu z rosyjskimi demokratami i inteligencją jest koniecznością, a wspieranie suwerenności Litwy, Białorusi i Ukrainy stanowi warunek, który pomoże Rosji odciąć się od chęci odzyskania tych krajów i powrotu na drogę neoimperializmu. Według nich pożądane byłoby włączenie Rosji do europejskich, wspólnotowych struktur gospodarczych, wykluczających jakąkolwiek hegemonię, ale gwarantującą pomyślność, która czyniłaby z agresji anachronizm[311].

W koncepcji polityki wschodniej Giedroycia nienaruszalną zasadę stanowiła konieczność zachowania równowagi między budowaniem dobrosąsiedzkich kontaktów z Rosją i Niemcami, przy równoczesnym utrzymywaniu tak samo partnerskich relacji z narodami byłego ZSRR. Jerzy Giedroyc pozostawał jedynym z nielicznych przedstawicieli środowisk polskich, który nawiązał współpracę z Ukraińcami. Sytuacja międzynarodowa i koniunktura polityczna uległa zmianie w 1991 roku wraz z powstaniem niezależnej i suwerennej Ukrainy. Przedstawiana przez niego idea była odmienna od myśli londyńskich piłsudczyków, gdzie granicę polsko-ukraińską umieszczono na Zbruczu, ale opowiadała się ona nadal za bliską współpracą między Polakami i Ukraińcami[312].

Podkreślając znaczenie koncepcji Giedroycia można przytoczyć Adama Rotfelda, dyplomatę i ministra spraw zagranicznych, urodzonego na ziemiach ukraińskich:, „*największy wpływ na określenie celów i strategii polityki zagranicznej Polski suwerennej wywarły dwie postacie. Mam na myśli Juliusza Mieroszewskiego i Jerzego Giedroycia. Formułowali je w wyjątkowo trudnych warunkach, przy braku zrozumienia w swoim najbliższym emigracyjnym otoczeniu (...) Publicystyka Mieroszewskiego i Giedroycia jest przykładem zwycięstwa ducha nad materią. Świadczy o tym, że myśl i trafne idee ułożenia dobrych i przyjaznych stosunków z sąsiadami na Wschodzie w istocie rzeczy torują sobie drogę i kształtują elity oraz wpływają na proces decyzyjny – nawet jeśli niekiedy wyprzedzają swój czas o kilkadziesiąt lat*"[313].

Jednym z najbliższych współpracowników Giedroycia w sprawach polsko-ukraińskich był ukraiński historyk i politolog Bohdan Osadczuk. Uważał on, że Polacy

[311] J. Pomianowski, *Na Wschód od Zachodu - Jak być z Rosją,* Warszawa 2004, s. 48.
[312] T. Borelowski, *Zarys programu niepodległościowego. Zbiór artykułów,* Jerozolima 1947, s. 24-25.
[313] A. D. Rotfeld, *Polityka suwerennej Polski w niestabilnym świecie*, „Sprawy Międzynarodowe" Nr 4, Warszawa 2008, s.7.

i Ukraińcy powinni mówić sobie prawdę o historii. W swoich wypowiedziach podkreślał, że obowiązkiem polityków na Ukrainie i w Polsce jest czuwanie nad tym, by przyjaźń obu krajów ciągle się rozwijała. Przekonywał, aby patrzeć na stosunki polsko-ukraińskie nie tylko z punktu widzenia relacji między dwoma krajami, lecz z szerszej perspektywy, uwzględniając sytuację geopolityczną i relacje z Białorusią i Litwą[314].

W podobnym tonie wypowiadał się publicysta i poeta Józef Łobodowski, który zwracał uwagę na potrzebę zgodnego współistnienia odrębnych oraz samodzielnych państw polskiego i ukraińskiego. Według niego narody te zmierzając do niepodległości we właściwych dla siebie kierunkach pokonywały charakterystyczną drogę dziejową, a każdy naród zapisał swoją kartę historii[315].

Na początku XXI wieku na nowo zrodziło się pytanie o aktualność doktryny Giedroycia, a zdaniem Bogumiły Berdychowskiej wizja polityki wschodniej Giedroycia pokazała stabilizację położenia Polski na Wschodzie[316]. Niemniej istnieją niebezpieczeństwa, gdy w dyskursie publicznym odwołujemy się do tożsamości zbiorowych. Dzieje się tak, gdy tożsamość narodowa zaczyna być wiązana z moralnością, gdy jeden naród uważany jest za najlepszy i gdy brakuje pluralizmu politycznego, tolerancji, liberalnych i demokratycznych wartości oraz dialogu. W takich przypadkach duma narodowa okazuje się ważniejsza od człowieczeństwa, co rodzi agresję i nacjonalizmy.

Niepodległa Ukraina zmieniła geopolityczne postrzeganie krajów Europy Wschodniej. Stany Zjednoczone zdecydowały się na realizowanie geopolitycznej strategii polegającej na pośrednim wciąganiu w orbitę swych wpływów państw postradzieckich, sąsiadujących z Rosją. Zrezygnowano z dyskusji o sprawach trudnych, o krzywdach wyrządzonych podczas ostatnich wojen. W takim wypadku kwestie tożsamościowe i historyczne schodziły na drugi plan.

Nasuwa się myśl Józefa Szujskiego *„fałszywa historia jest matką fałszywej polityki”*[317] dlatego uważam, że ważna jest pamięć i analizowanie dziejów historycznych, nie uciekając od trudnych spraw łączących naród polski i ukraiński. Zdaniem Izy

[314] R. Guz, *Odszedł Bohdan Osadczuk, orędownik pojednania polsko-ukraińskiego*, „Rzeczpospolita” 19 października 2011.
[315] A. Suchcitz, L. Maik, W. Rojek, *Wybór dokumentów do dziejów polskiego uchodźstwa niepodległościowego 1939-1991*, Nr 8, Londyn 1997, s. 434-436; A. Suchcitz, L. Maik, W. Rojek, *Wybór dokumentów do dziejów polskiego uchodźstwa niepodległościowego 1939-1991*, Nr 119, Londyn 1997, s. 534.
[316] B. Berdychowska, *Powolne przekuwanie sukcesu w klęskę,* „Rzeczpospolita” 24 lipca 2010.
[317] *Ankieta myśl.pl*, „Myśl.pl” Nr 15, jesień 2009, s. 10.

Chruślińskiej, publicystki zajmującej się sprawami wschodu, najważniejsza dla Polski wśród narodów Słowiańskich była Ukraina, mimo historycznej pamięci i faktu, że najgorszym okresem do budowania wzajemnych relacji polsko-ukraińskich była II wojna światowa[318]. Widać zatem, jak ważna jest historia w bieżącej polityce, gdzie przeszłość ma znaczenie dla teraźniejszości i przyszłości.

Tożsamość państwa lub narodu jest trudna do zmierzenia, gdyż łączy się z cechami niematerialnymi, jak kultura czy ideologia. Twórca koncepcji „softpower" Joseph Nye zauważył, że celem stosunków międzynarodowych jest taka aktywność państwa, że bez stosowania sił militarnych czy przymusu ekonomicznego, pozwala realizować przez innych aktorów sceny politycznej swoje założenia polityki zagranicznej[319]. Koncepcja ta wiąże się z polityką Federacji Rosyjskiej wobec Unii Europejskiej. Mimo, że pod licznymi względami Rosja ustępuje państwom unijnym, to nie ulega wątpliwości, że posiada wystarczający potencjał - gospodarczy czy polityczny, ale przede wszystkim militarny, który pozwala jej być wiodącym partnerem wobec państw postsowieckich i krajów unijnych. Rosja ma bogaty rynek pracy i ogromne zasoby energetyczne, a dla Wspólnoty Niepodległych Państw dodatkowo dochodził czynnik bliskości etniczno-historycznej i wspólne dziedzictwo kulturowe[320].

Niemniej pojawia się krytyka, która podkreśla, że Rosja nie potrafi rozwijać instrumentów „softpower" wobec swoich sąsiadów, zwłaszcza krajów Partnerstwa Wschodniego i często odwołuje się do użycia siły. Polityka zagraniczna Rosji mocno ingeruje w politykę wspierania kultury i języka rosyjskiego w państwach postradzieckich, ingerując w ich politykę wewnętrzną i budząc tym samym niepokój tamtejszych elit politycznych. Starsi obywatele przychylnie odnoszą się do polityki rosyjskiej, podkreślając wielokrotnie prestiż światowy ZSRR - sukces w II wojnie światowej, potencjał wojskowy, wpływy polityczne czy podbój kosmosu. Ta pamięć o minionej epoce stanowi żywy element podtrzymujący tożsamość narodową obywateli w wielu krajach poradzieckich. Wprawdzie popularność języka rosyjskiego nie jest tak duża jak w okresie radzieckim, ale pozostaje on podstawowym językiem komunikacji między krajami byłego bloku radzieckiego i to nie tylko w relacjach politycznych, ale także kulturalnych, społecznych oraz gospodarczych wobec Rosji[321].

---

[318] I. Chruślińska, *Przemyśleć wszystko na nowo,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 5 (XIII)/2010, s. 156-166.
[319] J. S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York 2004.
[320] Zob. N. Popescu, *Russia's Soft Power Ambitions*, CEPS Policy Brief Nr 115, 2006.
[321] R. Łoś, *Russia's Soft Power,* "Historia i Polityka", Nr 38 (45)/ 2021, s. 35-52. https://apcz.umk.pl/HiP/article/download/35417/30760/86874. Strona odwiedzona 10 maja 2022.

Znaczącą rolę odegrała w tej materii Rosyjska Cerkiew Prawosławna, której władze mimo, że są niezależne od Federacji Rosyjskiej współgrają z jej celami w swojej polityce. Patriarcha Cyryl I wielokrotnie opowiadał się za wzmocnieniem jurysdykcji kościoła wschodniego w krajach byłego Związku Radzieckiego. Od zawsze silne były na Ukrainie media prorosyjskie, które liczebnie przewyższały nadawców europejskich i amerykańskich. Popularne były rosyjskie serwisy informacyjne takie jak „RIA Nowosti", „Regnum", „Interfaks" czy „Inosmi" oraz gazety „Argumienty i Fakty", „Komsomolskaja Prawda", które wydawane są poza granicami Federacji Rosyjskiej. Dziennikarze promoskiewscy od zawsze podkreślali stabilność polityczną i wzrost gospodarczy Rosji, mówili o korupcji występującej na Ukrainie, zwłaszcza po „Pomarańczowej Rewolucji", co według nich spowodowane było wpływami Zachodu[322]. Patrząc na koncepcję „softpower" widać, że ekspansjonistyczne działania rosyjskie zagrażają tożsamości narodowej i politycznej Ukrainy. Dodatkowo wiele rosyjskich organizacji pozarządowych działających w dużych miastach ukraińskich była mocno wspierana przez kapitał rosyjski. Oceniając rosyjską „softpower" widać, że w ostatnich latach częste deklaracje rosyjskich prezydentów Dmitrija Miedwiediewa i Władimira Putina współpracy z Zachodem i modernizacji państwa sprawiały, że stosunki łączące Rosję z krajami poradzieckimi osłabły. Dodatkowo coraz widoczniej krytykowany był przez zachodnich obserwatorów rosyjski model państwa, rozrastająca się korupcja, nieefektywna transformacja społeczno-gospodarcza kraju, a zwłaszcza ingerowanie w politykę wewnętrzną byłych republik, co zagrażało ich suwerenności, tożsamości narodowej i politycznej.

Przywołując badacza Włodzimierza Paterka nacjonalizm można podzielić na trzy kategorie: nacjonalizm oddolny (wywołany w skutek niezadowolenia i frustracji społecznej), nacjonalizm odgórny (wywodzący się z manipulacji przywódców politycznych, którzy musieli liczyć się z nastrojami społeczeństwa) oraz nacjonalizm generowany z zewnątrz (inne państwo jest inspiratorem nacjonalistycznych zachowań konkretnego społeczeństwa)[323].

Możemy również wyodrębnić inny podział na: nacjonalizm społeczności większościowych, który zwraca się w stronę imperialnej ekspansji; oraz nacjonalizm

[322] J. Ćwiek-Karpowicz, *Rosja wobec wschodniego sąsiedztwa Unii Europejskiej-problemy z realizacją koncepcji softpower,* „Sprawy Międzynarodowe" Nr 4, Warszawa 2011, s. 61.
[323] W. Paterek, *Nacjonalizm* (w:) *Konflikty współczesnego świata,* red. Borkowski R., Kraków 2001, t. 1, s. 89-90.

społeczności mniejszościowych, który wywodzi się z poczucia odrębności i dążenia do niezależności. Patrząc na nacjonalizm ukraiński można dostrzec, że zrodził się on jako nacjonalizm mniejszości, po uzyskaniu własnego państwa na początku XX wieku, był agresywny i dynamiczny.

W podobnym tonie wypowiedział się Mykoła Riabczuk*: „Ukraińska ideologia narodowa to ideologia mniejszości (...) Ideologia ta jest niemal pozbawiona wpływu na etnicznie niejednorodnym i przeważnie rosyjskojęzycznym południu i wschodzie kraju oraz w ograniczonym stopniu wpływa na centralną Ukrainę, pod względem etnicznym przeważnie ukraińską, ale językowo mieszaną. Jedynie na zachodniej Ukrainie ukraińska ideologia narodowa posiadała naprawdę stabilny grunt społeczny, ale ta część kraju ma stosunkowo małe znaczenie – pod względem ludności, terytorium, potencjału gospodarczego, a przede wszystkim pod względem wpływowości lokalnych elit i poziomu ich inkorporacji do struktur władzy centralnej”*[324].

Ukraińcy jako naród w znaczeniu politycznym pojawili się dopiero w XIX wieku, stąd odwołując się do teorii brytyjskiego teoretyka nacjonalizmu Smitha można zauważyć, że część narodów pojawiła się w okresie przednowoczesnym, przeważnie wykształcając się z ethnie, czyli protonarodów. Zdaniem Smitha, aby skutecznie zrozumieć współczesne narody i nacjonalizmy należy poznać ich przednowoczesne korzenie, gdyż mity i stereotypy narodowe zrodziły się w odległej przeszłości. Smith widział różnice między przednowoczesnymi i nowoczesnymi narodami oraz dostrzegał dynamikę przemian tożsamości etnicznych i narodowych, a prowadząc badania wielowymiarowych tożsamości wysunął tezę, że nie istnieje czysto obywatelski i wyłącznie etniczny nacjonalizm: *„Tak wiele nacjonalizmów zmienia z biegiem czasu swój charakter i tak wiele czerpie z elementów obu biegunów typologii, że pierwotne rozróżnienie analityczne traci sporo ze swej praktycznej wartości”*[325].

Stosując powyższą typologię Smitha wobec Ukraińców można zauważyć, że jako ukraiński protonaród istnieli Rusini. Działały również różne formy autonomii jak Sicz Zaporoska, Hetmanat czy Ukraina Słobodzka. Jednak dopiero w XVII i XVIII wieku zaczęła pojawiać się tożsamość ukraińska, która w XIX wieku zaczęła się rozwijać. Mówiono o narodzie ruskim, w skład którego wchodzili: stan szlachecki, mieszczaństwo, Kozacy, a nawet chłopi. Za przodków Rusinów niektórzy duchowni i Kozacy uznawali

[324] M. Riabczuk, *Od Małorosji do Ukrainy*, tłum. O. Hantiuk, K. Kotyńska, Kraków 2002, s. 101-102.
[325] A. Balcer, *Ukraina-nie taka prosta historia,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 3-4 (XXXV)/2014, s. 163, 168.

Sarmatów lub Chazarów, co zawarł w swojej Konstytucji Benderskiej Filip Orlik na początku XVIII wieku[326].

Wykształciła się także mityczna etnogeneza Rusinów, odwołująca się do nomadycznych ludów z Wielkiego Stepu. Należy zauważyć, że do początku XVIII wieku Ruś Czerwona pozostająca w składzie państwa polskiego była bastionem prawosławia, rozwijała się tu kultura ruska, powstawała poezja i sztuka. Z tego okresu pochodzi Historia Rusów, nieustalonego autorstwa, w którym podkreślono szczególne znaczenie wojny religijnej i narodowej lat 1648-1654, a uznając Ukrainę za część Rosji postulowano uzyskanie przez nią autonomii. Warto podkreślić, że od XVII wieku ziemie ukraińskie były teatrem licznych wojen, buntów i rebelii, które także wynikały z różnic społecznych. Na odrębność ukraińską wskazywał stosunek Carskiej Rosji wobec prowincji małorosyjskich, które zdaniem Carycy Katarzyny II powinny zostać zrusyfikowane: *„Prowincje (...) należy jak najbardziej łagodnymi sposobami doprowadzić do tego, żeby zruszczaty i przestały ciągnąć jak wilki do lasu”*[327].

Głównym celem Moskwy była rusyfikacja kultury i języka ukraińskiego, co określone zostało dokładnie w zarządzeniu carskim, a także w ukazie emskim z 1876 roku. Bezpośrednią przyczyną wydania tego ukazu było tłumaczenie Pisma Świętego na język ukraiński, co według rosyjskich władz cerkiewnych i świeckich było niebezpieczne oraz mogło doprowadzić do oderwania najpierw cerkwi ukraińskiej od rosyjskiej, a w dalszej kolejności całej Ukrainy od Rosji. Decyzje carskie zalecające nauczanie wyłącznie języka rosyjskiego w podległych imperium krajach i ukaz emski zakazujący drukowania książek ukraińskich, broszur, prasy i używania nazwy Ukraina, obowiązujący praktycznie do 1917 roku, doprowadziły do rusyfikacji ukraińskiego języka, kultury, religii i instytucji. Smith zauważa, że wspólnoty narodowe podlegały w takim samym stopniu zarówno procesom zmian jak i rozpadu, które mogły następować stopniowo lub w sposób nagły. Proces ten zachodził w każdym pokoleniu w skutek zewnętrznych zdarzeń i wewnętrznych przemian w grupie. Zmiany widoczne w samej definicji tożsamości narodowej zależne były od różnych parametrów, wyznaczanych przez kulturę, tradycję danego narodu oraz jego dziedzictwo historyczne[328].

[326] W. Korniłow, Zob. http://kornilov.name/staroukrainskiy-yazyik-konstitutsii-filippa-orlika/Strona odwiedzona 15 lutego 2016.
[327] I. Torbakow, *Swój czy obcy? Stereotyp Ukraińca w Rosji XVII–XVIII wieku,* „Między Sąsiadami”, t. 8, 1998, s. 192.
[328] A. D. Smith, *Nacjonalizm. Teoria, ideologia, historia,* Warszawa 2007, s. 34.

Zdaniem Walerija Tiszkowa, rosyjskiego etnologa, naród kształtuje tożsamość narodową i ma dwa podstawowe znaczenia. W znaczeniu pierwszym, naród to społeczność zamieszkująca terytorium należące do określonego państwa, natomiast w drugim to społeczność etniczno-kulturowa - grupa etniczna, która posiada taką samą nazwę, wspólną kulturę i poczucie solidarności narodowej. Pojawia się tutaj pojęcie przynależności narodowej (świadomości narodowej), czyli osobisty wybór każdego obywatela. To deklaracja przynależności do jakiegoś narodu. Ta przynależność kształtuje się od dziecka, przez uczenie się języka narodowego, wspólnej historii i dziedzictwa kulturowego. Tiszkow był teoretykiem „russkiego mira", czyli zjednoczenia narodów ukraińskiego i białoruskiego z rosyjskim. Argumentował on, że *„język rosyjski oraz rosyjska czy sowiecka rosyjskojęzyczna kultura wraz z pamięcią historyczną jednoczą i konstruują ten świat*"[329].

Aleksander Dugin, rosyjski polityk i historyk podkreślał, że terytorium ziem wschodniej Ukrainy (obwody doniecki, ługański, Krym, Okręg Odeski) zamieszkują ludzie należący do różnych grup etnicznych (Małorusini i Wielkorusini). Na terenach położonych na wschód od Dniepru przeważała orientacja prorosyjska, co w sferze politycznej oznaczało sojusz z Moskwą. Jako przykład Dugin podawał, że ludność zamieszkująca ziemie wschodniej Ukrainy zawsze w sondażach występowała przeciwko NATO. Jego zdaniem społeczeństwo Ukrainy zachodniej cechowała tożsamość geopolityczna galicyjsko-wołyńska z historycznymi pozostałościami. Według Dugina, Ukraina przypominała Szwajcarię, gdzie połowa kantonów była katolicka, a druga protestancka. Dugin porównuje także Ukrainę do Belgii, która dzieli się na część walońską i flamandzką. Według wizji Dugina, Ukraina stoi na przysłowiowym „rozdrożu" i grozi jej rozpad, gdy któraś z części narzuci swoją dominację[330].

O idei państwa narodowego i nacjonalizmu podczas stanu konfliktu mówi profesor nauk politycznych Iryna Kresina. Próbuje ona odpowiedzieć na pytanie o przyczyny wojny hybrydowej, która ogarnęła Ukrainę w 2014 roku. Podkreśla, że w skutek odrzucenia agresji lub opuszczenia okupowanego terytorium dochodzi do ukrytych form działań wojennych (walki najemników, gangów), co może prowadzić do zagrożenia bezpieczeństwa państwa, wprowadza anarchię, rodzi kryminalizację polityki i przyczynia się do występowania nowych form ekspansjonizmu. Kresina odwołuje się

[329] W. A. Tishkov, *Russkiy mir: smysl i strategii*, Strategiya Rosii No 7, 2017, ss. 5-15.
[330] Zob. A. Dugin, *Rossiyaobyazanaprinyatvyzov Zapada*, http://www.youtube.com-watch?-v=7DZNQUxd6Rg/. Strona odwiedzona 12 marca 2019.

do prawa międzynarodowego. Jej zdaniem nielegalna kontrola nad terytorium oznacza reżim prawny, którego jedną z form opisywanych przez doktrynę i sądy jest okupacja. Drugim przykładem takiej nielegalnej kontroli jest stosowanie środków związanych z nieformalnymi, niekiedy utajonymi działaniami, które są stosowane ze strony agresora. Zdaniem Kresiny, zmiany w prawie międzynarodowym po II wojnie światowej zatarły granice pomiędzy okupacją uznawaną za oficjalną i tak zwaną „nieuznawaną okupacją", stąd przepisy prawa krajowego i międzynarodowego opisujące agresję Rosji na tereny wschodniej Ukrainy i region Donbasu są niejednoznaczne, a rozwiązań należy szukać tylko w instytucjach sądowych[331]. Potrzeba zmian w ukraińskiej polityce etniczno-narodowej od dawna jest znana wśród specjalistów zajmujących się tematyką prawa oraz socjologów i politologów, którzy podkreślają unowocześnienie przepisów. Kresina zwraca uwagę na zasadność reformy ukraińskiego ustawodawstwa w kwestiach mniejszości narodowych oraz stosunków etniczno-narodowych celem skutecznej ochrony praw obywateli i zbliżenia ukraińskiego prawodawstwa do prawa Unii Europejskiej[332].

Rosyjską wojnę hybrydową na Ukrainie próbują wyjaśnić politolodzy – Yuriy Makar i Ludmila Novoskoltseva. Autorzy zwracają uwagę, że interwencja Rosji na ziemiach ukraińskich, która trwa od 2014 roku popierana jest ideologicznie przez wszystkie kraje rosyjskiego świata. Ich zdaniem proces ten trwa od XIX wieku i nawiązuje do tradycji panslawistycznych oraz rosyjskiego imperializmu w Europie[333].

Podobne spostrzeżenia czyni Walenty Baluk, profesor Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej z Lublina, który zwraca uwagę, że w ostatnich latach Rosja stworzyła armię hybrydową, wykorzystując ją do realizowania działań taktycznych, jak dezinformacja społeczeństwa ukraińskiego w sprawach NATO i Unii Europejskiej, gdzie celem Moskwy jest włączenie Ukrainy do kontrolowanego przez siebie obszaru Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej. Takie działanie prezydenta Putina wpływa na kształtowanie się tożsamości narodowej wśród Ukraińców. Zdaniem Baluka Rosja

[331] I. Kresina, *Nielegalna kontrola terytorium w prawie międzynarodowym oraz ustalenie statusu Donbasu,* „Przegląd Strategiczny", Nr 14, 2021, s. 279-296.
[332] Zob. I. Kresina, *Strategic guidelines of Etno-national Policy of Ukraine: Political and legal aspects,*„Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine" No. 4, Vol. 28, 2021: 52-61; I. Kresina, L. Loiko, V. Yavir, *Political and legal principles of ethnocultural consolidationof Ukrainian society,* Kyiv 2013.
[333] Y. Makar, L. Novoskoltseva, *Rosyjska wizja Ukrainy i Ukraińców przejawem wojny hybrydowej*, „AntePortas-Studia nad bezpieczeństwem" Nr 2(11) 2018, s. 185-196.

traktuje teren byłego Związku Radzieckiego jako swoją strefę wpływów, walczy z Zachodem o przestrzeń i korzyści w tym regionie[334].

Baluk postrzega, że „kryzys ukraiński" związany jest ze zmianami stosunków międzynarodowych i badać należy go z perspektywy społecznej oraz politycznej. Po pierwsze, uważa on, że konflikt ten to wewnętrzny i ideologiczny spór różnych grup etnicznych zamieszkujących ziemie Ukrainy Wschodniej, które walczą ze sobą o wpływy polityczne i ekonomiczne, opierając się albo na Wschodzie (Rosji), albo na Zachodzie (Unii Europejskiej i USA). Po drugie, kryzys ukraiński wynika z rosyjsko-ukraińskiego konfliktu o Krym. I po trzecie, stan napięcia na linii Moskwa-Kijów jest według niego typową wojną hybrydową, walką o wpływy i interesy[335].

Na podstawie przytoczonych koncepcji widzimy, że dla jednych historyków i socjologów naród postrzegany był jako wspólnota języka, kultury i tradycji, natomiast dla innych to istnienie świadomości narodowej i wola tworzenia wspólnoty. Na pewno przyczyną do zrozumienia natury powstawania narodów Europy Wschodniej było zrozumienie większości napięć między sąsiadującymi narodami, ich tradycji i kultury. W kulturze wschodniej nacjonalizm odnosił się bardziej do procesów narodotwórczych, jednak wiązały się z nim także koncepcje i postawy ideologiczne. Tam wytworzył się grunt dla organicznych koncepcji narodowych, które były bardziej autorytarne. Nacjonalizm wschodni opierał się na wierze we wspólną kulturę i korzenie etniczne, natomiast zachodnie formy nacjonalizmów odwoływały się do idei, iż naród stanowił racjonalny związek obywateli połączonych wspólnymi prawami i wspólnym terytorium. W zachodniej Europie narody powstawały jako wytwór epoki przemysłowej i nacjonalizmów w skutek likwidacji przywilejów feudalnych. Czynnikami wpływającymi na ten ruch były: nowoczesna administracja, łatwiejszy dostęp do oświaty, upowszechnienie druku, wprowadzenie obowiązkowej służby wojskowej i powszechnego prawa wyborczego.

Podobne stanowisko reprezentowali niektórzy badacze jak Tomasz Kizwalter, który dowodził, że tożsamości narodowe i nacjonalizmy przed XIX wiekiem nie istniały. Patrząc na historię, wytyczanie granic politycznych zgodnych z etnicznymi było trudne, gdyż prawo do danego terytorium dla jednej grupy etnicznej oznaczało dla innych walkę przeciwko okupacji. Celem podejmowanych działań była nieraz asymilacja słabszej

[334] W. Baluk, *Ukrainskiy krizis - grazhdanskayaili „gibridnaya" voyna,* „Wschód Europy, Studia humanistyczno-społeczne", Nr 1(1) 2015, s. 36.
[335] Tamże, s. 19.

wspólnoty etnicznej lub tłumienie ruchów narodowo-wyzwoleńczych na własnym terytorium. Typowym przykładem były tutaj walki o Ruś Kijowską, spory o Iwana Mazepę, Semena Petlurę czy Banderę[336].

Współczesne badania na temat budowy wspólnej narracji o dziejach Europy XX wieku prowadził Tomasz Stryjek. Jego zdaniem zarówno na Wschodzie, jak i na Zachodzie Europy następuje ewolucja strategii polityki pamięci, a najwięcej nieporozumień występuje u podstaw wspólnej historycznej koncepcji europejskiej. Stryjek argumentuje, że na Ukrainie taka narracja dopiero się kształtuje. Wprawdzie mówiło się o narodowej strategii tożsamościowej za prezydenta Petra Poroszenki (2014-2019), jednak po wyborach w 2019 roku nie podejmowano dialogu w kwestii narodowej strategii tożsamościowej, mimo że Ukraina nie znalazła się w orbicie wpływów Republiki Rosyjskiej, jak to było po rządach prezydenta Wiktora Juszczenki w 2010 roku[337].

Jarosław Hrycak, ukraiński historyk i były dyrektor Instytutu Badań Historycznych Uniwersytetu im. Iwana Franki zauważył, że na przełomie XIX i XX stulecia powstawały silne ruchy socjalistyczne i narodowe, jak polski, ukraiński czy rosyjski. Hrycak w swoich opracowaniach na temat nacjonalizmu powoływał się na historię. Jego zdaniem w połowie XIX wieku Galicja była zacofanym, rolniczym regionem, ale poprzez fakt, że Rosja represjonowała wszelkie ruchy niepodległościowe, obszar ten stał się geopolitycznym centrum, które przesądziło o losach Europy, w tym Ukrainy. Lwów, obok Kijowa, Petersburga i Warszawy był intensywnie rozwijającym się miastem, w którym popularność zdobył ruch społeczny rusofilów i ukrainofilów. Zdaniem Hrycaka charakterystyczne jest to, że żaden z tych nurtów po koniec XIX wieku nie postulował niepodległości Ukrainy. Główna różnica dotyczyła tylko orientacji geopolitycznej - na Rosję, lub na Ukrainę. Dla Rusofilów najważniejsza była Święta Ruś, religia i prawosławny świat. Nie popierali oni zmian i wierzyli w konserwatywną utopię. Natomiast Ukrainofile, ze swoim liderem, pisarzem Iwanem Franko byli lewicowymi utopistami, stanowili tak zwane pierwsze pokolenie świeckiej inteligencji, wierzyli w radykalizm, połączenie ruchu narodowego i agrarnego marksizmu. Na poglądy Iwana Franko duży wpływ wywarła idea Mychajły Drahomanowa, przywódcy lewicowej utopii, który uważał, że ukraiński patriota powinien być socjalistą, a bycie patriotą oznaczało

[336] Ł. Adamski, *Narody państwowe i ich ludowi sąsiedzi,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 6 (XIV)/2010, s. 109-114.
[337] T. Stryjek, *W kręgu różnić i nieporozumień. Zachód i państwa Wschodu wobec wyzwania budowy wspólnej narracji o dziejach Europy w XX wieku,* „Studia Socjologiczno-Polityczne", Warszawa 2(13)/2020, s. 15-41.

obronę chłopstwa i ziemi. Ta ideologia zaczęła działać w dwie strony - każdy Ukrainiec musiał być socjalistą, a każdy socjalista na Ukrainie - Ukraińcem. Na początku Drahomanow działał w Kijowie, ale gdy tam zabroniono działalności ukraińskiego ruchu przeniósł się do Lwowa, gdzie napotkał nową rzeczywistość - ludzie nie czytali książek, nie prowadzili dyskusji politycznych i filozoficznych, a wprowadzanie w życie idei radykalnych graniczyło z absurdem. Dla niego Galicja był prowincją, w której nie było przemysłu i proletariatu. Warto jednak podkreślić, że z czasem stała się prężnie działającym ośrodkiem, tak zwanym „Piemontem narodowym" zarówno dla Polaków jak i Ukraińców. Zaczęły rozwijać się galicyjskie miasta, a wszyscy młodzi intelektualiści chcieli mieszkać we Lwowie. Tak też było z Iwanem Franko, który do dwudziestego roku życia był rusofilem, a pod wpływem idei Drahomanowa stał się ukrainofilem[338].

Teorie nacjonalizmu podejmował także Umut Ozkirimli, turecki politolog, który zdefiniował nacjonalizm jako „dyskurs", rodzaj wyobrażenia i interpretacji świata. Traktuje on nacjonalizm jako układ odniesienia, w którym widoczne są trzy możliwości rozumienia dyskursu nacjonalistycznego. W pierwszym znaczeniu, otaczająca rzeczywistość jest podzielona na „my" i „oni", gdzie każda grupa posiada swoją tożsamość i odrębność. Druga opcja odwołuje się do podejścia historycznego, gdzie decydenci polityczni i rządzący wykorzystują historyczny rozwój kraju do legitymizacji swoich działań politycznych, a polityka staje się narzędziem w rękach określonej grupy społecznej. W końcu trzecie rozumienie nacjonalizmu powiązane jest z terytorium, gdzie wspólnota na określonym obszarze tworzy obraz swojego „domu". Ozkirimli w swojej koncepcji nie trzyma się sztywnych ram i reguł, gdyż podkreśla, że dyskurs nacjonalizmu może mieć charakter przygodny i dynamiczny. Może pojawiać się w wyniku różnych procesów społecznych, które są zmienne i mogą być wynikiem negocjacji między społeczeństwami. Ozkirimli staje na stanowisku, że nacjonalizm jest skutkiem współczesnych zmian i przeobrażeń, jak urbanizacja, rozwój przemysłu, biurokratyzacja, czy rozwój nowych ruchów społecznych i kulturowych[339].

W sposób dyskursywny nacjonalizm ujmuje Alan Finlayson, brytyjski teoretyk polityczny. Według niego nacjonalizm to wytwór i rezultat konkretnej praktyki politycznej lub społecznej. To forma ideologicznej narracji, która ukazuje budowę określonej wspólnoty narodowej i systemu jej znaczeń. Jego zdaniem rozwój

[338] Rozmowa z J. Hrycakiem, *Iwan Franko-agent postępu,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 6 (XX)/2011 s. 100-106.
[339] U. Ozkirimli, *Theories of Nationalism. A Critical Introduction,* London 2010, s. 85.

nacjonalizmu nie odnosi się do ogółu społeczeństwa, tylko przejawia się w konkretnym narodzie czy w określonej grupie społecznej. Takie podejście wykorzystywane jest w pojmowaniu nacjonalizmu, jako prawa narodów do samostanowienia, gdyż tutaj treść dyskursu narzuca członkom wspólnoty pewne zasady i wzorce, kto jest uważany za „dobrego", a kto za wroga. Nacjonalizm daje przyzwolenie, aby każdy naród rządził sobą wskazując, że tylko naród jest naturalnym fundamentem dla ustroju społecznego i politycznego[340].

Nacjonalizmy stanowią doskonały przykład tożsamości legitymizujących. Wystarczy wspomnieć teorie odnoszące się do prac Friedricha Meineckego[341] (twórca historii idei - mówi o narodach politycznych, które powstają odgórnie przez poszukujące swojej identyfikacji państwa), Hansa Kohna[342] (opisuje tożsamość mobilizującą w obliczu wrogiej agresji, tożsamości oporu, narody kulturowe i tak zwane: niezachodnie formy nacjonalizmu"), koncepcje Manuela Castellsa[343], czy opracowania Axela Honnetha[344] (podkreśla motywy kulturowe wpływające na uznanie danej tożsamości).

Ziemowit Szczerek, pisarz i laureat Paszportu Polityki w 2014 zwrócił uwagę, że Ukraina w XXI wieku w swoim chaosie jest zaskakująco spójna, gdyż w całym kraju ten nieporządek wygląda podobnie. Dodatkowo Ukraińcy odtwarzali u siebie Zachód nie taki jaki on jest, ale taki jakim go widzieli i eksponowali, a zwłaszcza to co w nim najbardziej im się podobało. Jak zauważył Szczerek, Ukraińcy na małą skalę wprowadzali zachodnie standardy demokratyczne i nawet popierali niektóre środowiska, które odwołują się do słowiańskości, godząc się z wieloletnimi wpływami rosyjskimi czy radzieckimi na ukraińską przestrzeń i społeczeństwo. Jego zdaniem Ukraińcy szukają obecnie czegoś „innego", próbują się jednoczyć wokół wspólnych symboli jak tryzub, flaga, Hołodomor, Kozaczyzna, Ruś Kijowska czy kultura ludowa. Szczerek mówi, że symbole zachodnioukraińskie zostały zaakceptowane przez społeczeństwo, gdyż na ukraińskim Majdanie głównym hasłem wydarzeń w 2013 i 2014 roku stało się pozdrowienie upowskie „Sława Ukrajini - herojam sława", co urosło na miarę ogólnopaństwowego symbolu. Powiewały flagi ukraińskie, UPA i Unii Europejskiej. Ten chaos symboliczny

[340] A. Finlayson, *Nacjonalizm* (w:) *Ideologie polityczne: wprowadzenie*, red. Geoghegan V.W., Wilford R., London – New York 2014: 100-120.
[341] Zob. F. Meinecke, *Weltbürgertum und Nationalstaat. Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaates* (1908); F. Meinecke, *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte* (1924); F. Meinecke, *Die Entstehung des Historismus* (1936).
[342] Zob. H. Kohn, *The Idea of Nationalism*, New York 1967.
[343] Zob. M. Castells, *The Power of Identity*, Cambridge 2004.
[344] Zob. A. Honneth, N. Fraser, *Redystrybucja czy uznanie? Debata filozoficzno-polityczna*, tłum. M. Bobako, Wrocław 2005.

był uderzający dla zewnętrznego obserwatora. Niemniej utrwalony podział na zachodnią i wschodnią Ukrainę coraz bardziej się uwidaczniał. Zachód uznawał wschód za gorszy, a wschód zdając sobie z tego sprawę odpowiadał niechęciom. Zdaniem Szczerka, trudno jest „wyczuć" kiedy Ukraina stanie się silnym i atrakcyjnym dla obywateli państwem i kiedy całkowicie ukształtuje się ukraińska tożsamość, a regionalne różnice zamiast antagonizować, wzbogacą Ukraińców[345].

Podsumowując, należy zauważyć, że przed 1989 roku Europejczycy budowali swoją świadomość w kategoriach „my" (Wspólnota Europejska) - „oni" (kraje byłego bloku socjalistycznego), natomiast teraz nikt nie jest wykluczany z racji swojego pochodzenia, wyznawanej religii czy wartości. Unia Europejska posiada wspólny fundament zasad i praw, wymaga akceptacji dla demokracji, indywidualizmu, społeczeństwa obywatelskiego, czy wartości liberalnych. Warunki te zostały opisane w karcie praw podstawowych i traktatach. Ta europejska tożsamość polityczna oparta jest o idee i wartości, które budują integrację europejską. Jest modelem bardziej konstruktywistycznym niż esencjalistycznym, wymaga akceptacji i tolerancji, jest otwarta na dialog i budowanie europejskiego społeczeństwa[346].

Wschodnia granica Unii Europejskiej odgrywa szczególną rolę, to linia podziału między Unią Europejską i Europą Wschodnią, a współcześnie granica wojny. Specyficzną cechą tego obszaru są wspólne związki kulturowe, społeczne, historyczne i etniczne łączące ich mieszkańców. Kwestie rozszerzenia Unii Europejskiej stają się dla Ukrainy dodatkowym impulsem do zintensyfikowania współpracy gospodarczej i politycznej. Rosja pozostaje nadal największym i najważniejszym wschodnim sąsiadem Unii Europejskiej, z kluczową współpracą gospodarczą w sferze energetycznej[347].

W sprawach narodowościowych podejmuje się różne próby ustalenia definicji narodu i nacjonalizmu. Uważam, że ze względu na cel niniejszej pracy, którym jest badanie ukraińskiej tożsamości narodowej wśród młodych Ukraińców, szczególną uwagę należy zwrócić na fakt, który odróżnia daną jednostkę, grupę, zbiorowość od innych i co sprawia, że mimo zmian na geopolitycznej mapie Europy, Ukraińcy są narodem o ukształtowanej tożsamością narodowej, a podczas zrywów zbrojnych potrafią głosić

[345] Rozmowa z Z. Szczerkiem, *Stymulacja płynną wiagrą*, Nowa Europa Wschodnia, Nr 2 (XXXIV)/2014, s. 7-14.
[346] Z. Mach, *Tożsamość europejska-dzieło ewolucji czy konstrukt polityczny?* (w:) *Europejskie wyzwania-dziś i jutro*, Kraków 2009, s. 127-128.
[347] E. Teichmann, M. Weresa (red.), *Rozszerzona Unia Europejska i jej wschodni sąsiedzi,* Warszawa 2005, s. 17.

hasła niepodległościowe, które stanowią wyraz emancypacji społecznej w ramach wieloetnicznego państwa narodowego. Trudno jest kształtować jedną europejską tożsamość, jednak warto zwrócić uwagę, że nie może ona kłócić się z tożsamościami narodowymi, nie powinna odnosić się do jednego dziedzictwa kulturowego, bo takiego w Europie nie ma. Uważam, że warto skupić na kształtowaniu wspólnej europejskiej tożsamości politycznej, opartej o wzorzec obywatelskich wartości.

Próba odpowiedzi przez młodego Ukraińca, czy Ukrainkę na pytanie: Kim jestem? Kim jesteśmy? może wywoływać różne odpowiedzi, nie tylko z uwagi na narodowe korzenie i pamięć historyczną, ale wpływają na to czynniki zewnętrzne, jak geopolityka czy kształtująca się tożsamość europejska. Należy zauważyć, że skończyła się epoka Związku Radzieckiego, rządów ukształtowanego ładu politycznego, gdzie każdy znał swoje miejsce i rolę. Współcześnie stan świadomości narodowej obywateli zależy od wielu czynników, a przede wszystkim od tradycji historycznej i stopnia rozwoju kultury narodowej i politycznej. Ponadto sfera narodowa i socjalna stanowią nierozerwalny obszar życia każdego społeczeństwa, wzajemnie się przenikając i uzupełniając, a każdy ruch narodowy połączony jest z ruchem społecznym.

Popieram pogląd, że na tożsamość jednostki wpływa historia, a także dziedzictwo kulturowe, uwarunkowania społeczne i polityczne. Nie sposób nie uwzględnić procesów socjalizacji i edukacji człowieka, takich jak styl życia, wpływ rodziny, własny światopogląd, wyznawane wartości, tradycja, religia, autorytety czy nawet stereotypy.

W moim przekonaniu Ukraińcy są narodem historycznym, mają wspólne dzieje i tradycje kulturowe. Nazwa Ukraina istnieje od XII wieku i przez stulecia obecna była w przekazach historycznych. Określając podejście teoretyczne przychylam się do teoretyków, którzy tożsamość narodową utożsamiają z identyfikacją narodową, pamięcią historyczną, wspólnym pochodzeniem, czy dziedzictwem kulturowym. Jednak patrząc na współczesną globalizację w badaniu tożsamości nie można pomijać uwarunkowań społecznych i politycznych, które wpływają na jednostkę i kształtują wiele postaw oraz wartości życiowych.

ROZDZIAŁ III

Rys społeczno-historyczny kształtowania się tożsamości Ukraińców

3.1. Na drodze do politycznej państwowości

Historia Ukrainy i związany z tym proces kształtowania się ukraińskiej świadomości narodowej jest niezwykle różnorodny i skomplikowany, zwłaszcza we wzajemnych relacjach polsko-ukraińskich. Wystarczy wspomnieć okres Rusi Kijowskiej, Bohdana Chmielnickiego, Wielki Głód lat 30, ukraiński nacjonalizm, Organizację Ukraińskich Nacjonalistów, Ukraińską Powstańczą Armię, fiasko prób utworzenia państwa ukraińskiego na początku XX wieku, II wojnę światową, czy okres stalinizmu. Ukraina współczesna od ponad 30 lat jest niepodległym i suwerennym państwem, ma za sobą szereg wyborów i społeczno-politycznych decyzji.

Ukraińcy żyjąc przez stulecia na Rusi Kijowskiej, w państwie litewskim, później w Rzeczypospolitej z jednej strony przyswajali łacińską zachodnią organizację państwa i społeczeństwa, natomiast z drugiej odczuwali silne pokrewieństwo etniczne z państwem moskiewskim. Zarówno europeizacja jak i rusyfikacja pozostawiły trwały ślad w sposobie myślenia i zachowania społeczeństwa ukraińskiego, a kilkuwiekowa rywalizacja o wpływy między Polską i Rosją na ziemiach ukraińskich miała nie tylko charakter polityczny, ale także kulturowy i cywilizacyjny.

Od XII wieku ekspansja polsko-litewsko-węgierska na tereny ruskie spowodowała uzależnienie tych ziem. Najwięcej zdobyła Litwa, która opanowała Polesie i wschodnią Ukrainę – Czernihów, Kijowszczyznę i część Podola. Królestwo Polskie objęło w posiadanie Galicję i pozostałą część Podola, natomiast Węgry zajęły Ruś Zakarpacką i Halicką[348]. Do XVI wieku mieszkańców obecnych ziem ukraińskich nazywano Rusinami, mówiono o „narodzie ruskim", który posługiwał się językiem ruskim, natomiast nazwa „Ukraina" w znaczeniu państwowym weszła do potocznego użycia dopiero w czasach Chmielnickiego.

Wielu rosyjskich historyków traktuje państwo ukraińskie jako część Rosji, dla nich Ukraina jest warunkiem istnienia rosyjskiego imperium, które swoimi początkami sięga XV i XVI wieku. W XVII wieku na mapie politycznej Europy Ukraina stanowiła część państwa polsko-litewskiego, tak zwanej Rzeczpospolitej Obydwu Narodów,

[348] D. Gibas-Krzak, *Ukraina między Rosją a Polską,* Toruń 2004, s. 12.

obejmując obszar aż do Morza Czarnego. Warto zauważyć, że ciągła obecność Polaków na Wschodzie powiązana była z projektem unii polsko-litewskich zapoczątkowanych jeszcze w 1385 roku, które ugruntowane zostały przez unię lubelską w 1569 roku. Do Korony zostały włączone wówczas Podlasie, Wołyń, Podole i Kijowszczyzna.

Na wschodniej części dawnej Polski od zawsze zamieszkiwały liczne nacje, wyznawcy różnych religii, społeczności wywodzące się z różnych kultur i kręgów cywilizacyjnych, przez wieki żyjąc w „kresowej" wielokulturowości. Ukrainę Nadnieprzańską w dawnej Rzeczypospolitej zamieszkiwali wolni osadnicy, głównie pochodzenia rusińskiego (ukraińskiego), zwani Kozakami, którzy mieli bronić pogranicza Kresów przed atakami Tatarów oraz osadnicy z centralnej Polski i Mazowsza. Organizacja wspólnoty Kozackiej była typowo wojskowa, zajmowali się licznymi wyprawami przeciwko Tatarom i Turcji, co powodowało ciągłe konflikty Polski z państwem otomańskim[349]. Narodowa przynależność Kozaczyzny była trudna do określenia. Niektórzy uważali Kozaków za chrześcijan, inni za muzułmanów. Zygmunt Herberstein, pisząc „Notatki o Moskowii" uważał „Czerkasów dnieprzańskich" za lud chrześcijański, który zamieszkiwał na granicy z muzułmanami. AndreThevet w swojej „Kosmografii świata" sądził, że są to muzułmanie zamieszkujący tereny zajęte przez chana krymskiego. Natomiast Stanisław Sarnicki w „Opisie dawnej i nowej Polski" z 1585 roku nazywał ich muzułmanami, „Czerkasami"[350]. Podziały te wynikały z różnorodności tych ziem, gdyż pierwsze watahy kozackie były bardzo zróżnicowane demograficznie. Trzon Kozaków stanowili prawosławni Ukraińcy, jednak wielu było niesłowiańskiego pochodzenia, co razem tworzyło paletę różnych wyznań. Warto podkreślić, że na Kozaczyźnie silna była koncepcja ruskiego narodu, gdzie element etniczny próbowano ściśle połączyć z religijnym. Ziemie te nie posiadały jednak w tym okresie wyraźnych cech narodowych, religijnych i kulturowych. Słowo naród i religia prawosławna były określane jako ruskie, zarówno przez samych Rusinów, jak i przez cudzoziemców.

Niektórzy historycy ukraińscy doszukują się państwowości ukraińskiej w czasach Rusi Kijowskiej, jednak to Kozacy w XVII wieku podjęli pierwszą próbę uzyskania samodzielności politycznej ziem ukraińskich terenów Kozaczyzny. Unia Brzeska z 1596 roku uświadomiła Kozakom ich rolę społeczno-polityczną, powodując

[349] Tamże, s. 13.
[350] M. Hrusevs'kyj, *IstorijaUkrajiny-Rusy,* Naukova Dumka, t. 7, Kyjiv 1995, s. 389.

jednak bolesny podział w narodzie ruskim, walkę „Rusi z Rusią" - unici zachowali stanowiska i dobra cerkiewne, natomiast przy dyzunii pozostała głównie szlachta ruska[351]. Warto zauważyć, że po narzuceniu prawosławnym unii brzeskiej zaczęły ścierać się dwa wyznania - chrześcijaństwo wschodnie (prawosławie) oraz nowe wyznanie - unici (grekokatolicy), które przetrwało do dziś na Ukrainie, stając się niemal narodową religią zachodniej Ukrainy[352]. Tu zrodziła się idea podziału Rusi na Wielką i Małą. Unia brzeska tylko zradykalizowała wyznawców prawosławia, popychając ich w stronę Moskwy i uzasadniając tym samym sojusz rosyjsko-ukraiński[353].

W tym okresie wśród kijowskiego duchowieństwa zakonnego narodziła się idea oparcia się na Moskwie w walce o przywrócenie hierarchii prawosławnej, co spotkało się z pozytywnym oddźwiękiem ze strony Romanowów. Połączenie interesu wyznaniowego z koncepcją zbierania ziem ruskich umocniło promoskiewską politykę wśród hierarchów dyzunickich. W ten sposób walka z unią utożsamiła się z „ukraińskim" interesem narodowym. Koncepcję reformy ruskiego prawosławia zaproponował wówczas Piotr Mohyła, który w syntezie kultury wschodnio- i zachodniochrześcijańskiej przedstawił program lojalnej hierarchii w zamian za jej legalność. Przeciwstawiając się promoskiewskiej opcji, chciał przywrócić prawosławiu prestiż poprzez koncepcję patriarchatu prawosławnego w Rzeczypospolitej[354]. Należy zauważyć, że Kozacy występowali w obronie religii prawosławnej i krytykowali unię brzeską, a Kozaczyzna odróżniając się od pozostałych regionów imperium rosyjskiego posiadała samodzielne instytucje samorządowe, własny system podatkowo-finansowy, ustrój społeczny, administracyjny i sądowniczy, kultywowała własną tradycję i kulturę.

Nad świadomością małorosyjską i tożsamością narodową Kozaczyzny badania prowadzili Frank Sysyn i Zenon Kohut, którzy połączyli dynamikę zmian na ziemiach ukraińskich z unarodowieniem Kozactwa ukraińskiego. Według nich Sicz Zaporoska była pierwszym regionem na ziemiach Ukrainy, w którym społeczeństwo zwróciło uwagę na cechy narodowe i tożsamość. Podkreślali oni, że historia tych ziem była wywrotna - najpierw próbowano włączyć Kozaczyznę w skład narodowości ruskiej, potem przyszła

[351] T. Chynczewska-Hennel, *Od Unii Brzeskiej do Unii Hadziackiej-dzieje porażki czy szansy,* Warszawskie „Zeszyty Ukrainoznawcze", t. 4-5, Warszawa 1997, s. 105-117.
[352] K. Grunberg, B. Sprengel, *Trudne sąsiedztwo,* Warszawa 2005, s. 48-56.
[353] S. Płochij, *Między Rusią a Sarmacją; unarodowienie Kozaczyzny ukraińskiej w XVII-XVIII* w. (w:) *Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie,* red. Chynczewska-Hennel T., Jakowenko N., Lublin 2000, s. 161-162.
[354] J. Dzięgielewski, *O tolerancję dla zdominowanych. Polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV,* Warszawa 1986, s. 174-205.

„sarmatyzacja" tych obszarów, czyli próby polonizacji i wtapianie w polską narodowość[355].

Warto zwrócić uwagę na projekt Rzeczypospolitej Trojga Narodów, który zrodził się w 1658 roku przed unią hadziacką. Według tej koncepcji Rzeczypospolita przekształciła się w państwo „trzech narodów". Powstało księstwo ruskie z niezależnym ustrojem sądowniczym i własnym aparatem administracyjnym. Obecna w polskiej myśli politycznej ideologia sarmatyzmu wykorzystywała popularność Kozaczyzny, a z czasem doprowadziła do unarodowienia kwestii kozackiej i przekształcenia jej w ukraińską. Rzeczypospolita uważana była za przedmurze chrześcijaństwa w Europie Środkowo-Wschodniej, stając się symbolem ultrakatolicyzmu i ksenofobii. Ideologia sarmatyzmu była na początku czynnikiem etnicznie i językowo jednoczącym ziemie polskie. Przejawy polskiej fascynacji wschodem możemy zauważyć w twórczości Szymona Starowolskiego, który w „Eques Polonus" i „Sarmatiaebellatores" (Wojownicy Sarmacji) poświęcił dużo miejsca Kozakom zaporoskim, a nawet wśród 130 najważniejszych bojowników sarmackich wymienił przywódców Hetmanatu. Jednak fascynacja Kozactwem w społeczeństwie polskim nie trwała długo. Sytuacja zmieniła się gdy król i szlachta polska zaczęli krytykować coraz bardziej ambitne roszczenia Kozaków, a antypolskie powstania kozackie doprowadziły do zaostrzenia konfliktu. Rabunkowe wystąpienia kozackie i „swawoleństwo" spowodowały represyjne zachowania polskiej władzy. Sam Starowolski w książce „Prawy rycerz" wydanej w 1648 roku gwałtownie odchodził od poprzednich opisów Kozaków jako braci-chrześcijan. Teraz Ruś prawosławna stała się wrogiem na równi z muzułmanami, a prawosławni mieszkańcy nazywani byli schizmatykami, odszczepieńcami i „głównymi nieprzyjaciółmi"[356].

Nie ulega wątpliwości, że to właśnie hasła sarmatyzmu wpłynęły na proces formowania się świadomości narodowej i tożsamości Kozaków, którzy mieli zakorzenione w tradycji umiłowanie wolności i niezależności od władzy centralnej. Kozactwo pozostawiło wśród protonarodu ukraińskiego widoczny ślad. Powstania kozackie, zwłaszcza to największe pod dowództwem Bohdana Chmielnickiego z 1648 roku, mają do dzisiaj poza swym historycznym znaczeniem żywy wymiar polityczny, gdyż wielu historyków ukraińskich, rosyjskich i polskich prowadzi intensywne badania

[355] F. E. Sysyn, *Concepts of Nationhood in Ukrainian History Writing 1620-1690,* Harvard Ukrainians Studies, t. 10, Nr 3-4, December 1986, s. 393-423.
[356] S. Płochij, *Między Rusią a Sarmacją; unarodowienie Kozaczyzny ukraińskiej w XVII-XVIII w.* (w:) *Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie…* s. 157-160.

nad poszukiwaniem korzeni samoistnej Ukrainy właśnie w czasach Kozaczyzny Zaporoskiej. We współczesnej historiografii ukraińskiej, między innymi u Walerija Smolija czy Walerija Stepankova lata 1648-1657 uznawane są jako narodowo-wyzwoleńcza wojna, a nawet jako pierwsza próba uformowania państwa ukraińskiego[357]. Warto podkreślić, że obraz butnego Kozaka oraz hajdamaki stał się wizytówką i wyróżnikiem odradzającego się ukraińskiego ruchu narodowego w XIX wieku.

W 1654 roku na mocy ugody perejasławskiej po przyłączeniu Ukrainy Zadnieprzańskiej do Rosji polityka unifikacyjna i rusyfikacyjna doprowadziła do znacznego ograniczenia autonomii kozackiej. Kresy stały się pomostem między łacińskim Zachodem i bizantyjskim Wschodem. Jak zauważył socjolog, ks. Roman Dzwonkowski, Kresy pozostały sentymentalną nostalgią, ponieważ ukształtowały wiele tożsamości narodowych i stanowią część historii i kultury europejskiej. Według niego Kresy Wschodnie nierozerwalnie były połączone z dziejami Polski, z tych ziem pochodzili wielcy politycy, artyści i pisarze, tam powstawały najpiękniejsze dzieła architektury, rezydencje magnackie, czy twierdze obronne[358]. Warto zwrócić uwagę, że pojęcie „Kresy" oznacza pogranicze i nie ma odpowiednika w języku ukraińskim. W polskiej literaturze naukowej to określenie ziem utraconych przez państwo polskie podczas II wojny światowej, to ziemie peryferyjne gospodarczo, ale ważne dla tożsamości narodowej[359]. Na temat Kresów wypowiadał się też ks. Isakowicz-Zaleski, który zauważył, że dawnej terminem tym określano „dzikie pola", Krym, Zaporoże, a dopiero od niedawna zaczęto to określenie używać w stosunku do obecnej Ukrainy. Jego zdaniem nie jest to nazwa poprawna, niemniej przyjęło się mówić, że ziemie na wschód od rzeki Bug to Kresy Wschodnie[360].

Zdaniem amerykańskiego badacza Samuela P. Huntingtona, autora książki „Zderzenie cywilizacji", widoczny był historyczny rozłam na dwie części ziem ukraińskich: wschodnią zdominowaną przez wpływy orientacji prorosyjskiej oraz zachodnią zdominowaną przez wpływy orientacji proeuropejskiej, łacińskiej i bizantyjskiej. U podstaw takiego podziału były uwarunkowania cywilizacyjno-kulturowe i położenie geograficzne. Wschód od zawsze podatny był na oddziaływanie

[357] W. Smolij, W. Stepankow, *Bohdan Chmelnyckyj, Socialno-politycznyj portret,* Kijów 2009.
[358] *Ankieta myśl.pl,* „Myśl.pl" Nr 15, jesień 2009, s. 7.
[359] T. A. Olszański, *Kresy Zachodnie. Miejsce Galicji Wschodniej i Wołynia w państwie ukraińskim*, Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2013, s. 11.
[360] Rozmowa z księdzem Tadeuszem Isakowiczem-Zaleskim. Brzozów, Brzozowski Dom Kultury, 26 kwietnia 2014. Tekst w posiadaniu autora pracy.

państwa rosyjskiego, a wcześniej Mongołów i Tatarów, natomiast Zachód pozostawał w silnych związkach z państwami Europy Środkowej[361]. Huntington w wytyczonej granicy między cywilizacjami zachodnią (euroatlantycką) i prawosławną dostrzegł zarys trwania Kresów. Dla niego Kresy Wschodnie stanowiły zarzewie cywilizacyjnego konfliktu[362]. Kresy po obu stronach Dniepru, przez całe wieki były skupiskiem wielu wschodnich narodów, tam dochodziło do bratobójczych walk podyktowanych głównie walką o swoją tożsamość narodową, ale przez Kresy płynęła też na Wschód kultura europejska i świadomość zachodnia.

Patrząc na rozwój państwowości na terenach ziem ukraińskich warto zwrócić uwagę na wpływy tatarskie i tureckie na południu Ukrainy oraz na rządy Chanatu Krymskiego na Półwyspie Krymskim oraz w krainie Kubań, które trwały przez trzysta lat. Dopiero w 1774 roku Imperium Osmańskie przegrało wojnę z caratem, a niezależny formalnie chanat dostał się pod protektorat Imperium Rosyjskiego, a następnie w skutek interwencji wojsk rosyjskich w 1783 roku został anektowany przez Rosję[363].

Niezależnie od tego jak układały się karty historii to właśnie XVII wiek wyznaczył kierunek ukraińskiemu społeczeństwu, wypracowując nową ukraińską tożsamość. Na początku XVIII wieku wykształcił się na lewobrzeżnej Ukrainie tak zwany sarmatyzm kozacki, który stał się ważnym składnikiem świadomości narodowej w postaci mitu chazarskiego. Zarówno mit sarmacki, jak i chazarski posiadał ideologie etnogenetyczne i genezę narodową, wyjaśniając pochodzenie warstwy rządzącej, która stanowiła nację polityczną. Sarmaci polscy łączyli pochodzenie narodu polskiego z Sarmatami, natomiast przekaz chazarski wywodził pochodzenie Ukraińców od Chazarów. Do pochodzenia sarmackiego mogła kandydować tylko szlachta polska, natomiast w przypadku sarmatyzmu kozackiego starszyzna kozacka. Mit chazarski wywierał silny wpływ na świadomość historyczną elity kozackiej przez cały XVIII wiek, podkreślając różnice między Małorusami i Wielkorusami. Filip Orlik pisząc „Konstytucję" w 1710 roku określał Sicz Zaporoską, czyli Hetmanat jako Ruś, Rosiję, Małorosję, wprowadzając nazwę „Ukraina". Termin naród używał w stosunku do mieszkańców Ukrainy, którą nazywał małorosyjską, natomiast słowo nacja stosował tylko wobec Kozactwa. Jego opis ukazywał małorosyjskie pochodzenie etniczne

[361] J. M. Nowakowski, *Ukraina na zakręcie. Drogi i bezdroża pomarańczowej rewolucji,* Warszawa 2005, s. 64.
[362] A. Nowak, *Kresy-historia bez końca*, „Dzieje Kresów", Kraków 2006, s. 12.
[363] L. Podhorodecki, *Chanat Krymski,* Warszawa 1987.

Ukraińców i kozacką przynależność narodową. W Hetmanacie mówiąc o Ukrainie używano także nazwy „rusko-kozacki naród", czy „kozacki naród małorosyjski". Semen Diwowycz w „Rozmowie Wielkiej Rusi z Małą Rusią" w 1762 roku napisał: *„Od dawnych Chazarów wywodzę swój ród i początek. Nazw najpierw miałam niemało".* Według niego partnerem dla Małorosji nie była Polska tylko Rosja-Wielkoruś: *„Tak myśmy z tobą równi i stanowimy jedność. Jednemu, nie dwom gospodarzom przysięgamy. Dlatego uważam cię za równą sobie".* Byli też i tacy pisarze jak Paweł z Aleppo czy Jean Benoit Szerera dla których Kozacy stanowili odrębny naród. Równolegle rozwinął się w tym okresie swoisty kult Bohdana Chmielnickiego, który został okrzyknięty narodowym bohaterem, a jego idealizowany wręcz heroiczny obraz stał się elementem kultury świadomości małorosyjskiej[364].

Za panowania cara Piotra I zaczęto ograniczać przywileje nadane Ukrainie, powołano urzędnika carskiego przy hetmanie kozackim, który miał prawo decydować o najważniejszych sprawach hetmana i starszyzny kozackiej. Zaczęła się walka caratu z „mazepińskim" (hetman kozacki Iwan Mazepa po wojnie rosyjsko-szwedzkiej został oskarżony przez administrację carską o zdradę) i „polonofilstwem" wśród Kozaków. Kilka lat później powołano Kolegium Małorosyjskie (Pierwsze), w skład którego weszli urzędnicy mianowani przez cara, a dekretem Katarzyny II z 1764 roku zniesiono urząd hetmana kozackiego, powołując na jego miejsce Kolegium Małorosyjskie (Drugie) na czele z generałem-gubernatorem. Jednocześnie rozpoczęto ograniczanie administracji ukraińskiej i pozostałości autonomii cerkiewnej. Ukraina Nadnieprzańska stała się częścią prawosławnego imperium rosyjskiego, a proces uświadamiania własnej odrębności został zahamowany. Po likwidacji Siczy Zaporskiej w 1775 roku język ukraiński przetrwał jedynie na wsi. Wielu Kozaków zesłano na Sybir i Wyspy Słowieckie. Inni zostali wykorzystani do zasiedlania zdobytych przez Rosję terytorium. W XVIII wieku carska Rosja rozpoczęła udany podbój ziem należących do Rzeczypospolitej, a wiek później zrodziło się wielkie rosyjskie imperium Romanowów (obejmujące swoim zasięgiem również dzisiejsze ziemie ukraińskie), które przetrwało do początku XX wieku. Wzmocnienie wpływów rosyjskich na terytorium ziem ukraińskich związane jest przede wszystkim ze zwycięstwami Rosji nad Turkami w XVIII wieku i wyjściem w kierunku Morza Czarnego oraz w skutek trzech rozbiorów

[364] S. Płochij, *Między Rusią a Sarmacją; unarodowienie Kozaczyzny ukraińskiej w XVII-XVIII w.* (w:) *Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie…*s. 165-167.

Rzecypospolitej. Warto podkreślić, że na przestrzeni dziejów relacje ziem ukraińskich z Zachodem osłabły, a z czasem doszło do ich rusyfikacji. Unifikacja Ukrainy Nadnieprzańskiej trwała do I połowy XIX wieku i zakończyła się pełną rusyfikacją szlachty i duchowieństwa ukraińskiego. Likwidacja autonomii ukraińskiej była ciosem dla ukraińskiej tożsamości narodowej, zakazano używania języka ukraińskiego, rusyfikowano wszystkie dziedziny życia społeczno-politycznego, zacierano wszelką odrębność kulturową, tłumiąc jednocześnie ukraiński ruch narodowy. W budowanych przez imperium rosyjskie miastach posługiwano się tylko językiem rosyjskim[365].

Rząd carski nie uznawał ukraińskich dialektów za samodzielny język narodowy, tylko widział w nich małoruskie dialekty języka rosyjskiego. Organizacja kościelna na ziemiach ukraińskich była częścią rosyjskiej Cerkwi prawosławnej. Każde dążenie do kształtowania ukraińskiej tożsamości było uważane za politycznie wywrotowe, a używanie języka ukraińskiego jako języka literackiego było zabronione[366].

W XVIII wieku przetoczyły się przez Ukrainę ludowe bunty ludności nieszlacheckiej (Hajdamaków), często o charakterze narodowym, przejawiające się brutalnością, rozbojami, odwołujące się do idei swobód kozackich, bez jednoznacznie deklarowanych celów działania. Historiografia ukraińska podkreśla liczne ofiary hajdamaczyzny wśród przedstawicieli szlachty, Żydów i księży unickich, co zrodziło podłoża nienawiści między Polakami, Ukraińcami i Żydami[367].

Dopiero rozbiory Rzeczypospolitej i zlikwidowanie autonomii na terenach Ukrainy lewobrzeżnej i prawobrzeżnej oznaczały pozbawienie narodów polskiego i ukraińskiego prawa do niepodległego bytu. W pierwszym rozbiorze część ziem ruskich zamieszkana głównie przez Rusinów dostała się pod panowanie austriackie, natomiast reszta terytorium w drugim i trzecim rozbiorze przypadła carskiej Rosji. Po Kongresie Wiedeńskim w 1815 roku carat stał się „żandarmem Europy", tłumiąc i ostro występując przeciwko wszelkim ruchom narodowowyzwoleńczym. Rosyjskie organizacje słowianofilskie podkreślały specyficzne cechy „rosyjskiej duszy" i występowały przeciwko filozofii oświecenia, co wynikało z obawy przed wpływami zachodniej cywilizacji. Wielbiciele narodu rosyjskiego wyznawali wielkomocarstwowy szowinizm, połączony z ksenofobią wobec innych narodowości i wiary. Jednak pod wpływem

[365] A. Wierzbicki, *Białoruś i Ukraina między Rosją a Unią Europejską*, „Polityka Wschodnia" Nr 1-2/2003, s. 28-29.
[366] M. Hroch, *Małe narody Europy…*s. 37-38.
[367] W. Serczyk, *Hajdamacy*, Kraków 1978, s. 28-42.

europejskiej myśli oświecenia również w samej Rosji zaczęły powstawać organizacje, mające na celu gruntowne zmiany w ustroju i świadomości Rosjan. Idee te docierały także na ziemie ukraińskie, gdzie powstało Stowarzyszenie Zjednoczonych Słowian, głoszące dokonanie przewrotu, wyzwolenie Polski, Czech i Ukrainy oraz innych krajów słowiańskich na zasadach federacji z Rosją[368].

Pierwszy okres budzenia się ukraińskiej świadomości narodowej nastąpił pod zaborem austriackim. Ukraiński ruch narodowy pozostający pod władzą Rosji był w tyle w porównaniu do innych narodów europejskich oraz Rusinów mieszkających w Galicji. Od około 1848 roku ukraińskie hasła narodowe stały się prądem politycznym z nacjonalistycznymi koncepcjami. Rusini z Zachodu - nie mówiono jeszcze wówczas o Ukraińcach - pojawili się w europejskiej polityce aktywnie uczestnicząc w Wiośnie Ludów. Ich poczucie własnej świadomości było już wyraźne i mocno przez nich akcentowane, mimo że blisko 80% terytoriów uznawanych za etnicznie ukraińskie, z 85% ludnością uznawaną za etnicznie ukraińską było wtedy pod panowaniem caratu. W tym okresie Ukraińcy mieli widoczne problemy z własną identyfikacją, na co wpłynęło wiele czynników jak: długotrwałe przebywanie z Polakami, wpływy Habsburgów czy ciągła rusyfikacja północno-wschodnich obszarów Ukrainy. Wybór tożsamości ukraińskiej oznaczał, że Rusini z Galicji deklarowali się nie jako oddzielny naród, tylko odłam znacznie większego, którego duża społeczność mieszkała w Rosji[369].

W XIX wieku Rusini Galicyjscy dokonali jednego z najważniejszych „wyborów" w swych dziejach: akceptując nazwę „Ukraińcy" i uznając się za część narodu ukraińskiego, a nie rosyjskiego. Był to świadomy wybór lokalnych elit intelektualnych, które odrzuciły możliwość budowy języka literackiego opartego na dialektach halickich i świadomości narodowej opartej na tradycji greckokatolickiej, wybierając przystąpienie do tradycji Ukrainy nadnieprzańskiej, silniejszej i bardziej wyrazistej, mimo że obcej. W ślad za tą decyzją poszło hasło „sobornosti" (postulat zjednoczenia wszystkich ziem ukraińskich od Sanu do Donu lub od Kaukazu po Karpaty), które w praktyce dopiero w XX wieku zrealizował Józef Stalin[370].

Mimo, że ziemie ukraińskie od zawsze były mocno zróżnicowane pod względem etnicznym i wyznaniowym, to przez wieki ukraińska świadomość narodowa powiązana była z religijnością. Ukraińska Cerkiew Grekokatolicka rosła w siłę wraz ze wzrostem

[368] L. Bazylow, *Historia Rosji*, Warszawa 1985, s. 288.
[369] R. Szporluk, *Zachodni wymiar kształtowania się współczesnej Ukrainy,* Warszawa 2004, s. 25.
[370] T. A. Olszański, *Kresy Zachodnie. Miejsce Galicji Wschodniej i Wołynia…*s. 15-16.

świadomości narodowej Ukraińców. Podział na dwie części Ukrainy prawosławny wschód i grekokatolicki zachód utrwalał się od kilku stuleci. Wydaje się, że wspólność tradycji wschodniosłowiańskiej była dla Ukraińców kwestią problematyczną, jeżeli chodzi o poszukiwanie własnej tożsamości narodowej[371].

W XIX wieku religią panującą na ziemiach ukraińskich pod zaborem rosyjskim było prawosławie. Cerkiew prawosławna w Rosji podporządkowana została interesom caratu, stając się instrumentem walki politycznej. Wszyscy unici na zachodnich terenach Rosji mieli dobrowolnie przejść na prawosławie, a nieposłuszni zostali objęci falą represji i prześladowań. Wszystkie klasztory bazyliańskie uznano za prawosławne. Caratowi zależało na przestrzeganiu pozorów wobec Zachodu, że unici sami dobrowolnie przechodzą na prawosławie. Po likwidacji unii w Rosji w 1839 roku pozostała tylko jedna (chełmska) diecezja unicka utworzona w 1815 roku na terenach Królestwa Polskiego. Nawet podpisanie konkordatu ze Stolicą Apostolską nie stanowiło dla caratu przeszkód w kontynuowaniu prześladowań katolicyzmu. Ostatecznie w 1875 roku do Cerkwi prawosławnej została także włączona diecezja chełmska, która wówczas liczyła 267 parafii i około 260 tysięcy wiernych[372]. Dopiero rosyjski ukaz konstytucyjny z początku XX wieku dopuszczający tolerancję religijną, spowodował przechodzenie dawnych unitów do Kościoła rzymskokatolickiego, doprowadzając do ich szybkiej polonizacji.

XIX wiek to okres wyraźnego kształtowania się ukraińskiej świadomości narodowej, co dotyczyło przede wszystkim Rusinów zamieszkałych w Galicji Wschodniej. Był to również czas wzajemnego przenikania sąsiednich kultur i tradycji. Szlachta posiadająca majątki ziemskie była rzymskokatolicka, używała na co dzień języka polskiego, natomiast chłopi - unici posługiwali się językiem ruskim, który był uważany za język gminu. Ze szlachty wywodzili się także duchowni obu obrządków oraz inteligencja urzędnicza. Rzymskokatoliccy księża byli bardziej wykształceni i mieli lepsze usytuowanie materiale niż greckokatoliccy duchowni. Język polski był językiem korespondencji, w nim wygłaszano kazania i modlitwy w cerkwiach. Z czasem widoczne podziały społeczne zrodziły wewnętrzne konflikty między dworem a chłopami oraz między miastem i wsią.

Kwestia ukraińska odgrywała szczególną rolę w polityce polskich stowarzyszeń, które w XIX wieku działały na emigracji w Europie Zachodniej. W wizji politycznej

[371] M. Riabczuk, *Od Małorosji…*s. 42.
[372] R. Soszyński, *400-lecie unii brzeskiej,* Warszawa 1996, s. 30-42.

Hotelu Lambert wskazywano na znaczenie ukraińskiego ruchu narodowego. Nawiązywano do tradycji kozacko-hetmańskiej, a Ukraina dokonać miała dzieła burzenia państwowości rosyjskiej[373]. Ukazujące się w Paryżu emigracyjne pismo „Trzeci Maj" opisywało historyczne dzieje Moskwy wobec Ukrainy i Polski, przypominając Europie o Kozakach, ich odrębności kulturowej, wzywając jednocześnie do podjęcia walki niepodległościowej w oparciu o Polskę[374].

Myśl o połączeniu z innymi narodami słowiańskimi była cały czas żywa w środowisku młodej inteligencji ukraińskiej, wśród rewolucjonistów szlacheckich i w szeregach ruchów narodowych na ziemiach polskich i ukraińskich. Obóz radykalnej demokracji polskiej wspierał ukraińskich demokratów w walce z uciskiem społecznym, sprzyjając tym samym odrodzeniu ruchów narodowościowych. Krytykowano egoizm szlachty polskiej i system społeczny, który ich zdaniem poprzez ucisk chłopów polskich, ukraińskich i litewskich doprowadził do upadku państwowości polskiej.

Upadek Powstania Listopadowego w 1831 roku pogorszył sytuację zamieszkałej na Ukrainie Nadnieprzańskiej ludności, nastąpiły liczne aresztowania, zsyłki, konfiskaty mienia. Zamykano polskie szkoły, usunięto język polski z urzędów i sądownictwa. Aktywność niepodległościowa jednak nie umarła. Wśród studentów Uniwersytetu Kijowskiego powołano Związek Trojnicki, który powiązany był z ukraińskim ruchem narodowym, włączając się do działalności oświatowo-kulturalnej na Ukrainie i w Rosji. Zakładano szkółki niedzielne i liczne stowarzyszenia. W Kijowie działali polscy konspiratorzy jak Stefan Bobrowski, którzy nawiązywali kontakty konspiracyjne z ukraińskimi kołami, celem wywołania kolejnego powstania przeciwko caratowi. W programach politycznych mówiono o połączeniu narodów Polski, Litwy i Rusi, odbudowaniu Rzeczypospolitej w dawnych jej granicach, pozostawiając narodom w nich zamieszkałych, czyli Rusinom i Litwinom wolność rozporządzania według własnej woli.

Kolejny zryw niepodległościowy - Powstanie Styczniowe - objęło swym zasięgiem także ziemie ukraińskie, gdzie po jednej stronie stanęli polscy powstańcy z manifestem Złotej Hramoty głoszącej uwłaszczenie chłopów oraz wolności i równości wobec prawa dla całego ludu, a z drugiej zaś carat z reformą uwłaszczeniową[375].

[373] M. Handelsman, *Ukraińska polityka ks. Adama Czartoryskiego przed wojną krymską. Rozwój narodowości nowoczesnej*, t. 3, Warszawa 1937, s. 100.
[374] Tamże, s. 114-115.
[375] S. Kieniewicz, *Powstanie Styczniowe*, Warszawa 1972, s. 700-701.

Sytuacja Polaków i Ukraińców w zaborze austriackim wyglądała inaczej niż pod rządami caratu, gdzie świadomość narodowa zdominowana została przez politykę rusyfikacyjną władz. Rozmieszczenie ludności we wschodniej część Monarchii Habsburskiej według kryteriów wyznaniowych i językowych nie było równomierne. Ziemia lwowska, która obejmowała teren aż po dolinę Sanu zamieszkiwana była przez 90 tysięcy rzymskich katolików na ponad 130 tysięcy osób używających języka polskiego. W ośrodku lwowskim na 400 tysięcy osób posługujących się językiem polskim 164 tysięcy było wyznania rzymskokatolickiego, którego parafie znajdowały się głównie w galicyjskich miastach i na obszarach dworskich. Od momentu gdy Rusini (Ukraińcy) rozpoczęli akcentować swoją odrębność narodową coraz częściej wśród mieszkańców Galicji utrwalał się podział na grekokatolika - Rusina i rzymskiego katolika - Polaka[376].

W miastach przeważała ludność polska oraz żydowska, natomiast większość ludności wiejskiej była ruska czyli ukraińska. W takim właśnie środowisku rozpoczął się proces budzenia ukraińskiej świadomości narodowej, gdzie szczególna rola przypadła młodej inteligencji i greckokatolickiemu duchowieństwu, które niejednokrotnie czuło się dyskryminowane przez Austriaków i Polaków. Ukraińcy z Galicji zdołali nawet skonsolidować swój język literacki, ale nie posiadali politycznych struktur, gdyż tylko Polacy i Austriacy byli reprezentowani przez wysokich przedstawicieli w administracji austriackiej. W tym czasie większa część Ukraińców uważała język i narodowość ruską za regionalny odłam narodu rosyjskiego, mniejsza grupa Ukraińców uważała się za odłam narodu polskiego, a jeszcze inna część Ukraińców określała się jako odrębny, niezależny naród, który posiada własny język i tradycje historyczne[377]. Istnienie ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji było po myśli władzy austriackiej, gdyż hamowało wzrost sympatii dla rosyjskiego panslawizmu oraz wpływów samych Polaków na życie administracyjne. Przeciwko Austrii mocno występował kierunek staroruski (moskalofilski), którego przedstawiciele głosili wiarę w jeden niepodzielny rosyjski naród. Starorusini widzieli szansę połączenia z Ukrainą Nadnieprzańską, negowali samodzielność narodu i kultury ukraińskiej oraz zaliczali Rusinów do narodu wielkoruskiego od Karpat po Kaukaz, aż do Uralu. Nie zrywając z Cerkwią greckokatolicką eksponowali w sprawach wyznaniowych obrządek ruski, zakładali własne czytelnie, instytuty i czasopisma[378].

[376] F. Rzemieniuk, *Unici polscy 1596-1946*, Siedlce 1998, s. 48.
[377] H. Wereszycki, *Historia Austrii*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1972, s. 223-224.
[378] W. Osadczy, *Kościół i Cerkiew na wspólnej drodze*, Lublin 1999, s. 189-190.

Natomiast kler unicki z lojalnością odnosił się do Habsburgów, licząc na przywileje ze strony władzy - wyznawców tej orientacji nazywano „świętojurcami" od znajdującej się we Lwowie katedry greckokatolickiej pod wezwaniem św. Jury. Ruch ten opowiadał się za stosowaniem starosłowiańskiego języka cerkiewnego, a z czasem ewaluował w kierunku prorosyjskim głosząc ideę łączności kulturalnej i językowej Ukraińców galicyjskich z Rosją[379].

Charakterystyczną cechą polityki austriackiej (divide et impera – dziel i rządź) było lawirowanie między różnymi postulatami dla poszczególnych narodów imperium, pozyskiwanie jednych kosztem drugich, wykorzystywanie dawnych i aktualnych antagonizmów etniczno-terytorialnych, wynikających z podziałów klasowych i wyznania. Ukraińcy zarzucali Polakom ich dyskryminowanie, walczyli o wprowadzenie w szkołach ludowych nauki w języku ukraińskim oraz utworzenie katedry języka ukraińskiego. Na Kongresie Słowiańskim w Pradze w 1848 roku podjęto nawet próbę pogodzenia skłóconych narodów zamieszkujących państwo austriackie, jednak w praktyce trudno było dojść do porozumienia. Ukraińcy widzieli we Wschodniej Galicji ośrodek, z którego miały wychodzić idee narodowościowe na pozostałe ziemie etnicznie ukraińskiej, zwłaszcza na Ukrainę Nadnieprzańską. Podobną rolę wobec Galicji w budowaniu swojej państwowości widzieli także Polacy[380].

Kolejne niesnaski wzbudziła unia realna między Austrią i Węgrami z 1867 roku. Narody słowiańskie oczekiwały państwa federacyjnego z zabezpieczeniem ich własnych narodowych interesów, co nie znalazło odbicia w realiach politycznych. Przeciwko zrównaniu w prawach wszystkich narodów słowiańskich występowała elita Niemców austriackich, która dążyła do zahamowania niepodległościowych aspiracji Słowian. Spowodowało to raczej odmienny skutek, który doprowadził do poparcia działań politycznych Rosji. Dotyczyło to głównie ukraińskich moskalofilów, którzy dążyli do rozwoju rosyjskiego panslawizmu. Z kolei Polacy galicyjscy, dążąc do kompromisów z monarchią austriacką wyłamywali się z polityki solidarności wobec innych narodów słowiańskich. Walczyli o rozszerzenie swobód autonomicznych dla Polaków, a tym samym opowiadali się za ograniczaniem ukraińskich postulatów.

Na przełomie XIX i XX wieku w Galicji żyło 3,9 milionów Ukraińców. Ludność ukraińska odczuwała dużą dyskryminację w dziedzinie oświaty, a uznanie języka

[379] Z. Fras, *Ukraińcy w okresie przemian w końcu XIX wieku* (w:) *Antynomie transformacji w Polsce. Chrześcijaństwo-mniejszości-liberalizm*, red. Stachowski Z., Wójtowicz A., Warszawa 1993, s. 201.
[380] W. Serczyk, *Historia Ukrainy…* s. 71-72.

polskiego za urzędowy w zachodniej i wschodniej Galicji, gdzie na wsiach przeważała społeczność ukraińska jeszcze bardziej pogłębiło różnice między Polakami i Ukraińcami. W korespondencji z władzami obowiązywał język niemiecki, natomiast ukraiński stosowano tylko w powiatowych i gminnych instytucjach[381].

Według statystyk z 1904 roku do szkół średnich uczęszczało około 21 tysięcy Polaków i 4,6 tysiące Ukraińców, spośród których tylko ponad 2 tysiące uczyło się w języku ojczystym. W szkolnictwie było zatrudnionych 5,5 tysiąca nauczycieli Polaków i 2,3 tysiące Ukraińców. Działało 8 utrakwistycznych seminariów[382]. Ożywienie ukraińskiego ruchu narodowego odzwierciedlało się w działalności wydawniczej, przykładowo przy Uniwersytecie Charkowskim wydawano czasopisma: „Ukrajińskyj Wisnyk", „Charkowśkyj Diemokrit", czy „Ukrajińskij Żurnał"[383].

Z czasem zakładano nowe gimnazja, czytelnie, czy uniwersytety z ukraińskim językiem wykładowym. Utworzono katedrę historii Ukrainy na Uniwersytecie Lwowskim pod przewodnictwem prof. Mychajło Hruszewskiego, powoływano liczne towarzystwa oświatowe. W 1868 roku powstało najbardziej popularne towarzystwo „Proswita", które zajęło się szerzeniem oświaty wśród ukraińskiego ludu, prowadząc także działalność kredytową i gospodarczą[384].

Duże znaczenie miała twórczość pisarzy ukraińskich. Taras Szewczenko nadał ukraińskiej literaturze narodowy charakter, nawiązując do bogatych tradycjach patriotycznych. Wyrażał wspólne dla Ukraińców romantyczne idee narodów Ukrainy, Polski i Rosji w walce ze zniewoleniem społecznym i politycznym. Jego poezja pobudzała ukraińskie elity wojskowe do działania, kształtując ukraińską świadomość narodową, skupiając uwagę na wspólnym pochodzeniu, etniczności, historii, folklorze czy języku. Szewczenko z jednej strony idealizował ukraiński bunt przeciwko panowaniu Polski na Kresach Wschodnich, ale z drugiej z sentymentem wspominał polskich królów Stefana Batorego, Jana Sobieskiego, Stanisława Augusta Poniatowskiego, w których widział obrońców Kozaczyzny. Obraz Kozaka był dla niego esencją tego co narodowe i ukraińskie. Przez mitologizację kultury ludowej i kozackiej spuścizny stał się dla Ukraińców ważnym czynnikiem kształtującym świadomość narodową. Sam Szewczenko przedstawiał Hajdamaków jako obrońców wiary prawosławnej i następców Kozaków,

[381] K. Grunberg, B. Sprengel, *Trudne sąsiedztwo…*s. 174.
[382] B. Łepki, *Zarys literatury ukraińskiej,* Warszawa-Kraków 1930, s. 72.
[383] H. Werwes, *Tam gdzie Ikwy srebrne fale płyną. Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich,* Warszawa 1972, s. 33-34.
[384] W. Osadczy, *Kościół i Cerkiew na wspólnej drodze,* Lublin 1999, s. 191-192.

którzy kontynuowali tradycję zrywu wolnościowego. Opisywał on obłudę i bezwzględność rządów carskich. Krytycznie jednak opowiadał się o Chmielnickim, zarzucając mu oddanie Ukrainy pod zwierzchnictwo Rosji. Należy jednak podkreślić, że tradycje dawnej kozackiej wolności przetrwały w opowiadaniach, pieśniach, literaturze i wpływały na działania ukraińskich patriotów. W klimacie twórczości Szewczenki rodziły się poglądy wielu organizacji jak utworzonego w Kijowie Bractwa Cyryla i Metodego, którego program głosił utworzenie federacji narodów słowiańskich (Związku Słowiańskiego) - Rosjan, Polaków, Ukraińców, Czechów, Słowaków, Serbów, Chorwatów i Bułgarów[385].

Warto podkreślić, że wśród założycieli Bractwa było wielu przedstawicieli młodego pokolenia Ukraińców, jak Mykoła Kostomarow, literat Petra Hułak-Artemowski, czy pisarz Pantełejmon Kulisz. Dzieje Ukrainy wzbudzały zainteresowanie także innych pisarzy i poetów – Mykoła Kostomarow autor „Ksiąg bytu narodu ukraińskiego" podziela poglądy Szewczenki i wspomina o narodach europejskich, które łącząc idee rewolucyjne nawołują do walki o niepodległość ziem ukraińskich[386].

Myśl o połączeniu się narodów słowiańskich była bliska inteligencji ukraińskiej, która dorastała w liberalno-romantycznym klimacie epoki, a idea federacji słowiańskiej głoszona w środowisku rewolucjonistów szlacheckich odnajdywała zwolenników w szeregach ruchu narodowego na Ukrainie. Na terenach galicyjskich działali Markijan Szaszkewycz, (nazywany pionierem ukraińskiej literatury), Iwan Wahyłewycz oraz Jakiw Hołowacki, którzy tworzyli grupę literatów, zajmujących się zbieraniem wśród ukraińskiego ludu pieśni ludowych i legend, ich spisywaniem i inwentaryzacją. W swoich działaniach szukali istnienia ukraińskiej odrębności narodowej, nawiązywali do ukraińskich tradycji, bronili ukraińskiego języka, a tym samym rozbudzali patriotyzm i świadomość narodową[387]. Warto zwrócić uwagę na pierwszy zbiór ludowych pieśni ukraińskich Mychajły Maksymowicza, który nawiązywał w swojej romantycznej treści do ukraińskiej idei narodowej[388] oraz na almanach literatury rusińskiej Aleksandra Duchnowycza, autora słów hymnu narodowego „Ja Rusinem byłem, jestem i będę"[389].

[385] K. Grunberg, B. Sprengel, *Trudne sąsiedztwo…*s. 126.
[386] Tamże, s. 154-155.
[387] W. Serczyk, *Historia Ukrainy…,* s. 69-70.
[388] W. Mokry, *Naród i kwestie ukraińskiej odrębności narodowej w rozumieniu przedstawicieli „Ruskiej Trójcy",* Roczniki Humanistyczne, Tom XXXIV, zeszyt 7-1986, s. 54.
[389] Rozmowa z księdzem Tadeuszem Isakowiczem-Zaleskim. Brzozów, Brzozowski Dom Kultury, 26 kwietnia 2014. Tekst w posiadaniu autora pracy.

W XIX wieku używanie nazwy „Ukraina" poszerzyło się na większość etnicznych ziem ukraińskich, co znalazło potwierdzenie w późniejszym hymnie narodowym Ukrainy ułożonym przez Pawła Czubyńskiego w 1863 roku, który nawoływał do walki, wielbiąc tradycje kozackie: *„Staniemy, bracia, do krwawego boju od Sanu do Donu i pokażemy, żeśmy bracia kozackiego rodu…"*[390].

Przedstawiając historyczny zarys ukraińskiej społeczności, należy wspomnieć działalność Mikołaja Gogola, który uważany był za piewcę zagadnienia małorosyjskości i języka rosyjskiego. Akcentował on, że Ukraina przeżyła już swoje dni rozkwitu, a teraz powinna rozwijać się pod skrzydłami Rosji. Głosił, że ukraińska narodowość nie istnieje, lecz stanowi jedynie małorosyjskie plemię rosyjskiego narodu[391].

Problemy dziejów i kultury Ukrainy budziły także zainteresowanie wśród polskich pisarzy. Wizje Ukrainy występowały w twórczości Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego, Antoniego Malczewskiego, Seweryna Goszczyńskiego, Bohdana Zaleskiego, Maurycego Gosławskiego, czy Michała Czajkowskiego. Istotne znaczenie dla krzepienia ukraińskiej kultury miały także powstające w połowie XIX wieku organizacje zwane Hromadami, które głosiły ustrój federacyjny z autonomiczną Ukrainą. Na kartach literatury ukraińscy pisarze zawsze akcentowali swój patriotyzm i podkreślali swoje pochodzenie, jak mówił TymkoPadura, XIX wieczny polsko-ukraiński poeta, pieśniarz i kompozytor *„Mickiewicz wielki poeta, ale kto go zna, a mnie śpiewa cała Polska i Ukraina",* któż bowiem nie zna: „*Żal, żal za dziewczyną./Za zieloną Ukrainą./Żal, żal serce płacze./Że jej więcej nie zobaczę*"[392].

Analizując czynniki wpływające na stan ukraińskiej świadomości narodowej warto zauważyć, że prawie wszystkie utwory traktujące o ojczyźnie cechował patos, emocjonalność, odwoływanie się do miłości ziemi rodzinnej, kultywowanie tradycji i identyfikacja z nią. Nieraz pojawiała się idyllizacja świata czy narodowy patriotyzm. Takie podejście wpływało na kształtowanie się ukraińskiej tożsamości, zwłaszcza w ujęciu regionalnym.

Iwan Aksakow, jeden z ideologów panslawistycznej koncepcji wspólnej ojczyzny stwierdził, że wszyscy Rosjanie powinni tworzyć jedną rodzinę *„a co się tyczy prastarych ziem rosyjskich, zamieszkanych przez pokrewnych nam braci i współwyznawców,*

[390] P. Czubyńsky, *Se nevmerłaUkrajina* (w:) *Nacionalnasymwolika,*kn 1, Kyjiv 1990, s. 47.
[391] M. Riabczuk, *Od Małorosji…*s. 52.
[392] Ł. Trzeciak, *O Kresach uwag kilka. Kresy romantyczna nostalgia czy polityczna szansa?,* „Myśl.pl" Nr 15, jesień 2009, s. 15.

Małorusów, Czerwonorusów, i Białorusinów, Rosja opiera się na najbardziej niezaprzeczalnym prawie – prawie moralnym, ściślej mówiąc, na moralnym obowiązku braterstwa". Nie przyznawał on żadnych praw Ukraińcom i Białorusinom, argumentując, że zagadnienie małorosyjskie nie istnieje i jest to problem wiejski, ludowy, problem całej ziemi rosyjskiej, gdyż Ukraina zadnieprzańska nie jest krajem podbitym, stanowi bowiem część Rosji[393]. W podobnym duchu wypowiadał się Michaił Katkow, rosyjski publicysta, który odmawiał Ukraińcom prawa do samostanowienia i autonomii *„patriotyzm miejscowy to uczucie wielce szlachetne, nie powinien on jednak wykluczać szerszego patriotyzmu; interesów ziemi rodzinnej nie należy przeciwstawiać interesom ogólnej ojczyzny"*[394].

W obronie integralności państwa rosyjskiego występowali także liberałowie, jak Piotr Struwe, który na początku XX wieku głosił pogląd, że rosyjska opinia publiczna powinna prowadzić walkę ideową z ukraińskością, jako z tendencją która dąży do osłabienia i likwidacji osiągnięć wszechstronnej kultury rosyjskiej[395].

Należy zauważyć, że Rosja nie będąca państwem narodowym zawsze traktowała Ukrainę jako część swojego terytorium, jako swoją młodszą „siostrę". Mimo, że ukraińska myśl narodowa zaczęła być bardzo silna, nie przeszkadzało to rosyjskim zamiarom w budowaniu jednego oraz niepodzielnego wszechrosyjskiego państwa. Ukraińcy zawsze traktowani byli przez Rosję jako „swój" naród i nie wynikało to tylko z wspólnych historycznych dziejów, ale przede wszystkim ze względów religijnych. Koncepcja jedności wschodniosłowiańskiej nie dopuszczała ich odrębności i niezależności państwowej oraz etnicznej.

Patrząc na czynniki kształtujące poczucie tożsamości narodów zamieszkujących ziemie pod zaborami to nasuwają się dwie koncepcje państwowości: ruska (wschodniosłowiańska) oraz europejska. Myśl ruska opierała się na dziedzictwie Rusi Kijowskiej, jako początku organizmu państwowego dla Słowian Wschodnich. Zakładała jedność Białorusinów, Ukraińców i Rosjan w formie państwa związkowego. Nawiązywała do idei łączenia ziem ruskich, której głównym wykonawcą było XV wieczne Księstwo Moskiewskie. Zwolennikiem idei zbierania ziem ruskich był Aleksander Sołżenicyn, który postulował potrzebę powołania Związku Rosyjskiego na

[393] *Dokumenty* (opr. Iwan Koszeliwec). *Ukraina 1956-1968,* tłum. J. Łobodowski, Paryż 1969, s. 91.
[394] Tamże, s. 92-93.
[395] Tamże, s. 95.

obszarach zamieszkanych przez etniczną ludność rosyjską, białoruską i ukraińską (nowy rosyjski nacjonalizm)[396].

W kontekście etnicznej bliskości i wspólnocie Wschodnich Słowian pisał Lew Gumiłow, rosyjski historyk i geograf, wprowadzając pojęcie superetnosu rosyjskiego, składającego się z etnosów - wielkoruskiego, małoruskiego (ukraińskiego) i białoruskiego, które następnie podzielił na mniejsze subetnosy (m.in. moskwici czy kozacy dońscy)[397]. Takie poglądy popierają współczesne organizacje nacjonalistyczne oraz elity polityczne Rosji, Białorusi i Ukrainy.

Natomiast koncepcja europejska głosiła, że w skutek kilkusetletniej przynależności zachodnio-centralnej Rusi do Litwy i Polski nastąpiła europeizacja tych ziem, doprowadzając do narodzin Białorusi i Ukrainy, jako rusińskiej alternatywy wobec Rosji. Zakładała ona przynależność państwa białoruskiego i ukraińskiego do cywilizacji zachodniej, a nie rosyjskiej. Współcześnie zwolennikami idei europejskiej jest większość opozycji białoruskiej, proeuropejska część społeczeństwa ukraińskiego oraz kręgi nacjonalistyczne, przede wszystkim z Ukrainy zachodniej[398].

Charakterystyczny jest fakt, że to właśnie w skutek przyjęcia chrześcijaństwa Słowianie rozpoczęli na swoim etnicznie i politycznie określonym terytorium proces integracji z kulturą ogólnoeuropejską. Z genetycznego, historycznego i kulturalnego punktu widzenia Słowiańszczyzna od zawsze stanowiła, organiczną, a nie tylko geograficzną część Europy[399].

O nowoczesnym narodzie ukraińskim jak pisze Józej Szacki, możemy mówić w chwili, gdy rodziła się samoświadomość ukraińskiej grupy, która prowadziła do narodowej solidarności[400].

Należy podkreślić, że sam proces budowania ukraińskiej, nowoczesnej świadomości narodowej rozpoczął się w XIX wieku[401]. Jednak wbrew realiom historycznym granice państwa niemal nigdy nie pokrywały się z granicami terytorium zamieszkałego przez jeden naród. Epoka romantyzmu wytworzyła ideał narodu i państwa narodowego, co z czasem przerodziło się w mit, który zawładnął uczuciami

[396] A. Sołżenicyn, *Jak odbudować Rosję? Refleksje na miarę moich sił,* tłum. J. Zychowicz, Kraków 1991, s. 9.
[397] R. Paradowski, *Idea Rosji-Eurazji i naukowy nacjonalizm Lwa Gumilowa. Próba rekonstrukcji eurazjatyzmu,* Warszawa 1996, s. 111.
[398] A. Wierzbicki, *Białoruś i Ukraina między Rosją a Unią…*s. 25-26.
[399] A. W. Lipatow, *Słowiańszczyzna -Polska- Rosja…*s. 17.
[400] J. Szacki, *O narodzie i nacjonalizmie,* „Znak" Nr 3 (502),1997, s. 14.
[401] W. Paterek, *Nacjonalizm,* Kraków 2001, s. 89.

ludzi i przeobraził myślenie zbiorowe, umacniając tym samym ideologię patriotyczną. Benedict Andreson używa tutaj nazwy „wyimaginowana wspólnota", co z czasem przeniosło się na świadomość kulturalną, artystyczną, polityczną i państwową[402]. Dodatkowo tendencje narodowościowe podsycały lokalne nacjonalizmy, które stawały się przyczyną konfliktów, zwłaszcza w okresie I i II wojny światowej.

W kształtowaniu ukraińskiej tożsamości narodowej główną rolę odgrywały różne grupy społeczne, jak inteligencja, elita polityczna i kler, które stymulowały przemiany i podkreślały różnice w społeczeństwie pomiędzy własną grupą, a innymi narodami na zasadzie my - oni. Tworzyli oni wspólną tożsamość, która konsolidowała poszczególne elementy grupy - kulturowe bądź społeczne[403]. Mimo, że pierwsze, mentalne, przejawy powstawania ukraińskiej tożsamości narodowej miały miejsce na ziemiach zachodnich, w austriackiej Galicji to jednak ukraiński ruch narodowy narodził się na wschodniej Ukrainie pod zaborem rosyjskim. To wtedy zaczęły powstawać pierwsze wydawnictwa i prasa[404].

Ruch narodowy szybko się upolityczniał i na początku XX wieku występował pod hasłami odrębnego i niezależnego państwa, co rodziło konflikty i lokalne antagonizmy[405]. Znany ukraińskim pisarz Iwan Franko dążył do zlikwidowania sporów narodowościowych na terenie Galicji poprzez polsko-ukraińską ideę federacji. Dodatkowo, problematyka stosunków narodowościowych znalazła swój wyraz w programie socjalistów galicyjskich, gdzie stwierdzono, że partia robotnicza jednoczy w swych szeregach na zasadach równouprawnienia i swobody działania wszystkie narodowości[406].

Narodowa myśl ukraińska rozwijała się odrębnie we wschodniej i zachodniej części terytorium Ukrainy, w ramach dwóch różnych kulturowo obszarów. Taki podział Ukrainy dostrzegł MychajłoHruszewski, pierwszy prezydent Ukrainy, historyk i polityk, który będąc zwolennikiem połączenia Wschodu i Zachodu napisał wspólną historię Ukraińców, dowodząc jedności etnicznej ziem ukraińskich. Uzupełnił on swoje dzieło o element kozacki, który jego zdaniem legitymizował narodowy mit Ukraińców[407]. Hruszewski był jednym z pierwszych twórców kształtowania ukraińskiego dyskursu

[402] A. W. Lipatow, *Słowiańszczyzna-Polska- Rosja…* s. 44.
[403] J. Szacki, *O narodzie i nacjonalizmie…*s. 11.
[404] K. Grunberg, B. Sprengel, *Trudne sąsiedztwo…* s. 167-180.
[405] W. Pawluczuk, *Ukraina. Polityka i mistyka,* Kraków 1998, s. 66.
[406] E. Hornowa, *Ukraiński obóz postępowy i jego współpraca z polską lewicą społeczną w Galicji 1876-1895,* Wrocław-Warszawa-Kraków 1968, s. 73.
[407] N. Yakovenko, *About historical memory and historical tradition of Ukrainian People*, Independent Cultural Magazin JiDuchilitera, No 22/2001, s. 6.

tożsamościowego, gloryfikując ukraińskość i wartości kultury ukraińskiej wobec innych kultur, zwłaszcza rosyjskiej[408]. Jego poglądy nie miały w sobie ideologii małoruskiej czy ukrainofilskiej z XIX wieku, stanowiły bardziej okcydentalistyczny kierunek, który głosił dekonstrukcję imperializmu rosyjskiego[409].

Koncepcja Hruszewskiego to wielokrotne podkreślanie odrębności Ukrainy od Rosji, gloryfikowanie ludu, stworzenie wspólnej pamięci historycznej Ukraińców. W jego poglądach można dopatrywać się wpływów myśli Bractwa Cyryla i Metodego oraz Mykoła Kostomarowa, który w 1861 roku wydał „Dwa ruskie etnosy"[410], opisując różnice pomiędzy „duszą" rosyjską a ukraińską. Dziesięciotomowe dzieło „Historia Ukrainy-Rusi" Mychajło Hruszewskiego[411] to przedstawienie wysiłków ukraińskiego etnosu, ochrony własnej odrębności, kultury i tradycji przed obcymi państwami. Za przyczynę zniszczenia ukraińskiej państwowości w jej wczesnym procesie uważał agresywność sąsiadów, którzy w skutek braku naturalnych granic z łatwością wtargnęli na terytorium ukraińskie. Hruszewski gloryfikował mit Kozaczyzny i Hajdamaków, dużą wartość przypisywał chrześcijaństwu obrządku prawosławnego[412]. Z tego powodu Hruszewski nazywany jest ojcem ukraińskiej doktryny politycznej.

Łukasz Adamski w książce „Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków" wydanej w 2012 roku obarczył Hruszewskiego odpowiedzialnością za przyjęcie przez Ukraińców etnicznej i konfliktogennej wizji narodu. Jego zdaniem formułowanie polskiej koncepcji narodowej stanowiło najważniejszą przeszkodę na drodze budowania narodu ukraińskiego. Tezy Adamskiego o Hruszewskim mówią, że w przeciwieństwie do liderów ukraińskich, młodszych od niego o jedno lub dwa pokolenia, walczył on o niezależność Ukrainy od Polski bez zerwania z uniwersalistyczną ideą równości ludzi. Hruszewski oskarżał historyczną Polskę o uniemożliwienie Ukraińcom aż do schyłku XIX wieku wyboru własnej drogi[413]. Podobnie twierdził Tomasz Stryjek, który pisze, że dla Ukraińców Hruszewski zwyciężył

[408] T. Kuzio, *Nation Building, History Writing and Competition over the Legacy of Kyiv Rus in Ukraine*, Nationalites Papers, No 1, Vol. 33, March 2005, s. 30.
[409] J. Arnason, *Historians In Search of Borders-Mapping the European East, H-Soz-u-Kult,*. http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/forum/2006-05-004. Strona odwiedzona 5 października 2012.
[410] Zob. http://litopys.org.ua/kostomar/kos38.htm Strona odwiedzona 12 marca 2022.
[411] Zob. http://litopys.org.ua/hrushrus/iur.htm Strona odwiedzona 12 marca 2022.
[412] T. Walas, *Narody i stereotypy*, Kraków 1995, s. 19.
[413] Zob. Ł. Adamski, *Nacjonalista postępowy Mychajło Hruszewski i jego pogląd na Polskę i Polaków,* Warszawa 2012.

jako ideolog narodu, a jego koncepcje przez cały XX wiek stanowiły podstawy współczesnej, narodowej myśli ukraińskiej[414].

Patrząc na naród jako na grupę posiadającą wspólną świadomość, określone cele do których dąży i potrzeby daje się zauważyć, że naród to pewien byt wyobrażony, który nie istnieje od zawsze. Zdaniem Gellnera nacjonalizm, jako ideologia narodowa tworzy naród, a nie odwrotnie[415].

Podobnie twierdzi Roman Szporluk, według którego początki nowoczesnego narodu ukraińskiego zbiegły się z kształtowaniem nowoczesnych społeczeństw obywatelskich pod koniec XVIII wieku. Przejawiało się to w powstawaniu prawosławnych bractw, szkół czy drukarni. Jak argumentuje, aspiracje Ukraińców nie dotyczyły tylko spraw oświatowych, ale chcieli reprezentacji politycznej w administracji, a potem autonomii. Dla nich proces formowania się ukraińskiego społeczeństwa był kwestią wewnętrzną, ale nie samoistną, stanowił odzwierciedlenie wzajemnych interakcji politycznych rosyjsko-ukraińskich, ukraińsko-austriackich oraz polsko-ukraińskich[416].

Charakterystyczne jest to, że w Austrii rozpoczęły się pierwsze przeobrażenia demokratyczne, które przyczyniły się do formowania samodzielnych państw narodowych. To tutaj ożywiony narodowy ruch ukraiński spowodował uświadomienie Ukraińcom istniejących podziałów społeczno-politycznych. W Galicji zaczęły powstawać pierwsze organizacje i partie polityczne o różnych programach, a duchowni greckokatoliccy stawali się przywódcami ukraińskiego życia kulturalnego i politycznego. Hierarchia greckokatolicka popierająca rozwój świadomości ukraińskiej przyczyniała się do wzrostu nacjonalizmów, a wiele działań budziło antagonizmy między Polakami i Ukraińcami. Dochodziło do starć między młodzieżą polską i ukraińską między innymi na Uniwersytecie we Lwowie. Polacy sprzeciwiali się utrakwizacji uczelni poprzez wprowadzenie języka ruskiego jako wykładowego obok polskiego. Sam ukraiński pisarz Iwan Franko zwracał uwagę, że antagonizmy narodowościowe między Polakami i Ukraińcami może zlikwidować przyszła federacja[417]. Warto zauważyć, że sama biografia Iwana Franki jest idealnym obiektem badań kształtowania się ukraińskiej tożsamości narodowej[418].

[414] T. Stryjek, *Hruszewski zdemaskowany*… s. 110-119.
[415] J. Szacki, *O narodzie i nacjonalizmie…*s. 12.
[416] R. Szporluk, *Zachodni wymiar kształtowania się współczesnej Ukrainy,* Warszawa 2004, s. 15.
[417] E. Hornowa, *Ukraiński obóz postępowy…*s. 73.
[418] J. Hrycak, *Prorok we własnym kraju. Iwan Franko i jego Ukraina (1856-1886),* przekł. A. Korzeniowska-Bihun, A. Wylegała, Warszawa 2010, s. 6.

Jak zauważył Ernest Gellner pojawienie się nacjonalizmu i nowoczesnych narodów było mocno związane ze światem industrialnym, z rozwojem przemysłu lub jak pisał Benedict Anderson *„industrializm był maszyną, która do swego funkcjonowania potrzebowała oleju nacjonalizmu”*[419].

Jednak rozwój nacjonalizmu w Galicji był poniekąd paradoksem, otóż według tych teorii, w słabo rozwiniętej galicyjskiej ziemi, mniej zindustrializowanej nacjonalizm powinien być bardzo słaby, jednak jak się okazało można było mówić o ukraińskim „podboju” Galicji. To tutaj ruska, protonarodowa tożsamość została zdekonstruowana przez nową, ukraińską tożsamość narodową. Transformacja ta nastąpiła w skutek wielu czynników społecznych, kulturalnych i politycznych. Definicja nacjonalizmu stworzona przez Gellnera pozwala przeanalizować tworzenie się narodu ukraińskiego w szerszej, historycznej perspektywie. Jego zdaniem pod słowem nacjonalizm kryje się ideologia i ruch polityczny, którego główną zasadą organizacyjną był wymóg tożsamości granic narodowych i politycznych[420]. Jednak jak zauważył Brubaker utożsamianie się z daną grupą oznaczało ustanowienie granic, poza którymi przypisywane owej grupie tożsamości traciły swoje znaczenie. Prawie zawsze granice „wyobrażone” - nie chodzi o fakt, że nie istnieją w rzeczywistości, ale że ich realnym sposobem istnienia stanowi ich wyobrażenie - nie są ustalone raz na zawsze lecz są zmienne i wytyczane w zależności od okoliczności[421].

Warto podkreślić, że w XIX wieku określenie Ukrainiec miało zupełnie inne znaczenie jak wiek później. Przemiana Rusinów w Ukraińców nie była planowana, nastąpiła w skutek przekształceń społecznych i ekonomicznych. Idąc za Brubakerem, te wyobrażone granice nie zostały z góry określone, ale stały się obiektem rywalizacji między narodami.

Ciekawą koncepcją związaną z nacjonalizmem, która odbija się w społeczeństwie ukraińskim jest teoria „społeczeństwa tradycyjnego”. Koncepcja ta obejmowała całość dziedzictwa narodowego-kulturalnego danej grupy, tradycję materialną i duchową, która była kultywowana z pokolenia na pokolenie. Mogła się pojawiać, zanikać lub dopasowywać do nowoczesnych realiów. Takie wyjaśnienie „społeczeństwa tradycyjnego” pozwalało zrozumieć dlaczego na początku XX wieku

[419] B. Anderson, „Ab Imperio”, Nr 3, 2003, s. 64-65.
[420] E. Gellner, *Narody i nacjonalizm…* s. 75.
[421] R. Brubaker, *Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism* (w:) *The State of the Nation, Ernest Gellner and the Theory of Nationalism,* red. Hall J., Cambridge-New York 1998, s. 292-293.

pojawiły się silne, nowoczesne, nacjonalistyczne ruchy polityczne, które wyrażały chęć zmian. Charakterystyczny jest fakt, że im słabszy był rozwój kulturalny społeczeństwa, tym głośniej brzmiały ich hasła bojowe. Istnieje zatem pewna ścieżka zależności między starymi i nowymi tradycjami, przez co mówiąc o nacjonalizmie i tożsamości narodowej jak stwierdził Adrian Hastings, wyłoniły się one właśnie z tradycji chrześcijańskiej[422].

Wśród koncepcji federacyjnych znane były poglądy ekonomisty i psychologa Edwarda Abramowskiego, który twierdził, że wspólnota Polaków, Ukraińców i Białorusinów stanowiła historyczny proces, dobrowolność unii trzech ludów „*bez Litwy i Rusi nie może być już Polski, tak samo jak bez Polski nie może istnieć Litwa i Ruś*"[423].

Należy zauważyć, że sama koncepcja tożsamości ma relatywnie niedawny rodowód, podczas gdy w Europie Środkowej i Wschodniej socjologia narodu obracała się przez dekady w kręgu utrwalanych pojęć, autostereotypów, świadomości narodowej, charakteru czy etosu narodowego[424]. Jak podkreśla Anthony Smith, włączenie obiektywnych podstaw bytu narodowego w zakresie pojęcia tożsamości narodowej wiązało się ze zdecydowanym wyrażeniem przekonania o długotrwałości historycznych procesów powstawania narodów, u początków których znajdowały się społeczności etniczne. Posiadały one nazwę, terytorium, mit wspólnego pochodzenia, pamięć historyczną, własną kulturę i więzi emocjonalne z innymi członkami zbiorowości. Smith podkreśla zatem przeświadczenie o zakorzenionej w przeszłości kulturowej odrębności zbiorowości narodowej[425].

Z socjologicznego punktu widzenia pogląd ten podziela Bronisław Malinowski, podkreślając uznanie bycia narodem za kulturową zasadę integracji. Według niego plemię – naród jest prototypem tego, co dzisiaj określamy jako naród, a więc grupy połączonej wspólnym językiem, tradycją i kulturą. Bycie narodem stanowi pierwotny i fundamentalny fakt w ewolucji ludzkości. Malinowski przez naród rozumie jedność kultury, która stanowi nie tylko sposób życia narodu, jego ideały, tradycję i język, ale także obejmuje cały zakres codziennych kontaktów, jak życie rodzinne, przyjaźnie, stosunki społeczne, szkołę czy uznawane wartości[426]. Wiele z tych elementów, które

[422] A. Smith, *Adrian Hastings on Nations and Nationalism,* "Nation and Nationalism", Nr 9 (1), 2003, s. 25-28.
[423] E. Abramowski, *Ludność Polski,* „Pisma", t. 4, Warszawa 1928, s. 287.
[424] Z. Bokszański, *Tożsamości zbiorowe…* s. 103-106.
[425] A. D. Smith, *National Identity*…s. 21.
[426] B. Malinowski, *Wolność i cywilizacja*…s. 251-252.

ostały przy próbie czasu zostało przeniesione z przeszłości do procesu kształtowania ukraińskiej tożsamości narodowej. Ważne jest to jakie kryteria wskazujemy jako cechy kulturowych zbiorowości należące do jej tożsamości, gdyż obecność różnych przesłanek odzwierciedla poszczególne modele tożsamości narodowej.

Podsumowując, pochodzenie etniczne Ukraińców nie budziło antagonizmów wśród narodów słowiańskich, gdyż etnicznie Ukraińcy wywodzili się z grupy wschodniosłowiańskich plemion, co nie różniło ich od Rosjan czy Białorusinów. Trudno doszukiwać się w dziejach Ukrainy wspólnych elementów instytucjonalnych dla całego narodu ukraińskiego, gdyż takie nie istniały. Jeżeli przyjmujemy, że wyznacznikiem narodu oprócz wspomnianych powyżej czynników jest wspólny język to należy podkreślić, że Statuty Litewskie, określające kodyfikację prawa cywilnego, karnego, procesowego i po części publicznego wydane w trzech redakcjach (1529, 1566 i 1588) podkreślały znaczenie języka ukraińskiego (napisane w języku staroruskim, staroukraińskim) oraz stanowiły wyraz dążenia do umacniania własnej osobowości politycznej i prawnej, przeciwstawiając się próbom unifikacji prawa litewskiego i polskiego[427]. Dodatkowo kartograficzne zbiory lwowskie[428] od XVI do XVIII wieku wskazują, że używano nazwy Ukraina, która obecna była na mapach historycznych.

Jednak do XVIII wieku dominowała kultura rosyjska, natomiast kultura ukraińska uznawana była za nie elitarną, i przeznaczona była tylko dla ludu wiejskiego. Niewątpliwie pierwszym państwem, które powstało na terenach ziem ukraińskich zostały podzielone. Kijów dostał się pod panowanie Wielkiego Księstwa Litewskiego, a następnie trafił do Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Niektórzy historycy za przyszły organizm quasi-państwowy przyszłej Ukrainy uznają Sicz Zaporoską, a nawet Hetmanat. W następnym dziesięcioleciu przez ziemie ukraińskie przeszła fala licznych powstań i wojen. Kozacy lawirowali między Rosją, Turcją a Rzeczypospolitą. Mimo, że likwidacja Hetmanatu w XVIII wieku oznaczała likwidację państwowości ukraińskiej, to nie można mówić o zaniku narodu ukraińskiego. Wiek XIX przyniósł zmiany polityczne, gdzie dwa państwa - carska Rosja i Monarchia Habsburgów podzieliły historię narodu ukraińskiego. Jednak w tym samym czasie rozpoczęło się odrodzenie narodowe

[427] Ł. Bednarski, *Statuty Wielkiego Księstwa Litewskiego,* Przegląd Wschodnioeuropejski, Nr 3, Lublin 2012, s. 29-40; Zob. https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsy/02_2008/08mkvzvu.pdf Strona odwiedzona 11 maja 2020.

[428] https://ossolineum.pl/index.php/aktualnosci/zbiory-lwowskie/ Strona odwiedzona 23 marca 2022.

Ukraińców, którzy zachowali swój język, wydawali ukraińska prasę i zakładali organizacje społeczne.

Patrząc na historię Ukrainy można stwierdzić, że podstawą budowania ukraińskiego narodu była religia, a ściśle mówiąc jej zetknięcie z innymi wyznaniem. Później konstytutywnego znaczenia nabrało terytorium, gdyż nowo powstająca inteligencja ukraińska uznawała terytorium Ukrainy za własne. Wraz z rosnącą w siłę klasą inteligencką duże znaczenie zaczęła odgrywać kultura i język ukraiński, który przez długi czas pozostawał językiem ludu, aż do początków XIX wieku gdzie wprowadzono go do literatury ludowej jako żywą gwarę ludową.

3.2. Społeczeństwo a państwowość ukraińska na początku XX wieku

Na początku XX wieku niepodległościowe aspiracje Ukraińców stały w sprzeczności z polityką europejskich państw. Galicja stanowiła w tym czasie pogranicze kultur z bogactwem językowym, religijnym i etnicznym. Do lat 60.XIX wieku językiem oficjalnym był niemiecki. W 1869 roku oficjalnym językiem stał się polski, a urzędnicy musieli znać chociaż jeden język słowiański. Za dobry gust uznawano gdy ktoś rozmawiał po francusku lub angielsku. Języka ruskiego używała miejscowa ludność Ruska, a sami Galicjanie używali zapożyczeń z dwunastu języków[429]. Warto podkreślić, że ukraińskie narodnictwo sformułowało się w rezultacie radykalnej intelektualnej modernizacji społeczeństwa rosyjskiego w latach 60.XIX wieku. Wśród wykształconych, zwłaszcza starszych Rusinów galicyjskich dominował ruch rusofilski, który był antyzachodnią konserwatywną utopią. Wpływy zachodniej kultury doprowadziły do wykształcenia różnic społecznych. Doszło do podziału rusofilów i ukrainofilów oraz do pojawienia się ideologicznego ukraińskiego ruchu narodowego.

Z uwagi na liczne odmienności między narodami tworzenie się jednego narodu oznaczało niszczenie drugiego. Ukraińcy domagali się zmian, autonomii dla Ukrainy, wolności obywatelskich i podziału ziemi obszarniczej. Hasło „Lachy za San" obecne było w polityce Ukraińców do wybuchu I wojny światowej, wywołując napięcia i wrogość, głównie między Polakami i Ukraińcami. Dodatkowo pogorszenie się warunków gospodarczych na początku XX wieku spowodowało falę wystąpień, głównie na Prawobrzeżnej Ukrainie, co niewątpliwie wynikało ze złej sytuacji społecznej i miejscowych tradycji powstań kozackich[430].

Carat kierując się zasadą „jednolitej Rosji" nie pozwalał sobie na jakiekolwiek zmiany w kwestiach narodowościowych. Na Podolu, Wołyniu i Kijowszczyźnie Polacy odgrywali w życiu gospodarczym i kulturalnym dużo większą rolę niż Ukraińcy. Język polski znany był wśród miejscowych Żydów oraz urzędników rosyjskich. Takie miasta jak Kamieniec Podolski, Żytomierz, Łuck, Krzemieniec czy Winnica, a nawet Kijów posiadały polski charakter, w nich biło kresowe serce Polski.

Galicja należała do biednych regionów, gdzie mieszkały różne narodowości. Tu ścierały się odmienne opcje polityczne i ruchy narodowe. Według danych, liczba mieszkańców Galicji na początku XX wieku wynosiła 7 milionów 316 tysięcy, z czego

[429] J. Hrycak, *Prorok we własnym kraju…*s. 31.
[430] W. Serczyk, *Historia Ukrainy…* s. 305-306.

20% zamieszkiwało miasta. Większość ludności stanowili chłopi. Warto zauważyć, że 2300 mieszkańców to posiadacze ziemscy, którzy z księżmi stanowili najbardziej uprzywilejowane klasy społeczne, wywierając największy wpływ na ludność wsi. Jednak w skutek taniego napływu zboża ze Stanów Zjednoczonych, kryzysu gospodarczego i zamknięcia na nowinki technologiczne następował spadek dochodów właścicieli ziemskich, co przyczyniało się do powolnego upadku gospodarstw i nędzy. Wzrastało zadłużenie feudałów, osiągając w niektórych regionach nawet 80%. Ubożenie wsi negatywnie odbijało się na sytuacji chłopów, którzy popadali w biedę. Obok dziedziców ziemskich uprzywilejowaną pozycją cieszył się kler, który wpływał na niepiśmienny lud, wywierając na nich presję i indoktrynując politycznie. Chłopi nie chcieli się uczyć, gdyż wpajano im, że edukacja jest zbyteczna. Panowało powszechne powiedzenie:" Kto się zno na piśmie, to się piersy dopiekła dociśnie". Kontrolę nad szkołami miał kościół, który wywierał wpływ na system edukacji i nauczane przedmiot. Nawet po wprowadzeniu szkolnictwa państwowego w większości rad szkolnych stanowiska zajmowali duchowni, którzy czynili wszystko aby nie utracić kontroli nad szkolnictwem. W tym okresie działało w Galicji około 5 tysięcy szkół, z czego 3 tysiące to szkoły jednoklasowe, w których odbywała się podstawowa nauka czytania, pisania, rachunkowości czy śpiewu. Służbę państwową pełnili głównie synowie panów feudalnych i księży. Z czasem hasła niepodległościowe dotarły na wieś, a agitatorzy polityczni rozbudzali dążenia wolnościowe wśród biedoty. Napiętą sytuację podsycał fakt, że obok siebie mieszkało wiele narodowości. Polska arystokracja obawiała się utraty ziemi na rzecz ukraińskich panów i chłopów, stąd hasła narodowych demokratów cieszyły się dużą popularnością wśród wyższych klas społecznych. Odezwy endeków nie trafiały do chłopów, a publicyści i dziennikarze opisywali sytuację społeczną następująco: *„stykamy się codziennie oko w oko z tem społeczeństwem dla nas wrogiem, od nas różnem (...) Ciemne masy ludowe ruskie posiadają dotąd jeszcze instynkty koczowników, pożądających nie dobrych i normalnych warunków pracy, lecz cudzych lasów i pastwisk"* (fragment opisu z „Gazety Narodowej" z 1906 roku)[431].

[431] Zob. M. Semczyszyn, *Kryzys ziemiaństwa w Galicji Wschodniej na przełomie XIX i XX wieku (do 1914 roku)* (w:) *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego,* Prace Historyczne 146, 4/2019; E. Dolata, *Dzieciństwo galicyjskie na początku XX wieku w świetle chłopskiej literatury pamiętnikarskiej*, Przegląd Pedagogiczny Nr 1/2012; M. Semczyszyn, *Społeczno-polityczne postawy ziemiaństwa wschodniogalicyjskiego w świetle lwowskiej „ Gazety Narodowej" (1886-1914)* (w:) *Społeczeństwo-polityka-kultura. Studia nad dziejami prasy w II Rzeczypospolitej,* red. Sikorski T., Szczecin 2006.

Wiele kontrowersji budziła również „kwestia ukraińska" wśród społeczeństwa ukraińskiego, które było głęboko podzielone w sprawach społecznych, politycznych i kulturowych. Różnice światopoglądowe wynikały głównie z przesłanek religijnych. Umowną linię wyznaniową wyznaczono na granicy austriacko-rosyjskiej sprzed 1914 roku (tak zwany Kordon Sokalskiego). Ziemie zaboru rosyjskiego zamieszkiwane były prawie w całości przez prawosławnych Ukraińców, natomiast na terenach zaboru austriackiego mieszkali przeważnie ukraińscy grekokatolicy. Za podziałem wyznaniowym szły różnice światopoglądowe, zwłaszcza w kontekście świadomości narodowej, co przekładało się na podejście do polityki, rozumienie historii, język czy kulturę. Na ziemiach zaboru austriackiego, zwłaszcza w Galicji Wschodniej silny był ukraiński ruch pronarodowy. Wysuwano nie tylko postulaty społeczne, związane z podziałem ziemi, ale także polityczne, jak hasła narodowe, żądanie autonomii czy swobody obywatelskie. Ukraińcy zamieszkujący Galicję często przystępowali do konspiracyjnej walki zbrojnej, licząc na powołanie własnego państwa. Działania te popierane były przez nacjonalistycznych polityków, którzy głosili żądania powołania niepodległej Ukrainy nie tylko na terenach Galicji, ale również w obwodzie lwowskim, na Wołyniu i Podolu, szukając przy tym poparcia swoich idei w administracji rządowej w Wiedniu[432].

Na początku XX wieku tylko jedna partia Ukraińska Partia Nacjonalistyczna, a w szczególności jej twórca Mykola Michnowski, podkreślała odrębność narodu ukraińskiego. Ideę niezależnego państwa ukraińskiego po raz pierwszy sformułowano w 1900 roku we Lwowie, w broszurce „Niezależna Ukraina", w której zapisano 10 przykazań nacjonalisty. Najważniejsze trzy punkty mówiły:„ *1. Jedna, jedyna, niepodzielna, niezależna, wolna Ukraina – Republika ludu pracy. 2. Wszyscy ludzie to twoi bracia, ale Moskale, Lachy i Madziary – to wrogowie naszego narodu, póki panują nad nami i gnębią nas. 3. Ukraina dla Ukraińców."* Wtedy po raz pierwszy Michnowski wygłosił postulat potężnej Ukrainy od Karpat po Kaukaz[433].

Ukraińska Partia Nacjonalistyczna z czasem przekształcona została w Ukraińską Socjaldemokratyczną Partię Robotniczą, a jej politycznym celem było uzyskanie przez Ukrainę przynajmniej autonomii od Rosji. W tym okresie ukraińskie hasła narodowowyzwoleńcze propagowało Towarzystwo Ukraińskich Postępowców, głosząc

[432] A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939,* Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, s. 7-8.
[433] W. Pawluczuk, *Ukraina…*s. 67.

walkę z caratem, podniesienie języka ukraińskiego do szczebla standardowego języka pisanego, a nawet przekształcenia Małorosji w Ukrainę[434]. Pojawiały się postulaty rozbicia Galicji na część ukraińską ze stolicą we Lwowie oraz polską z Krakowem, jednak podział taki był dla większości Polaków nie do zaakceptowania, gdyż przez stulecia Lwów był miastem głęboko zakorzenionym w tradycji i kulturze polskiej. Uważano go za trzeci, po Warszawie i Krakowie ośrodek życia polityczno-kulturalnego[435].

Jak napisał Mykoła Riabczuk w swojej książce „Od Małorosji do Ukrainy": *„poziom świadomości narodowej i, odpowiednio, konsolidacji Ukraińców na początku XX wieku, okazał się niedostateczny dla zdobycia niezależności państwowej w latach 1917-1920, podczas rewolucji, której (...) nie można uważać wyłącznie za narodowowyzwoleńczą, bo miała także i inne aspekty, w szczególności aspekt społeczny. Spowodowała ona jednak pewne ustępstwa ze strony bolszewików, którzy nie tylko uznali istnienie Ukraińców jako odrębnego narodu, ale nawet zgodzili się na utworzenie (...) państwa, które otrzymało pewne quasi – narodowe symbole, instytucje i własną kompradorską elitę"*[436].

W XX stuleciu Europa Środkowo-Wschodnia znalazła się w okresie wielkich przemian - dwie wojny światowe, rozpad Związku Radzieckiego czy powstanie niezależnych państw w Europie Środkowo-Wschodniej.

I wojna światowa utworzyła przed ruchami narodowymi nowe możliwości działania. Paradoksalnie, właśnie w tym okresie, podczas działań wojennych na Ukrainie rosyjskiej pojawiły się pierwsze oznaki ruchu narodowego. Zaczęły funkcjonować pierwsze szkoły o charakterze narodowym, a miejscowa inteligencja organizowała w okolicach Kijowa „zachoronki", specjalne ośrodki wychowawczo-oświatowe dla dzieci uciekinierów z Galicji.

Podczas wojny Ukraińcy ulegli podziałowi na dwa obozy. Ludność ziem ukraińskich podległej państwu rosyjskiemu zachowała wierność caratowi, natomiast Ukraińcy z Galicji poparli Austrię, dążąc do zjednoczenia ziem przy pomocy Habsburgów i otrzymania szerokiej autonomii w ich państwie. Katoliccy Ukraińcy z Galicji oraz prawosławni z Bukowiny prowadzili życie w liberalnym, demokratycznym państwie austriackim. Studiowali na dobrych uczelniach, posługiwali się nie tylko

[434] A. Olszański, *Zarys Historii Ukrainy w XX wieku*, Warszawa 1990, s. 26-27.
[435] H. Wereszycki, *Pod berłem Habsburgów,* Kraków 1975, s. 124.
[436] M. Riabczuk, *Od Małorosji…*s. 100.

rodzimym językiem ale również polskim, niemieckim, czeskim czy węgierskim. Mieli kontakty z ruchami i prądami intelektualnymi działającymi w Europie i mogli budować gospodarcze podstawy swojej egzystencji. W tym samym czasie ukraińscy poddani caratowi znali tylko samodzierżawie, a określanie się jako Ukrainiec nie było odbierane w Rosji pozytywnie. Rosjanie utożsamiali Ukraińców z chłopami, którzy byli niewykształceni i konserwatywni. Do Kijowa i na prowincje docierały tylko hasła socjalizmu, co powodowało, że wielu Ukraińców utożsamiało się z Rosjanami[437].

Warto podkreślić, ze na początku XX wieku, w skutek dobrodziejstw autonomii galicyjskiej wielu Polaków miało kłopoty ze zrozumieniem, że Ukraińcy (Rusini) są narodem i zgłaszają postulaty tworzenia własnego państwa. Dla nich nie do przyjęcia był fakt, że Polacy takie działania mogliby poprzeć. Rzutowało to na programy polityczne, które formułowały się w tym czasie dla państwa polskiego i jego polityki wschodniej. W polskiej myśli politycznej pojawiła się idea współdziałania polsko-ukraińskiego, a debatę dotyczącą przyszłego, powojennego kształtu Rzeczypospolitej zdominowały dwie koncepcje federacyjnego i inkorporacyjnego połączenia Polski i Ukrainy[438].

Powyższe koncepcje wychodziły z założenia, że Polska po zdobyciu niepodległości może istnieć tylko jako państwo silne, podkreślając swoją obecność na wschodzie. Niepodległościowy program Józefa Piłsudskiego to pomysł zbudowania niezawisłych państw narodom białoruskiemu, litewskiemu, a przede wszystkim ukraińskiemu i następnie ich związanie z Polską, tak aby utworzyły federację. Józef Piłsudski był zwolennikiem powstania odrębnego państwa ukraińskiego, wyznając pogląd, że Ukraina zagrożona przez Rosję będzie dążyła do zbliżenia z Rzeczpospolitą. Uważał on, że niepodległe państwa: ukraińskie i polskie powinny być połączone sojuszem wojskowym, prowadząc wspólną politykę zagraniczną. Podejście federacyjne zakładało, że nacjom zamieszkującym Kresy przysługują własne instytucje polityczne, a obowiązkiem rządu polskiego powinno być zagwarantowanie wszystkim narodom prawa do samostanowienia[439].

Projekt Piłsudskiego realizujący kierunek „prometejski" w polityce i propagandzie wojskowej wyznaczał „historyczną misję" Polakom. Ideologia ta wpływała z czasem na „wojowniczość" polskich ruchów politycznych w Galicji i na

[437] M. Klimecki, *Ukraina w XX w. Na wschód od Polski i na zachód od Rosji* (w:) *Stosunki polsko-ukraińskie. Historia i pamięć,* red. Marszałek-Kawa J., Karpus Z., Toruń 2008, s. 10.
[438] P. Kowal, *Przyczynki do dziejów „sprawy ukraińskiej" w Polsce* (w:) *Nie jesteśmy ukrainofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy,* Kowal P., Ołdakowski J., Zuchniak M., Wrocław 2002, s. 10.
[439] W. Serczyk, *Historia Ukrainy…* s. 323-329.

Wołyniu, zaniepokojonych rozwojem aktywnego, ukraińskiego życia gospodarczego oraz terrorystycznymi akcjami ukraińskiego podziemia nacjonalistycznego[440].

Przeciwwagą koncepcji federacyjnej był nurt narodowościowy Romana Dmowskiego. Narodowcy pojmowali naród jako wspólnotę etniczną, a za głównego wroga uważano Niemców, którzy kierowali się polityką „okrążania" Rosji, wykorzystując między innymi swoje wpływy na dworze carskim[441]. Niemcy zdaniem Dmowskiego dążyli do osłabienia Polaków poprzez udzielanie poparcia Ukraińcom, którzy w przyszłości mogli stać się narodem: *„Jeżeli Rusini mają zostać Polakami, to trzeba ich polonizować, jeżeli mają stać się samoistnym, zdolnym do życia i walki narodem ruskim, to trzeba kazać im zdobywać drogą ciężkich wysiłków to, co mogą mieć, kazać im hartować się w ogniu walki, który im potrzebniejszy niż nam, bo są z natury o wiele jeszcze bierniejsi i leniwsi od nas"*[442].

Bardziej radykalny pogląd wyrażał czołowy teoretyk Narodowej Demokracji (Endencji) Zygmunt Balicki, który postulował eliminowanie Ukraińców i Żydów z gospodarki rolnej i handlu. Pisał: *„Rusinów traktować musimy jako obcoplemienny żywioł wewnętrzny, mający prawo o własnych siłach rozwijać właściwości swej kultury, ale nie jako naród"*[443].

Analizując sprawy wyznaniowe społeczności ukraińskiej można zauważyć, że przed wybuchem I wojny światowej greckokatolicki kościół posiadał w archidiecezji lwowskiej, diecezji przemyskiej i stanisławowskiej ponad 3320 cerkwie, natomiast kościół rzymskokatolicki w diecezjach lwowskiej i przemyskiej liczył 898 parafii. W całej Galicji do grekokatolicyzmu przyznawało się około 3 461 100 wiernych, natomiast wyznanie katolickie deklarowało 4 140 480 osób[444].

W latach 1914-1918 teatr działań wojennych objął między innymi ziemie ukraińskie. W pierwszych miesiącach wojny Rosja zajęła Galicję po Dunajec, rozpoczynając szybką akcję rusyfikacyjną. Ożywił się ruch moskalofilów. Warto zaznaczyć, że do I wojny światowej Ukraińcy byli już świadomi swojej wartości jako naród, który zdolny był do utworzenia własnego państwa. Działały ukraińskie organizacje

[440] J. Zalewski, *Kierunek „prometejski" w polityce i propagandzie wojskowej Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej* (w:) *Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918-1920,* Praca zbiorowa, Warszawa 2009, s. 373-384.
[441] N. Davis, *Orzeł Biały* s. 25-26.
[442] R. Dmowski, *Myśli nowoczesnego Polaka*, Warszawa 1989, s. 45-47.
[443] Z. Balicki, *Egoizm narodowy wobec etyki*, Lwów 1902, s. 50.
[444] B. Kumor, *Metropolia lwowska obrządku łacińskiego* (w:) *Kościół w Polsce*, red. Kumor B., Obertyński Z., cz. I, t. 2, Poznań-Warszawa 1979, s. 621-623.

strzeleckie, czy ukraińska prasa. Jednak nadzieje Ukraińców na podział Galicji zostały przekreślone w pierwszych latach wojny, gdzie Rosja dążąc do wyeliminowania ukraińskiego ruchu wyzwoleńczego, zaczęła likwidować ukraińskie organizacje[445].

Do Rosji deportowano wielu unickich kapłanów, a mieszkańców przymusowo nawracano na prawosławie. W szkołach uczono tylko w języku rosyjskim, według rosyjskich planów nauczania. Sytuacja nie poprawiła się po porażce i wycofaniu się z tych ziem armii rosyjskiej. Austriacy w odwecie zaczęli represjonować ludność podejrzaną o moskalofilstwo. Aresztowania dotknęły około 300 księży unitów, których oskarżono o zdradę interesów Austro-Węgier[446]. Natomiast rosnące zainteresowanie Niemców „Wielką Ukrainą" znalazło odzwierciedlenie w propagandzie Związku Wyzwolenia Ukrainy, działającego w Berlinie i w Monachium, który reprezentował orientację germanofilską[447].

W 1916 roku nastąpiła na tereny ziem ukraińskich ofensywa armii Brusiłowa, która zakończyła się zajęciem przez Rosjan części Wołynia, Stanisławowa, Halicza, Kołomyi i Czerniowiec. Nie prowadzono jednak polityki rusyfikacji, gdyż po wybuchu rewolucji w imperium rosyjskim w 1917 roku Ukraina była stopniowo wciągana do rosyjskiej wojny domowej. Rewolucja zmieniła sytuację polityczną w Europie Wschodniej. Zaktywizowały się środowiska nawołujące do budowania niepodległej Ukrainy. Podczas jednej z manifestacji na placu przed pomnikiem Bohdana Chmielnickiego w Kijowie Mychałjo Hruszewski wezwał do *„utworzenia demokratycznych rządów ukraińskich i ustanowienia prawa państwowego Ukrainy",* postulowano autonomię Ukrainy, domagano się powołania komisariatu do spraw Ukrainy i ukrainizacji szkolnictwa. Wydarzenia potoczyły się błyskawicznie - proklamowano autonomię ukraińską, ogłaszając powstanie Ukraińskiej Republiki Ludowej w związku federacyjnym z Rosją, a nowo wybranym prezydentem został Mychajło Hruszewski. Rozmowy w Brześciu w 1918 roku doprowadziły do uznania ukraińskiej państwowości przez Niemcy i Austro-Węgry, wyrażając zgodę na przyłączenie do Ukraińskiej Republiki Ludowej całej Chełmszczyzny, czyli terenów położonych na wschód od Tarnogroda do Sarnaki. Ukraińcy rozpoczęli starania o ratyfikację traktatów brzeskich, nasilając antypolską agitację. Oderwanie Chełmszczyzny, a więc terenów

[445] M. Waldenberg, *Kwestie narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej,* Warszawa 1996, s. 300-301.
[446] T. Śliwa, *Kościół greckokatolicki w Galicji (1815-1918)* (w:) *Kościół w Polsce,* red. Kumor B., Obertyński Z., t.2, cz. I, Poznań-Warszawa 1979, s. 649.
[447] K. Grunberg, B. Sprengel, *Trudne sąsiedztwo…*s. 238.

zamieszkiwanych przez ponad 2 milionową społeczność w tak zwanym pasie granicznym wywołało sprzeciw Polaków. Przez Kraków przetoczyły się liczne manifestacje, zwłaszcza młodzieży, które objęły masowe wystąpienia ludności polskiej, zwłaszcza w powiecie hrubieszowskim, chełmskim, zamojskim oraz na Lubelszczyźnie[448].

Wkraczające wojska niemieckie i austro-węgierskie zajęły całą Ukrainę, dzieląc ją na dwie strefy okupacyjne. Z poparciem Niemców powołano nowego prezydenta Pawła Skoropadskiego, który obwołał się hetmanem i ogłosił likwidację Ukraińskiej Republiki Ludowej, proklamując utworzenie Państwa (Hetmanatu) Ukraińskiego. Centralna Rada głosiła, że Niemcy popierają samodzielną Ukrainę, a w obawie przed oddziałami bolszewickimi przychodzą jej z pomocą. W tym samym czasie trwała już ofensywa Armii Czerwonej. Wojska bolszewickie cały czas posuwały się naprzód. Następował powolny proces bolszewizacji życia społeczno-politycznego.
W Charkowie powołano Sekretariat Ludowy Ukraińskiej Republiki Robotniczo-Chłopskiej. Bolszewicy zajęli całą Ukrainę lewobrzeżną i prawobrzeżną głosząc, że Centralna Rada zamierza odebrać chłopom i robotnikom zdobycze rewolucyjne.

Wraz z zakończeniem I wojny światowej nad kształtem Galicji i polskiej granicy wschodniej miała zdecydować konferencja pokojowa w Paryżu. Politycy polscy liczyli na szybkie rozwiązania problemów na Wschodzie, dążąc do ponownego przyłączenia terenów wschodnich do Polski. Sytuacja jednak nie była jasna. Kiedy odrodziło się państwo polskie to na Ukrainie nadnieprzańskiej istniała już Ukraińska Republika Ludowa, a na ziemiach galicyjskich funkcjonowała Zachodnioukraińska Republika Ludowa. Polaków, podobnie jak i Ukraińców interesowała kwestia przynależności Galicji Wschodniej. Polacy nie chcieli rezygnować ze Lwowa, który wówczas zamieszkiwany był w dwóch trzecich przez społeczeństwo polskie.

Biskupi greckokatoliccy przez cały ten okres popierali dążenia ukraińskie do utworzenia niezależnego państwa, wydając listy pasterskie i głosząc polityczne kazania. W jednym takich listów napisanym przez metropolitę Andrzeja Szeptyckiego oraz biskupów Grzegorza Chomyszyna i Józefa Kocyłowskiego możemy przeczytać: „*Zaczyna się nowa doba w historii naszej cerkwi i naszego narodu. (...) Od chwili upadku caratu, przewrotu w Rosji i uznania przez cały świat narodu ukraińskiego za naród niezależny, odmienny od wielkoruskiego, staje się niemożliwy ten podział w narodowych pojęciach, jaki dzielił nasze duchowieństwo do wojny.(...) musimy żądać od wszystkich*

[448] W. Witos, *Moje wspomnienia*, Warszawa 1981, s. 520.

duchownych jednakowej pracy i jednego ducha. Duchowni, którzy mieliby inną narodowość jak nasz naród, w swoim sumieniu zobowiązani są do przystosowania się w całej pracy zewnętrznej do narodu jakiego są duszpasterzami. (...) My nie moglibyśmy pozwolić na jaką bądź agitację polityczną czy narodową przeciwko narodowym uczuciom ukraińskiego narodu. (...) będziemy domagali się, żeby bez względu na osobiste narodowe przekonania nie stawiał nikt żadnej przeszkody w wszechstronnym rozwoju narodowego życia i kultury ukraińskiego narodu, a przeciwnie, służył jemu i życzliwie odnosił się do jego spraw"[449].

Wspomniany Szeptycki dążył do uczynienia z cerkwi unickiej cerkwi typowo narodowej, co łączyło się z aprobatą ukraińskiej polityki skierowanej przeciwko Polakom. Listy duchownych greckokatolickich odzwierciedlały także nastroje panujące na wsiach, były skierowane przeciw polskiemu ziemiaństwu i agitowały ukraińskich chłopów do popierania ukraińskich nacjonalistów. Były obecne przypadki księży unitów wzywających do walki z Polakami, a nawet ich „rzezi" (kazania wygłoszone m.in. w Grochowcach, Felsztynie, Cisowej, Laszkach, Starej Soli czy Błozwi)[450].

Okres I wojny światowej to niespotykany wcześniej terror, grabieże i mordy między Polakami i Ukraińcami. W prasie polskiej przytaczano liczne przypadki aresztowań i internowania Polaków, rabunki dworów, antypolskie wystąpienia duchownych greckokatolickich, niszczenie polskich pomników. Ukraińskie pisma wzywały do walki z Polakami, opisując okrucieństwa cywilnej ludności polskiej wobec Ukraińców, internowania księży unickich oraz ukraińskich osób cywilnych.

Załamanie państw centralnych przyniosło na ziemiach ukraińskich szybko przybierającą na sile nie tylko mentalną ale też militarną ukraińską rewolucję narodową. Ogłoszono przywrócenie Ukraińskiej Republiki Ludowej, a wybuch wojny polsko-ukraińskiej w Galicji w dużej mierze wpływał na nastroje wśród społeczeństwa ukraińskiego, jak i polskiego. W kwestiach społecznych nastąpił proces mentalnego przekształcania się chłopów w naród, co spowodowało „zaistnienie" narodowej kwestii ukraińskiej, głoszącej hasła rozwiązania sprawy rolnej[451].

---

[449] Z. Konieczny, *Stosunek duchowieństwa greckokatolickiego do Polski i Polaków w okresie wojny polsko-ukraińskiej w 1918-1919 roku,* (w:) *Materiały i studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich,* red. Grott B., Kraków 2008, s. 51.
[450] J. Watulewicz, *Z pamiętników proboszcza łac. w Felsztynie skreślonych w latach wojny światowej 1914-1919,* „Rocznik Przemyski", t. 3, Przemyśl 1923, s. 61.
[451] J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772-1999…* s. 115-118.

Inaczej przedstawiała się sytuacja na zachodniej Ukrainie. Likwidacja rządów austriackich stanowiła bodziec dla wzrostu nastrojów separatystycznych, podkreślających prawa narodów do samostanowienia. Na początku października 1918 roku parlamentarna reprezentacja ukraińskich aktywistów zwołała do Lwowa mężów zaufania ze wszystkich ukraińskich ziem Austro-Węgier, którzy powołali Ukraińską Radę Narodową, przyjmując rezolucję o powołaniu państwa ukraińskiego obejmującego tereny wschodniej Galicji po San (ziemie ukraińskie wchodzące w skład Austro-Węgier, czyli Galicję Wschodnią, Łemkowszczyznę i Bukowinę Północną). Zachodnioukraińska Republika Ludowa ogłaszając swoją niepodległość w dniu 1 listopada 1918 roku nie wypowiedziała się jednak za zjednoczeniem z Ukrainą Nadnieprzańską, a nawet podkreślono odrębność od państwa ukraińskiego nad Dnieprem[452].

Sytuacja zaostrzyła się jednak po wybuchu wojny polsko-ukraińskiej 1 listopada 1918 roku. Prawie równocześnie z walkami o Lwów rozgorzały walki o twierdzę przemyską oraz o ustanowienie kontroli nad Borysławsko-Drohobyckim Zagłębiem Naftowym. Drobne potyczki przerodziły się w przewlekły konflikt, który objął Wołyń, Podole i Chełmszczyznę. Ukraińcy walczyli o własną wolność przeciwko narodowemu zniewoleniu. Ze zrozumieniem odnosili się do walki wyzwoleńczej Polaków, ale nie na ich ukraińskich terenach etnicznych, które wyznaczyli daleko na zachodzie. Wojna polsko-ukraińska zakończyła się dopiero w połowie lipca 1919 roku wypchnięciem wojsk ukraińskich za rzekę Zbrucz, na teren Ukraińskiej Republiki Ludowej[453]. Jak podają statystyki w wojnie polsko-ukraińskiej zginęło około 10 tysięcy żołnierzy polskich i 15 tysięcy ukraińskich, natomiast trudno było oszacować straty ludności cywilnej ze względu na brak konkretnych danych[454].

Krótki epizod niepodległościowy miała działalność Republiki Huculskiej. Wybuch wojny polsko-ukraińskiej o Lwów w 1918 roku zaktywizował lokalnych mieszkańców Jasini i okolicznych wsi, którzy ogłosili secesję od Węgier i przejęcie władzy, powołując lokalny samorząd. Działacze Huculskiej Rady Narodowej poprosili rząd Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej o włączenie w swoje granice, jednak nie doszło do zrealizowania żadnych obietnic. Pod koniec grudnia 1918 roku wkroczenie wojsk węgierskich na Zakarpacie przywróciło rządy Węgier, a członkowie Rady

[452] T. Olszański, *Historia Ukrainy XX wieku,* Warszawa 2005, s. 83.
[453] J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772-1999…* s. 142-145.
[454] A. Krochmal, *Konflikt czy współpraca? Relacje między duchowieństwem łacińskim i greckokatolickim w diecezji przemyskiej w latach 1918-1939,* Lublin 2001, s. 168.

i Narodowej Obrony zbiegli w góry. Działania wojskowe zostały wznowione w styczniu 1918 roku po ataku ukraińskich oddziałów na Zakarpacie. W ciągu jednej nocy rozbito zastępy wojsk węgierskich i proklamowano Republikę Huculską z premierem StepanemKłoczurakiem. W następstwie walk oddziały ukraińskie zajęły Kwasy, Bogdan, Trebuszany, zdobywając stacje kolejowe w Rachowie i Byczkowie. Przegrupowanie oddziałów w kierunku Chustu wywołało sprzeciw wojsk rumuńskich. Ukraińcy zdawali sobie sprawę, że nie mają tyle wojska by prowadzić wojny na dwa fronty, stąd podjęto decyzję o wycofaniu się z Zakarpacia. Ostatecznie Republika Huculska została zlikwidowana przez wojska rumuńskie w czerwcu 1919 roku, a jej teren został stopniowo przekazywany w zarząd administracji czechosłowackiej[455].

W tym punkcie warto zwrócić uwagę na rozwój Bukowiny jako ośrodka życia ukraińskiej społeczności. W 1849 roku Bukowina została odłączona od Galicji i powstało Księstwo Bukowiny ze stolicą w Czerniowcach. W latach 60.XIX wieku spis ludności na Bukowinie wskazał na mozaikę etniczną krainy, 45% było Rumunów, 32% Rusinów (w tym Hucułów), ponad 6% Niemców, 6% Żydów i 3% Polaków. Pod względem wyznaniowym prawosławie stanowili 68,4% mieszkańców[456]. Z czasem nastąpił rozwój gospodarczo-administracyjny Bukowiny. Z rejonu typowo rolnego stała się obszarem z rozwiniętymi miastami. Powstała kanalizacja, wprowadzono do miast elektryczność, kostki brukowe, tramwaje i kolej. Kwitło życie społeczne, rozwijały się czytelnie, biblioteki, kluby, czy stowarzyszenia. Powstał pierwszy uniwersytet przy którym działały różne organizacje studenckie skupiające różne grupy etniczne. Na początku XX wieku kawiarnie w Czerniowcach wykładały prawie 160 gazet z całego świata, a dobre współżycie między narodami sprzyjało promowaniu wielokulturowości i wzajemnej sympatii. W tym czasie nastąpił rozwój ukraińskiego ruchu narodowego, a pierwsze odezwy Ukraińców były nawet drukowane w polskiej prasie, gdyż społeczność ukraińska nie miała wówczas swoich gazet. Zmiany przyniósł koniec I wojny światowej. W listopadzie 1918 roku w Bukowinie władzę przejęła „Bukowińska Delegacja Ukraińskiej Rady Narodowej", która udzieliła poparcia Ukraińskiej Radzie Narodowej (UNR) we Lwowie. Pojawiły się hasła samostanowienia Ukraińców, przekształcenia Austro-Węgier w państwo federalne, które objęłoby mieszkańców Galicji Wschodniej, Bukowiny i Węgierskiej Rusi Zakarpackiej. Działacze z Bukowiny

[455] J. Macek, *Republika Huculska* (w:) *Płaj. Almanach karpacki*, Nr 19 Warszawa 1999.
[456] Г. Купчанко: *Буковина и еирусскижители*. Видень, 1895, С. 15.

popierali utworzenie ukraińskiego państwa, jednak interwencja wojsk rumuńskich rozbiła oddział ukraińskich narodowców, a 31 grudnia 1918 roku Rada Narodowa Bukowiny zadecydowała o włączeniu księstwa do Rumunii[457].

Ten krótki epizod działalności ukraińskiej państwowości na Zakarpaciu i Bukowinie pokazuje, że ukraińskie dążenia do bycia niezależnym narodem były bardzo mocne, a ukraińska myśl narodowa, mimo, że nie miała swojego kulturowego wsparcia w postaci ukraińskiej prasy czy ukraińskich stowarzyszeń potrafiła zjednoczyć społeczność ukraińską do walki. Ukraińskie ruchy narodowe, które wykształciły się na tym ziemiach naśladowały tradycje państwowości ukraińskiej z 1918 roku i wykształcały w społeczności poczucie ukraińskiej tożsamości narodowej.

Starania Ukraińców o utworzeniu samodzielnego państwa nie zyskały poparcia zwycięskich w wojnie mocarstw. Połączenie Ukraińskiej Republiki Ludowej i Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej na początku 1919 roku doprowadziło do współistnienia dwóch rządów z dwiema ukraińskimi armiami[458]. Polska od przełomu 1918/1919 roku znajdowała się w stanie wojny zarówno z ZURL, jak i URL z powodu zatargów o Wołyń, Chełmszczyznę i Podlasie oraz o Galicję Wschodnią. W tym samym czasie wkraczające do Kijowa oddziały Armii Czerwonej położyły kres Ukraińskiej Republice Ludowej, a o przyszłości ZURL miały zdecydować mocarstwa zachodnie. W rzeczywistości ZURL istniała do lipca 1919 roku, kiedy wojsko polskie odrzuciło oddziały galicyjskie za linię rzeki Zbrucz, zajmując tereny dawnej Galicji Wschodniej.

Po wojnie polsko-bolszewickiej nastąpił podział ziem zamieszkanych przez Ukraińców na Galicję Wschodnią i pozostałe ziemie, z których utworzono Ukraińską Socjalistyczną Republikę Radziecką. Po podpisaniu preliminariów pokojowych wytyczono granicę polsko-ukraińską na Zbruczu. Traktat skutkujący podziałem Ukrainy podpisano w 1921 roku w Rydze. Kształt zakreślonych granic okazał się w zasadzie sukcesem inkorporacyjnego programu terytorialnego Narodowej Demokracji. Polska odzyskała część utraconych podczas rozbiorów ziem wschodnich, Nadnieprzańska Ukraina została przyznana Rosji Radzieckiej, a pozostałe części dzisiejszego terytorium Ukrainy znalazły się w granicach Czechosłowacji i Rumunii[459].

---

[457] Zob. K. Feleszko, J. Molas, Wł. Strutyński (red.), *Bukowina. Blaski i cienie „Europy w miniaturze”*, Warszawa 1995; W. Jankowski: *Ukraińcy, Rumuni i Polacy bukowińscy wobec kwestii przynależności Bukowiny w 1918 roku* (w:) *Płaj. Almanach karpacki*, Nr 32 Warszawa 2006.

[458] W. Materski, *Tarcza Europy*, Warszawa 1994, s. 40.

[459] R. Wapiński, *Traktat ryski a polskie oczekiwania* (w:) *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach*, red. Wojciechowski M., Toruń 1998, s. 13-14.

Warto zauważyć, że współcześnie podejmuje się liczne próby analiz sytuacji politycznej końca I wojny światowej. Podczas jednej z konferencji na Polsko-Ukraińskich Spotkaniach w Jaremczu w 2021, w stu letnią rocznicę podpisania Traktatu Ryskiego, historycy ukraińscy i polscy podjęli rozważania, czy był to realizm polityczny czy zdrada sojusznika. Anton Drobowycz, szef Ukraińskiego Instytutu Pamięci Narodowej argumentował, że mając obecne określone stanowisko Piłsudskiego i grupy Dmowskiego strona ukraińska odbiera Traktat Ryski jako zdradę. Niemniej on sam podziela pogląd, że z jednej strony była to nielojalność polskich sojuszników, a z drugiej na zawarcie pokoju złożyła się aktualna sytuacja polityczna.

Według ukraińskiego profesora – Mykoły Łytwyna[460] - w skutek Traktatu Ryskiego doszło do społeczno-gospodarczych przekształceń w regionie, gdyż tysiące jeńców i uchodźców mogło powrócić w swoje rodzinne strony. Nastąpił rozwój ruchu kolejowego i rzecznego. Po części pozwolono używać język ukraiński na terenach ukraińskich, uruchomiono biblioteki, odblokowano komunikację pocztową między społeczeństwem po obu stronach rzeki Zbrucz. Zdaniem Łytwyna podpisanie pokoju ryskiego zradykalizowało społeczeństwo ukraińskie na ziemiach galicyjskich i na Wołyniu, co odbiło się na późniejszych działaniach ukraińskich nacjonalistów.

W temacie wypowiadał się także profesor Bogdan Hud, który podkreślił, że Polacy i Ukraińcy nie potrafili prowadzić dialogu i zawierać kompromisów, mimo licznych prób podejmowanych przez polityków obydwu państw[461].

I wojna światowa przyniosła spustoszenie galicyjskiej wsi, której obraz był przerażający: zniszczone drogi, liczne okopy wykopane przez żołnierzy i miejscową ludność, bieda, uszkodzone budynki i zrujnowane gospodarstwa rolne. Zniszczeniu uległo wiele szkół, cerkwi i kościołów katolickich wraz z wyposażeniem. Brakowało żywości, która podczas działań wojennych była rekwirowana przez wojsko. W porównaniu z ziemią feudałów osady chłopskie znajdowały się w bardzo złej sytuacji materialnej. Brakowało osób do pracy, nie było narzędzi, inwentarza i materiału siewnego. Wiele ziemi leżało odłogiem, co odbiło się na gospodarce żywnościowej najbiedniejszych mieszkańców[462].

[460] M. Łytwyn, *Ukrajińsko-polśkawijna 1918-1919 r,* Lwiw 1998.
[461] K. Czawaga, *Jaremcze 2021: Traktat ryski – realizm polityczny czy zdrada sojusznika?,* Kurier Galicyjski, Nr 20 (384), 29 października – 15 listopada 2021.
[462] O. Pawłyszyn, *Wieś ukraińska Galicji Wschodniej w latach I wojny światowej,* tłum. J. Ber, Lwów 2017, s. 127-131.

Okres powojenny przyśpieszył jednak procesy modernizacji na wsi. Zaczęto odbudowywać rolnictwo według nowych standardów, stosując nowości technologiczne, co przyczyniło się do edukacji galicyjskiej wsi. Chłopi zrozumieli, że tylko poprzez wykształcenie siebie i swoich dzieci mogą zmienić własny los. Wojna przyniosła także zmianę relacji chłopów wobec kleru. Duchowieństwo współpracując z władzą okupacyjną przekazywało społeczeństwu najważniejsze wiadomości, co wzbudzało w najbiedniejszych warstwach niezadowolenie społeczne, a tym samym niechęć do księży.

W tym czasie możemy mówić o pełnym instytucjonalnym rozwoju obydwu grup narodowych – Polaków i Ukraińców. Jednak budzenie się polskiej tożsamości narodowej wyprzedzało ruch ukraiński. Wynikała to z tego, że ukraiński język literacki, szkolnictwo czy życie społeczne dopiero się budowało. Dodatkowo w warunkach monarchii austro-węgierskiej Polacy cieszyli się przywilejami politycznymi, co skutkowało narastającymi konfliktami między obydwa narodami. Dominacja ze strony polskiej i bezskuteczne próby porozumienia przyczyniały się do rozwoju ruchów nacjonalistycznych, co uwidoczniło się po I wojnie światowej[463].

Podsumowując, należy zauważyć, że w okresie I wojny światowej istniały trzy państwa ukraińskie: Ukraińska Socjalistyczna Republika Sowiecka, która do początku 1919 roku istniała jako Ukraińska Republika Ludowa Rad ze stolicą w Charkowie; Ukraińska Republika Ludowa pod władzą Dyrektoriatu ze stolicą w Kijowie, a następnie w związku z działaniami na linii frontu w Winnicy i Równym oraz Zachodnioukraińska Republika Ludowa obejmująca Galicję Wschodnią ze stolicą we Lwowie, potem w Tarnopolu i Stanisławowie[464].

Historia wybijania się Ukraińców na niepodległość stanowi splot różnych wydarzeń. W historiografii tego okresu mówi się o „ukraińskiej rewolucji" lat 1917-1921, która uważana jest jako walka narodu ukraińskiego o narodowo-społeczne wyzwolenie i zjednoczenie etnicznych ziem ukraińskich. Ukraińscy chłopi w zdecydowanej większości analfabeci mało przejmowali się ideą narodową. Należy zauważyć, że nowe elity ukraińskie wywodzące się z chłopstwa zaczęły kształtować się pod koniec XIX wieku. Ukraińska inteligencja pozostawała w ścisłym związku z chłopami, a jej narodowa świadomość wyrastała z ukraińskiego, wiejskiego żywiołu

[463] D. Wojakowski, *Polacy i Ukraińcy. Rzecz o pluralizmie i tożsamości…*s. 103-104.
[464] K. Grunberg, B. Sprengel, *Trudne sąsiedztwo*… s. 265-266.

i propagandy księży grekokatolickich. Większość inteligencji ukraińskiej była przesycona ideologią narodowców i socjalistów, gdyż ukraińska myśl społeczno-polityczna była wówczas zdominowana przez koncepcje socjalistyczne i federacyjno-autonomiczne[465].

Warto podkreślić, że „rewolucja ukraińska" dotyczyła nie tylko terenów zachodnich. Ponadto Ukraińska Rada Centralna, będąca paraparlamentarnym organem państwowym, reprezentującym Ukrainę po rewolucji lutowej w Rosji, a po przewrocie bolszewickim stanowiąca organ Ukraińskiej Republiki Ludowej proklamowała IV Uniwersał (deklarację niepodległości Ukrainy), której treść brzmiała: *„od dzisiaj Ukraińska Republika Ludowa staje się niepodległym, od nikogo niezależnym, wolnym, suwerennym Państwem Narodu Ukraińskiego"*[466].

Jednym z dwóch państw powstałym po zakończeniu I wojny światowej była Zachodnioukraińska Republika Ludowa we Lwowie, która istniała do 22 stycznia 1919 roku, a formalnie do 15 marca 1923 roku, kiedy to w skutek decyzji Rady Ambasadorów rząd ZURL przebywający na emigracji rozwiązał się.

Drugim państwem była Ukraińska Republika Ludowa w Kijowie, której pierwszym prezydentem został MychajłoHruszewski. URL mimo, że utraciła po pokoju ryskim poparcie międzynarodowych mocarstw istniała w latach 1921-1992 na wychodźstwie. Po II wojnie światowej rząd URL działał tylko w Europie Zachodniej, tworząc organ przedstawicielski opozycyjnych stronnictw politycznych, a w 1992 roku ostatni emigracyjny prezydent URL MykołaPławiuk uznał nowo proklamowane państwo ukraińskie jako prawne następstwo Ukraińskiej Republiki Ludowej.

Natomiast po pokoju ryskim większość międzynarodowych państw uznało Ukraińską Socjalistyczną Republikę Radziecką w Charkowie. USRR stanowiła formalnie suwerenne i niepodległe państwo ukraińskie z atrybutami państwowości w składzie ZSRR, które istniało od grudnia 1922 do 23 sierpnia 1991 roku[467].

---

[465] W. F. Werstiuk, *Historyczne znaczenie ukraińskiej rewolucji 1917-1921* (w:) *Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918-1920,* red. Krząstek T., Warszawa 2009, s. 159-160.

[466] *Проголошеннясамостійности України.* (w:) *Володимир Винниченко: Відродженнянації: Історіяукраїнськоїреволюції:* марець 1917 р. – грудень 1919 р.. Wyd. 1 (reprint). Wien (Київ): *Видавництвополітичноїлітературиукраїни, 1920* (1990).

[467] J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772-1999. Narodziny nowoczesnego narodu,* przekł. K. Kotyńska, Lublin 2000; H. Jabłoński, *Polska autonomia narodowa na Ukrainie 1917-1918,* Warszawa 1948; H. Jabłoński, *Z dziejów genezy sojuszu: Piłsudski–Petlura (początki konfliktu zbrojnego, XI.1918–III.1919 r.),* „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej im. Feliksa Dzierżyńskiego", Seria Historyczna 5, Nr 21,Warszawa 1961.

Należy zauważyć, że Ukraińcy mieli silne dążenia narodowościowe. Na początku XX wieku były trzy próby tworzenia ukraińskiej państwowości, które zakończyły się zwycięstwem projektu bolszewickiego.

Podsumowując, klęska Ukraińców wynikała głównie z braku poparcia ze strony międzynarodowych mocarstw. Radzieccy przywódcy skutecznie tłumili niepodległościowe aspiracje społeczeństwa ukraińskiego, zwłaszcza elit i kleru, dlatego większość narodowych działaczy opowiadała się za koncepcją federacji z Rosją lub autonomią, a nie za pełną niepodległością. Hasła niepodległej Ukrainy pojawiły się dopiero w obliczu wojny, jednak bolszewickie siły pokonały młode ukraińskie państwo, narzucając własny system i ustrój społeczno-polityczny. Zrozumienie istoty posiadania własnego państwa i identyfikacja narodowa stanowiły priorytetowy czynnik kształtujący ukraińską tożsamość narodową i stał się fundamentem na którym Ukraińcy budowali swoją świadomość narodową.

3.3. Ideologie narodowe okresu międzywojennego

Po I wojnie światowej terytorium na którym zamieszkiwali Ukraińcy zostało podzielone między cztery państwa: Związek Sowiecki, Polskę, Rumunię i Czechosłowację. Wschodnia i środkowa część Ukrainy weszły w skład ZSRR, jako Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka. Zachodnia Ukraina, czyli Wołyń i Galicja Wschodnia stanowiły część państwa polskiego. Północna Bukowina i południowa Besarabia były częścią Królestwa Rumunii, natomiast Region Zakarpacki został przyłączony do Czechosłowacji. Od lat trzydziestych XX wieku Ukraińska ludność USRR podlegała rusyfikacji, w zachodniej Ukrainie – polonizacji, natomiast w Besarabii rumunizacji. Jednak największe przekształcenia miały miejsce na Ukrainie Wschodniej i Środkowej, a sowietyzacja dotyczyła wszystkich dziedzin życia (kolektywizacja, industrializacja i rewolucja kulturalna)[468].

Polska wyłoniła się z niewoli jako kraj wielonarodowościowy. Według spisu powszechnego z 1921 roku liczyła nieco ponad 27 milionów mieszkańców, przy czym osób narodowości polskiej było około 69%, resztę zaś stanowiły mniejszości narodowe, między innymi Ukraińcy 4 mln 800 tys. (14%)[469]. Według danych z 1922 roku w Wojsku Polskim liczącym 188 250 żołnierzy było 12 397 Ukraińców, co stanowiło 8,4% i sytuowało ich jako najliczniejszą mniejszość narodową. Należy zauważyć, że od początku na Kresach Wschodnich ukraińskie organizacje nacjonalis tyczne kwestionowały pobór do służby wojskowej, jednak po kilku latach Ukraińcy zrozumieli, że tylko aktywność społeczna pozwoli im akcentować swoje postulaty, stąd zaczęto kierować do wojska ludzi wykształconych, którzy z czasem stawali się nieformalnymi przywódcami ukraińskiego ruchu narodowego. Charakterystyczne jest to, że od 1925 roku z terminologii wojskowej zniknęło słowo Ukrainiec, natomiast grekokatolików i prawosławnych nazywano Rusinami[470].

Ukraińcy zamieszkujący powojenną Polskę, mimo, że nie mieli swojego państwa nie pozwolili o sobie zapomnieć. Jak napisał Bohdan Skaradziński: *„Polskie elity polityczne winny były wiedzieć, że po pobiciu ze szczętem galicyjskiej państwowości przypadnie Polsce kilka milionów Ukraińców – o złamanych siłą aspiracjach niepodległościowych, o temperamencie zgoła niełagodnym. I że na wschód od nich żyć będzie*

[468] A. Gogun, *Partyzanci Stalina na Ukrainie*, Warszawa 2010, s. 11.
[469] A. Chojnowski, *Ukraina*, Warszawa 1997, s. 79-81.
[470] W. Rezmer, *Stanowisko i udział Ukraińców w niemiecko-polskiej kampanii 1939 roku* (w:) *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, Warszawa 1999, s. 14, 19.

ze 30 milionów ich rodaków. (...) Było to anektowanie (...) kilku milionów wiecznych dywersantów"[471].

Na terenie ziem ukraińskich USRR według danych z 1930 roku mieszkało 75% Ukraińców, 8% Rosjan, 6,5% Żydów, 5,4% Polaków, 0,2% Białorusinów, a resztę stanowili Niemcy, Tatarzy, Rumuni, Grecy i inne narodowości, liczące w sumie 5% mieszkańców. Proporcje takie zachowały się do 1941 roku. Charakterystyczne jest to, że we wschodnich i południowych regionach wśród mniejszości dominowali Rosjanie, natomiast na zachodniej i prawobrzeżnej Ukrainie Polacy i Żydzi[472]. Dla Moskwy najważniejszą sprawą było zaprowadzenie na ziemiach ukraińskich radzieckiego ustroju politycznego, co zapewniłoby trwałe i nierozerwalne związki z Rosją. Należy podkreślić, że niski poziom poczucia narodowego wśród mieszkańców ziem ukraińskich powiązany był z faktem, że w miastach brakowało elementu ukraińskiego, większość etnicznych Ukraińców w ZSRR i w Galicji była analfabetami i zamieszkiwała na wsiach[473].

Dodatkowo, przez cały czas aspiracje ukraińskich narodowców podsycane były przez niemiecką koncepcję „Wielkiej Ukrainy", a hasło „Z nami Bih i Nimci" nie zostało zapomniane. Jeden z ukraińskich polityków Iwan Palij pisał o hierarchii wrogów narodu ukraińskiego w dwudziestoleciu międzywojennym: *„Główna masa narodu ukraińskiego, stanowiąca 80% wszystkich Ukraińców europejskich, znajduje się na obszarze Rosji sowieckiej (...) my nie jesteśmy polonofilami. Nasz postulat zaprzestania walki z Polską i oparcia się o nią na wypadek zbrojnego konfliktu na wschodzie Europy wypływa bynajmniej nie z pobudek sentymentalnych i nie z miłości i sympatii do Polaków. Jest to nieprzeparty przymus vis major, decydujący nakaz chwili obecnej. Jasnym jest dla każdego, że walki na wszystkich frontach prowadzić jednocześnie nie możemy, tym bardziej, że na każdym poszczególnym odcinku przeciwnik jest silniejszy od nas. (...) Więc nie o zasadę tu chodzi tylko o taktykę, a właśnie taktykę, polegającą na prowadzeniu walki z Polską i ciągłym jej prowokowaniu, uważamy za zgubną dla nas…(...) najlepszą okazją do zagarnięcia od sąsiada części jego terytorium jest wewnętrzna słabość sąsiada, wewnętrzne rozprężenie i, co za tym idzie, rezygnacja z prowadzenia walki. (...) Trzeba zresztą mieć tyle wiary swe siły, żeby zrozumieć, że my tu w Polsce jesteśmy poważną siłą*

[471] Zob. B. Skaradziński, *Polski rok 1919,* Warszawa 1987.
[472] A. Gogun, *Partyzanci Stalina…*s. 12.
[473] R. Szporluk, *Imperium, komunizm i narody…* s. 65.

i że nie da się nas zepchnąć do tego stanu, w którym znajdują się nasi rodacy w Sowietach"[474].

W latach dwudziestych rząd rosyjski prowadził względnie liberalną politykę kulturalną, która pozwalała na rozwój języków narodowych. Używano języka ukraińskiego w korespondencji urzędowej, walczono z analfabetyzmem, zwłaszcza wśród ukraińskojęzycznych chłopów. Stanowiska zaczęli obejmować Ukraińcy, poszerzono sferę używania języka ukraińskiego w życiu państwowym, rozpowszechniano ukraińskojęzyczną prasę, co wpłynęło na rozwój kultury ukraińskiej. Nastąpił liczny wzrost szkół wyższych, powołując Ukraińską Akademię Sztuk Pięknych. Liberalizacja w sferze politycznej doprowadziła do powstania ukraińskiej inteligencji, odrodziły się stowarzyszenia kulturalne, czy kluby dyskusyjne. Tworzyli tacy pisarze jak Maksym Rylski, Włodzimierz Sosiura, Paweł Tyczyn czy Olga Kobylańska na Bukowinie.

Renesans kultury ukraińskiej nie trwał jednak długo, gdyż już w następnym dziesięcioleciu nasiliła się polityka walki z narodowymi odrębnościami. Głód, prześladowania i głęboka izolacja od świata zachodniego, między innymi w skutek rusyfikacji stanowiły codzienność ukraińskiej republiki. Wielu Ukraińców wyjechało na zachód. Ważnym ośrodkiem ukraińskiej emigracji stał się Lwów, Kraków i Gdańsk. W Pradze działał Centralny Związek Studentów Ukraińskich, a w Wiedniu z inicjatywy wojskowych utworzono koło Młoda Hałyczyna, którego celem stała się walka z polonofilstwem i rusofilstwem. Najliczniejsza emigracja ukraińska była w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie. Badacze szacują, że jej liczebność sięgała do 600 tysięcy osób[475].

Charakterystyczny jest fakt, że na terenach USRR element społeczny-chłopski pełnił ważną rolę w kształtowaniu ukraińskiej tożsamości narodowej. Silny wpływ na tą grupę społeczną miała dodatkowo rozwijająca się doktryna nacjonalizmu Dmytro Doncowa[476]. Dla Doncowa najważniejsza była nacja ukraińska, która stanowiła najwyższą formę organizacji ludzkiej społeczności związaną wspólnym etnicznym pochodzeniem, językiem, terytorium, historią, kulturą, misją historyczną i nacjonalną ideą. Doncow przeciwstawiał naród rosyjski narodowi ukraińskiemu. Uważał, że na czele

[474] I. Palij, *Biuletyn Polsko-Ukraiński*, Nr 27, Warszawa 1938, s. 288-299.
[475] A.A. Ziemba, *Kanadyjscy Ukraińcy wobec konfliktu polsko-ukraińskiego 1918-1923*, „Przegląd Polonijny" Nr 2, 1991, s. 106-107.
[476] Д. Донков, Націоналізм, Львів 1926;
https://shron3.chtyvo.org.ua/Dontsov/Natsionalizm_vyd_1926.pdf? Strona odwiedzona 23 marca 2022.

państwa ukraińskiego powinna stanąć „aktywna, odważna, spragniona władzy mniejszość", a jego zdaniem „najzdrowszą" część społeczeństwa stanowili chłopi. Twierdził, że naród musi podlegać dekretom „wodza", a politykę zagraniczną państwa powinien charakteryzować narodowy egoizm[477].

Reprezentując poglądy zbieżne z darwinizmem społecznym rezygnował on ze stosowania zasad humanitarnych. W swoich wystąpieniach popularyzował rasizm i antysemityzm. Odwoływał się do niemieckich teoretyków jak Hans Gunter czy Ludwig Clauss, którzy głosili hasła „oczyszczania" terenów z obcych. Jego doktrynę formalnie na swoje ideologiczne uzbrojenie przyjęła Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w 1929 roku, chociaż sam Doncow nigdy nie wstąpił do oddziałów OUN. Myśl Doncowa miała nastawienie antyrosyjskie, ale w praktyce głównie antypolskie. Doncow odwoływał się do historii, cenił poezję Tarasa Szewczenki, a pisząc o Kozakach próbował kultywować historię i dawne tradycje. Charakterystyczny jest fakt, że będąc twórcą ukraińskiego nacjonalizmu, nigdy nie stał się jego „twarzą", którą zdaniem historyków był Stepan Bandera.

Wśród Ukraińców obecny był także silny separatyzm Łemków i moskalofilstwo. Polityka rządu polskiego wobec Łemków to przede wszystkim próby asymilacji i dzielenia górali ruskich (Łemków, Bojków i Hucułów) w celu szybszego ich spolonizowania. Władze II Rzeczypospolitej wspierały wszelkie dążenia Starorusinów do samookreślenia narodowego, by w ten sposób osłabić rodzący się narodowy ruch Ukraińców[478]. Warto podkreślić, że Konstytucja Marcowa z 1921 roku gwarantowała mniejszościom narodowym w Polsce równość wobec prawa, swobodę praktyk religijnych, używanie swojego języka, własne szkolnictwo, dostęp do urzędów bez względu na narodowość czy wyznawaną religię. Podobne ustalenia wprowadzała Konstytucja Kwietniowa z 1935 roku. W ustawach rządowych został także określony status prawny cerkwi greckokatolickiej, co skutkowało swobodą działalności religijnej w języku ukraińskim[479].

Próby polsko-ukraińskiego porozumienia nie przynosiły spodziewanych efektów politycznych, mimo, że wielu polityków dążyło do wzajemnego dialogu między obydwoma stronami. Wśród zwolenników polsko-ukraińskiej współpracy wymienić można dyplomatę i profesora Jana Stanisława Łosia, który obracał się pomiędzy ideą

[477] K. Grunberg, B. Sprengel, *Trudne sąsiedztwo*… s. 418.
[478] E. Michna, *Łemkowie. Grupa etniczna…* s. 44.
[479] J. Tomaszewski, *Mniejszości narodowe w prawie polskim 1918-1939,* „Więź" Nr 2, 1997, s. 127.

asymilacji państwowej a federacją. Działalność polityczna Łosia ukierunkowana na wzajemną współpracę stanowiła program polskiej polityki zagranicznej w okresie międzywojennym, gdzie sprawy ukraińskie powinny odgrywać pierwszoplanową rolę. Jego poglądy reprezentowały wyważone stanowisko polityczne. Podkreślał on rolę i znaczenie poprawnych stosunków polsko-ukraińskich, wartość Galicji Wschodniej, nie rezygnując z integralności państwa polskiego[480].

Do grona orędowników polsko-ukraińskiej współpracy wymienić można Stanisława Srokowskiego, wojewodę wołyńskiego czy Piotra Dunina-Borkowskiego, wojewodę lwowskiego, którzy próbowali agitować w politycznych środowiskach w Warszawie na rzecz Ukraińców z Galicji. Ich działania zmierzały, aby władze dostrzegły niezależność Ukraińców, a nawet pozwolili im na powołanie niezależnej jednostki terytorialnej (Lubelszczyzny i Galicji Wschodniej), która mogłaby otrzymać autonomię (kulturalną, oświatową i wyznaniową). Do grona sympatyków wzajemnego porozumienia wymienić można Jerzego Pogonowskiego (konserwatywnego publicystę i dziennikarza gazety „Nasza Przyszłość" i „Biuletyn Polsko-Ukraiński", który wzywał o zaprzestanie wzajemnych sporów między obydwoma narodami), Włodzimierza Bączkowskiego, czy Adolfa i Aleksandra Bocheńskich[481]. Niestety postulaty polskich mężów stanu nie otrzymały poparcia elit rządzących. Z czasem sytuacja stawała się coraz bardziej napięta, gdyż politycy wojskowi zaczęli odgrywać decydującą rolę w polityce narodowościowej polskiego rządu, co rozbudziło nastroje i propagandę nacjonalistyczną, zakłócając wzajemne dobrosąsiedztwo.

W okresie międzywojennym Kresy Wschodnie zachowały wielokulturowe tradycje narodów polskiego, ukraińskiego i żydowskiego. Pomimo zaborów i licznych prześladowań nacje te zdołały utrzymać swoją tożsamość, pielęgnując ważne miejsca kultu jak kościoły katolickie, cerkwie oraz synagogi. Różnice obecne były wśród samych Ukraińców w zależności od miejsca zamieszkania. W dawnym zaborze austriackim zamieszkiwanym blisko przez 3 miliony Ukraińców ich tożsamość narodowa stale wzrastała, byli aktywniejsi gospodarczo, w administracji posiadali swoje organizacje polityczne i społeczne. Ukraińcy zamieszkujący Wołyń i Podlasie w większości prawosławni (około 2 miliony osób) byli znacznie ubożsi i nie posiadali doświadczenia

[480] P. Kusz, *Jan Stanisław Łoś wobec kwestii ukraińskiej 1918-1939,* Lublin 2010; J. S. Łoś, *Sprawa ukraińska. Wybór pism,* Kraków 2012.
[481] M. Marszał, *Ugodowa polska myśl polityczna wobec Ukrainy i Ukraińców 1918-1939,* Wrocław 2014, s. 456-461.

politycznego. Należy dodać, że przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego Ukraińcy szukali oparcia wśród krajów niezadowolonych z traktatu wersalskiego i liczyli na powstanie niezależnego państwa ukraińskiego. W swoich działaniach politycznych orientowali się na Niemcy, które również dążyły do rewizji powojennego układu politycznego[482].

Ukraińcy prowadzili antypolskie kampanie, w kraju i na Zachodzie. W środowiskach ukraińskich istniały skrajne ugrupowania jak Ukraińska Wojskowa Organizacja, która w swoich działaniach nie stroniła od terroru, podpaleń i napadów, zakładając walkę z „wszystkimi okupantami ziem ukraińskich". Spory na wschodnich kresach pomiędzy władzami i ludnością niepolską wybuchały na tle praw kulturalnych, edukacyjnych, naukowych i wyznaniowych. Powołanie szkół utrakwistycznych (dwujęzycznych), czy posługiwanie się językiem ukraińskim w sądownictwie, administracji i szkolnictwie nie doprowadziło jednak do rozładowania napięć. Ukraińcy stale zabiegali o powołanie własnego uniwersytetu we Lwowie, ale sprzeciwiała się tej idei miejscowa ludność polska i opinia publiczna w obawie przed wysuwaniem nowych żądań[483].

Wśród polskich partii politycznych od 1925 roku istniało Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne UNDO, które w swym programie opowiadało się za niepodległym państwem ukraińskim[484], a od 1926 roku działała w środowiskach inteligenckich i chłopskich Ukraińska Partia Socjalistyczno-Radykalna, która postulowała radykalniejsze metody działania, jak akcje terrorystyczne i zamachy skierowane przeciwko Polakom[485].

Przełomowym momentem było powołanie Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów w 1929 roku pod kierownictwem JewhenaKonowalca. Nacjonalizm w wydaniu OUN za najważniejszą wartość uznawał powołanie własnego, silnego państwa. Naród określano jako wspólnotę biologiczno-duchową, która gardzi innymi narodami. Członkowie OUN w swoim działaniu kierowali się brutalnością i okrucieństwem w stosunku do obcych-wrogich nacji. Dla nich zdobycie własnego państwa było tylko pierwszym etapem walki. Naród jako organizm biologiczny cały czas miał się rozrastać

[482] M. Szwagluk, *Niemcy w ukraińskiej myśli politycznej* (w:) *Polska-Niemcy-Ukraina w Europie,* red. Bonusiak W., Rzeszów 1996, s. 139.
[483] M. Śliwa, *Wielka Historia Polski 1918-1939*, Kraków 2001, s.100-101.
[484] M. Papierzyńska-Turek, *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922-1926*, Kraków 1979, s. 279.
[485] M. Feliński, *Program Ukraińskiej Partii Socjalistyczno-Radykalnej,* „Sprawy Narodowościowe" Nr 1, 1928, s. 32-40.

przez ekspansję terytorialną i kulturalną. Ukraina miała stać się potęgą militarną, gospodarczą i kulturalną w Europie Środkowo-Wschodniej, stąd Ukraińcy, którzy decydowali się na małżeństwa z „obcymi" byli potępiani. Zemsta w wydaniu OUN miała nie tylko wymiar historyczny (zemsta za przodków) ale też praktyczny - nienawiść do innych narodów (bezwzględna walka). W jednej z ukraińskich deklaracji czytamy*: „Musimy wyrównać szalę sprawiedliwości, za górę naszych trupów, muszą paść jeszcze większe góry trupów przeciwników. Nam nie jest strasznym, co powie o nas cywilizowany świat, ten świat milczał gdy nas milionami męczono głodem, strzelano, wieszano, nie będziemy wsłuchiwać się w jego opinię, i wtedy gdy przyjdzie dzień zemsty. Żyjemy na granicy stepowych i osiadłych narodów, w walce przyjmiemy taktykę ludzi stepów. Okrutność wobec wroga nigdy nie jest za wielka. Tego nauczyła nas historia"*[486].

„Dekalog" ukraińskiego nacjonalisty wpływał naświatopogląd młodych Ukraińców, którzy podkreślali: „*każdy musiał znać dziesięć przykazań ukraińskiego nacjonalisty na pamięć tak, aby jeszcze nawet w półśnie, po zbudzeniu miał bez zająknięcia powiedzieć i objaśnić je. Rozpoczynaliśmy prawie każde nasze spotkanie od Dekalogu*". Każdy nowy członek organizacji zobowiązywał się do poszerzania idei nacjonalizmu walcząc za zjednoczone ukraińskie państwo, a każdą przysięgę kończono słowami *„Tak mi Boże dopomóż !!! Sława Ukrainie - Bohaterom Sława"*[487]. Własne państwo nie było dla nacjonalisty głównym celem walki. Nacjonalista bronił honoru swojego narodu, szanował wszystkie rocznice, a największą wartością stanowiło dla niego dobro narodu ukraińskiego, praca, walka i śmierć w imię wyznawanych poglądów. OUN postawiła przed sobą zadanie zbudowanie ukraińskiego nacjonalistycznego państwa na ukraińskich terytoriach etnograficznych. Organizacja posiadała swoje oddziały wwielu stolicach europejskich, a nawet w Kanadzie, Stanach Zjednoczonych, Brazylii, czy Argentynie. Wydawano liczną prasę: w Pradze „Rozbudowę Nacji", we Lwowie „Nasz Kłycz", w Kownie „Surmę", a młodzi ounowcy szkolili się nawet w partyjnej szkole hitlerowskiej w Lipsku[488].

W przypadku Ukrainy nacjonalizm zaczął pełnić funkcję ideologii państwowotwórczej, która stawiała sobie za cel niezależność państwową. Tym samym

[486] Cz. Partacz, K. Łada, *Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej,* Toruń 2004, s. 84-89.
[487] J. Mozil, *Na Wronkach*, Ukrajińske „Dobra Knyzhka", Toronto 1959, s. 79.
[488] G. Motyka, *Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943-1948*, Warszawa 1999, s. 31.

nacjonalizm stał się procesem tworzenia własnego państwa, głosząc że jednostki polityczne powinny pokrywać się z narodowościowymi[489].

Potrzeba identyfikacji i przynależności narodowej doprowadziły do kształtowania się w społeczeństwie ukraińskim świadomości narodowej, która odpowiadała konkretnemu celowi - stworzenia własnego państwa lub poczucia przynależności do istniejącego już bytu państwowego. Socjolog Jerzy Szacki, opierając się na teorii Gellnera podkreślał wielokrotnie, że grupy posiadają w sobie „iskrę", która może przyczynić się do powstania narodu. Szacki zwraca uwagę, że pośród różnych form tożsamości niektóre stają się „naczelne", „centralne", mimo, że są one kulturowo i historycznie zmienne[490].

W podobnym tonie wypowiada się profesor Janusz Majcherek, który przytacza profesora Tima Edensora, socjologa i badacza różnych społeczeństw: *„Poczucie tożsamości narodowej nie jest zatem ostateczne, lecz ma charakter dynamiczny i dialogowy; znajduje się w konstelacjach wielkiej matrycy kulturowej obrazów, idei, przestrzeni, rzeczy, dyskursów i praktyk*"[491].

Narodowy partykularyzm był dla Ukraińców do pewnego stopnia naturalny. Jak pisze Szacki - nie było narodowego „my" jeśli nie towarzyszył temu jakiś negatywny kontekst. Jeżeli występowało wspólne zewnętrzne zagrożenie, jacyś „inni" to wyzwania te jednoczyły daną zbiorowość. Szacki podkreśla, że aby zacząć identyfikować członków danej wspólnoty i przejść do zamierzonego badania, należało określić cechy składające się na tożsamość. Idąc za jego argumentami można w badaniach zajmować się językiem, kulturą, tym jakie społeczności mają obyczaje i zamiłowania, jak się organizują, jakie stosują symbole, ikonografię, jaki sport uprawiają, czy jakie mają formy kultu religijnego. Niemniej poszczególne cechy mogą odnosić się do różnych, nieraz wrogich sobie tożsamości narodowych, stąd najpierw należy obiektywnie ustalić czym jest tożsamość narodowa. W związku z pojawieniem się konstruktywistycznego podejścia, opieranie się tylko na obiektywnych identyfikatorach może budzić różne niebezpieczeństwa w badaniach, stąd zasadność akceptacji ujęć subiektywnych. Wówczas taka tożsamość staje się wynikiem konstrukcji, negocjacji, interakcji. Taka tożsamość jest wielowymiarowa i wielowarstwowa[492].

[489] E. Gellner, *Narody i nacjonalizm…*s. 9.
[490] J. Szacki, *O narodzie i nacjonalizmie…*s. 23.
[491] J. Majcherek, *Kultura. Osoba. Tożsamość,* Kraków 2009, s. 154.
[492] Tamże, s. 155-156.

I tak jest w przypadku Ukraińców. Wspólne, zewnętrzne zagrożenie, jacyś „inni" stanowiły wyzwania, które jednoczyły dany naród, silniej nawet niż podzielane wartości czy symbole narodowe.

Nie ulega wątpliwości, że okres międzywojenny charakteryzował się intensywnymi działaniami ukraińskich nacjonalistów skierowanymi przeciwko Polakom. Nienawiść do narodu polskiego, zawarta w doktrynie Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i w działalności Ukraińskiej Powstańczej Armii, wpływała na kształtowanie się tożsamości narodowej społeczeństwa ukraińskiego. Orientacje ukrainofilska, jak i rusofilska miały wśród Ukraińców wielu zwolenników. Nasilały się zamachy OUN na polską ludność cywilną i polityków. Ukraińcy odpowiadali za nieudany zamach na Józefa Piłsudskiego w 1921 roku i prezydenta Stanisława Wojciechowskiego w 1924 roku oraz za śmierć polskiego kuratora szkolnego Stanisława Sobińskiego. Odpowiedzią władz polskich były wzmożone represje wobec ukraińskiej opozycji, akcje pacyfikacyjne, ograniczenia praw Ukraińców i innych narodowości. Między obydwoma narodami nie można było mówić o porozumieniu, gdyż nasilała się wzajemna nienawiść i wrogość. Jak napisał Adolf Juzwenko *„ani historyczne, ani polityczne ani etniczne racje nie ułatwiały polsko-ukraińskiego porozumienia. (...) W II Rzeczypospolitej idea państwa narodowego wzięła górę nad idea narodu państwowego"*[493].

W Polsce po 1930 roku nasiliły się działania sabotażowe OUN (podpalenia mienia ludności polskiej, napady na urzędy, niszczenie dróg, czy akty terroru wobec ludności cywilnej), które miały na celu rozbudzić nową falę nienawiści między Polakami i Ukraińcami oraz *„zrewolucjonizować ludowe masy ukraińskie i podważyć polski reżim okupacyjny na ziemiach zachodnioukraińskich"*[494]. W odpowiedzi rząd polski zaprowadził działania odwetowo-represyjne. Dokonano aresztowań wśród polityków ukraińskich, posłów i działaczy społecznych. Zamknięto szkoły ukraińskie, między innymi gimnazjum w Drohobyczu, Rohatynie oraz Tarnopolu. Fala antyukraińskich pogromów przebiegała pod hasłem umacniania polskości na kresach, doprowadzając do tego, że zmieniły się nastroje wśród Ukraińców, którzy odsunęli się od państwa polskiego[495].

[493] P. Kowal, *Przyczynki do dziejów „sprawy ukraińskiej" w Polsce* (w:) *Nie jesteśmy ukrainofilami…* s. 10.
[494] G. Mazur, *Problem pacyfikacji Małopolski Wschodniej w 1930 roku,* „Zeszyty Historyczne" Nr 135, 2001, s. 4.
[495] J. Hrycak, *Historia Ukrainy…* s. 188-194.

Z propozycją współpracy z Polakami wystąpił Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem. Działacze BBWR zamierzali na drodze legalnej szukać koncesji w sprawach oświaty w języku narodowym i liczyli na większy wpływ Ukraińców w samorządach lokalnych. Inicjatywa ta nie spodobała się radykalnym ukraińskim nacjonalistom, którzy w 1931 roku zorganizowali zamach na Tadeusza Hołówkę wybitnego zwolennika porozumienia między obydwoma stronami. OUN kierował swe akcje przeciwko rzecznikom ugody polsko-ukraińskiej, co potwierdził kolejny zamach dokonany w 1934 roku na polskim ministrze spraw wewnętrznych Bronisławie Pierackim. Wydarzenia te przyśpieszyły decyzje polskiego rządu o powołaniu obozu odosobnienia dla osób zagrażających porządkowi publicznemu w Berezie Kartuskiej na Polesiu, aresztowano około 200 głównych działaczy OUN, co na pewien czas spowodowało rozbicie siatki organizacji i jej łączność z okręgami[496]. Aktywność ukraińskich skrajnych nacjonalistów nie wygasła. W latach 1921-1939 ukraińskie podziemie nacjonalistyczne przeprowadziło 63 zamachy na osoby fizyczne, liczne akty sabotażu i zamachy bombowe[497]. Ukraińcy stanowili realną siłę, co niewątpliwie wynikało z rosnącego nacjonalizmu i wzmacniania poczucia ich świadomości narodowej.

W tym okresie nastąpił także dynamiczny rozwój ukraińskiego ruchu spółdzielczego. Aktywnie działały ukraińskie organizacje kulturalno-oświatowe, zwłaszcza „Proswita", która stworzyła na Wołyniu i w Galicji Wschodniej liczne placówki terenowe, wydając ukraińskie książki, pisma, tworząc prywatne szkoły, oficyny wydawnicze, czytelnie czy teatry amatorskie. W 1929 roku na obszarze II Rzeczpospolitej na 10 tysięcy mieszkańców przypadało 3,6 spółdzielnie, natomiast w województwach zamieszkanych głównie przez społeczność ukraińską wskaźnik ten wzrastał do 7,3. W Polsce nie powołano uniwersytetu ukraińskiego, dlatego młodzież, która chciała studiować na ukraińskiej uczelni wyjeżdżała głównie do Czechosłowacji. Powodzeniem cieszyła się oświata rolnicza, gdyż wśród Ukraińców z dawnej Galicji Wschodniej 80% mieszkało na wsi. Chłopi jednak bardziej niż edukacją, nauką pisania, czy czytania, zainteresowani byli ustawami rolnymi i liczyli na ziemię w skutek parcelacji[498].

Mimo napiętej sytuacji władze polskie pozwoliły na założenie w Warszawie Ukraińskiego Instytutu Naukowego, który przez dziewięć lat swojego istnienia aktywnie

[496] *Kronika Dziejów Polski*, Kraków 1995, s. 266-273.
[497] J. Darski, *Ukraina. Historia. Współczesność. Konflikty narodowe,* Warszawa 1993, s. 25-26.
[498] A. Chojnowski, *Ukraina…*s. 80.

działał na polu gospodarczym i kulturalnym, wydawał ukraińskie publikacje, kształcił kadry naukowe, organizował kursy, odczyty, prowadził działalność wydawniczą[499].

Inaczej było na wschodzie. Lwów był zarówno centrum polskiego środowiska artystycznego, jak i ukraińskiego, a nawet można powiedzieć, że był miastem dialogu. Wystarczy wspomnieć poetę JewhenaMałaniuka, który przyjaźnił się z Julianem Tuwimem, Kazimierzem Jaworskim czy Marią Dąbrowską. Wydawano „Biuletyn Polsko-Ukraiński", a następnie miesięcznik „Problemy Europy Wschodniej"[500].

Po kolejnym spisie ludności w 1931 roku (brano pod uwagę kryterium językowe) w Rzeczypospolitej mieszkało 4 754 059 Ukraińców, co dawało 14.8% ludności kraju. W tych statystykach nie uwzględniono Rusinów, którzy byli traktowani jako odrębna mniejszość „ruska". W związku z tym dane ukraińskie podają, że państwo polskie zamieszkiwało ponad 7 milionów Ukraińców, natomiast Wołodymyr Kubijowicz, były pracownik Uniwersytetu Jagiellońskiego wymienia liczbę 5 850 000[501]. Ukraińcy zamieszkiwali głównie cztery województwa południowo-wschodniej Polski: stanisławowskie (1 079 000, 73%), wołyńskie (1 445 000, 69,3%), tarnopolskie, (872 00, 54,5%) i lwowskie (1 256 000, 44.6%), można było ich również spotkać na Polesiu (219 000, 19%), Lubelszczyźnie (123 000, 5%) i w krakowskim (59 000, 2,6%)[502]. Na tym tle ciekawie przedstawia się społeczność miasta Lwowa, gdzie wśród 312 231 wszystkich mieszkańców, wyznanie rzymskokatolickie wskazało 157 490 osób, a grekokatolickie 49 747. Językiem polskim posługiwało się 198 212 osób, a ukraiński za ojczysty uznawało 24 245. Według spisu, za Polaków uważało się 63,5% mieszkańców Lwowa, za Ukraińców 7,8%, za Rusinów 3,5%, a za Żydów 24,1%[503].

W II Rzeczypospolitej 60% Ukraińców było wyznania grekokatolickiego, 39% prawosławnego, a 1% przypadało na inne religie, jak ewangelików, czy rzymskich katolików. Księża greckokatoliccy byli bardzo aktywni w sferze publicznej, opowiadali się przeciwko państwu polskiemu i stanowili poważne zaplecze dla Ukraińskiej Wojskowej Organizacji, mobilizując ukraińskie społeczeństwo do walki.

[499] M. Niwiński, *Nie tędy droga,* „Biuletyn Polsko-Ukraiński" Nr 28, 1933, s. 3.
[500] A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej…* s. 192-233.
[501] K. Grunberg, B. Sprengel, *Trudne sąsiedztwo…* s. 436.
[502] A. Krysiński, *Ludność ukraińska (ruska) w Polsce w świetle spisu 1931 roku*, „Sprawy Narodowościowe" Nr 6, 1937, s. 567-591.
[503] J. Gieryński, *Lwów nieznany,* Lwów 1938, s. 51.

Charakterystyczne jest to, że kościołowi nadawano cechy narodowe, co z czasem zrodziło spór o przynależność Cerkwi grekokatolickiej do kultury zachodniej lub wschodniej[504].

Dodatkowo według zapisów polskiej konstytucji zarówno biskupi obrządku greckokatolickiego, jak i łacińskiego musieli składać przysięgę na wierność Rzeczypospolitej i polskiemu prezydentowi, co wiązało się z zasadą lojalności wobec państwa i wzbudzało wrogie nastawienie do państwa polskiego. Wzrost wpływów kościoła greckokatolickiego był w tym okresie bardzo widoczny, księża organizowali uroczystości o charakterze narodowym, jednak głównym źródłem konfliktu w Galicji Wschodniej pozostawała kwestia statusu prawnego Cerkwi prawosławnej. Część polskich polityków opowiadała się za ukrainizacją Kościoła Prawosławnego, natomiast inni za jego polonizacją. Rząd polski starał się nie opowiadać po żadnej ze stron, gdyż nie chciał dopuścić do kolejnych zatargów na tle wyznaniowym[505]. Dopiero od 1935 roku widoczna stała się aktywność państwa polskiego w sprawie polonizowania Cerkwi prawosławnej i niszczenia ukraińskich obiektów sakralnych pod hasłem: *„powrotu do polskości wszystkiego, co było polskie”.* Nie obyło się bez brutalnych incydentów i przymusu. W samym Wołyniu na katolicyzm przeszło około 10 tysięcy mieszkańców[506].

Warto przytoczyć tutaj słowa ukraińskiego historyka Konstantyna Zełenko, który argumentował, że II Rzeczypospolita z jednej strony była zbyt mała aby prowadzić politykę na miarę europejskich mocarstw, ale z drugiej była zbyt duża i dumna, aby godzić się na niską pozycję polityczną w Europie. Niestabilność polityczną intensyfikował fakt, że na ziemiach polskich mieszkało dużo mniejszości narodowych, aby można było mówić o państwie narodowym. Dodatkowo za małe były odrębności narodowe innych, aby myśleć o idei federacji, stąd spór polityczny w kwestiach tożsamościowych narastał[507]. Należy dodać, że stosunek elit politycznych z Warszawy determinowany był postawami społeczeństwa ukraińskiego, którzy dzięki powszechnej edukacji zaczęli zwracać uwagę na swoje pochodzenie, narodowość i historię. Zaczęła krystalizować się ukraińska świadomość narodowa, a przez to Ukraińcy zaczęli radykalizować swoje poglądy społeczne i polityczne.

---

[504] S. Stępień, *Życie religijne społeczności ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej* (w:) *Polska-Ukraina 1000 lat sąsiedztwa*, t. 1, Przemyśl 1990, s. 207.
[505] M. Kuczerepa, *Polityka narodowościowa Drugiej Rzeczypospolitej wobec Ukraińców w latach 1919-1939* (w:) *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 1-2, Warszawa 1998, s. 41.
[506] A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej…*s. 227-231.
[507] K. Zełenko, *Stosunki polsko-ukraińskie w II Rzeczypospolitej 1918-1939,* Lublin 1994, s. 11-12.

Inaczej przedstawiała się sytuacja Ukraińców w USRR. Według spisu z 1926 roku na ponad 144 milionów obywateli Związku Radzieckiego 31 milionów stanowili Ukraińcy (21,6%), a po krótkim okresie „ukrainizacji" powrócono do polityki rusyfikacji[508]. Warto zwrócić uwagę, że po śmierci Lenina w 1924 roku moskiewskie kierownictwo zajęte walką o wpływy nie mogło skutecznie angażować się w sprawy Ukrainy, dzięki czemu w ciągu paru lat Ukraińcy zaczęli przekształcać się w skonsolidowany naród, charakteryzujący się własną tożsamością narodową.

Wśród ideologii na pierwszy plan wysunęła się marksistowska teoria internacjonalizmu, która odrzucała hasła nacjonalistyczne, dążąc do połączenia się klasy robotniczej. Lenin nie łączył rewolucji proletariackiej z walką narodowowyzwoleńczą, gdyż prawo narodów do samostanowienia nie było w sprzeczności z radzieckim reżimem. Filozofia bolszewicka zamykała się w stwierdzeniu, że kultura poszczególnych republik powinna być narodowa w formie, natomiast socjalistyczna treścią. Jak zauważył R. Brubackers była to polityka antynacjonalistyczna, ale nie antynarodowa, gdyż wyzwolenie narodowe miało na celu stłumić ideologie nacjonalizmu[509]. Bolszewicy nie dostrzegali w Ukraińcach oddzielnego narodu, uważając ich za integralną część swojego państwa. Określali Ukraińców jako chłopski odprysk rosyjskiego narodu na zachodnich częściach Rosji i unikali w oficjalnych komunikatach wypowiadania się na tematy suwerenności i tożsamości narodowej Ukrainy. W jednej z radzieckich gazet ukazał się artykuł Józefa Stalina „Ukraina wyzwala się", który „*wszystkich wiernych synów Radzieckiej Ukrainy, aby szli na pomoc młodemu Radzieckiemu Rządowi Ukrainy i ułatwili mu zaszczytną walkę z jej gnębicielami"*. Stalin zwracał uwagę na walkę z imperializmem, budowę nowego życia na zasadach panowania robotników i chłopów Ukrainy, ale nigdzie nie wspominał o ukraińskiej państwowości[510]. Rządy Stalina w wewnętrznej polityce partii to zmiana, polegająca na powrocie do metod masowego terroru rewolucyjnego. Aresztowano przedstawicieli inteligencji ukraińskiej, prowadzono sfingowane procesy, dążono do wyniszczenia „kułaków" jako klasy społecznej, doprowadzając do zlikwidowania prawie 200 tysięcy dobrze działających gospodarstw rolnych. Polityka rekwizycji ukraińskiego zboża i w konsekwencji głód spowodowały na ziemiach ukraińskich katastrofę żywiołową. W latach 1932-1933 wsie

[508] P. Eberhard, *Geografia ludności Rosji,* Warszawa 2002, s. 92.
[509] K. Tyszka, *Nacjonalizm w komunizmie. Ideologia narodowa w Związku Radzieckim i Polsce Ludowej,* Warszawa 2004, s. 82.
[510] J. W. Stalin, *Dzieła,* t. 4, Listopad 1917-1920, Warszawa 1951, s. 185.

na Ukrainie znajdowały się na skraju nędzy, ludzie głodowali, na stacjach kolejowych można było spotkać porzucone dzieci. W raportach dyplomatów pojawiały się następujące relacje: *„Sytuacja na Ukrainie pogarsza się z dnia na dzień, głód w coraz ordynarniejszej i gwałtowniejszej formie zagląda ludziom w oczy, mnożą się wypadki kradzieży i zabójstw – klientela naszego Konsulatu w ostatnich dwóch miesiącach co najmniej się potroiła, napływają rozpaczliwe listy, nawet mężczyźni płaczą u nas w biurze opowiadając o swej niedoli - rzemieślnicy, którzy dla nas pracują nie chcą już nawet większej zapłaty w rublach, a błagają o mąkę, kasze itd. inaczej w ogóle pracować nie chcą".* Ludzie jedli psy, koty i zdechłe konie, trupy leżały na ulicach, zapanowała epidemia tyfusu, pojawiały się informacje o aktach ludożerstwa[511].

Sowiecki czynnik propagandowy mówił z kolei o sukcesach budownictwa socjalistycznego i pełnych kołchozach. Powodowało to bunty chłopskie, które przeradzały się w otwarte powstania zbrojne, ogarniające cały region. Moskiewskie władze przez dłuższy czas nie podejmowały żadnych działań zmierzających do poprawy sytuacji ekonomiczno-społecznej wśród głodującego społeczeństwa, a polityka Rosji stawała się coraz bardziej agresywna prowadząc do przesiedleń[512]. Należy dodać, że ziemie ukraińskie przez stulecia były największym producentem zboża w Europie. Brutalna kolektywizacja gospodarstw zmieniła strukturę ukraińskiej wsi, prowadząc do ostrego oporu chłopów, którzy woleli niszczyć narzędzia, zabić inwentarz, bydło i trzodę niż przekazać go władzy. Działania partyjnych urzędników przyczyniały się do licznych protestów ukraińskich chłopów. Od stycznia do marca 1932 roku doszło do 2 tysięcy wystąpień przeciw gospodarzom, które propaganda sowiecka określała jako „antyradzieckie". W jednym z listów czytamy: *„na biołocerkiewszczyźnie, humańszczyźnie, kijowszczyźnie… Duże obszary ziemi leżą ugorem. W stosunku do lat 1925-1928 zebrano tylko 15-30% zboża (…) Kołchoźnicy wychodzą w pole i znikają, a za kilka dni znajduje się ich martwych i całkiem bez żalu, jakby to było normalne, zakopuje się ich do jamy".* Jak ustalił amerykański demograf Siergiej Maksudow w okresie Hołodomoru zmarło prawie 4,5 miliona ludzi[513], natomiast brytyjski historyk Robert Conquest datuje, że w tylko w 1932-1933 było 5 milionów ofiar, co stanowiło

[511] R. Kuśnierz, *Obraz głodującej wsi ukraińskiej w latach trzydziestych XX wieku w dokumentach polskich przedstawicielstw dyplomatycznych w ZSRR i polskiego wywiadu* (w:) *Polska jej wschodni sąsiedzi,* t. 10, red. Andrusiewicz A., Rzeszów 2009, s. 64-75.
[512] K. Grunberg, B. Sprengel, *Trudne sąsiedztwo…* s. 505-514.
[513] S. Maksudow, *Straty ludności ZSRR 1918-1958,* Rejestr Samizdat II, Londyn-Nowy York 1981.

jedną piątą obywateli republiki. Historycy ukraińscy powiększają tą liczbę nawet do 8 milionów[514].

James Mace, amerykański historyk zajmujący się tematyką Hołodomoru zwrócił uwagę, że głód na sowieckiej Ukrainie był aktem ludobójstwa ze strony Józefa Stalina. W 1982 roku występując na Międzynarodowej Konferencji na temat Holokaustu i Ludobójstwa w Izraelu argumentował, że główny cel Stalina - scentralizowanie władzy w jednych rękach – miał zostać dokonany poprzez zniszczenie ukraińskiego chłopa, ukraińskich intelektualistów, ukraińskiego języka czy ukraińskiej historii. Zdaniem Mace sowiecki przywódca chciał zniszczyć całą Ukrainę, według prostej zasady - bez ludzi nie ma narodu i nie ma państwa, a w konsekwencji problem odrębności Ukrainy sam zostaje rozwiązany[515].

Podobnie uważa AnneApplebaum, polsko-amerykańska dziennikarka i historyk, która twierdzi, że Hołodomor był skutkiem decyzji konkretnych osób, a dokładniej czyjeś mentalności. Był to szczegółowo opracowany plan zbrodniczy, a nawet można mówić, że była to polityka zniszczenia narodu ukraińskiego. Zdaniem Applebaum należy dążyć by ustalić prawdę, zrozumieć historię oraz powiedzieć kto ponosi odpowiedzialność za tą zbrodnię[516].

Konsekwentna polityka Stalina względem Ukraińskiej Republiki uderzyła w cały system społeczno-polityczny. Należy zauważyć, że państwo radzieckie powstało w skutek przejęcia władzy przez komunistycznych internacjonalistów. Komuniści głosili potrzebę stworzenia narodu radzieckiego i wykreowania radzieckiego patriotyzmu, który stałby się początkiem radzieckiego społeczeństwa. Wielkoruski szowinizm objął niemal wszystkie dziedziny życia społecznego. Opowiadanie się przeciwko hasłom narodowym widziane było jako antyrewolucyjne. Zrehabilitowano pojęcie ojczyzny i narodu, pojawiło się pojęcie państwowego nacjonalizmu, który stanowił podstawę dla wykreowania narodu radzieckiego i socjalistycznego państwa. Nauka języka rosyjskiego była obowiązkowa, wszystkie dokumenty były wydawane tylko w języku rosyjskim, ujednolicono na wzór rosyjski inne alfabety funkcjonujące w państwie radzieckim. Porozumiewanie się językiem ukraińskim oznaczało ideologię burżuazyjnego

[514] Zob. R. Kuśnierz, *Ukraina w latach kolektywizacji i Wielkiego Głodu (1929-1933),* Toruń 2005; B. Winiarski, *Polityka gospodarcza,* Warszawa 2006.
[515] Zob. J. E. Mace, *Secret of Ukrainian Genocide Must Not Be Forgotten Tragedy,* „The Vindicator . The Los Angeles Times", 22 August 1986: 8-9; J. E. Mace, *Communism and the Dilemmas of National Liberation: National Communism in Soviet Ukraine 1918-1933,* Cambridge 1983.
[516] Zob. A. Applebaum, *Czerwony głód,* Warszawa 2018.

nacjonalizmu, a nauczanie ukraińskiego języka i literatury ograniczono do minimum. Nie uczono historii Rusinów i Kozaków, gdyż była to już historia Rosji Radzieckiej. Wszystkie narody zamieszkujące terytorium Związku Sowieckiego miały stanowić jeden organizm według myśli marksistowsko-leninowskiej wierności państwu i jednej partii. Mit proletariatu miał zastąpić mit narodu, a głównym celem ideologicznym miała być jedność wszystkich narodów zgodnie z hasłem „ojczyzna światowego proletariatu", „proletariusze nie mają ojczyzny"[517].

Podsumowując, należy podkreślić, że lata 1918-1939 to okres, w którym na pograniczu ziem polsko-ukraińskich wykształciły się współczesne procesy narodowościowe. Zrodziło to konflikty i wzajemne antagonizmy, które przez lata przypominane były w narracji pokoleniowej między Polakami i Ukraińcami. Polityka Moskwy w tym czasie miała typowe cechy taktyki antyukraińskiej, a władze sowieckie robiły wszystko, aby o klęsce głodu nie dowiedziały się zachodnie media. Wielu historyków szuka odpowiedzi czy była to typowa akcja bolszewickiej zbrodniczej polityki, bez narodowościowego podłoża, czy też było to działanie nakierowane na likwidację ukraińskiej odrębności. W historiografii i publicystyce temat Hołodomoru wywoływał liczne debaty i dyskusje w temacie, co przyczyniło się do tego, że w 2006 roku Rada Najwyższa Ukrainy przyjęła uchwałę uznającą Wielki Głód jako akt ludobójstwa, co z czasem poparły rządy i parlamenty ponad 30 państw. Dodatkowo w 2008 roku Parlament Europejski uznał Wielki Głód sztucznie wywołany na Ukrainie jako zbrodnię przeciwko ludności Ukrainy i przeciwko ludzkości[518].

W tym miejscu należy podkreślić, że okres Wielkiego Głodu na Ukrainie przyczynił się do likwidowania całych wiosek i małych miasteczek na ziemiach ukraińskich, co w konsekwencji prowadziło do niszczenia ukraińskiej tożsamości narodowej. Doszło do wynarodowienia ukraińskiej kultury, wykorzystując do tego celu aparat państwowy.

[517] K. Tyszka, *Nacjonalizm w komunizmie. Ideologia narodowa…* s. 111.
[518] https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+IMPRESS+20081022IPR40408+0+DOC+XML+V0//PL Strona odwiedzona 5 czerwca 2022.

3.4. Antagonizmy narodowościowe podczas II wojny światowej

W przeddzień II wojny światowej stosunek między Polakami i Ukraińcami stawał się coraz bardziej napięty. Wieś ukraińska wyrażała wrogość wobec polskich władz i przejawiała sympatię względem Niemców i Sowietów. Wkroczenie Armii Czerwonej do Polski we wrześniu 1939 roku, poprzedzone układem Ribbentrop-Mołotow spowodowało, że terytorium ziem ukraińskich znalazło się pod okupacją sowiecką. Związek Radziecki zajął wschodnie tereny Rzeczypospolitej (Zachodnią Ukrainę i Zachodnią Białoruś), a rok później północną Bukowinę i wschodnią Besarabię. Na ziemiach zajętych przez Sowietów od pierwszych dni wojny prowadzono politykę rusyfikacji, stąd Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów zmuszona była prowadzić na tych terenach działalność konspiracyjną. Sowieci rozpoczęli aresztowania „wszystkich zdrajców idei komunistycznej". Poza NKWD terror wprowadzała milicja, gwardie robotnicze i żołnierze Armii Czerwonej. Tylko we wrześniu i październiku 1939 roku aresztowano prawie 9 tysięcy osób na ziemiach Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi. Skala represji była przerażająca. Przy każdej placówce administracyjnej tworzono więzienie. Do połowy 1941 roku na terenach polskich okupowanych przez Związek Radziecki funkcjonowało 46 więzienia, w których przetrzymywano ponad 20 tys. osób. Z relacji świadków można przeczytać, że życie w sowieckich więzieniach toczyło się w skrajnych warunkach sanitarnych i żywieniowych. Cele były przepełnione, więźniowie głodowali, szerzyły się plagi robactwa i insektów, nikt nie zajmował się chorymi. Zachowane archiwa NKWD szacują, że przez pierwsze dwa lata wojny Sowieci aresztowali 110 tysięcy ludzi (60% stanowili Polacy), ale niektórzy historycy jak profesor Krzysztof Jasiewicz podają ponad 150 tysięcy osób, z czego liczba zmarłych lub zamordowanych w więzieniach i sowieckich łagrach oscylowała pomiędzy 35-50 tysięcy ofiar[519].

Pod okupacją niemiecką Kraków stał się centrum ukraińskości. Działało szkolnictwo ukraińskie, wydawana była ukraińska prasa i funkcjonowały ukraińskie organizacje społeczne. Niemcy pozwoli na otwarcie szkoły oficerskiej im. płk. Konowalca i zgadzali się na aktywność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów, która z czasem uległa rozłamowi na OUN-B (banderowcy) i OUN-M (melnykowcy). W tym okresie Banderowcom udało się utworzyć Ukraiński Komitet Narodowy, Służbę Bezpieczeństwa OUN, Wojskowy Ośrodek OUN, a po zjeździe działaczy OUN

[519] M. Grądzka-Rejak, K. Janicki, D. Kaliński, *Okupowana Polska w liczbach,* Warszawa 2022.

w Krakowie w 1941 powołano Krajowy Sztab Wojskowy, celem walki o niepodległą Ukrainę.

Najazd Niemiec na ZSRR w czerwcu 1941 roku spowodował, że wszystkie ziemie zamieszkane przez Ukraińców dostały się w ręce hitlerowców. Obszar zajęty przez Niemców został podzielony: Besarabia i część wybrzeża Morza Czarnego przypadła Rumuni, na ziemiach galicyjskich, które zdobyto na ZSRR powołano dystrykt galicyjski Generalnego Gubernatorstwa, na Wołyniu i Ukrainie Nadnieprzańskiej utworzono Komisariat Rzeszy Ukraina, natomiast na wschodnich częściach Ukrainy wyznaczono strefę frontową, która trafiła pod zarząd wojskowy.

Należy zauważyć, że ukraiński ruch narodowy kształtował się na trzech wzajemnie powiązanych poziomach, w trzech różnych państwach (w ZSSR, Polsce i Czechosłowacji). Ziemie ukraińskie leżące na południe od linii Karpat czyli Ruś Zakarpacka (Ukraina Karpacka) od 1918 roku wchodziły w skład Czechosłowacji, jako autonomiczna część składowa. Pod wpływem działalności OUN Ukraińcy mieszkający na terenach Karpat zaczęli głosić hasła nacjonalistyczne i żądania autonomii.

W październiku 1938 roku działacze ruchów niepodległościowych Rusi Zakarpackiej doprowadzili do ogłoszenia autonomii, ale w obrębie Republiki Czesko-Słowackiej, tworząc swój rząd i wystawiając AndrijaBrodija na swojego premiera. Brodij popierał aneksję Rusi przez Węgry, co doprowadziło, że po kilku tygodniach sprawowania rządów został aresztowany przez władze w Pradze, a nowym premierem został ogłoszony ks. Augustym Wołoszyn. Węgry nie ustępowały w dążeniach do przejęcia ukraińskich ziem karpackich. Dodatkowo czynniki polityczne wpływały na podziały społeczne wśród mieszkańców Ukrainy Karpackiej. Działania Węgier osłabiały ruch moskalofilów i prowęgierską orientację wśród Rusinów, co powodowało wzrost ruchów nacjonalistycznych. Rosnące wpływy OUN i Rusinów doprowadziły do podziału władzy przez Wołoszyna. Siły zbrojne znalazły się w rękach OUN, a zarząd spraw wewnętrznych przejęli rusińscy narodowcy. Pod rządami Wołoszyna nastąpił rozwój spółdzielczego ruchu ludowego, rusińskiej oświaty i karpackich sił zbrojnych. W listopadzie 1938 roku Republika Czesko-Słowacka uchwaliła nową konstytucję, która przyznała Rusi Zakarpackiej autonomię. Ukraina Karpacka dla ukraińskich nacjonalistów mieszkających w tych terenach stała się przykładem walki o niezależność. Ostatecznie o losach Rusi Karpackiej zdecydowały europejskie mocarstwa. Do wiosny 1939 roku Ukraina Karpacka pozostawała w składzie Republiki Czesko–Słowackiej, jednak silna działalność irredenty węgierskiej zmierzająca do połączenia wszystkich ziem

zamieszkanych przez podobne grupy etniczne doprowadziła do zajęcia w listopadzie 1939 roku południowej części Rusi Zakarpackiej. Po ogłoszeniu niepodległości przez Słowację również Ruś Zakarpacka ogłosiła niepodległość, a Sejm Ukrainy Karpackiej przyjął uchwałę o powołaniu nowego państwa – Karpato-Ukrainy z prezydentem Augustynem Wołoszynem. Karpato-Ukraina nie została uznana przez europejskie państwa, a powolna aneksja Węgier na te ziemie nie zyskały sprzeciwu krajów sąsiednich – III Rzeszy, Rumunii czy Polski[520].

Atak wojsk węgierskich na Czechosłowację, a więc i tereny Karpackiej Ukrainy spowodował, że Węgry zajęły Ruś Zakarpacką. Po krótkotrwałych walkach wojska czechosłowackie i odziały Siczy Karpackiej zostały zmuszone do wycofania się na ziemie Rumunii. Ostatecznie w 1939 roku Ruś Zakarpacka została włączona do Węgier, od 1945 roku włączono ją do ZSRR jako obwód zakarpacki Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, a od 1991 stanowi jeden z obwodów niepodległej Ukrainy.

Wybuch II wojny światowej spowodował wiele zmian we wzajemnych relacjach miedzy różnymi narodowościami. Polityka narodowościowa okupanta niemieckiego zmierzająca do wywołania konfliktów na tle etnicznym doprowadziła do faworyzowania ludności ukraińskiej i jej ugrupowań nacjonalistycznych. Warto podkreślić, że faworyzowanie Ukraińców podyktowane było interesami gospodarczymi Rzeszy: przejmowaniem administracji i eksploatacją okupowanych terytoriów[521]. Za wojskami niemieckimi podążały grupy pochodne Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN-B, OUN-M), które miały za zadanie przejmowanie na zdobytych obszarach administracji i nadzór nad służbami porządkowymi. Były to tak zwane „grupy pochodne" nacjonalistów ukraińskich, które w terenie tworzyły siatkę ukraińskiej administracji terenowej. Na terenach zajmowanych przez Niemców nie dochodziło do eksterminacji Ukraińców, którzy mogli prowadzić normalne życie[522].

W czerwcu 1941 roku proklamowano we Lwowie niepodległą Ukrainę, ale rząd pod kierownictwem Jarosława Stećki utrzymał się tylko przez 12 dni. Niemcy nie popierali niepodległościowych dążeń Ukraińców i nie wyrażali poparcia dla ukraińskiego państwa. Rozpoczęli aresztowania, rabunkową gospodarkę i pobieranie

[520] *Republika która trwała tylko 8 godzin*, „Nowy Dziennik", 5 czerwca 1939 r. wyd. wieczorne, s. 5.
[521] J. Pisuliński, *Stosunki polsko-ukraińskie we wschodniej części dystryktu krakowskiego Generalnego Gubernatorstwa* (w:) *Wojna: doświadczenie i zapis*. *Nowe źródła, problemy, metody badawcze*, red. Buryła S., Rodak P., Kraków 2006, s. 121-122.
[522] Krzysztof Łada, *Teoria i ludobójcza praktyka ukraińskiego integralnego nacjonalizmu wobec Polaków, Żydów i Rosjan w pierwszej połowie XX wieku* (w:) *Wołyń i Małopolska Wschodnia 1943-1944*, red. Partacz Cz., Polak B., Handke W., Koszalin-Leszno 2004.

kontyngentów od miejscowej ludności. Młodzież ukraińską wyłapywano i posyłano na roboty przymusowe do Niemiec. Na ziemiach ukraińskich zaczęły działać niemieckie formacje policyjne, w skład których wchodzili nie tylko Niemcy, ale także ci Ukraińcy co deklarowali poparcie Rzeszy[523].

Od początku 1943 roku, ukraińskie ugrupowania nacjonalistyczne, nie chcąc powtórzenia przetargów o Galicję, podobnych do tych, jakie miały miejsce w końcowym etapie I wojny światowej, rozpoczęły planową eksterminację Polaków. Przez cały okres wojny nasilało się oddziaływanie polityczne OUN i jej siły zbrojnej - Ukraińskiej Powstańczej Armii, które dążyły do utworzenia marionetkowego państwa za aprobatą władz niemieckich. Z czasem licząc na klęskę Niemiec zaczęli budować ukraińskie państwo nacjonalistyczne, wykorzystując ukraińskie oddziały zbrojne w terenie. Siatka tych organizacji rozciągała się na zachód od Sanu, a hasła propagujące wizję niepodległej Ukrainy zachęcały młodzież do wstępowania w ich szeregi. Warto zauważyć, że obok idei odrodzenia narodowego Ukraińców było państwo polskie, które w wyniku wojny upadło, rząd polski znajdował się na uchodźctwie, a cała administracja państwowa nie funkcjonowała. W tym okresie siły ukraińskich nacjonalistów uzyskały duże poparcie ze strony Niemiec, a ukraińskiej polityce towarzyszyły prześladowania Polaków i niszczenie polskości na całym obszarze wschodniej Rzeczypospolitej. Walka Ukraińskiej Powstańczej Armii o niepodległą Ukrainę z Polakami wprowadziła największe podziały między narodem polskim i ukraińskim, co rzuciło cień na dalsze stosunki polsko-ukraińskie. Przeciwko UPA wystąpiła dopiero w 1944 roku Armia Krajowa i niektóre oddziały samoobrony polskiej, współpracujące z partyzantką sowiecką, natomiast po zakończeniu działań zbrojnych przeciwko ukraińskim nacjonalistom opowiedziały się oddziały polskiego podziemia antykomunistycznego[524].

Po klęsce Niemców pod Stalingradem wojska radzieckie rozpoczęły „wyzwalanie" ziem ukraińskich. W 1943 roku oswobodziły Charków, a następnie Kijów. W obliczu klęski Niemców organizacje ukraińskich nacjonalistów zdecydowały się samodzielnie walczyć, usiłując przejąć władzę na terytorium uważanym przez nich za ukraińskie. Najtragiczniejszym momentem była w tym czasie czystka etniczna dokonana przez OUN-UPA na Wołyniu. Krwawa rzeź na cywilnej ludności polskiej rozpoczęła się późną jesienią 1942 roku na pograniczu polsko-ukraińskim, by w następnych miesiącach

[523] R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993.
[524] G. Motyka, *Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943-1948,* Warszawa 1999.

objąć cały Wołyń. Akcja ta obejmowała jak najszybszą eksterminację wszystkich Polaków, bez różnicy płci czy wieku. Ludobójstwo ukraińskie połączone było ze stosowaniem barbarzyńskich tortur. Badacze tego zagadnienia, Władysław i Ewa Siemaszko przekazują, że mordów dokonywano zbrodniczymi metodami, jak obcinanie części ciała, wrzucanie ciał do studni, wydłubywanie oczu, czy wyrywanie języków. Ludobójstwo na Wołyniu w okresie II wojny światowej określane jest przez nich jednoznacznie - jako ludobójstwo ukraińskie (a nie jako dokonane przez UPA, banderowców, czy nacjonalistów ukraińskich), gdyż mordy zostały dokonane przez szerokie rzesze tamtejszych Ukraińców, nie tylko bojowników UPA, ale także zwykłych chłopów. Przytoczone przez badaczy fakty pozwalają stwierdzić, że były przypadki Ukraińców, którzy pomagali Polakom, a za taką postawę ukraińscy fanatycy często karali swoich rodaków śmiercią[525]. Jak podają dokumenty, często polska społeczność Wołynia zaślepiona nienawiścią do Ukraińców przechodziła na usługi Niemców, powoływano karne oddziały policyjne, które wsławiły się okrutnymi grabieżami na ludności ukraińskiej. Działalność ukraińskich nacjonalistów podczas II wojny światowej nie była spójna ideowo i programowo. Do wybuchu wojny między Niemcami a Rosją Sowiecką OUN miała jeden strategiczny cel – zjednoczenie w granicach niepodległej Ukrainy całości etnograficznych terenów ukraińskich. Ideologia nacjonalistyczna zakładała rewolucję narodową, nastanie nowego porządku społecznego, odnowienie narodu, a co za tym idzie wykształcenie nowej postawy człowieka – typowego Ukraińca. Głoszono zasadę nacjokracji , podkreślając władzę narodu w państwie. Wszystkie powyższe założenia miały zostać zrealizowane poprzez bezkompromisową walkę. Z czasem wśród ounowców doszło do wewnętrznego rozłamu. Wyodrębniły się dwa skrzydła – nacjonalistyczne (radykalne) i narodowo-demokratyczne (republikańskie), które reprezentowały odmienne podejście do kwestii polskości na pograniczu. Propaganda OUN, zwłaszcza radykalny nurt ukraińskiej organizacji, wciągała do działań ukraińskich chłopów. Poprzez hasła ogólnonarodowego powstania próbowano przekonywać wiejski lud do antypolskich wystąpień i depolonizacji, co przyczyniało się rabunkowych napadów na polską ludność[526].

[525] W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945*, Warszawa 2008, s. 12-13.
[526] G. Motyka, *Wołyń '43. Ludobójcza czystka – fakty, analogie, polityka historyczna*, Kraków 2016, s. 59–62.

W połowie 1943 roku ponad 90% wiejskiego terenu Wołynia znajdowało się pod kontrolą ukraińskich nacjonalistów. Schemat wszędzie był podobny, nacjonaliści atakowali całe wioski (głównie polskie), mordowano wszystkich mieszkańców, a następnie dokonywano podpaleń zabudowań, niszczono całe gospodarstwa i wywożono dobra materialne. Zdarzały się też przypadki napadów w kościołach podczas trwania nabożeństwa (Kisielin, Podkamień czy Poryck). Organizatorami mordów na Wołyniu były głównie oddziały OUN Bandery na czele z Mykołą Łebediem, który interes nacjonalizmu ukraińskiego utożsamiał z interesem narodu ukraińskiego.

Charakterystyczny jest fakt, że w momencie gdy zbliżał się front wojenny ukraińscy nacjonaliści dokonywali masowych ataków także na Ukraińcach, co do których przypuszczano, że mogą przejść na stronę Sowietów i na tych, którzy pomogli Polakom. Ludność polska ówczesnych Kresów Wschodnich poddawana eksterminacji nie pozostawała bierna, podejmując walki samoobrony. Kolejne ataku ukraińskich nacjonalistów miały miejsce już po wejściu Armii Czerwonej na obszar Galicji, na Lubelszczyźnie, Nadsaniu i Łemkowszczyźnie (1944/1945 rok). Klęska polityki OUN-UPA na Kresach Wschodnich spowodowała, że władze organizacji część oddziałów przerzuciła z Wołynia i z Galicji na Chełmszczyznę, czyli na wschodnią Lubelszczyznę, aby tam walczyły o ukraińskie państwo. W latach 1943-1947 z rąk ponad dwutysięcznej UPA zginęło około 120-130 tysięcy polskiej ludności cywilnej, spalono wiele wsi i zniszczono wiele polskich posterunków granicznych. W odpowiedzi Polacy prowadzili słabe akcje odwetowe. Wyjątkowo zacięte walki miedzy UPA a polskimi siłami zbrojnymi toczyły się w Bieszczadach, w górskim terenie między Sanem a Solinką, gdzie duże straty poniosły obie strony[527].

W tym samym czasie OUN-UPA wymordowała prawie 50 tysięcy Ukraińców, głównie za współpracę z Sowietami, za działania na rzecz władzy radzieckiej, za pomoc Polakom, za aktywność w wojsku radzieckim, ale też za odmowę współpracy z nacjonalistami, nieraz za dezercje, czy za współpracę z partyzantką sowiecką[528]. Ewa Siemaszko i Grzegorz Motyka podają, że z rąk ukraińskich nacjonalistów zginęło 50-60 tysięcy Polaków, natomiast Grzegorz Hryciuk wylicza, że na terenach Galicji śmierć poniosło około 20-25 tysięcy, co łącznie z ofiarami z Polski Wschodniej daje sumę 100

[527] R. Reinfuss, *Śladami Łemków*, Warszawa 1990, s. 126-127.
[528] E. Siemaszko, *Rzeź wołyńska: od walk do ludobójstwa,* „Rzeczpospolita" 11 lipca 2018.

tysięcy zamordowanych Polaków. Do tych liczb trzeba dodać kilka lub kilkanaście tysięcy ofiar po stronie ukraińskiej (Wołyń, Lubelszczyzna, Galicja, Podkarpacie)[529].

Ludobójstwo wołyńskie działo się zgodnie z hasłami, które nacjonaliści ukraińscy od lat wpajali swoim rodakom „Smert Lacham – sława Ukrajinu" (Śmierć Polakom - sława Ukrainie), „Lachiw wyriżem, Żydiw wydusym, a Ukrajinu stwory ty musym" (Polaków wyrżniemy, Żydów wydusimy – a Ukrainę stworzyć musimy), „Bude lacka krow po Kolina – budewilna Ukrajina" (Będzie polska krew po kolana - będzie wolna Ukraina)[530].

Duchowny ukraiński, Hryhoryj Chomyszyn, już w 1933 roku pisał o ideologii OUN: *„Nacjonalizm ten należy uważać za największą aberrację umysłu ukraińskiego, za coś gorszego od pogaństwa (...) nacjonalizm począł u nas przybierać cechy ducha pogańskiego, albowiem wprowadza pogańską etykę nienawiści, nakazując nienawidzić wszystkich, którzy są innej narodowości. (...) Co gorsza na tle nacjonalizmu ukraińskiego pojawiły się oznaki pewnego rodzaju satanizmu"*[531].

Charakterystyczne jest to, że opisane opinie przedstawione zostały na dziesięć lat przed tragicznymi wydarzeniami, niemniej warto zwrócić uwagę, że mowa nienawiści była także z polskiej strony. Jak zauważa Grzegorz Motyka, jeden z głównych badaczy rzezi wołyńskiej, do pierwszych mordów między Polakami i Ukraińcami doszło we wrześniu 1939 roku, gdzie zginęło około 3 tysiące Polaków i kilkuset Ukraińców. Kolejna fala wzajemnych napaści przypadła na lato 1941, gdy na ziemie ukraińskie wkroczyła armia niemiecka. Motyka w swoich badaniach prowadzi nie tylko szeroką dyskusję na temat konfliktu, ale wchodzi w polemikę z ukraińskimi historykami o przyczyny zbrodni wołyńskiej. Według niego ukraińska historiografia określa antagonizmy polsko-ukraińskie w Galicji Wschodniej i na ziemi wołyńskiej mianem wojny partyzanckiej, co nie jest prawdą. Autor zwraca uwagę, że nie jest łatwo wypracować wspólną płaszczyznę porozumienia miedzy Polską i Ukrainą w kwestii przyczyn rzezi wołyńskiej. Nie podziela on poglądu, że konflikt polsko-ukraiński podsycała sowiecka propaganda, ale zwraca

[529] Zob. https://zbrodniawolynska.pl/zw1/czytelnia/czytelnia-1/171,Grzegorz-Hryciuk-Ludobojstwo-w-Arkadii-czystka-etniczna-na-Wolyniu-i-w-Galicji-W.html Strona odwiedzona 12 grudnia 2021.
[530] Ks. T. Isakowicz-Zaleski, *Przemilczane ludobójstwo na Kresach*, Kraków 2010, s. 13-14.
[531] H. Chomyszyn, *Problem ukraiński,* Warszawa 1933, s. 22.

uwagę, że plany wysiedlenia Polaków z tych terenów zostały przygotowane przez jednostkę OUN – B przed obecnością tu polskiej policji[532].

Warto podkreślić, że analiza historyczna ma swoją wartość gdy opiera się na prawdzie historycznej. Znana krakowska socjolog Barbara Krauz-Mozer zwraca uwagę, że pisząc o historii badacz odnosi się nie tylko do przeszłości, która jest nieodwracalna, ale również do tego co inni o historii piszą i jak ją widzą. Według niej prawdziwa jest nie tylko ta wiedza historyczna, która dokładnie opisuje jak było, ale głównie ta która jest zgodna z przeszłością. Według socjolog prawda nie jest rzeczą, tylko stanowi sąd o rzeczywistości. To pewna semantyczna właściwość zdań. Krauz-Mozer zwraca uwagę, że jest potrzeba aby badacze wrócili do archiwów, ponownie przeanalizowali wiele kwestii historycznych, zwracając szczególną uwagę na prawdę historyczną. Według Krauz-Mozer to czym dysponujemy to tylko wiedza o prawdzie, który jest projektem prawdy zawsze zależnym od subiektywności badacza[533].

Należy zwrócić uwagę, że historycy i badacze okresu II wojny światowej prezentują różne opinie na temat wydarzeń na Wołyniu. Niewątpliwie warto odwołać się do pracy Włodzimierza Bonusiaka, który jak mówi Barbara Krauz-Mozer „powrócił do archiwum" i w sposób autentyczny przedstawił prawdę historyczną o rzezi wołyńskiej, opisując nie tylko fakty ale także rzeczywistość społeczną Małopolski Wschodniej i Wołynia okresu II wojny światowej. Badania Bonusiaka na temat liczby ofiar rzezi wołyńskiej dokonane są z najwyższą rzetelnością. Przedstawiają dwa podejścia do obliczania liczby ofiar i wskazują na dwie różne liczby zabitych. W pierwszym przypadku odwołują się do danych podanych przez Władysława i Ewę Siemaszko, a w drugim bazują na badaniach autora, który liczbę ofiar oblicza na podstawie osób, których brakowało w spisach i nigdzie nie byli ujęci, ani w wojsku, ani na emigracji, ani w wykazach państwowych[534].

Na narastający przez lata radykalizm ukraińskich nacjonalistów zwraca uwagę Tomasz Stryjek, który argumentuje, że od lat 30-tych XX wieku nasilała się propaganda ukraińskich nacjonalistów, która przekładała się na brutalniejsze działania w terenie. Walka o niepodległą Ukrainę stała się newralgicznym celem ukraińskich aktywistów, którzy czerpiąc z wzorów faszystowskich radykalizowali swoje sposoby walki, stosując

[532] Zob. G. Motyka, *Wołyń '1943. Ludobójcza czystka - fakty, analogie, polityka historyczna*, Kraków 2016; G. Motyka, *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła". Konflikt polsko-ukraiński 1943-1947*, Kraków 2011.
[533] B. Krauz-Mozer, *O co nam chodzi gdy pytamy o prawdę w historii?,* „Państwo i Społeczeństwo" VIII, Kraków Nr 2, 2008.
[534] W. Bonusiak, *Małopolska Wschodnia i Wołyń w czasie II wojny światowej,* Rzeszów 2022, s. 155-165.

drastyczne okaleczenia i tortury. Jego zdaniem działalność OUN wpisała się w rosnący na sile na początku XX wieku europejski ruch nacjonalistyczny, który zyskiwał popularność, zwłaszcza wśród młodzieży[535].

Patrząc na relacje polsko-ukraińskie należy zauważyć, że ukraińscy badacze powołują się na „ukraińskie ziemie etniczne", podkreślając zaborczość polskich rządów nad Ukrainą. Dla nich ukraińska świadomość narodowa, a tym samym ukraińska wspólnota narodowa kształtuje się od czasów średniowiecza i trwa cały czas. Pogląd taki, niczym schemat powielany jest przez wielu historyków zza Buga, chociaż w ostatnich latach polskie interpretacje dziejów historycznych zaczynają być dostrzegane, ale ma to miejsce przeważnie w środowiskach uniwersyteckich[536]. Ukraińska literatura historyczna w większości opowiada się za nie przyznawaniem do popełnionego przez swoich rodaków ludobójstwa na Polakach. Taką postawę reprezentuje między innymi polski historyk Ryszard Torzecki, który wydarzenia wołyńskie określa mianem „bratobójczej walki", która podyktowana była „poprawnością polityczną". Mówi on, że nie ma żadnych dowód aby Ukraińcy planowali zbrodnie przeciwko Polakom, a tym bardziej masowe ludobójstwo[537]. Tezy o wojnie polsko-ukraińskiej propaguje Wołodymyr Wiatrowycz[538] i Iwan Patrylak[539], którzy argumentują, że niekontrolowane zamieszki między obydwoma narodami przerodziły się w wojnę, która przyniosła liczne ofiary po stronie polskiej, z racji tego, że społeczność polska stanowiła mniejszą populację Wołynia.

Jarosław Hrycak w swojej „Historii Ukrainy" opisuje rzeź wołyńską jako bratobójczy konflikt,czystkę etniczną, starcie dwóch nacjonalizmów, której ofiarami padło po obu stronach tysiące mieszkańców[540].

Wiktor Poliszczuk, Ukrainiec z Wołynia, naukowiec i badacz tego okresu szuka wyważonych przyczyn i ocen rzezi wołyńskiej. Uważa, że należy wykorzystać każdą

---

[535] T. Stryjek, *Ukraina przed końcem Historii. Szkice o polityce państw wobec pamięci*, Warszawa 2014, s. 338–339.

[536] Zob. Ł. Adamski, *Zbrodnia wołyńska a relacje polsko-ukraińskie. Anatomia problemu*.https://kresy24.pl/dr-lukasz-adamski-zbrodnia-wolynska-a-relacje-polsko-ukrainskie-anatomia-problemu/Strona odwiedzona 16 maja 2022.

[537] R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993; R. Torzecki, *Stosunki polsko-ukraińskie od epoki unii lubelskiej do 1945 roku* (w:) *Europa Nie prowincjonalna (Non provincial Europe). Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej RP w latach 1772-1999*, red. Jasiewicz K., Londyn-Warszawa 1999, s. 340-344.

[538] W. Wiatrowycz, *Druga wojna polsko-ukraińska 1942-1947*, Warszawa 2013.

[539] І.К. Патриляк, *Військовадіяльність ОУН(Б) у 1940–1942*, Київ 2004; І.К. Патриляк,*ОрганізаціяУкраїнськихнаціоналістівтаУкраїнськаПовстанськаАрмія* (pol. *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów* i *Ukraińska Powstańcza Armia*), Київ 2005.

[540] J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772-1999…* s. 254-256.

okazję do stawiania pytań dlaczego rządy państw tak wiele milczą się o tym ludobójstwie. Jego zdaniem trzeba mocno akcentować, że była to zbrodnia ludobójstwa, którą dokonały struktury OUN-UPA, stanowiące około 1% Ukraińców. Uważa, że ludzie powinni wiedzieć, że rzezi wołyńskiej dokonali nie tylko ukraińscy nacjonaliści osaczeni propagandą ze strony okupanta, ale także przymuszona terrorem ludność wiejska, ukraińscy chłopi. Poliszczuk twierdzi, że tylko prawda doprowadzi do oczyszczenia atmosfery w stosunkach polsko-ukraińskich[541].

Nacjonalistyczne postawy Ukraińców krytykuje także ukraiński profesor, Witalij Masłowskyj, w swojej książce „Z kim i przeciw komu wojowali ukraińscy nacjonaliści w latach II wojny światowej". Piętnuje on ludobójstwo popełnione na ludności polskiej na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej. W swoich pracach szczegółowo opisuje działalność ukraińskich nacjonalistów, oddziałów Ukraińskiej Powstańczej Armii i dywizji SS „Galizien", ukazując ich zbrodniczą postawę wobec cywilnej ludności polskiej. Warto zauważyć, że w stosunku do Kresów Wschodnich, które należały do Rzeczypospolitej używa nazwy Zachodnia Ukraina, niemniej jako ukraiński historyk cechuje się wysokim profesjonalizmem w ocenach. Potępia niebezpieczną działalność postupowskich nacjonalistów na obecnej Ukrainie, nie tylko we Lwowie, ale też w Kijowie, promowanie „doncowszczyzny", stawianie nacjonalistom pomników, nazywaniem ich nazwiskami placów, czy ulic[542].

W omawianym temacie podejście historyczne reprezentuje profesor Bohdan Hud, historyk i politolog, który nawiązuje do doświadczeń historycznych ziem ukraińskich. Opisując mentalność społeczeństwa ukraińskiego przywołuje Rabację Galicyjską z 1846 roku, czy czasy rewolucji 1917-1929, twierdząc, że walki na Wołyniu wywołała miejscowa ludność chłopska, a dalsze wydarzenia potoczyły się samoistnie, poza jakąkolwiek kontrolą.

Profesor Bohdan Hud uważa, że współcześnie między Polakami i Ukraińcami najwięcej pytań wzbudza kwestia Wołynia i jest to temat na którym należy budować pojednanie, a nie kolejne konflikty. Hud zgadza się ze stwierdzeniem polskich historyków, którzy dowodzą, że odpowiedzialność za Wołyń ponoszą Sowieci oraz Niemcy. Jego zdaniem należy rozdzielić rzeź wołyńską, określając ją jako brutalną walkę chłopów, którzy tworzyli zagony UPA na Wołyniu od walk z Galicji Wschodniej, gdzie

[541] W. Poliszczuk, *Potępić UPA,* Warszawa 2013, s. 100-101.
[542] Zob. W. Masłowskyj, *Z kim i przeciw komu walczyli nacjonaliści ukraińscy w latach II wojny światowej,* tłum. Z. Małyszczycki, Wrocław 2001.

widoczna była wyraźna akcja antypolska - nie zaplanowana tylko spontaniczna. Jego zdaniem ukraiński terror z lat 1942-1944 zasługuje na bezwarunkową krytykę i potępienie, ale badać historię należy patrząc na obie strony konfliktu.Obserwując stan badań nad problematyką Wołynia, Bohdan Hud uważa, że inaczej kwestia ta wyglądała w USRR i inaczej w Polsce Ludowej. O ile można było mówić w PRL o Wołyniu i historii polsko-ukraińskiej, to na Ukrainie w czasach sowieckiej dyktatury temat ten nie był poruszany, stąd polska historiografia jest bogatsza od ukraińskiej i znacznie ją wyprzedza. Sprawy Wołynia były tematem rozmów wśród polskiego społeczeństwa i istniały w polskiej świadomości społecznej, natomiast na Ukrainie nie badano relacji polsko-ukraińskich i nie poruszano kwestii świadomościowych związanych z trudną historią łączącą obydwa narody. Profesor Hud badając przyczyny mordów na Wołyniu zwraca uwagę na pamięć historyczną i uwarunkowania społeczne tych ziem. Jego zdaniem rys społeczny Ukrainy Prawobrzeżnej na początku XX wieku przedstawia ukraińskie społeczeństwo chłopskie, które wrogo było nastawione do ludności polskiej. Rewolucja 1905-1907 pokazał siłę Ukraińców i przyczyniła się do wewnętrznej migracji Polaków, którzy w tym czasie opuszczali ziemie ukraińskie i udawali się do Krakowa czy innych miast polskich. Należy zwrócić uwagę, że chłopi wystąpili głównie przeciwko Polakom, a nie Rosjanom czy innym mniejszościom narodowym. Hud wymienia tu kilka przyczyn. Polacy na wsiach Prawobrzeżnej Ukrainy mieszkali w bogatych rezydencjach. Od 1905 roku do I wojny światowej byli gospodarzami i jednocześnie właścicielami tych terenów, równocześnie dominując w gospodarce i w życiu lokalnym (ponad 50% całości ziem była w rękach polskich prywatnych właścicieli). Ukraiński chłop żył na niższym poziomie społecznym i z zazdrością patrzył na polskich właścicieli. Według Huda, I wojna światowa przyniosła agresję i wrogość - 85% folwarków polskich, gorzelni czy cukrowni zostało zgrabionych i zniszczonych. Ataki ukraińskich chłopów na Polaków były podsycane przez bolszewików i rosyjskich działaczy „czarnych sotni" - ruch monarchistyczno-szowinistyczny występujący przeciw żydowskiej ludności i podsycający wrogość między Ukraińcami i Polakami. Należy zwrócić uwagę, że oddziałami „czarnej sotni" nie tylko na Wołyniu, ale również na innych ukraińskich ziemiach kierowała Rosyjska Cerkiew. Chłopi byli podatni na rosyjską agitację polityczną, popierali hasła odebrania ziemi innowiercom, ich świadomość narodowa bliższa była tęsknocie do caratu, niż do niepodległego ukraińskiego państwa. Warto zauważyć, że po 1921 roku wpływy „czarnej sotni" zostały zastąpione komunistami, głoszącym hasła eksterminacji ludności polskiej. Inaczej wyglądała mentalność chłopów w Galicji. Na

ziemiach Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej nie dochodziło do rozruchów na wsi, bo galicyjscy chłopi dostrzegali społeczną działalność polskich i ukraińskich organizacji, a przede wszystkim cenili sobie porządek prowadzony przez rząd Austro-Węgier. Natomiast na Wołyniu cały czas rosły wpływy komunistów, którzy podsycali powstania ukraińskich chłopów przeciw Polakom. Władze II Rzeczypospolitej dążąc do wzmocnienia polskości na tych ziemiach zdecydowali się na kolonizację i osadnictwo wojskowe, co dodatkowo skonfliktowało ukraińskich chłopów, którym zależało na ziemi. Działalność Polaków zmierzała do niszczenia cerkwi prawosławnej i ukraińskości, co dodatkowo zrodziło falę fanatyzmu religijnego wśród miejscowych. Ponadto w Galicji Wschodniej zaczęły rosnąć wpływy wojskowych i Narodowej Demokracji. Profesor Hud zwraca uwagę, że różni historycy w różny sposób określają wydarzenia na Wołyniu w 1943 roku. Grzegorz Motyka z jednej strony mówi o rzezi wołyńskiej, ale z drugiej nie odnosi się do sytuacji społecznej w międzywojniu. Badania profesora Ihora Iljuszyna oraz Siemaszków podkreślają duże wpływy sowieckie, ale w swoich rozważaniach nawiązują politycznie do konfliktu między Kremlem a władzami polskimi z 1939 roku. Bohdan Hud zwraca uwagę, że Wołyń znajdował się pod okupacją niemiecką. Niemcy zajmowali miasta, a na terenach wiejskich prowadziły działalność różne organizacje: ukraińscy nacjonaliści, polscy narodowcy, partie komunistyczne, członkowie NKWD i grupy bandyckie, trudniące się rozbojem i grabieżami. Struktury UPA na Wołyniu liczyły 5-7 tysięcy członków. Dla porównania podobną siłą dysponowała prokomunistyczna partyzantka polska. Jednak warto zwrócić uwagę na fakt, że ludność prawosławna, która zamieszkiwała ten obszar wspierała nacjonalistyczny ruch antypolski. Bohdan Hud analizując polskie archiwa zwraca uwagę, że nie spotyka się w nich nazwy UPA, tylko „bandy chłopskie" lub „policjanci", którymi określano osoby z milicji sowieckiej, w skład której wchodzili „kapusie", „zdrajcy", „męty społeczne" znienawidzony przez mieszkańców Wołynia element społeczny, który następnie utworzył ukraińską policję i wystąpił przeciw Polakom. Zdaniem Huda pozostaje pytanie otwarte kto wydawał rozkazy i tego należy szukać w archiwach rosyjskich[543].

[543] B. Hud, *Ukraińcy i Polacy*, tłum. A. Korzeniowska-Bihun, M. Hud, 2018; B. Hud, *Ukraińcy i Polacy na Naddnieprzu, Wołyniu i w Galicji Wschodniej w XIX i pierwszej połowie XX wieku: zarys historii konfliktów społeczno-etnicznych*, Zalesie Górne 2013; B. Hud, *Українці–поляки: хтовинен?* (Ukraińcy-Polacy: kto zawinił?), Lwów 2000; Z Bohdanem Hudem rozmawia Tomasz Lachowski, *O Wołyniu, drogach, które do niego doprowadziły, rozmawiajmy wyłącznie na podstawie dokumentów*, „Obserwator Międzynarodowy", 30 grudnia 2018.

Orest Subtelny, ukraiński historyk, który urodził się w Krakowie za czasów hitlerowskiej okupacji, a następnie wyemigrował do Toronto, podjął próbę napisania historii Ukrainy bez sowieckich fałszerstw i mitologizacji. Próbował zrozumieć proces rozwoju narodu ukraińskiego idąc w kierunku krystalizacji ukraińskiej tożsamości narodowej. W swojej pracy przywraca miejsce ziem ukraińskich w Rzeczypospolitej, podkreśla ukraiński patriotyzm i krytykuje marksistowski mit jedności ukraińsko-rosyjskiej[544].

Pojawia się także wiele artykułów o pamięci historycznej związanej z konfliktami polsko-ukraińskimi. Wystarczy wspomnieć dwa czasopisma ukraińskie na Wołyniu z lat 90 tych XX wieku – „Diatoh" (Równe) oraz „Sprawedływist" (Łuck)[545], które opisując rzeź wołyńską określały ją jako ludobójstwo na ludności polskiej. Podobne stanowisko prezentuje prasa ukraińska, którą wydaje diaspora ukraińska w Stanach Zjednoczonych czy w Kanadzie (na przykład „Litopys UPA" z Toronto)[546].

Z polskich prac oprócz Siemaszków wymienić można prace historyka Władysława Serczyka[547], publicysty i dziennikarza Tadeusz Olszańskiego[548], czy artykuły badaczki i historyk Hanny Dylągowej[549].

Specjalista w temacie relacji polsko-ukraińskich, profesor Grzegorz Motyka[550] zwraca uwagę, że ukraińska literatura wychwala organizacje ukraińskich nacjonalistów za ich działalność na rzecz narodu, za walki podejmowane z armią sowiecką, nie podejmując tematów polskich, unikając, a nawet pomijając ludobójstwo dokonane na Polakach między 1943-1945 rokiem.

Należy zaznaczyć, że wydarzenia wołyńskie stały się głównym ogniwem spornym w stosunkach polsko-ukraińskich i stanowiły jedną z przyczyn późniejszych trudności pojednania między obydwoma narodami. Na Ukrainie nie ma powszechnego przekonania, że rzeź wołyńska była przykładem ludobójstwem, natomiast w Polsce Sejm

[544] O. Subtelny, *Ukraine: A History*, Toronto: University of Toronto Press: in association with the Canadian Institute of Ukrainian Studies 1988.
[545] Zob. Sprawedływist Nr 49, grudzień 1993.
[546] Zob. https://litopysupa.com/ Strona odwiedzona 12 marca 2021.
[547] W. Serczyk, *Historia Ukrainy,*Wrocław 2001.
[548] T. A. Olszański, *Konflikt polsko-ukraiński 1943-1947* (w:) *Zeszyty historyczne* Nr 90, Paryż 1989; T. Olszański, *Historia Ukrainy XX wieku,* Warszawa 2005; T. A. Olszański, *Miejsce UPA w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej. Dylematy polityki historycznej Ukrainy*, „Punkt widzenia" Nr 35, 21 czerwca 2013.
[549] H. Dylągowa, *Kresy Wschodnie we wspomnieniach,* (Lublin) (w:) *Europa nieprowincjonalna . Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej) w latach 1772-1999,* Praca zbiorowa, Warszawa 1999.
[550] Zob. G. Motyka, *Wołyń'43. Ludobójcza czystka – fakty, analogie, polityka historyczna*, Kraków 2016; G. Motyka, *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła". Konflikt polsko-ukraiński 1943-1947,* Kraków 2011.

RP uchwałami z 2009 roku, 2013 i 2016 roku upamiętnił ofiary tej zbrodni określając ją mianem ludobójstwa. Sam termin ludobójstwo utworzony został przez Rafała Lemkina w latach 40.XX wieku. Lemkin używał początkowo nazwy „akty barbarzyństwa", a dopiero po wyjeździe do Stanów Zjednoczonych zaczął pisać o ludobójstwie dokonanym na Ukrainie, jako o najszybszej eksterminacji fizycznej (wymordowaniu) wszystkich Polaków, których udało się wtedy „osiągnąć". Lemkin jest również autorem traktatu międzynarodowego pt. „Konwencja o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa" (tzw. Konwencja Lemkina), który został przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych w 1948 roku. Zapisy Konwencji zostały ratyfikowane przez większość państw na świecie i są traktowane jako „iuscogens" (do których nie może być odwrotu)[551].

Warto zwrócić uwagę, że kler ukraiński prawosławny i greckokatolicki nie sprostał zadaniom głoszenia wartości chrześcijańskich, a byli też i tacy księża, którzy sami brali udział w mordowaniu ludności i stali na czele oddziałów OUN-UPA. Dla władzy niemieckiej kwestie religijne nie były bez znaczenia. Jak argumentuje Zenon Fijałkowski: *„Także sprawy wyznania religijnego, mające istotne znaczenie w samookreślaniu się grup etnicznych, zwłaszcza na wschodnich krańcach II Rzeczypospolitej, odgrywały z reguły ważną rolę w polityce władz okupacyjnych, a sposób traktowania przez nie Kościołów miał służyć rozbudzaniu dawnych konfliktów między rzymskimi katolikami, unitami i prawosławnymi"*[552].

Ponadto podział kościoła prawosławnego na różne odłamy wzbudzał zamieszanie i dezorientacje, rodził konflikty w środowisku kościelnym, spory międzywyznaniowe i niesnaski wśród samych wiernych. Brak jedności prawosławia potwierdza fakt, że w latach 1920-1930 działało kilkanaście kościołów i stowarzyszeń w ramach jednego wyznania[553].

---

[551] R. Szawłowski, *Rafał Lemkin – twórca pojęcia „ludobójstwo" i główny architekt Konwencji z 9 XII 1948 (w czterdziestolecie śmierci)*, „Państwo i Prawo" zeszyt 10, 1999, s. 74–86; A. Bieńczyk-Missala, S. Dębski, *Rafał Lemkin: A Hero of Humankind*, Warsaw 2010.

[552] Z. Fijałkowski, *Kościół katolicki na ziemiach polskich w latach okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1983, s. 65.

[553] W ramach prawosławia wymienić można następujące kościoły i stowarzyszenia: „Stara Cerkiew", „Starzy Słowianie", „Tichonowici", „Eksarchiści", Synod ukraiński lub Kościół Synodalno-Odnowy, zwany potem Ogólnoukraińskim Prawosławnym Autokefalicznym Kościołem Synodalnym, „Ogólnoukraiński Związek Gmin Wyznaniowych Autokefalii Prawosławnej" Kościoła Synodalnego („Żyjący Kościół", „Odnowiowcy"), Ukraiński Autokefaliczny Kościół Prawosławny (UAOC) („Autokefaliczny", „Lipkowce", „samoświęci"), Katedra Kościół Episkopalny (zwany „ukraińskim prawosławnym Autokefaliczny Kościół z kanonicznie następującą hierarchią" lub „Bułdowszczyna", „UPAC", „UOC", Sobór Prawosławnych Biskupów Ukrainy"), Kościół Chrystusa w Działaniu (DHC), Braterskie zjednoczenie parafii Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (BOPUPAC),

Problematyczne były relacje między władzą świecką a duchowną, gdyż brakowało ustawodawstwa regulującego kwestie wyznaniowe zwłaszcza w kontekście pojawienia się nowych radykalnych struktur wyznaniowych. Alla Kyrydon zauważa, że w okresie międzywojennym i w latach 1939-1945 każda warstwa społeczeństwa ukraińskiego, zarówno duchowieństwo kościelne, zakonne, przedstawiciele inteligencji czy zwykli chłopi, przeszła przez złożone procesy społeczne związane z radykalizacją doznać religijnych oraz kościelnych, co przyczyniło się do kryzysu antropologicznego i pojawienia się nowych, radykalnych nurtów religijnych. Kościół zaczął odgrywać priorytetową rolę w kształtowaniu świadomości narodowej Ukraińców, stał się głównym czynnikiem wpływającym na rozwój społeczny ukraińskiej wspólnoty i oddziaływał na życie społeczno-polityczne obywateli[554].

Ziemie ukraińskie to nie tylko okupacja niemiecka i działania ukraińskich nacjonalistów wobec ludności polskiej, ale także walki sowieckich partyzantów i żołnierzy armii polskiej. Dane historyczne podają, że stalinowscy partyzanci ustępowali nacjonalistom ukraińskim w okrucieństwie i rozmachu terroru wobec ludności cywilnej. Dowódca policji bezpieczeństwa w Generalnym Gubernatorstwie Walter Bierkamp tak w 1944 roku wypowiadał się: *„W powiecie Hrubieszów Polacy palą ukraińskie wsie, w dystrykcie Galicja polskie wsie palą Ukraińcy. Zabójstwa* (czytaj na Polakach), *których się tam dopuszczano, są do tego stopnia bestialskie, że dla Niemca jest po prostu niezrozumiałe, że można zabijać ludzi w taki sposób"*[555].

Analiza materiałów zastanych pokazuje, że między Polakami i Ukraińcami było wiele osobistych tragedii, co potwierdzają osoby, które żyły w tych czasach. W swojej monografii Adolf Głowacki relacjonuje dramatyczne sceny mordów dokonanych na polskiej ludności cywilnej przez skrajnych nacjonalistów[556].

Wśród rozkazów dowództwa UPA były też i takie, które nakazywały „oczyszczanie krwi", a więc wymordowywanie wszystkich krewnych. Należy zauważyć, że w rodzinach mieszanych, zgodnie z wielowiekową tradycją wyznanie, a co za tym idzie narodowość synowie dziedziczyli po ojcu, a córki po matce. Powodowało to, że nawet wśród rodzeństwa jedni byli Ukraińcami, a inni uważali się za Polaków.

Ukraiński Kościół Prawosławny (UPC), „Swobodnie Postępowy Autokefaliczny Kościół Ukraiński" (działał obwód Czernihowski), „Braterstwo Renesansu" (działalność w Odessie i Nikołajewie), „Katedra Biskupi Autonomicznego Kościoła Ukraińskiego „pod przewodnictwem Arcybiskupa Połtawy" i inni.

[554] A. Kyrydon, *Religious Situation in Soviet Ukraine in the 1920 s: Retrospection or Discourse of the Present?*, Ukrainian Religious Studies, March 2008.

[555] *Okupacja i ruch oporu w dziennikach Hansa Franka 1939-1945*, t. 2, 1945, s. 451.

[556] Ks. T. Isakowicz-Zaleski, *Przemilczane ludobójstwo…*s. 49-50.

Powodowało to dramaty rodzinne, przykładowo młody banderowiec z Tarnopolszczyzny zamordował siekierą swoją matkę- Polkę oraz dwie siostry, a następnie został zabity przez swojego ojca – Ukraińca, który nie wytrzymał traumy[557].

W sposób interesujący relacje polsko –ukraińskie opisał ówczesny działacz polityczny Władysław Świrski, który podczas II wojny światowej pracując w referacie ds. ukraińskich Komendy Lwów przedstawił opracowanie „Zagadnienie ukraińskie", gdzie odnotował: *„Zagadnienie ukraińskie jest zjawiskiem dziejowym Polski. (...) Polacy uważają Ziemię Czerwieńską za ziemię polską, a Ukraińcy upierają się, że jest to integralna część Wielkiej Ukrainy. (...) Porozumienie byłoby dla nas celowe tylko w wypadku możliwości pozyskania Ukraińców dla budowy wspólnego państwa jako pełnoprawnych i pełnowartościowych politycznie narodami, nosząca zresztą i wtedy w zarodku zarazki rozkładu jak w Austro-Węgrzech, Jugosławii czy Czechosłowacji, nie wydawała się realna w naszej rzeczywistości*"[558].

Na potrzebę współpracy między naukowcami z Polski i Ukrainy, nie tylko historykami, ale także socjologami, czy politologami zwraca uwagę ukraiński historyk Ihor Iljuszyn. Podkreśla on, że do 2003 roku, a więc do rocznicy obchodów zbrodni wołyńskiej w ukraińskiej literaturze i prasie tylko historycy podejmowali się oceniania i opisywania omawianego zagadnienia. Ponadto większość badań dotyczyła aspektów politycznych, a nie społecznych, co do tego okresu odbijało się na wzajemnych polsko-ukraińskich stosunkach zagranicznych. Iljuszyn docenia, że od niedawna patrzy się na zbrodnię wołyńską przez pryzmat socjologii i innych nauk społecznych. Jego zdaniem nie powinno się podzielać opinii kijowskiego naukowca WołodymyraSerhijczuka czy lwowskiego profesora Andrija Bolanowskiego, którzy wykorzystując materiały archiwalne interpretują historie jednostronnie, dążąc do obwiniania Polaków za wywołany konflikt między obydwoma narodami. Zdaniem Iljuszyna należy dążyć do współpracy różnych środowisk, aby wypracować wspólny dialog nie tylko na płaszczyźnie historycznej, ale także społecznej. Iljuszyn docenia, że od 2015 roku prowadzona jest współpraca między naukowcami w ramach Polsko-Ukraińskiego Forum Historyków, co służy wymianie opinii i budowaniu wspólnej przyszłości. Podziela on pogląd, że należy odróżnić świadomość historyczną narodu, która jest zabarwiona emocjonalnością, selektywnością i nieraz kłamstwem od wiedzy historycznej. Iljuszyn

[557] Tamże, s. 49.
[558] G. Mazur, *Życie polityczne polskiego Lwowa 1918-1939,* Kraków 2007, s. 288-292.

zwraca uwagę, że często władza państwowa i rządzące siły polityczne w dyskursie publicznym kierują się polityką historyczną, stosując zasadę pożądanego obrazu historii, oddalonego od rzeczywistych faktów, gdyż ich zamierzeniem jest pokazanie własnego narodu w pozytywnych aspektach. W ten sposób ukraiński rząd podchodzi do interpretowania historii, a wydarzenia lat 2014-2015 tylko spotęgowały taki punkt widzenia. Zdaniem Iljuszyna ukraiński nacjonalizm przejawiał się w historii Ukrainy jako moc narodowa, która była bardziej czynnikiem konfliktowym niż jednoczącym członków społeczności. Idea nacjonalizmu wpływała na kształtowanie się tożsamości narodowej Ukraińców i nadal w społeczeństwie cieszy się sporą popularnością[559].

Wołyń dla ukraińskiej historiografii jest niewątpliwie przykrą kartą historii, a w społeczeństwie panuje przekonanie, że nie warto o tym rozmawiać. Badania socjologiczne z 2003 roku pokazują, że połowa Ukraińców nic nie wie o tych zdarzeniach, 20-30% respondentów słyszało o Wołyniu, ale nie zna historii tematu, natomiast 20% odpowiedziało, że był to konflikt polsko-ukraiński podczas II wojny światowej[560].

Warto zwrócić uwagę, że dotychczas niektóre struktury państwowe potępiły ludobójczą działalność OUN, jej ideologię i program. W 2003 roku prezydenci Polski Aleksander Kwaśniewski i Ukrainy Leonid Kuczma osłonili w Pawliwce pomnik upamiętniający ofiary na Wołyniu. W 2009 roku Sejm Rzeczypospolitej Polskiej przyjął uchwałę „w sprawie tragicznego losu Polaków na Kresach wschodnich w 66. rocznicę rozpoczęcia przez Organizację Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińską Powstańczą Armię na Kresach II Rzeczypospolitej tzw. antypolskiej akcji – masowych mordów o charakterze czystki etnicznej i znamionach ludobójczych". W 2013 roku decyzją Senatu RP 2013 przyjęto uchwałę, w której Senat nazwał zbrodnię wołyńską „czystką etniczną noszącą znamiona ludobójstwa". Trzy tygodnie po tym wydarzeniu Sejm Rzeczypospolitej Polskiej przyjął kolejną uchwałę, w której uznano zbrodnie na Wołyniu za czystkę etniczną o znamionach ludobójstwa. W 2016 roku prezydent Ukrainy Petro Poroszenko złożył hołd ofiarom mordu wołyńskiego pod pomnikiem Rzezi Wołyńskiej w Warszawie. Równocześnie Sejm RP podjął uchwałę ustanawiającą 11 lipca

[559] Wywiad z profesorem Ihorem Iljuszynem rozmawia Roman Romantsov, *Wywiad: trudne tematy polsko-ukraińskie. O percepcji wydarzeń na Wołyniu w latach 1942-1944,* Zob.http://ohistorie.eu/tag/ihor-iljuszyn/?print=print-searchStrona odwiedzona 14 kwietnia 2022.
[560] *Wołyń i pojednanie. Dyskusja* (w:) *Pamięć i pytania o tożsamość,* red. Horbowski T., Kosiewski P., Warszawa 2013, s. 166.

„Narodowym Dniem Pamięci Ofiar Ludobójstwa dokonanego przez ukraińskich nacjonalistów na obywatelach II RP". Ponadto pamięć ofiar upamiętniły w Polsce niektóre Sejmiki Wojewódzkie, podejmowane są wspólne inicjatywy kościołów działających na Ukrainie, zmierzające do wzajemnego przebaczenia i upamiętnienia ofiar, czy listy kościoła katolickiego w Polsce[561].

Podsumowując, podczas II wojny światowej terytorium ziem ukraińskich znajdowało się pod panowaniem pięciu ośrodków władzy. Ukraińcy walczyli na południowo-wschodnich Kresach Rzeczypospolitej, na terenach Małopolski Wschodniej i na Wołyniu. Ukraińską tożsamość narodową kształtowała ideologia i doktryna Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów oraz Kościół prawosławny. Wykorzystując przychylność Niemców nacjonaliści ukraińscy zaczęli realizować swą politykę zbudowania jednego pod względem narodowym państwa, co wzmogło napięcia i antagonizmy, prowadząc do masowych mordów na cywilnej ludności polskiej i niszczenia ich mienia. Współcześnie podejmuje się różne konferencje i seminaria naukowe, które mają na celu pojednanie między obydwoma narodami. Wystarczy przytoczyć wyniki badań socjologicznych z 2012 roku prowadzonych przez międzynarodowy zespół naukowców pod kierownictwem Aleksandry Herman i Jacka Kurczewskiego, które pokazują, że w rejonach wielokulturowych, jak na przykład obwód lwowski, Siedmiogród czy wschodnia Łotwa miejscowa ludność nie widzi aktualnie szans na wzajemne pojednanie między różnymi nacjami, zwłaszcza między swoimi sąsiadami z mniejszości narodowych. W tych regionach ciągle jest żywa pamięć o wyrządzonych krzywdach, wspomina się o konfliktach, walkach, grabieżach i gwałtach między sąsiadującymi narodami. Herman i Kurczewski zwracają uwagę, że bez pojednania nie jest możliwe budowanie przyszłości i nie ma perspektyw na lepszy rozwój. Ich zdaniem współpraca i dialog to kluczowe wyzwania z którymi musi zmierzyć się Europa i ludzkość, z jednej strony aby uczcić dziesiątki milionów ofiar, a z drugiej aby budować lepszą przyszłość, bez antagonizmów i wojen[562].

[561] https://pl.wikipedia.org/wiki/Pami%C4%99%C4%87_o_zbrodniach_OUN_i_UPA Strona odwiedzona 12 maja 2022.
[562] Zob. A. Herman, J. Kurczewski, *Antagonizm i pojednanie w środowiskach wielokulturowych,* Gdańsk 2012.

Niewątpliwie okres II wojny światowej wpłynął na świadomość narodową Ukraińców i odbił swoje piętno w historii wielu rodzin. Uważam, że ukraińska tożsamość narodowa kształtował się w wyjątkowych okolicznościach. Z jednej strony był naród ukraiński, który dążył do niepodległości swojego kraju, a z drugiej państwo polskie, któremu tą niepodległość zabrano w skutek działań wojennych.

3.5. Zamrożenie idei narodowych w okresie komunizmu

Zasady powojennego ładu w Europie zostały uregulowane na międzynarodowych konferencjach odbywających się w okresie II wojny światowej (Teheran, Jałta) oraz na powojennej konferencji w Poczdamie, gdzie szczegółowo omówiono sprawy dotyczące Europy Środkowo-Wschodniej. W wyniku ustaleń prawie wszystkie etniczne ziemie ukraińskie znalazły się w ramach jednego państwa, czyli Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, która weszła w skład Związku Radzieckiego. W granicach Polski znalazły się: Podlasie, Zasanie, Chełmszczyzna i Łemkowszczyzna. Należy zauważyć, że podział ziem zapoczątkował kwestię ukraińskiej mniejszości narodowej w Polsce, gdyż nie wzięto pod uwagę granicy etnicznej między narodami[563].

W spisach narodowościowych przeprowadzanych w końcu 1944 roku liczbę Ukraińców w Polsce oszacowano na 505 647 osób, najwięcej było ich w województwie rzeszowskim (280 153) i lubelskim (201 247)[564].

Za kwestią wytyczenia granic poszła sprawa przepływu ludności, gdyż obszar pogranicza był narodowościowo mieszany. Na początku września 1944 roku Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego i rząd USRR podpisały wzajemną umowę przewidującą dobrowolną wymianę mieszkańców. Liczono, że nastąpi całkowite wysiedlenie Polaków z terenów przyłączonych do ziem ukraińskich, a Ukraińców z pogranicza ziem polskich. Decyzje te wywołały protest emigracyjnego rządu polskiego, który podjął zdecydowaną akcję przeciwko przesiedleniom. Pojawiło się hasło: „nie ruszać się z miejsca", przez co wyrażano sprzeciw na zmianę przedwojennych granic państwowych. Propaganda taka trwała w Polsce do powołania Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej w połowie 1945 roku, w skład którego weszli emigracyjni działacze polityczni[565].

Władza sowiecka pragnęła wykorzenić jakiekolwiek przejawy ukraińskiej świadomości narodowej. Idei tej przyświecał plan przekształcenia Polski w państwo jednonarodowe, co zamierzano osiągnąć przez fizyczne usunięcie Ukraińców z ich

[563] M. Śliwa, *Wielka Historia...,* s. 48-50.
[564] A. Maryański, *Współczesne migracje ludności w południowej części pogranicza polsko-radzieckiego i ich wpływ na rozmieszczenie sił wytwórczych tego obszaru,* Kraków 1963, s. 35.
[565] S. Stępień, *Stosunki polsko-ukraińskie - od zniewolenia po II wojnie światowej do suwerenności państwowej w latach dziewięćdziesiątych XX wieku* (w:) *Od ugody hadziackiej do Unii Europejskiej,* t. 3, red. Kulczycki A., Gurak I., Słota I., Rowicki M., Boryniak O., Rzeszów-Lwów-Iwano-Frankowsk 2012, s. 11.

rdzennego terytorium. W tym celu polityczni przywódcy narodu polskiego zdecydowali się na brutalną akcję przesiedleńczą ludności ukraińskiej[566].

Pierwsze przesiedlenia miały miejsce jeszcze w czasie II wojny światowej i trwały do 1946 roku. Działania te nie przebiegały spokojnie. Nacjonaliści ukraińscy rozpętali bezwzględny terror wobec Ukraińców, którzy zdecydowali się na wyjazd z Polski oraz zbrojnie przeciwstawiali się przesiedleniom. Główne ostrze ataku skierowali na szlaki komunikacyjne, zwłaszcza drogi, mosty, kolej, transporty przesiedleńców oraz rodziny polskie osiedlane w miejsce Ukraińców. Według szacunkowych analiz opuściło Polskę około 482 tysięcy osób narodowości ukraińskiej, których rozsiedlono głównie w okolicach Lwowa, Tarnopola, Kołomyi oraz w rejonie Uralu[567]. Podczas przesiedleń niektórzy działacze UPA uznając, że wydarzenia te są zgodne z interesem ukraińskim wzmogli represyjne działania wobec polskiej ludności cywilnej[568]. Według danych dowództwa Wojska Polskiego siły ukraińskiego podziemia liczyły około 2400 żołnierzy, natomiast ówczesny dowódca UPA w Polsce płk Myrosław Onyszkewicz określał ich liczbę na 1390 osób[569].

Na obszarach przesiedleń oddziały zbrojne UPA niszczyły domostwa i zagrody opuszczane przez Ukraińców. Rejonowy przedstawiciel rządu polskiego do spraw ewakuacji ludności ukraińskiej w Krośnie w następujący sposób opisał te zajścia: *„Donoszę o dużych zniszczeniach w gospodarstwach pozostawionych przez ludność ukraińską ewakuowaną do USSR z gmin Krempna, Osiek i Żmigród. Zniszczeń dokonuje ludność miejscowa po wyjeździe ewakuowanych. Zachodzą przypadki zdzierania dachów, wyrywania szyb i okien, zbierania części żelaznych z pieców, rabunku pozostawionych przedmiotów”*[570].

Kolejna fala przesiedleń Ukraińców z Polski odbyła się w ramach operacji „Wisła”, której głównym celem było całkowite wysiedlenie ludności ukraińskiej na zachodnie rejony Polski i likwidacja band UPA. W porównaniu z wcześniejszymi deportacjami z lat 1944–1946 do Związku Radzieckiego, akcja „Wisła” została przeprowadzona przy użyciu wojska, co świadczyło o tym, że potraktowano ją jako ścisłą

[566] K. Pudło, *Polityka państwa polskiego wobec ludności ukraińskiej(1944-1991),* „Sprawy Narodowościowe” t. 2, 1993, s.155.
[567] R. Reinfuss, *Śladami...*, s.128-129.
[568] G. Hryciuk, *Nastroje i stosunek ludności polskiej tzw. Ukrainy Zachodniej do przesiedleń w latach 1944-1945 w świetle sprawozdań radzieckich* (w:) *Polska i Ukraina po II wojnie światowej,* red. Bonusiak W., Rzeszów 1998, s. 217.
[569] E. Misiło, *Akcja „Wisła”. Dokumenty,* Warszawa 1993, s. 27.
[570] E. Misiło, *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USSR 1944-1946,* Warszawa 1997, s. 140.

operację wojskową. Przesiedloną ludność zastraszano i terroryzowano. Przesiedleńcom wydawano tylko zaświadczenia o pozostawianym dobytku, które po latach stanowiły jedyny dokument potwierdzający ich prawa do utraconego mienia[571].

W żadnej docelowej miejscowości przesiedleńcy nie mogli tworzyć skupisk liczących ponad 10% mieszkańców, ani nie osiedlano ich w pobliżu dużych ośrodków miejskich[572].

Wojskowa operacja „Wisła" została przeprowadzona w dwóch etapach. W pierwszym - obszar operacyjny obejmował tylko południowo-wschodnią część województwa rzeszowskiego, przesiedlając około 50 tysiąc osób, natomiast drugi etap operacji dotyczył powiatów Lubaczów, Przemyśl, Jarosław i Tomaszów Lubelski. W tym okresie sytuacja Ukraińskiej Powstańczej Armii znacznie się pogorszyła, a jej główne siły zostały rozbite. Dowództwo organizacji część sotni przerzuciło na Słowację, aby tam przeczekać, a po zakończeniu przesiedleń powrócić do Polski. Z czasem jednak różne piony organizacji utraciły między sobą łączność[573].

Akcja „Wisła" miała nie tylko skutki polityczne, ale przede wszystkim społeczne. Profesor Jan Pisuliński z Uniwersytetu Rzeszowskiego zwraca uwagę, że przesiedlano nie tylko Ukraińców, ale także rodziny mieszane i rdzennych Polaków, którzy stanowili 10% wszystkich wysiedlonych. Profesor podkreśla, że akcja przesiedleńcza stanowiła komunistyczną zbrodnię wyrządzoną obywatelom własnego państwa, gdyż pod pretekstem przesiedleń Ukraińców wysiedlono także i tych obywateli, którzy nie poczuwali się do narodowości ukraińskiej[574]. Jego zdaniem działania te wykorzystała propaganda sowiecka, pokazując władze komunistyczne w roli obrońców narodu, co spełniało oczekiwania znacznej części społeczeństwa polskiego zwłaszcza z terenów przygranicznych[575]. Należy podkreślić, że pierwotna odpowiedzialność za akcję „Wisła" spoczywała na władzach państwowych, a akcje przesiedleńcze na długi okres odcisnęły swoje piętno w świadomości i mentalności Ukraińców, wpływając na kształtowanie się tożsamości narodowej narodu ukraińskiego, zwłaszcza młodego pokolenia.

Po operacji „Wisła" Ukraińcy przez cały czas znajdowali się pod nadzorem służb bezpieczeństwa, otrzymując zakaz opuszczania miejsc nowego zamieszkania bez

[571] M. Janiga*, Łemkowie*, „ Kurier Podkarpacki" Nr 7, 1983, s. 30.
[572] K. Pudło, *Łemkowie. Proces wrastania w środowisko Dolnego Śląska 1947-1985,* Wrocław 1987, s. 36-37.
[573] A. B. Szcześniak, W. Z. Szota, *Wojna Polska z UPA,* Warszawa 2013, s. 424-469.
[574] J. Pisuliński, *Akcja specjalna „Wisła",* Rzeszów 2020.
[575] J. Pisuliński, *Polityka władz wobec społeczności ukraińskiej w latach 1944-1956,* „Pamięć i Sprawiedliwość" 3/2 (6) 2004, s. 175.

specjalnego zezwolenia. Decyzja o powrocie w rodzinne strony obciążona była licznymi represjami. Dopiero lata 50.XX wieku przyniosły stopniową normalizację. Zdecydowano się uregulować kwestie majątkowe Ukraińców, sprawy ich języka narodowego, stowarzyszeń społeczno-kulturalnych i prasy[576]. Mimo, że utrzymano zakaz powrotu społeczności ukraińskiej na przesiedlone tereny, to przyśpieszono proces nadawania im aktów własności na użytkowane gospodarstwa, celem silniejszego powiązania ich z nowym miejscem zamieszkania. Poprawie uległa również kwestia nauczania języka ojczystego w szkołach publicznych. W roku szkolnym 1952/1953 w języku ukraińskim uczyło się prawie 350 dzieci w 14 ośrodkach wychowawczych, a z roku na rok liczba ta wzrastała[577].

Wiktor Poliszczuk zwraca uwagę, że w niepodległej Ukrainie do rangi bohaterów narodowych podnoszono ukraińskich nacjonalistów jak Stepana Banderę, Romana Szuchewycza czy Tarasa Czuprynkę, odznaczając ich nazwiskami ulice, czy stawiając pomniki[578]. Dziś już większość przywódców ukraińskich nacjonalistów nie żyje. W 1944 roku został zabity Dmytro Palijew, rok później zginął podczas nalotu na Niemcy hetman Paweł Skoropadski, w 1950 roku zmarł Roman Szuchewicz, a siedem lat później główny ideolog OUN Lew Rebet. Rozbicie ukraińskiego politycznego nacjonalistycznego kierownictwa przypieczętowała śmierć Stepana Bandery w Monachium w 1959 roku[579]. Należy zaznaczyć, że współczesne głębokie przeobrażenia w świadomości obywateli Ukrainy wywołane ukraińskimi rewolucjami powodują, że obecni naśladowcy nacjonalizmu odwołują się do solidarności z państwem, a nie z narodem etnicznym. Zdaniem Tadeusza Olszańskiegoz Ośrodka Studiów Wschodnich pojawiło się nowe pokolenie młodych – neonazistów, którzy w swoim działaniu nie odwołują się do tradycji ounowskich, ale nawiązują do współczesnego neonazizmu europejskiego. Jest to nacjonalizm obywatelski, skupiony wokół państwa, który przeradza się w radykalizm polityczny i jest podsycany przez wojnę[580].

Zdaniem profesora Jana Pisulińskiego tożsamość narodowa na terenach pogranicza polsko-ukraińskiego nie była silnie wykształcona, stąd podziela on pogląd niektórych historyków, że próba odpowiedzi na pytanie czy UPA walczyła

[576] K. Pudło, *Polityka państwa polskiego wobec ludności ukraińskiej*..., s. 158.
[577] A. Sława, *O kwestii ukraińskiej w Polsce*, „Nowe Drogi" Nr 8, 1958, s.37.
[578] W. Poliszczuk, *Potępić UPA…* s. 49-52, 61.
[579] A. B. Szcześniak, W. Z. Szota, *Wojna Polska z UPA…*s. 478.
[580] Zob. T. A. Olszański, *Ukraiński nacjonalizm czasu wojny,* Komentarze Ośrodek Studiów Wschodnich Warszawa, Nr 179 z 19 sierpnia 2015.

o niepodległą Ukrainę jest sporna i dyskusyjna. Jan Pisuliński pisząc o stosunkach polsko-ukraińskich okresu II wojny światowej w polskiej historiografii odwołuje się do Grzegorza Motyki, który w pewnej mierze pod kątem podejścia ideologicznego argumentuje, że istniały dwa typy ukraińskich działaczy OUN: „dobrzy" nacjonaliści, którzy razem z Polakami walczyli w Armii Czerwonej czy w partyzantce sowieckiej, ale byli też „źli", którzy tworzyli oddziały banderowców, czy bulbowców. Według Pisulińskiego najbardziej znaną pozycją historiograficzną opisującą obraz walczących nacjonalistów spod znaku tryzuba jest pozycja którą napisał Jan Gerhard „Łuny w Bieszczadach". Pisuliński podkreśla, że jego zdaniem książka Gerharda zawiera sporo przeinaczeń historycznych, a celem badacza jest szukanie prawdy, zwłaszcza w historii. Widać zatem, że Pisuliński czy Motyka należą do tych historyków, którzy poddają w wątpliwość ideologię i walki nacjonalistów OUN-UPA o niepodległość Ukrainy[581]. Ponadto należy zauważyć, że podział na dobrych i złych nacjonalistów zmierza do podziału ideologicznego, określającego zbiory światopoglądów, które służą do interpretowania i przekształceń świata[582].

Po 1956 roku powołano do życia Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (UTSK), które uznawane było za jedynego reprezentanta interesów całej zbiorowości pochodzenia ukraińskiego. Była to wówczas jedyna organizacja, która w swoim statucie zaznaczyła, że jednym z jej celów jest rozwijanie i otaczanie opieką regionalną kulturę ukraińską. Z inicjatywy UTSK rozpoczęto wydawać ukraińskojęzyczny tygodnik „Nasze Słowo" i rocznik „UkrajińskyKalendar", na łamach których wymieniano doświadczenia pracy kulturalno-oświatowej, pielęgnowano ukraińską kulturę i tradycje[583]. Zażądano reaktywowania Kościoła grekokatolickiego, a wszystkie działania oraz ustępstwa ze strony komunistycznej władzy polskiej pozwoliły na tworzenie nowych, ukraińskich placówek. Ważnym czynnikiem wyznaczającym sytuację mniejszości ukraińskiej w Polsce była jej pozycja społeczna i zawodowa, bowiem większość Ukraińców mieszkała na wsi i trudniła się rolnictwem. Nie istniało ukraińskie ziemiaństwo, które jako klasa przestało istnieć po roku 1945[584]. Władze komunistyczne nie zamierzały

[581] *Materiały z sesji Udział Ukraińców w walce z hitlerowskim faszyzmem i ich wkład w utrwalanie władzy Ludowej*, która odbyła się w Lublinie 30 XI 1985, pod red. M. Roszczenki, Lublin 1987; G. Motyka, *„Łuny w Bieszczadach" Jana Gerharda a prawda historyczna* (w:) *Polacy o Ukraińcach,Ukraińcy o Polakach,* red. Stegner T., Gdańsk 1993.
[582] *Pojęcie „Ideologia"* (w:) *Encyklopedia PWN,* Zob.https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/;3913853 Strona odwiedzona 12 czerwca 2022.
[583] J. Zwoliński, *Rapsodia dla Łemków*, Koszalin 1994, s. 39-40.
[584] G. Babiński, *Pogranicze polsko-ukraińskie…* s. 74.

ustępować w dotychczasowej polityce narodowościowej, a wysuwając tezę o jedności moralno-politycznej narodu rozpoczęły walkę ze wszelkimi odrębnościami nie tylko politycznymi, ale także narodowymi. Oznaczało to wzmożenie działań asymilacyjnych i aktywność opozycyjną ukraińskich aktywistów. Polityka władz komunistycznych w Polsce nie przyniosła poprawy życia Ukraińcom. Dopiero na fali zachodzących przemian politycznych po 1956 roku zgodzono się na ustępstwa dla Łemków, jednak sami Ukraińcy blokowali te działania władz, dążąc do rehabilitacji UPA[585].

Na uwagę zasługuje fakt, że od zakończenia II wojny światowej aż do uzyskania niepodległości przez Ukrainę w 1991 roku nie istniały (w dosłownym tego słowa znaczeniu) stosunki polityczne polsko-ukraińskie. Polityka narodowościowa powojennego rządu polskiego polegała na przestrzeganiu przesłanek operacji „Wisła" i izolowaniu wrogich do Polaków mniejszości narodowych. Akcje przesiedleńcze miały przyczynić się również do likwidacji Kościoła greckokatolickiego w Polsce, a rozproszenie ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych oraz zakaz organizowania życia narodowo-religijnego miały doprowadzić do jej asymilacji. Ludność ukraińska pomimo tych nakazów podejmowała próbę organizowania życia religijnego, tworzono kaplice greckokatolickie i odprawiano msze. Nie obyło się bez represji wobec takich działań. Dokonywano aresztowań najbardziej aktywnych duchownych greckokatolickich i zdecydowano się przeprowadzić akcję misyjną Kościoła prawosławnego wśród grekokatolików. Do ograniczania grekokatolicyzmu wykorzystywano Kościół prawosławny, a od 1961 roku przystąpiono do likwidacji placówek greckokatolickich. W jednym z urzędowych dokumentów pt. „Ocena aktualnej sytuacji wśród wyznawców i kleru byłego Kościoła greckokatolickiego w Polsce" z 1966 roku możemy przeczytać: *„Były kler greckokatolicki, który działa w Polsce bądź to na samodzielnych placówkach, bądź to jako kler pomocniczy w Kościele rzymskokatolickim reprezentuje w całości poglądy skrajnie nacjonalistyczne i antysocjalistyczne. Wokół tego kleru skupiają się aktualnie wszystkie niewyżyte elementy nacjonalistyczne, byli członkowie UPA, OUN i inni. (...) Występuje on w roli czynnika osłabiającego naturalne procesy asymilacyjne i społeczną integrację tej ludności*

[585] M. Malikowski, *Wybrane problemy stosunków polsko-ukraińskich,* Rzeszów 2010, s. 87-88.

(ukraińskiej). Podtrzymuje nacjonalizm ukraiński. Jego działalność nosi wyraźny charakter polityczny, wrogi normom ustrojowym Polski Ludowej"[586].

We wzajemnych relacjach między Polakami i Ukraińcami cieniem rzucały się wydarzenia ostatniej wojny, mordy na Wołyniu, akcje UPA i przesiedlenia. Dla większości Polaków, zarówno w kraju jak i na emigracji, nie do pogodzenia była kwestia utraty Lwowa w skutek powojennych traktatów. Dla jednych była to tragedia patriotyczno-sentymentalna, dla innych bardziej rodzinna lub osobista. Według polskiej komunistycznej propagandy Ukraina nie istniała, a Ukraińcy „mieli się" Polakom kojarzyć z „upowcami" i „bandytami". Wszelkie wiadomości na tematy wschodnie były ocenzurowane, co rodziło wśród kolejnych pokoleń błędne myślenie, że na wschód od granic Polski Ludowej znajduje się Związek Radziecki, a nie Ukraina. Programy szkolne na temat stosunków polsko-ukraińskich były minimalizowane, a nawet całkowicie pomijano niektóre fakty historyczne[587].

Opisując powojenną sytuację na Ukrainie warto zaznaczyć, że pozytywnym skutkiem sowietyzacji tego rejonu była przeprowadzona szybka industrializacja, co spowodowało wzrost produkcji przemysłowej i rozwinięcie nowych gałęzi przemysłu. Polityka radziecka zmierzała do uzależniania ukraińskiej gospodarki od rosyjskiej, a co za tym idzie - dewastacji środowiska naturalnego na Ukrainie, likwidacji kościoła greckokatolickiego, prześladowania duchownych tego kościoła i podporządkowania rosyjskiemu prawosławiu.

Po śmierci Stalina nastąpiła wewnętrzna walka o władzę wśród centralnego kierownictwa w Moskwie. Zwycięstwo Nikity Chruszczowa doprowadziło do wzrostu znaczenia ukraińskich przywódców, głównie w elitach partyjnych. Ukraińcy zaczęli zajmować wysokie stanowiska państwowe, co w skali kraju wynosiło 68%. Ukrainizacja najwyższych szczebli władzy była dowodem na to, że z jednej strony Ukraińcy stawali się świadomi narodowo, ale z drugiej wypełniali linię programową Moskwy. Widoczne to było zwłaszcza podczas obchodów uroczystości 300 rocznicy „zjednoczenia Ukrainy z Rosją" i przekazania USRR obwodu krymskiego. Dla Moskwy „oddanie" Krymu nie oznaczało straty terytorialnej, bowiem Rosja zachowywała całą władzę nad Ukrainą. Według Jarosława Hrycaka, gest ten oznaczał większe zespolenie ziem ukraińskich

[586] R. Drozd, *Stosunek władz centralnych wobec kwestii greckokatolickiej w Polsce w latach 1956-1990* (w:) *Stosunki polsko-ukraińskie. Wojna i współczesność,* red. Marszałek-Kawa J., Karpus Z., Toruń 2008, s. 214-232.
[587] P. Kowal, *Przyczynki do dziejów „sprawy ukraińskiej" w Polsce* (w:) *Nie jesteśmy ukrainofilami* s. 20-25.

z Rosją i stanowił bardziej wartość mentalną niż polityczną dla społeczeństwa ukraińskiego, które w tym rejonie uważało się za prawowitych Rosjan[588].

Za czasów Chruszczowa zaczęto odbudowywać zrujnowane instytucje życia kulturalnego i powrócono do języka ukraińskiego, jednak zasięg reform miał wyraźne określone granice. Władze sowieckie zezwoliły na wydawanie ukraińskiej prasy i periodyków naukowych, powstał Ukraiński Związek Robotniczo-Chłopski i Ukraiński Komitet Narodowy. Pojawiło się pokolenie młodej inteligencji ukraińskiej „szestydesiatnyków", która pozostawała w opozycji wobec systemu, ale utrzymywała się w jego ramach, zgadzając się na narzucone odgórnie zasady. Opozycjoniści różnili się od komunistów narodowych jedynie stopniem pożądanej ukrainizacji Ukrainy. Nie dzieliły ich poglądy na temat ustroju państwa, stąd władze odnosiły się do nich z dozą tolerancji[589].

Lata 50 i 60.XX wieku przyniosły na Ukrainie początek działań opozycji. Powstała pierwsza podziemna partia - Ukraiński Związek Robotniczo-Chłopski, która głosiła hasła opuszczenia przez Ukrainę Związku Radzieckiego wykorzystując konstytucyjne prawo narodów do samostanowienia. W 1961 roku przez ziemie ukraińskie przetoczyła się fala aresztowań i procesów wśród opozycjonistów. Rozbito nielegalną organizację prawników, a jej czołowi działacze , między innymi ŁewkoŁukjanenko, Iwan Kandyba, czy StepanWirun zostali aresztowani. W tym czasie sowiecki rząd zlikwidował konspiracyjne organizacje - Ukraiński Komitet Narodowy oraz „grupę chodoriwską". Wraz z kolejną falą aresztowań z 1965 roku represje dotknęły działaczy opozycyjnych skupionych wokół inteligencji ukraińskiej, zwłaszcza w Kijowie i we Lwowie. W odpowiedzi na działania władzy nastąpił oddolny ruch społeczny krytykujący postawę rządu i wzywający do protestów (do wystąpień antyrządowych dochodziło w teatrach i w kinach), co zrodziło między innymi żądania kulturalne. Konsekwencją tych wydarzeń była praca Iwana Dziuby „Internacjonalizm czy rusyfikacja?", która na długie lata stała się symbolem ukraińskiego ruchu narodowego, kształtując oblicze ideologiczne milionów Ukraińców. Dziuba krytykował rusyfikację i głosił powrót do leninowskiej polityki narodowościowej, a jego poglądy stały się przez pewien czas manifestem ukraińskiej opozycji[590].

[588] J. Hrycak, *Historia Ukrainy*..., s. 281-283.
[589] D. Gibas-Krzak, *Ukraina między Rosją a Polską…* s. 34.
[590] J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772-1999*…s. 283-286.

Powojenna sytuacja społeczno-gospodarcza na Ukrainie była trudna. Brakowało żywności, nastąpił kryzys gospodarczy, a nieudana reforma rolnictwa doprowadziła do konfliktu miedzy Chruszczowem i ukraińskim kierownictwem, co skutkowało odsunięciem go od władzy i mianowanie Leonida Breżniewa.

Za rządów sekretarza ukraińskiej partii komunistycznej, Petro Szełesta nastąpiła intensyfikacja ukraińskich dążeń patriotycznych, zaczęto wydawać ukraińskie podręczniki i prasę. Autonomiczny kurs Szełesta trwał przez cały okres odwilży Chruszczowa. Prawdziwy atak wymierzony w stronę inteligencji ukraińskiej rozpoczął się dopiero w 1972 roku, co spowodowało masowe aresztowania polityczne, które nazwano „wielkim pogromem". Do łagrów trafili wszyscy działacze odrodzenia narodowego, zaprowadzono czystkę w partii komunistycznej, pozamykano wiele wydawnictw i pism ukraińskich. Prześladowania objęły warstwy ukraińskiego społeczeństwa, które przyczyniły sie do wytworzenia ukraińskiego ruchu patriotyczno-opozycyjnego. Represje dotknęły m. in. Wasyla Stusa, Wieczesława Czornowiła, Ninę Strokata-Karawańską, Iwana Kandybę, Mykoła Rudenko, Ołesia Berdnyka czy Irynę Stasiw-Kałynec. Należy zauważyć, że do połowy lat 80 tych Ukraińcy stanowili 60% więźniów politycznych w ZSRR[591].

Na arenie politycznej ważne znaczenie miało dla losów Ukrainy podpisanie (na Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie w 1975 roku) Aktu Końcowego w Helsinkach, który zatwierdzał niezmienność obecnych granic państw europejskich i sankcjonował powojenne zdobycze ZSRR[592]. Porozumienie helsińskie pozwoliło ukraińskiej opozycji na nową działalność ideowo-opozycyjną. Zrodziła się możliwość obywatelskiej kontroli, a władza komunistyczna nie mogła pozostać obojętna na zachodnią krytykę.

W 1976 roku grupa 10 ukraińskich działaczy opozycyjnych powołała do życia organizację obrony praw człowieka - Ukraińską Grupę Helsińską (znaną pod nazwą Ukraińska Społeczna Grupa na rzecz Wykonania Porozumień Helsińskich), której głównym przywódcą został Mykoła Rudenko. W przeciągu roku organizacja wydała 30 deklaracji i apeli występując w obronie praw człowieka i wolności. Miesiąc po powołaniu Grupy władze komunistyczne rozpoczęły prześladowania jej członków, co doprowadziło do kolejnych aresztowań i procesów politycznych. W tym czasie odsunięto od władzy

[591] T. A. Olszański, *Historia Ukrainy XX wieku…* s. 214-217.
[592] S. Bieleń, *Prawo w stosunkach międzynarodowych. Wybór dokumentów,* Warszawa 1998, s. 327-331.

republikańską elitę partyjną związaną z Szelestem, powołując nowego sekretarza WołodymyraSzczerbyćkiego, który zapoczątkował masowe czystki w aparacie państwowym. Nastąpiła rusyfikacja Ukrainy, a represje zostały skierowane na działalność intelektualną. Położono nacisk na naukę „radzieckiej historii Ukrainy" celem wynarodowienia literatury i kultury ukraińskiej, a tym samym narodowości ukraińskiej. Używanie języka rosyjskiego oznaczało polityczną lojalność wobec władzy sowieckiej. Nastąpiło upartyjnienie literatury i prasy[593].

Warto podkreślić, że działania komunistycznej władzy zmierzały do likwidacji nie tylko ukraińskiej świadomości narodowej, ale przede wszystkim odrębności etnicznej narodu ukraińskiego, stąd represje zostały skierowane na intelektualistów, którzy w swoich pracach i aktywności społecznej odwoływali się do literatury, pamięci historycznej i kultury. Ukraińska opozycja znalazła się w trudnym położeniu. Wzmożone prześladowania i aresztowania działaczy opozycyjnych doprowadziły do sytuacji, że nie było struktur organizacji konspiracyjnej i brakowało wyraźnego programu ideologicznego. W skutek tego ukraiński ruch patriotyczny zaczął kształtować się na emigracji, wykształciła się silna ukraińska diaspora w Kanadzie i w Stanach Zjednoczonych. Niemniej pod względem geograficznym działalność społeczna Ukraińców obejmowała wszystkie ziemie ukraińskie. Walczono o prawa człowieka, podnoszono kwestie narodowościowe, zwracano uwagę na poszanowanie wolności i godności jednostki. Z czasem opozycja wyrosła na odrębną siłą społeczną, która działała w miastach i zrzeszała głównie studentów, intelektualistów, pisarzy i publicystów. Przeciwnicy reżimu komunistycznego poruszali kwestie narodowe, jednak funkcjonując w warunkach komunistycznego terroru nie byli w stanie przeciwstawiać się władzy na drodze walki czy masowych protestów, a swoją działalność ograniczyli do haseł ideowych.

Do połowy lat 60 tych XX wieku Ukraina w porównaniu do ZSRR była krajem słabiej rozwiniętym gospodarczo, co według danych statystycznych przejawiało się w niskim średnim rocznym tempie wzrostu wskaźników rozwoju gospodarczego, małym stopniu urbanizacji, czy niskich płacach. Od 1970 roku w USRR nastąpił wzrost liczby ludności miejskiej. Dane statystyczne z 1989 roku pokazują, że 66,9% ludności USRR mieszkało w miastach, podczas gdy wskaźnik dla całego ZSRR wynosił 65,9%. Należy jednak odnotować, że wyniki te zostały osiągnięte dzięki rozwojowi przemysłu na

[593] J. Hrycak, *Historia Ukrainy*…s. 289-295.

wschodnich i południowych ziemiach ukraińskich, natomiast na Ukrainie Zachodniej liczba ta nie przekroczyła 50% ludności zamieszkujących miasta[594].

Zmiany nastąpiły również w składzie narodowościowym społeczeństwa USRR. Na przestrzeni 50 lat (miedzy rokiem 1939-1989), wzrosła liczba ludności ukraińskiej z 27,9 do 37,9 milionów, jednak nie pociągnęło to za sobą umocnienia ukraińskości, gdyż Ukraińcy nadal stanowili 72% ogółu mieszkańców. Różnicę tą wyrównał wzrost liczby ludności rosyjskiej w całej populacji USRR (z 8,8% do 22,1%). Warto odnotować, że w latach 1897- 1987 nastąpił pięciokrotny wzrost Rosjan na ziemiach ukraińskich, zwłaszcza na wschodniej Ukrainie i na półwyspie krymskim (z 2,5 do 11,4 miliona ogółu ludności). Wśród przyczyn opisanego zjawiska można wymienić dwa czynniki: masową migrację ludności rosyjskiej z Federacji Rosyjskiej na Ukrainę oraz asymilację językowo-kulturową (rusyfikację) wśród ogółu mieszkańców Ukrainy. W latach 1959-1989 liczba rosyjskojęzycznych mieszkańców Ukrainy wzrosła z 2 milionów do 4,6 milionów, głównie w regionach wschodnich. Ukraiński charakter przez cały komunistyczny czas utrzymywał Lwów i Kijów (w stolicy liczba Ukraińców wzrosła z 64,8% do 68,7%)[595].

Świadoma polityka narodowościowa ZSRR przyczyniała się do zbliżenia między Rosjanami i Ukraińcami. Propaganda radziecka głosiła, że obydwa narody dzielą wspólną historię, ziemię, tradycję i kulturę, stąd hasła rusyfikacji były głoszone nie z pozycji państwa rosyjskiego tylko radzieckiego, tak aby stworzyć nową wspólnotę historyczną – „naród radziecki". W narodzie radzieckim nie było miejsca na odmienności etniczne, zwłaszcza na polityczne żądania etnicznych narodów. Moskwa pozostawała Ukraińcom wybór: z jednej strony lojalność polityczna i przywileje, z drugiej represje i więzienia polityczne[596].

Dopiero podjęta przez Gorbaczowa pierestrojka zapoczątkowała powolny proces rozpadu państwa radzieckiego, ale na Ukrainie konserwatywne siły najdłużej utrzymywały władzę. W 1987 roku utworzono Ukraińskie Stowarzyszenie Niezależnej Inteligencji, a rok później działacze opozycyjni, którzy opuścili więzienia powołali Ukraiński Związek Helsiński. Wśród haseł programowych organizacji było przekształcenie ZSRR w konfederację niezależnych państw i przekazanie władzy w ręce

[594] B. Krawchenko, *Social Changes and National Consciousness in Twentieth Century Ukraine,* New York 1985.
[595] P. Eberhard, *Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku,* Warszawa 1994.
[596] Y. Bilinsky, *The Concept of the Soviet People and Its Implications for Soviet Nationality Policy,* „The Annals od the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States", vol. XIV (1978-1980), Nr 37-38.

wybranych rad. Ukraiński ruch opozycyjny zaczął rosnąć w sile, powstawały stowarzyszenia i organizacje nieformalne, które skupiały w swoich szeregach różne opcje polityczne. Od 1989 roku rozpoczęły się na ulicach większych miast manifestacje narodowe, w których uczestniczyli głównie studenci. Powstał Ukraiński Ruch Narodowy na Rzecz Przebudowy nawiązujący do tradycji państwa ukraińskiego z lat 1917-1921. Głoszono postulaty stworzenia społeczeństwa obywatelskiego i swobód obywatelskich. Perspektywę zmian przyniosły wybory w 1990 roku, gdzie Blok Demokratyczny, będący koalicją ugrupowań niekomunistycznych otrzymał jedną czwartą głosów[597].

Od lat 80 tych XX wieku widzi się niespotykaną dotąd aktywność młodych ludzi, zwłaszcza studentów, którzy zaczęli tworzyć i formalizować organizacje studenckie. W 1989 roku powstała pierwsza tego typu organizacja na ukraińskiej uczelni - Lwowskie Bractwo Studenckie. Alternatywą dla młodzieżowych struktur partyjnych i samorządów studenckich okazały się stowarzyszenia proekologiczne i społeczne, w których młodzi mogli otwarcie rozmawiać o swoich planach i perspektywach na przyszłość[598]. Pojawiły się żądania przestrzegania praw studentów, deideologizacji i demilitaryzacji uczelni oraz umacniania narodowej świadomości. Oprócz Lwowa studencki ruch objął także Kijów. Podczas pierwszego zjazdu Ukraińskiego Związku Studentów w grudniu 1989 roku pojawiły się postulaty suwerenności politycznej Ukrainy[599].

Ruch studencki miał trzech liderów, którzy pełnili funkcje koordynatorów poszczególnych regionów. Przedstawicielem zachodu był MarkijanIwaszczyszyn (Lwowskie Bractwo Studenckie), centrum reprezentował Ołeś Donij (Ukraiński Związek Studencki z Kijowa), natomiast wschodnie ziemie ukraińskie koordynował Oleg Barkow (Ukraiński Związek Studencki z Dnieprodzierżyńska). Decyzja o studenckiej głodówce została podjęta przez liderów wspólnie. Uważali oni, że tylko najradykalniejsza forma manifestacji przyniesie spodziewane rezultaty, a głos studentów zostanie zauważony. Zgodnie z ustaleniami nowy rok akademicki w październiku 1990 przyniósł protesty studentów zwane „Rewolucją na granicie”[600]. Jak po latach powiedział Wiaczesław

[597] D. Gibas-Krzak, *Ukraina między Rosją a Polską…* s. 34-37.
[598] W. Szapował, *Rolmołodi u serpnewychpodijach 1991 r ta pozwy tok ukrajińskohomołoziżnoho ruchu pislja rozpadu RadjańskohoSojuzu* (w:) Naukowi zapysky winnickoho uniwersytetu im. Mychajła Kocjubynskoho, 12, Serija Istorija zbirnyk naukowych prac, Wynnyca 2007.
[599] Zob. O. Donij, O. Synelnykow, *Istorija USS powoju dokumantiw i faktiw1989-1999,* Kyjiw 1999.
[600] K. Jędraszczyk, *Dwie drogi, dwa ruchy i zdrada – ukraińskie narracje o rewolucji na granicie i Ludowym Ruchu Ukrainy*, „Studia Europaea Gnesnensia” (Ludzie i Miejsca), Gniezno 19/2019, s. 321-341.

Czornowił *„Bez Czerwonej Ruty nie byłoby „studenckiej głodówki", a bez „studenckiej głodówki" nie byłoby niezależnej Ukrainy"*[601].

Warto w tym miejscu zwrócić także uwagę na rolę Ukraińskiego Kościoła Greckokatolickiego. Patrząc na historię należy podkreślić, że nacjonalizm ukraiński miał dobre warunki do rozwoju na terenie zaboru austriackiego. Mimo, że ziemie galicyjskie były pod rządami Austriaków, a w strukturach administracji powiatu i w administracji władza była w rękach Polaków, to uniccy duchowni związani byli z kulturą polską. Po okresie Wiosny Ludów nastąpił proces szybkiej ukrainizacji, a kościół greckokatolicki w Galicji obrał kierunek ukraiński, w opozycji do polskości. Należy zauważyć, że struktury kościoła greckokatolickiego w Galicji, w porównaniu do parafii rzymsko-katolickich były bardzo dobrze rozbudowane. Niemal w każdej wiosce była cerkiew, stąd okoliczni mieszkańcy, zwłaszcza Polacy woleli iść do okolicznej parafii – cerkwi niż pokonywać 15-20 km do kościoła katolickiego. W wielu miejscowościach dochodziło do ukrainizacji mieszkańców, każdy grekokatolik uważany był za Ukraińca, a osoby obrządku rzymskokatolickiego za Polaka. Inaczej było pod zaborem rosyjskim, gdzie kościół prawosławny był kościołem narodowym, a duchowieństwo wyrażało lojalność wobec caratu. W Rosji ukraiński ruch narodowy nie miał warunków by się rozwijać, gdyż jakiekolwiek próby uniezależnienia lub żądania przywilejów były tłumione przez carat. W II Rzeczypospolitej kościół grekokatolicki cały czas funkcjonował i podlegał wpływom politycznym w skutek narastających antagonizmów między Polakami Ukraińcami. Wybuch II wojny światowej i wkroczenie armii sowieckiej na ziemie polskie spowodowało wzrost ataków na kościół i duchownych grekokatolickich. Rozpoczęła się konfiskata kościelnego mienia, przystąpiono do upaństwowienia wszystkich sfer społecznych. Warto podkreślić, że pierwszym etapem rusyfikacji była nacjonalizacja gospodarki. Nie był to akt jednorazowy tylko proces kilkumiesięczny. W tym samym czasie przystąpiono do likwidacji rzemiosła prywatnego, znacjonalizowano handel, banki i instytucje kredytowe. Na terenach Zachodniej Ukrainy skonfiskowano ziemię należącą do ziemian i kościołów. Oprócz licznych represji skierowanych w stronę duchowieństwa greckokatolickiego władze sowieckie zaatakowały również zakony, które prowadziły działalność misyjną. Nastąpiła konfiskata mienia zakonów, nałożono wysokie podatki, usunięto religię ze szkół, zlikwidowano ich wydawnictwa, upaństwowiono szkoły,

[601] Seminar „Studentśkarewolucija na hraniti: mify, realiji, uroky" na kafedriukulturołohiji. Zob. https://nubip.edu.ua/node/11092 Strona odwiedzona 12 maja 2022.

rozwiązaniu uległy organizacje religijne. Wielu księży opuściło stan duchowny, niektórzy zaciągnęli się do pracy, inni skierowani zostali do robót w gospodarce, przy budowie dróg lub sadzeniu lasów. Dwa lata sowieckiej okupacji przyczyniły się do aktywności ukraińskich nacjonalistów, którzy ukształtowali swoją administrację i zaktywizowali lokalną społeczność, głównie lud wiejski. Działalność OUN przemawiała do zobojętniałego religijnie ukraińskiego społeczeństwa, które w skutek represji kościoła greckokatolickiego nie miała oparcia w duchownych. Nacjonalistyczne idee o rewolucyjno- radykalnym przesłaniu zyskiwały szybkie poparcie społeczne[602].

Zajęcie Galicji przez Niemcy przyniosło więcej swobody ale jak się okazało wojna dostarczyła także prześladowania ze strony okupanta niemieckiego. Jednak po wkroczeniu Armii Czerwonej na ziemie ukraińskie w 1944 roku proces rusyfikacji nastał ze zdwojoną siłą. W Galicji i na Wołyniu podjęto nawet opór narodowy przeciwko armii bolszewickiej, łącząc hasła narodowe z niepodległościowymi. Należy zauważyć, że duży wpływ na proces kształtowania się mentalności ukraińskiego społeczeństwa wywarły w tym czasie akcje przesiedleńcze oparte o kryterium etniczności, przeprowadzane przez rząd sowiecki w latach 1944-1946. Masowe wysiedlenia Ukraińców z Polski do ZSRR dotknęły 490 tysięcy Ukraińców i około 300 duchownych greckokatolickich[603].

Duchowieństwo greckokatolickie represjonowano, zmuszając do przyjęcia prawosławia i podporządkowania się Patriarchatowi Moskiewskiemu. Na początku 1945 roku nastąpiło aresztowanie wszystkich biskupów greckokatolickich, których zesłano do więzień i łagrów. Aresztowania i represje dotknęły najwyższego zwierzchnika Józefa Slipija, Wikariusza Generalnego Mikołaja Budkę, Wizytatora Apostolskiego Wołynia Mikołaja Czarneckiego, biskupa Grzegorza Chomyszyna, sufragana Jana Latyszewskiego, ordynariusza Jozafata Kocyłowskiego, biskupa Grzegorza Łakotę, biskupa Teodora Romżę, siostrę Michalinę Hordaszewską, założycielkę Zgromadzenia Służebnic NMP. Aresztowania duchownych dotknęły także kościół greckokatolicki na Zakarpaciu, a za zatrzymaniami szło plądrowanie kościołów, bibliotek, archiwów, czy szkół, tak by pozbawić wiernych całego zaplecza materialnego[604].

Synod lwowski w marcu 1946 roku przyniósł całkowitą likwidację kościoła grekokatolickiego na Ukrainie i przejęcie go przez Rosyjską Cerkiew Prawosławną.

---

[602] Zob. M. Rudnycka, Західна Україна під більшовиками, New York 1958.
[603] Zob. „Głos Ludu" Nr 125, 8 V 1947; E. Misiło, *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946,* Warszawa 1997.
[604] J. Moskałyk, *Dramatyzm antysoboru lwowskiego 1946,* Poznańskie Studia Teologiczne, t. 20, Poznań 2006, s. 228.

Nastąpiło unieważnienie postanowień unii brzeskiej i powrócenie do pradawnej wiary prawosławnej[605]. Dyktatura stalinowska aresztowała wszystkich duchownych, którzy nie podpisali deklaracji przejścia na prawosławie. Represje sowieckie, które dotknęły kościół na Ukrainie były najostrzejsze jakie kiedykolwiek kościół lokalny doświadczał pod władzą sowiecką. Warto zwrócić uwagę, że kościół greckokatolicki przetrwał czasy stalinizmu, gdyż wielu księży świadczyło swoje posługi w podziemiu, a niektórzy nawet po przejściu na prawosławie trwali przy swojej wierze. Łagodniejsze represje przyszły z latami 60.XX wieku, co ułatwiało rozwój podziemnego ruchu duszpasterskiego. Dwadzieścia lat później duchowni greckokatoliccy zaczęli pracować z młodzieżą, pobudzając ich do działalności społecznej, organizując wędrowne kolonie w Karpatach i przekazując wartości chrześcijańskie. Należy przypomnieć, że kościół greckokatolicki funkcjonował także w diasporze, w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej i w Kanadzie. Na emigracji kościół i język były siłami budującymi ukraińskość i kształtowały poczucie świadomości narodowej wśród ukraińskich emigrantów.

Odrodzenie Ukraińskiego Kościoła Greckokatolickiego nastąpiło dopiero po ogłoszeniu niepodległości Ukrainy w 1991 roku, a grekokatolikom udało się odzyskać część cerkwi zawłaszcza w zachodniej części kraju. Warto zauważyć, że długotrwała izolacja kościoła greckokatolickiego i przekonanie duchownych prawosławnych do pełnienia roli dominującego wyznania w Związku Sowieckim przekładała się na wzajemne relacje między obydwoma kościołami. Kościół moskiewski nie uznawał grekokatolików jako wiernych prawnego podmiotu religijnego na Ukrainie, co rodziło nieufność i zdystansowanie. Dla Patriarchatu Moskiewskiego każda nowa jednostka chrześcijańska wschodniego obrządku stanowiła niebezpieczeństwo. Kościół grecko-katolicki głoszący w czasie II wojny światowej hasła narodowowyzwoleńcze był dla władzy sowieckiej zagrożeniem, gdyż mógł wywołać siłę społeczną na której Ukraińcy mogliby budować swoją tożsamość. Dlatego tak ważna była dla Sowietów likwidacja struktur kościelnych i przywrócenie wiary prawosławnej na ziemiach ukraińskich. Budowanie wzajemnej współpracy katolicko-prawosławnej na Ukrainie cały czas trwa, jednak uważam, że dopóki nie dojdzie do przełomu światopoglądowego i przywrócenia wiary we wzajemną współpracę między kościołami trudno będzie budować solidarność i osiągnąć sukces na drodze dialogu. Dane socjologiczne pokazują, że kościół

[605] *Dijannia Soboru hreko-katołyćkojicerkwy* 8–10 bereznia 1946 roku u Lwowi. Wydannia Prezydiji Soboru, Lwiw 1946, s. 43.

współcześnie nie jest siłą jednoczącą Ukraińców i budującą tożsamość narodową młodych Ukraińców, co potwierdzają wyniki badań z dysertacji naukowej.

Badania sondażowe na terenach ziem ukraińskich w okresie komunistycznym nie były przeprowadzane. Polakom ziemie ukraińskie kojarzyły się z okrutnymi mordami UPA i repatriacjami, podobnie zresztą jak Ukraińcom, których świadomość przez cały ten okres podsycana była przez propagandę neobanderowską. W powojennej kulturze polskiej banderowiec był synonimem zabójcy, który swoje mordy dokonywał pod hasłem „Sława Ukraina". Dopiero obchody 60 tej rocznicy wydarzeń wołyńskich spowodowały, że do szerokiej świadomości społecznej w obu krajach powoli zaczęła docierać prawda o ludobójstwie wołyńskim. Według sondaży z 2003 roku poziom wiedzy społeczeństwa, zarówno polskiego jak i ukraińskiego, na temat wydarzeń z II wojny światowej był bardzo niski. Blisko połowa ankietowanych (45%) mówiła wprost o tym, że nie wiedzą nic na temat zbrodni wołyńskiej, kto był ofiarą, ani kto był sprawcą. Również połowa badanych myliła mordy wołyńskie z innymi zbrodniami II wojny światowej[606].

Czytając literaturę przedmiotu zwraca się uwagę, że wśród samych historyków było wiele rozbieżności w interpretacji faktów historycznych i definicji, zwłaszcza jeżeli chodzi o historię i nacjonalizm ukraiński. Tylko na emigracji nacjonaliści ukraińscy w celu poprawy własnego wizerunku zaczęli łączyć pojęcie nacjonalizmu z patriotyzmem narodowym. Czesław Partacz, polski historyk, zwraca uwagę, że nacjonaliści ukraińscy oficjalnie wypowiadali się, że tylko oni kochają naród ukraiński, a wszystko co wydarzyło się w historii czynione było dla dobra narodu[607].

Wśród badaczy i naukowców narodowej ukraińskiej historiografii należy przypomnieć działalność Serafina Juszkowa - jednego z pierwszych profesorów, który został przyjęty przez sowiecki rząd, za co „koledzy historycy" zaczęli nazywać go „czerwonym profesorem". Po przeprowadzce do Moskwy zaangażował się w opracowanie programu nauczania historii i prawa ZSRR, na którym opierał nauczanie klasyków marksizmu oraz idee Marksa, Engelsa czy Lenina. W swojej pracy zajmował się naukami historycznymi i prawnymi. Juszkow podjął się tytanicznej pracy stworzenia fundamentów nauk historycznych i prawnych. Był cenionym badaczem Rusi, pisząc „Pochodzenie Rusi Kijowskiej" i „Zagadnienie historii Ruskiej Prawdy". Przed jego

[606] *Rocznica zbrodni na Wołyniu-Pamięć i pojednanie*, Komunikat z badań: Centrum Badania Opinii Społecznej, BS/117/2003, Warszawa, lipiec 2003.
[607] Cz. Partacz, *Razem czy osobno? Nacjonaliści ukraińscy w meandrach dziejów* (w:) *Materiały i studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich,* red. Grott B., Kraków 2008, s. 95-113.

badaniami taka nauka w Związku Radzieckim nie istniała. Samo postawienie pytania o badania historyczne, pierwsze programy historyczne, wykłady na temat przeszłości, czy pierwsze podręczniki — wszystko było dziełem Juszkowa[608].

Należy zauważyć, że wielu współczesnych naukowców twierdzi, że prace Juszkowa nie straciły na aktualności pomimo różnych zmian systemu i ówczesnej sytuacji politycznej. Mimo, że autor tworzył w duchu marksistowskich idei, w czasach sowieckich, to jego historyczne podejście do spraw Rusi naznaczone było obiektywizmem i wyważonym podejściem do tematu.

Niewątpliwie ukraiński nacjonalizm wpłynął na kształtowanie się tożsamości narodowej Ukraińców. Włodzimierz Pawluczuk pisze: *„(...) nie byłoby jednak niepodległej Ukrainy, nie byłoby historii narodu ukraińskiego jako narodu politycznego, walczącego o pełną niepodległość, gdyby nie nacjonaliści (...), gdyby nie narodowy fanatyzm jednostek opętanych szaleńczą ideą stworzenia z amorficznej „ruskiej" masy bitnego, znaczącego dziejowo narodu. Los Ukrainy byłby podobny do losu Białorusi. Jeśli wykreślić z dziejów Ukrainy zawartość ideową i działalność nacjonalistów, w tym przede wszystkim UPA, to kultura i historia Ukrainy nie zawiera treści, które by dawały szansę na legitymację pełnej niepodległości tego kraju. Dziewiętnastowieczni patrioci Ukrainy (...) nic nie mówili o niepodległej Ukrainie i – co więcej – nie myśleli o tym. Ale nie myśleli o tym nawet Hruszewski i Winnyczenko, przywódcy Centralnej Rady Ukrainy w 1917 r., postulując jedynie autonomię Ukrainy w ramach Rosji"*[609].

Patrząc na badania socjologiczne dotyczące pamięci historycznej można stwierdzić, że ponad 80% Ukraińców w ogóle nie miało sprecyzowanego stosunku do Polaków, istniał natomiast problem stosunku Polaków do problemu nacjonalizmu ukraińskiego. Dane opinii publicznej w Polsce z lat 90 tych pokazały, że ponad 60% Polaków negatywnie postrzegało Ukraińców z perspektywy historycznej, ale stosunek Polaków do Ukraińców i odwrotnie sięgał tylko do lat II wojny światowej. Około 60% Polaków deklarowało niechęć do Ukraińców pamiętając działalność Ukraińskiej Powstańczej Armii. Prawie 95% Polaków i Ukraińców nie wiedziało natomiast czym była wojna polsko-ukraińska w Galicji Wschodniej.

[608] С. Блащук, СЕРАФИМ ВОЛОДИМИРОВИЧ ЮШКОВ: ДОЛЯ ІСТОРИКА//Спеціальніісторичнідисципліни: питаннятеоріїтаметодики. К.: Інститутісторії України НАН України, 2013, С. 62-82.
[609] W. Pawluczuk, *Ukraina*…s. 78.

W skutek demokratycznych zmian w Europie, na Ukrainie wzrosło zainteresowanie Polską i jej walką z reżimem totalitarnym. Zaczęto podejmować różne próby nawiązywania współpracy, a wzajemne zbliżenie widoczne było w kontaktach między polskimi działaczami skupionymi wokół Kościoła rzymskokatolickiego i polskiego duchowieństwa a przedstawicielami działającego w podziemiu ukraińskiego Kościoła greckokatolickiego. Symboliczne było spotkanie w Rzymie między prymasem Polski Józefem Glempem oraz rezydującym w Stolicy Apostolskiej zwierzchnikiem ukraińskiego Kościoła Greckokatolickiego MyrosławemLubacziwskim w 1987 roku, podczas którego obaj hierarchowie licząc się z trudną historią między obydwoma narodami wypowiedzieli znamienne słowa „przebaczamy i prosimy o przebaczenie”[610].

W podsumowaniu należy zauważyć, że Ukraina w czasach rządów komunistycznych była częścią Związku Radzieckiego, a Polska jego krajem satelickim, co praktycznie uniemożliwiało rzeczywistą dyskusję nad wspólną przeszłością. Od zakończenia II wojny światowej w mentalności polskiej wzrastał negatywny stereotyp Ukraińców. Pogranicze polsko-ukraińskie nacechowane było wrogością, a przyczyna tego tkwiła w polityce Moskwy, która zmierzała do podsycania konfliktów narodowościowych. Reasumując historię antagonizmów polsko-ukraińskich warto podkreślić rolę zbrodni wołyńskiej i przesiedleń we wzajemnych relacjach. Moskwa z przyczyn praktycznych starała się zdławić pamięć o wszelkich konfliktach między obydwoma narodami, które miały miejsce w przeszłości. Unikano przypominania polsko-ukraińskiej wojny w Galicji z lat 1918-1919, rzezi dokonanej na ziemi wołyńskiej w 1943-1944 roku, powojennych wysiedleń Polaków z Ukrainy, czy polskiej akcji „Wisła”[611].

Rok 1989 zmienił sytuację geopolityczną w Europie - upadek Związku Radzieckiego, czy narodziny niezależnych państw w Europie Środkowo-Wschodniej stanowiły przewrót społeczno-polityczny w regionie. Rosja spoglądała niechętnie na zmiany, które zachodziły na kontynencie europejskim, uważając aspiracje niepodległościowe Ukraińców za separatyzm. W świadomości Rosjan nie istniał odrębny naród ukraiński, a Ruś Kijowska była postrzegana jako kolebka Rosjan

[610] S. Stępień, *Stosunki polsko-ukraińskie - od zniewolenia po II wojnie światowej do suwerenności państwowej w latach dziewięćdziesiątych XX wieku* (w:) *Od ugody hadziackiej do Unii Europejskiej,* t. 3, red. Kulczycki A., Gurak I., Słota I., Rowicki M., Boryniak O., Rzeszów-Lwów-Iwano-Frankowsk 2012, s. 25.
[611] J. Hrycak, *Jeszcze raz o stosunku Ukraińców do Polaków (z Rosją w tle),* „Więź” Nr 3, 1998, s. 30-31.

i Ukraińców. Tezę taką głosił Aleksander Sołżenicyn, który postulował powołanie „Wielkiej Rosji" jako dobrowolnego związku Rosji, Ukrainy i Białorusi[612].

Jak zauważa Jarosław Hrycak poziom świadomości narodowej Ukraińców różnił się w zależności od klasy społecznej i miejsca zamieszkania. Inteligencja Ukrainy Zachodniej i Centralnej miała mocne poczucie tożsamości narodowej, jednak ruch patriotyczny z tych terenów nie współgrał z ukraińskim masowym ruchem robotniczym. Klasa robotnicza zamieszkująca głównie tereny wschodnie (region Donbasu) nie miała wykształconej tożsamości narodowej oraz poczucia solidarności z własną klasą robotniczą, ani z narodem ukraińskim[613].

Zmianom systemowym towarzyszyły zmiany nastrojów społecznych. Sam fakt powołania niepodległej i suwerennej Ukrainy przyniósł wzrost sympatii narodowych na terenach ukraińskich i przyczynił się do odrodzenia ukraińskiej tożsamości narodowej, co wiązało się ze wzrostem emocji propaństwowych. W referendum zatwierdzającym niepodległość Ukrainy frekwencja wyniosła 84%, z czego 90,32% obywateli biorących udział w referendum opowiedziało się niepodległością, co pokazuje, że nawet niektórzy Rosjanie, którzy stanowili 22% mieszkańców Ukrainy oddali swój głos za wolną Ukrainą[614].

Uważam, że obywatelska ukraińska jedność pokazała siłę i wyłoniła się z podzielonego społeczeństwa, przekroczyła sowiecką kategorię narodowości i przełamała ideę podziału etnolingwistycznego. Ziemie państwa ukraińskiego stały się płaszczyzną unifikacji narodowej, a wartość czynnika narodotwórczego okazała się dominująca. Należy zauważyć, że niepodległa Ukraina nie miała ogólnonarodowego poparcia państw europejskich, nie posiadała instytucjonalnych organów i tradycji państwowych, a dodatkowo w mentalności społeczeństwa ukraińskiego był silnie zakorzeniony etos człowieka radzieckiego. Powstanie państwa ukraińskiego miało nie tylko znaczenie polityczne, ale także społeczne w Europie Wschodniej, gdyż radziecka tożsamość, która kształtowała się przez cały okres istnienia Związku Radzieckiego została nagle podważona. Polityczny wybór Ukrainy pokazał, że nie jest łatwo odciąć się od Rosji i iść swoją drogą, gdyż 70 letni okres sowieckiej władzy wytworzył wśród społeczeństwa pewien rodzaj wspólnoty, która „tworzyła" naród radziecki.

[612] B. Surmacz, *Współczesne stosunki polsko-ukraińskie. Politologiczna analiza traktatu o dobrym sąsiedztwie,* Lublin 2002, s. 72.
[613] J. Hrycak, *Historia Ukrainy*…s. 318.
[614] W. Pawluczuk, *Ukraina…*s. 107.

Rozdział IV

Ukraina niepodległa: dylematy tożsamości narodowej

4.1. Procesy narodotwórcze po upadku ZSRR: sytuacja ukraińska

Niepodległe państwo ukraińskie, kraj nad Dnieprem i Dniestrem, drugie po Rosji co do wielkości w Europie, zajmowało w 1991 roku obszar 603.7 km kw., graniczyło z Białorusią, Federacją Rosyjską, Polską, Mołdawią, Rumunią, Słowacją i Węgrami. Ukrainę zamieszkiwało ponad 51 mln ludzi, w tym 73% stanowili Ukraińcy, a 22% Rosjanie, co dawało jej 6 miejsce w Europie i 21 na świecie pod względem liczby mieszkańców. Główne miasta to Kijów, Charków, Dniepropetrowsk, Donieck, Odessa, Zaporoże, Lwów, Krzywy Róg, a potencjał gospodarczy to obecność surowców naturalnych jak węgiel kamienny, węgiel brunatny, rudy żelaza, rudy manganu, sól potasowa, ropa naftowa i gaz ziemny[615].

Ukraina zgodnie z Konstytucją z 1996 roku jest państwem o dominacji prezydenta nad wszystkimi innymi ośrodkami władzy. Struktura administracji prezydenckiej ze stolicą w Kijowie poparta jest przedstawicielstwami w regionie, we wszystkich obwodach, co teoretycznie spełnia rolę sekretariatów. Prezydent mianuje premiera rządu, którego zatwierdza parlament – Werchowna Rada (Najwyższa Rada). Ponadto Konstytucja reguluje sprawy społeczne, jak kwestie zrzeszania czy stowarzyszania się obywateli: *„państwo sprzyja konsolidacji i rozwojowi narodu ukraińskiego, jego świadomości, tradycji i kultury, jak również rozwojowi etnicznej, kulturalnej, językowej i religijnej specyfiki wszystkich rdzennych narodów i mniejszości narodowych na Ukrainie”*[616] oraz sprawy wyznaniowe: *„Kościół i organizacje religijne na Ukrainie są oddzielone od państwa, a szkoła – od Kościoła. Żadna religia nie może być uznana przez państwo za obowiązującą”*[617].

Po upadku ZSRR Federacja Rosyjska nie zamierzała rezygnować ze swoich wpływów na Ukrainie. Andranik Migranian, doradca prezydenta Borysa Jelcyna prognozował, że Ukraina nie będzie w stanie zbudować własnego państwa bez porozumienia z Rosją, a w niedalekiej przyszłości nastąpi jej rozpad lub wybuchnie wojna domowa, w skutek czego Rosja będzie w stanie na powrót włączyć Ukrainę

[615] K. Grunberg, B. Sprengel, *Trudne sąsiedztwo…* s. 715.
[616] Конституція України, Київ 1997; E. Jabłoński, *Polacy na Ukrainie. Wybór dokumentów prawnych dotyczących mniejszości narodowych,* Warszawa 2000, s. 15.
[617] Конституція України, Київ 1997; T. A. Olszański, *Kresy Zachodnie. Miejsce Galicji Wschodniej i Wołynia…* s. 67.

w swoją strefę wpływów[618]. Pierwszym krokiem w tym celu była szeroka propaganda rosyjska mówiąca, że państwo ukraińskie jest tworem sezonowym, niezdolnym do samodzielnego bytu politycznego, zagrożonym przyszłą wojną między wschodnią i zachodnią częścią kraju. Podstawowym celem Rosji było włączenie Ukrainy w ścisłe procesy integracyjne i przekształcenie wzajemnych relacji państwowych w „specjalne" stosunki dyplomatyczne. Na pograniczu ukraińsko-rosyjskim ukształtował się jednolity obszar gospodarczy (obwód charkowski, łużański, doniecki i przygraniczne obwody rosyjskie), a położone nad Morzem Czarnym i Azowskim niezamarzające porty Odessa, Oczaków, Chersoń i Mariopol stanowiły rosyjskie „okno" na świat. Przez Ukrainę przebiegały prawie wszystkie gazociągi i naftociągi łączące Rosję z Europą, stąd utrata Ukrainy powodowała poważane straty gospodarcze dla rosyjskich rynków[619].

Globalne zmiany zapoczątkowane na europejskiej scenie politycznej sprawiły, że naród polski i ukraiński stanął przed historyczną szansą budowania wzajemnych dobrosąsiedzkich relacji. Niepodległościowe aspiracje Ukrainy stanowiły wyzwanie dla polskiej polityki wschodniej, która była na etapie formułowania ogólnopaństwowych celów, nie tylko w odniesieniu do Zachodu, ale przede wszystkim w kontekście państw Europy Środkowo-Wschodniej. Jednak aby realizować te zamierzenia potrzebna była akceptacja ze strony państw zachodnich. Moskwa, od samego początku powstania niepodległego państwa ukraińskiego, nie akceptowała faktu, że Ukraina mogła samodzielnie kształtować swoje stosunki z sąsiadami i Zachodem. Zdaniem komentatorów ukraińskiej sceny publicznej rzeczywiste przyczyny tego stanu wynikały z psychologicznej niemożności zaakceptowania przez rosyjski establishment powstania suwerennej Ukrainy. Ponadto, część Rosjan nie przyjęła do wiadomości informacji, że na zachodzie powstał nowy sąsiad, wielomilionowy kraj, a niektórzy cały czas liczyli, że imperium sowieckie zostanie odbudowane.

Największym problemem dla Rosji był status Krymu. Dopóki istniał Związek Radziecki jego przynależność państwowa do USRR nie była przeszkodą dla Rosjan. Natomiast po 1991 roku rosyjscy mieszkańcy Krymu stali się mniejszością narodową na Ukrainie, mimo że na półwyspie stanowili większość. Rosyjscy ekstermiści zaczęli głosić hasła oderwania Krymu, część chciała utworzenia niezależnego państwa, inni opowiadali się za włączeniem do Wspólnoty Niepodległych Państw lub bezpośrednio do Federacji

[618] J. Kozakiewicz, *Rosja w polityce niepodległej Ukrainy*, Warszawa 1999, s. 73.
[619] D. Gibas-Krzak, *Ukraina między Rosją a Polską*… s.76-77.

Rosyjskiej. Ostatecznie półwysep krymski został w granicach Ukrainy, a kwestie Floty Czarnomorskiej pozostawały kartą przetargową między obydwoma narodami[620]. Zarówno na Krymie, jak i w obwodzie odeskim żywioł rosyjski dominował pod względem językowym i etnicznym. Na półwyspie krymskim Rosjanie stanowili 67,1% mieszkańców, a Ukraińcy 25,7%, gdzie połowa to Ukraińcy rosyjskojęzyczni[621]. Warto podkreślić, że przez cały okres trwania niepodległego państwa ukraińskiego proporcje te zbytnio nie uległy zmianie.

Ukraińcy od początku szukali miejsca w nowym porządku europejskim. W dyskursie publicznym zaczęły pojawiać się projekty ideologiczne i polityczne proponowane przez teoretyków i socjologów. Dużą popularnością cieszyła się geopolityczna koncepcja Międzymorza, nawiązująca do idei jagiellońskiej, zaś w wymiarze politycznym do federacyjnej misji Piłsudskiego. Polegała ona na tym, że kraje Europy Środkowo-Wschodniej (Międzymorza) powinny się integrować, aby utrzymać swoją suwerenność i powiększać znaczenie na arenie międzynarodowej. Zdaniem Leszka Moczulskiego, twórcy koncepcji Międzymorza, najważniejsza była ochrona własnych interesów przed imperialną Rosją i kapitalistycznym Zachodem[622]. Ukraińcy jednak zdawali sobie sprawę, że ich pozycja jest słaba, aby przeciwstawiać się rosyjskiemu rewizjonizmowi, stąd koncepcja ta pozostała tylko na papierze.

Na Ukrainie zaawansowana językowa rusyfikacja etnicznych Ukraińców i przeważającej części mniejszości narodowych oraz podziały wśród samych Ukraińców zrodziły różnorodność kulturową. Występowały tendencje separatystyczne, a przypadki zależności między przynależnością etniczną a pozycją społeczną wykorzystywane były w grze politycznej mniejszości narodowych[623]. Antonina Kołodij z Lwowskiego Regionalnego Instytutu Administracji Państwowej przy Prezydencie Ukrainy stwierdziła, że ukraińskie państwo przejęło integracyjny kurs polityki etno-narodowej. Zwróciła ona uwagę, że na Ukrainie rozwijała się tak zwana „identyfikacja parasolowa", a więc wspólna identyfikacja polityczna, w ramach której następował rozwój tożsamości etnicznych[624].

---

[620] K. Fedorowicz, *Ukraina w polskiej polityce wschodniej w latach 1989-1999,* Poznań 2004, s. 158-159.
[621] D. Kaźmierczak, W. Baluk, *Polityka narodowościowa* (w:) *Europa Wschodnia-Dekada Transformacji. Ukraina*, red. Albin B. J., Baluk W., Wrocław 2002, s. 164-165.
[622] L. Moczulski, *Geopolityka. Potęga w czasie i przestrzeni,* Warszawa 1999, s. 542-546.
[623] G. Demel, *Sytuacja etniczno-polityczna Ukrainy-zarys wybranych problemów* (w:) *Polska i Ukraina,* red. Andrusiewicz A., Rzeszów-Sanok 2010, s. 89.
[624] A. Kolodij, *The idea and diverse reality of multiculturalism: are they applicable to newly independent states*.www.political-studies.com Strona odwiedzona 12 stycznia 2014.

Natomiast zdaniem TetianyMyched, niepodległość Ukrainy przyniosła przebudowę hierarchii wielokulturowego ukraińskiego świata, spowodowała odradzanie się świadomości narodowej społeczeństwa ukraińskiego i całego życia społeczno-politycznego. Autorka dostrzegała fakt, że w nowych realiach politycznych zaczęły pojawiać się problemy jak słaba kondycja społeczeństwa, brak ukształtowanej tożsamości narodowej, czy niskie poczucie życia kulturalnego wśród Ukraińców, co w tym okresie nie stanowiło siły scalającej naród ukraiński[625]. Należy zauważyć, że wraz z ogłoszeniem niezależności Ukraina zaczęła realizować interesy państwa narodowego, w narodowym, a nie etnicznym znaczeniu. Taką jednoczącą ideą stała się ideologia podkreślająca rolę państwa ukraińskiego jako ojczyznę wszystkich obywateli.

Polska i Ukraina znajdowały się przez wieki w bezpośredniej styczności, a bliskie położenie geograficzne prowadziło do przenikania wpływów kulturowych, religijnych i politycznych. Historyczne relacje polsko-ukraińskie o podłożu nacjonalistycznym rodziły wzajemną nieufność i wrogość między obydwoma narodami. Ukraińcy dążyli do uznania Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów jako organizacji, która prowadziła walkę wyzwoleńczą o niepodległą Ukrainę. Chcieli uzyskać w oczach polskich rehabilitację Ukraińskiej Powstańczej Armii i usprawiedliwienie jej działań podczas wojny. Trudno jest nakreślić stosunek samego społeczeństwa ukraińskiego do UPA, ponieważ od zawsze toczyły się spory na Ukrainie o uznanie tej jednostki jako wojskowej formacji kombatanckiej. Na temat stosunków polsko-ukraińskich w latach 1988-1990 pisał na łamach „Polityki" Sokrat Janowicz, który argumentował, że wobec mniejszości narodowych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej nigdy nie istniała jakakolwiek polityka, z wyjątkiem policyjnej dbałości o pacyfikację. Jego zdaniem nie zaobserwowano jakiegoś pozytywnego zwrotu i nie uczyniono pod adresem Ukraińców żadnego znaczącego gestu ze strony rządu, który miałby polegać na trwałym wkomponowaniu tych mniejszości w całość społecznego krajobrazu Polski[626].

Początek wspólnych politycznych relacji polsko-ukraińskich zaczął się od uznania niepodległości Ukrainy przez Polskę 2 grudnia 1991 roku, a następnie 2 stycznia 1992 roku nawiązano stosunki dyplomatyczne między obydwoma krajami.

[625] www.kennan.kiev.ua/kkp/content/conf06/papers/Mykhed.html . Strona odwiedzona 22 grudnia 2013.
[626] S. Janowicz, *Polska polityka wschodnia w latach 1988-1990,* „Polityka" Nr 6, 1991.

W dniu 18 maja 1992 roku doszło do zawarcia umowy o dobrosąsiedztwie, przyjaźni i współpracy[627].

Proces formalnego uznania Ukrainy jako państwa suwerennego przez Polskę i zbliżenie polsko-ukraińskie stanowiło zapowiedź nowego sąsiedztwa, jednak z perspektywy zwykłych Ukraińców uznanie Polski jako partnera było niemożliwe, ze względu na wykluczające się w historii stanowiska polityczne obydwu narodów. Ponadto idea niepodległości państwa ukraińskiego była dla większości Polaków obca, a nawet wroga - godząca w ich uczucia patriotyczne. Różne aspiracje narodowe związane z trudną przeszłością obydwu państw nie zostały zapomniane. Najsilniejszym argumentem, który przemawiał za zachowaniem stanu wzajemnej, nieformalnej wrogości, była żywa pamięć historyczna o wyrządzonych krzywdach. Badania z 1992 i 1993 roku, prowadzone na zamówienie jednego z amerykańskich uniwersytetów miały naświetlić kwestię nacjonalistyczną między Polakami a Ukraińcami związaną z bezpieczeństwem w tej części Europy. Z danych raportu wynikało, że dwa lata po ogłoszeniu niepodległej Ukrainy, Ukraińcy nie obawiali się polskiej zaborczości. Ich zdaniem w Polsce, która tak drastycznie zmieniła granice w skutek II wojny światowej napięcia emocjonalne opadły, pozostały tylko sentymenty do straconych terytoriów. Według przekazu, nawet ludzie, którzy czuli się związani z tymi spornymi ziemiami, zazwyczaj nie myśleli poważnie o ich odzyskaniu i uważali, że jakiekolwiek kroki w tym kierunku byłyby błędem[628].

Na temat odzyskania niepodległości przez Ukrainę wypowiedział się Zbigniew Brzeziński zaproszony na otwarcie Fundacji Antanowicza w Kijowie: *„Niepodległa Ukraina zmienia geopolityczną mapę Europy. Jej zaistnienie jako państwa jest jednym z trzech najważniejszych geopolitycznych wydarzeń w XX wieku. Pierwszym - był upadek Austro-Węgier w 1918 roku. Drugim - podział Europy na dwa bloki w 1945 roku”.* Brzeziński pisze: *„Utworzenie niepodległej Ukrainy można uważać za trzecie takie wydarzenie, ponieważ oznacza ono koniec imperialnej Rosji. A jest to więcej niż koniec komunistycznego ZSRR, to koniec ostatniego w Europie imperium. To wydarzenie z kolei rodzi wiele innych ważnych przemian politycznych. Niepodległa Ukraina, burząc imperium rosyjskie, otworzyła samej Rosji - możliwość stania się nareszcie krajem*

[627] B. Surmacz, *Scenariusze stosunków polsko-ukraińskich. Próba weryfikacji* (w:) *Stosunki polsko-ukraińskie 1991-2014. Próba bilansu*, red. Pietraś M., Malskyj M., Surmacz B., Lublin 2016.
[628] A. Strońska, *Dopóki milczy Ukraina*, Warszawa 1998, s. 162.

demokratycznym i europejskim. Powstanie niepodległej Ukrainy jest więc nie tylko ważnym zjawiskiem geopolitycznym, ale i filozoficznym"[629].

Poparcie niepodległości Ukrainy przez rząd polski pochwalił również Jerzy Giedroyć, który stwierdził: *„Rzadko chwalę rząd polski, ale było to znakomite posunięcie, że Polska pierwsza uznała niepodległość Ukrainy. Posunięcie to, zrobiło niezmiernie duże i pozytywne wrażenie jeśli idzie o Ukraińców, także i w opinii światowej. (...) Natomiast trzeba pamiętać, że nasi sąsiedzi ciągle są pełni nieufności w stosunku do nas, we wszystkim dopatrują się polskiego imperializmu"*[630].

Wolna Ukraina zarysowała nowe perspektywy rozwoju Europy Wschodniej. Naród ukraiński miał być niezależny nie tylko od kierowanej z Moskwy bolszewickiej tyranii, ale i od kapitalistycznego wyzysku. Sytuacja na Ukrainie różniła się jednak od sytuacji w Europie Zachodniej, gdzie dominowała myśl liberalna. Na Ukrainie komunizm upadł nie tak jak w Polsce przy oddolnym nacisku społeczności, ale w skutek odgórnych prób zreformowania systemu dokonanych przez ekipę Gorbaczowa[631].

Warto zwrócić uwagę, że pokojowe wyjście Ukrainy ze struktur ZSRR uniemożliwiło w pewien sposób Ukraińcom przeprowadzenie systemowej transformacji, która spowodowałaby, że ten kraj znalazłby się razem z Polską i innymi państwami Europy Środkowo-Wschodniej w kręgu proeuropejskich zmian. Ukraina mimo proeuropejskiej retoryki zaczęła realizować politykę dwusektorowości, balansowania między Moskwą i Brukselą, a w polityce wewnętrznej rozpoczęła budowanie zamkniętego systemu ekonomiczno-społecznego.

Zdaniem Ołeksandra Paschawera, ukraińskiego ekonomisty, brak odpowiednich elit na Ukrainie rozumiejących procesy zmian spowodował, że kraj ten nie zaczął wykorzystywać swojego potencjału gospodarczego i geopolitycznego. Na początku wydawało się, że Ukraińcy obserwują i podpatrują sytuację w innych państwach postkomunistycznych i prywatyzują gospodarkę, jednak z czasem zaczęły powstawać różne grupy wpływów, które podzieliły między sobą interesy ekonomiczne i polityczne[632].

Ciekawie w tym okresie wypowiadali się sami Ukraińcy na temat swojej państwowości i przyszłości politycznej. W pierwszej kolejności deklarowali się za

[629] Z. Brzeziński, *Ukraine will have to develop its own model,* "News from Ukraine" Nr 30, 1992.
[630] http://www3.uj.edu.pl/acta/9702/12.html. Strona odwiedzona 15 maja 2013.
[631] W. Pawluczuk, *Ukraina…*s. 113.
[632] M. Oleszko, *Tu rządzą tuszki i krysze,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 1 (XXXIII)/2014, s. 56.

blokiem wschodniej Słowiańszczyzny, natomiast w drugiej za Wspólnotą Niepodległych Państw. Dla porównania jeszcze w 1990 roku za niepodległą Ukrainą opowiadało się 91% mieszkańców republiki, w tym tutejsi Rosjanie, którzy byli zwolennikami powstania niezależnej Ukrainy. Upłynęło kilka lat - wolnej republiki i już prawie co trzeci obywatel twierdził, że najlepszym krokiem dla Ukrainy byłoby wejście do odnowionego Związku Sowieckiego. Problem ten tłumaczyła Anna Strońska, która oparła się na badaniach socjologicznych prowadzonych wśród Ukraińców. Jej zdaniem wiele osób uważało, że pozycja niepodległego państwa, przy wszystkich kontrowersjach, biedach, anachronizmach i słabościach, przy oporach społeczeństwa i słabej władzy mogła być chwiejna jeszcze przez długie lata, natomiast oparcie się o Rosję dawało Ukrainie stabilność i bezpieczeństwo[633].

W tym czasie na arenie międzynarodowej Ukraina wystąpiła z propozycją „planu Krawczuka", czyli utworzenia strefy bezpieczeństwa zbiorowego, w skład której wchodziłaby Ukraina, Białoruś, kraje nadbałtyckie, Mołdawia, Austria i kraje byłego Układu Warszawskiego, ale bez Rosji. Polacy odrzucili jednak możliwość udziału w tym programie, ponieważ nie chcieli popierać zupełnie nowej koncepcji bezpieczeństwa europejskiego, gdyż polskie wysiłki skoncentrowane były na wejściu do zachodnich struktur unijnych i euroatlantyckich[634]. Z czasem prezydent Krawczuk zaproponował złagodzenie planu, twierdząc, że Ukraina nie ma militarnych zamiarów i nie zamierza stworzyć nowego paktu wojskowego w Europie, tylko obawia się o swoje bezpieczeństwo i stabilizację społeczno-polityczną.

Wypowiadany często przez ukraińskich dyplomatów zwrot, że „droga Ukrainy do Europy prowadzi przez Polskę" wyrażał tezę dyrektywy ukraińskiej polityki zagranicznej, odzwierciedlając miejsce Polski w jej planach politycznych. Wskazując na konieczność pojednania między Polakami i Ukraińcami zakładano, że zmiana mentalności i świadomości politycznej społeczeństw jest w dzisiejszej sytuacji jednym z najważniejszych do załatwienia problemów. Wysuwano wielokrotnie tezy, że zarówno Polska jak i Ukraina powinny spełniać rolę stabilizatora w Europie Środkowo-Wschodniej, a myśląc o aktywnej obecności w strukturach europejskich uwzględniać kryteria demokracji i tolerancji. Takie wybitne osobistości jak Jerzy Giedroyc czy Zbigniew Brzeziński nawoływali do ożywienia i pielęgnowania stosunków z Ukrainą

[633] A. Strońska*, Dopóki*..., s. 249 – 250.
[634] D. Gibas-Krzak, *Ukraina między Rosją a Polską*… s. 44-45.

jako „geopolitycznego drogowskazu", zwracając uwagę na fakt umiejętnych i ożywionych posunięć dyplomatycznych.

W okresie rozwijania własnej suwerenności narodowej ukraińscy politycy dostrzegali słabą pozycję polityczną państwa ukraińskiego. Ten wielki kraj od Wołynia po Morze Azowskie balansował między Rosją a Zachodem. Autorzy raportu o postkomunistycznej, niepodległej Ukrainie w pierwszym numerze „Politycznej Dumki" z 1993 roku stwierdzili, że przez dwa lata państwo ukraińskie nie wyszło z ruiny gospodarczej, a przemiany zachodzące w świadomości mieszkańców dokonywały się bardzo powoli. Sondaże pokazały, że prawie 40% Ukraińców opowiadało się za polityką siły i współpracą z Moskwą[635]. Dodatkowo, ukraińscy politycy podkreślali argument, że Ukraina powinna odgrywać rolę lidera w tej części kontynentu. Szczególną uwagę zwracano na wypracowanie modelu współpracy polsko-ukraińskiego partnerstwa. Wysunięta przez polityka Borysa Tarasiuka idea „osi polsko-ukraińskiej" miała na celu utrwalać procesy integracyjne i stabilizacyjne w tej części kontynentu. Strategiczne partnerstwo miało przynieść obydwu krajom wymierne korzyści, uzgadniać wspólne stanowiska, umacniać współpracę regionalną i skutecznie rozwiązywać lokalne konflikty. W rzeczywistości wszystkie próby ukraińskiego zespolenia integracyjnego zmierzały do włączenia Warszawy do udziału w konflikcie ukraińsko-rosyjskim i zbudowania strefy bezpieczeństwa zbiorowego poprzez projekt „Międzymorza". Należy zauważyć, że ani Polska ani pozostali sąsiedzi, nie wykazali zainteresowania proponowanymi ukraińskimi projektami, zwłaszcza tymi polityczno-militarnymi, które mówiły o utworzeniu kordonu sanitarnego wobec Rosji[636].

Strona polska starała się odgrywać rolę czynnika stymulującego proeuropejską orientację w ukraińskiej polityce zagranicznej. Kontakty polityczne na najwyższym szczeblu doprowadziły do nawiązania współpracy regionalnej między obydwoma państwami, co również wiązało się z aktywizacją społeczeństw przygranicznych obszarów. Ważnym impulsem były próby utworzenia w 1993 roku euroregionu „Karpaty", który swym zasięgiem objął Obwód Zakarpacki na Ukrainie. Powstanie euroregionu było dla Ukrainy korzystne nie tylko z uwagi na sprawy transgraniczne, ale jak zauważył Anatolij Złenko, ówczesny ukraiński minister spraw zagranicznych, był to pierwszy krok w kierunku integracji europejskiej w tej części Europy[637].

[635] A. Strońska, *Dopóki...,* s. 244-249.
[636] K. Fedorowicz, *Ukraina w polskiej polityce wschodniej…*s. 99-102.
[637] S. Burant, *Ukrajina i Polszcza: do stratehicznoho partnerstwa,* „Polityczna Dumka" Nr 3, 1997, s. 102.

W pierwszych latach istnienia niepodległej Ukrainy, strona polska i ukraińska zorganizowały prawno-traktatową podstawę wzajemnych stosunków we wszystkich dziedzinach. Rozczarowały natomiast rezultaty współpracy gospodarczej i handlowej. Na Ukrainie rozwijała się korupcja i kryminalizacja gospodarki, pogłębiało się niezadowolenie społeczne i kryzys gospodarczy. Aktywność ukraińskich środowisk nacjonalistycznych spowodowała, że w 1993 roku Ukraina zrezygnowała ze statusu państwa neutralnego i przyjęła doktrynę obronną, postulującą zachowanie statusu państwa nuklearnego. Jednak rok później, w skutek politycznych nacisków ze strony Stanów Zjednoczonych Ukraina podpisała moskiewskie porozumienie w sprawie denuklearyzacji[638].

Prezydent Krawczuk usiłował jak najdłużej odwlec nieuchronny moment jednoznacznego zdefiniowania ukraińskiej pozycji politycznej, starając się za wszelką cenę utrzymać jak najszerszą płaszczyznę porozumienia między różnymi środowiskami elit ukraińskich. Nie zdecydował się na wdrożenie gruntownych reform gospodarczych, pozostał wierny sowieckiemu stylowi uprawiania polityki, obsadzając stanowiska na zasadzie kompromisowego parytetu elit. Prezydent nie miał zbyt dużego poparcia w parlamencie, by zainicjować program przemian, mimo że jego polityka zagraniczna umożliwiła systematyczną, ale powolną i zbiurokratyzowaną ukrainizację symboliki państwowej, oświaty, kultury i administracji[639].

Sytuacja nie wydawała się klarowna wraz z wyborem na prezydenta Leonida Kuczmę, ponieważ nowy ukraiński prezydent wiele mówił o konieczności nawiązania dobrych relacji z Rosją[640]. Ukraińskie wybory pokazały, że kraj jest podzielony na część wschodnią popierającą Kuczmę oraz część zachodnią, która stanęła po stronie Krawczuka. Wschód głosował za programem zbliżenia z Rosją, a zachód wybrał koncepcję „zachowania niepodległości". O ile w zachodniej Ukrainie rozwinął się nacjonalistyczny ruch ukraiński, to na wschodzie takiego ruchu niemal nie było. Sam Kuczma po zwycięstwie oświadczył, że działaniem zbrodniczym był „podział" państwa ukraińskiego na dwie części i należy dążyć do złagodzenia antagonizmów między wschodem i zachodem kraju. Jeden z raportów amerykańskich służb wywiadowczych

[638] D. Gibas-Krzak, *Ukraina między...*, s. 50.
[639] A. Wilson, *Ukraińcy…* s. 191-192.
[640] Леонід Кучма,Украина — не Россия. — М: Время, Москва 2004.

mówił, że w razie pogłębiania się różnic społecznych na Ukrainie mogłoby dojść do eksplozji, przy czym w krytycznym momencie interweniowałaby Rosja[641].

Wygrana Kuczmy pozwoliła wschodnim biznesmenom na obejmowanie intratnych stanowisk w organach państwowych, przez co prezydent zapewnił sobie ich lojalność i wsparcie[642]. W życiu publicznym pogłębiała się korupcja i nepotyzm. Widoczne były zróżnicowania regionalne. Ukraina Wschodnia była bardziej zurbanizowana i uprzemysłowiona, z 11 milionową mniejszością rosyjską, gdzie popularnością cieszyły się koncepcje współpracy z Rosją i obecna była nostalgia za poprzednim ustrojem państwowym. Badania sondażowe przeprowadzone w 1994 roku w kilku obwodach wschodnich i na Krymie pokazały, że gdyby referendum niepodległościowe odbywało się teraz to 24% respondentów głosowałoby za niepodległością Ukrainy, natomiast 47% opowiedziałoby się przeciwko. Podobne deklaracje głosili mieszkańcy Krymu, gdzie 70% wszystkich obywateli stanowili Rosjanie. Tutaj widoczne były nastroje separatystyczne, gdyż duży odsetek mieszkańców utożsamiał się z Rosją[643].

Należy podkreślić, że Kuczma wygrał wybory pod hasłami zbliżenia z Rosją, ale po objęciu władzy zainicjował politykę wielosektorowości, dążąc do poprawy relacji zarówno z Zachodem jak i z Rosją. Mimo, że początek prezydentury Kuczmy wskazywał na zaprzestanie propolskich sympatii i balansowanie Ukrainy między Rosją a Zachodem, to z czasem nowy prezydent zaproponował reformy gospodarcze i społeczne, kładąc nacisk na konieczność pokonania zadawnionego rozłamu między Ukrainą Wschodnią i Zachodnią. Zaproponował reformy makroekonomiczne, które otworzyły drogę przemian w przemyśle i rolnictwie. Z pomocą finansową wystąpił Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Bank Światowy oraz rząd Stanów Zjednoczonych, a Kuczma okazał się gorącym zwolennikiem wejścia Ukrainy do struktur ogólnoeuropejskich. W 1994 roku Ukraina jako pierwsza republika radziecka włączyła się do programu NATO „Partnerstwo dla pokoju", a w roku następnym przyjęto ją do Rady Europy. Te doświadczenia stanowiły dobrą prognozę na przyszłość. Pokazały potrzebę i możliwość psychologiczno-politycznego zagospodarowania strefy bezpieczeństwa w tym rejonie Europy. Było to szczególnie ważne w kontekście ukraińskich obaw i wątpliwości związanych z rozszerzeniem NATO. Programy reform i rezygnacja ze statusu mocarstwa

[641] Artykuł *Podzielona Ukraina*, „Czas Krakowski" Nr 161, 1994.
[642] R. Kułyk, *Ukraińskie budowanie państwowości: zmiana lidera,* „Eurazja" Nr 1, 1995, s. 108.
[643] R. Solchanyk, *Ukraińskie szanse na stabilność,* „Eurazja" Nr 1, 1997, s. 30-32.

atomowego[644] wyprowadziły Ukrainę z między-narodowego odosobnienia, pokazując że istnienie niepodległego państwa ukraińskiego stanowi gwarancję stabilności politycznej w Europie Środkowo-Wschodniej[645].

Kuczma, sowiecki technokrata, dyrektor największej fabryki rakiet balistycznych, mający ścisłe związki z Moskwą - okazał się obrońcą ukraińskiej niezawisłości. Historia pokazał, że w tym okresie Ukraina wybrała własną drogę, zaczęła reformować gospodarkę, zaprowadziła porządek na Krymie, a kraj stał się ośrodkiem zainteresowania zachodnich państw[646]. Z czasem wpływy o władzę w ukraińskich regionach doprowadziły do aktywizacji lokalnych oligarchów i pełnego podporządkowania im gospodarki. Poszczególne klany zaczęły szybko się bogacić, co zrodziło system, w którym biznes lokował pieniądze w polityce, a politycy zapewniali ochronę przedsiębiorcom i oligarchom. Taka wzajemna zależność doprowadziła do powstania systemu korupcyjno-fiskalnego. W praktyce uformowała się paralelna machina finansowa działająca w całej przestrzeni gospodarczej Ukrainy, a oligarchizacja polityki i biznesu okazała się patologicznym następstwem przemian systemowych na Ukrainie - bogacze korzystali ze znajomości z politykami, łącząc interesy z polityką[647].

Specyfika systemu politycznego na Ukrainie od zawsze charakteryzowała się obecnością „opozycji", co w ukraińskich realiach oznaczało ugrupowanie polityczne, które wyraźnie i niedwuznacznie głosi krytyczne nastawienie wobec prezydenta lub nie bierze udziału w realizacji jego polityki. Oznacza to, że przedstawiciele prezydenta nie obejmują żadnych stanowisk w organach władzy wykonawczej. Opozycyjność utożsamiano z odrzuceniem kursu politycznego obranego przez sprawujących władzę, a więc prezydenta, który kontrolował władzę wykonawczą. Zdaniem Jurija Jakymenkow i Ihora Żdanowa, analityków Centrum Razumkowa, system taki nie wymagał istotnego udziału sił politycznych w opracowywaniu i realizowaniu polityki państwa. Opozycja w rozumieniu europejskim nie istniała i to nie z uwagi na reżim prezydencki na Ukrainie, tylko z uwagi na system władzy państwowej ugruntowany konstytucyjnie oraz w zakorzenionych tradycjach politycznych. Według badań socjologicznych 57,7%

[644] Na podstawie podpisanego Memorandum Budapesztańskiego o Gwarancjach Bezpieczeństwa w 1994 roku Ukraina zobowiązała się oddać strategiczną broń nuklearną Rosji w zamian za gwarancje bezpieczeństwa ze strony Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Rosji. Zob. https://web.archive.org/web/20140317182201/http://www.cfr.org/arms-control-disarmament-and-nonproliferation/budapest-memorandums-security-assurances-1994/p32484 Strona odwiedzona 12 listopada 2020.
[645] J. Hrycak, *Historia Ukrainy...*, s. 331 – 332.
[646] K. Dziewanowski, *Polska i Ukraina-czas pewnej idei*, „Przegląd Powszechny" Nr 11, 1995, s. 201-205.
[647] M. Oleszko, *Tu rządzą tuszki i krysze*, Nowa Europa Wschodnia, Nr 1 (XXXIII)/2014, s. 60-61.

respondentów stwierdziło, że opozycja była potrzebna do normalnego funkcjonowania państwa i społeczeństwa, natomiast przeciwnego zdania było 16,7%[648].

Patrząc na pierwsze lata niepodległości Ukrainy można podkreślić następujące aspekty. Państwu ukraińskiemu udało się „częściowo" wyjść z cienia Rosji i zdobyć uznanie wspólnoty międzynarodowej, zwłaszcza Stanów Zjednoczonych. Opracowano podstawy prawne i mechanizmy likwidacji broni jądrowej na tym obszarze, zwracając się w stronę zachodnich państw, a jednocześnie pomimo licznych sprzeczności w stosunkach rosyjsko-ukraińskich udało się uniknąć zatargów z Rosją. Jednak najważniejszym osiągnięciem Ukrainy było nawiązanie kontaktów międzynarodowych i włączenie się w regionalną współpracę z krajami basenu Morza Czarnego i Europy Środkowo-Wschodniej. W stosunkach polsko-ukraińskich uznano strategiczne partnerstwo obu krajów. W relacjach z NATO Ukraina podpisała „Umowę o partnerstwie dla pokoju", zdobywając tym samym uznanie krajów natowskich jako wiarygodnego partnera gotowego do współpracy ze strukturami północnoatlantyckimi. W społeczeństwie nadal dominowała ideologia nad zdrowym pragmatyzmem, a Wspólnotę Niepodległych Państw traktowano wyłącznie jako organizację służącą cywilizowanemu rozstaniu republik dawnego Związku Radzieckiego[649].

Na początku lat 90.XX wieku nastąpiło pogorszenie wizerunku Rosji na arenie międzynarodowej. Taka izolacja państwa rosyjskiego była skutkiem następujących czynników: brakiem reform gospodarczych, wojną w Czeczenii, zwycięstwem koalicji komunistyczno-nacjonalistycznej w wyborach parlamentarnych w 1995 roku, paraliżem władzy wynikającym z choroby prezydenta Borysa Jelcyna czy wzrostem nastrojów antyzachodnich, co związane było z poparciem przez rosyjskie państwo Iraku i Serbii. Rosja z niechęcią patrzyła na Ukrainę, która wówczas nie wykazywała chęci głębszej współpracy z Wspólnotą Niepodległych Państw i nie dążyła do przyłączenia się jako trzecia strona do umowy między Rosją i Białorusią w ramach Związku Białorusi i Rosji (ZBiR). Zmiany przyniósł dopiero rok 1997, w którym podpisano ukraińsko-rosyjską umowę międzypaństwową „Traktat o przyjaźni, współpracy i partnerstwie". Według sondażu z 1996 roku prawie 76% Rosjan uważało, że Rosja i Ukraina powinny się połączyć. Dane te pokazują jak głęboko w mentalności Rosjan zakorzeniona była

[648] A. Brusnyj, *Eskalacja konfliktu między władzą a opozycją na Ukrainie w 2002 roku* (w:) „Rocznik Wschodni" Nr 8, Rzeszów 2002, s. 105-106.
[649] A. J. Madera, *Między Rosją a Europą. Ukraina na rozdrożu*, Rzeszów 2000, s. 152-153.

wspólna – ukraińska i rosyjska tożsamość narodowa, zwłaszcza wypracowany przez lata model radzieckiego narodu[650].

Przełomowym momentem w relacjach polsko-ukraińskich było podpisanie 21 maja 1997 roku „Wspólnego oświadczenia o porozumieniu i pojednaniu" przez prezydentów Aleksandra Kwaśniewskiego i Leonida Kuczmę, zamykającego okres sporów politycznych związanych z przeszłością i wydarzeniami z lat 1943-1947, gdzie stwierdzono, że *„nie można zapominać o krwi Polaków przelanej na Wołyniu, zwłaszcza w latach 1942-1943, o okrucieństwie ukraińsko-polskich konfliktów w pierwszych latach powojennych. Oddzielną dramatyczną, dramatyczną kartą naszych stosunków była akcja „Wisła", uderzająca w ogół społeczności ukraińskiej w Polsce",* ale jak się okazało wpływ tej deklaracji był znacznie mniejszy niż się pierwotnie spodziewano[651].

Badania prowadzone w 1995 roku nad wizerunkiem Ukraińców w Polsce pokazały, że inaczej przedstawiały się opinie większości polskich intelektualistów, a odmiennie wyniki powszechnych ankiet i sondaży. W polskim środowisku twórców nauki, kultury i sztuki mieliśmy do czynienia z fascynacją ukraińską literaturą, malarstwem i folklorem, ale badania socjologiczne prowadzone wśród Polaków w latach 1974, 1990 i 1993 pokazały wysoki stopień niechęci do Ukraińców jako całości narodu. Socjologowie na podstawie wyrażanych opinii ułożyli dwie listy najczęściej powtarzających się cech Ukraińców. Na pierwszej znalazły się: agresywność, nieustępliwość, mściwość, odwaga i siła, natomiast na drugiej: upartość, okrucieństwo, buntowniczość, nieszczerość, nieżyczliwość, twardość i kłótliwość. W badania z 1993 roku negatywny stosunek do Ukraińców zadeklarowało 65% Polaków, ale już w 2002 roku liczba ta zmalała do 48%. W badaniach sympatii do narodu ukraińskiego w 1993 roku 12% Polaków opowiedziało się proukraińsko, ale już w 2002 roku liczba osób deklarująca proukraińską postawę wzrosła do 22%[652].

Należy zauważyć, że stopniowe pozbywanie się stereotypów wśród Polaków wymagało dialogu, zwłaszcza nad tymi najbardziej drażliwymi kwestiami historycznymi. W oczach Ukraińców powojenna, niepodległa Polska jawiła się z jednej strony jako kraj swobód demokratycznych, a z drugiej jako sąsiad, z którym toczono mordercze walki w przygranicznych Bieszczadach, z którym kojarzono Wołyń czy operację wojskową

[650] J. Hrycak, *Historia Ukrainy...,* s. 333.
[651] Wspólne oświadczenie Prezydentów Polski i Ukrainy o porozumieniu i pojednaniu obu narodów. Zob. http://www.pwin.pl/Publikacje/biu3_151.pdf Strona odwiedzona 12 listopada 2020.
[652] A.A. Zięba , *Ukraińcy w oczach Polaków (wiek XX),* „Dzieje Najnowsze" Nr 2, 1995, s. 96-98.

„Wisła". Na Ukrainie zachodniej silny był ukraiński ruch nacjonalistyczny, który wpływał na wzajemne relacje między obydwoma narodami i na społeczność przygraniczną. Inaczej sytuacja wyglądała na wschodniej Ukrainie, gdzie Ukraińcowi z Kijowa, Charkowa, Odessy czy Winnicy Polska kojarzyła się z rozwojem gospodarczym i wyższym standardem życia. Tutaj obce były problemy narodowościowe - nikt nie interesował się kwestią Ukraińskiej Powstańczej Armii, nie wspominano o Armii Krajowej, a utarczki Lwów-Przemyśl mało interesowały mieszkańców.

W lipcu 1997 roku w Madrycie została podpisana „Karta o specjalnym partnerstwie między Ukrainą a NATO", która wyznaczała dla Ukrainy uprzywilejowaną pozycję wśród innych krajów partnerskich. Podpisanie Karty świadczyło o uznaniu przez NATO doniosłej roli państwa ukraińskiego w budowie współczesnego systemu bezpieczeństwa w Europie. Podczas licznych konferencji i spotkań za każdym razem podkreślano, że wspieranie demokratycznych przemian na Ukrainie to także poparcie dla bezpieczeństwa i stabilności tej części Europy.

W tym okresie doszło do zaktywizowania trójstronnej politycznej współpracy między Polską, Ukrainą i Stanami Zjednoczonymi. Ukraina potrzebowała inwestycji i pomocy gospodarczej. W 1998 roku podpisano deklarację powołującą do życia Polsko-Amerykańsko-Ukraińską Inicjatywę Współpracy (PAUCI), której celem było wspieranie demokratycznej i rynkowej transformacji na Ukrainie, wykorzystując polski potencjał techniczny i ekspercki oraz amerykańskie środki finansowe[653].

Polska od uzyskania niezależności przez Ukrainę odgrywała rolę bufora stabilizacji w tej części Europy. Jerzy Kozakiewicz, ambasador państwa polskiego na Ukrainie w latach 1993-1996 zwrócił uwagę, że na ukraińskiej scenie politycznej ruch partyjny znajdował się dopiero na progu swojego rozwoju, nie było prawdziwych partii politycznych, programów, niezależnych polityków i opinii publicznej. Najdobitniej pokazały to wybory parlamentarne z 1998 roku, gdzie wygrały struktury zorganizowane, czyli postkomuniści i komuniści. U steru władzy znajdowały się osoby rekrutujące się z biurokracji państwowo-partyjnej, z klanów politycznych i oligarchów biznesowych. Słabość społeczeństwa ukraińskiego tkwiła w tym, że nie było ono zdolne zorganizować się w celu realizacji jakiegoś wspólnego przedsięwzięcia obywatelskiego. Społeczeństwo

[653] R. Kuźniar, K. Szczepanik, *Polityka zagraniczna...*, s.235-236.

nie było zintegrowane, a funkcjonowanie systemu partyjnego nie było wśród ukraińskiej społeczności znane i rozumiane[654].

Według profesora Andrzeja Zięby Ukraina była nadal państwem o nie-ustabilizowanej tożsamości narodowej, a ukraińska elita polityczna nie była w stanie poradzić sobie z narastającymi problemami i nie była wystarczająco przygotowana by być odpowiedzialnym partnerem do głębszej współpracy i strategicznego partnerstwa między innymi z uwagi na zły stan gospodarczy kraju i słabą świadomość obywatelską mieszkańców[655].

Podobną tezę głosi Zdzisław Najder, który stwierdził, że Ukraina znajdowała się na niebezpiecznym rozdrożu, gdyż deklaracje prezydenta o prozachodnim kursie napawały optymizmem, ale nie znajdywały większego oparcia w ośrodkach i instytucjach politycznych[656]. Według polskiej opinii publicznej Ukraińcy nadal nazywani byli upowcami, i banderowcami. Wśród społeczeństwa funkcjonował syndrom ukraińskiego nacjonalisty. Do tych opinii, które obciążone były w większości stereotypami i uprzedzeniami, dochodziły współczesne wątki, które opisywały Ukraińców jako przemytników, handlarzy, czy mafioso[657]. W sytuacji niezbyt przyjaznego obrazu Ukraińca w Polsce optymizmem napawały dane sondażowe, które mówiły, że stosunek Ukraińców do Polaków i odwrotnie był obojętny, a nawet umiarkowanie pozytywny. W rankingu najbardziej lubianych przez Ukraińców narodowości Polacy zajmowali czwarte miejsce, a tylko 4% mieszkańców Ukrainy było za zakazem wpuszczania Polaków na ziemie ukraińskie[658].

W tym czasie zarówno Polska jak i Ukraina były na etapie budowania swojego bezpieczeństwa narodowego. Rezultatem strategicznego partnerstwa dla obydwu państw było umacnianie ich pozycji na arenie międzynarodowej. Dla ukraińskiej młodzieży Polska była krajem reform, postępu, lepszej jakości życia i europeizacji. Młode pokolenie Ukraińców argumentowało, że Polska jest jednym z nielicznych państw, które zabiega o dobre relacje z Kijowem i zależy jej na strategicznym partnerstwie. Pozytywnie oceniano wschodnią politykę Aleksandra Kwaśniewskiego, często przytaczano słowa Zbigniewa Brzezińskiego o znaczącej roli państwa ukraińskiego, jednak podkreślano, że

[654] A. Kłossowska, *Ukraińcy wybrali*, „Tygodnik Solidarność" Nr 14, 3 kwietnia 1998.
[655] A. A. Zięba, *Ukraina-państwo sezonowe? Współpraca polsko-ukraińska: czego pragniemy i czym dysponujemy?*„Arcana" Nr 20, 1998, s. 70-71.
[656] F. Draus, Z. Najder, *Zaniedbana świadomość historii,* „Rzeczpospolita" Nr 112, 14 maja 1998.
[657] M. Stasiński, *Jak Polak z Ukraińcem,* „Gazeta Wyborcza", 22 kwietnia 1997.
[658] K. Fedorowicz, *Ukraina w polskiej polityce wschodniej…*s. 213-214.

reformy na Ukrainie są znacznie mniej zaawansowane niż w innych krajach, które aspirują do struktur unijnych. Młodzi Ukraińcy widzieli, że wśród społeczeństwa, zwłaszcza osób starszych brakuje silnego poczucia tożsamości narodowej i woli przemian społecznych.

Ciekawe spojrzenie na relacje dwóch sąsiedzkich narodów prezentuje Katarzyna Jędraszczyk, która zwraca uwagę, że strategiczne partnerstwo ukraińsko-polskie związane jest ze wspólnym dziedzictwem kulturowo-historycznym. Według niej narody polski i ukraiński mimo, że posiadają wspólne pochodzenie etniczne, kulturę i przez stulecia łączyła ich więź polityczna, nadal obciążone są wpływami stereotypów, które przenoszone są wraz z poczuciem krzywdy historycznej na wzajemne relacje bilateralne[659].

Uważam, że strategiczne partnerstwo między Europą a Ukrainą nie przynosiło w tym okresie żadnych pożądanych efektów dla obu stron. Prorosyjskie zapędy Kijowa wydawały się silniejsze niż promocja ukraińskich interesów na świecie, jednak tak naprawdę do wojny Rosji z Ukrainą w 2014 roku NATO miało negatywny stosunek wobec państwa ukraińskiego nie deklarując swoich interesów w tym regionie. Nie dziwi więc fakt, że Ukraińcy wybrali opcję rosyjską, godząc się na wejście do tworzonej przez Rosję Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej i oddalając się od Unii Europejskiej oraz Paktu Północnoatlantyckiego.

Po reelekcji Leonida Kuczmy na stanowisko prezydenta w 1999 roku i wyborze na premiera Wiktora Juszczenkę Ukraina w swojej polityce przyjęła strategię wielowektorowości, czyli budowania równorzędnych stosunków z wieloma partnerami. Mimo początkowej euforii nadzieje młodego pokolenia na poprawę sytuacji i europeizację kraju okazały się złudne. Ukraina nie wyraziła większego zainteresowania wstąpieniem do Paktu Północnoatlantyckiego, między innymi w skutek braku konsensusu wśród elity ukraińskiej i pod wpływem Rosji[660].

Ze strony polskiej aktywną politykę wschodnią prowadził prezydent Aleksander Kwaśniewski, który zabiegał o poparcie starań Ukrainy o uzyskanie statusu państwa stowarzyszonego z Unią Europejską[661].

---

[659] K. Jędraszczyk, *Strategiczne partnerstwo ukraińsko-polskie. Polska w polityce niepodległej Ukrainy*, Poznań 2010.
[660] Rozmowa z Bronisławem Geremkiem. M. Ostrowski, *My, Zachód, z korzeniami na Wschodzie,* „Polityka" Nr 1, 2 stycznia 1999.
[661] Artykuł *Przeciwko podwójnej mierze*, „Rzeczpospolita" Nr 13, 16-17 stycznia 1999.

Sam Jerzy Giedroyć w jednym z wywiadów udzielonym w 1999 roku stwierdził: *„dla nas niepodległa Ukraina ma większe znaczenie niż NATO. To nie jest zresztą moje powiedzenie tylko Brzezińskiego. I to uważam za bardzo słuszne. I dlatego uważam, że powinniśmy wszystko zrobić, żeby pomóc utrwaleniu się niepodległości Ukrainy (...) możemy być pośrednikami w wejściu Ukrainy czy do NATO czy do zjednoczonej Europy (...) poczucie bezpieczeństwa to jest przede wszystkim normalizacja stosunków z Rosją i dobre pilnowanie niepodległości Ukrainy, państw bałtyckich i Białorusi jako partnerów"*[662].

Warto podkreślić, że za czasów premiera Wiktora Juszczenki udało się Ukraińcom uregulować stosunki z Rosją, opanowano inflację, prywatyzacji uległa większa część przedsiębiorstw, a dzięki poprawie sytuacji w Rosji wzrosły dochody z eksportu. Jednakże rząd Juszczenki (pomimo, że cieszył się dużym poparciem społecznym) został usunięty przez połączone siły komunistów i oligarchów-finansistów, przemysłowców, ludzi kierujących partiami politycznymi i mediami. Za Anatolija Kinacha nie wprowadzono już większych zmian w polityce wewnętrznej i zwrócono się w kierunku Rosji[663].

Nowy premier nie interesował się rynkiem zachodnim i środkowoeuropejskim. Dla Ukrainy ważna stała się współpraca z Azją i krajami WNP.

Według profesora Jerzego Kozakiewicza, Ukraina preferowała specyficzny typ niechęci do dokonywania klarownych politycznych wyborów i stosowała model dwuznacznego, ale „przejrzystego prowincjonalnego sprytu politycznego"[664].

Patrząc natomiast na podziały narodowościowe, ukraińskie badania społeczne przeprowadzone w latach 90. XX wieku pokazują, że 55,9% respondentów uważało się za Ukraińców, 10,8% za Rosjan, a 26,7% zarówno za Ukraińców jak i Rosjan. Na pytanie o preferowany (nie ojczysty) język 44% respondentów wskazało rosyjski, a 41% ukraiński. Część społeczeństwa ukraińskiego w codziennym życiu zadeklarowało, że posługuje się surżykiem, czyli mieszanką obu języków[665].

Na początku XXI wieku ukraiński model społeczno-polityczny nie stanowił dojrzałej demokracji, ale nie był to również ustrój typowo autorytarny. O wpływy

[662] Wywiad z Jerzym Giedroyciem przeprowadzony 14 stycznia 1999 przez Barbarę Czajkowską, http://www.lemkounion.republika.pl/wywiad.html. Strona odwiedzona 5 maja 2016.
[663] A. Andrusiewicz*, Polska i jej wschodni sąsiedzi,* t. 3, Rzeszów 2003, s. 158-159.
[664] J. Kozakiewicz, *Stosunki polsko-ukraińskie*, Kraków 1998, s. 23.
[665] A. Wilson, *Elements of a Theory of Ukrainian Ethno-National Identities,*"Nations and Nationalism", 1998: 32-35.

w państwie rywalizowały różne ugrupowania nieformalne. System oligarchiczny stał się bardziej widoczny niż w latach poprzednich. Osłabła rola komunistów, którzy formalnie pozostawali w opozycji wobec ukraińskiego systemu politycznego i gospodarczego. Kryzys wewnątrzpaństwowy doprowadził do umacniania sił i ugrupowań prodemokratycznych, w tym do pojawienia się opozycji. W Radzie Najwyższej Ukrainy powstała koalicja większościowa (oligarchiczno-prawicowa), która popierała politykę prezydenta i rządu. Nadzieję na wyciągnięcie Ukrainy z zapaści gospodarczej wiązano z nowym premierem Wiktorem Juszczenko i wiecepremier Julią Tymoszenko, którzy podjęli walkę z szarą strefą obrotu gospodarczego i wypowiedzieli walkę ukraińskim oligarchom. Nastąpiła prywatyzacja wielkoobszarowych gospodarstw rolnych, wyrównano zaległości w wypłatach rent i emerytur, rozbito przestępczy ukraińsko-rosyjski układ, który zajmował się reeksportem gazu, kradzionego z rurociągów tranzytowych. Ukraina po raz pierwszy od 1991 roku odnotowała wzrost PKB. Konsekwentna polityka rządu wpływała na poprawę nastrojów społecznych, dzięki czemu rosła popularność Juszczenki i Tymoszenko[666]. Uzmysłowiło to ukraińskim kołom gospodarczym i politycznym, że bez pomocy Zachodu ich kraj może się obyć, natomiast bez ścisłej współpracy z Rosją jest to trudne. Następowało rozczarowanie Ukrainy do Europy Zachodniej, z uwagi na fakt, że między stronami nie prowadzono rozmów na temat umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską.

Śmierć opozycyjnego dziennikarza Georgija Gongadze na Ukrainie spowodowała wzrost nastrojów społecznych i pobudzenie obywatelskiego ruchu narodowego, który nakierowany został przeciwko prezydentowi[667]. Tysiące ludzi pokazywało swoje niezadowolenie wobec władzy biorąc udział w licznych manifestacjach na ulicach Kijowa, Lwowa, Tarnopola czy Ługańska. Protestowali głównie młodzi ludzie - studenci. Zdaniem opozycji na głównym placu w Kijowie podczas jednej z manifestacji zgromadziło się nawet 100 tysięcy osób, którzy wznosili okrzyki antyprezydenckie, głosząc hasła „Ukraina bez Kuczmy”[668]. W różnych regionach kraju organizowano strajki studenckie. Wielu demonstrantów aresztowano, ludzi wyłapywano na ulicach, dworcach i w miejscach pracy[669]. Warto podkreślić, że Gongadze odkrył na Ukrainie Internet, pokazywał możliwości wykorzystania sieci do innych celów niż tylko poczta

[666] T. A. Olszański, *Ukraina*, Raport Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2001, s. 14-17.
[667] J. Wilczak, *Wolna Strefa*, „Polityka” Nr 9, 3 marca 2001.
[668] M. Wojciechowski, *Co zrobiłeś z Gongadze?*, „Gazeta Wyborcza” Nr 296, 20 grudnia 2000.
[669] Artykuł *Władzy zadrżą kolana*, „Rzeczpospolita” Nr 60, 12 marca 2001.

elektroniczna. Stworzona przez niego „Ukraińska Prawda" była pierwszą, internetową gazetą na Ukrainie[670].

Do protestów antyrządowych doszło także w drugą rocznicę tragicznej śmierci Wieczesława Czornowiła, lidera opozycyjnego Ludowego Ruchu Ukrainy. „Marsz żałobny" zorganizowany ulicami Kijowa zgromadził kilka tysięcy uczestników, a na czele pochodu widniał czarny transparent z napisem „Trzy miliony Ukraińców stało się ofiarami reżimu Kuczmy"[671].

Niepokoje wewnątrz kraju wpływały na świadomość narodową młodego pokolenia Ukraińców, którzy otwarcie zaczęli głosić proeuropejskie deklaracje. Odpowiedź władzy była natychmiastowa - tłumienie wszelkich niepokojów spo-łecznych i rozbudowa resortów siłowych. Silny ośrodek prezydencki doprowadził do osłabienia programu strukturalnych reform społecznych, a sam Kuczma nie zamierzał dzielić się władzą. Kwestią ukraińską zainteresowała się Bruksela, a politycy poszukiwali odpowiedzi jak zareagować na brutalną politykę Kuczmy wobec ukraińskiej opozycji. Urzędnicy Komisji Europejskiej musieli jednak przyznać, że UE utraciła znaczą część swoich wpływów na Wschodzie, między innymi przez odmowę uznania Ukrainy za kraj kandydujący do członkostwa w Unii[672].

Zmiany nastały także w Federacji Rosyjskiej, gdzie prezydent Władimir Putin zrezygnował z polityki zabarwionej postsowiecką nostalgią i szybkiej „reintegracji państw WNP". Putin nie żądał od Zachodu, aby ten przyznał Rosji specjalne prawo odgrywania strategicznego partnera dla Ukrainy, ale „miękkimi" środkami, powoli, zdobywał większe wpływy na Ukrainie. Moskwa oficjalnie zaakceptowała, że niepodległość Ukrainy jest nieodwracalna, a jej poszanowanie leży w dobrze pojętym interesie Rosji, czym poprawiła wizerunek państwa rosyjskiego na arenie międzynarodowej. Dla Kijowa współpraca z Rosją okazała się priorytetem, a próba zbliżenia się do Unii Europejskiej zakończyła się fiaskiem. Putin w zamian za ukraińskie poparcie promował interesy różnych grup, wspierając rządy oligarchów. Sytuacje te wzmacniały emocje społeczne związane z nacjonalizmami, gdyż rosyjskie interesy

[670] M. Nocuń, A. Brzeziecki, *Zatrzymane życie Lesi Gongadze*, „Tygodnik Powszechny" 13 marca 2005.
[671] P. Kościński, *Opozycyjny marsz żałobny*, „Rzeczpospolita" Nr 72, 26 marca 2001.
[672] Unia Europejska w 1994 roku zawarła ze stroną ukraińską umowę o partnerstwie i współpracy, której ratyfikacja zajęła aż 4 lata. Duża część zamierzonych postanowień pozostała na papierze. W grudniu 1999 roku podczas szczytu w Helsinkach przywódcy UE oficjalnie odmówili uznania Ukrainy za kraj kandydujący do UE. zob. J. Bielecki, *Unii zabrakło odwagi*, „Rzeczpospolita" Nr 53, 3-4 marca 2001.

podporządkowane zostały geopolitycznym celom i partykularnym interesom ekonomicznych elit.

Po reformach Wiktora Juszczenki nastąpił rozwój ruchów obywatelskich i wzrosła świadomość narodowa Ukraińców. Na Ukrainie powstał rynek konsumenta, odcinając miejscowych oligarchów od państwowych pieniędzy. Zmiany można było zaobserwować idąc ulicami Kijowa, gdzie centrum miasta pokryło się knajpkami, kawiarenkami, restauracjami i sklepami. Wprawdzie nie zaprowadzono gruntownych reform społecznych i administracyjnych, ale młode pokolenie Ukraińców zaczęło otwarcie głosić hasła europeizacji życia[673]. Reformy podjęte przez rząd Juszczenki, z jednej strony okazały się zbyt wolne z perspektywy europejskich aspiracji Ukrainy, a z drugiej zbyt radykalne dla ukraińskich magnatów. Nie mogąc dopuścić do dalszych zmian niszczących ich pozycję razem z komunistami odsunęli od władzy „gabinet reformatorów", nie zważając na interes własnego państwa. Ukraińskie elity świadomie wybrały opcję wschodnią. Wybór Kijowa, aby oprzeć politykę na Federacji Rosyjskiej spowodowany był między innymi negatywną postawą państw Unii Europejskiej wobec Ukrainy i coraz ściślejszą współpracą gospodarczą z Rosją. Zdaniem Tadeusza Olszańskiego Ukraina jako suwerenne państwo miała prawo dokonywać samodzielnych wyborów. Społeczeństwo ukraińskie, posługujące się głównie językiem rosyjskim zaczęło uważać się za naród, który rozpoczął poszukiwania nowej tożsamości, rozpoczynając proces kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego[674].

Nastroje na poprawę nastrojów wśród społeczeństwa ukraińskiego wzbudziła również pielgrzymka papieża Jana Pawła II na Ukrainę w 2001 roku. Pojawiła się nadzieja, że przyjazd papieża pomoże Ukrainie w zintegrowaniu się z Europą. Według przeprowadzonych sondaży tylko 14% Ukraińców wyrażała niezadowolenie z wizyty Ojca Świętego. Jedna trzecia uważała, że umocniła ona autorytet międzynarodowy ich kraju i poprawiła relacje między różnymi wyznaniami, 6% miało obawy o pogorszenie się stosunków między prawosławnymi i katolikami, a tylko 1% badanych nie wiedziało kim jest osoba Jana Pawła II. W ocenie ukraińskich polityków, przyjazd papieża na Ukrainę stanowił najważniejsze wydarzenie w ich kraju przez cały okres niepodległości Ukrainy, gdyż pokazał, że Ukraińcy okazali się narodem otwartym na ekumenizm. Papież przemawiając do zebranych w języku ukraińskim podkreślił znaczenie języka

[673] A. Łomanowski, *Na cholerę mi te rury*, „Polityka" Nr 48, 1 grudnia 2001.
[674] T. A. Olszański, *Po pierwsze: interes państwa*, „Tygodnik Powszechny" Nr 11, 18 marca 2001.

narodowego. Wzywał do oderwania sie od bolesnej przeszłości, apelował o poszanowanie i tolerancję dla mniejszości narodowych oraz religijnych[675]. Ojciec Święty zdecydował się na „ucieczkę do przodu". Nie zwracał uwagi na hasła krytykujące, że „zamierza rozbić prawosławie". Rzeczywistość dla wielu zwykłych osób słuchających kazań papieża okazała się zupełnie inna. Podczas pielgrzymki ludzie ujrzeli starszego człowieka, który modlił się i kierował do nich słowa miłości i zrozumienia. Z jego ust nie padło ani jedno nieprzychylne zdanie pod adresem prawosławia i nie uczynił najmniejszej aluzji do wymierzonych w jego osobę ataków.

Zdaniem o. Borysa Gudziaka, rektora Lwowskiej Akademii Teologicznej, pielgrzymka Ojca Świętego pokazała, iż Patriarchat Moskiewski stracił monopol na prowadzenie dialogu ekumenicznego. Ukraina z największym na świecie Kościołem greckokatolickim i z ogromnym Kościołem prawosławnym, sama w sobie była godna uwagi i to znaczenie podczas pielgrzymki zostało mocno zaakcentowane[676].

Warto podkreślić, że Prawosławna Cerkiew ukraińska jest autonomiczna, ale jako część Patriarchatu Moskiewskiego i chce być traktowana jako sukcesorka metropolii powstałej po chrzcie Rusi w 988 roku. Papież podczas pielgrzymki starał się uświadomić Ukraińcom, jak daleko zaszli, jak ważne było to, co już się wydarzyło i wskazał społeczeństwu kierunek, w którym powinni podążać. Mówił o ich „europejskim powołaniu", wynikającym między innymi z korzeni chrześcijańskich, odwołując się przy tym do ukraińskiej narodowości, tradycji i dumy narodowej[677].

Cerkiew na Ukrainie nigdy nie była elementem jednoczącym społeczeństwo. Przez wielu działaczy politycznych od zawsze traktowana była jako ekspozytura Moskwy, a kierujący nią duchowni nawet nie próbowali ukrywać, że ich misją jest jedność wszystkich ziem ruskich, przez co nie interesowali się kształtowaniem i współtworzeniem ukraińskiej tożsamości narodowej. Rodząca się tożsamość narodowa Ukraińców nie miała silnego oparcia w religii. Na zachodniej Ukrainie dominowała Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego, w centralnej części Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego, a od 1991 roku działała Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna. Prawosławie zatem podzielone zostało

[675] Zob. K. Grunberg, B. Sprengel, *Trudne sąsiedztwo*..., s. 752-756; A. Szostkiewicz, *Kto ty jesteś?,* „Polityka" Nr 27, 7 lipca 2001.
[676] A. Boniecki, *Specjalista od trudnych podróży*, „Tygodnik Powszechny" Nr 27, 8 lipca 2001.
[677] A. Boniecki, *Nie ma innej Ukrainy*..., „Tygodnik Powszechny" Nr 26, 30 czerwca 2001.

na trzy odrębne kościoły, podczas gdy wyznawcy katolickich dogmatów wiary tworzyli kościół unicki.

Ukraina jest krajem wielowyznaniowym. Badania socjologiczne prowadzone wśród studentów z 1993 roku pokazały następujące postawy wobec religii- bycie religijnym zadeklarowało 71% studentów lwowskich uczelni, a nie wierzących 5%, podczas gdy we wschodniej części kraju (badania prowadzone w Doniecku) za religijnych uważało się tylko 19% respondentów, a 35% określiło się jako niewierzący[678]. W 2002 roku wśród 47 milionów obywateli 70% uważało się za wierzących, 16.1% za niewierzących, natomiast niezdecydowanych było 14.3%. Absolutna większość wierzących Ukraińców (91%) zadeklarowało, że jest chrześcijańskiego wyznania wiary - prawosławni, greckokatoliccy, protestanci. Tylko 8% społeczeństwa odwiedzało świątynie raz w tygodniu, a 11% raz w miesiącu. Według sondaży 14 milionów Ukraińców zadeklarowało, że nie przynależy do żadnego Kościoła, natomiast 19 milionów to aktywni sympatycy Ukraińskiej Prawosławnej Cerkwi Moskiewskiej Patriarchatu (7.2 mln), Ukraińskiej Prawosławnej Cerkwi Kijowskiego Patriarchatu (5.5 mln), Ukraińskiej Cerkwi Greckokatolickiej (3.8 mln), natomiast 2.5 mln zadeklarowało inne wyznanie[679]. Podsumowując, należy zaznaczyć, że rozbicie religijne utrudniało kształtowanie się ukraińskiej tożsamości narodowej, jednak dla wielu Ukraińców w tym okresie pobożność stanowiła główny wyznacznik świadomości i przynależności narodowej.

Z badań przeprowadzonych w 2001 roku przez Instytut Spraw Publicznych nad wizerunkiem Ukrainy w Polsce 63% oceniło stosunki polsko-ukraińskie jako „raczej dobre", a (60%) jako „bardzo dobre". Co ósmy respondent (12%) uważał, że stosunki te są „raczej złe", natomiast 38% badanych było świadomych istnienia kwestii spornych między Polską a Ukrainą. Według analiz 31% respondentów uważało, że nie ma trudnych spraw między obydwoma narodami, bądź nie mieli na ten temat zdania (31%). Respondenci, którzy odpowiedzieli twierdząco na pytania o sporne kwestie najczęściej wymieniali konflikt wokół Cmentarza Łyczakowskiego we Lwowie i innych polskich miejsc pamięci na Ukrainie oraz mówili ogólnie o sprawach związanych z historią dzielącą obydwa narody.

[678] N. Czernysz, *Stosunek ukraińskich studentów do Cerkwi i religii* (w:) *Religie i kościoły w społeczeństwach postkomunistycznych,* red. Borowik I., Szyjewski A., Kraków 1993, s. 128.
[679] Zob. „Nacjonalnaja Biezopasnost" Nr 10/2002, „Oborona" Nr 3/2004.

W polskiej świadomości niepodległa Ukraina stanowiła produkt epoki, wynikający z przeobrażeń geopolitycznych w Europie Środkowo-Wschodniej po rozpadzie Związku Radzieckiego. Ukraina miała istnieć dla jakiś wyższych celów, a nie dla samych Ukraińców[680]. Wysoki poziom akceptacji obecności Ukrainy w strukturach europejskich, poparcie dla aktywnej, proukraińskiej polityki polskiego rządu nie przeszkadzało chłodnemu stosunkowi do Ukraińców jako narodu[681]. Kilka lat niepodległej Ukrainy spowodowały, że Ukraińcy otwarcie zaczęli mówić o swoich korzeniach i pochodzeniu. W społeczeństwie, zwłaszcza wśród młodego pokolenia zrodziły się dyskusje o kulturze i historii, głosząc wartości patriotyczne. Według sondaży Grupy Socjologicznej „Rating" z 2013 roku ponad połowa Ukraińców była przeciwna uznaniu UPA za formację narodowowyzwoleńczą na zachodzie Ukrainy, a za takim rozwiązaniem opowiadała się jedynie 27% ludności kraju[682].

Na Ukrainie na początku XXI wieku panowało wysokie bezrobocie, ceny poszły w górę, natomiast społeczeństwo było przyzwyczajone do tego, że państwo o wszystko dbało. Ludzie sprawujący władzę wywodzili się z nomenklatury sowieckiej, mimo że rosły zastępy absolwentów zachodnich uczelni, którzy nastawieni byli proeuropejsko. Mimo szczytnych proeuropejskich deklaracji Ukraina nie opowiadała się w jakim kierunku zmierza.

Według profesora Osadczuka, tęsknota za Europą widoczna była szczególnie wśród ludzi młodych, a starsze pokolenie żyło nostalgicznymi wspomnieniami. Popieranie Zachodu miało wśród społeczeństwa tendencję rosnącą, ale dotyczyło głównie jednego pokolenia – młodych Ukraińców, co z czasem przerodziło się w żywy ruch obywatelski[683]. Zdaniem profesora Yaroslav Kalakury tożsamość ukraińska przejawia się w aspekcie politycznym i społecznym. W ujęciu politycznym to „bycie" Ukraińcem, natomiast w aspekcie społecznym to posługiwanie się językiem ukraińskim, kultywowanie rodzimej kultury i tradycji, promowanie tradycji ludowych, słuchanie ojczystych piosenek, czy popularyzowanie ukraińskiej literatury[684].

---

[680] M. Wawrzonek, *Polak-Ukrainiec: dwa bratanki?*, „Tygodnik Powszechny" Nr 10, 11 marca 2001.
[681] P. Kościński, *Ukraińcy-raczej nie, Ukraina-tak*, „Rzeczpospolita" Nr 24, 24 stycznia 2003.
[682] *Dynamyka ideołohicznych markeriw: żowteń 2013*, komunikat z badań Grupy Socjologicznej „Rating" z 16 października 2013, http://ratinggroup.com.ua/ru/products/politic/data/entry/14073/. Strona odwiedzona 28 listopada 2016.
[683] M. Adamczyk, *Spotkanie z Bohdanem Osadczukiem, ukraińskim historykiem w Cafe Wprost*, „Wprost" Nr 957, 1 kwietnia 2001.
[684] Калакура Я. Моваякоб'єкттаінструментісторичногодослідження / Я. Калакура // Українознавство. No 4, 2005, С. 96.

Poszerzenie Unii Europejskiej o kraje Europy Wschodniej dawało szansę Ukrainie na nową drogę rozwoju, ale w kraju nie dokonano wewnętrznych reform i nie poradzono sobie z kryzysem gospodarczym. Zachodnia Ukraina miała silniejsze więzi z Europą, ale nie znaczyło to, że Wschód był w zupełności prorosyjski. Na Ukrainie występowała silna rosyjska mniejszość, która mimo wszystko nie występowała na rzecz secesji. Julia Tymoszenko, opisując ukraińskie realia stwierdziła w jednym z wywiadów w 2002 roku: *„Na każdym kroku korupcja, cenzura. Administracja prezydenta zleca mediom tak zwane zadania-dziennikarze mediów elektronicznych oraz gazet dostają polecenia, co i w jaki sposób opisywać. Nie wolno wspominać o akcjach protestacyjnych opozycji, należy natomiast ośmieszać i oczerniać byłego premiera Wiktora Juszczenkę. Ludzie Kuczmy chcą zbudować we wszystkich regionach potężną administracyjno-finansowo-medialną machinę, aby w wyborach prezydenckich zapewnić zwycięstwo jego nominatowi*[685].

Wybory parlamentarne na Ukrainie z 2002 roku pokazały pragnienie zmian społecznych wśród obywateli. Pojawiły się wyraźne programy polityczne i liderzy opozycyjni, co wcześniej było niespotykane. Popularnością cieszył się były premier Wiktor Juszczenko[686], który utworzył blok „Nasza Ukraina". Obserwatorzy byli zgodni, że nigdy wcześniej żadna kampania polityczna nie była tutaj tak konkretna i bezwzględna. Wynik wyborów okazał się wyrazem protestu wobec kreowanego przez władzę wizerunku Ukrainy i stylu uprawiania polityki. Niósł nadzieję, że w kraju zaczęło się tworzyć silne społeczeństwo obywatelskie, a naród przestał być przedmiotem głosowania, tylko stał się jego podmiotem[687]. Mimo niekorzystnych wyborów dla zwolenników Kuczmy sytuacja na Ukrainie nie uległa zmianie. Ekipa prezydenta miała w „swoich rękach" resorty siłowe, sądownictwo oraz media. Udało się jej nawet stworzyć większość w parlamencie. Kuczma stanowczo odrzucał zarzuty o brak demokracji na Ukrainie, przekonując opinie publiczną, że chce dialogu z opozycją i dąży do przeprowadzenia reform społecznych. Sytuacja wewnętrzna w państwie była niestabilna. Opozycja organizowała liczne manifestacje, zarzucając Kuczmie bezprawne objęcie prezydentury i obciążała go odpowiedzialnością za katastrofalne położenie gospodarcze kraju. Pojawiły się hasła oskarżające prezydenta o współudział w przestępstwach kryminalnych. Wiktor Juszczenko przodujący w sondażach popularności próbował grać

[685] M. Przełomiec, *Gwałt polityczny*, „Wprost" Nr 1035, 29 września 2002.
[686] Віктор Ющенко, Недержавнітаємниці: нотаткинаберегахпам'яті, Фоліо, Харків 2014.
[687] J. Wilczak, *Przedwiośnie*, „Polityka" Nr 15, 13 kwietnia 2002.

rolę pomostu pomiędzy władzą a opozycją. Radykalne stanowisko głosiła Julia Tymoszenko, która podczas jednej manifestacji oświadczyła: *„Jak długo czterdzieści osiem milionów Ukraińców znosiło będzie rządy dziesięcioosobowej kliki?!”*[688].

Sytuacja międzynarodowa nie była dla Ukrainy przychylna. Pod koniec 2002 roku Stany Zjednoczone oficjalnie oskarżyły Ukrainę o naruszenie lub próbę naruszenia embarga ONZ na dostawy uzbrojenia (systemów radarowych Kolczuga) do Iraku[689]. Polska dyplomacja łagodziła napięcia powstałe w skutek oskarżenia państwa ukraińskiego o sprzedaż „Kolczug” Irakowi i prowadziła lobbing na rzecz zyskania przez Ukrainę gwarancji, że będzie mogła przystąpić do struktur unijnych. Dyskusje w temacie poruszane były także wśród najważniejszych polityków Unii Europejskiej. Przewodniczący Komisji Europejskiej Romano Prodi zaproponował krajom unijnym, aby wypowiedzieli się dokąd docelowo powinna sięgać Wspólnota. Przedstawiciele piętnastki uchylali sie odpowiadać na to pytanie, gdyż sprawa Ukrainy od zawsze budziła na salonach politycznych wiele wątpliwości. Europejscy przywódcy obawiali się dużego terytorium Ukrainy, ubóstwa, korupcji, nieprzestrzegania zasad demokracji i praw człowieka, sceptycznie oceniając politykę Kuczmy[690].

Ukraina pozostawała niezdecydowana w polityce zagranicznej, pojawiły się liczne pytania czy zwrócić się ku Zachodowi, czy skierować się na Wschód. Z Rosją łączyła ją religia, alfabet i więzi gospodarcze trudne do rozerwania. Natomiast Zachód składał obietnice dobrobytu, ale stawiał swoje warunki i wymagał ich spełnienia. Unia Europejska ze swoimi żądaniami o przejrzystej gospodarce i demokratyzacji życia, nie proponując nic konkretnego z dnia na dzień oddalała się od Ukrainy. Bruksela nie zaproponowała państwu ukraińskiemu układu stowarzyszeniowego, co szybko wykorzystali zwolennicy współpracy z Putinem[691].

Objęcie rządów premiera przez Wiktora Janukowycza oznaczało obranie wschodniego kursu polityki ukraińskiej. Jego kandydaturę wybrano po długich targach i poparciu prezydenta. Gdy został wybrany premierem badania sondażowe wskazywały, że aż 61% Ukraińców w ogóle nie znało nowego premiera, a socjologowie mówili jednym głosem – wybór premiera z Doniecka rozpoczynał ponad dwuletni okres kampanii

[688] A. Sarna, *Precz z Kuczmą ale niech trochę zostanie*, „Polityka” Nr 39, 28 września 2002.
[689] Artykuł *Liczenie kolczug*, „Rzeczpospolita” Nr 241, 15 października 2002.
[690] J. Bielecki, *Unia mówi Kuczmie „nie*”, „Rzeczpospolita” Nr 92, 18 kwietnia 2003.
[691] J. Wilczak, *Do Unii czy do Rosji?,* „Polityka” Nr 11, 15 marca 2003.

prezydenckiej[692]. Regionalnie zaczęły rosnąć na Ukrainie wpływy Doniecka, co uderzało w konkurencyjnych oligarchów kijowskich.

Rządzący podejmowali uchwały, przyjmujące rozmaite ustawy i dekrety o charakterze zdecydowanie przybliżającym Ukrainę do norm unijnych, lecz tym aktom towarzyszyło tworzenie „innego" prawa, a także podejmowanie konkretnych działań ukierunkowujących na Wschód. Sondaże z 2002 roku wykazały 32% poparcie dla członkostwa Ukrainy w NATO, natomiast ankiety z 2003 roku mówiły już o alarmującym spadku poparcia do 21%. Poziom ten obniżała negatywna kampanii wobec Paktu prowadzona w mediach, kontrolowanych przez oligarchów i władze. Inaczej kształtowała się opinia publiczna w sprawie współpracy Ukrainy z Unią Europejską. We wschodniej części kraju poparcie dla integracji europejskiej wynosiło 60%, natomiast w zachodniej wejście do Unii Europejskiej popierało 50% ankietowanych[693].

Ponadto, zagraniczni obserwatorzy krytykowali wewnętrzną sytuację panującą na Ukrainie, między innymi łamanie praw człowieka, nieprzestrzeganie zasad demokracji, zamachy na liderów opozycji, przestępczość, naruszanie wolności mediów i korupcję. Argumentowano, że zmiany na Ukrainie mogły nastąpić tylko poprzez reformy gospodarcze i społeczne, tymczasem brakowało siły politycznej, która byłaby zdolna je przeprowadzić. Również społeczeństwo ukraińskie nie potrafiło zaakceptować radykalnych reform, ponieważ mentalnie było rozdarte między opcją wschodnią i zachodnią.

Należy dodać, że po atakach terrorystycznych z 11 września 2001 roku znaczenie Rosji w świecie międzynarodowym znacznie wzrosło przez włączenie się Moskwy do koalicji antyterrorystycznej. „Państwo Putina" stało się liczącym partnerem dla Europy i Stanów Zjednoczonych, podczas gdy pozycja Ukrainy malała na arenie międzynarodowej.

Putin prowadził na Ukrainie politykę powolnej dominacji, często odwołując się do historii, a takie zachowania wzbudzały niepokój państw unijnych oraz krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Amerykański profesor Steven Rosefielde zwrócił uwagę, że Rosja nie jest demokracją w europejskim znaczeniu tego słowa, nie jest przyjazna zachodnim standardom prowadzenia dyplomacji i nie kieruje się zasadami wolnego

[692] M. Wojciechowski*, Chłopcy z donieckiej ferajny*, „Gazeta Wyborcza" Nr 279, 30 listopada-1 grudnia 2002.
[693] W. Borodzicz-Smoliński, *Dokąd zmierza Ukraina?,* Centrum Stosunków Międzynarodowych, Warszawa 2003, s. 4-6.

rynku, nawet jeśli politycy unijni, oficjalne raporty NATO, deklaracje Unii Europejskiej chcą temu przeczyć[694].

W moim przekonaniu ukraińskie elity zamknęły się na reformy wewnętrzne, a w polityce zagranicznej wybudowano swoisty „mur chiński", który odcinał Ukraińców od zdobyczy europejskiej cywilizacji i demokracji. Idąc za Dahrendorfem przeczytamy *„świat bez granic jest pustynią, świat o zamkniętych granicach jest więzieniem, wolność kwitnie w świecie otwartych granic*"[695].

W 2003 roku w opinii publicznej powróciła sprawa zbrodni dokonanych na Polakach na Wołyniu w 1943 roku. Spotkanie dwóch prezydentów Kwaśniewskiego i Kuczmy w Pawliwce stanowiło symbol pojednania i było wyrazem woli politycznej obydwu narodów. Leonid Kuczma obarczając winą eksterministów z obydwu narodów przeprosił Polaków za mordy na polskiej ludności dokonane na Wołyniu. Ukraińska prasa natychmiast zareagowała dowodząc, że nie ma za co przepraszać, ponieważ UPA walczyła o niepodległość Ukrainy na ukraińskich ziemiach, a spór na Wołyniu był tylko konfliktem narodowościowym[696]. Kwestia Wołynia pozostała w świadomości pokoleń nadal otwartym rozdziałem, gdyż Polaków i Ukraińców nie dzieliły współczesne konflikty i otwarte spory, ale raczej uprzedzenia w sprawie ludobójstwa.

Od reelekcji prezydenta Kuczmy Ukraina jasno deklarowała swoje zainteresowanie członkostwem w Unii Europejskiej. Warto podkreślić, że w 1994 roku zawarto układ o partnerstwie i współpracy między Ukrainą a Unią Europejską, który wszedł w życie w 1998 roku, ustanawiając „Radę Współpracy Unia Europejska – Ukraina"[697]. Jednak dla Brukseli optymalna wydawała się postawa nie przesądzająca jednoznacznie szans Ukrainy na członkostwo, uzależniając ten proces od postępów w realizacji reform gospodarczych i politycznych. Orientacja na integrację europejską i współpracę euroatlantycką była ukraińskim projektem, realizowanym bez odpowiedniej konsekwencji, ale wywierającym wpływ na myślenie elit. Zaprowadzone reformy tylko z zewnątrz wyglądały „zdrowo". Istniała społecznie zaakceptowana tradycja korupcji, która stanowiła jedną z podstaw ukraińskiego „antyrynku". Normalna aktywność gospodarcza była na Ukrainie niemożliwa ze względu na przerost systemu państwowych

[694] S. Rosefielde, *Russia 2084: The Treadmil of Muscovite Radical Reform,* red. Larsson R., conference: "*Whiter Russia Conference Proceedings"* Sztokholm, 6-7 maja 2004, FOI Strategiskt Forum, Memo 1002, wrzesień 2004, s. 32.
[695] R. Dahrendorf, *Ponad granicami. Wspomnienia,* tłum. M. Łukasiewicz, Kraków 2003, s. 14.
[696] P. Kościński, *Jednym głosem*, „Rzeczpospolita" Nr 160, 11 lipca 2003.
[697] https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A31998D0149 Strona odwiedzona 2 listopada 2020.

regulacji i podatków. Od 40 do 60% produkcji i usług pozostawało w nielegalnej, szarej strefie, co stanowiło najwyższy odsetek wśród państw Europy. Dla większości ukraińskich partii politycznych wyznających taktykę zdobycia władzy antyrynek był nieosiągalnym przeciwnikiem, stąd najlepsze zamierzenia reformatorskie skazane były na niepowodzenia[698].

Ważnym czynnikiem stabilizacji gospodarczej na Ukrainie pozostawał handel zagraniczny, jednak największe wsparcie unijne było potrzebne w sektorze energetycznym. Ukraińcom zależało, aby przyciągnąć do projektu nie tylko Rosjan zainteresowanych przejęciem całkowitej kontroli nad ukraińskimi drogami transportu tego paliwa, ale również inwestorów z Unii Europejskiej. Dużo miejsca w ukraińskim „Planie Działania" zajmowała kwestia dostosowania ustawodawstwa do standardów unijnych i przyznanie Ukrainie statusu gospodarki rynkowej. Ponadto ważne były wszelkie inicjatywy propagujące wzmacnianie struktur społeczeństwa obywatelskiego. Zdaniem politologów najlepszą drogą promowania demokracji na poziomie społecznym była współpraca na poziomie pozarządowym, stąd koniecznym wydawała się rozbudowa unijnych programów, umożliwiających zwiększenie zakresu tego typu projektów na Ukrainie[699].

Ważnym czynnikiem wpływającym na proces kształtowania tożsamości narodowej społeczeństwa, zwłaszcza młodych Ukraińców były wybory prezydenckie, które doprowadziły do nowych podziałów oraz przyśpieszyły tempo tworzenia kolejnych formacji politycznych. W tym czasie liczba ugrupowań wzrosła niemal trzykrotnie prowadząc do wysokiego poziomu fragmentaryzacji systemu partyjnego. Ukraińskie elity władzy nie były już sprawnie działającym monolitem. Rosła walka o wpływy pomiędzy różnymi grupami społecznymi, co doprowadziło do wykreowania się opozycji politycznej. Posiadanie „swojego" prezydenta, skupiającego znaczną część funkcji wykonawczych stanowiło dla polityków ważny cel polityczny.

Podsumowując, niepodległość Ukrainy stanowiła ważny czynnik stabilizacji i równowagi geopolitycznej w tej części Europy, bo była jedyną alternatywą wobec Rosji. Uważam, że mimo, że dla Ukraińców najważniejszą cenioną wartością pozostawała niepodległość państwa, to dla młodego pokolenia znaczącym wyzwaniem stała się

[698] M. Jakupow, *Los reform na Ukrainie* (w:) *Z badań nad współczesną problematyką państw Europy Środkowej i Wschodniej,* red. Albin J., Kupczak J. M., Wrocław 2000, s. 339-348.
[699] K. Pełczyńska-Nałęcz*, Poszerzona Unia Europejska wobec wschodniego sąsiedztwa: problemy i rozwiązania*, Prace OSW, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa październik 2003, s. 8-12.

integracja europejska i euroatlantycka. Większość Ukraińców opowiadała się za zmianami, ale w rzeczywistości każdy zmiany rozumiał po swojemu. Dla jednych było to umacnianie ukraińskiego charakteru państwa, natomiast dla drugich przywrócenie radzieckiego systemu. Niewątpliwie Ukraińcy dostrzegali zalety jakie niesie członkostwo w strukturach unijnych, korzystali z Internetu, mieli kontakt z Europą Zachodnią, to jednak ponad połowa społeczeństwa opowiadała się za wstąpieniem do Związku Białorusi i Rosji, gdyż za argumentami wschodnimi przemawiały racjonalność, bezpieczeństwo i stabilność geopolityczna.

4.2. „Pomarańczowa Rewolucja" redefiniowaniem tożsamości narodowej

Sytuacja na Ukrainie przed wyborami prezydenckimi w 2004 roku stawała się bardzo napięta. Kuczma zrezygnował z kandydowania na prezydenta, gdyż jego trzeci wybór dokonany z pominięciem zasad demokracji spowodowałby ostateczne załamanie się wizerunku Ukrainy na świecie[700]. Ukraińcom zależało na prezydencie wiarygodnym w swoim społeczeństwie, mającym pełną legitymizację do prowadzenia rozmów z Kremlem oraz utrzymującym dobre kontakty z zachodnimi państwami. Społeczeństwo ukraińskie miało dosyć balansowania między Wschodem a Zachodem, ponieważ powodowało to „niepewność" w położeniu Ukrainy na arenie międzynarodowej.

Od początku w walce o urząd prezydenta liczyło się tylko dwóch kandydatów- prorosyjski Wiktor Janukowycz i reprezentujący opozycję Wiktor Juszczenko, mimo że Centralna Komisja Wyborcza zarejestrowała ich dwudziestu sześciu[701]. W trakcie kampanii wyborczej widoczny podział na dwie Ukrainy jeszcze bardziej się uwidocznił. Ekipa Juszczenki posługiwała się tylko językiem ukraińskim, natomiast w sztabie Janukowycza mówiono po rosyjsku i zamierzano nadać rosyjskiemu status drugiego oficjalnego języka. Juszczenko głosił hasła odrodzenia wartości narodowych, nową politykę historyczną, konfrontując ukraińską mitologię narodową z mitologią rosyjską. Twierdził, że Hołodomor był zaplanowaną zbrodnią Związku Radzieckiego wymierzoną w stronę narodu ukraińskiego. Jednocześnie kreował wizerunek Ukraińskiej Powstańczej Armii jako patriotów, walczących z dwoma systemami totalitarnymi – niemieckim faszyzmem oraz sowieckim komunizmem. Pod adresem kandydata opozycji padały oskarżenia o faszyzm, ponieważ głosił on hasła, aby Ukraina należała do Ukraińców[702]. Z kolei Donieccy górnicy, uważający się za lokalnych patriotów entuzjastycznie wypowiadali się na temat Janukowycza i krytykowali Juszczenkę za jego politykę prozachodnią. Jednak w obu sztabach nie obeszło się bez korupcji i przekupstw, co nakreślało „obraz ukraińskiej demokracji"[703].

Zdaniem ukraińskiego politologa Władimira Połochało kandydaci nie walczyli na programy tylko grali na emocjach. Żaden z nich nie przedstawił solidnego programu wyborczego tylko próbowano przekonywać wyborców szczytnymi hasłami poprawy

[700] T. Serwetnyk, *Kuczma nie wystartuje w wyborach*, „Rzeczpospolita" Nr 163, 14 lipca 2004.
[701] T. A. Olszański, *Wybory prezydenckie na Ukrainie, październik-grudzień 2004 roku*, Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Nr 21, październik 2005, s. 8-9.
[702] E. Mironowicz, *Rosja – Ukraina. 25 lat między „ograniczoną współpracą a ograniczoną konfrontacją",* Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej, XLIX, zeszyt 2, Białystok 2014, s. 212.
[703] E. Mironowicz, *Polityka zagraniczna Ukrainy 1990-2010*, Białystok 2012, s. 219-220.

sytuacji życiowej[704]. Sondaże prowadzone w tym czasie w Kijowie przez studentów Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego odnośnie stosunków politycznych Ukrainy były zróżnicowane. Zarówno wśród pytanych zwolenników Juszczenki, jak i Janukowycza najczęściej deklarowano chęć ścisłej współpracy ze wschodem. Za polityką wschodnią opowiedziało się 32% zwolenników Juszczenki i 60% Janukowycza. Opcję zachodnią popierał co piąty sojusznik Juszczenki i zaledwie 2% spośród obywateli głosujących na Janukowycza[705].

Badania socjologiczne podane do wiadomości w połowie października 2004 roku dawały kilku procentową przewagę kandydatowi obozu władzy Wiktorowi Janukowyczowi, który był najbardziej popularny na Ukrainie wschodniej (57% poparcia), a najmniej cieszył się popularnością w zachodniej części kraju (niespełna 12%). Na kandydata opozycji zamierzało głosować ponad 66% badanych w Ukrainie zachodniej i niespełna 10% w obwodach wschodnich. Według Iriny Bekeszkiny, kierującej niezależnym instytutem socjologicznym „Demokratyczne Inicjatywy" wzrost popularności Janukowycza dokonał się po wprowadzeniu dla 45% społeczeństwa podwyżek emerytur, stypendiów, minimum socjalnego i zarobków. W tym samym czasie zmalało poparcie dla Juszczenki, który z powodu problemów zdrowotnych przez trzy tygodnie nie uczestniczył w kampanii wyborczej[706].

Należy odnotować, że nigdy w historii niepodległej Ukrainy kampania wyborcza nie przebiegała tak dramatycznie i nie obeszła się bez skandali. Najpierw wybuchła afera związana z tajemniczą chorobą Wiktora Juszczenki, która jak twierdzili jego zwolennicy była spowodowana przez służby specjalne, a następnie sztab prozachodniego kandydata zaczął wytykać Janukowyczowi przestępczą przeszłość[707]. Próby oszczerstwa, prowokacje, zabiegi milicji, aby nie dopuścić zwolenników Juszczenki do udziału w demonstracjach i prześladowania opozycji stało się coraz częściej obecne w przedwyborczych dniach. Do historii przeszły słowa Juszczenki na jednej z manifestacji: *„Nie jestem ani proamerykański, ani proeuropejski, ani prorosyjski. Jestem proukraiński"*, które podkreślały narodowy charakter jego kampanii. Juszczenko głosił potrzebę renesansu ukraińskości, zwracając szczególny nacisk na poczucie jedności narodowej, na dumę i tradycję Ukrainy. Obawiając się sfałszowania wyborów apelował

[704] M. Kacewicz, *Dwie twarze Ukrainy*, „Newsweek" 4 listopada 2004.
[705] J. Konieczna, *Pomarańczowa rewolucja na Ukrainie. Próba zrozumienia przyczyn*, Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Nr 18, Warszawa 2005 s. 15.
[706] J. Borzęcki, *Rosną szanse Janukowycza*, „Dziennik Polski" Nr 247, 20 października 2004.
[707] T. Serwetnyk, *Chwyty przedwyborcze*, „Rzeczpospolita" Nr 220, 18-19 września 2004.

do studentów, aby tworzyli komitety strajkowe i byli blisko lokali wyborczych, zwłaszcza w trakcie liczenia głosów[708].

Większość państwowych stacji telewizyjnych i radiowych prowadziła kampanię na rzecz Janukowycza, który przy okazji wykorzystywał swoje stanowisko premiera do częstych wystąpień na wizji. W lokalnych mediach dochodziło do subiektywnej oceny kandydatów. O ile na Wschodzie gazety sprzyjały Janukowyczowi, to na Zachodzie za jedynego słusznego kandydata uważany był Juszczenko. Kandydat opozycji liczył w swojej kampanii na przychylność państw Europy i Stanów Zjednoczonych. Niebagatelne znaczenie miało także udzielone mu poparcie przez Michaiła Saakaszwiliego**,** zwycięzcy „Rewolucji Róż" w Gruzji, który symbolizował udaną walkę z reżimem. Zachodni politycy, obawiali się narażać zaangażowanej w wybory Rosji i nie udzielili szerokiego poparcia Juszczence, ale szereg politycznych organizacji i instytucji pozarządowych udzieliło jego ekipie pomocy finansowej. Kandydat Rosji w przeciwieństwie do prozachodniego polityka omijał kwestie narodowe, podkreślając tylko rolę języka rosyjskiego na Ukrainie i wskazując na swoje dokonania na polu gospodarczym nie tylko w Donbasie, ale w całej Ukrainie.

Ukraińcy zawsze wysoko cenili niepodległość własnego kraju i odrębność państwową od Zachodu i Wschodu. Otwarcie deklarowana prorosyjskość przez Wiktora Janukowycza była ważnym czynnikiem, który popchnął Ukraińców do zagłosowania na jego przeciwnika. Mimo, że siły polityczne reprezentujące dwóch głównych kandydatów opowiadały się za różną polityką zagraniczną, to wydaje się że nie była to centralna kwestia tych wyborów. Bardziej chodziło o radykalne zmiany sytuacji wewnętrznej kraju, miejsce i rolę Ukrainy oraz przyszłość Ukraińców. Wybory prezydenckie pokazały, że wraz z Kuczmą odchodził dotychczasowy układ polityczny, gdzie główną rolę odgrywał prezydent, który kształtował scenę polityczną. Zrodziło się wiele nowych pytań o perspektywy tego europejskiego państwa i kierunki polityki społecznej.

Program Juszczenki okazał się bardziej wyrazisty. Wzywał on do wielkiego zrywu narodowego celem usunięcia „bandyckiej władzy". Słowa jego wystąpień trafiały do społeczności ukraińskiej, zwłaszcza do młodzieży i studentów, którzy pragnęli żyć w demokratycznym kraju i czerpać wzorce z Europy. Wykorzystanie podczas kampanii koloru pomarańczowego sprawiło, że zwolenników obozu prozachodniego zaczęto łatwo rozpoznawać. Pomarańczowy stał się symbolem zmian i znakiem nadziei. Elektorat

[708] J. Herold, *Terrorysta Juszczenko*, „Gazeta Wyborcza" Nr 245, 18 października 2004.

Juszczenki stanowili głównie ludzie młodzi, studenci, aktywiści na scenie politycznej. Inaczej było z elektoratem Janukowycza. Jego zwolennicy byli bierni, rzadko byli w stanie umotywować wybór inaczej niż obawami przed Zachodem i tęsknotą za Związkiem Radzieckim. Wymuszone było również poparcie dla Janukowycza ze strony obozu Kuczmy. Tylko Donbas popierał Janukowycza w stu procentach, natomiast przeciwko niemu opowiadał się Kijów, Lwów, Winnica, Tarnopol, cały zachód i południe Ukrainy[709].

Ukraińskie wybory prezydenckie z 2004 roku miały znaczenie nie tylko dla samej Ukrainy, ale dla losów Wspólnoty Niepodległych Państw jako idei integracji obszaru postradzieckiego pod auspicjami Rosji i dla losów wszystkich procesów integracyjnych na tym obszarze. Wybór Ukraińców określał na najbliższe lata nie tylko pozycję Rosji na arenie międzynarodowej, ale i samej Ukrainy. Temat ukraiński nie schodził z czołówki europejskich mediów. Politycy europejscy interesowali się przebiegiem sytuacji na Ukrainie, a Unia Europejska na początku ignorująca prawie 200 tysięczny tłum manifestantów na ulicach Kijowa „dostrzegła", że w Europie istnieje taki kraj jak Ukraina.

Ukraińcy potrzebowali od Europy nowego „Planu Marshalla", a zwłaszcza pomocy gospodarczej i wsparcia politycznego. Zaskakująca w tych dniach była postawa Polaków, szczególnie studentów i młodzieży, którzy okazywali swoje poparcie przez zbiórki pieniędzy, czy żywności dla kijowskich demonstrantów, a nawet nosili symboliczne pomarańczowe wstążki przypięte do kurtek. Podczas wykładu na Uniwersytecie Katolickim w Lueven w Belgii pod koniec 2004 roku prezydent Kwaśniewski zaapelował, aby Europa nie patrzyła biernie, jak Rosja próbuje przeciągnąć Ukrainę na swoją stronę, tylko sama zaczęła budować mosty współpracy z tym krajem. Jego zdaniem należało pokazywać światu, że rola Ukrainy w Europie była i będzie doceniana[710].

Polscy obserwatorzy wyborów podkreślali wysoką mobilizację społeczeństwa. Grażyna Staniszewska, europarlamentarzystka i obserwatorka wyborów na Ukrainie porównała atmosferę panującą w Kijowie do wczesnego okresu „Solidarności". Podkreśliła, że Juszczenko za wzór tworzenia demokratycznego państwa podawał Polskę, stąd powinniśmy być dumni, że jesteśmy krajem, który był od zawsze strategicznym

[709] J. Kumoch, *Donowie Donbasu,* „Przekrój" Nr 47, 21 listopada 2004, s. 42-43.
[710] J. Cichocki, *Pomarańczowa kokarda*, Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2005, s.14.

partnerem dla Ukrainy[711]. Wspólna misja OBWE, Rady Europy, Parlamentu Europejskiego i NATO jako główne zastrzeżenia wobec ukraińskich wyborów wymieniła stronniczość mediów, faworyzowanie Janukowycza przez organy administracji państwowej i utrudnianie opozycji prowadzenia kampanii. Komentatorzy wzywali władze do usunięcia niedociągnięć w prawie wyborczym.

Po wyborach sytuacja nie wyglądał najlepiej, bo Ukraina miała trzech prezydentów - kończącego kadencję, wciąż urzędującego Leonida Kuczmę, Wiktora Janukowycza, który według „oficjalnych" danych został zwycięzcą wyborów oraz uważającego się za prawowitego prezydenta Wiktora Juszczenkę.

Pierwszym wyraźnym sygnałem ze strony struktur europejskich w sprawie powyborczego kryzysu politycznego na Ukrainie był wniosek przyjęty przez Komisję Spraw Zagranicznych Parlamentu Europejskiego w Brukseli, który mówił o nie uznaniu wyników wyborów, dopóki nie będzie dowodów, że zostały one prawidłowo przeprowadzone[712].

Według eksperta od Ukrainy w Międzynarodowym Instytucie Studiów Strategicznych Oksany Antonienko przebieg wyborów prezydenckich wykazał, że Ukraina była głęboko podzielona na regiony, a nie pod względem orientacji światopoglądowych czy programowych. Antonienko zauważyła, że nawet niewielka manipulacja na skalę 2-3% mogła mieć wpływ na końcowy wynik wyborów i trudno ją zdemaskować w tak dużym kraju, tym bardziej że były to „dwie Ukrainy" wzdłuż linii wschód-południe z jednej strony i zachód-centrum z drugiej[713].

Protesty wyborcze ogarnęły społeczeństwo. Z prorządowych ukraińskich gazet i stacji telewizyjnych zaczęli odchodzić dziennikarze. Niezależny Związek Dziennikarzy w Kijowie apelował do pracowników mediów o przestrzeganie zasad rzetelności i obiektywizmu. W jednym z oświadczeń wydanych w obronie opozycji Związek podkreślił, że to naród ukraiński protestował przeciwko sfałszowaniu wyników wyborów prezydenckich, a władza robiła wszystko, aby ludzie nie poznali prawdy. Z relacji dziennikarzy świat dowiadywał się o licznych nadużyciach ukraińskiej elity. Najczęściej opisywali, że nie wpuszczano ich do komisji wyborczych, a jeżeli udało im się tam wejść

[711] K. Pawłowski, *Ukraina? To jest tak, jak u nas za pierwszej Solidarności*, „Gazeta Krakowska" Nr 271, 19 listopada 2004.
[712] Artykuł *Świat nie uwierzył*, „Dziennik Polski" Nr 276, 25 listopada 2004.
[713] Artykuł *Ukraina na progu wojny domowej*, „Gazeta Krakowska" Nr 274, 23 listopada 2004.

byli zaraz wyrzucani siłą. Urzędnicy niszczyli reporterom telewizyjnym kamery i zabierali taśmy z nagraniami. Zdarzały się także przypadki napadów i pobić[714].

W kraju narastała sytuacja rewolucyjna. Społeczeństwo zbuntowało się i wystąpiło przeciwko władzy. Młodzież i studenci wyszli na ulicę. Postawa Ukraińców zaskoczyła nie tylko opinię międzynarodową, ale także ich samych. Siła z jaką manifestujący demonstranci wznosili okrzyki prozachodnie zaskoczyła niejednego obserwatora. Spoiwem „obozu pomarańczowego" była świadomość obywatelska i narodowa. Ukraińcy nie dzielili się już na sympatyków prawicy i lewicy, ale na zwolenników zmian i stabilizacji, integracji z Europą lub Rosją. Wydarzenia te były w pewnym sensie skutkiem zapoczątkowanej debaty wśród ukraińskiego społeczeństwa, a jednocześnie pytaniem o ukraińską tożsamość w kontekście dynamiki zmieniającego się, europejskiego świata. „Pomarańczowa Rewolucja" zbiegła się bowiem w czasie z wejściem Polski i innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej do struktur Unii Europejskiej, stąd kwestia polityki wschodniej stała się ważnym tematem rozmów na arenie europejskiej.

Podczas „Pomarańczowej Rewolucji" z narodem ukraińskim solidaryzowała się niemal cała Europa. Wielu młodych Polaków pojechało do Kijowa, aby wesprzeć walkę, głównie młodych Ukraińców o demokrację. Na Majdanie powiewały setki flag w kolorze niebieskim i pomarańczowym. Z historycznej perspektywy barwy niebieskie odnosiły się do wspólnego doświadczenia, nadziei na rozwiązanie problemów, natomiast pomarańcz symbolizował domostwo, czyli własną ziemie. Na Ukrainie były liczne misje obserwatorów składające się ze środowisk studentów, organizacji pozarządowych, fundacji i polityków. Wielu Ukraińców dziękowało za przyjazd Lecha Wałęsy i mediacje Kwaśniewskiego. Przez kilka tygodni media zachodnie wymieniały słowo Ukraina częściej niż przez wszystkie minione lata, a Polska przez swoją postawę stała się nieodzownym sojusznikiem Ukraińców. Europa zrozumiała, że społeczeństwo ukraińskie, głównie młode pokolenie, nie chciało konfliktu cywilizacyjnego z Zachodem, tylko walczyło o wartości cywilizowanego świata. Dążyli do tego aby stać się ważnym równoprawnym graczem i aktorem wydarzeń, które dotychczas odbywały się poprzez odgórne decyzje elit politycznych. Dla młodego pokolenia Ukraińców pytanie o Europę stało się pytaniem o własną tożsamość, nie tylko o wybór polityczny, ale także geopolityczny i światopoglądowy.

[714] T. Serwetnyk, *Media odmawiają posłuszeństwa*, „Rzeczpospolita" Nr 275, 24 listopada 2005.

W tym okresie Julia Tymoszenko stała się ulubienicą prasy i manifestujących. Zdaniem ukraińskiego politologa Wiktora Niebożenko, Tymoszenko zdecydowała się wystąpić przeciwko władzy po aresztowaniu Pawła Łazarenki z którym prowadziła nielegalne interesy. Do końca niewyjaśnione zostały jednak sprawy z dawnych lat, przez co „Żelazna Dama" miała równie zagorzałych zwolenników, jak i wrogów. Sprawując urząd wicepremiera do spraw energetyki w rządzie Juszczenki zdecydowała się wypowiedzieć wojną ukraińskim oligarchom. Uderzyła w klany donieckie i kijowskie, stąd w kampanii wyborczej zdecydowanie popierali oni Janukowycza. W wyborach prezydenckich Tymoszenko poparła kandydata opozycji, sama rezygnując z kandydowania. W swoich wypowiedziach była bardzo stanowcza, zdecydowana i jednocześnie potrafiła porwać tłum. Ludzie ją uwielbiali, mimo że nieraz wzbudzała kontrowersje w związku ze swoim stylem życia, a nawet ubiorem[715].

Według Bartłomieja Sienkiewicza z Ośrodka Studiów Wschodnich opinia publiczna jakby nie zauważała, że Ukraina była podzielona regionalnie, a Zadnieprze stanowiło teren, gdzie Janukowycz uzyskał bardzo wysokie poparcie. Nie należało zapominać, że w ostatnim czasie mimo nastrojów proeuropejskich wzrosły wpływy środowisk prorosyjskich. Na początku lat 90 tych XX wieku Ukrainę dzielono na wschodnią, centralną i zachodnią, natomiast teraz mówiono o dwóch jej regionach, ponieważ centrum zlało się ze wschodem, co świadczyło o wzrastającym poparciu Janukowycza w tych obwodach. Zdaniem Sienkiewicza „Pomarańczowa Rewolucja" miała zadecydować o kierunku w jakim będzie zmierzać Ukraina, czy oprze swoją politykę na Rosji, czy na Zachodzie[716].

Wiktor Juszczenko dysponował ogromnym kapitałem zaufania społecznego. Po „Pomarańczowej Rewolucji" na Ukrainie społeczeństwo dążyło do odnowy życia publicznego, przede wszystkim walki z korupcją i nadużyciami władzy. Juszczenko zdawał sobie jednak sprawę, że jego prezydentura z dotychczasowym zakresem kompetencji trwać będzie niewiele ponad rok, do wejścia w życie znowelizowanej konstytucji, przenoszącej centrum władzy do rządu. Wiedział, że wygrał jedną z największych bitew, ale przed nim stanęło decydujące zadanie, a więc odsunięcie od władzy oligarchiczno-mafijnego układu i zastąpienie go demokratycznym systemem. Juszczenko liczył na członkostwo Ukrainy w Unii Europejskiej, jednak pierwszą wizytą

[715] J. Wilczak, *Biała dama, czarna dama,* „Polityka" Nr 51, 18 grudnia 2004.
[716] J. Pałosz, *Dwie połowy Ukrainy,* „Gazeta krakowska" Nr 277, 26 listopada 2004.

zagraniczną nowego prezydenta była podróż do Moskwy, co stanowiło zademonstrowanie woli współpracy z władzami rosyjskimi[717]. Za prezydentury Juszczenki trudno było mówić o większych reformach. Juszczence zależało na złagodzeniu napiętych stosunków ze wschodnią Ukrainą, gdzie doszło do wymiany wszystkich gubernatorów. Prezydent wielokrotnie potwierdzał, że jedność Ukrainy stanowi dla niego podstawowy cel[718].

Prasa zachodnia na bieżąco opisywała wydarzenia „Pomarańczowej Rewolucji". Z polskich wydawnictw najwięcej uwagi, rzetelnie i wieloaspektowo temat podejmowały „Rzeczpospolita" i „Gazeta Wyborcza", a z dzienników „Tygodnik Powszechny". Z kolei dziennikarze „Newsweeka" odnieśli się do ukraińskich wydarzeń z punktu widzenia geopolityki, opisując między innymi perspektywiczny kontekst rewolucji. Jak napisał dziennikarz Wojciech Maziarski: *„Zmieni się mentalna mapa kontynentu w głowach zachodnich polityków i ekspertów. Zmienią się rosyjskie wyobrażenia o tzw. bliskiej zagranicy. Zmienią się relacje między państwami starej i nowej Unii Europejskiej. A przede wszystkim zmieni się sama Ukraina. Zapewne uwierzy w swoje siły i w sposób bardziej zdecydowany zacznie się orientować na zachód"*[719].

Rozmiar „Pomarańczowej Rewolucji" zaskoczył licznych komentatorów i obserwatorów politycznych, gdyż społeczeństwo ukraińskie uważane dotąd za „umarłe" żyło, pokazało społeczną mobilizację i głośno walczyło o swoje prawa. Liczono, że młode pokolenie będzie odgrywać znaczącą rolę w polityce wewnętrznej państwa, ożywiając demokrację, jednak nadzieje na zmiany szybko opadły, zwłaszcza gdy nowy rząd z którym wiązano nadzieje został skażony korupcją. Mimo posiadania większości parlamentarnej i urzędu prezydenta, „pomarańczowa koalicja" nie realizowała programu wyborczego, tylko szła w ślady poprzedniej ekipy rządzącej[720].

Wielu badaczy uważa, że „Pomarańczowa Rewolucja" nie przyniosła oczekiwanych rezultatów, ale zdaniem historyka Pawła Kowala nie została zaprzepaszczona. Jego zdaniem Ukraińcy otrzymali na kilka lat dostęp do wolnych mediów, dostęp do wolnych wyborów, co w pewnym sensie dało im poczucie godności. „Pomarańczowa Rewolucja" odegrała pozytywną rolę, nawet zbawienną, ponieważ zatrzymała pewne autorytarne procesy i dała Ukraińcom możliwość kształtowania ich

[717] zob. A. Górska, *Dokąd zmierzasz Ukraino?,* Prace Ośrodka Studiów Wschodnich , Warszawa 2005.
[718] J. Wilczak, *Talia Julii,* „Polityka" Nr 7, 19 lutego 2005.
[719] W. Maziarski, , *Pomarańczowa alternatywa*, „Newsweek Polska". Nr 49, 2004.
[720] P. J. D'Anieri (ed.), *Orange Revolution and Aftermath: Mobilization, Apathy, and the State in Ukraine*, Johns Hopkins University Press, 2011.

tożsamości. Można nawet powiedzieć, że ta ukraińska tożsamość została uratowana i nie była ona historyczna, czy banderowska, ale stała się nowoczesna i liberalna. Inną kwestią pozostawał fakt, że politycy ukraińscy dobrze nie wykorzystali jej zdobyczy. Oligarchowie nie chcieli zmian, mimo, że mogli spowodować procesy, które przyniosłyby pewien dostęp do własności, wolnego rynku, do przedsiębiorczości, zwłaszcza młodym ludziom. Według Kowala zabrakło w polityce klasy średniej, a młodzi nie mieli siły przebicia. Jego zdaniem nikt w tym czasie nie mógł pozbawić oligarchów pieniędzy i praw obywatelskich, a tym bardziej społeczeństwo ukraińskie nie mogło tego uczynić, gdyż wywołałoby to wewnętrzną rewolucję. Jedynym rozwiązaniem zdaniem Kowala było przecięcie relacji między bogaczami a polityką i uczynienie ich transparentnymi, tak aby proces oligarchizacji nie pogłębiał się[721].

Ukraina dążyła do integracji ze strukturami europejskimi, ale w obliczu niepowodzenia reform politycznych i gospodarczych dla społeczeństwa kwestia ta pozostawała sprawą drugorzędną. Hasła integracji z UE głosili głównie studenci, którzy widzieli przyszłość swojego kraju w zjednoczonej Europie. Polska od zawsze deklarowała poparcie polityczne dla europejskich aspiracji Kijowa. Były to ważne deklaracje, ale niestety nie miały praktycznego znaczenia dla stosunków bilateralnych. Na Ukrainie żadna partia polityczna w swojej retoryce przedwyborczej nie posługiwała się obietnicą wejścia do NATO, czy też do Unii Europejskiej. Po wyborach prezydenckich na Ukrainie Parlament Europejski zaproponował tylko renegocjacje Planu Działań dla Ukrainy, który wynegocjowany był jeszcze za prezydenta Leonida Kuczmy w 2004 roku. Większość krajów unijnych nie zauważała, że perspektywa członkostwa i mocne zaakcentowanie tego faktu była dla społeczeństwa ukraińskiego siłą napędową dla reform wewnętrznych. Angela Merkel podczas oficjalnej wizyty premiera Janukowycza w Berlinie powiedziała: „*Unia Europejska znajduje się w stadium trwania rozszerzenia. I gdy prowadzimy negocjacje o poszerzonej umowie, świadczy to, że Ukraina zajmuje szczególne miejsce w stosunkach UE z partnerami zagranicznymi"*[722]. Ukraina nie otrzymała jednak od Wspólnoty Europejskiej żadnego specjalnego statusu uprzywilejowanego sąsiada, została tylko objęta Europejską Polityką Sąsiedztwa, co w małym stopniu odpowiadało wówczas aspiracjom ukraińskiego społeczeństwa.

[721] Fragment wywiadu przeprowadzonego z Pawłem Kowalem. Strasburg, Parlament Europejski, 16 kwietnia 2014. Tekst w posiadaniu autora pracy.
[722] W. Konończuk, *Perspektywa stosunków UE-Ukraina po rozpoczęciu negocjacji nad nowym układem,* Wspólnoty Europejskie, Nr 3 (184), Warszawa 2007, s. 13.

Wybory prezydenckie były tylko pierwszym etapem zmiany władzy na Ukrainie, jednak był to punkt przełomowy w procesie kształtowania świadomości narodowej Ukraińców, zwłaszcza młodego pokolenia. Poważnym błędem okazało się nieprzygotowanie strategii rozwoju państwa, ani programu społeczno-gospodarczego na najbliższe lata. Mimo, że narodziło się nowe ukraińskie społeczeństwo obywatelskie i naród polityczny Ukraina potrzebowała czasu na przeprowadzenie reform.

W latach 2002-2004 za akcesją do UE opowiedziało się 65,1% respondentów, podczas gdy badania z lat 2008-2010 pokazały, że wskaźnik ten wyniósł 53%. Proporcjonalnie wzrosła liczba niechętnych wobec UE z 12,9% w 2002 roku do 25% w 2010 roku[723]. Mimo, że Kijów postrzegał Unię jako jeden z możliwych modeli rozwoju, jednak poparcie sondażowe wśród ukraińskiego społeczeństwa dla integracji europejskiej wyraźnie spadało, co związane było z polityką Brukseli. Negocjacje pomiędzy Unią Europejską i Ukrainą nad nową umową tworzącą i regulującą ramy prawne wzajemnych stosunków nie przyniosły pozytywnych rezultatów, co wzbudziło niezadowolenie społeczne wśród mieszkańców Ukrainy. Komisja Europejska stała na twardym stanowisku - przyszła umowa miała nie zawierać zapisu o perspektywie członkostwa[724], a Bruksela zgodziła się tylko wpisać Partnerstwo Wschodnie w działania zewnętrzne w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa.

Rząd ukraiński nie podjął działań w kierunku budowania oddolnej demokracji i otwartego społeczeństwa obywatelskiego. Wszystkie strategie ze strony Zachodu zamiast służyć ukraińskiej demokracji, pozostawały w sferze planów, gdyż zabrakło na Ukrainie odpowiedniej władzy, która przysłowiowo „pociągnęłaby za sznurek", a elity ukraińskie nie były zainteresowane zmianami społecznymi. Ponadto ze strony Brukseli nie zaoferowano Ukrainie jasnego i strategicznego przekazu odwołującego się do idei zjednoczonej Europy, tworzono tylko instrumenty pomocowe, które nie stanowiły wartości dodanej. Za małe było wsparcie dla organizacji obywatelskich i nie zabezpieczono odpowiednich środków finansowych na pomoc społeczną.

XXI wiek zrodził pytania o ukraińskie wybory i drogę jaką podąża Ukraina. Prozachodnie postawy młodych Ukraińców na kijowskim Majdanie stały się symbolem „nowej Ukrainy", a Plac Niepodległości zyskał nowy wymiar. Było to nie tylko centralny plac miasta, ale przestrzeń wolności, ukraińska pamięć zbiorowa młodego pokolenia,

[723] K. Pełczyńska-Nałęcz, *Integracja czy imitacja? UE wobec wschodnich sąsiadów*, Prace Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2011, s. 22-23.
[724] *Początek negocjacji nowej umowy Ukraina-UE,* „Tydzień na Wschodzie" 7 marca 2007.

symbol uczestniczący w konstruowaniu współczesnej ukraińskiej tożsamości narodowej. Ukraińska rewolucja stworzyła płaszczyznę dla partycypacji różnych grup społecznych, stała się kategorią społeczną, rodząc pytania na temat tożsamości narodowej młodych Ukraińców. Warto podkreślić, że masowe demonstracje nie odbywały się pod egidą partii politycznych czy przywódców politycznych, a młodzi nie byli instruowani przez decyzje i mechanizmy zewnętrzne. Czynnikami motywującymi protestujących do działania był sprzeciw wobec rządzących i wizja demokratyzacji ukraińskiego państwa. „Pomarańczowa Rewolucja" stała się konceptem narodowo-twórczym, rzecznikiem interesów narodowych młodych Ukraińców. Stała się drogowskazem, symbolem narodzin ukraińskiego społeczeństwa obywatelskiego. Wielu socjologów i politologów próbowało ująć to zagadnienie interdyscyplinarnie, łącząc sprawy społeczne, polityczne i międzynarodowe. Pojawiły się pytania o przyszłość młodego pokolenia Ukraińców w kontekście europejskiej tożsamości i miejsca Ukrainy na geopolitycznej mapie Europy. Warto podkreślić, że dużą rolę między Ukrainą a Unią Europejską w sprawach publicznych odgrywał czynnik rosyjski i zmienna sytuacja społeczno-polityczna na Ukrainie.

Krzysztof Lisek, Poseł do Parlamentu do Europejskiego kadencji 2009-2014, członek Komisji Spraw Zagranicznych PE, zapytany o postawę młodzieży podczas „Pomarańczowej Rewolucji" odpowiedział, że młode pokolenie reprezentowało prozachodnie aspiracje wszystkich Ukraińców. Lisek podkreślił, że młodzi byli świadomi tego jakie cele chcą osiągnąć. Wiedzieli jakimi wartościami kierowała się Europa Zachodnia, stąd walczyli o wolność i godność człowieka, o prawa i wolności obywatelskie, licząc na stopniowe włączanie Ukrainy do struktur europejskich. Ich postawa na Majdanie była heroiczna, a odwaga i determinacja zaskoczyły nie tylko zachodni świat, ale i same ukraińskie elity, które dostrzegły w młodych ogromną siłę społeczną. Zdaniem Liska ukraińska rewolucja reprezentowała dążenia tylko części społeczeństwa. Ukraińscy liderzy polityczni nie zdecydowali się skierować ku Zachodowi, nie patrzyli do przodu, nie zwracali uwagi na to co należało zmienić w państwie i społeczeństwie ukraińskim i nie dostrzegali haseł młodego pokolenia. Zdaniem Liska, Wiktor Juszczenko miał szacunek i uznanie wśród młodych Ukraińców, ale nie zaprowadził konkretnych demokratycznych reform przez co naród się od niego odwrócił. Majdan „Pomarańczowej Rewolucji" był kierowany przez elity polityczne, które nie potrafiły zjednać sobie akceptacji i nie zaprowadziły podstawowych reform wewnętrznych, stąd pojawiła się nieufność, zwłaszcza do liderów partyjnych. Młodzież

widziała wszechobecną korupcję, bezprawie i chaos. Pragnęła reform i integracji z Unią Europejską, chciała żyć w państwie demokratycznym, gdzie przestrzegane są prawa człowieka i wolności obywatelskie. Według Krzysztofa Liska XXI wiek to czas pytań o tożsamość młodego pokolenia Ukraińców kształtowaną głównie przez ukraińskie i europejskie elity polityczne oraz intelektualne. Jego zdaniem tożsamość społeczeństwa ukraińskiego pozostaje wielopłaszczyznowa. Część Ukraińców, zwłaszcza we wschodniej części kraju przeżywa swoisty ukraiński kompleks niższości wobec imperium radzieckiego. Nadal nieobce jest, zwłaszcza na Wschodzie, utożsamianie się z człowiekiem radzieckim i jego wartościami. Polityczna stabilność Ukrainy po upadku Związku Radzieckiego okazała się rezultatem kompromisu elit politycznych i wynikała z ciągłego procesu uświadamiania sobie przez społeczeństwo własnego historycznego położenia. Zdaniem Krzysztofa Liska młode pokolenie Ukraińców nie dostrzegało podziałów na ukraiński wschód i zachód i nie patrzyło na regionalizm państwa w kontekście „radzieckiego człowieka". Jego zdaniem młodzi są otwarci, chętnie działają społecznie, angażują się w prace różnych organizacji pozarządowych, samorządów studenckich, zgłaszają akces do programów Erasmus, chcą poznawać europejskie kraje i inne kultury[725].

Należy podkreślić, że w dyskursie publicznym na temat ukraińskiej tożsamości narodowej widoczne są trzy tendencje społeczne (orientacje): prozachodnia (proeuropejska), prowschodnia i wewnętrzna – pronarodowa (uznająca wzorce ukraińskiej kultury i traktujący obce wpływy jako wrogie), wśród których żadna od ponad 25 lat nie uzyskała wyraźniej przewagi. Zdaniem profesor Aleksandry Hnatiuk każda a z tych opcji definiuje ukraińską tożsamość narodową według swoich racji, opierając się na własnych koncepcjach rozwoju kultury[726]. Jej zdaniem ukraińską tożsamość narodową można zrozumieć przez pryzmat nakładania się na siebie różnych poglądów i idei, poprzez które jednostka kształtuje wartości społeczeństwa i nadaje mu sens[727].

W dyskursie publicznym temat podziału Ukrainy na Wschód i Zachód poruszany był od zawsze. Polaryzacja między wschodnią i zachodnią częścią kraju pogłębiała się przez wieki, a zyskała na znaczeniu, zarówno pod rządami Juszczenki, jak i wywodzącego się z Donbasu Wiktora Janukowycza. Rafael Behr, dziennikarz

[725] Fragment wywiadu przeprowadzonego z Krzysztofem Liskiem. Bruksela, Parlament Europejski, 20 lutego 2014. Tekst w posiadaniu autora pracy.
[726] O. Hnatiuk, *Pożegnanie z imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości,* Lublin 2003, s. 57-59.
[727] Tamże, s. 38.

z tygodnika „The Observer", w swoich artykułach prasowych wielokrotnie podkreślał, że regionalizm na Ukrainie był korzystny dla Rosji. Wielu Rosjan uważało Ukrainę za słowiańską wspólnotę ze stolicą w Moskwie, a Ukraińców zwłaszcza ze wschodu utożsamiano z narodem rosyjskim. Zdaniem Behra społeczeństwo w zachodniej części kraju zawsze było bardziej nacjonalistyczne o antyrosyjskim nastawieniu. Dla przeciętnego Ukraińca poparcie Zachodu okazywało się mało stabilne, natomiast sąsiedztwo z państwem rosyjskim dawało poczucie siły i bezpieczeństwa[728].

O tym, że współczesna Ukraina była zróżnicowana pisał także profesor Marian Malikowski, socjolog i historyk podkreślając, że podziały te wynikały nie tylko z doświadczeń historycznych, ale także opcji ideowo-politycznych, orientacji partyjnych i preferencji społecznych w stosunku do innych narodów oraz krajów. Jego zdaniem podział na Ukrainę Zachodnią i Wschodnią był zasadny i wyraźny, przebiegający mniej więcej na przedwojennej granicy polsko-radzieckiej, na linii Zbrucza. Mieszkańcy zachodniej części kraju byli nastawieni antyrosyjsko, proeuropejsko, ale bardziej antypolsko, natomiast wschodniej bardziej prorosyjsko, antyzachodnio i mniej antypolsko. Podziały wewnętrzne na Ukrainie miały swoje przełożenie na politykę zagraniczną, gdzie władze ukraińskie wykorzystywały te relacje na arenie międzynarodowej[729].

Natomiast Paweł Kowal argumentował, że podział Ukrainy na Wschód i Zachód był podziałem sztucznie wytworzonym. Patrząc na regionalizm Kowal powołuje się na historię. Jego zdaniem, aby zrozumieć Ukrainę trzeba wyjaśnić, że jest to państwo dla którego kwestia jedności była szczególnie istotna, tak samo jak dla Polaków niepodległość była ważna w okresie XIX wiecznych zaborów. Zdaniem Pawła Kowala, części z których złożona jest Ukraina jest więcej niż dwie i nie dotyczy to podziału na Wschód i Zachód. Można dodatkowo wydzielić tą część Ukrainy, która znajdowała się pod wpływami II Rzeczpospolitej, a teraz uległa podziałowi na następujące regiony: województwo stanisławowskie, tarnopolskie i lwowskie, które były w granicach Austro-Węgier. Jego zdaniem jest to istotny argument w rozmowie na temat regionalizmu Ukrainy, gdyż te części kraju od zawsze stanowiły gwarancję, że Ukraina jest zachodnim krajem - tam były zwyczaje demokratyczne i rozwijało się szkolnictwo wyższe. Inna sytuacja ukształtowana została na Wołyniu. Mimo, że region ten znalazł się w granicach

[728] R. Behr, *Ukraine welcomes western support, but Russia is a permanent fixture,* "The Observer", 10 January 2010.
[729] M. Malikowski, *Wybrane problemy stosunków polsko-ukraińskich,* Rzeszów 2010, s. 66.

II Rzeczpospolitej, to wcześniej należał do Rosji i nie „znał" kultury demokratycznej. Według Kowala współczesny podział Ukrainy podczas „Pomarańczowej Rewolucji" rysował się następująco: Ukraina zakarpacka, podzielony wschód (Donieck, Dnietrpietrow, Charków), sporny Krym i Odessa. Ukraina okazała się bardzo podzielona ale nie na dwie, ale przynajmniej na siedem, osiem części. Ten historyczny regionalizm ziem ukraińskich przekładał się na podziały wśród społeczeństwa ukraińskiego. Mieszkańcy wschodnich części patrzyli przychylnie w stronę Rosji, natomiast ci z zachodu opowiadali się za europejskimi standardami. Podziały zachodziły także wśród młodego pokolenia Ukraińców, którzy poddawani byli wielu naciskom społecznym. Młodzież widziała swoją przyszłość w zjednoczonej Europie, głosiła wartości europejskie i domagała się głębokiej zmiany. Paweł Kowal podkreśla, że ta „młoda Ukraina" pokazała swoją siłę podczas „Pomarańczowej Rewolucji" w Kijowie. Dla młodych ludzi były to wybory, których pragnęli dokonywać. Etniczność czy język nie stanowiły już dla nich wyznacznika tożsamości. Teraz młodzi ludzie, zwłaszcza studenci, którzy okazali się sercem rewolucji chcieli zmiany i nie bali się o tym mówić. Przez cały czas trwania rewolucji zachowywali dystans wobec polityków i partii politycznych, pokazując silny ruch obywatelski. Paweł Kowal niejednokrotnie podkreślał, że spotykając się z młodymi Ukraińcami widział, że jest to „nowe pokolenie Ukraińców", którzy są zaangażowani w życie społeczne, znają języki obce i chcą się kształcić na zagranicznych uczelniach. Jego zdaniem młodzież jest świadoma, że tylko patrząc w kierunku Europy ma szansę żyć w demokratycznym państwie, bez korupcji, uprzedzeń i prześladowań. Młodzi Ukraińcy wychodząc na ulice pokazali, że dążą do tego by ich głos był słyszany, że hasło „Sława Ukrajini" to nie tylko hasło Swobody, ale też poczucie godności i walka o lepszą przyszłość[730].

Młoda generacja Ukraińców liczyła, że wraz ze zmianą władzy po 2004 roku rozpocznie się proces transformacji ustrojowej. Jednak prozachodni prezydent Wiktor Juszczenko stopniowo tracił wpływy na rzecz Wiktora Janukowycza. Mimo, że proces integracji ze strukturami unijnymi popierały na Ukrainie wszystkie partie polityczne, z wyjątkiem komunistów, to widoczny był powrót w kierunku polityki wielo-sektorowości. Jak zauważył Kowal, Juszczenko okazał się politykiem, który wszystko przegrał, ale w historii i tak zapisał się jako jeden z najbardziej proeuropejskich

[730] Wywiad przeprowadzony z Pawłem Kowalem. Strasburg, Parlament Europejski, 16 kwietnia 2014. Tekst w posiadaniu autora pracy.

polityków, który odcinał się od Rosji i starał się iść w kierunku Zachodu. Mimo, że był politykiem probanderowskim, okazał sie być politykiem propolskim i proeuropejskim, za którym opowiedziało się młode pokolenie. Jego porażka wynikała z tego, że nie potrafił przełożyć sukcesów „Pomarańczowej Rewolucji" na ukraińską scenę polityczną. Z jednej strony za szybko doszło do podziałów w obozie „pomarańczowych", a z drugiej Juszczenko okazał się za bardzo antyrosyjski. W jego polityce można było znaleźć poparcie dla banderowców, odwoływał się do narodowej świadomości Ukraińców, zwłaszcza młodzieży, mówił o tożsamości i narodowości, odznaczając przywódcę ukraińskich nacjonalistów Stepana Banderę tytułem Bohatera Ukrainy (co następnie Janukowycz cofnął dekretem prezydenckim)[731].

Jednak powyborcze napięcia zamiast gasnąć ponownie się zaostrzyły. Wyszły na jaw ostre konflikty wewnątrz nowych ukraińskich władz, zwłaszcza między Juszczenko i Tymoszenko. Ekipa Juszczenki została oskarżona o finansowanie kampanii wyborczej ze źródeł Borysa Bieriezowskiego**,** rosyjskiego miliardera, który w niejasnych okolicznościach dorobił się kosztem skarbu państwa ogromnego majątku. Kryzys polityczny osłabił nadszarpnięte zaufanie Ukraińców do nowych władz i zrodził pytania o dalszą koncepcję polityki ukraińskiego państwa. Nieustanna walka między poszczególnymi gałęziami władzy negatywnie odbijała się na spadku popularności polityki „pomarańczowej", a tym samym prozachodnich dążeń Ukraińców. Problemem na Ukrainie pozostawała kwestia integracji ze strukturami ogólnoeuropejskimi, mimo że NATO zadeklarowało pomoc w kształtowaniu realnego wizerunku Sojuszu w oczach ukraińskiego społeczeństwa. Dodatkowo Rosja wzmogła swoją presję na ukraińskie władze i społeczeństwo. Wystarczy przytoczyć dane poparcia Ukraińców wobec Paktu Północnoatlantyckiego, gdzie w 2004 roku przeciwko sojuszowi było 39% obywatel, w 2005 roku 50%, a w 2006 roku już 60,2% badanych opowiedziało się przeciwko członkostwu Ukrainy w NATO[732].

Niewątpliwie działały w tej kwestii stare radzieckie stereotypy, ale ukraińskie władze niewiele robiły, aby je zmienić. Nie realizowano rządowego programu informacyjnego, a przedstawiciele władz wręcz unikali publicznej dyskusji na temat członkostwa w Sojuszu. Oficjalni członkowie NATO wyrazili w 2005 roku aprobatę dla przyszłego członkostwa Ukrainy w organizacji, uzależniając decyzję od rezultatów

[731] P. Kowal, *Między Majdanem a Smoleńskiem,* Kraków 2012, s. 40-41.
[732] *Centrum Badań Społecznych „Sofia",* „Kijów Post", 12 października 2006.

reform podejmowanych przez ukraińskie władze. Niemniej obie strony unikały określania jakichkolwiek terminów, ale sekretarz generalny Jaap de Hoop Scheffer oświadczył, że członkostwo Ukrainy będzie zależeć prawie wyłącznie od Kijowa. Sam Juszczenko odwlekał rozmowy na temat NATO. Według komentatorów, dopiero pod koniec 2005 roku po raz pierwszy powiedział publicznie o korzyściach wynikających z członkostwa w Pakcie Północnoatlantyckim. Dopiero wtedy wyraźnie zaakcentował wpływ procesu integracji na transformację polityczną, ekonomiczną i społeczną Ukrainy, która korzystnie wpływała na proces integracji z Unią Europejską[733].

Timothy Garton Ash, dziennikarz brytyjskiego „The Guardian" opisując sytuację na Ukrainie po „Pomarańczowej Rewolucji" zwrócił uwagę, że jako obserwator i wielki entuzjasta ukraińskiej walki o demokrację, rozczarował się rządami i samym Juszczenką, którego określił jako „beznadziejnego prezydenta". Jego zdaniem na Ukrainie nie doszło do żadnych zmian, mimo heroicznej walki młodzieży i studentów. Warunki bytowe przeciętnego Ukraińca, zwłaszcza młodych ludzi nie uległy poprawie, zapanował powszechny brak poczucia sprawiedliwości prawnej i społecznej, dalej rozwijała się korupcja i nie zaproponowano żadnych reform wewnętrznych, które zmieniłyby sytuację mieszkańców. Dodatkowo Ukraina otrzymała mniej wsparcia z Unii Europejskiej na które wcześniej liczyła, a przywódcy europejscy nie udzielili wystarczającego poparcia, gdyż same elity ukraińskie nie chciały zmienić swojej sytuacji i obawiały się radykalnych ruchów ze strony młodego pokolenia Ukraińców[734].

Sondaże z 2005 roku pokazały, że najbardziej zainteresowani tym, by Ukraina wstąpiła do Unii Europejskiej było otoczenie Wiktora Juszczenki (53%), dalej uplasowali się zwolennicy rządu (22%) i na trzecim miejscu „sami mieszkańcy Ukrainy" (18%). W okresie najbardziej „rozbudzonym" politycznie, gdzie Ukraina była w centrum europejskich wydarzeń hasła integracji europejskiej nie łączyły zwykłych obywateli. Dla nich najważniejsze było to co dzieje się w ich własnym kraju. Kwestie integracji z Unią Europejską i umowa stowarzyszeniowa pozostawały w kompetencji elit politycznych, a zwykli obywateli nie byli zainteresowani rozmowami na ten temat[735].

Jak pokazały badania Eurostatu z 2006 roku, a więc po „Pomarańczowej Rewolucji" sympatie proukraińskie wśród europejskiego społeczeństwa zmalały. Tylko

[733] A. Górska, *NATO mówi „tak" Ukrainie*, Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2005, s. 2-3.
[734] T. G. Ash, *The Wight of Ukraine's lumpen Victor should stir The EU's own into action,* "The Guardian", 10 February 2010.
[735] J. Konieczna-Sałamatin, *Ukraina-ucieczka od wyboru*, Nowa Europa Wschodnia, Nr 3-4 (XVII-XVIII)/2011, s. 205- 208.

45% obywateli Unii Europejskiej popierało przystąpienie Ukrainy do struktur unijnych. Według sondaży społecznych przeprowadzonych w państwach UE najwyższe poparcie dla Ukraińców było w Polsce (76%), mniejsze na Węgrzech (49%) i w Hiszpanii (49%)[736].

Patrząc na politykę historyczną Juszczenki należy zauważyć, że Ukraińcy nie mieli jednej powszechnie akceptowanej wizji historii. Na Ukrainie rywalizowały dwa modele ujęcia dziejów historycznych: narodowy i poradziecki/rosyjski. Spory dotyczyły zarówno czasów dawnych – (Czy Bohdan Chmielnicki zawierając ugodę perejasławską w 1654 roku z Rosją był zdrajcą, czy współtwórcą unii dwóch narodów? Czy Wielki Głód był wielką ukraińską tragedią?) jak i współczesnych - W jakim kierunku zmierza Ukraina?. W zależności od regionu inaczej postrzegano fakty historyczne. Dużo kontrowersji budziła działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. Na zachodniej Ukrainie żołnierze ci byli postrzegani jako bohaterowie, natomiast we wschodniej części kraju uważano ich za zbrodniarzy, kolaborantów niemieckich i faszystów[737].

Warto podkreślić, że w latach 2004-2006 dużą popularnością cieszyli się na Ukrainie rosyjscy i rosyjskojęzyczni twórcy artystyczni. Powszechna była literatura popularna i książki w języku rosyjskim. Według badań z 2006 roku 60% książek kupowanych przez mieszkańców Ukrainy była w języku rosyjskim, a tylko 38% w ukraińskim[738].

Mimo, że Ukraina deklarowała wolę pogłębionej współpracy z Zachodem to oczekiwania społeczeństwa ukraińskiego były inne niż przed „Pomarańczową Rewolucją". Przed 2004 rokiem Ukraina liczyła, że Partnerstwo da jej perspektywę członkostwa ze strukturami unijnymi, ale główny problem tkwił w braku zdefiniowanego, dalekosiężnego celu Brukseli. Część państw unijnych (w tym Polska) gotowa była zaakceptować kolejne rozszerzenia o partnerów wschodnich, jednak państwa zachodniej Europy (Portugalia, Hiszpania, Francja) mocno się sprzeciwiały. Niezadowolenie silnych krajów unijnych spowodowało, że debata nad przyszłym rozszerzeniem Wspólnoty pozostawała w martwym punkcie, a celem unijnej polityki pozostawało przede wszystkim zapewnienie stabilności i bezpieczeństwa w tej części Europy, a nie wejście

[736] W. Konończuk, *Perspektywa stosunków UE-Ukraina…*s. 13.
[737] A. Szeptycki, *Ukraina jako państwo postkolonialne?,* „Sprawy Międzynarodowe" Nr 1, Warszawa 2011, s. 18-19.
[738] *Book Market Research in Ukraine*, 24.11.2006. www.irf.kiev.ua Strona odwiedzona 12 listopada 2011.

Ukrainy do struktur unijnych. Unia Europejska była zainteresowana wspieraniem procesów demokratycznych na Ukrainie, zachęcano ukraińskich polityków do przeprowadzania reform gospodarczych, ale nie wskazywano konkretnych dat. Największą potrzebą według ukraińskiego społeczeństwa pozostawała modernizacja gospodarki oraz budowanie państwa prawa i społeczeństwa obywatelskiego. Jednak samo ubieganie się o wprowadzanie reform nie wymuszało pozytywnych zmian w funkcjonowaniu kraju. Ukraińcy przez cały czas mieli problemy z polityką społeczną (korupcja, niskie płace), a elity rządzące nie były zainteresowane zmianami. Dochodziło do aresztowań działaczy społecznych, stosowano cenzurę i ograniczano wolności obywatelskie[739].

Po „Pomarańczowej Rewolucji" młodzi Ukraińcy głośno wypowiadali o swoich priorytetach i wyborach życiowych. Zaznaczyła się ich wyraźna aktywność w ukraińskich organizacji pozarządowych i stowarzyszeniach studenckich. Zdaniem Pawła Kowala młodzi, którzy obserwowali kijowski Majdan podczas „Pomarańczowej Rewolucji" teraz mówili o zmęczeniu Ukrainą. Nie wynikało to z braku zainteresowania sprawami społecznymi czy politycznymi, ale z faktu „otwartych" drzwi do Europy. Studenci zaczęli aktywizować się w swoich środowiskach lokalnych, w kołach studenckich i naukowych. Zaczęli brać udział w wymianach studenckich i decydowali się na wyjazdy w ramach programów Erasmus. Unia Europejska pokazała im politykę otwartych drzwi. Studenci z jednej strony próbowali pokazać światu, że o wolną Ukrainę należy walczyć, a z drugiej aktywizowali się w swoich środowiskach lokalnych. Wyrażali niezadowolenie z rozwoju sytuacji w Kijowie, zwracali uwagę na brak porozumienia w obozie pomarańczowych. Niejednokrotnie podkreślali, że o przyszłości Ukrainy zdecydowało położenie geograficzne kraju: dostęp do Morza Czarnego, umiejscowienie na szlakach transportowych, które łączą obszar Morza Kaspijskiego i państwa Europy Zachodniej. Kowal zauważył, że młodzi Ukraińcy widzieli, że przywódcy Ukrainy nie dążyli do gruntownych reform, tłumili demonstracje opozycji, zamykali wolną prasę i ograniczali działalność organizacji pozarządowych. Ponadto, dla młodych polityczna propozycja ze strony Europy okazała się być słaba: nie toczyły się postępy w przygotowaniu umowy stowarzyszeniowej, nie rozmawiano o liberalizacji wiz, co dla zwykłego Ukraińca, zwłaszcza studenta miało priorytetowe znaczenie w kształtowaniu

[739] Rozmowa z R. Sadowskim, *Realia Partnerstwa Wschodniego*, „Perspektywy Europejskie" Nr 1, 2012, s. 35-38.

przyszłości i budowaniu tożsamości narodowej. Te negatywne nastroje doskonale potrafili wyczuć Rosjanie, którzy podkreślali, że wyjazd na wschód nie wymaga wizy, że z Rosją można swobodnie rozwijać kontakty gospodarcze, a spokój gospodarczy kraju zapewnia handel gazem i ropą naftową[740].

Młodzi Ukraińcy otwarcie rozmawiali o sprawach społecznych, kulturalnych i gospodarczych. Podczas licznych seminariów naukowych określali, że priorytetem dla ukraińskiego państwa powinna być odbudowa instytucji społecznych i walka z korupcją. Uważali, że do polityki powinni dojść młodzi ludzie, wykwalifikowani doradcy i wykształceni menadżerowie. Apelowali o poszanowanie i przestrzeganie prawa, głosili hasła wolności mediów i stowarzyszeń na Ukrainie. Odwoływali się do swojej wielokulturowości, tradycji i historii. Rozmawiali o tematach trudnych społecznie jak: aktualna sytuacja językowa na Ukrainie, przyszłość demokratyczna Ukrainy czy problemy transformacji ustrojowej. Ukraińscy studenci uczący się w Polsce aktywnie działali w kołach naukowych. Przykładowo Na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie organizowano przez lata Studenckie Dni Nauki i Kultury Ukraińskiej, gdzie podczas kilkudniowych wykładów i seminariów rozmawiano na tematy związane z Ukrainą[741]. Podobnie było w innych ośrodkach akademickich. Podczas jednej z konferencji organizowanej na Wyższej Szkole Prawa i Administracji w Rzeszowie studenci w różnych panelach dyskusyjnych akcentowali swoje stanowiska. Dostrzegali fakt, że Ukraina nie przestrzegała praworządności i zasad demokracji. Widzieli biurokratyczne, postsowieckie pozostałości w administracji i gospodarce. Podkreślali, że poziom życia na Ukrainie był znacznie niższy niż na Zachodzie. Winą za taki stan rzeczy obarczali ogromną przepaść między dochodami grup biznesu i urzędników państwowych a zwykłym społeczeństwem. Dostrzegali przyczynę, wskazując, że w dużej mierze było to skutkiem istnienia ustroju sowieckiego z jego totalitarnym i autorytarnym systemem sprawowania rządów. Według nich sytuacja na Ukrainie stopniowo się poprawiała, mimo że dochodziło do naruszeń praw i wolności obywatelskich. Jednak co podkreślali – wyższy był poziom pluralizmu politycznego i aktywność społeczeństwa. Kwestią otwartą pozostawały dla ukraińskich studentów stosunki z Rosją, której nie włączono w działania na rzecz Partnerstwa Wschodniego. Dla młodych Ukraińców wejście Ukrainy do Unii Celnej oznaczało podzielenie się tymi samymi problemami z którymi borykała się

[740] Fragment wywiadu przeprowadzonego z Pawłem Kowalem 16 kwietnia 2014, Strasburg, Parlament Europejski. Tekst w posiadaniu autora pracy.
[741] https://ukrainoznawstwo.uj.edu.pl/aktywnosc-studencka. Strona odwiedzona 21 maja 2020.

Federacja Rosyjska. Swoją przyszłość widzieli u boku Unii Europejskiej, która ze względu na swój potencjał, doświadczenie, środki finansowe, czy rynek pracy była dla nich partnerem nieporównywanie atrakcyjniejszym i skuteczniejszym niż Rosja. Według relacji studentów wejście Ukrainy do Unii Europejskiej przyniosłoby Ukrainie więcej korzyści niż strat[742].

Nie ulega wątpliwości, że Moskwa dążyła by mieć Ukrainę w swojej strefie wpływów. Zarówno Unia Europejska, jak i NATO musiały się liczyć z Rosją, gdyż dysponując mocnymi argumentami politycznymi i ekonomicznymi, jakim jest gaz dla europejskich krajów odgrywała rolę strategicznego partnera handlowego. Od samego początku Niemcy i Francja byli przeciwnikami zapisów o perspektywie ukraińskiego członkostwa w UE, co niewątpliwie wzbudzało negatywne nastroje wśród społeczeństwa ukraińskiego i usytuowało Rosję jako poważnego partnera ukraińskiego na wschodzie, zwłaszcza w oczach elit rządowych i oligarchów[743].

Należy jednak zauważyć, że polityka historyczna Wiktora Juszczenki przyczyniła się do rozwoju świadomości narodowej młodych Ukraińców, stąd zaczęto określać go mianem fundatora współczesnej ukraińskiej tożsamości narodowej. Mimo, że nie zaprowadził wewnętrznych reform w państwie, to zapoczątkował proces kształtowania się ukraińskości w kraju. Odwołał się do pamięci historycznej w kontekście ukraińskiego poczucia wspólnoty narodowej. Podkreślał rolę kozackiej Hetmańszczyzny, wojny o niepodległość Semena Petlury w latach 1919-1920, Hołodomoru, czy nacjonalistycznej OUN. Za jego rządów język ukraiński stał się jedynym językiem urzędowym na Ukrainie. Niemniej prezydentura Juszczenki okazał się słaba i mało wyrazista. Nie zaprowadzono głoszonych reform, co paradoksalnie utorowało w 2010 roku zwycięstwo Wiktorowi Janukowyczowi, którego rządy kilka lat wcześniej doprowadziły do wybuchu „Pomarańczowej Rewolucji"[744].

Mimo, że pierwsza wizyta prezydenta Janukowycza odbyła się do Brukseli to jego działania zmierzały w kierunku prowadzenia polityki wielosektorowości, a dokładniej dwusektorowości, która polegała na równoważeniu wpływów Moskwy i Zachodu, a tym samym czerpaniu korzyści z obu stron. Janukowycz zainteresowany był pomocą

[742] Debata pt. *„Ukraina – co po wyborach?",* Wyższa Szkoła Informatyki Zarządzania Rzeszów, 19 listopada 2012. Relacja ze spotkania w posiadaniu autorki pracy.
[743] Wywiad z A. Kwaśniewskim, *Stosunki polsko-ukraińskie w nowej Europie,*„Stosunki Międzynarodowe", wrzesień 2011.
[744] Ł. Adamski, *Partnerstwo Wschodnie a polska prezydencja: modernizacja jako wyzwanie dla Europy Wschodniej,* „Polski Przegląd Dyplomatyczny" Nr 1, 2011, s. 17-23.

finansową ze strony Międzynarodowego Funduszu Walutowego, natomiast w perspektywie dalszej zadeklarował chęć podpisania umowy stowarzyszeniowej, która obejmowałaby także porozumienie o pogłębionej strefie wolnego handlu i zniesienie obowiązku wizowego dla ukraińskich obywateli. Niemniej polityka Janukowycza stanowiła zwrot w kierunku wschodnim. Podporządkował on swojej władzy wszystkie instytucje państwowe, media oraz sądownictwo, a Partia Regionów konsekwentnie sprzeciwiała się członkostwu Ukrainy w NATO i UE, co okazało się zgodne z interesami Moskwy[745].

W tym okresie Badania Centrum Razumkowa pokazały powolne pogorszenie nastrojów społecznych na Ukrainie: ponad 50% społeczeństwa stwierdziło, że sytuacja w państwie ukraińskim rozwijała się w złym kierunku, natomiast przeciwnego zdania było 26% badanych. Kilka miesięcy wcześniej sondaże wskazywały odmienne tendencje: 41% skrytykowało sytuację na Ukrainie, podczas gdy 32% respondentów zadeklarowało, że nastroje społeczne poprawiają się[746].

Do 2012 roku Ukraina najintensywniej wśród wszystkich krajów Partnerstwa Wschodniego współpracowała z Sojuszem Północnoatlantyckim, jednak same deklaracje ze strony ukraińskiej władzy nie przyniosły postępów w dialogu, przez co Ukraina zrezygnowała z gwarancji bezpieczeństwa jakie daje NATO i zdecydowała się prowadzić współpracę zarówno z Sojuszem, jak i Rosją bez obecności w konkretnych inicjatywach. Nowa ukraińska polityka „pozablokowości" miała na celu przede wszystkim poprawę stosunków z Rosją i osłabienie występujących w społeczeństwie ukraińskim podziałów społeczno-politycznych. Rząd ukraiński prowadził podwójną grę w kwestiach bezpieczeństwa międzynarodowego - z jednej strony deklarowano udział w stworzeniu europejskiego systemu obrony przeciwrakietowej, natomiast z drugiej opowiadano się za systemem, w którym Stany Zjednoczone i NATO współpracowałyby z Rosją[747]. Kijów powrócił do polityki znanej z czasów Leonida Kuczmy oscylowania pomiędzy Wschodem i Zachodem.

„Pomarańczowa Rewolucja" nie przyniosła zmian, gdyż za europejskimi hasłami nie były podejmowane konkretne działania. Polityka Janukowycza oceniana była jako prorosyjska mimo, że Ukraina nie opowiedziała się po żadnej ze stron. Jednak widoczny

[745] S. Matuszak, *Janukowycz balansuje między Brukselą a Moskwą*, „Tydzień na Wschodzie" 10 marca 2010.
[746] P. Wołowski, *Kijów chce, ale się boi*, Nowa Europa Wschodnia, Nr 6 (XIV)/2010, s. 78.
[747] P. Wołowski, *Ukraina a NATO*, Nowa Europa Wschodnia, Nr 1(XXI)/2012, s. 47-55.

był trend w kierunku Moskwy, gdyż podpisano porozumienie o przedłużeniu okresu stacjonowania Floty Czarnomorskiej w zamian za zniżkę cen na gaz oraz zawarto w krótkim czasie liczne ukraińsko-rosyjskie porozumienia w zakresie współpracy w energetyce jądrowej i przemyśle lotniczym. Ponadto na Ukrainie pogłębiała się szara strefa, w której biznes przeplatał się z władzą, a niejasne przepisy prawne i skorumpowany system sądowniczy stanowiły doskonałe środowisko do rozwoju oligarchów, którzy wspierali elity rządzące. Ukraina balansowała między Moskwą z Brukselą. Jednego dnia Kijów apelował o jak najszybsze zakończenie negocjacji umowy stowarzyszeniowej, by następnego zablokować rozmowy i grozić przystąpieniem do unii celnej, gdy państwa europejskie nie spełnią ukraińskich postulatów[748].

W społeczeństwie ukraińskim panowały nastroje mieszane, a obserwowane pogorszenie się standardów demokratycznych jeszcze bardziej się pogłębiało. O ile po wyborach prezydenckich w 2010 roku Partia Regionów cieszyła się 40% poparciem społecznym to na początku 2012 roku odsetek ten zmalał do 15%. Tendencje te wynikały z braku zapowiadanych reform. Ponadto zwiększono wiek emerytalny i wprowadzono liczne podwyżki. Rzeczywisty układ sił wewnątrz ukraińskich oligarchów był trudny do ocenienia, gdyż system polityczny stał się hermetyczny, media były skorumpowane i przekazywały niejasne informacje. Wiktor Janukowycz zbudował w aparacie państwowym swoistą „rodzinę" polityczną, gdzie najważniejsze funkcje w kraju objęli najbliżsi mu ludzie, a reformy społeczne miały na celu tylko poprawę wizerunku i utrzymanie partii przy władzy. W debacie społecznej młode pokolenie Ukraińców domagało się zreformowania niepopularnej ordynacji wyborczej, jednak mimo zmian i wprowadzenia nowego, bardziej demokratycznego systemu sytuacja nie uległa zmianie. Analiza nastrojów społecznych wśród społeczeństwa ukraińskiego w 2012 roku pokazała, że obywatele nie kryli niezadowolenia zarówno politykami rządzącymi, jak i opozycją, która niedawno rządziła. Ludzie zaczęli opowiadać się za nowymi, zwłaszcza młodymi politykami[749].

Badania socjologiczne z 2011 roku wskazały, że notowania prezydenta Janukowycza i Partii Regionów w przeciągu kilku ostatnich lat uległy pogorszeniu. Spadek na wschodzie kraju był intensywniejszy niż na zachodzie. Według badań Donieckiego Centrum Studiów Politycznych tylko 5% mieszkańców regionu uważało, ze

[748] S. Matuszak, *Tańce na linie,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 1(XXI)/2012.
[749] S. Matuszak, *Ukraina,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 1(XXI)/2012, s. 14-16.

prezydent rzeczywiście zajmował się rozwiązywaniem ich problemów, natomiast dane rok wcześniej wskazywały na 21% poparcie. Dla porównania w 2010 roku na Janukowycza w samym Doniecku zagłosowało 90% mieszkańców. W debacie politycznej, zwłaszcza w środowiskach studenckich pojawiały się tezy, że Juszczenko i Tymoszenko być może chcieliby europeizacji państwa ukraińskiego, ale nie potrafili dobrze zarządzać, a Janukowycz mimo, że był człowiekiem radzieckim to okazał się sprawnym kierownikiem. Młodzi Ukraińcy podkreślali, że Janukowyczowi udało się zbudować wizerunek menadżera, mimo że nie szły za tym reformy systemowe i gospodarcze kraju. Witalij Portnikow, ukraiński publicysta, politolog i dziennikarz, pracownik rosyjskiej sekcji Radia Swoboda zauważył, że w tym okresie Zachód udzielił Janukowyczowi kredytu zaufania jeszcze większego niż uczyniła to Rosja. Przywódcy zachodnich państw rozczarowani byli poprzednim prezydentem Wiktorem Juszczenką, który zaprowadził w kraju chaos. Dodatkowo społeczeństwo europejskiej nie wierzyło w populistyczne hasła głoszone przez Julię Tymoszenko. Europa obawiała się wspierania i finansowania jakichkolwiek przedsięwzięć na Ukrainie, co dodatkowo pogłębiało centralizację władzy i szerzącą się korupcję. Jednak wyborcy którzy zaufali Janukowyczowi poczuli się rozczarowani. Nie polepszyła się ich sytuacja materialna, nastąpił wzrost bezrobocia, a poparcie dla rządzących spadło[750]. Portnikow argumentował, że na Ukrainie nie wykształciły się odpowiedzialne elity władzy i w przeciągu kilku najbliższych lat nie było widoków na ich powstanie: *„niestety, pomarańczowi rozmienili politykę na drobne"*[751].

O problemach Ukrainy rozmawiano na licznych konferencjach i seminariach. Podczas jednej z takich debat we Wrocławiu ambasador Jose Manuel PintoTeixeira, szef Delegatury Unii Europejskiej na Ukrainie zapytany o postawy narodowościowe młodych Ukraińców podkreślił, że widać tendencję, gdzie młodzi zaczynają opowiadać się za nowymi politykami. Jego zdaniem młodzi Ukraińcy widzą rozgrywki polityczne na Ukrainie i bliższy im jest kierunek Bruksela niż Moskwa[752].

Warto zwrócić uwagę na sondaże poparcia dla idei integracji europejskiej na Ukrainie z 2011 roku, gdzie 53% społeczeństwa opowiedziało się za zbliżeniem z UE,

[750] W. Portnikow, *Janukowycz: monopol na marną władzę,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 3-4(XVII-XVIII)/2011 s. 17-22.
[751] M. Kacewicz, *Polityka to biznes,* „Newsweek Polska" Nr 7, 2010, s. 59.
[752] Debata polityczna z udziałem szefa Delegatury UE na Ukrainie - Jose Manuela Pinto Teixeiry, Wykład „UE and Ukraine partnership: cooperation or relation?", Instytut Studiów Międzynarodowych, Wrocław 22 lutego 2012. Tekst w posiadaniu autorki pracy.

a przeciwko było 25%. Jednak gdy respondenci musieli wybrać między integracją z UE a współpracą z Rosją to wskaźniki wyglądały inaczej, w zależności od sondażu. Za UE opowiedziało się 14% lub 20%, natomiast za współpracą z WNP 35% lub 50%. Politykę balansowania między Wschodem i Zachodem wybrało 22% respondentów[753].

Zdaniem OlexandraMotsyka, ukraińskiego ambasadora w Warszawie, integracja Ukrainy z NATO i Unią nie była skierowana przeciwko komukolwiek, w tym nie uderzała w interesy Rosji. Jego zdaniem sprawa akcesji Ukrainy nigdy nie wywoływała zastrzeżeń ze strony państwa rosyjskiego a przyszłe członkostwo rozszerzyłoby strefę rozwoju, co było w bezpośrednim interesie Federacji Rosyjskiej[754]. Rozszerzenie Wspólnoty o nowe kraje Europy Wschodniej stanowiło wyzwanie dla Unii oraz dawało nowe możliwości rozwoju zarówno dla Ukrainy, jak i państw europejskich. Niewątpliwie różnica pozostawała w odmiennych tradycjach historycznych związanych z gospodarką rynkową i brak reform wewnętrznych na Ukrainie.

Naród ukraiński był wewnętrznie podzielony, sytuacja życiowa społeczeństwa coraz bardziej się pogarszała. Ukraińcy twierdzili, że nie są sąsiadami Europy tylko stanowią jej część. Europeizacja nie stała się na Ukrainie narodową ideologią. Według badań Instytutu Spraw Publicznych z końca 2010 roku 54% respondentów opowiedziało się, aby Ukraina stała się w przyszłości częścią Unii Europejskiej, jednocześnie 70% uważało, aby weszła w skład unii z Białorusią i Rosją. Z przeprowadzonych badań geopolitycznych wyłonił się swoisty „diagram polityczny" z trzema głównymi opcjami. Opcja zachodnia (15% poparcia) oznaczała zwolenników przyłączenia Ukrainy do Unii Europejskiej, negujących obecność w unii celnej z Białorusią i Rosją. Zwolennicy opcji wschodniej (22% poparcia) opowiadali się za współpracą z Rosją, odrzucając równocześnie nawiązywanie ściślejszych relacji z UE. Natomiast opcja wielosektorowa (33% zwolenników) skupiała zarówno stronników współpracy z Brukselą jak i Moskwą. 30% odsetek stanowili niezdecydowani, czyli osoby, które nie potrafiły sformułować opinii. Biorąc pod uwagę sondaże wśród ukraińskiego społeczeństwa z 2011 roku, w pytaniach o Unię Europejską i politykę zagraniczną Ukrainy wobec integracji europejskiej od jednej piątej do jednej trzecich badanych respondentów odpowiadało „Trudno powiedzieć". Zdaniem obywateli brakowało dyskusji w ukraińskich mediach na

[753] Dane sondażu przeprowadzonego dla Deutsche Welle przez FAK Ukraina, *Rezultaty monitoringowego issledowanija „DW Trend" Ukraina, Rossija, Wtorojawołna,* 2011, s. 20. www.ifak.com.ua Strona odwiedzona 10 listopada 2012.
[754] *Wywiad z J. E. Ambasadorem Ukrainy w Warszawie O. Motsykiem,* „Stosunki Międzynarodowe" listopad 2009.

temat priorytetów polityki zagranicznej Ukrainy i jej członkostwa w NATO i UE. Warto podkreślić, że na Ukrainie trudno było wykonać obiektywne sondaże, najczęściej były one zamawiane i finansowane przez różne instytucje. Wyniki przeprowadzone przez Centrum Razumkowa prezentują się następująco: na pytanie z 2002 roku „Czy Ukraina powinna wstąpić do Unii Europejskiej?" - 65% respondentów odpowiedziało „tak", 13% „nie", a 22% „trudno powiedzieć", pod koniec 2005 roku tendencje uległy zmianie 40% „tak", 36% „nie", 24% „trudno powiedzieć", natomiast dane z grudnia 2008 roku wskazały 45% na „tak", 35% na „nie" i 20% było niezdecydowanych. Widać, że zwolennicy europejskiego kursu przez 7 lat przeważali nad przeciwnikami przybliżenia do Unii Europejskiej, jednak dla przeciętnego Ukraińca opcja wschodnia i zachodnia niekoniecznie się wykluczały, a przez cały czas duży był odsetek niezdecydowanych. Na pytanie „Kim jesteśmy?" Ukraińcy nie byli w stanie wskazać konkretnych odpowiedzi. Najczęściej pojawiały się dwie odpowiedzi - narodem rosyjskim lub ukraińskim. W badaniach Ukraińcy wskazywali na zróżnicowanie regionalnie, zwłaszcza na różniący ich język, a raczej języki, którymi się posługiwali. Niektórzy deklarowali, że rozmawiają na co dzień językiem mieszanym rosyjsko-ukraińskim albo ukraińskim lub rosyjskim. W realiach ukraińskich wybór języka, którym się mówiło automatycznie wskazywał na wybór określonej orientacji geopolitycznej[755].

Leonid Finberg, ukraiński socjolog i publicysta pochodzący z Kijowa zwrócił uwagę, że wraz z rozszerzaniem Unii Europejskiej w 2004 roku politycy z Brukseli nie traktowali Ukrainy jako europejskiego kraju. Finberg uważał, że Ukraina mimo, że nie była członkiem Unii Europejskiej znajdowała się w Europie i europejscy dyplomaci powinni się z tym liczyć. Jego zdaniem wybór mieli tylko sami Ukraińcy: czy chcieli żyć w demokratycznym państwie, które szanowało i przestrzegało praw człowieka, broniło ich interesów, które miało otwarte granice czy też popierali bezprawny, skorumpowany system. Według Finberga integracja z Unią Euroazjatycką doprowadziłaby do rozpadu państwa ukraińskiego, na co obecnie zwłaszcza wśród młodego pokolenia nie było przyzwolenia. Dla nich Ukraina od 1991 roku stanowiła niepodległy, wielonarodowy, wielowyznaniowy, co najmniej dwujęzyczny kraj, który był częścią Europy. Członkostwo, a nawet stowarzyszenie z Unią Europejską oznaczało trudne, nieraz dramatyczne wybory i reformy, ale patrząc na wydarzenia ostatnich lat młodzież była gotowa na poświęcenie w imię europejskich idei, bez ingerencji Rosji. To właśnie

[755] J. Konieczna-Sałamatin, *Ukraina-ucieczka od wyboru…* s. 205-214.

studenci poprzez Internet i wyjazdy poza granice kraju stali się bardziej otwarci na Zachód, wzrosła ich świadomość obywatelska, poczucie własnej wartości i tożsamości. Starsze pokolenie nadal było pod wpływem wartości radzieckich. Negowali znaczenie jednostki, nie znali pojęcia tolerancji, a swoją postawą wspierali propagandę komunistyczną i szowinizm, odrzucając zdobycze kultur narodowych[756].

Zdaniem Pawła Kowala, Unia Europejska prowadziła politykę polegającą na „niezrozumieniu" Ukrainy, a przede wszystkim na nieakceptowaniu jednego podstawowego faktu, że Ukraińcy są częścią Europy, a Ukraina nie należy do Federacji Rosyjskiej. Europa zachodnia patrzyła na wschód kontynentu przez stare mapy z czasów carskich, na których Ukraina była częścią Rosji. Jego zdaniem nie doceniano ukraińskich ambicji bycia samodzielnym narodem. Zdaniem Kowala wystarczyło zrozumieć jedną podstawową zależność – Majdan nie mógł wydarzyć się w Rosji jeśli chodzi o oczekiwanie wolnych wyborów, a to już jest komponent zachodni. Podobna różnica była w pamięci historycznej Ukraińców. Ten kto całe życie mieszkał w Doniecku nigdy nie słyszał od swoich dziadków o wolnych wyborach, gdyż władza radziecka, a wcześniej carska kontrolowały system. Inaczej było z Ukraińcami mieszkającymi w zachodniej części kraju, gdzie spotykało się stwierdzenie: „moja babcia głosowała w normalnych wyborach, miała metrykę Austro-Węgier". Kowal podkreśla, że kluczowym problemem na Ukrainie okazał się niedostatek klasy średniej. Na początku lat 90. XX wieku istniały pewne warunki, aby powstała klasa średnia, gdyby „dobra", które były rozdystrybuowane w wyniku upadku komunizmu zostały inaczej, bardziej sprawiedliwie podzielone, a nie znalazły się w rękach wąskiej elity. Zdaniem Pawła Kowala mocna polityka imperializmu Putina okazywała się skuteczna, a Europa powinna jak najszybciej reagować na działania Moskwy, bez żadnych sentymentów[757].

Andrzej Grzyb, polityk, obserwator wyborów na Ukrainie, podkreślił, że przed państwem ukraińskim stoją poważne wyzwania nie tylko natury politycznej, ale przede wszystkim społecznej. Zwrócił on uwagę, że Ukraińcy cały czas budują swoją tożsamość narodową, a od 1991 roku do głosu dochodzą młodzi ludzie, którzy stają się kreatorami ukraińskiej tożsamości. Dostrzegają oni historyczny podział ziem ukraińskich, znają historię Ukrainy i podkreślają, że więcej „ukraińskości" jest w zachodniej części Ukrainy, gdzie występowała dosyć zgodna koegzystencja różnych narodów. To oni znają język

[756] Rozmowa z L.Finbergiem, *Program pozytywny,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 1(XXXIII)/2014, s. 9-13.
[757] Fragment wywiadu przeprowadzonego z Pawłem Kowalem. Strasburg, Parlament Europejski, 16 kwietnia 2014. Tekst w posiadaniu autora pracy.

angielski, umieją posługiwać się Internetem, są spragnieni wiedzy i otwarci na nowe idee. Według Andrzeja Grzyba młode pokolenie Ukraińców nie definiuje już swojej tożsamości przez pryzmat obywatelstwa, pochodzenia, terytorium, miejsca zamieszkania, wyznania, czy wspólnej tradycji i kultury. Współcześnie następuje redefiniowanie ukraińskiej tożsamości w kierunku geopolitycznych zmian związanych z poszerzaniem struktur europejskich. Grzyb zauważa, że podczas różnych spotkań i seminariów z ukraińskimi studentami nie da się nie zauważyć, że ich postawy są rozdarte wewnętrznie. Z jednej strony szanują swoją „ukraińskość", a z drugiej pragną zachłysnąć się Europą i tym co daje zachodnia demokracja. Zdaniem Grzyba młode pokolenie Ukraińców mieszkających na wschodniej Ukrainie przyznaje się do swojej ukraińskości, ale widoczny jest tam wpływ kultury i języka rosyjskiego. Inaczej wyglądała sytuacja na Krymie, Odessie i na Stepach Akermańskich, gdzie od zawsze widoczny był duży wpływ kultury rosyjskiej. Andrzej Grzyb wspomniał, że będąc kilka razy obserwatorem ukraińskich wyborów na tych ziemiach, rozmawiając z młodymi ludźmi, zauważył charakterystyczne tendencje: *„Ja jestem Ukraińcem, ale kulturowo jestem związany z rosyjskim, bo język rosyjski to dla mnie dorobek kulturowy, który jest wielki, inspirujący, który wpłynął na moje widzenie świata".* Zdaniem Grzyba w Odessie widać i słychać, że jest bardziej prorosyjska. Młodzi ludzie mają poczucie bycia Ukraińcami, ale rosyjskojęzycznymi. Podobnie przedstawiciele intelektualnej Ukrainy podkreślają swój rosyjski charakter. Kształcili się na rosyjskich uczelniach, poznali rosyjską literaturę, wyrośli w kulturze rosyjskiej, nie mieli więc mocnych ukraińskich korzeni, które były inspirowane religią i zwyczajem. Na rosyjskojęzycznym wschodzie widoczna jest słabość społeczeństwa obywatelskiego, które nie przejawia aktywności w życiu politycznym, poza uczestnictwem w wyborach, dając partiom prorosyjskim stabilność i silne poparcie w tej części kraju. Jego zdaniem warto poszukać porównań i zrozumieć Ukraińców ze wschodu, że są różni, gdyż funkcjonowali pod inną presją kulturową. Dodatkowo kwestie modernizacji Ukrainy są ważne dla studentów, osób posiadających wyższe wykształcenie, którzy chcą pluralizmu politycznego, demokratyzacji i wolnego rynku. Andrzej Grzyb argumentuje, że elity polityczne i ludzie żyją jakby w dwóch, innych światach. Jeszcze dwadzieścia lat temu na scenie politycznej dominowały partie komunistycznego konserwatyzmu, z domieszką partii narodowo-demokratycznych,

nacjonalistycznych i biurokratycznych, natomiast z czasem w siłę zaczęły rosnąć grupy oligarchów, którzy dostali się do władzy i zaczęli czerpać z tego korzyści[758].

Istnieje wiele podejść interpretujących kwestię tożsamości narodowej młodego pokolenia Ukraińców, zwłaszcza w okresie ukraińskich rewolucji. Według jednych badaczy, młode pokolenie Ukraińców, widząc, że Ukraina jest w stanie chaosu i przesiąknięta jest korupcją, podejmuje próby zdobycia Karty Polaka i wyjazdu na zagraniczne uczelnie. Liczą oni na perspektywy późniejszego zatrudnienia i lepsze standardy życia w demokratycznej, tolerancyjnej i otwartej Unii Europejskiej. Należy zwrócić uwagę na następującą zależność. Dla nich wyjazd do Polski nie oznacza polonizacji, czy europeizacji, a szukając kontaktu ze swoimi rodakami często pozostają w kulturze z której starali się wydostać. Charakterystyczne jest to, że w nowym środowisku podejmują próby kultywowania własnej tradycji, podtrzymując tym samym ukraińską kulturę. W takim wypadku jak piszą autorzy tomu „Społeczeństwo i kultura Ukrainy. Ćwierćwiecze przemian (1991-2016)" mówimy o okazjonalnej tożsamości etnicznej, która jest koniunkturalna oraz kontekstowa[759].

Inni naukowcy jak Marian Golka, zwracają obecnie uwagę na mniejszą rolę pamięci społecznej (zwanej często pamięcią historyczną). Młodzi ludzie odnoszą się do pamięci społecznej tylko sporadycznie, podczas upamiętniania wydarzeń historycznych lub celebrując wybrane okoliczności. Niektórzy nawet nie utożsamiają się z nią, traktując jak balast lub przeszkodę w nowym środowisku. Zdaniem profesora Golki w skutek demokratycznych przemian ważną rolę w procesach kulturotwórczych zaczyna odgrywać kultura masowa, która powoduje, że wytwory z przeszłości zatracają swój historyczny charakter. Zmianie ulegają treści i przesłania historyczne, a pozostające „ułamki" dotychczasowych form zostają wtórnie zagospodarowane w kulturze popularnej. Ta pamięć społeczna „z odzysku" staje się współczesnym przykładem implementowania przeszłości. Dużą rolę w tym procesie odgrywa też zmiana pokoleniowa, gdzie młode pokolenia bagatelizują, a nawet odrzucają przeszłość i wiedzę o niej[760]. Nie oznacza to całkowitego braku pamięci historycznej, gdyż współcześni politycy i środowiska mediów potrafią doskonale manipulować przywołując wybrane

[758] Fragment wywiadu przeprowadzonego z Andrzejem Grzybem. Strasburg, Parlament Europejski, 17 kwietnia 2014. Tekst w posiadaniu autora pracy.
[759] K. Jędraszczyk, O. Krasiwski, O. Bezludny, R. Czmełyk, B. Durniak, R. Jaciw, W. Kotyhorenko, H. Stroński, J. Uhryn, *Społeczeństwo i kultura Ukrainy. Ćwierćwiecze przemian (1991-2016),* Acta Humanistica Gnesnensia XIV, Gniezno 2016, s. 99.
[760] M. Golka, *Pamięć społeczna i jej implanty,* Warszawa 2009, s.149- 150.

fakty z historii. Mniej jest jednak autentycznych wydarzeń historycznych, a więcej niepamięci, czy substytutów pamięci pod postacią różnorakich jej implantów[761]. Golka przywołuje tu Zbigniewa Herberta, który zafascynowanie współczesną kulturą masową określa mianem narcyzmu cywilizacyjnego, pisząc: „*historia nie jest ulubionym studium młodych ludzi, nie stanowi podniety do działań pragmatycznych osobników w wieku dojrzałym, jest co najwyżej melancholijną pociechą starców*”[762].

Podsumowując, mentalnie Ukraina pozostawała nadal w sowieckim systemie. Nie realizowano wymaganych reform wewnętrznych państwa. Nie można było mówić o wolności mediów, swobodzie zrzeszania się czy przestrzeganiu standardów demokratycznych w wyborach. Politykom ukraińskim brakowało dobrej woli politycznej, by odciąć się od Rosji. Putin okazał się doskonałym strategiem politycznym, równomiernie rozkładając wektory realizowanej polityki. Mimo zbyt małejaktywności władz ukraińskich w kwestii integracji ze strukturami europejskimi i euroatlantyckimi, rosnącymi wpływami Moskwy oraz pogarszającymi się z roku na rok nastrojami społecznymi rodził się na Ukrainie oddolny ruch społeczny, który rozumiał potrzebę zmian.

[761] Tamże, s. 155.
[762] Z. Herbert, *Współczesność historii*, Zeszyty Literackie Nr 2, 2004, s. 8.

4.3. Współczesne narracje na temat ukraińskiej tożsamości narodowej

4.3.1. „Rewolucja Godności" aspektem politycznym tożsamości

Proces tworzenia współczesnej ukraińskiej tożsamości narodowej należy rozpatrywać w kontekście międzynarodowym z uwzględnieniem aktywnych wpływów rosyjskich oraz przenikających wartości europejskich, w tym polskich. Polityka ukraińska od momentu powstania niepodległej Ukrainy miała na celu umacnianie niepodległości i samodzielności państwa, szukając strategii równowagi pomiędzy Zachodem i Rosją. W zależności od tego kto sprawował władzę, Ukraińcy chcieli być w Unii Europejskiej, nie tracąc relacji z Rosją lub woleli posiadać jak najlepsze stosunki z Rosją będąc jednocześnie jak najbliżej struktur unijnych. Podpisanie umowy stowarzyszeniowej z UE w dalszej perspektywie wpływałoby na modernizację i demokratyzację Ukrainy, zapewniając sprawne funkcjonowanie państwa ukraińskiego i zmiany w życiu społecznym. Ponadto dzięki zniesieniu wiz nastąpiłoby zwiększenie kontaktów międzyludzkich, ale brak konkretnych dat w sprawie akcesji przyczynił się do niezadowolenia społecznego[763].

Jak zauważył Radosław Sikorski, polski polityk, dziennikarz, politolog, za kontynuowaniem procesu negocjacyjnego w sprawie podpisania umowy stowarzyszeniowej z Ukrainą przemawiały dwie kwestie – ekonomiczne wskaźniki i demokratyczna transformacja. Już od lat 90 tych XX wieku i rozpadu ZSRR Zachód obiecał narodom wschodnim pomoc w transformacji. Ukraina podejmując walkę upominała się o pomoc dla siebie. Zdaniem Sikorskiego, Polska jako pozytywny wzór przemian ustrojowych po 1989 roku powinna odgrywać priorytetową rolę w promowaniu europejskich wartości i społecznych przemian[764].

Głos ten podzielał Aleksander Kwaśniewski, który twierdził, że konieczne są kolejne impulsy i pomysły jeżeli chodzi o Partnerstwo Wschodnie. Kwaśniewski zwrócił uwagę, że kiedyś pewien dziennikarz rosyjski tłumaczył mu, że Rosjanom od początku trudno było zaakceptować dwie rzeczy - odrębność Krymu, który uważali za „swój" i sam fakt, że Dynamo Kijów najbardziej lubiany przez radzieckich kibiców zespół piłkarski stał się drużyną zagraniczną. Według Kwaśniewskiego zmiana mentalności wśród społeczeństwa zarówno rosyjskiego, jak i ukraińskiego nie była prosta. Wiele procesów wymagało czasu. Polityka wschodnia rozgrywała się nie tylko na wschodzie,

[763] S. Matuszak, *Tańce na linie,* Nowa Europa Wschodnia. Nr 1, (XXI)/2012, s. 40-46.
[764] R. Sikorski, *Spurring on the European Project,* New Eastern Europe, No 4 (IX)/2013, s.12-15.

ale potrzebowała profesjonalizmu i aktywności również w Brukseli. Kwaśniewski podkreślał, że fenomenem było to, że w XXI wieku nie dało się już po cichu rozpędzić demonstrujących przeciwko reżimowi obywateli. Ukraińscy studenci wychodząc na barykady pokazali światu, że w Europie jest jeszcze niepodległe państwo ukraińskie[765].

Unia Europejska musiała określić priorytety na Wschodzie - wybrać między stabilizacją, demokracją, przynależnością do zachodniej rodziny, czy pozwolić na rosnące wpływy Rosji. Wprawdzie powołano w Partnerstwie Wschodnim wielostronny wymiar współpracy, który miał wypracować wzajemną dyskusję o możliwych obszarach współdziałania, gdzie bardziej zaawansowane kraje dawałyby przykład mniej rozwiniętym, jednak zamysły te pozostawały tylko na papierze[766].

Komisarz ds. rozszerzenia i polityki sąsiedztwa Stefan Fule wielokrotnie podkreślał, że chciałby dać Ukrainie możliwości i instrumenty działania, które doprowadziłyby do jak najszybszego podpisania umowy stowarzyszeniowej, ale Ukraińcy musieliby podjąć trud reform, nie tylko przyjąć nowe ustawodawstwo, ale je wdrożyć i przestrzegać[767].

Według badań Ośrodka Studiów Wschodnich dotyczących rankingów indeksu transformacji oceniających stan demokracji i bezpieczeństwa regionalnego, Ukraina pozostawała negatywnym przykładem. Po okresie wzrostu wolności politycznych z czasów „Pomarańczowej Rewolucji" sytuacja po 2010 roku uległa znacznemu pogorszeniu. Z perspektywy ukraińskiego społeczeństwa założenia Europejskiej Polityki Sąsiedztwa były niezrozumiałe, gdyż dla społeczeństwa ukraińskiego liczyła się przede wszystkim liberalizacja wizowa[768]. Dla starszego pokolenia Ukraińców atrakcyjność Unii Europejskiej nie łączyła się z modelem zarządzania administracją państwową, demokratyzacją systemu władzy, tylko chodziło im bardziej o środki finansowe i potencjał dla rozwoju rynku pracy. Młodzi z kolei widzieli w Unii Europejskiej możliwości zmian i szanse na lepszą przyszłość[769].

---

[765] Wywiad z A. Kwaśniewskim, w latach 1991-1995 Prezydentem RP, który w 2004 roku podjął się mediacji podczas kryzysu politycznego na Ukrainie oraz zajmował się razem z Coxem negocjowaniem warunków umowy stowarzyszeniowej UE-Ukraina. M. Nocuń, K. Burnetko, *Nie stać nas na rusofobię,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 3-4 2011 (XVII-XVIII), s. 83-95.

[766] P. Świeboda, *Partnerstwo Wschodnie umarło, niech żyje Partnerstwo Wschodnie!,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 2 (XVI)/2011, s. 197-202.

[767] Wypowiedz S. Fule, Komisarza ds. rozszerzenia i polityki sąsiedztwa na posiedzeniu Delegacji Euronest PE, Bruksela 28 maja 2013, tekst w posiadaniu autora pracy.

[768] R. Sadowski, *Partnerstwo w czasach kryzysu,* Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2013, s. 16-25.

[769] Tamże, s. 47-51.

Jak zauważył profesor Lucan Way istnienie alternatywnych wzorców narodowej i cywilizacyjnej tożsamości Wschodu i Zachodu osłabiło centralną kontrolę władzy na Ukrainie oraz doprowadziło do mobilizacji społeczeństwa przeciwko rządzącym. Spowodowało to wykształcenie ponadregionalnych wizji narodowej tożsamości Ukrainy, co dało się zaobserwować w postawach młodych Ukraińców podczas „Pomarańczowej Rewolucji"[770].

O Ukrainie w europejskich mediach zrobiło się głośno w 2011 roku w związku z procesem Julii Tymoszenko o przekroczenie uprawnień podczas podpisywania kontraktów gazowych z Rosją. Aresztowanie byłej premier Ukrainy wywołało pikiety w europejskich stolicach. Bez odzewu nie pozostali europejscy obywatele i ukraińscy studenci, którzy uczyli się w państwach unijnych, zwłaszcza w Polsce[771]. Pojawiały się pytania o racjonalne wyjaśnienie dlaczego władze ukraińskie zamknęły Julię Tymoszenko w kolonii karnej i pytania o wiarygodność samej Ukrainy jako partnera do rozmów o stowarzyszeniu z Unią Europejską. Na Ukrainie zaczęła kształtować się swoista ambiwalencja, gdzie ukraińska opozycja, gromadząca głównie młodych ludzi wzywała zachodnie państwa do bojkotowania rządu w Kijowie.

Pomimo licznych dyplomatycznych misji na Ukrainę Pata Coxa, byłego Przewodniczącego Parlamentu Europejskiego i Aleksandra Kwaśniewskiego, byłego polskiego prezydenta, które podnosiły rangę unijnej dyplomacji i były pozytywnie odbierane w opinii publicznej nie udało się szybko uwolnić z więzienia Julię Tymoszenko i nie doszło do parafowania umowy stowarzyszeniowej[772].

Paweł Kowal zapytany o współczesne rozumienie pojęcia tożsamości narodowej społeczeństwa ukraińskiego nawiązał do postawy prezydentów Ukrainy. Zwrócił on uwagę na charakterystyczny diagram, podkreślając, że wszyscy prezydenci pochodzili ze wschodniej części kraju, mieli mentalność polityków postsowieckich, a obejmując urząd prezydenta stawali się „zachodni". Ich sposób działania była taki sam - w kolejnych wyborach tworzyli swoje mateczniki w różnych częściach kraju, nie patrząc na dobro wspólne. Wystarczy wspomnieć Kuczmę, który pokonał Krawczuka idąc ze wschodu, aby zwyciężyć dzięki elektoratowi zachodniej części kraju. Podobną drogę przebył Juszczenko, który pochodził z północno-wschodniej części państwa. Zdaniem

[770] L. A. Way, *Authoritarian State Building and the Sources of Regime Competitiveness in the Fourth Wave. The case of Belarus,* Moldova, Russia, and Ukraine, "World Politics" 2005, Vol. 57, No 2, 255-257.
[771] S. Matuszak, *Ukraina,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 5 (XIX)/2011, s. 15-17.
[772] A. Turkowski, *Ukraina na rozdrożu. Znowu,*„Perspektywy Europejskie" Nr 6/7, 2012, s. 21-22.

Kowala wraz z nowymi politykami szła ukrainizacja Ukrainy, rodziło się społeczeństwo obywatelskie i świadomy swoich żądań elektorat. Za rządów Juszczenki wzmacniano język ukraiński, natomiast sama Tymoszenko, premier Mykoła Azarow czy polityk opozycji Witalij Kliczko, doceniając ukraińskość uczyli się mówić biegle po ukraińsku. Ukraina nie była w Europie jakimś konceptem politycznym, a Ukraińcy zdawali sobie sprawę i podkreślali to, że geograficznie należą do Europy. Należy jednak zauważyć, że zachodnia Ukraina, która bardziej wydawała się proeuropejska stała się zarazem bardziej nacjonalistyczna. W zachodniej Ukrainie działało Ogólnoukraińskie Zjednoczenie „Swoboda" na czele z Ołehem Tiahnybokiem, głosząc nacjonalistyczne poglądy, mimo że w swych deklaracjach członkowie organizacji pozostawali proeuropejscy. Paweł Kowal podkreślił, że świat zachodni patrzył na ukraiński nacjonalizm przede wszystkim poprzez mordy wołyńskie, nie zauważając, że od 1991 roku, a więc od uzyskania przez Ukrainę niepodległości kraj był w stanie transformacji społecznej. Jego zdaniem niebezpieczeństwem było to, że nacjonalizm ukraiński stał się drogą i sposobem do dochodzenia do własnego państwa, kształtowania ukraińskiej tożsamości narodowej. Według Kowala w pierwszej dekadzie XXI wieku organizacje nacjonalistyczne miały stałe poparcie wśród społeczeństwa na poziomie około 5%. Ukraińcy nie patrzyli na ideologię OUN-UPA jako na program polityczny, mimo że z dumą odnosili się do jego przywódców (np. Stepana Bandery), tylko rozumieli nacjonalizm w kontekście ruchu patriotycznego. Paweł Kowal porównał tą sytuację do najbardziej patriotycznej pieśni kościelnej w Polsce „Boże coś Polskę", która została napisana na cześć cara, ale z czasem przez kontekst społeczno-polityczny zmieniła swoje nacechowanie. Na Ukrainie stało się podobnie - młodzi ludzie chętnie przejęli ideologię nacjonalistyczną, budując na niej swój patriotyzm, ale już bez elementu szowinizmu, antypolskości czy antysemickości[773].

Za rządów Wiktora Janukowycza w przeprowadzonym przez Freedom House raporcie zmieniono status Ukrainy z kraju „wolnego" na „częściowo wolny". Proces zbliżenia Ukrainy do Unii Europejskiej napotkał kolejne przeszkody – brak woli do przeprowadzenia reform, chęć utrzymania status quo sprawowania władzy i sądownictwa, propozycje rosyjskie zawiązania unii celnej, mniejsze zainteresowanie społeczeństwa ukraińskiego integracją europejską. Patrząc na sondaże z grudnia 2009 roku tylko 51% osób zagłosowałoby za przystąpieniem Ukrainy do Unii Europejskiej,

[773] Wywiad przeprowadzony z Pawłem Kowalem.Strasburg, Parlament Europejski, 16 kwietnia 2014. Tekst w posiadaniu autora pracy.

natomiast kilka lat wcześniej w 2007 roku odsetek ten wynosił 64%. Zdaniem Iryny Sołonenko, dyrektora Programu Europejskiego Międzynarodowej Fundacji „Odrodzenie" na Ukrainie, Bruksela powinna zwiększać pomoc finansową dla organizacji pozarządowych w ramach unijnej pomocy zagranicznej, a także uruchomić nowe programy celem rozbudowy społeczeństwa obywatelskiego[774]. Jak zauważyła Wiktoria Czyrwa, ukraińska dziennikarka i publicystka wystarczyło obudzić w Ukraińcach poczucie tożsamości narodowej i poszanowanie własnego kraju, aby mieć szacunek i poważanie na Zachodzie[775].

Serhij Leszczenko, dziennikarz „Ukraińskiej Prawdy" zauważył, że na Ukrainie wszystko odbywało się w ramach prawnych ustanowionych przez władze. „Być albo nie być" w ukraińskiej polityce równało się lojalności wobec władzy.

Jak pisze Piotr Pogorzelski, korespondent Polskiego Radia w Kijowie, na Ukrainie ustalił się wulgarny system oligarchiczny: *„biznes to władza, a polityka w takim schemacie przestała mieć znaczenie".* Politycy stali się dodatkiem, który budował fasadę pozwalającą oceniać Ukrainę jako kraj mniej więcej demokratyczny i patrzący w stronę Europy[776].

Kijów w swoich działaniach zbliżał się jednak do Moskwy. Jak zaznaczył ukraiński dziennikarz, Wachtang Kipiani władze uczyniły z polityki, religii, rządowych organizacji społecznych jednorodne środowisko, podczas gdy wartości demokratyczne pozostawały w sferze postulatów[777].

Ukraińcy widzieli, że państwo nie jest w stanie zapewnić bezpieczeństwa i stabilności. Według przeprowadzonych w 2013 roku sondaży, co czwarty Ukrainiec był gotowy do wyjścia na ulicę, przede wszystkim w przypadku znacznego pogorszenia warunków życia, zaległości w wypłacie pensji czy podwyżek cen. W porównaniu z rokiem 2012 spadła liczba tych, którzy na pewno nie wzięliby udziału w protestach z 51% do 36%. Potwierdza to zatem fakt, że coraz więcej Ukraińców sfrustrowanych było ówczesną sytuacją społeczną i ekonomiczną. Dodatkowo w coraz gorszej sytuacji był mały i średni biznes, a rządzący oligarchowie w obawie o swój byt zaczęli niszczyć klasę średnią[778].

[774] I.Sołonenko, *Ukraina liczy na Polskę,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 2 (XVI)/2011, s.155-162.
[775] W. Czyrwa, *My, ukraińskie dzikusy,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 5 (XIX)/2011, s. 74-80.
[776] P. Pogorzelski, *Korporacja Ukraina,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 2/(XVI) 2011, s. 69-75.
[777] P. Pogorzelski, *Janukowycz bierze wszystko,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 5 (XIII)/2010, s. 65-75.
[778] P. Pogorzelski, *Bezsilność siły,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 1 (XXXIII)/2014, s. 54-55.

Jednocześnie zaczęły rosnąć wpływy rosyjskie na Ukrainie. Dla Rosjan stowarzyszenie Kijowa z Brukselą oznaczałoby zdradę, a integracja Rosji i Ukrainy stanowiła podstawę wszystkich planów stworzenia rosyjskiej wersji Unii Europejskiej. Według sondaży z 2013 roku 41% Ukraińców chciało integracji z Europą, natomiast 31% opowiadało się za sojuszem z Rosją[779]. Wyniki te pokazały, że tradycyjny podział na europejski zachód Ukrainy i prorosyjski wschód stale się utwierdzał.

Wzrost niezadowolenia społecznego i pokojowe demonstracje studentów, głoszące hasła integracji z UE, które zostały rozpędzone przez ukraińskie władze spowodowały, że Kijów pod koniec 2013 roku ponownie stał się miejscem protestów i wystąpień społecznych. Centralizacja władzy w rękach Janukowycza, a przede wszystkim odwołanie przez rząd Azarowa podpisania Porozumienia o Integracji Europejskiej przyczyniły się do krwawych zamieszek w stolicy zwanych „Rewolucją Godności" lub Euromajdanem. Społeczeństwo ukraińskie, głównie studenci i młodzież, podjęło walkę o europejski model rozwoju, którego celem stała się integracja europejska. Wśród głównych czynników, które doprowadziły do rewolucji wymienić można: trudną sytuację społeczno-ekonomiczną, stopniowy spadek poziomu demokracji, niski poziom zaufania obywateli do instytucji publicznych, rezygnację Janukowycza z podpisania umowy stowarzyszeniowej z UE, autorytarny styl prowadzenia polityki przez władze w Kijowie, czy naciski ze strony Rosji.

Charakter Majdanu skomentował polski historyk literatury i antropolog kultury, Andrzej Mencwel następująco: „*oto lud, plebs, trzeci stan wystąpił przeciw władzy w imię swego obywatelstwa. Władza ta ma pozorną legitymacjędemokratyczną, lecz naprawdę jest uzurpatorską oligarchią (...). Demos z kolei, a podkreślamjego wielkomiejski charakter, gdyż zmienia to tradycyjny obraz Ukrainy, dowodzi wszelkimi, zasadniczo pokojowymi środkami, że restytuuje swoją obywatelskość, to znaczy państwową sprawczośći nie zamierza jej już tak utracić, jak stało się to po rewolucji pomarańczowej*"[780]. Istotą Majdanu okazała się odbudowa wspólnoty, która otrzymała legitymizację z woli narodu. To odrodzenie pojęcia obywatelskości, tożsamości i redefiniowanie kategorii narodu.

Według badań Fundacji „Demokratyczne Inicjatywy im. Ilka Kuczeriwa" oraz Kijowskiego Międzynarodowego Instytutu Socjologii Centrum im. Razumkowa

[779] M. Kacewicz, *Przeciąganie Ukrainy,* „Newsweek Polska" 14 października 2014, s. 62.
[780] A. Mencwel, *W stronę nowej Ukrainy,* „Przegląd Polityczny" Nr 123, 2014, s. 30.

z grudnia 2013 roku wśród najważniejszych powodów powstania Majdanu było: rozpędzenie protestujących studentów i represje (70% badanych), antyunijna polityka Wiktora Janukowycza (50%), chęć zmian na Ukrainie (50%), powołanie nowej władzy (39%), działalność opozycji wzywająca do wystąpień (5%)[781].

„Rewolucja Godności"[782] była pierwszą ukraińską rewolucją, gdzie na ulicach stolicy polała się krew. Najpopularniejsze hasło Majdanu „Heroji Ne wmyrajut'" („Bohaterowie nie umierają") nie straciło na znaczeniu po zakończeniu protestów w stolicy tylko powędrowało na wschód Ukrainy, tym samym zwiększając liczbę „bohaterów którzy nie umierają", tylko poświęcają życie dla innych. Należy zauważyć, że uczestnicy Euromajdanu opierali swoją tożsamość na wspólnych ideach, wytworzonych symbolach, które odzwierciedlały system wartości opozycyjny wobec aparatu państwowego. „Rewolucja Godności" stała się rewolucją o ukraińskość. Pojawiły się hasła powrotu do korzeni, tradycji narodowych, sztuki, motywów ludowych, pieśni i literatury ludowej. Ofiary rewolucji, bohaterów poległych na Majdanie zaczęto nazywać „Niebiańską Sotnią", jednak z czasem spopularyzowała się nazwa „Niebiańska Gwardia" lub „Niebiański Pułk", co oznaczało ideę stworzoną przez wspólnotę obywatelską na potrzeby redefiniowania polityki historycznej państwa, które znajdowało się w procesie zmian[783].

Warto zauważyć, że w literaturze przedmiotu powstanie nazwy „Rewolucja Godności" przypisuje się środowisku dziennikarzy oraz protestującej młodzieży, którzy wystąpili w obronie wartości demokratycznych. Badacze wskazują na widoczną zależność – wzrostowi zainteresowania demokracją wśród ukraińskiego społeczeństwa towarzyszył wzrost zwolenników zasad demokracji. Protestujący na Euromajdanie to głównie osoby z Kijowa (50%) oraz mieszkańcy obwodów zachodniej i środkowej Ukrainy (50%). Dane pokazują, że 92% uczestników wydarzeń na Majdanie z własnej woli podjęło akcje protestacyjne, co świadczy o oddolnym ruchu społecznym i wysokim poziomie świadomości obywatelskiej. Średni wiek demonstrantów to 36 lat (38% to

[781] Sondaż ogólnonarodowy Fundacji „Demokratyczne Inicjatywy im. Ilka Kuczeriwa" i Kijowskiego Międzynarodowego Instytutu Socjologii Centrum im. Razumkowa przeprowadzony w grudniu 2013 roku. Zob. strona internetowa fundacji „Demokratyczne Inicjatywy", http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/protestni-nastroi-v-uukraini.html, z 20 lutego 2015.
[782] Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнароднеправо (monografia zbiorowa), К.І.С., Київ 2014.
[783] O. Solarz, *„Nadprzyrodzone" w redefiniowaniu tożsamości Ukraińców po rewolucji godności*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne" PWSW Przemyśl, t. 19, 2019.

młodzież i studenci w wieku 15-29 lat, 49% osoby pomiędzy 3-54 lat, a 13% osoby powyżej 55 roku)[784].

„Rewolucja Godności" przyczyniła się do przedterminowych wyborów prezydenckich i parlamentarnych. Kształtujące się społeczeństwo obywatelskie doprowadziło do wymiany władzy, ustąpienia skorumpowanych polityków i wyboru nowego prezydenta, nowego parlamentu i nowego rządu. Z jednej strony ukraińskie rewolucje spowodowały złożone procesy społeczno-polityczne, gdzie skonsolidowany naród polityczny wpłynął na dokonanie alternacji władzy, a z drugiej przyniosły wzrost zaufania społecznego do organizacji społecznych, wolontariatu, ruchów patriotycznych, które zaczęły odgrywać priorytetową rolę w dynamice zmian społecznych i odbudowie państwa. Zmiany zaszły również w świadomości Ukraińców, gdzie innego znaczenia nabrały pojęcia „bratnie narody", czy „bracia prawosławni", zwłaszcza w kontekście relacji z Rosjanami. Wśród ukraińskiego społeczeństwa wzrosło zainteresowanie wartościami kultury zachodniej i zasadami demokracji[785].

Należy zauważyć, że ukraińskie rewolucje przyczyniły się do wzrostu znaczenia języka ukraińskiego, mimo że był on jedynym językiem urzędowym na poziomie centralnym. Przed „Rewolucją Godności" 40% obywateli Ukrainy deklarowało język rosyjski jako ojczysty, natomiast w marcu 2014 wskaźnik ten zmalał do 20%. Podobne dane procentowe wyglądały w stosunku do mieszkańców Ukrainy, którzy deklarowali używanie języka rosyjskiego w gospodarstwach domowych. Nastąpiło umocnienie wspólnej, ukraińskiej tożsamości narodowej, także wśród tych osób, które miały pochodzenie rosyjskie lub wychowały się w zrusyfikowanych rodzinach. Młode pokolenie Ukraińców zaczęło dostrzegać wartość i znaczenie świadomości narodowej. Teraz tożsamość nabrała cech obywatelskości, wielokulturowości i zróżnicowania regionalnego. Ukraińcy pokazali, że są odrębnym narodem dążącym do NATO i UE[786]. „Rewolucja Godności" trwała od listopada 2013 roku do lutego 2014, ale dla wielu socjologów i obserwatorów życia publicznego zakończyła się dopiero w 2017 roku wraz z zawarciem układu stowarzyszeniowego między UE a Ukrainą.

[784] Sondaż ogólnonarodowy Fundacji „Demokratyczne Inicjatywy. http://dif.org. ua/ua/publications/press-relizy/protestni-nastroi-v-uukraini.htm, inf. z 20 lutego 2015.
[785] Zob. W. Kłymonczuk, *Ukraina w poszukiwaniu wolności – od Rewolucji Godności do wyborów parlamentarnych w 2014 roku*, „Wschód Europy" 1(2)/2015.
[786] Rozmowa M. Jędrysik z Adamem Balcerem, dyrektorem programowym Kolegium Europy Wschodniej, *Dzień dobry, jesteśmy z Ukrainy. Tożsamość ukraińska to kluczowa kwestia tej wojny*, 10 kwietnia 2022. Zob. https://oko.press/jak-ukrainska-tozsamosc-pozwala-bronic-sie-przed-rosja/ Strona odwiedzona 12 maja 2022.

Należy odnotować, że rok 2014 przyniósł katastrofalną sytuację społeczno-gospodarczą Ukrainy, co było efektem wieloletnich zaniedbań, panującej korupcji i pogłębiającego się rozwarstwienia społecznego. Arsenij Jaceniuk, premier Ukrainy powiedział: *„Naszym celem są realne reformy. I niech nikt nie mówi, że są to żądania Międzynarodowego Funduszu Walutowego, to są żądania czasu! Musimy to zrobić, aby uniknąć bankructwa kraju".* Putin wskazywał na Unię Europejską jako autora ukraińskiego upadku, argumentując, że *„kryzys ukraińskiej gospodarki w dużej mierze spowodowany jest brakiem równowagi w handlu z krajami Unii Europejskiej".* Zbigniew Brzeziński w wywiadzie dla „Financial Times" stwierdził: *„Europejczycy byliby bardziej skłonni do podjęcia wspólnego wysiłku, gdyby dziesięciu największych ukraińskich oligarchów - głównych beneficjentów szokującej i powszechnej w tym kraju korupcji zostało przekonanych do wsparcia jego finansowej rekonwalescencji miliardem dolarów każdy. Społeczeństwo na pewno przyjęłoby taki ich wkład z zadowoleniem"*[787].

Złą sytuację wewnętrzną na Ukrainie wykorzystała Rosja, która głosząc hasła stworzenia jednej wspólnoty narodu rosyjskiego dążyła do przejęcia Krymu. Moskwa nieoficjalnie wspierała i patronowała działalności separatystów na półwyspie krymskim, utrzymując tam kontyngent własnej służby cywilnej oraz wywiadu wojskowego. Napięcia między państwami podsycały spory etniczne. Według danych przekazanych przez Państwowy Komitet Statystyki Ukrainy z 2002 roku Autonomiczną Republikę Krymu zamieszkiwało 2,5 miliona osób, 64% ludności utożsamiało się z kulturą i tradycją rosyjską, 23% uważało się za Ukraińców, a 10-13% reprezentowało naród tatarski[788]. Wśród ludności Ukrainy wschodniej, południowej i na Krymie przeważał język rosyjski, a różnica pomiędzy nazwami „Rosjanin" i „Russkij" była znikoma[789]. Dodatkowo wśród samych Ukraińców mieszkający na Krymie występował wysoki czynnik świadomościowej przynależności do rosyjskiej tradycji kulturowej. Co czwarty mieszkaniec Krymu utożsamiał się ze spuścizną radziecką, a terminem „Ukrainorusy" określano zwykle warstwy społeczne nazywane „ludźmi sowieckimi"[790]. Rosyjsko-języczna części ludności półwyspu krymskiego niezadowolona była z polityki społecznej

[787] G. Kaliszuk, *Gorączka na Ukrainie, katar w regionie*, Nowa Europa Wschodnia, Nr 3-4 (XXXV)/2014, s. 23-27.

[788] http://web.archive.org/web/20100129161655/http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/language Strona odwiedzona 4 czerwca 2022.

[789] A. de Lazari, *Rosyjskie postrzeganie świata* (w:) *Wprowadzenie do Studiów Wschodnioeuropejskich, t. 3. Rosja*, red. Mironowicz A., Lublin 2013, s. 187.

[790] M. Szumiło, *„Pomarańczowa rewolucja" na Ukrainie w kontekście historyczno-kulturowym*, „Konteksty Społeczne", t. 1, Nr 1, 2013, s. 36.

władzy w Kijowie oraz szerzącej się korupcji, zwłaszcza w stolicy i na wschodniej Ukrainie. „Russkije" nie chcieli być mniejszością narodową na Ukrainie. Zależność tą dostrzegali ukraińscy badacze, między innymi Jarosław Hrycak, który na początku 2014 roku mówił o narodziach nowej Ukrainy „Ukrainy kijowskiej", bez dychotomii na wschodnią i zachodnią[791].

Ekspansja rosyjska na Krym zakończyła się zwycięstwem Moskwy, blokując wszelkie połączenia z resztą Ukrainy. Mimo że Rosjanie de facto zajęli Krym, nie mogli ogłosić okupacyjnego reżimu wojskowego, ponieważ prawo międzynarodowe zabraniało tego władzy okupacyjnej. W sprawie przyłączenia Krymu do Federacji Rosyjskiej zdecydowano się przeprowadzić przyśpieszone referendum, które nie zostało uznane przez większość krajów i przez żadną organizację międzynarodową. Frekwencja w referendum wyniosła 81,36%, z czego 96,77% zagłosowało za oddzieleniem półwyspu od Ukrainy i jego przyłączeniem do Rosji. Zdecydowana większość rdzennych mieszkańców Krymu narodowości tatarskiej, mimo kuszących propozycji stanowisk politycznych zbojkotowała głosowanie i odrzuciła oficjalne wyniki. Według Mustafy Dżemilewa, lidera Tatarów Krymskich 99% ludności tatarskiej nie uczestniczyło w głosowaniu. Podobnie postąpili etniczni Ukraińcy, którzy albo wcale nie głosowali, albo głosowali przeciwko[792].

Wydarzenia potoczyły się błyskawicznie. Krym ogłosił niepodległość. W Moskwie został podpisany traktat o włączeniu Krymu i Sewastopola do Rosji, a wszyscy obywatele Ukrainy tam mieszkający zostali uznani za obywateli Rosji. Ukraina straciła 3% terytorium z 5% ludności. Aneksja Krymu wywołała ostry sprzeciw Kijowa. Władze Ukrainy oficjalnie ogłosiły, że ziemie ukraińskie stały się przedmiotem agresji z zewnątrz, a Krym i Sewastopol uznano jako terytorium okupowane przez Rosję. Działania te przyczyniły się do natężenia konfliktu na wschodzie Ukrainy, zwłaszcza w regionie Doniecka i Ługańska.

Zdaniem ukraińskich naukowców, profesora Jurij Makaro, politologa i historyka z Uniwersytetu Narodowego im. J. Fedkowycza w Czorniowcach oraz docent Ludmily Novoskoltsevoj z Uniwersytetu Narodowego im. Tarasa Szewczenki w Ługańsku rosyjska interwencja w wewnętrzne sprawy Ukrainy to powielanie znanych z historii szablonów propagujących rosyjską doktrynę geopolityczną – russkij mir, celem

[791] T. Horbowski, P. Kosiewski, *Ukraina to codzienne doświadczenie,* „Znak" Nr 705, 2014, s. 60-61.
[792] https://www.rp.pl/artykul/1094422-Krym-odchodzi-do-Rosji.html Strona odwiedzona 7 czerwca 2022.

odbudowy Rosji w granicach ZSSR. Działania Moskwy wpisywały się w rosyjski projekt - koncepcję przestrzeni cywilizacyjnej opierającej się na trzech podstawowych filarach: prawosławiu, kulturze rosyjskiej (opartej o język rosyjski) i dyktaturze, rozumianej jako wspólna pamięć dziejowa i wspólna wizja rozwoju społecznego. W ciągu kilku ostatnich lat koncepcja ta przybrała formę bezpośredniej agresji wojskowej na Ukrainę pod hasłami obrony ludności rosyjskiej i rosyjskojęzycznej. Ich zdaniem Rosja prowadziła na Ukrainie wojnę hybrydową zgodnie z doktryną Walerija Gierasimowa, byłego szefa sztabu rosyjskich sił zbrojnych, według której zanika różnica między wojną a pokojem, gdzie wojny nie trzeba było wypowiadać i toczyć według ustalonych prawideł. Rosyjska armia hybrydowa została stworzona do realizacji zadań taktycznych na kierunku ukraińskim i kaukaskim. Jej celem miało być blokowanie przyłączenia Ukrainy do NATO i UE, tak aby włączyć ją do Euroazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej. Zdaniem Makaro i Novoskoltsevoj, konflikt polityczny przyniósł wyraźny podział ukraińskiego społeczeństwa według rosyjskiej nomenklatury na Ukraińców i Małorusów, gdzie odsetek tych drugich był zauważalny, mniej na zachodniej Ukrainie, bardziej na wschodzie kraju. Według ukraińskich badaczy, takie rozdarcie społeczeństwa ukraińskiego dawało Rosji atut w grze o Ukrainę. Sytuację podsycał fakt, że w społeczeństwie ukraińskim panowało przekonanie, że tradycyjny obraz Rosji to państwo nie będące wrogiem Ukrainy[793].

„Rewolucja Godności", aneksja Krymu i atak Rosjan na Ukrainę wschodnią wzmocniły w Rosji kryzys tożsamościowy i pokazały chaos w polityce aksjologicznej państwa. Tym bezprawnym działaniom wojennym rosyjskie władze próbowały nadać pozory legitymizacji odwołując się do symboli i argumentów nawiązujących do tradycji carskiej, jak i czasów komunizmu. Przekaz medialny mówił, że Rosjanie uznawali napaść na Ukrainę jako nowoczesną rosyjską krucjatę, zmierzającą do odbicia kolebki rosyjskiej państwowości. Rosyjska kampania propagandowa obwołała Putina jednoczycielem ziem rosyjskich. Jednak jak zauważył Sławomir Dębski, analityk, historyk, dyrektor Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych aneksja Krymu przez Republikę Rosyjską wplątała Rosjan w sieć tożsamościowych sprzeczności między Ukraińcami i Rosjanami. W tym kontekście współczesna dyskusja na temat tożsamości narodowej stanowi dla Rosjan przejaw wewnętrznego rozbicia społecznego, do czego przyczyniła się przede wszystkim

[793] Y. Makar, L. Novoskoltseva, *Rosyjska wizja Ukrainy i Ukraińców przejawem wojny hybrydowej,* „AntePortas – Studia nad Bezpieczeństwem" Nr 2(12), 2018, s. 185-195.

polityka władzy i gloryfikowanie czasów sowieckich, zwłaszcza w polityce międzynarodowej[794].

Kyryło Hałuszko, przewodniczący Ukraińskiego Towarzystwa Naukowo-Humanistycznego, dostrzegał współczesną tożsamość ukraińską, nie tylko w kontekście językowym, ale podkreślał on wymiar kolektywnego doświadczenia historycznego w różnicach między zachodnią a centralną (wschodnią) tożsamością. Zachodnia Ukraina była w ZSRR o 20 lat krócej niż Wschodnia, a opór przeciwko radzieckiemu reżimowi trwał tu do początku lat 50 tych XX wieku. Dla zachodniej Ukrainy sprzeciw przeciwko interwencji Rosji to teraźniejszość, natomiast na wschodzie agresja Rosji rozumiana była jako obrona konieczna. Hasła nacjonalistyczne silniej brzmiały na zachodniej Ukrainie, wśród ludności etnicznie ukraińskiej, zarówno na wsiach, jak i w miastach. W centrum i na wschodzie sytuacja wyglądała podobnie, jednak poglądy nacjonalistyczne były widoczne na poziomie zbiorowych stereotypów. Hałuszko zauważył, że przesłankami ukraińskiej tożsamości narodowej na pierwszym miejscu powinna być postawa obywatelska, aktywizm i tożsamość obywatelska (zarówno osób dwujęzycznych-ukraińskojęzycznych i rosyjskojęzycznych, jak i tylko rosyjsko-językowych), ponieważ wewnętrzna walka i opozycja na linii Ukraina-Rosja nabrała nie tyle charakteru etnicznego, tylko przybrała cechy wartości cywilizacyjnej. Jego zdaniem Wschód przez lata poddawany był silnej sowietyzacji, regiony te utożsamiły swoją kulturę i tradycję z Rosją, jednak dopiero słabość instytucji państwowych na Ukrainie przyczyniła się do tak zwanej „bitwy narodów". Naród stał się podmiotem oporu, a tożsamość obywatelska odgrywała priorytetową rolę w tej walce[795].

Jacek Saryusz-Wolski zauważa, że w opiniach ukraińskich studentów widoczne są odwołania do ukraińskich rewolucji - „Pomarańczowej Rewolucji" oraz wydarzeń z 2013/2014 roku. Dla młodego pokolenia były to momenty przełomowe, które uwolniły młodzież poznawczo. Dla nich doświadczenie udziału w rewolucjach to idealne zaangażowanie polityczne, integrujące, kreujące grupową tożsamość i wzmacniające ich podmiotowość[796].

[794] Red. A. D. Rotfeld, *Polska-Rosja. Poszukiwanie tożsamości. Podobieństwa i różnice*, „Debaty Artes Liberales", t. XI, Warszawa 2017, s. 81-100.
[795] K. Hałuszko, *Paradoksy ukraińskiej tożsamości i języka – spojrzenie z zewnątrz i od środka*, „Znak" Nr 712, wrzesień 2014.
[796] Fragment wywiadu przeprowadzonego z Jackiem Saryusz Wolskim w dniu 16 kwietnia 2004, Strasburg, Parlament Europejski. Tekst w posiadaniu autora pracy.

Podobnie wnioskuje Andrzej Grzyb, który podkreśla, że w skutek rewolucji u osób, które przeżyły totalitaryzm komunistyczny i transformacje systemowe związane z upadkiem Związku Radzieckiego następuje powolny zanik świadomości radzieckiej, zwłaszcza na zachodniej Ukrainie. Jednak nie wykształca się w ich świadomości poczucie obywatelskości niepodległej Ukrainy, gdyż żywa jest cały czas pamięć o historii i przeszłości. Według Grzyba, zmiany idą wraz z nowym pokoleniem urodzonym w latach 90. XX wieku. Studenci mają wolność myśli, interesują się polityką, dostrzegają problemy młodych ludzi i wyrażają konieczność politycznych i społecznym reform[797].

Warto zwrócić uwagę, że przez lata Wschód Ukrainy stawał się coraz bardziej odizolowany od reszty kraju, a władzę w Donbasie przejęły klany oligarchów. Sondaże przeprowadzone przez socjologów lwowskich i donbaskich pokazały, że wśród mieszkańców Lwowa najbardziej popularnymi tożsamościami były „Ukrainiec" i „Lwowianin", natomiast w Doniecku dominowała tożsamość regionalna. W 2004 roku ponad 68% badanych określiło siebie jako „Ludzie Donbasu", podczas gdy „tożsamość ukraińską" zaznaczyło tylko 40% respondentów[798]. Wśród lwowian i mieszkańców Galicji, Donbas uważany był za „agresywny region, który próbował narzucić swój porządek całemu krajowi", pojawiły się określenia „kryminalnej stolicy", „ludzi sowieckich", czy „prorosyjskich ukrainofobów"[799]. Donbas nie popierał haseł z Majdanu. Podczas „Pomarańczowej Rewolucji" Donieck stał się stolicą rosyjskojęzycznej Ukrainy, a donbaska tożsamość regionalna opierała się na politycznej i społecznej konfrontacji z resztą Ukrainy. Na wschodzie silne pozostały sowieckie mity i pamięć o dawnej rosyjskiej świetności oraz identyfikacja z miejscową elitą, której uosobieniem stał się oligarcha RinatAchmetow.

Konflikt na Ukrainie zmienił znaczenie samozwańczych republik na wschodzie Ukrainy proklamowanych w 2014 roku (Donieckiej i Ługańskiej Republiki Ludowej). Wschodnia Ukraina pozostawała w stanie wojny hybrydowej. W tych obwodach prowadzona była szeroka kampania prorosyjska na rzecz upamiętnienia nowych bohaterów walczących o wolność i zwykłych cywilów, którzy zginęli z rąk „kijowskich

[797] Fragment wywiadu przeprowadzonego z Andrzejem Grzybem 17 kwietnia 2014, Strasburg. Tekst w posiadaniu autora pracy.
[798] http://uamoderna.com/images/archivv/12_2/8_UM_12_2_Statti_Sereda.pdf (Strona odwiedzona 12 maja 2022). Н. Черниш, О. Маланчук, Динаміка ідентичностей мешканців Львова і Донецька: компаративний аналіз (1994-2004 рр.), http://uamoderna.com/images/archiv/12_2/5_UM_12_2_Statti_Chernysh_Malanchuk.pdf Strona odwiedzona 12 maja 2022.
[799] http://uamoderna.com/images/archiv/12_2/3_UM_12_2_Forum.pdf Strona odwiedzona 12 maja 2022.

oprawców". Celem działań było stworzenie nowej wspólnoty donbaskiej, wrogiej wobec nacjonalistycznej Ukrainy[800].

Donbaska i Ługańska Republika Ludowa budowały swój kult państwowy w oparciu o politykę historyczną i tożsamościową. Wielka wojna ojczyźniana to zdaniem władz samozwańczych republik konfrontacja z Kijowem, gdzie władzę przejęli faszyści. W nowych republikach wprowadzono programy i podręczniki szkolne zgodne z doktryną rosyjską. W Donbasie zaczęto prowadzić „lekcje obywatelskie", gdzie edukacja nauczania obejmowała: „Donbas – moja ojczyzna", „Wychowaj siebie na obywatela Donieckiej Republiki Ludowej" oraz „Donbas i świat rosyjski". Wyeliminowano z nauczania historię Ukrainy. Dzieci mogły uczyć się tylko historii Rosji i Donieccczyzny. Nauka odbywała się w dużym chaosie i w sprzeczności, gdyż brakowało deklaracji, że samozwańcze republiki były państwami. Nie mówiło się o statusie administracyjno-państwowym tych ziem tylko nazwano je „krajami". Donbas w podręcznikach stanowił część państwa rosyjskiego, natomiast w Ługańsku pomijano znaczenie geograficzne regionu. Prowadzono tu zajęcia pozaszkolne jak: „Program duchowego i moralnego wychowania uczniów i studentów Ługańskiej Republiki" z naciskiem na święta i tradycje Kościoła Prawosławnego. Kryzys tożsamościowy we wschodniej Ukrainie w ciągu ostatnich lat stał się bardzo widoczny. Na terenach Republiki Ługańskiej ojczyzna oznaczała Ługańszczyznę, a w rejonie donieckim Rosję. W 2017 roku przedstawiciele samozwańczych republik razem z 19 regionami Ukrainy ogłosili w Doniecku utworzenie państwa o nazwie „Małorosja", uznając Ukrainę jako państwo upadłe[801]. Rosja od samego początku ingerowała w politykę samozwańczych republik, wprowadzając tam swoje wojsko i wspierając republiki finansowo, promując „Humanitarny program zjednoczenia narodu Donbasu", czy projekt badawczy „doniecki dialekt regionalny". Silna była tam rosyjska propaganda medialna, zwłaszcza rosyjska telewizja, która stanowiła źródło informacji dla 87% mieszkańców obwodu donieckiego i 92% obwodu ługańskiego. Za złą sytuację w regionie lokalne społeczeństwo odpowiedzialność zrzucało na państwo ukraińskie. Media upowszechniały rosyjską tożsamość miejscowej ludności, argumentując interwencję rosyjską obroną praw mniejszości na Wschodzie. Do 2020 roku w następstwie działań wojennych w Donbasie zginęło około 13 tys. osób. Władze ukraińskie zarejestrowały prawie półtora miliona uchodźców z Donbasu, chociaż

[800] http://lug-info.com/search/r/q/axMeToB?page=1 Strona odwiedzona 23 czerwca 2022.
[801] https://dan-news.info/politics/predstaviteli-dnr-lnr-i-reginov-ukrainy-obyavili-v-donecke-o-sozdanii-gosudarstva-malorossiya.html Strona odwiedzona 23 czerwca 2022.

około 1/3 z nich (głównie ludzie starsi) nadal zamieszkiwało tereny okupowane przez Rosję. Dane pokazują, że ponad 1,2 miliona Ukraińców mieszkających we wschodniej Ukrainie przyjechało w wyniku konfliktu do Rosji, głównie byli to migranci ekonomiczni. Samozwańcze republiki kreowały tożsamość lokalną regionu w oparciu o ideę „rosyjskiego miru", prowadząc antyukraińską politykę ideologiczną. W 2020 roku język ukraiński został w republikach pozbawiony statusu języka państwowego. Deukrainizację prowadzono na każdym szczeblu edukacji. Nie można było kształcić się na ukraińskich uniwersytetach, korzystało się tylko z podręczników rosyjskich. Działania te objęły także sferę religijną. Za jedyny kościół państwowy uznano Cerkiew Prawosławną Ukrainy Patriarchatu Moskiewskiego, która otwarcie wspierała zbrojne działania Rosji na Ukrainie. Prześladowani byli inni wyznawcy, zwłaszcza Kościół greckokatolicki, autokefaliczna Cerkiew Prawosławna Ukrainy, czy świadkowie Jehowy. Przeciwnicy władzy poddawani byli licznym represjom, zatrzymaniom przez służby bezpieczeństwa, przywrócona została kara śmierci, a do poszkodowanych nie mieli dostępu międzynarodowe organizacje i pomoc humanitarna, jak Międzynarodowy Czerwony Krzyż[802].

Kreml realizował politykę wzmacniania terytoriów okupowanych. Według badań Centrum im. Razumkowa 76% osób zamieszkałych na okupowanym terytorium uważało, że wojna na wschodzie Ukrainy stanowiła konflikt wewnątrzukraiński, a 40,2% mieszkańców zachodniej Ukrainy było zdania, że na Donbasie toczyła się wojna z Rosją lub siłami separastycznymi wspieranymi przez Kreml (19,6%)[803].

W październiku 2020 roku pracownia badań Rating przeprowadziła sondaż na okoliczność rocznicy powstania Ukraińskiej Powstańczej Armii i powołania nowego święta Dnia Obrońców Ukrainy. Według danych 69% badanych pozytywnie odniosło się do tych decyzji, 23% miało do tego neutralny stosunek, a tylko 5% wypowiedziało się negatywnie. Warto zauważyć, że 59% ankietowanych Ukraińców wyraziło gotowość do obrony integralności Ukrainy (nawet z bronią w ręku), gdyby wymagała tego sytuacja militarna kraju, podczas gdy w 2019 roku odsetek Ukraińców wynosił 56%. Za patriotów uznało się 85% respondentów, podczas gdy 12% było przeciwnego zdania[804].

[802] https://www.pism.pl/publikacje/Sytuacja_spoleczna_na_okupowanych_terytoriach_Donbasu Strona odwiedzona 7 czerwca 2022.
[803] Громадська думка про ситуацію на Донбасі та шляхи відновлення суверенітету України над окупованими територіями, Разумков Центр, Zob. www.razumkov.org.ua. Strona odwiedzona 5 maja 2022.
[804] https://kresy24.pl/prawie-60-ukraincow-deklaruje-gotowosc-do-obrony-ojczyzny-z-bronia-w-reku/ Strona odwiedzona 23 czerwca 2022.

Zastanawiający jest fakt, że wraz ze zmianami politycznymi na Ukrainie zaznaczył się wyraźny wzrost zainteresowania Ukraińcami oraz ich potrzebami i aspiracjami przez światową opinię publiczną. Podczas kampanii wyborczej w 2004 roku wyraźnie przeciwstawiano Ukrainę zachodnią Ukrainie wschodniej. Zdaniem Riabczuka zaczęła rosnąć aktywność obywatelska nie tylko w miastach, ale także w miasteczkach i na wsiach, a Donieck stał się ośrodkiem organizacji pozarządowych. Linia podziału Ukrainy przebiegała praktycznie między zwolennikami przystąpienia do Unii Europejskiej i Paktu Północnoatlantyckiego a powiększenia „sojuszu rosyjsko-białoruskiego". Mówiło się o wielowektorowości ukraińskiej polityki[805].

W 2004 roku „wszyscy Europejczycy czuli się Ukraińcami", z sympatią i podziwem śledzili losy „Pomarańczowej Rewolucji", która uaktywniła i pobudziła młodzież do działania, powodując, że zaczęła kształtować się nowoczesna tożsamość narodowa Ukraińców. Jak napisał Stanisław Stępień, historyk, zajmujący się dziejami ukraińskimi, rewolucja *„pokazała, że obywatele Ukrainy są suwerenni w swym państwie (...) zapoczątkowała ona proces funkcjonowania życia publicznego opartego na zasadach wolności słowa i zgromadzeń, czyli nieskrępowanego przepływu idei i informacji, podstawowych wartości każdego społeczeństwa, które pragnie być wolnym (...) Ukraińcy przekonali samych siebie i świat, że są narodem. Pokazali, że w ciągu 13 lat od uzyskania niepodległości przeszli poważny proces państwowego dojrzewania, zmierzając droga od przedmiotowości ku podmiotowości obywatelskiej"*[806]. Wydawało się, że przed Ukrainą otwiera się nowy rozdział demokratyzacji, jednak tak się nie stało. Międzynarodowy klimat wokół Ukrainy nie trwał długo, a kryzys wewnętrzny w państwie spowodował niezadowolenia społeczne i w konsekwencji wybuch kolejnej rewolucji oraz wojnę domową.

Aleksander Kwaśniewski, polski polityk w rozmowie z dziennikarką Moniką Olejnik, patrząc na sytuację na Ukrainie od początku 2013 roku zauważył, że dla prezydenta Putina najważniejszą rzeczą było przeciągnięcie Ukrainy na stronę Rosji. Celem Putina było niedopuszczenie by Ukraina znalazła się w innej strefie wpływów niż rosyjska. Najważniejsze było stworzenie Unii Euroazjatyckiej, a więc odbudowanie super mocarstwa. Zdaniem Kwaśniewskiego wydarzenia na Majdanie w 2004 i 2014 roku stanowiły konglomerat wielu czynników takich jak: niepodpisanie umowy

[805] P. Kosiewski, *Trzecia Ukraina*, „Tygodnik Powszechny" Nr 49, 5 grudnia 2004.
[806] S. Stępień, *Pomarańczowa Rewolucja*, Przemyśl 2006, s. 349.

stowarzyszeniowej między UE a Ukrainą, rosnące niezadowolenie społeczne, zła sytuacja gospodarcza kraju, brak komunikacji z władzą, brak zaufania do państwa, a w konsekwencji zrodziło się „coś", co w strefie postradzieckiej dotychczas nie rozumiano - wypowiedział się lud, czyli społeczeństwo wykazało się determinacją. Władza ukraińska poczuła się zagrożona, jednak jak pokazały fakty Rosja z Ukrainy nie zrezygnowała. Rosja uzyskała dwie rzeczy: zaczęła kontrolować sytuację na Krymie, a na wschodzie Ukrainy okazała się skuteczna w destabilizowaniu[807]. Zdaniem Kwaśniewskiego młodzi w 2013 roku wyszli na ulice bo czuli się zmęczeni polityką, korupcją, brakiem perspektyw, narastającym zniechęceniem wobec obecnej władzy. Majdan pokazał światu kierunek zachodni. Za Europą byli też oligarchowie, gdyż w integracji europejskiej widzieli swoją przyszłość. Do niedawna wielu Ukraińców myślało, że ich kraj może stanowić pomost między Wschodem a Zachodem, jednak po Majdanie zrozumieli, że Ukraina musi przyjąć jeden z dwóch istniejących modeli - zachodni lub wschodni[808].

Witalij Portnikow, publicysta i dziennikarz z Radia Swoboda głośno mówił o porażce unijnej dyplomacji w 2014 roku. Charakterystyczne jest to, że Zachód nie reagował stanowczo na zmiany konstytucyjne na Ukrainie. Mediacje w sprawie aresztowania Jurija Łucenki i Julii Tymoszenko nie przyniosły spodziewanego przez obie strony kompromisu, co w konsekwencji doprowadziło do fiaska unijnej polityki i wyjście Ukraińców na ulice, którzy głosili hasła obrony przyszłości swojego kraju[809].

Jak zauważył politolog, Kostiantyn Matwijenko, na Ukrainie doszło do „rewolucji świadomości", w której protesty zaczęły się oddolnie, bez opozycji, a głównym zadaniem okazała się zmiana systemu stosunków rządzących i rządzonych. Społeczeństwo dojrzało, aby na ruinach państwa komunistycznego budować nową Ukrainę. Ludzie, zwłaszcza młodzi organizowali się przez popularne portale społecznościowe Facebook, Kontaktie, czy Twitter, wychodzili na ulice by wyrazić swój europejski wybór. Dopiero z czasem doszło do otwartej bitwy z antyrządowym przesłaniem. Euromajdan stał się jedną z najaktywniejszych protestujących grup, a stałym pozdrowieniem zostało hasło UPA „Sława Ukrainie". Okazało się, że Wiktor Janukowycz nie był tak silnym prezydentem za jakiego uznawały go media. Ukraińskie państwo okazało się słabe,

[807] Rozmowa z A. Kwaśniewskim, Kropka nad „i", TVN24, 4 marca 2014. Tekst w posiadaniu autora pracy.
[808] Rozmowa z A. Kwaśniewskim, *Trzy Ukrainy*, „Newsweek Polska", 3-9 lutego 2014, s. 58-61.
[809] W. Portnikow, *Godzina męstwa,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 2 (XXXIV)/2014, s. 24-25.

a organy ścigania musiały prosić o pomoc dresiarzy w walce z demonstrantami, co zrodziło bandycko-państwowy sojusz. Na ukraińskiej scenie politycznej ścierały się różne interesy, różni aktorzy polityczni i grupy wpływów. Jak zdefiniowała to politolog, Wadyma Karasiowa: *„Na Ukrainie linia podziału przebiega nie między władzą a opozycją, ale między konserwatywna klasą polityczną a społeczeństwem, które chce radykalnych zmian"*[810].

Innego zdania był Andrij Lubka, ukraiński pisarz i poeta młodego pokolenia, który stwierdził, że przez ponad dwadzieścia lat niepodległości na Ukrainie nie dokonano żadnej modernizacji infrastruktury. Jego zdaniem do dziś pokutuje Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka, gdzie nadal komunistyczne gwiazdy wiszą na rządowych budynkach, a osoby, które poprzednio zajmowały najwyższe komunistyczne stanowiska, zostali obecnie oligarchami bądź politykami. Ukraina stała się zakładnikiem rosyjskiego gazu, a ustrój administracyjny przesiąknięty został „biurokratyczną mafią". Zdaniem Lubka przyczyna była prosta: nieadekwatność wielkiej radzieckiej maszyny biurokratycznej kierującej państwem do rzeczywistości XXI wieku. Sama Ukraina nie stanęła przed wyborem między Unią Europejską a Unią Celną, gdyż w rzeczywistości kraj ten był już w Unii Celnej, żyjąc według narzuconych rosyjskich standardów i antydemokratycznych zasad. Jego zdaniem, Ukraińcy po dwudziestu latach rozczarowań znaleźli się dopiero w procesie budowy nowego państwa, kształtowania swojej tożsamości, okazali się bardziej dojrzali, odpowiedzialni i lepiej zorganizowani, potrafili wyjść na ulice i głosić hasła wolności[811].

Jacek Saryusz-Wolski zauważył, że atak na Krym i wystąpienia społeczne w Kijowie można określić mianem grzecznej operacji rosyjskiej, która była do przewidzenia, ale niestety ani Ukraina ani kraje Europy nie przeciwdziałali temu. Patrząc na polityczne konsekwencje sytuacja okazała się dramatyczna, gdyż zostały zakwestionowane granice niepodległego państwa. Wyglądając scenariuszów rozwiązania tego konfliktu zarysowują się następujące warianty. Pierwszy: Rosja odzyskuje kontrolę nad całą Ukrainą; drugi: Federacja Rosyjska przejmuje władzę nad częścią Ukrainy; trzeci: Rosja ogranicza się tylko do destabilizacji Ukrainy i czwarty wariant: wojna. Zdaniem polskiego ministra mocarstwa światowe, takie jak Stany Zjednoczone zaangażowały się w politykę europejską zbyt późno i za mało skutecznie, głównie

[810] P. Pogorzelski, *Wszyscy słabi,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 2 (XXXIV)/2014, s.26-34.
[811] A. Lubka, *Ukraina to fikcja,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 2 (XXXIV)/2014, s. 46-51.

werbalnie, a nawet zbyt dyplomatycznie i tylko w momencie, gdy miały powód. Jego zdaniem interwencja ze strony światowych mocarstw zmieniłaby automatycznie geopolitykę, pokazała czy Ukraina jest zachodnia czy rosyjska. Polityka prezydenta USA Baracka Obamy była polityką przedkładania relacji specjalnych z Rosją, natomiast prezydent Putin dążył do zlikwidowania Ukrainy jako odrębnego podmiotu. Jacek Saryusz-Wolski wyraził opinię, że nie powinno się pozwalać Rosji na działania uderzające w niepodległe państwo ukraińskie i nie można akceptować zachowania rosyjskiego prezydenta. Należało wprowadzać wobec Rosji bolesne sankcje gospodarcze, gdyż tylko to stanowiłoby silny impuls w stronę Moskwy. Jego zdaniem rosyjskie naciski skonsolidowały Unię Europejską, której przywódcy zobaczyli prawdziwe intencje Federacji Rosyjskiej, czyli powstrzymanie Ukrainy od zbliżenia z Unią Europejską[812].

Zdaniem Bartłomieja Sienkiewicza na kontynencie europejskim doszło do nierównomierności stron – po jednej stronie znalazło się zintegrowane pionowo państwo z niezwykle silną władzą prezydencką, a po drugiej konglomerat 27 krajów z bardzo różnymi interesami. Jego zdaniem Unia Europejska nigdy nie będzie Rosją, dlatego jest taka atrakcyjna dla Ukraińców, zwłaszcza ze względu na swoją różnorodność kulturową. Na Ukrainie, zwłaszcza w części wschodniej istnieją duże resentymenty i tęsknota za utraconą potęgą sowiecką, co dodatkowo podzieliło naród ukraiński[813].

Stanisław Ciosek, były ambasador RP w Rosji i na Ukrainie zwrócił uwagę, że Ukraińcy od zawsze byli fizycznie podzieleni na tych co chcieli do Unii Europejskiej i na tych co dążyli w kierunku Rosji, jednak największy dla niego dramat polegał na tym, że tego podziału chciał również sam Putin. Zdaniem Ambasadora, patrząc na to co wydarzyło się na Majdanie można wysunąć wniosek, że Ukraina nie jest państwem całkowicie unitarnym, widoczny był podział na poszczególne regiony. Dla niego Majdan nie był formą demokracji, która powinna być aprobowana. Wydarzenia w centrum Kijowa określił jako zwykły ludowy zryw, który był zakwestionowaniem całego ukraińskiego systemu dochodzenia do demokracji. Duży wpływ odegrały siły rosyjskie, które od zawsze dążyły do podziału Ukrainy, zwłaszcza oderwania Krymu[814].

[812] Fragment wywiadu przeprowadzonego z J. Saryusz-Wolskim, Strasburg, Parlament Europejski, 16 kwietnia 2014. Tekst w posiadaniu autora pracy.
[813] Rozmowa z B. Sienkiewiczem, Program „Kropka nad i", TVN24, 4 marca 2014. Tekst w posiadaniu autora pracy.
[814] Rozmowa z S. Cioskiem, byłym ambasadorem RP w Rosji i na Ukrainie, Polsat News, 8 kwietnia 2014. Tekst w posiadaniu autora pracy.

Należy jednak zauważyć, że ukraińskie rewolucje przyniosły nową jakość ukraińskiej wizji kultury i ukraińskiej tożsamości. Młode pokolenie odrzuciło nostalgiczny sentyment za ZSRR i skłonność do łączenia ukraińskości z rosyjskością. Położono nacisk na wielokulturowe dziedzictwo narodowe Ukrainy i budowanie świadomego społeczeństwa obywatelskiego. W 2017 roku powołano Ukraiński Fundusz Kultury, który podlegał Ministerstwu Kultury. Powstały nowe witryny internetowe przedstawiające ukraińską kulturę i historię w sposób atrakcyjny dla młodego odbiorcy. Akcentowano wielokulturowość Ukrainy i jej regionalizm, co podnosiło świadomość narodową młodzieży na temat różnorodności i atrakcyjności ukraińskiej odrębności. Rozwinęła się ukraińska kinematografia. Powstała Ukraińska Akademia Filmowa, zwrócono uwagę na reżyserów i dokumentalistów, którzy w swoich pracach odwoływali się do ukraińskości i wartości kulturowo-historycznych, jak Dziga Wiertow, Serhij Łoznycia, Achtem Sejtablajew, czy Dżamała, krymska Tatarka, która dla młodego pokolenia Ukraińców stała się bohaterką narodową wygrywając Festiwal Eurowizji w 2016 roku[815].

Sprawy ukraińskich rewolucji w kontekście tożsamościowym były omawiane na licznych seminariach i sympozjach naukowych. Na jednej z takich konferencji, organizowanej przez Kolegium Europejskie w Warszawie - Natolinie pt. „3R - Trzy rewolucje - portrety Ukrainy" zwrócono uwagę na rolę ruchów społecznych, które wpłynęły na kształt ukraińskiej sceny społeczno-politycznej. Obok „Rewolucji Godności" 2013/2014 i „Pomarańczowej Rewolucji" z 2004 roku prelegenci umieścili jeszcze „Rewolucję na granicie" z 1990 roku. Skonfrontowane wypowiedzi naukowców pokazały, że te trzy wydarzenia na Ukrainie okazały się przełomowe w kontekście kształtowania ukraińskiej tożsamości narodowej i znacząco wpływały na mentalność młodego pokolenia Ukraińców, zwłaszcza studentów. Projekt Trzy Rewolucje (3R) prowadzony przez Katedrę Cywilizacji Europejskiej w Kolegium Europejskim w Natolinie jest wielowymiarową analizą, stale rozwijającym się repozytorium materiałów oraz wywiadów w powyższych tematach[816].

Transformacja niepodległej Ukrainy, przyjmowanie standardów europejskich i dążenia do integracji z UE i NATO stanowiło zagrożenie dla bezpieczeństwa Rosji i jej polityki imperializmu. Działania armii rosyjskiej na wschodniej Ukrainie

[815]A. Balcer, *Wielokulturowe elity i obywatelska tożsamość narodowa niepodległej Ukrainy,* Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2021, s. 10-12.
[816] Zob. www.3rnatolin.eu Strona odwiedzona 12 maja 2022.

i w Donbasie stanowiły początek rosyjskiej inwazji i wywoływały obawy ukraińskiego rządu o stabilność ukraińskiego państwa. Wielu obserwatorów wschodniej sceny politycznej zwracało uwagę na możliwość rosyjskiej wojny na ziemie ukraińskie, ale tak naprawdę nikt nie przypuszczał, że w XXI na kontynencie europejskim dojdzie do krwawego konfliktu zbrojnego. Zdaniem Putina atak na Ukrainę w lutym 2022 roku stanowił specjalną operację wojskową przeciwko neonazistom sprawującym kontrolę nad kijowskim rządem[817].

Warto podkreślić, że rosyjska agresja na Ukrainę zmieniła nie tyle geopolityczną, ale światopoglądową mapę Europy. Po stronie Ukrainy walczy wiele ochotników z krajów europejskich i przedstawiciele różnych narodowości etnicznych jak Tatarzy, ludzie z Kaukazu, czy Czeczeni. Dla strony rosyjskiej miała to być szybka wojna, a zajęcie Kijowa stanowiło strategiczny cel i łączyło się z wygraną Putina. Europa śledziła bohaterskość ukraińskich żołnierzy na froncie – walki o Azowstal, Charków, Czernichów, Chersoń, Siewierodonieck, obronę Kijowa czy bój o Wyspę Wężową na Morzu Czarnym. Komentatorzy ukraińskiej sceny politycznej opisują, że obrona miasta Mariupol stała się symbolem mitologii narodowej. Ponadto Wołodymyr Zełenski okazał się skutecznym przywódcą Ukrainy i charyzmatycznym liderem, a w oczach całego świata i samych Ukraińców urasta do roli bohatera narodowego, który wielokrotnie podkreśla: „robimy wszystko aby chronić naszą ziemię i naszych ludzi”[818].

Zdaniem Andrija Portnowa, ukraińskiego historyka i kulturoznawcy, w skutek działań wojennych ukraińskie regiony zachowały samodzielność, a Ukraina stała się bardziej skonsolidowana. Jak pisze: „*to rzadki przypadek w Europie. Ukraina pozostała różnorodna, pluralistyczna, więc na agresję odpowiedziała we własny, interesujący sposób. Sprowadza się on jednak ostatecznie do lojalności obywateli wobec państwa ukraińskiego (...) Ta homogeniczność przez wiele lat wydawała się nam ideałem, a okazało się, że to zachowana niehomogeniczność jest naszym ratunkiem”*[819].

Uważam, że kwestia ukraińskiej tożsamości narodowej w swojej różnorodności i mozaikowości stanowi szerokie pole badań. Rodzi się pytanie jak kształtuje się tożsamość Ukrainy na tle zintegrowanej Unii Europejskiej. Pojawiają się zapytania

[817] *Putin's declaration of war on Ukraine,* „The Spectator” 24 February 2022. Zob. https://www.spectator.co.uk/article/full-text-putin-s-declaration-of-war-on-ukraine Strona odwiedzona 4 kwietnia 2022.
[818] Zełenski: *Ukraina potrzebuje żywych bohaterów,* „Rzeczypospolita” 16 maja 2022.
[819] U. Schwarzenberg-Czerny, *Ukraińska tożsamość w lustrze wojny. To rzadki przypadek w Europie,* „Polityka” 9 maja 2022.

o ukraińskie wybory-Unia Europejska, czy pogłębienie relacji z Rosją, globalizacja czy regionalizacja, tożsamość proeuropejska czy tożsamość narodowa. Otwarte pozostają pytania dotyczące roli zjednoczonej Europy w utrzymaniu bezpieczeństwa w tej części Europy. Ideały, które kiedyś jednoczyły Europę dziś są niewystarczające. Pojawiają się pytania o przyszły kształt polityczny nie tylko samej Unii, ale też innych organizacji ponadnarodowych. Jednocześnie współcześnie obserwujemy renesans nacjonalizmów i gloryfikowanie państw narodowych, które przeciwstawiane są ponadnarodowym strukturom.

Ukraina jest krajem wielokulturowym, gdzie przedstawiciele mniejszości, osoby zróżnicowanego pochodzenia etnicznego czy imigranckiego działają na wielu płaszczyznach życia społecznego i politycznego. Budują oni elity władzy, współtworzą media, działają w różnych sektorach gospodarki lub tworzą w kulturze. Ukraińskie rewolucje okazały się redefiniowaniem ukraińskiej tożsamości narodowej, z jednej strony – politycznej - pokazując zróżnicowanie i regionalizm Ukrainy, a z drugiej – społecznej – odkryły ukraińską tożsamość, inną od rosyjskiej, ale wielokulturową i obywatelską. Zajęcie wschodniej Ukrainy przez Rosję w 2014 roku i agresja rosyjska w 2022 roku stanowią trudną lekcję dla Ukraińców, którzy zmuszeni zostali do walki o swój kraj i swoją wielokulturową tożsamość narodową.

4.3.2. Konteksty społeczne budujące ukraińską tożsamość narodową

Ukraińcy stoją przed problemem zdefiniowania własnej tożsamości nie tylko językowej i kulturowej, ale przede wszystkim poszukują swojego miejsca na geopolitycznej mapie Europy. Na tożsamość wpływa wiele czynników, między innymi światopogląd, mentalność społeczno-polityczna jednostek, grup społecznych oraz całych narodów. Duży wpływ ma przyswajana i akceptowana znajomość dziejów i historii, przywiązanie do tradycji, religii i kultury, oddziaływanie mediów, aktywność elit politycznych czy sytuacja społeczna i gospodarcza kraju. Tożsamość ukraińska, jak pisze MykołaRiabczuk pozostaje polem walki, zderzeniem różnych wizji przeszłości i przyszłości, dwóch odmiennych koncepcji - czym Ukraina jest i co to znaczy być Ukraińcem? Należy zauważyć, że w społeczeństwie ukraińskim dominuje nieufność wobec prawa, negowanie autorytetów w sferze politycznej i religijnej, stąd trudno jest zdefiniować czym dokładnie jest tożsamość w kontekście społecznym[820].

Katarzyna Kotyńska z Instytutu Slawistyki PAN, zapytana w 2009 roku o ukraińską tożsamość powiedziała, że jest to temat „może tabu, a może jeszcze sprawa nieprzemyślana dostatecznie. A może zbyt bolesna, żeby o niej mówić. Ale wydaje mi się, zresztą nie tylko mnie, że bez uporządkowania i zwyczajnego przegadania stosunków z Rosją, Ukraina utkwi gdzieś jedną nogą w tej umownej Europie, a drugą gdzieś poza jej granicami”[821]. Ponadto w społeczeństwie ukraińskim nieuregulowanych jest wiele kwestii historycznych, które budzą stany napięcia politycznego. Do tego dochodzą europejskie hasła kierowane przez Unię Europejską. Upadek komunizmu nie był tylko faktem politycznym, niósł za sobą konsekwencje kulturowe, stąd słowa Europa, Zachód, czy Polska uległy destrukcji lub nabrały nowego znaczenia. Dawniej rola człowieka była określana przez tradycję, gdzie istniał świat stabilnej tożsamości. Miejsce i rola jednostki nie były z góry ustalone, a teraz mobilność społeczeństwa spowodowała, że reguły stosunków międzyludzkich szybko się zmieniają.

W XXI wieku z pojęciem tożsamości połączono pluralizm, demokrację i religię, a w dyskursie socjologicznym zaczęto używać słowa: tożsamość europejska. Poszukiwanie ukraińskiej tożsamości narodowej jest zatem tożsame z pytaniem, czy w obrębie kategorii młodych Ukraińców - studentów, którzy są identyfikowani na

[820] M. Riabczuk, *Polska/Ukraina: emocje, stereotypy, pojednanie,* „Kultura Liberalna” wrzesień 2009.
[821] R. Kowalczyk, *Zdekonstruowali i zindywidualizowali. Jak najnowsza literatura ukraińska przetwarza problem tożsamości?,* Zob. European Radio Network, www.euranet.eu z 30 grudnia 2009. Strona odwiedzona 12 marca 2015.

podstawie posiadanego ukraińskiego obywatelstwa można odnaleźć mechanizmy identyfikacyjne z wspólnotą ukraińską, określoną jako naród ukraiński.

Na uwagę zasługuje fakt, że Europę Środkowo-Wschodnią najczęściej opisywano w trzech płaszczyznach: historyczno-kulturowej, geopolitycznej i geo-graficznej. Pojęcie to od zawsze nacechowane było wieloznacznością, przede wszystkim poprzez umowność, kompromisowość granic państwowych i kryteriów ich wyznaczania oraz z uwagi na różne kultury i uwarunkowania społeczno-ekonomiczno-religijne tego obszaru. Gdyby stworzyć mapę Europy z wpływami kultury rzymskiej i bizantyjskiej, z językiem łacińskim i staro-cerkiewno-słowiańskim, katolicyzmem i prawosławiem, z położeniem istniejących grup narodowościowych to zarysowałby się charakterystyczny obraz, a tam gdzie byłoby największe zagęszczenie linii znajdowałaby się Europa Środkowo-Wschodnia. Widać zatem, że jest to miejsce skrzyżowania wielkich europejskich tradycji, kultur i religii[822].

W opiniach ukraińskich intelektualistów możemy zauważyć różne spory na temat ukraińskiej tożsamości. Jedni rysują wyraźną orientację na Zachód, drudzy łączą nierozerwalność tradycji ukraińskiej ze Wschodem, natomiast jeszcze inni wskazują całkowicie odrębną wizję, będącą mieszaniną różnych tradycji i wyborów. Warto przytoczyć następujące relacje. Stepan Hawrysz, przedstawiciel elity charkowskiej (frakcja Demokratyczna Inicjatywa) stwierdził: *„Europejski wybór - to samookreślenie wielu Ukraińców. To mój naturalny wybór, wybór genetycznego Europejczyka. Najważniejszym na dziś zadaniem dla władzy jest to, by stał się on wspólnym, zgodnym stanowiskiem całego narodu ukraińskiego. Europejski wybór oznacza dla mnie, że standardy życia, standardy praw człowieka, będące standardami demokracji, powinny stać się najwyższymi wartościami wszystkich obywateli Ukrainy. Jestem głęboko przekonany, że wypracowane w ciągu stuleci kompromisy, z których wyrosły wspomniane standardy rozwoju i postępu, są Ukrainie niezbędne do zapewnienia normalnego rozwoju państwa. Są potrzebne do umocnienia samej istoty stosunków między państwem a jednostką, kiedy nie tylko w Konstytucji, ale i w życiu codziennym pojedynczy człowiek stanie się dla władzy najwyższą wartością”*[823].

Andrij Derkacz, dawniej członek prorosyjskiej Partii Regionów, niezależny deputowany do Rady Najwyższej Ukrainy i bardzo kontrowersyjna figura polityczna na

[822] A. Fiut, *Być (albo nie być) Środkowoeuropejczykiem,* „Krasnogruda” Nr 6, 1997, s. 14.
[823] *Droga do Europy. Opinie ukraińskich elit,* Fundacja im Stefana Batorego, Międzynarodowa Fundacja „Odrodzenie” Warszawa-Kijów 2004, s. 25-26.

Ukrainie, twierdził: „*Przede wszystkim Ukraina jest państwem prawosławnym. Na podstawach wiary zbudowana została cała ukraińska państwowość i kultura, tworzyła się narodowa mentalność. Właśnie poprzez tę jakość postrzega się Ukrainę jako część cywilizacji europejskiej, chrześcijańskiej, a nie jakiegoś abstrakcyjnego świata zachodniego. Biorąc pod uwagę aspekt czysto polityczny, unikalność Ukrainy polega na tym, że kraj ten leży na styku Europy i Azji, jest ich ogniwem łączącym. Ukraina powinna odegrać unikalną rolę historyczną - powinna nie dopuścić do pojawienia się nowych linii podziału we współczesnej Europie"*[824].

Natomiast według Wołodymyra Barabasza, dyrektora do spraw rozwoju Ukraińskiego Instytutu Badań Społecznych „różnice między Ukrainą a Zachodem są ogromne i im dalej na Wschód, tym różnice te są większe, dlatego, że pod względem terytorialnym i państwowym części te zwrócone były w różne strony: Ukraina Zachodnia - ku Austro-Węgrom, a Wschodnia - ku Rosji"[825]. Wizja ta mimo, że opisuje znaczące różnice między cywilizacją wschodnią i zachodnią dostrzega spotkanie Wschodu i Zachodu w tej części Europy.

Borys Tarasiuk, ukraiński politolog i działacz ruchu narodowego, zapytany co oznacza europejski wybór dla Ukraińca wskazał, że wpisują się w ten wybór normy życia, standardy i wartości uznawane w zachodnich krajach europejskich. Jego zdaniem oznacza to stwierdzenie podobieństwa między tożsamością europejską i ukraińską, połączenie ze wszystkimi krajami Unii Europejskiej. To wysoki poziom życia, opieki społecznej, obrony praw człowieka, możliwość realizacji każdego człowieka. To wybór takich celów, jak możliwość tworzenia demokratycznych norm prawnych, czy prospołecznego modelu państwa[826].

Witalij Kononow, polityk, lider Partii Zielonych Ukraina, mówiąc o społeczeństwie ukraińskim zwrócił uwagę, że mimo, że centrum geograficzne Europy znajduje się w mieście Rachowie, niedaleko Iwano-Frankowska na zachodniej Ukrainie, to nie można mówić tu o centrum politycznym Europy. Według niego od najdawniejszych czasów tradycje i historie ukraińskiego społeczeństwa formowały się pod wpływem ogólnoeuropejskich wydarzeń. Europa Wschodnia i Zachodnia od zawsze różniły się między sobą, tak jak Północna Europa i Południowa. Dotyczyło to języka, folkloru czy tradycji. Ważnym argumentem jest fakt, że Ukraina posiada z Europą wspólną historię.

[824] Tamże, s. 158.
[825] Tamże, s.157-158.
[826] Tamże, s. 42.

Zdaniem ukraińskiego polityka Unia Europejska nie niszczy europejskich tożsamości swoich krajów. Na ulicach Berlina, Paryża czy innych europejskich miast jest migracja ludzi, przyjeżdżają turyści, studenci mogą swobodnie uczyć się i podróżować. Ukraina powinna w sposób pełnowartościowy należeć do tego świata, gdyż pochodzi z tego samego kręgu cywilizacyjnego i posiada wspólne z Europą wartości. Niemniej zauważa on pewną zależność twierdząc, że prędzej kraje europejskie mogłyby uważać Ukraińców jako część europejskiej tożsamości kulturowej, niż sami Ukraińcy powiedzieliby, że należą do Europy. Jego zdaniem problem jest tu nie tyle społeczny, czy kulturowy tylko bardziej polityczny, związany z ukraińską dumą narodową[827].

Istnieją różne podejścia do badania Kresów Wschodnich i relacji polsko-ukraińskich. Jedną z wizji prezentuje redaktor czasopisma „Kultura" Jerzy Giedroyć, którego zasługi są wysoko cenione nie tylko przez polskich naukowców, zwłaszcza w kontekście utrzymywania bliskich stosunków z ukraińską emigracją, ale także wśród publicystów zagranicznych. Giedroyć sam o sobie pisał, że jest „człowiekiem wschodu". Współcześnie patrzymy na te słowa nie tylko z uwagi na urodzenie Giedroycia w Mińsku, wychowanie w Moskwie czy rosyjsko-gruzińskie pochodzenie, ale głównie z perspektywy jego działalności i dorobku naukowego. Po raz pierwszy opublikował w języku ukraińskim antologię Jurija Ławrinenki „Rozstrzelane Odrodzenie" - zbiór poezji ukraińskiej, prozy, utworów dramatycznych i esejów z lat 1917-1933. Odkrył i spopularyzował najsłynniejszych polskich pisarzy drugiej połowy XX wieku. Warto zauważyć, że Giedroyć zawsze kierował się swoją wizją sytuacji, a nie wojskową logiką, strategią czy taktyką. Szukał porozumienia między Polakami i Ukraińcami, podkreślając wartość pokoju. Giedroyć uważał, że Polacy powinni odejść od idei jagiellońskiej związanej z polskim imperializmem i muszą dążyć do współpracy z Ukraińcami, Litwinami i Białorusinami. Niejednokrotnie podkreślał, że Lwów i Wilno dla polskiej emigracji stały się symbolami utraconej Polski. Zwracał jednak uwagę, że tak jak Polacy mają prawo do Wrocławia, Szczecina i Gdańska, tak Litwini słusznie domagają się Wilna, a Ukraińcy Lwowa. Jego zdaniem demokracji i wolności nie można zaimportować, a emigracja potrafi inspirować, napędzać, prowokować i wspierać postępowe pomysły wśród społeczeństwa. Zdaniem Giedroycia między emigracją a społeczeństwem należy tworzyć mosty, które pomogą rozpocząć walkę ze stereotypami. Giedroyć zachęcał pisarzy i artystów by angażowali się w działalność literacką, gdyż

[827] Tamże s. 162.

taka forma aktywności wpływa na budowanie świadomości demokratycznej społeczeństwa i na przekonania Polaków oraz ich sąsiadów. Cenił niezależność, tolerancję i nie miał zwyczaju podporządkowywać się opiniom większości. Według Gedroycia nie powinno się bezmyślnie poruszać przeszłości, aby przypadkowo nie zniszczyć przyszłości. Twierdził, że wolna Polska powinna stać się pomostem między Wschodem i Zachodem, przyczyniając się do demokratyzacji Rosji i Ukrainy. Uważał, że koncepcja, którą prezentował z Miłoszewskim nie jest jednoznaczna, gdyż cały czas ulega przeobrażeniom uwzględniając bieg wydarzeń i koniunkturę społeczno-polityczną[828]. Patrząc na wizję Giedroyciawarto zwrócić uwagę jego słowa, które obecnie w czasie wojny ukraińsko-rosyjskiej są aktualne, a dla niektórych nawet prorockie, że bez wolnych, niepodległych i demokratycznych Litwy, Białorusi i Ukrainy nie będzie wolnej i demokratycznej Polski.

Sprawy narodowościowe w kontekście społecznym między Polakami i Ukraińcami porusza w swoich pracach historyk Jurij Szapował. Popierając ideologie Jerzego Giedroycia i fascynując się Bohdanem Osadczukiem zwraca on uwagę, że drogi Polaków i Ukraińców po upadku Rusi Kijowskiej rozchodzą się w dwie różne strony i inne procesy wpływają na kształtowanie się tożsamości tych narodów. Podczas gdy Rzeczypospolita za rządów Piastów i Jagiellonów staje się potęgą europejską, to Rusini-Ukraińcy nie są dostrzegani jako odrębny naród, jak Korona czy Litwa. Nie patrzono także na prawosławie, jako na religię budującą ukraińską świadomość narodową oraz nie rozumiano Kościoła greckokatolickiego. Takie podejście skutkowało zanikiem ukraińskiej arystokracji i zajęciem lewobrzeżnej Ukrainy przez carską Rosję. Szapował zwraca uwagę na element wyższości Polaków wobec narodu ukraińskiego, co było widoczne w okresie rozbiorów Rzeczypospolitej, zwłaszcza na prawobrzeżnej Ukrainie. Jego zdaniem takie podejście utwierdziła kolaboracja polskiej szlachty z władzą rosyjską, a współcześnie używanie różnych epitetów wobec Ukraińców jest skutkiem wzajemnych krzywd wyrządzonych w okresie II wojny światowej i w czasach komunizmu[829].

---

[828] А. Гедройц, Редактор Ежи Владислав Гедройц: родовыеисточникиформиро-вания личности. Социально – исторический аспект //Розстріляне Відродження: Польща і Україна–слобожанськийконтекст, Польськийальманах, Матеріали Міжнародногонауковогосимпозіуму Харків, 2018 р, Харків 2020: 3-22; A. Giedroyc, *Redaktor Jerzy Władysław Giedroyc: ogólne źródła kształtowania osobowości: aspekt społeczno-historyczny* (w:) *Rozstrzelane Odrodzenie:Polska i Ukraina – słobożański kontekst,* Almanach Polski, Materiały Międzynarodowego Sympozjum Naukowego Charków 2018 roku, t. X, Charków 2020, s. 3-22.

[829] J. Szapował, *Bohdan Osadczuk jako rzecznik europejskiego dialogu cywilizacyjnego,* „Studia Polityczne" Nr 4, t. 48, 2020, s. 119-150.

Kwestią „trudnych" problemów między Polakami i Ukraińcami, które wywołują rozbieżności i pytania, a zwłaszcza rezonans w obydwu społeczeństwach zajął się Leonid Zaszkilniak. Jego celem nie było spisanie historii łączącej obydwa narody, tylko wyodrębnienie problemów, tak by zmniejszyć subiektywne oceny świadków historii. Dąży on do określenia i wyjaśnienia przyczyn i skutków wzajemnych konfliktów, a za punkt wyjścia przyjmuje sytuację współczesną oraz jej ekspozycję w przyszłości. Jego zdaniem sytuacje konfliktowe między obydwoma narodami nie mogą być analizowane i oceniane w izolacji od innych spornych kwestii. Każdy konflikt ma bowiem swoją przyczynę, skutek i kontynuację, czyli należy analizować cały ciąg wydarzeń. Zdaniem Zaszkilniaka dostępne dane historyczne pozwalają na szczegółową rekonstrukcję historii polsko-ukraińskiej XX wieku, ale należy patrzeć na historię szerzej, bez drugorzędnych uwarunkowań, gdyż tylko takie ujęcie badawcze ma priorytetowe znaczenie dla współczesności i przyszłości. Zaszkilniak zwraca uwagę, że całościowe ujęcie danego konfliktu daje wiele odpowiedzi badawczych. Jego zdaniem polskie elity polityczne lekceważyły ukraiński nurt narodowowyzwoleńczy na początku XX wieku. Nie dostrzegały, że na terenach Galicji funkcjonował ukształtowany ideologicznie i organizacyjnie ukraiński ruch społeczny, który rościł pretensje do części ziem Rzeczypospolitej i głosił hasła niepodległości Ukrainy. Po zakończeniu I wojny światowej sprzeczności między Polakami i Ukraińcami urosły do rangi politycznego konfliktu. W czasie wojny 1918-1919 Polacy walczyli przeciwko ZUNR i UHA na ziemiach galicyjskich, a rok później podczas wojny z bolszewikami zostali sojusznikiem UNR. We wzajemnych relacjach dochodzi do paradoksalnej sytuacji, z jednej strony Polska jawiła się jako sojusznik, a z drugiej jako najeźdźca, który doprowadził do upadku Zachodnioukraińską Republikę Ludową. Również okres międzywojenny nie przyniósł pożądanego przez wielu polityków kompromisu miedzy obydwoma narodami, a nastroje społeczne wzmocniły wzajemną wrogość oraz uprzedzenia. Strona polska nie zgadzała się na żadną autonomię dla Ukraińców o czym mówiły międzynarodowe umowy w sprawie ziem zachodnioukraińskich. Zaszkilniak dostrzega, że nawet hrabia Jan Stanisław Łoś, zwolennik polsko-ukraińskiego porozumienia pisał, że współpraca między narodami jest możliwa, ale trzeba wykorzenić szowinizm z polskiego społeczeństwa. Nieskuteczna polityka Polski przyczyniła się zdaniem Zaszkilniaka do zradykalizowania ukraińskiego ruchu narodowego i powstania Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów. Wśród ukraińskiego społeczeństwa Galicji i Wołynia dojrzewała współpraca z Niemcami, którzy mogliby pokonać Polskę i Rosję.

Dopiero II wojna światowa przyniosła niespotykaną falę nienawiści między obydwoma narodami, a codzienną praktyką stało się prowadzenie polityki przy użyciu siły zbrojnej[830]. Zaszkilniak zwraca uwagę, że rozwój historiografii wymaga pogłębionej analizy nad trudnymi i konfliktowymi problemami między Polakami i Ukraińcami. Jego zdaniem dla obydwu narodów wolność miała priorytetową wartość, a czynnik ten determinował wierność poglądom i wpływał na postawy polityczne i społeczne społeczeństwa obydwu narodów[831].

Wśród czynników kształtujących współczesną ukraińską tożsamość narodową w kontekście społecznym warto zwrócić uwagę na następujące cechy: regionalizm, pamięć historyczną, język i wpływ mediów.

Pierwszy czynnik - regionalizm - z jednej strony odnosi się do historycznego podziału ziem ukraińskich na część wschodnią i zachodnią, co przyczynia się do dysproporcji w rozwoju regionalnym i zaostrzenia procesów dysproporcji w państwie, natomiast z drugiej jest to również podział mentalny i światopoglądowy współczesnego społeczeństwa ukraińskiego.

Podział kontynentu europejskiego na dwie części opisuje Piotr Brysacz w swojej książce „Patrząc na Wschód. Przestrzeń. Człowiek. Mistycyzm". Zadaje on pytanie gdzie ów Wschód się zaczyna, dlaczego tak trudno nazwać ten region, czy istnieje kulturalna i tożsamościowa granica między Wschodem i Zachodem. Charakterystyczne jest motto jego książki - cytat Wolfganga Buschera: *„Wschód jest czymś, czego nikt nie chce. Co każdy strzepuje z płaszcza, jakby mu ptak na rękaw narobił. Etykietę Wschodu podaje się dalej – na wschód"*[832]. Dyskusja nad przestrzenią i regionem przeradza się w polemikę o człowieku, jego tożsamości i świadomości narodowej. Odwołując się do historii Ukrainy widać, że społeczeństwo jest wyraźnie podzielone: na mieszkańców wschodniej części, którzy przeszli rusyfikację, a następnie znaleźli się pod wpływami ZSRR, oraz na część zachodnią, „galicyjską" pozostającą pod zaborem autro-węgierskim, a od 1918 roku przynależącą do Rzeczypospolitej. Te dwie części pozostawały jak dwa bieguny. Z jednej strony istniała Ukraina zsowietyzowana, prorosyjska i antyeuropejska, a z drugiej prozachodnia, antyrosyjska i bardziej nacjonalistyczna. Podział na regiony

[830] Zob. K. Polasik-Wrzosek, W. Wrzosek, L. Zaszkilniak (red.), *Historia, mentalność, tożsamość. Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii*, Poznań 2010; A. Kawalec, L. Zaszkilniak, W. Wierzbieniec, *Galicja 1772-1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań*, t. 1-3, Rzeszów 2011.
[831] B. Klassa, L. Zaszkilniak, *Między wolnością a zniewoleniem*, Gdańsk 2021.
[832] P. Brysacz, *Patrząc na Wschód. Przestrzeń. Człowiek. Mistycyzm,* Białystok 2013, s. 5.

uwidocznił się we wszystkich aspektach życia społeczno-politycznego, w geografii wyborczej, świadomości obywatelskiej, w procesie budowania demokracji i wolnorynkowych przemian.

Ukraiński regionalizm przejawiał się w różnych aspektach życia społecznego. W czasach ZSRR region Donbasu uważany był za ważny dla kraju obszar przemysłowy, co znajdowało odzwierciedlenie w tożsamości narodowej tutejszych mieszkańców, którzy uważali się za ludzi pracy. Nie stworzyli oni społeczeństwa obywatelskiego, zapominając o swym etnicznym pochodzeniu. Po 1991 roku zaczęła dominować na Ukrainie ideologia narodowa, a zakorzeniony w sowieckiej kulturze Donbas stracił znaczenie strategicznego ośrodka gospodarczego. W świadomości społeczeństwa zaczął narastać kult tożsamości regionalnej. Mieszkańcy Wschodu nie mieli poczucia przynależności do narodu ukraińskiego, odpowiedzialności za państwo ukraińskie i byli krytyczni wobec społeczno-kulturowej rzeczywistości niepodległej Ukrainy. Opowiadali się za federalizacją regionu Donbasu, językowi rosyjskiemu nadano obok języka ukraińskiego status języka państwowego. Separatyzm tych ziem oceniany był przez mieszkańców, nie jako działanie, tylko jako idea propagująca ich związki kulturowe z Rosją. Zrodziły się dwie odmienne wizje ukraińskości, ukraińsko-galicyjska oraz separatyzm donbaski, które miał swoje historyczne korzenie. Za tymi wizjami szły dwa, różne modele rozwoju państwa ukraińskiego[833].

Na początku XXI wieku najwyraźniej podział Ukrainy na część wschodnią i zachodnią odzwierciedlał się przede wszystkim w świadomości mieszkańców Lwowa i Doniecka. Większość lwowian sądziła, że osoby mieszkające na Ukrainie powinny znać i używać języka ukraińskiego w sferze publicznej. Postrzegali oni historię swojego państwa w kategoriach tradycyjnie narodowych i uważali, że Ukraina i Rosja różniły się kulturowo. Wśród mieszkańców Doniecka sprawy etniczne były często przemilczane. Najchętniej wskazywana tożsamość wiązała się tu z regionem oraz pozycją społeczną i sytuacją materialną. Ludność na Wschodzie mówiła głównie językiem rosyjskim i postrzegała naród ukraiński w aspekcie politycznym, a nie etnicznym. Wypowiadano się tam przeciwko ustanowieniu ukraińskiego językiem urzędowym oraz uważano Ukrainę za jednostkę zbliżoną do Rosji kulturowo i historycznie. Pojawiały się nawet opinie, że Ukraina i Rosja powinny stanowić jedno państwo[834].

[833] M. Studenna-Skrukwa, *Ukraiński Donbas. Oblicza tożsamości regionalnej,* Wydawnictwo Nauka i Innowacje, Poznań 2014, s. 74.
[834] R. Traba, *Tematy polsko-ukraińskie. Historia. Literatura. Edukacja,* Olsztyn 2001, s. 127-142.

W wysoko zurbanizowanych, bardziej zindustrializowanych wschodnich regionach Ukrainy, zamieszkanych przez zwartą populację rosyjską i rosyjskojęzyczną, partie komunistyczne i lewicowe cieszyły się znaczną popularnością. Natomiast w zachodniej Ukrainie, gdzie większość stanowiła etniczna ludność ukraińska popularnością cieszyły się ugrupowania demokratyczne, politycy niezależni oraz umiarkowani i skrajni nacjonaliści. Zachód Ukrainy był bardziej konsekwentny w swoich politycznych żądaniach i miał stabilną mobilizację polityczną, natomiast Wschód wydawał się bardziej niechętny wobec długofalowych akcji politycznych i skupiał się głównie na problemach społecznych i socjalnych. Różnice między ukraińskim wschodem i zachodem występują nadal, ale wynikają one bardziej z uwarunkowań historycznych. Wschód był poddawany okrutniejszej i intensywniejszej sowietyzacji, co spowodowało, że utrwalił się tam kurs antyzachodni. Natomiast zachodnia Ukraina należała do innego kręgu cywilizacyjnego, stąd te ziemie stawiały opór sowietyzacji, a radziecki reżim był uznawany za okupację. Rosyjsko-radziecka cywilizacja była przyjmowana jako obca, mniej wartościowa od europejskiej, czyli tej, z którą region ten się utożsamiał. Według M. Riabczuka nie było wyraźniej zależności między tożsamością językowo-kulturalną a orientacją polityczną pomiędzy ukraińskimi regionami[835].

Riabczuk pisze: *„Relacje między społeczeństwem obywatelskim a tożsamością narodową stanowią klucz do zrozumienia procesów transformacji w postsowieckich krajach w rodzaju Ukrainy. Tożsamość narodowa nie jest odwiecznym wrogiem społeczeństwa obywatelskiego, lecz jego życzliwym współtowarzyszem. Ukraina i Białoruś stanowią przykład państw postkomunistycznych, gdzie problemem nie jest (jak zwykło się przypuszczać) nadmiar nowoczesnego obywatelskiego nacjonalizmu, lecz jego brak. Zatomizowana społeczność, powiązana jedynie lojalnością regionalną, traktująca z cynizmem perspektywę jakichkolwiek zmian (nawet tych, których miałaby dokonać osobiście) i nieufna wobec współobywateli, pozostaje niezdolna zarówno do (od)tworzenia dynamicznego społeczeństwa obywatelskiego, jak do czasowej bodaj mobilizacji społecznej, mogącej doprowadzić do wyznaczonych wcześniej celów. Kolektywna samoświadomość wspomaga rozwój społeczeństwa obywatelskiego, ponieważ troska jaką odczuwamy na myśl o własnym narodzie wzmacnia nasze zaangażowanie na rzecz dobra wspólnego. Jedność i integracja narodowa mogą więc*

[835] M. Riabczuk, *Dwie Ukrainy…* s. 22-23.

odgrywać kluczową rolę w rozwoju nowoczesnego społeczeństwa i generowaniu mobilizacji społecznej"[836]. Zwraca on uwagę, że elity na Ukrainie są nieufne wobec społeczeństwa, obawiając się o pozycję i wpływy: *„Władze państwowe postrzegają aktywność obywatelską i mobilizację obywateli jako zagrożenie swego dotychczasowego stanu posiadania, Społeczeństwo obywatelskie i poszczególni obywatele nie są partnerami, z którymi można i należy negocjować oraz szanować ich posunięcia. Dotychczasowa polityka państwa zmierzała do zniechęcenia zwolenników aktywności społecznej i pozbawienia obywateli Ukrainy jakiegokolwiek przekonania o skuteczności tego rodzaju działań"*[837].

Zdaniem Andrzeja Grzyba, Posła do Parlamentu Europejskiego z ramienia Polskiego Stronnictwa Ludowego, posła w polskim parlamencie, na występujący podział Wschód - Zachód na Ukrainie nakładał się także system oligarchiczny w biznesie, który nie pomagał odnaleźć Ukraińcom swojej tożsamości kulturowej. Bogate elity skłonne były „być oligarchami" na Ukrainie, zwłaszcza w tej części powiązanej z Rosją, ale nie chciały już być zależne od Moskwy, gdyż rozumiano, że ich znaczenie w niepodległym państwie ukraińskim jest dużo większe niż w kraju, który byłby integralną częścią Rosji[838].

Taras Kuzio, brytyjski politolog, ekspert w dziedzinie ukraińskiej polityki i bezpieczeństwa międzynarodowego dokonał interesującej analizy zależności między tożsamością, regionalizmem i samoświadomością narodową, a słabym stopniem rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. Punktem wyjścia do badań było twierdzenie, że w krajach w których doszło do demokratycznych przemian decydującą rolę odgrywały nie tylko czynniki społeczne, ale etnokulturowe. Stwierdził on, że tożsamość polityczna powiązana jest z tożsamością narodową, gdyż dojrzałość polityczna warunkuje lojalność względem wspólnoty narodowej.

Warto podkreślić, że na terenie państwa ukraińskiego obecne są regionalne, uwarunkowane związki pomiędzy językiem, preferencjami politycznymi i tożsamością kulturową Ukraińców. Widać to zwłaszcza wśród osób pochodzących z południowo-wschodniej części kraju (Galicji, Wołynia, Krymu i Donbasu). Występuje również typowa językowo-kulturowa tożsamość Ukraińców pochodzących z tej części kraju

[836] Tamże, s. 44-45.
[837] Tamże, s. 44-45.
[838] Fragment wywiadu przeprowadzonego z Andrzejem Grzybem. Strasburg, Parlament Europejski, 17 kwietnia 2014. Tekst w posiadaniu autora pracy.

w porównaniu z mieszkańcami ziem wschodnich, którzy są bardziej prorosyjscy i posługują się tylko językiem rosyjskim. Wyniki badań pokazują, że wybory polityczne są zależne od czynnika językowo-kulturowego oraz od stopnia świadomości obywatelskiej mieszkańców poszczególnych części kraju, dużych miast i prowincji. Dodatkowo można je przydzielić do poszczególnych regionów[839].

Według Krzysztofa Liska, polityka, członka Komisji Spraw Zagranicznych Parlamentu Europejskiego w latach 2009-2014, wśród części Ukraińców istnieje bardzo silna świadomość narodowa, która powiązana jest z podziałem regionalnym na Ukrainie, co oznacza, że różna tożsamość występuje w różnych regionach. Silna jest na zachodzie i w centrum, natomiast słaba we wschodniej części kraju. Im bardziej na zachód tym poczucie tożsamości jest silniejsze, porównywalne nawet do radykalnych, prawicowych ruchów jak Swoboda. Można zauważyć, że na zachodniej Ukrainie tożsamość jest tak silna, że przechodzi w nazizm. Inaczej jest na wschodzie kraju, zwłaszcza wśród starszego pokolenia, które nadal uważa się za część postsowieckiego bloku. Tutaj ludzie czują się jeszcze *homo sowieticus*, mają słabe poczucie ukraińskiej tożsamości i świadomości narodowej, mówią po rosyjsku, oglądają rosyjską telewizję, natomiast po ukraińsku prawie nie rozmawiają lub mówią bardzo słabo. Zjawisko takie sięga nawet elit władzy, wystarczy popatrzeć na premiera Mykołę Azarowa, który w języku ukraińskim mówił czytając z kartki i to tylko podczas wystąpień w parlamencie. Jak zauważył Lisek: *„Pamiętam moje spotkanie z premierem Azarowem, gdzie podczas oficjalnych rozmów nikt z jego ekipy nie mówił w języku ukraińskim, wszyscy porozumiewali się tylko po angielsku albo po rosyjsku. Było to dla mnie nie do pomyślenia, że ukraiński premier nie mówił w swoim ojczystym języku"*[840].

Należy jednak podkreślić, że młode pokolenie Ukraińców, głównie studenci przestają patrzeć na Ukrainę jak na dwie połówki - wschód i zachód. Dla nich ziemie ukraińskie stanowią płaszczyznę unifikacji narodowej. Młodzi dostrzegają czynniki ekonomiczne, gospodarcze i polityczne, które dzielą Ukrainę na dwie lub więcej części, ale dla nich większą wartość ma istnienie wspólnego terytorium państwa ukraińskiego, które pozwala na kształtowanie jednolitej polityki narodowej i ukraińskiej tożsamości narodowej. Agresja Rosji na Ukrainę na początku 2022 roku pokazał, że ukraińska

[839] T. Kuzio, *The Crimea. Europe's Next Flashpoint?,* Zob. Peacepalacelibrary.nl, Nov 30, 2010. Strona odwiedzona 8 maja 2022.
[840] Fragment wywiadu przeprowadzonego z Krzysztofem Liskiem 20 lutego 2014, Bruksela, Parlament Europejski. Tekst w posiadaniu autora pracy.

tożsamość cały czas się umacnia i obejmuje także te osoby, które mają pochodzenie rosyjskie lub wywodzą się z rusyfikowanych rodzin. Mimo, że Ukraina nadal jest wewnętrznie zdecentralizowana, to wojna z Rosją pokazuje, że społeczeństwo ukraińskie nigdy wcześniej nie miało tak silnego poczucia ukraińskiej tożsamości narodowej, podążającej w kierunku Unii Europejskiej i struktur euroatlantyckich. Publicysta Jerzy Baczyński napisał, że wraz z agresją rosyjską na ukraińskie ziemie zaczął się rodzić naród polityczny i tożsamość obywatelska: *„We krwi i w bólu rodzi się świadomy swej nierosyjskiej tożsamości i ceny własnego państwa, polityczny naród ukraiński"*[841].

Należy jednak podkreślić, że Ukraińcy są narodem politycznym od ponad stu lat. Uważam, że ich wola obrony własnego kraju przejawiała się we wszystkich wojnach i konfliktach regionalnych. Mimo, że ziemie ukraińskie były podzielone regionalnie, to wolność stanowiła dla nich podstawową wartość w życiu politycznym. Naród ukraiński pokazał swoją siłę podczas dwóch wojen światowych, w okresie komunizmu i transformacji polityczno-społecznych lat 90 tych XX wieku. Ukraina przeżyła „Pomarańczową Rewolucję", Euromajdan, utratę Krymu i teraz prowadzi wojnę z Rosją. Ukraińskie rewolucje były tworzone oddolnie, przez zwykłych obywateli, a nie przez elity polityczne. Paradoksalnie polityka zagraniczna Putina wzmacnia ukraińską tożsamość narodową. Ukraińcy wiedzą kim są i o co walczą, niezależnie czy mieszkają w Kijowie, Połtawie, Chersoniu czy we Lwowie. Walcząca Ukraina nie ma podziałów regionalnych, teraz wszyscy Ukraińcy są rewolucjonistami, broniąc swoją ojczyznę, praw politycznych, obywatelskich i europejskich wartości. Wojna na Ukrainie trwa, Ukraińcy bronią się każdego dnia, walcząc o swoje miasta i wsie. Jak się okazuje ich tożsamość jest najsilniejsza wśród wszystkich narodów europejskich. Nie prowadzą wojny o terytorium, o zmianę granic, ale przede wszystkim toczą wojnę o ukraińską tożsamość narodową.

Drugi czynnik – pamięć historyczna – ma bardzo silne umocowanie w historii i kulturze narodu ukraińskiego. Mówiąc o pamięci historycznej należy rozpatrywać to zagadnienie w dwóch kategoriach: społecznej i państwowo-politycznej, gdyż ukraińskie społeczeństwo było silnie zróżnicowane wewnętrznie. Wśród mieszkańców Ukrainy występowały głębokie podziały kulturowe, które rzutują na sam podział narodowy wzdłuż orientacji geopolitycznych. Od początków powstania niepodległej Ukrainy w 1991 roku bycie Ukraińcem oznaczało nie tylko przynależność terytorialną i posiadane

[841] J. Baczyński, *Chwała Ukrainie!,* „Polityka" 2 marca 2022.

obywatelstwo, ale także wspólne dzieje historyczne i przywiązanie do kultury oraz tradycji.

Zdaniem Ałły Kyrydon, kwestia dotycząca pamięci historycznej stała się na Ukrainie aktualna w latach 90. XX wieku, gdy zrodziła się potrzeba zdefiniowania świadomości historycznej w kontekście budowania ukraińskiej tożsamości narodowej. Według ukraińskiej historyk spektrum badań nad pamięcią historyczną jest niezwykle szerokie, od języka, zachowań, społecznych doświadczeń, po rozważania historyczne i badania dziedzictwa historyczno-kulturowego. Kyrydon zwraca uwagę na teoretyczne zrozumienie procesów związanych z pamięcią historyczną, usystematyzowanie dotychczasowego dorobku naukowego i określenie obiektywności badań[842].

Aby zrozumieć czym jest ukraińska tożsamość narodowa należy poznać wartości na które powołują się Ukraińcy. Pierwsze próby formowania ukraińskiej tożsamości znalazły swój wyraz z symbolice państwowej niepodległej Ukrainy. Flaga ukraińska błękitno-żółta została przywrócona przez Radę Najwyższą Ukrainy w 1992 roku, gdyż wcześniej została potępiona jako nieukraińska, zapożyczona przez Iwana Mazepę od Szwedów i następnie wykorzystywana przez banderowców. Barwami ukraińskiej flagi zostały dwa kolory - błękitny i żółty. W wymiarze historycznym kolor niebieski to barwy nieba, symbol pokoju, odnoszący się do wspólnego doświadczenia, natomiast kolor żółty to kolor zboża, symbol bogactwa ziemi, oznaczający domostwo, wspólne dobro, czystość i radość z życia. Hymnem Ukrainy jest pieśń „Jeszcze Ukraina nie umarła ", której tekst zrodził się w 1863 roku, a po raz pierwszy hymn ten uznano przez Ukraińską Republikę Ludową w 1918 roku. Godłem państwa ukraińskiego jest Trójząb znajdujący się na niebieskim polu, symbolizujący suwerenność i niezależność kraju[843].

Mozaikowość tożsamości narodowej uwarunkowana była tradycjami historycznymi. Niektórzy widzą tu tak zwaną „historyczną tożsamość", która stanowiła czynnik budowania solidarności całej grupy. Jak zaznaczył M. Riabczuk*„Współczesna Ukraina to pod względem kulturowym twór wysoko eklektyczny, łączących wiele odmiennych symboli i tradycji kulturowych*"[844]. Na Ukrainie ścierają się nie tylko różne modele tożsamości historycznej, które mają wpływ współcześnie, ale widoczna jest także

[842] A. Kyrydon, *Przestrzeń identyfikacji studiów nad pamięcią na Ukrainie: instytucjonalizacja kierunku* (w:) *Polityka wobec pamięci w Europie Środkowo-Wschodniej i w Rosji*, red. Stolarz A., Wasiliew A., Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej, R. 13, z. 2, Lublin 2015, s. 45-66.

[843] http://www.abcukraina.pl/ukraina-informacje-podstawowe/flaga-godlo-i-hymn-ukrainy.html. Strona odwiedzona 12 stycznia 2014.

[844] M. Pietraś, T. Kapuśniak, *Ukraina w stosunkach międzynarodowych,* Lublin 2008, s. 17.

ich obecność na różnych poziomach geograficznych: lokalnie, regionalnie i narodowo. Zróżnicowanie Ukrainy posiada aspekt przestrzenny, widać różnice między poszczególnymi regionami, co pozwala współcześnie wydzielić dwie, trzy, a nawet cztery części Ukrainy. Różne regiony obecnej Ukrainy mają odmienne dzieje i tradycje, co wpływa na ich postawy mieszkańców tych obszarów wobec pamięci historycznej i narodu. W zachodniej części kraju można wymienić Bukowinę z ukraińskimi, mołdawskimi i rumuńskimi wioskami, które są odmienne od Lwowa, Tarnopola czy Wołynia. W regionie lwowskim i zakarpackim mieszka natomiast najwięcej osób, które czują się Ukraińcami, opowiadając się bardziej za demokratycznymi wartościami Europy Zachodniej. Symbolem Ukrainy wschodniej jest Donieck, wyróżnia się także Donbas i Dniepropietrowsk, Charków, a więc miasta, które w okresie sowieckim były potencjałem politycznym reżimu radzieckiego. Obszar doniecki, charkowski i łużański zamieszkują etniczni Rosjanie, którzy popierają zbliżenie z Moskwą. Na południu należy wyróżnić Krym (obecnie zajęty przez Rosję), zamieszkiwany przez Rosjan, Tatarów i Ukraińców (najmniej) oraz Odessę z odmienną cywilizacją kulturową, bliższą kulturze zachodniej. Takie podziały geograficzne przekładały się na różnice kulturowe, językowe i polityczne. Każdy region poddawany był wpływom odrębnych tradycji, miał swoją historię i nieraz stanowił części odmiennych państw [845].

Tezę Riabczuka o dwóch Ukrainach podziela Viktoria Sereda, która zwraca uwagę, że każdy region Ukrainy ma swoją historyczną tożsamość. Jej zdaniem w Doniecku ukraińska tożsamość kształtuje się na liniach pozanarodowych. Jest to tożsamość narodowa i regionalna. Natomiast we Lwowie możemy mówić o mieszanym typie narodowo-regionalnym pewnej solidarności, która kształtuje tożsamość historyczną[846].

Natomiast Jarosław Hrycak na podstawie socjologicznych badań w ramach projektu „Tożsamość i lojalność społeczna" dowodzi, że na Ukrainie doszło do konfrontacji, ale nie pomiędzy tożsamością ukraińską i rosyjską, tylko pomiędzy różnymi wariantami tożsamości ukraińskiej. Jego zdaniem przyszłość Ukrainy w kontekście procesów globalizacyjnych zostanie zdeterminowana poprzez zachowanie ukraińskiej kultury w jedności wraz z formowaniem się nowej tożsamości narodowej, politycznej i mentalności społeczeństwa ukraińskiego. Jego zdaniem wyzwania globalizacji

[845] Zob. W. Gizicki, *Polityczne dylematy Europy*, Toruń 2009.
[846] Середа В., Регіональніо собливостіі сторичнихі дентичностей таїхвпливна формування сучасних політичних орієнтацій в Україні: автореф. дис. канд. соц. н.: 22.00.04. К., 2006. С. 5.

wymuszają integrację kultury narodowej z europejską. Ponadto ważne jest kompleksowe wsparcie edukacji i nauki, tak aby zachować ukraińskość i adekwatnie reagować na zmiany globalizacyjne. Odwołuje się do języka, podkreślając, że powinien być obecny we wszystkich sferach życia społecznego, a narodowy produkt jakim jest kultura powinna stanowić niezrównaną wartość dla zachowania ukraińskiej tożsamości. Zdaniem Hrycaka liczne mniejszości narodowe przyczyniają się do stopniowego zaniku narodowej tożsamości i niosą za sobą pluralizm tożsamościowy, dlatego tak ważny jest dialog i ciągłość kultury i dziedzictwa narodowego. Hrycak zwraca również uwagę na tożsamość wiejską i kulturę wiejską oraz na odrębność miasta. Jego zdaniem kultura wiejska nie stanowi podstawowej siły do tworzenia nowoczesnej ukraińskiej tożsamości narodowej, mimo że ukraińska wieś trwa w kulturze kraju. Zdaniem Hrycaka współczesna cyfryzacja i szybki wzrost wolumenu przekazów radiowych i telewizyjnych oraz Internet stworzyły warunki do wymiany informacji i wpływu zachodniej kultury, przez co środki masowego przekazu tracą narodową autentyczność[847].

Jak zauważył Jarosław Hrycak w swoim eseju „Dwadzieścia dwie Ukrainy" podziały społeczne na Ukrainie wynikają z wielu nakładających się czynników historycznych i pamięci historyzcnej, ich złożoności, nieostrości i długości trwania. Mamy zatem do czynienia z niekończącym się procesem pomieszania mozaikowości kulturowej, która ma realny wpływ na kształtowanie postaw narodowych obywateli. Zdaniem Hrycaka różnice między wschodnią i zachodnią Ukrainą nie stanowią jednak poważnych sporów. Mimo, że Jarosław Hrycak dostrzegał podział historyczny wśród regionów na Ukrainie to opowiedział się przeciwko dwubiegunowej teorii Mykoły Riabczuka, gdzie dwa przeciwległe ośrodki- zachodni Lwów i wschodni Donieck stanowiły źródło tożsamościowego konfliktu. Nie uważał on, że te dwa miasta odzwierciedlają obraz dwóch Ukrain – Zachodniej i Wschodniej, Europejskiej i Radzieckiej, że Lwów i Donieck to geograficzne i geopolityczne symbole „dwóch Ukrain"[848].

Suwerenność narodu ukraińskiego pozostaje współcześnie niezaprzeczalnym faktem, natomiast „spór" toczy się o wartości kształtujące poczucie tożsamości narodowej Ukraińców. Inne są priorytety u starszego pokolenia Ukraińców, inne u młodzieży i studentów. Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych

[847] С. Бойко, Проблема збереження українськоїі дентичностіу контекстіг лобалізаційних процесів // Україно знавчий альманах, Вип. 11.Київ 2013, С. 238.
[848] Tamże, s. 32.

ubiegłego stulecia zaczęto zwracać uwagę na zagadnienie ukraińskiej tożsamości narodowej w kontekście czynników społecznych i historycznych. Naród ukraiński był wtedy zależny od Rosji, a około 70% kapitału prywatnego i gospodarczego znajdowało się w rosyjskojęzycznej części Ukrainy. Nie dziwi więc, że wśród ukraińskich elit przeważała sowiecka tożsamość. Samoidentyfikację wiązano z sytuacją społeczno-ekonomiczną kraju, odwołując się do stwierdzenia, że *„skoro w okresie Związku Radzieckiego było lepiej, to poczuwam się do bycia Rosjaninem”* [849].

Z kolei A. Sanchenko rozpatruje kryteria, według których ukraińska tożsamość jest definiowana oraz wskazuje na historyczne przyczyny rozłamu narodu ukraińskiego, podkreślając wpływy ukrainofobii, jako procesu niszczenia ukraińskiej świadomości, wzrost narodowej dumy i samoidentyfikację narodową[850].

Niektórzy badacze zwracają uwagę, że wiara i religia we współczesnej Ukrainie odgrywają nie najmniejszą rolę niż historia w procesie kształtowania ukraińskiej tożsamości narodowej. Odwołują się do Kozaków dla których wiara miała wielkie znaczenie światopoglądowe. Przywołują także idee ruchów narodowowyzwoleńczych we wszystkich ziemiach ukraińskich. Zdaniem Kononowa wiara stanowiła integralną część kultury ukraińskiej i była czynnikiem formującym ukraińską tożsamość[851].

Emocje propaństwowe przyniósł 1991 rok. Powstanie niepodległej i suwerennej Ukrainy stanowi niezwykle ważny moment w procesie kształtowania się ukraińskiej tożsamości narodowej. Wyniki referendum (ponad 90% głosów poparcia)[852], zatwierdzające niepodległość Ukrainy pokazują, że społeczeństwo połączyła proeuropejska wizja życia, poza komunizmem, co w tym okresie jednoczyło wszystkie narody Europy Wschodniej.

Tomasz Stryjek zwraca uwagę, że ukraińskie społeczeństwo z uznaniem patrzyło na niepodległość Ukrainy, ale w latach 90. XX wieku panowała ogólna frustracja społeczna, która była skutkiem słabej oceny funkcjonowania aparatu państwowego. Zdaniem badacza o tym, czy uzyskanie przez Ukrainę niepodległości zostanie pozytywnie ocenione przez przyszłe pokolenia Ukraińców, będzie zależeć jak zakończy

[849] G. Gorzelak, A. Tucholska, *Historyczno-kulturowe uwarunkowania rozwoju Polska i Ukraina*, Warszawa 2008, s. 106-112.
[850] А. Санченко, Проблема ідентичності та самозбереження української нації / А. Санченко // Українознавство. 2012. No 2. С. 159–163.
[851] Кононенко П. П.., Самоідентифікація української нації як чинник духовного та інтелектуального збагачення суспільства / П. П. Кононенко // Соціокультурні чинники розвитку інтелектуального потенціалу українського суспільства і молодь: Наукові праці та матеріали конференції. К.: Т-во.«ЗнанняУкраїни», 2001. Вип. 1. С. 434–441.
[852] Zob. D. Nohlen, P. Stöver, *Elections in Europe: A data handbook*, Baden-Baden 2010: 1985.

się proces transformacji politycznej po „Rewolucji Godności" i co przyniesie proces przeobrażeń, który na Ukrainie trwa cały czas. Zatem ocena 1991 roku zależeć będzie czy transformacja zakończy się sukcesem[853].

Oksana Zabużko, ukraińska pisarka, poetka i publicystka słusznie zaznaczyła, że na Ukrainie dopiero nowe pokolenie zaczyna rozglądać się dookoła i próbuje zrozumieć skąd pochodzi. Jej zdaniem najważniejszym wydarzeniem w historii Ukrainy był Wielki Głód lat 1932-1933, który w oficjalnym dyskursie był tematem marginalnym, a w ciągu życia trzech ostatnich pokoleń Ukraińców całkowicie przemilczanym. Do końca lat 80 tych XX wieku nie wolno było o nim wspominać ucząc się historii. Trudnym tematem w dyskursie historycznym pozostawała kwestia UPA, gdyż był to jeden z tych wycinków historii, który poddany został silnej manipulacji przez historyków, publicystów i samych polityków. Jej zdaniem, do dzisiaj brakuje opracowań historycznych na temat zachodniej Ukrainy w latach 1939-1954, a bez zrozumienia ówczesnej sytuacji, zarówno przez Polaków jak i Ukraińców, nie można przywrócić ukraińskiej pamięci narodowej. W ostatnich latach duże zmiany zaszły w podejściu polskiego społeczeństwa do postrzegania Ukrainy i Ukraińców. Według relacji Polaków, nasi wschodni sąsiedzi nie są już dla Polaków jakimś „wschodem", który ulega procesowi rusyfikacji, ale za wschodnią granicą Unii Europejskiej znajduje się naród z historycznym doświadczeniem i kulturą[854].

Mimo, że rządy Juszczenki stanowiły zwrot w stronę polityki historycznej, to już za prezydentury Janukowycza władza nie widziała potrzeby, by historię Ukrainy wiązać z historią powszechną, by walczyć o pamięć o dziejach Ukrainy w świecie. Zdaniem Romana Kabaczija, historyka i publicysty, redaktora „Ukrajiński tyżdeń" dla ukraińskiego społeczeństwa Wielki Głód nie był tak kontrowersyjnym tematem jak OUN i UPA. Warto zwrócić uwagę, że większość Ukraińców pozytywnie oceniło wysiłki prezydenta Juszczenki, który podniósł ten temat na arenie międzynarodowej, ale już negatywnie odebrano wypowiedz Janukowycza, że Wielki Głód był wspólnym doświadczeniem narodów Związku Radzieckiego - zarzucono prezydentowi, że minął się z ukraińską wizją historii. Widać zatem zmieniające się poglądy ukraińskiej władzy: Kuczmę krytykowano za chęć łączenia radzieckiej i ukraińskiej wizji historii, doceniono politykę Juszczenki

[853] T. Stryjek, *Through Memory to Integrity. The Case of Ukraine. What 1991 Meant for Ukrainians Before 2014 and what it Means Today*, „Studia Polityczne" Nr 3, t. 45, Warszawa 2017:155-178.
[854] Wywiad z O. Zabużko,*Ukraińskie stajnie Augiasza*, Nowa Europa Wschodnia, Nr 5 (XIX)/2011, s. 109-116.

w sprawach budowania ukraińskości, a ekipę Janukowycza porównano do wyznawców propagandy radzieckiej. Bohaterowie rosyjskiej oraz radzieckiej historii nie byli już przez Ukraińców odbierani jako „swoi", co świadczy o tym, że nastąpiła zmiana mentalności społeczeństwa ukraińskiego. Jeszcze w 2006 roku w sondażach przeprowadzonych na zlecenie Instytutu Polityki Ukraińskie Koło Demokratyczne w pierwszej dziesiątce historycznych postaci znaleźli się obok hetmana Bohdana Chmielnickiego, historyka Mychajło Hruszewskiego, hetmana Iwana Mazepy, czy Wieczysława Czornowiła takie osoby jak rosyjski car Piotr I, Włodzimierz Lenin, czy Leonid Breżniew. Natomiast cztery lata później w kanale telewizyjnym Inter w programie pod tytułem „Wielcy Ukraińcy" w pierwszej dziesiątce nie było już żadnych „bohaterów" rosyjskich i radzieckich[855].

Tylko dla starszego pokolenia Związek Radziecki pozostawał obszarem stabilności. Dla osób w wieku średnim pozostawał systemem, który uosabia efektywniejszy i sprawiedliwszy model redystrybucji, a młode pokolenie, które swoją wiedzę czerpało już głównie z telewizji i Internetu nie wyrażało sympatii do poprzedniego ustroju. Wśród starszych Rosjan występowała nostalgia do Związku Radzieckiego, gdyż obraz wielkiego i silnego państwa stał się atrakcyjnym mitem, a nawet częścią kultury masowej. Młodzi byli już całkowicie otwarci na nowinki zachodniego świata i kultury. Dla większości Rosjan i Ukraińców Unia Celna była takim samym modelem integracji co Związek Radziecki, a media pozbawione pluralizmu informowały społeczeństwo tylko w takim stopniu w jakim pozwalała na to władza. Oferta Kremla dla Ukrainy - wspólny związek z Białorusią i Rosją znacząco zachęcała społeczeństwo ukraińskie do wyboru opcji wschodniej.

Serhij Żadan, poeta i prozaik młodego pokolenia mieszkający w Charkowie, w swojej osobistej książce porównał wydarzenia lat osiemdziesiątych i ostatniej dekady: *„Polityka jest kupiona, gazety i radio są kupione, telewizja - sam znasz całą prawdę o telewizji! Mao jest martwy, Fidel jest martwy, nie daj się robić w chuja! Sieć jest kontrolowana, wybory kupione, demokracja jest martwa, parlament kupiony, prezydent kupiony – nie masz prezydenta! prawica jest kupiona, w kraju nie ma normalnej prawicy! petycje są opłacone, gubernator kupiony, twój kandydat kupiony – wiesz, komu się sprzedał twój kandydat?! związki zawodowe są kupione, wszystkie związki są kupione, dawno i w całości, wszyscy, zupełnie wszyscy liderzy związków zawodowych dawno są*

[855] R. Kabaczij, *Historia (z)ręcznie sterowana,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 5 (XIII)/2010, s. 113-120.

kupieni albo martwi! odrodzenie narodowe się nie zdarza! po prostu mają ochotę cię powiesić!"[856].

W jednym z wywiadów profesor Bohdan Hud powiedział, że problemem dla ukraińskiego społeczeństwa nie jest pamięć historyczna w kontekście Wołynia czy Bandery tylko „odzierająca z godności granica". Zdaniem Huda granica geograficzna z Polską stanowi dla Ukraińców „bramę do Europy" i ważne jest to aby warunki panujące na przejściach granicznych były dla Polaków i Ukraińców zadowalające, a wzajemna współpraca odbywała się z poszanowaniem każdej strony. Jego zdaniem budowanie współczesnych stosunków na skomplikowanej historii nie ma sensu, gdyż przyczynia się tylko do wewnętrznych politycznych celów, a nie służy dobru mieszkańców obydwu państw. Na Ukrainie polityka historyczna czy polityka pamięci nie jest jednorodna. Z jednej strony jest ona narzucana poszczególnym regionom przez Kijów, kreując oficjalną politykę władzy, a z drugiej społeczność lokalna sama wskazuje na ową politykę. Według Huda na Zakarpaciu osoba Bandery czy Szuchewycza nie miała dużego znaczenia dla historii tych ziem i dla lokalnych mieszkańców, ale inaczej było w Ukrainie Zachodniej, co świadczy o tym, że sam nacjonalizm ukraiński był zróżnicowany, a działacze OUN różnili się w pojmowaniu sensu doktryny nacjonalistycznej. Zdaniem Huda dla Polaków Bandera jest uznawany jako „demon przeszłości", stąd Polacy często nazywają Ukraińców banderowcami. Jego zdaniem w ukraińskim społeczeństwie mówi się mało o tym przywódcy OUN i nie jest on traktowany jako bohater narodowy. Hud podkreśla, że każde państwo ma swoją pamięć historyczną, swoich bohaterów, ale należy doceniać te osoby, które dla obydwu narodowości mają ważne znaczenie historyczne, jak Szymon Petlura. Zdaniem profesora, stan obecnej wojny na Ukrainie zmienia spojrzenie na politykę historyczną i pamięć historyczną, gdyż przywoływanie ukraińskich nacjonalistów jak Bandery, Czuchewycza czy innych służy tylko mobilizacji ukraińskiego społeczeństwa i nie ma antypolskich skojarzeń. Zdaniem historyka i politologa - im więcej badamy historię tym pojawia się więcej pytań, a większość odpowiedzi znajduje się cały czas w archiwach rosyjskich[857].

Ciekawie o tożsamości ukraińskiej w kontekście pamięci historycznej wypowiedział się w wywiadzie wspomniany Andrzej Grzyb, aktywny działacz na rzecz

[856] S. Żadan, *Anarchy in the UKR,*Wołowiec 2007, s. 54.
[857] https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/prof-bohdan-hud-nie-wolyn-czy-bandera-sa-problemem-ale-odzierajaca-z-godnosci-granica/5fxvzjx.amp Strona odwiedzona 10 lipca 2022.

praw człowieka w krajach Partnerstwa Wschodniego. Jego zdaniem, gdyby porównać ukraińską tożsamość do realiów polskich, która przechodziła proces demokracji i transformacji ustrojowej, to Ukraina w 2014 roku była na etapie roku 1981, a więc czasu który nazywany jest „polską zmianą". Społeczeństwo polskie miało wtedy ważny impuls - wybór na papieża Jana Pawła II, który przyjechał do Polski i wypowiedział słynne słowa: „Niech zstąpi Duch Twój i odnowi oblicze ziemi. Tej ziemi". Jego zdaniem Ukraina była w tym samym punkcie, na tym samym etapie. Wydarzenia na Majdanie, trwające od 2013 roku stały się symbolem zmian w sensie mentalnym. Przełomem w kształtowaniu ukraińskiej tożsamości narodowej nie była „Pomarańczowa Rewolucja" tylko właśnie współczesny Majdan. Andrzej Grzyb dodaje, że gdy popatrzymy na Krym i na działania Rosji w tym regionie, to paradoksalnie nikt tak dużo współcześnie nie zrobił dla kształtowania tożsamości Ukrainy jak Prezydent Rosji. Jego zdaniem Władimir Putin myśli jak Piotr Wielki i Katarzyna II, dąży do odtworzenia wielkiego imperium i uznaje, że nie ma odrębnego narodu ukraińskiego, przez co pobudza Ukraińców do działania i wzmacnia ukraińską tożsamość narodową. Zdaniem Andrzeja Grzyba, oprócz współczesnych realiów politycznych, duży wpływ na kształtowanie świadomości ukraińskiej miały także inne czynniki, zwłaszcza historyczne: Bohdan Chmielnicki i Kozacy, działalność UPA, czy w sensie kulturowym twórczość Tarasa Szewczenki. Przez ostatnie lata na scenie międzynarodowej mówi się o wykuwaniu państwowości ukraińskiej, która nie miała własnego doświadczenia, poza krótkim epizodem z początku XX wieku związanym z powstaniem państwa Petlury i trzema ośrodkami władzy. Niemniej wszystkie te elementy podtrzymywały marzenie wśród ukraińskiego społeczeństwa o suwerennej Ukrainie i kształtowały tożsamość narodową Ukraińców. Na ukraińskich ulicach symbole historyczne są mocno akcentowane przez społeczeństwo ukraińskie. Podczas protestów i zamieszek w Kijowie, Charkowie, czy na Krymie trwających w 2013-2014 roku Ukraińcy odwoływali się do różnych okresów historii i różnorodnych symboli historycznych. Pojawiały się żółto-niebieskie ukraińskie flagi narodowe, czy czerwono-czarne chorągwie - symbol Ukraińskiej Powstańczej Armii. Wszędzie można było słyszeć hasła UPA: „Sława bohaterom", „Sława Ukrainie" lub „Niech żyje wielka Ukraina" i choć Ukraińcy publicznie tłumaczyli, że słowa te mają obecnie inne znaczenie niż podczas II wojny światowej, to odwołania historyczne świadczyły o silnej pamięci historycznej. Warto zauważyć, że byli też i tacy Ukraińcy, którzy protestowali przebrani w stroje kozaków. Ponadto na Majdan przybywali walczyć

rdzenni mieszkańcy Kozaczyzny, którzy uważali się za rdzennych przodków Kozaków[858].

Według Krzysztofa Liska na ukraińską tożsamość nakładają się też „kolce historyczne". W przypadku spraw polsko-ukraińskich pamiętamy przede wszystkim rzeź na Wołyniu i operację wojskową „Wisła". Niemniej warto podkreślić, że relacje między Polską i Ukrainą stają się coraz lepsze. Polska była pierwszym krajem, który uznał niepodległość ukraińskiego państwa w 1991 roku, polscy politycy byli pierwsi na Majdanie podczas „Pomarańczowej Rewolucji" i jako pierwsi poparli dążenia ukraińskiego społeczeństwa ku integracji europejskiej, podczas gdy ukraińskie władzy zdecydowały o nie podpisywaniu umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską. Zdaniem Liska, dyplomacja polska zintensyfikowała rozmowy na linii Bruksela-Kijów, a Ukraińcy widzą starania polskich polityków, którzy dążą do tego, aby Ukraina pozostała liczącym się partnerem dla Europy. Te wszystkie działania prowadzą jednocześnie do sytuacji, w której nacjonalizmy i spory między Polską i Ukrainą z czasów II wojny światowej słabną[859].

Pamięć historyczna to także upamiętnienie znanych i zasłużonych dla ojczyzny osób lub miejsc pamięci. Na wschodniej Ukrainie niemal w każdej miejscowości znajduje się pomnik Lenina i zasłużonych dowódców Armii Czerwonej, do niedawna posąg Lenina stał nawet w centrum samego Kijowa, na Majdanie Niezależności. Natomiast w zachodniej części kraju widoczne są pomniki, będące uwieńczeniem chwały Bohdana Chmielnickiego lub Tarasa Szewczenki. Ukraina Centralna pozostaje natomiast na pograniczu. Widać tutaj, że pomniki stanowią specyficzną wartość społeczną, przynależą do dziedzictwa kulturowego narodu, mówią o honorze i patriotyźmie. W swojej wymowie nawiązują do ważnych osobistości, które miały wpływ na kształtowanie świadomości narodowej. Dla społeczeństwa stanowią miejsce kultu, upamiętniania ważnych wydarzeń, a przede wszystkim znajdują się w centralnych miejscach miast, które integrują społeczeństwo. Place w centrach miasta stały się także miejscem integrowania się mieszkańców. To przy nich spotykali się studenci demonstrujący swoje postulaty. Wystarczy wspomnieć głodówki studentów w 1990 roku, czy wydarzenia 2004 roku. Patrząc ostatnie rewolucje narodowe na Ukrainie warto podkreślić, że kijowski Plac

[858] Fragment wywiadu przeprowadzonego z Andrzejem Grzybem. Strasburg, Parlament Europejski, 17 kwietnia 2014. Tekst w posiadaniu autora pracy.
[859] Fragment wywiadu przeprowadzonego z Krzysztofem Liskiem. Bruksela, Parlament Europejski, 20 lutego 2014. Tekst w posiadaniu autora pracy.

Niepodległości stał się symbolem zmian, manifestacją godności. Ukraińska młodzież pokazała światu czym dla niej jest wolność i jakie prawa winny z niej wynikać. To co się działo w centrum Kijowa porównywano do stanu obywatelskiego pobudzenia. Rozbudzona ukraińska tożsamość narodowa kazała Unii Europejskiej patrzeć na naród ukraiński jako na element europejskiego, a nie rosyjskiego kręgu cywilizacyjnego. Euromajdan nie był wydarzeniem zainicjowanym przez polityków, tylko to sami politycy musieli się do niego dołączyć. Jednak wydarzenia pokazały, że do prawdziwych zmian mogą doprowadzić tylko sami liderzy. Reform i rewolucji nie można było narzucić z zewnątrz. Nie powiodło się wypracowanie przez Brukselę jednego, skutecznego mechanizmu implementowania reform na Ukrainie, a przede wszystkim zachęcenie obywateli ukraińskich do kontrolowania tego procesu.

Niemniej XXI wiek przyniósł dekomunizację ukraińskiej sceny społeczno-politycznej. Jak zauważa Katarzyna Jędraszczyk badaczka tożsamości kulturowej z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, proces ten można podzielić na dwa zasadnicze etapy: lata 1990-2014 oraz po 2015 roku. W pierwszym okresie dostrzec można różne wizje polityki historycznej prowadzonej przez ukraińskich prezydentów Leonida Krawczuka, Leonida Kuczmę, Wiktora Juszczenko i Wiktora Janukowcza, natomiast rok 2015 to uchwalenie czterech ustaw, między innymi w kwestii symboliki komunistycznej i państwowej polityki pamięci. Polityka ukraińskiej władzy dotyczyła systemowego zerwania z komunistyczną przeszłością, usunięcie sowieckich pomników, zmiany nazw miast, wsi, ulic, obiektów czy placów. Celem działań było przejęcie kontroli nad ukraińską przestrzenią publiczną, promując nową narrację pamięci historycznej. Wprowadzenie ustaw dekomunizacyjnych istotnie zmieniło krajobraz Ukrainy, nie tylko realnie, ale także intelektualno-moralnie (rozpoczął się proces usuwania ze świadomości społecznej sowieckiej symboliki i dogmatów). Ta nowa narracja stanowiła odpowiedź na potrzeby ukraińskiego społeczeństwa, które z jednej strony toczyło wojnę z Rosją, a z drugiej stanęło przed koniecznością integracji podzielonych etnicznie terenów Ukrainy w jeden naród[860].

Mimo, że budowa obywatelskiego ruchu narodowego na Ukrainie trwa od ponad 30 lat to Rosja pozostaje głównym graczem na Wschodzie, który zmierza do podporządkowania ukraińskiego państwa. W 30 rocznicę odzyskania przez Ukrainę

[860] K. Jędraszczyk, *Trzydzieści lat dekomunizacji na Ukrainie,* „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej" Nr 19, z. 2, 2021, s. 125-145.

niepodległości Władmir Putin opublikował artykuł „O historycznej jedności Rosjan i Ukraińców", gdzie opisał współczesną Ukrainę jako anty-Rosję, która od „Rewolucji Godności" jest rządzona przez siły radykalnych nacjonalistów, prześladujących społeczeństwo rosyjskie oraz mniejszości narodowe[861]. Agresja Federacji Rosyjskiej na Ukrainę w lutym 2022 roku pokazuje, że w świadomości Rosjan Ukraina stanowi nadal część imperium rosyjskiego, a „interwencja" na wschodnich ziemiach ukraińskich jest jak twierdzi Putin wojną prewencyjną, operacją specjalną mającą na celu obronę mieszańców Donbasu przed „ludobójstwem" i „demilitaryzacją i denazyfikacją Ukrainy", ochronę ludności przed siłami NATO, które rozszerza się do granic Rosji.

Rosyjskie nostalgie wobec Ukrainy dosadnie obrazuje odezwa rosyjskiego prezydenta opublikowana w dzień ataku Rosji na Ukrainę. Putin potwierdza z historycznego punktu widzenia, że Ukraina nie jest sąsiednim krajem tylko jest integralną częścią świata rosyjskiego. Stwierdza on: *„Po prostu nie pozostawiono nam innej możliwości ochrony Rosji, naszego narodu, poza tą, z której będziemy zmuszeni dzisiaj skorzystać. Okoliczności wymagają od nas podjęcia zdecydowanych i natychmiastowych działań. Ludowe republiki Donbasu zwróciły się do Rosji z prośbą o pomoc".* Mówi, że atak na Ukrainę jest wymierzony przeciwko siłom, które dokonały zamachu na Ukrainie w 2014 roku: *„Jej celem jest ochrona osób, które od ośmiu lat są ofiarami zastraszania i ludobójstwa przez reżim kijowski. I w tym celu będziemy dążyć do demilitaryzacji i denazyfikacji Ukrainy, a także postawienia przed sądem tych, którzy popełnili liczne, krwawe zbrodnie na ludności cywilnej, w tym obywatelach Federacji Rosyjskiej",* dodając,*„Jednocześnie w naszych planach nie ma okupacji terytoriów ukraińskich. Nie będziemy nikomu niczego narzucać siłą".* Przywołuje pamięć historyczną mówią: *„Przypomnę, że ani w czasie tworzenia ZSRR, ani po II wojnie światowej, ludzi żyjących na terytoriach należących do współczesnej Ukrainy nikt nie pytał, jak chcą ułożyć sobie życie. (...) Uważamy za ważne, aby z prawa do wyboru mogły korzystać wszystkie narody zamieszkujące terytorium dzisiejszej Ukrainy".* Putin przypomina obywatelom Ukrainy, że ich przodkowie walczyli obok Rosjan przeciwko nazistom. Podkreśla wartość obu narodów: *„Ostatecznie, jak zawsze w historii, los Rosji leży w niezawodnych rękach naszego wielonarodowego narodu. A to oznacza, że podjęte decyzje zostaną zrealizowane, wyznaczone cele zostaną osiągnięte, bezpieczeństwo*

[861] Zob. A. Balcer, *Wielokulturowe elity i obywatelska tożsamość narodowa niepodległej Ukrainy,* „Fundacja Batorego", Warszawa 2021.

naszej Ojczyzny będzie niezawodnie zagwarantowane. Wierzę w wasze wsparcie, w tę niezwyciężoną siłę, jaką daje nam miłość do Ojczyzny"[862]. Dla wielu obserwatorów i komentatorów bezpośrednim celem Rosji jest zajęcie całej Ukrainy, co przywróciłoby ład naruszony przez Zachód po rozpadzie Związku Radzieckiego. Należy zauważyć, że Rosja zmierza by być dominującą siłą na Morzu Czarnym, stąd pojawiają się opinie, że rosyjska doktryna wojskowa głosząca mit o ruskim mirze pozostaje wciąż żywa.

Analiza źródeł i publikacji, w których przeprowadzono badania nad kwestią ukraińskiej tożsamość w podejściu historycznym świadczą, że omawiana problematyka wymaga kolejnych badań. Należy zwrócić uwagę, że ukraińska tożsamość nie może istnieć bez wystarczająco rozwiniętego, świadomego i znającego swoje korzenie społeczeństwa obywatelskiego

Trzeci czynnik - język narodowy – od zawsze odgrywał dużą rolę w procesie budowania ukraińskiej tożsamości narodowej. Kwestia językowa ma priorytetowe znaczenie przede wszystkim dla ukraińskich intelektualistów, publicystów, studentów, ludzi kultury i sztuki, podkreślając, że „bez języka nie ma narodu", „język to symbol", język określa narodowość". Patrząc na historię widzimy, że język pozostaje głównym czynnikiem kształtującym ukraińską tożsamość narodową. Językowo-kulturowa odmienność Ukraińców pozwoliła im wyodrębnić się od Rusinów i stała się przyczyną kształtowania się odrębnego narodu ukraińskiego na przełomie XIX i XX wieku. Sytuacja zmieniła się dopiero w momencie powstania niepodległej Ukrainy w 1991 roku, gdzie obywatelstwo przeważyło nad językiem i kulturą. Współcześnie jednym z wielu wyznaczników ukraińskości stała się przynależność państwowa, a rosyjsko-językowe i ukraińskojęzyczne elity ustaliły, co możemy przeczytać w preambule ukraińskiej konstytucji, polityczną definicję „narodu ukraińskiego" jako „obywateli wszystkich narodowości"[863].

Dokonując analizy materiałów zastanych widać, że przez lata trwał spór pomiędzy Rosjanami i Ukraińcami o państwowy status językowy na Ukrainie. Rosjanie i rosyjskojęzyczni Ukraińcy chcieliby, aby język rosyjski został państwowym językiem i o podobny status walczyli także rdzenni Ukraińcy. Warto jednak podkreślić, że ukraińskojęzyczna inteligencja mimo, że jest mniej liczna niż rosyjska, ma silniejsze oddziaływanie, jest mocno zmobilizowana do działania, bardziej przywiązana do języka

[862] Zob. https://www.youtube.com/watch?v=MAmpcGPh6Vo Strona odwiedzona 8 maja 2022.
[863] КонституціяУкраїни, Київ 1997.

ukraińskiego, a przede wszystkim jest typowo nacjonalistyczna. Ci co mówią w języku ukraińskim bardziej czują się Ukraińcami, są mniej przychylni Rosji, a ich wybory polityczne i światopoglądowe są bardziej wyborami proeuropejskimi. Dla Ukraińców język jest nie tylko sposobem porozumiewania się w codziennym życiu, ale stanowi symbol jednoczący społeczność ukraińską. To ważny składnik ukraińskiej tożsamości narodowej, zwłaszcza w okresie transformacji ustrojowej. Język buduje ukraińską świadomość narodową i jest utożsamiany z określonymi poglądami politycznymi w warunkach przemian społecznych. W ostatnich latach zarysował się widoczny podział na „typowych" Ukraińców, którzy posługują się językiem ukraińskim, są świadomi swojej tożsamości narodowej i na tych, którzy nie przywiązują znaczącej uwagi do narodowości, a w życiu codziennym nadal posługują się językiem rosyjskim i nie interesują się zachodzącymi zmianami. Osoby, które na co dzień używają języka rosyjskiego żyją według reguł systemu sowieckiego, odnoszą się do wschodnich tradycji i nie potrzebują europejskich wartości. Nasuwa się tu myśl Alexandra Motyla, zachodniego sowietologa, który pisząc o języku zwrócił uwagę: *„na potencjalną symboliczną jakość w upolitycznionym środowisku językowym: natychmiast stawia mówcę po jednej z dwóch stron ideologicznej barykady"*[864].

Na tym tle ciekawie wygląda stolica ukraińskiego państwa Kijów. Do niedawna wszyscy mówili tutaj jeszcze po rosyjsku, a paradoksem jest, że nawet w ukraińskich szkołach i na uczelniach uczniowie i wykładowcy porozumiewali się w języku rosyjskim. To samo zagadnienie poruszył w rozmowie polityk Andrzej Grzyb. Minęło kilka lat i teraz język ukraiński jest wszędzie na ulicach Kijowa. Posługują się nim politycy, wszedł do mediów, na uniwersytety i do administracji publicznej. W ostatnich latach powstały nowe ukraińskie szkoły i przedszkola, rozszerzono ilość zajęć ukraińsko-języcznych na wyższych uczelniach, a w programach szkolnych zwiększyła się liczba godzin ukrainoznawczych. W ukraińskim parlamencie rosyjskojęzyczni deputowani przygotowują swoje wystąpienia po ukraińsku. Na sklepach większość szyldów jest w języku ukraińskim. Język w centralnej i zachodniej części Ukrainy stał się wyznacznikiem przynależności narodowej. Jednak odmiennie jest na południowym-wschodzie Ukrainy, gdzie dominuje język rosyjski i działają rosyjskojęzyczne media. Podobnie jest w biznesie i masowej kulturze, gdzie rosyjskojęzyczność przeważa nad ukraińskością.

[864] A. J. Motyl, *Will the Non-Russians Rebel?,* Ithaca- New York 1987, s. 100-101.

Warto zauważyć, że państwo ukraińskie w dziedzinie językowo-kulturowej formalnie nie wywierało presji na obywatelach[865].

Dane statystyczne z 2002 roku pokazują, że większość społeczeństwa na Ukrainie była dwujęzyczna. Około 60% ankietowanych potrafi swobodnie mówić w dwóch językach – rosyjskim i ukraińskim. Dwie trzecie Ukraińców zna język rosyjski, natomiast tylko jedna trzecia umie mówić tylko po ukraińsku. Według badań około 37% Ukraińców posługiwało się w domu tylko językiem ukraińskim, 33% tylko rosyjskim, a 28% badanych używało obydwu języków w zależności od okoliczności[866]. Patrząc na zagadnienie języka z perspektywy całości widać, że konfrontacja dwóch języków na Ukrainie stanowi ważny element światopoglądowy dla społeczeństwa. Z jednej strony ukraińskość oznacza zerwanie z imperium sowieckim i radzieckim człowiekiem, natomiast z drugiej nakreśla pozarosyjską, europejską cywilizację.

Spis powszechny z 2001 roku pokazał, że 67% ludności Ukrainy wskazało język ukraiński jako ojczysty, co stanowiło o 2,8% więcej niż spis z 1989. Równocześnie język rosyjski jako ojczysty określiło 29,6% mieszkańców Ukrainy i wskaźnik ten obniżył się o 3,2% w porównaniu z rokiem 1989. Język ukraiński okazał się językiem ojczystym dla 85,2% etnicznych Ukraińców, zaś dla 14,8% Ukraińców takim językiem był rosyjski. Aż 95,9% Rosjan na Ukrainie za swój język ojczysty uważało rosyjski i jedynie 3,9% przedstawicieli tej mniejszości uznaje za taki język ukraiński[867]. Sytuacja językowa na Ukrainie jest jednak znacznie bardziej skomplikowana, niż wynika ze spisu powszechnego z 2001 roku. Stosunki te wyglądają odmiennie dla mieszkańców miasta i wsi. Jak zauważył M. Riabczuk: *„świat ukraińskojęzyczny w rzeczywistości pozostaje odpowiednikiem „trzeciego świata" w ramach jednego państwa-świata o słabszym rozwoju społecznym, gospodarczym i kulturalnym (...)podczas gdy świat rosyjsko-języczny jest „pierwszym światem" miejskiej kultury, oświaty, biznesu i oczywiście państwowej biurokracji wszystkich szczebli"*[868].

Według danych z 2008 roku język ukraiński jest językiem ojczystym jedynie dla 58% mieszkańców miast, w tym dla 78% Ukraińców. Język rosyjski za swój ojczysty uznaje 39,5% mieszkańców miast, w tym 96% Rosjan i 22% Ukraińców. Istotne jest także

[865] Fragment wywiadu przeprowadzonego z Andrzejem Grzybem 17 kwietnia 2014 roku, Strasburg, Parlament Europejski. Tekst w posiadaniu autora pracy.
[866] A. Wilson, *Elements of a Theory of Ukrainian Ethno-national Identities,* "Nations and Nationalism" Nr 1, t. 8, 2002, p. 34.
[867] P. Andrusieczko, *Zmiany struktury narodowościowej i językowej na Ukrainie w kontekście wyników spisu powszechnego z 2001 roku,* „Sprawy Narodowościowe" Nr 24-25, 2004, s. 202-204.
[868] M. Riabczuk, *Od Małorosji*, s. 110.

zróżnicowanie regionalne. Na zachodniej Ukrainie 5% osób uważa język rosyjski za ojczysty, w centrum kraju odsetek ten wynosi 10%, natomiast na wschodniej Ukrainie wskaźnik ten wzrasta do 48% w obwodzie zaporoskim i nawet 75% w obwodzie donieckim. Ciekawe są również dane, mówiące o tym, że tylko 40% mieszkańców Ukrainy mówi „mniej więcej poprawnym" ukraińskim, stąd można wyróżnić w społeczeństwie ukraińskim trzy wspólnoty językowe: ukraińskojęzyczną, rosyjskojęzyczną i surżykojęzyczną (której przedstawiciele mają podwójną tożsamość narodową)[869].

Wspomniany Paweł Kowal, historyk i politolog, twierdzi, że możemy współcześnie mówić o ukraińskiej tożsamości narodowej, a kwestiatożsamości Ukraińców oraz ukraińskości nie powinna budzić wątpliwości. Jego zdaniem można nawet wskazać na jakim etapie kształtowania się jest ukraińska tożsamość i w jakim stopniu dotyczy to poszczególnych części Ukrainy. Tożsamość w rozumieniu - jestem Ukraińcem, posługuję się językiem ukraińskim, moja kultura jest odrębna od kultury rosyjskiej wskazuje na ukraińską świadomość narodową. Jego zdaniem trzeba rozróżniać fakt, że ktoś jest Ukraińcem i czuje się Ukraińcem, od tego, że mówi po rosyjsku. Język bowiem nie jest dla niego obowiązkowym elementem tożsamości. Jest on tylko wyznacznikiem, kształtuje ludzkie poglądy, decydując na przykład do jakich mediów mamy dostęp, a więc jaki rodzaj propagandy na nas działa. Zdaniem Kowala trzeba zwrócić uwagę, że obecnie widoczna jest duża popularność języka ukraińskiego, zwłaszcza w Kijowie. Jeszcze 10-15 lat temu w stolicy mówiło się tylko po rosyjsku, a teraz używa się języka ukraińskiego. Nawet politycy, którzy kilka lat temu posługiwali się tylko językiem rosyjskim, teraz uczą się i mówią po ukraińsku[870].

Warto dodać, że za rządów prezydenta Petra Poroszenki (2014-2019) i następnie WołodymyraZełenskiego zaczęto zwracać uwagę na wartość języka ukraińskiego, jako na spoiwo narodowe. Używanie języka ukraińskiego stało się czymś modnym, stanowiło walor estetyczny. Język ukraiński stał się językiem nowych elit politycznych i kulturowych. Dodatkowo uchwalenie języka ukraińskiego jako państwowego w 2019 roku podniosło go do wyższej rangi, przestał być oceniany jako „język niższych sfer", tylko stał się fundamentem „derusyfikacji" ukraińskiej przestrzeni publicznej. Za zmianami ustawowymi szły zmiany na rynku medialnym i w świadomości mieszkańców

[869] A. Jakubowski, *Struktura etniczna współczesnej Ukrainy,* Facta Simonidis, Nr 1(1), Zamość 2008, s. 107-108.
[870] Fragment wywiadu przeprowadzonego z Pawłem Kowalem, Strasburg, Parlament Europejski, 16 kwietnia 2014. Tekst w posiadaniu autora pracy.

Ukrainy. Państwo zaczęło dofinansowywać język ukraiński, ukraińską literaturę i film. Zaczęła maleć rola języka rosyjskiego, a dla młodego pokolenia Ukraińców stał on się nawet językiem „nieprzyjaciela".

Bohdana Neborak, ukraińska działaczka i dziennikarka, zwraca uwagę, że zmiany w postrzeganiu języka ukraińskiego rozpoczęły się od „Rewolucji Godności", gdyż obywatele ukraińskojęzyczni protestowali na Majdanie razem z rosyjsko-językcznymi. Język nie dzielił społeczeństwa, które odnosiło się do wspólnych wartości i miało taki sam cel. Mimo, że następuje społeczny trend w stronę ukraińskości to język nie dzieli ukraińskich obywateli. Podobna sytuacja jest obecnie, gdy trwa wojna rosyjsko-ukraińska. Język nie jest sporną kwestią dla obrońców Ukrainy i walczących na froncie. Zdaniem Neborak ważną rolę w procesie utwierdzania ukraińskiej tożsamości podczas trwającej wojny odgrywają ukraińscy pisarze, którzy sprzeciwiają się temu co narzuca Rosja, krytykują rosyjską propagandę i promują ukraińską literaturę i kulturę[871]. Narodowy składnik stanowi również ważny aspekt w ukraińskim nauczaniu. Współcześnie, nauka języka ukraińskiego, historii Ukrainy, tradycji, obyczajów i kultury odbywa się na wszystkich poziomach edukacji – od przedszkola po studia. Wychowanie młodzieży w szkołach średnich i na studiach ma na celu kontakt i poznanie narodowej kultury. Takie podejście rozbudza w młodym pokoleniu świadomość narodową, emocjonalny stosunek do ojczyzny, szacunek do języka ukraińskiego oraz przynależność do własnego narodu. Wśród zasad ukraińskiego wychowania narodowego wymienić można: ludowość, wychowanie zgodne z naturą człowieka, szacunek do kultury, humanizację i demokratyzację wychowania, etnizację procesu wychowawczego, dyferencjację i indywidualizację, nowe formy i metody wychowawcze, jak kształtowanie świadomości, samodzielności i kreatywności, zapewnienie kontaktów między wychowankami a środowiskiem, czy integralność i wspomaganie kształcenia na różnych płaszczyznach społecznych[872].

Patrząc na cały proces transformacji językowej na Ukrainie, należy zauważyć, że gdyby język narodowy był głównym czynnikiem kształtującym proces ukraińskiej tożsamości narodowej to duża liczba Ukraińców nie mogłaby określać siebie w kategorii narodu ukraińskiego. Język nie stanowił dla Ukraińców wyznacznika więzi ogólno-

[871] Zob. https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1210453%2Ceksperci-ukraina-zostanie-calkowicie-zderusyfikowana.html Strona odwiedzona 15 czerwca 2022.
[872]K. Jędraszczyk, O. Krasiwski, O. Bezludny, R. Czmełyk, B. Durniak, R. Jaciw, W. Kotyhorenko, H. Stroński, J. Uhryn, *Społeczeństwo i kultura…* s. 150-152.

narodowej, gdyż wielu Ukraińców posługiwało się językiem rosyjskim. Można było być Ukraińcem i nie mówić w języku ukraińskim. Inaczej wyglądała kwestia Ukraińców na emigracji, gdyż w diasporze dbano o kwestie językowe. Język ukraiński konsolidował ukraińską społeczność na emigracji, gwarantował samoidentyfikację i określanie swojej przynależności etnicznej. Był czynnikiem budującym świadomość narodową, szacunek do własnego narodu i identyfikację ukraińskiej społeczności.

Wojna z Rosją trwająca od 2014 roku zmieniła życie społeczne na Ukrainie. Radzieckie i rosyjskie postacie historyczne oraz symbole są rugowane w wielu sferach życia, a z programów szkolnych usunięto język rosyjski i ograniczono naukę rosyjskiej kultury. Nastąpiła delegalizacji prorosyjskich partii politycznych, które utraciły swój dotychczasowy elektorat. Rosjocentryczna wizja imperialnego statusu państwa, nawet dla rosyjskojęzycznych obywateli walczącej Ukrainy przestała mieć rację bytu. Kryzys przechodzi Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Moskiewskiego, który stara się ograniczać relacje z Moskwą. Derusyfikacja przeradza się w ukraińskość. Według zatwierdzonych kryteriów z literatury szkolnej w roku szkolnym 2022/2023 planuje się usunąć wszystkie pozycje podważające ukraińską niepodległość, wychwalające wojnę i nienawiść narodową oraz religijną. Nowe, ukraińskie nazwy otrzymują ulice i place, które dotychczas kojarzyły się z Rosją. Usunięto obecne jeszcze pomniki z czasów sowieckich. Zakazano używania wszelkich symboli związanych z agresją rosyjską. Widoczny jest wzrost dumy narodowej i afirmacja ukraińskich symboli, spuścizny kulturowej a zwłaszcza języka ukraińskiego.

Czwartym czynnikiem, który przez lata kształtował ukraińską tożsamość narodową były media.

Należy zauważyć, że media wpływają na tworzenie ukraińskiej tożsamości narodowej przede wszystkim w aspekcie ideologicznym. Z jednej strony tworzą tożsamość odbiorców, a z drugiej cały czas ją podtrzymują. Uważam, że media mają ogromną siłę tworzenia, nieraz przez swoją niezauważalność, a nawet pozorną nieodzowność swoich praktyk potrafią kreować, podtrzymywać i wzmacniać przekonanie o swoim narodzie lub identyfikację z nim. Powstanie radia, potem telewizji i Internetu upowszechniło masową konsumpcję, powodując ogólną mediatyzację społeczeństwa. Bernard Cohen napisał: „*być może media nie decydują, co ludzie myślą, ale mają zasadniczy wpływ na to o czym myślą*”[873]. Sposób przedstawienia wydarzeń

[873] B. Cohen, *The Press and Foreign Policy,* Princeton 1963, s. 13.

i procesów tworzy rodzaj identyfikacji z państwem lub narodem, podpowiadając czytelnikom co myśleć, co stanowi narodotwórcze działanie i naznacza odbiorcę jako pewną wspólnotę, jako podmioty, które mają takie samo poczucie miejsca lub czasu. Zależność tą interpretuje John Langer, który podkreśla, że określone modele zachowania czy mówienia mają wpływ na sposób, w jaki informacje są odbierane, jak postrzegana jest wspólnota i jaki jest jej wkład w tworzenie narodowego dyskursu[874].

Ukraińskie media doskonale wpisują się w tą retorykę. Dodatkowo na Ukrainie identyfikacja z państwem czy narodem wzmacniana była poprzez stosowanie jednego języka w mediach, który przybliża identyfikację z określoną wspólnotą. Jak zauważa profesor David Morley, specjalista w dziedzinie mediów i globalizacji: „*Wspólnotę z definicji można tworzyć tylko w jakiejś szczególnej formie kulturowej (i językowej) – i tylko ci, którzy mają dostęp do odpowiednich form kapitału kulturowego, będą się czuli zaproszeni i bliscy do tej szczególnej formie wspólnoty, którą proponuje dany program*"[875].

W rezultacie jak twierdzi mediznawca Jean-Pierre Desaulniers - masmedia pozyskują odbiorców jako konsumentów. Wschodnia propaganda w ukraińskich mediach przez lata tworzyła jedną tożsamość, najpierw narodu radzieckiego, a potem rosyjskiego. Rosyjskie media od początku niepodległości Ukrainy wpływały na opinię publiczną mieszkańców Ukrainy, wspierając rosyjskich oligarchów i popierając prorosyjską politykę państwa ukraińskiego. Wraz z rozwojem mediów i powszechnym dostępem do Internetu tożsamość uległa przekształceniu jako „produkt do skonsumowania"[876].

Rozwój Internetu na początku XXI wieku spowodował, że medialna komunikacja stała się globalna, mniej zunifikowana, przekraczająca granice. Internet pokazał Ukraińcom świat poza Ukrainą, stał się narodotwórczą siłą polityczną i społeczną. Podczas „Pomarańczowej Rewolucji" nastąpiła rewolucja informacyjna, a światowa opinia publiczna ujrzała ukraiński naród, który walczy o swoje prawa i miejsce w zjednoczonej Europie. Należy dodać, że wolne media funkcjonowały tylko w zachodniej i centralnej Ukrainie, natomiast na wschodzie i południu działała

[874] J. Langer, *Tabloid Television: Popular Journalism and The „Other News",* London-New York 1998: 30, 112.
[875] D. Morley, *Broadcasting and the construction of the national family* (w:) *The Television Studies Reader,* red. Allen R. C., Hill A., London-New York 2004: 422.
[876] J. P. Desaulniers, *Television and Nationalism: From Culture to Communication* (w:) *Television in Transition,* red. Drummond P., Patterson R., London 1985: 114,120.

propaganda rosyjska, nawiązująca do narodu radzieckiego i sowieckiego systemu politycznego.

Po objęciu władzy przez prezydenta Wiktora Janukowycza i Partię Regionów zmieniło się znaczenie mediów, kilku kanałom telewizyjnym odebrano częstotliwość, a zdaniem zachodnich ekspertów i obrońców praw człowieka, prawa dziennikarzy były ograniczone brakiem wolności słowa. Ukraińcy byli rozczarowani rządami pomarańczowych i mniej angażowali się w budowanie społeczeństwa obywatelskiego, które mogłoby dać poważne wsparcie mediom.

Badania socjologiczne przeprowadzone przez Fundację Inicjatyw Demokratycznych w latach 2010-2011 roku pokazały, że większość Ukraińców w 2010 roku stwierdziła, że sytuacja z wolnością słowa na Ukrainie jest zadowalająca, natomiast już rok później takiej odpowiedzi udzieliła jedna trzecia respondentów, głównie młode osoby. Więcej niż 60% badanych było zdania, że na Ukrainie mamy do czynienia z „ograniczaniem wolności słowa i demokracji w kraju"[877]. Młodzi podkreślali, że na Ukrainie dużą rolę odgrywały rosyjskie media, co ich zdaniem wynikało z wzajemnych relacji łączących obydwa narody oraz słabych ukraińskich mediów[878]. Wniosek był jeden - korzystanie z rosyjskiej telewizji i prasy było tańsze i łatwiej dostępne, stąd ponadto połowa Ukraińców wyrażała zaufanie bądź raczej ufała w to co przekazują media[879].

Według danych z 2010 roku największą popularnością cieszyła się telewizja (70% ankietowanych), dalej Internet (16%), prasa (8%) oraz radio (7%)[880]. Według analizowania ośmiu głównych programów telewizyjnych z 2012 roku połowę czasu emisji stanowiły programy nadawane w języku rosyjskim, jedna trzecia to programy dwujęzyczne, natomiast jedna piąta to programy emitowane w języku ukraińskim[881]. Ukraińska edycja magazynu „Forbes" opisując ukraińską telewizję zwróciła uwagę, że jest to zabawka dla super-bogaczy i wielkich firm kontrolowanych przez oligarchów. Na Ukrainie nie było publicznej telewizji, cały czas była kontrola ukraińskich mediów przez najbogatszych oligarchów i równoczesna ekspansja medialna rosyjskich produktów, idei i kultury wśród ukraińskiego społeczeństwa[882].

---

[877] B. Kostiuk, *Wolność słowa po ukraińsku,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 5 (XIX)/2011, s. 69-73.
[878] Press-Release. *Project Ukraine and Russia: Reflection in the Mass Media.*27.10-07.11.2011, http://www.rb.com.ua/upload/medialibrary/PRSMIENGL2011.pdf. Strona odwiedzona 2 lutego 2016.
[879] http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=86 Strona odwiedzona 2 lutego 2016.
[880] http://www.rb.com.ua/upload/IS.pdf Strona odwiedzona 2 lutego 2016.
[881] T. A. Olszański, *Problem językowy na Ukrainie. Próba nowego spojrzenia*, Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2012, s. 30.
[882] M. Kniazhytsky, *Toys for the Supper-Rich,* New Eastern Europe, No 4 (IX)/2013, s. 119-122.

W 2012 roku z Internetu na Ukrainie korzystało 16 milionów osób. Były to osoby młode oraz studenci. Wśród portali internetowych największą oglądalnością cieszyły się rosyjskie strony internetowe (Mail.ru, Vkontakte, Yandex, Odnoklassniki, Ucoz, czy Fotostrana), co świadczyło o tym, że ukraiński Internet pozostawał nadal rosyjskojęzyczny. Sukces odnosiły portale redagowane w Moskwie (Komsomolska Prawda, czy Siegodnia), chociaż rosła w siłę krytyczna wobec władzy i Rosji „Ukraińska Prawda"[883]. Badania mediów drukowanych na Ukrainie pokazały, że 60% gazet i 65% czasopism wydawano w języku rosyjskim[884].

Wpływ rosyjskich mediów na świadomość Ukraińców był znacznie większy niż ukraińskich, co świadczy, że społeczeństwo było poddane propagandzie rosyjskiej. Mimo, że sondaże pokazywały, że społeczeństwo ukraińskie coraz słabiej interesowało się Zachodem, co wynikało z braku aktywnego poparcia ze strony Europy, to jednak od momentu przystąpienia państw Europy Środkowo-Wschodniej do Unii Europejskiej w 2004 roku Zachód stał się dla Ukraińców bardziej interesujący. Co piąty dorosły Ukrainiec posiadał paszport, jednak atrakcyjność tego dokumentu była odwrotnie proporcjonalna do trudności otrzymania wizy. Ukraińcy nie chcieli wyrabiać sobie paszportu, który do niczego im się nie przydawał[885].

Współcześnie Internet, telewizja, radio i prasa są na Ukrainie w rękach prywatnych, co pozytywnie stymuluje rozwój sfery medialnej i wpływa na ich urozmaicenie. Centralizacja za czasów radzieckich i szerokiej poopadany rosyjskiej lat 90 tych XX wieku ustąpiła decentralizacji mediów. Nowe przepisy prawne nakazują rejestrację prasy i obowiązek posiadania licencji radiowych i telewizyjnych. Powstały nowe struktury społeczne i organy państwowe (m. in. Instytut Prawa Medialnego, Narodowy Związek Dziennikarzy Ukrainy, Ukraińskie Stowarzyszenie Wydawców Periodyków, Stowarzyszenie Ukraińskiej Prasy Narodowo-Demokratycznej, Stowarzyszenie Prasy dla Młodzieży, Komitet ds. Wolności Słowa i Polityki Informacyjnej w Radzie Najwyższej Ukrainy, Państwowy Komitet Radia i Telewizji Ukrainy, czy Narodowa Rada ds. Radia i Telewizji), które zajmują się skoordynowaną działalnością mediów. Działania te z jednej strony pozwalają organom państwowym na

[883] http://www.telekritika.ua/doc/images/news/69769/%20%D1%80%D0%B5%D0%B9%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3%20Jan2012.xlsx? Strona odwiedzona 4 stycznia 2016.
[884] O. M. Majborodatain. *Mowna sytuacija w Ukrajini: miż konfliktom i konsensusom*, Instytut politycznych i etnonacionalnych doslidżeń imeni I.F.Kurasa NAN Ukrajiny, Kijiw 2008, s. 89, 92, 94.
[885] J. Konieczna-Sałamatin, *Ukraina-ucieczka od wyboru…*s. 205-214.

wpływanie na politykę medialną państwa, a z drugiej kreują niezależność i możliwość tworzenia własnej przestrzeni informacyjnej[886].

Według danych holdingu Factum Group Ukraine z 2016 roku ogólna liczna obywateli Ukrainy (z wyłączeniem Krymu), którzy korzystają z Internetu wynosi 21,8 milionów, z czego 73% to osoby młode (przedział wiekowy 15-44 lata), 15% to osoby 45-65 lat, natomiast 12% przypada na seniorów. Należy zauważyć, że 49% odbiorców Internetu zamieszkuje miasta i duże aglomeracje miejskie, a na wsi dostęp do Internetu deklaruje co drugi mieszkaniec. W 2016 roku największą popularnością cieszyły się następujące portale internetowe: Korespondent, Ukrajińska Prawda, Cenzor.NET, Siegodnia, Tełkanał 24, TSN.ua, ZN.ua, czy 112.ua[887].

Proces kształtowania się ukraińskiej demokracji, a co za tym idzie ukraińskiej tożsamości narodowej nie miałby racji bytu gdyby nie ideowi dziennikarze walczący, najpierw z radziecką a potem z rosyjską propagandą o wolność słowa. Ich praca zwrócona przeciwko łamaniu prawa, korupcji, autorytarnej władzy i indoktrynacji rosyjskiej to działalność nawet za cenę własnego życia. W 2000 roku niezależni dziennikarze (głównie z mniejszości narodowych) powołali internetowe wydawnictwo „Ukraińska Prawda", które urosło do roli symbolu walki o wolność i prawdę. Krytyka ukraińskiego systemu politycznego i patrzenie władzy na ręce spotkało się z brutalnym atakiem aparatu państwowo-partyjnego na środowisko dziennikarskie. Zamordowanie w 2000 roku współzałożyciela „Ukraińskiej Prawdy", dziennikarza Georgija Gongadze zmobilizowało ukraińską opozycję, która kilka lat później wyszła na ulicę. W 2016 roku doszło do morderstwa kolejnego redaktora „Ukraińskiej Prawdy" Białorusina PawiełaSzaramieta, który od 2012 roku mieszkał na Ukrainie i krytykował działania władzy. Zamachy na znanych dziennikarzy rozbudziły opinię publiczną. Dwa razy uderzono w tą samą redakcję, tylko w 2000 roku była to mało znana opozycyjna gazeta internetowa, a teraz „Ukraińska Prawda" stanowiła elitę dziennikarską, najbardziej znany, proeuropejski, antyrosyjski portal internetowy[888].

Należy zauważyć, że „Rewolucja Godności" z jednej strony zmieniła oblicze mediów na Ukrainie, ale z drugiej pociągnęła za sobą aneksję Krymu, wojnę w Donbasie i rosyjską agresję na Ukrainę. W jednej chwili, za sprawą mediów

[886] Jędraszczyk K., Krasiwski O., Bezludny O., Czmełyk R., Durniak B., Jaciw R., Kotyhorenko W., Stroński H., Uhryn J.(red), *Społeczeństwo i kultura Ukrainy….* s. 132-133.
[887] Tamże, s. 142-143.
[888] J. Wilczak, *Paweł Szeremet nie żyje. Czy jego zabójcy chodziło o uciszenie mediów na Ukrainie?,* „Polityka" 20 lipca 2016.

wiadomości o tym co dzieje się na Ukrainie obiegły cały świat. W tym procesie środki masowego przekazu odegrały priorytetową rolę informując i kształtując opinie społeczną. Wojna na Wschodzie Ukrainy, która tak naprawdę trwa od 2014 roku jest relacjonowana w portalach internetowych, prasie i wiadomościach telewizyjnych. Na Ukrainie pracują dziennikarze z różnych krajów, jednak inaczej interpretują te same fakty dziennikarze rosyjscy, a inaczej ukraińscy, czy zachodni. Przykładowo rosyjski portal „Komsomolska Prawda" opisywał wojnę w Donbasie jako wewnętrzny konflikt państwa ukraińskiego, gdzie po jednej stronie byli zwolennicy Majdanu i ukraińska władza, a po drugiej społeczeństwo Donbasu, które sprzeciwiało się planom przyłączenia do Unii Europejskiej. Rosja ukazana była jako państwo, które dąży do pokoju, jest obserwatorem i pomaga ludności Donbasu, wysyłając konwoje humanitarne. Według rosyjskiej propagandy ukraińska władza niszczy Donbas, a Stany Zjednoczone dostarczają Ukrainie broń, by zabijała ludność cywilną[889]. Inaczej przedstawiał omawiane wydarzenia portal Unian, który jest wiodącym medium na Ukrainie. Portal przekazuje wydarzenia z bitew, opisuje straty stron, przedstawia felietony, relacje, sprawozdania OBWE, sprawy społeczne, raporty czy analizy. Nie ma tu treści propagandowych, tak jak w przypadku rosyjskich mediów, tylko opis faktów i zjawisk[890].

Uważam, że przedstawione uwarunkowania społeczne - regionalizm, pamięć historyczna, język narodowy i wpływ mediów - miały decydujący wpływ na proces kształtowania się ukraińskiej tożsamości narodowej w XX wieku i to nie tylko młodego pokolenia Ukraińców, ale każdej grupy wiekowej. Zachodzące zmiany, które są widoczne w opisie wymienionych czynników pokazują, że te przeobrażenia nadal trwają i zmierzają w stronę wzmacniania ukraińskości i definiowania swoich celów politycznych z punktu widzenia odrębnego, upodmiotowionego narodu ukraińskiego, który swoje miejsce widzi w zjednoczonej Europie.

W podsumowaniu chciałabym zwrócić uwagę, że w literaturze istnieją różne typy tożsamości ukraińskiej, różne opinie, czasem przeciwne i odmienne wizje spojrzenia na badane zjawisko. Ukraina od początku swojej niepodległości balansowała między Brukselą a Moskwą. Z jednej strony demonstrowała swoje aspiracje proeuropejskie, a z drugiej szukała bezpieczeństwa u wschodniego sąsiada. Wraz z ukraińskimi

[889] Zob http://www.kp.ru/daily/26453/3324249/ Strona odwiedzona 12 kwietnia 2022.
[890] http://www.unian.ua/war/1175107-misiya-obse-zafiksuvala-zrostannya-aktivnosti-v-rayoni-aeroportu-donetska.html; http://www.unian.ua/war/1176234-u-donetsku-mij-boyovikami-zavyazalasya-perestrilka-15-zagiblih-i-desyatki-poranenih-rozvidka.html; Strony odwiedzone 12 kwietnia 2022.

rewolucjami zaczęło się powolne odcinanie od spuścizny wschodu. Za prezydentury Wiktora Juszczenki doszło do dowartościowania polityki historycznej i nastąpiła ukrainizacja życia społecznego. Ukraińskie władze zaczęły powoli odchodzić od jednokierunkowej polityki zagranicznej opartej na Rosji, w stronę dwusektorowości, a nawet wielowektorowości, dostrzegając korzyści społeczne i polityczne z członkostwa w NATO i Unii Europejskiej. Po rozczarowaniu rządami pomarańczowych nastąpił zwrot w stronę Moskwy. Mimo, że prezydent Poroszenko na retoryce patriotycznej zbudował swój kapitał polityczny, to jego działania budziły sprzeciw obywateli rosyjsko-języcznych, zwłaszcza z terenów wschodnich. Sytuację wykorzystała Rosja, która pod hasłami wyzwolenia prowadziła imperialną politykę zajmowania ukraińskich terytoriów. Wojna ukazała zasadnicze różnice tożsamościowe między narodem ukraińskim i rosyjskim, zwłaszcza w kontekście systemów władzy, pozycji jednostki i fundamentalnych wartości życia społecznego.

Należy zauważyć, że Ukraińcy odrzucają spuściznę rosyjską i koncepcje imperialnej polityki Putina. Jak pokazują badania z 2022 roku 91% ankietowanych nie zgodziło się ze stwierdzeniem, że Ukraińcy i Rosjanie to jeden naród, natomiast rok wcześniej 55% badanych przychyliło się do takiej odpowiedzi. Obecnie tezę tą neguje 70% obywateli Ukrainy wschodniej, 91% południowej, 93% centralnej i 97% z zachodniej. Dla 89% badanych inwazja na Ukrainę to ludobójstwo narodu ukraińskiego. Badania pokazały, że spadł odsetek Ukraińców , którzy w codziennych kontaktach posługują się tylko językiem rosyjskim. Dane z 2012 roku wskazywały, że 40% Ukraińców mówiło tylko po rosyjsku, na początku wybuchu wojny w 2022 roku było ich 18%, a w kwietniu 2022 roku, a więc dwa miesiące później odsetek ten spadł do 15%. Należy zauważyć, że jednocześnie przybyło osób dwujęzycznych (33%), które używają zarówno języka ukraińskiego i rosyjskiego, co świadczy o tym, że część mieszkańców zaczęła rozmawiać w codziennym życiu w języku ukraińskim. Brutalna wojna pokazuje wrogość i mniejsze sympatie Ukraińców wobec wspólnej przeszłości z Rosjanami. W 2010 roku 46% respondentów z nostalgią opowiadało się o Związku Radzieckim, natomiast w 2022 roku sentyment do ZSRR wskazało 11% badanych. Rozpad Związku Radzieckiego poparło 87% Ukraińców i większość ta dotyczyła wszystkich regionów Ukrainy i ankietowanych w każdym przedziale wiekowym. Wspólna walka z rosyjskim agresorem wzmocniła poczucie ukraińskiej tożsamości narodowej, wskazując na wartość swojego narodu. Wkład narodu ukraińskiego w pokonaniu faszyzmu zadeklarowało 78% respondentów, a 67% badanych podkreśliło, że naród ukraiński pokazał największy

wkład w zwycięstwo nad Niemcami podczas II wojny światowej. Wzrosła pozycja ukraińskich bohaterów narodowych i ukraińskich symboli narodowych. W 2018 roku 73% respondentów pozytywnie oceniało Bohdana Chmielnickiego, a w 2022 roku odsetek ten wzrósł do 92%. Podobnie jest przy ocenie Mychajły Hruszewskiego (2018 rok - 68%, 2022 rok - 83%), Stepana Bandery (2012 rok - 22%, 2022 rok - 74%) , Symona Petlury (2016 rok - 26%, 2022 rok - 49%), czy OUN-UPA (2010 rok - 20%, 2022 rok - 81%). Nastroje te idą w parze z wzrastającym poczuciem dumy narodowej wobec państwa ukraińskiego i poczuciem patriotyzmu. Walka Ukraińców o ukraińskie terytorium przekłada się na rosnące sondaże sympatii do narodu ukraińskiego, nie tylko wśród samych Ukraińców, ale także wśród zewnętrznych obserwatorów. W lutym 2022 roku 25% Ukraińców stwierdziło, że sytuacja w kraju jest oceniana według nich pozytywnie. Obywatele odczuwali niepewność i strach, obawiali się ataku Rosji, ale nikt nie przypuszczał, że Putin zdecyduje się podjąć wojenne działania w tym kierunku. Natomiast badanie z kwietnia 2022 roku pokazało, że 80% obywateli wyraża zadowolenie z aktualnej sytuacji w państwie w kontekście prowadzonych działań wojennych i odpieraniu ataków wojsk rosyjskich. Minęło dwa miesiące po agresji rosyjskiej i społeczeństwo cały czas wierzyło w wygraną, nabierając dodatkowo pewności i determinacji do walki, czując, że świat wspiera Ukraińców[891].

Wojna upodmiotowiła Ukrainę, nie tylko na arenie międzynarodowej ale także w aspekcie społecznym. Ukraińcy pokazali, że są odrębnym narodem, odmiennym kulturowo oraz politycznie od Rosji. Brutalne działania wojenne stały się impulsem dla ukraińskiego społeczeństwa do przeprowadzenia kompleksowej derusyfikacji, co według różnych opinii społecznych może budzi wątpliwości i zastrzeżenia, zwłaszcza gdy postulaty stają się w swojej wymowie radykalne, jak odrzucenie w całości kultury rosyjskiej. Niemniej Ukraińcy są zdeterminowani by odciąć się od Rosji i samodzielnie decydować o swojej przyszłości, którą widzą w europejskiej integracji. Należy zauważyć, że rozbudowa więzi z Zachodem to pogłębienie współpracy także z Polską, która w ostatnich miesiącach stała się głównym sojusznikiem ukraińskiego państwa. Warto zwrócić uwagę na następującą zależność - atak Rosji na Ukrainę zjednoczył ukraińskie społeczeństwo i ukraińską władzę w dążeniu do derusyfikacji na różnych płaszczyznach życia społecznego. Dotychczasowe podziały regionalne jednoczą społeczeństwo.

[891] J. Rogoża, *Ukraina: od dekomunizacji do derusyfikacji,* Prace Ośrodka Studiów Wschodnich 17 czerwca 2022. Zob. https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-06-17/ukraina-od-dekomunizacji-do-derusyfikacji#_ftnref10 Strona odwiedzona 25 czerwca 2022.

Bezprecedensowa polityka Rosji przyśpieszyła procesy społeczne – od dekomunizacji, przez derusyfikację, aż do ukrainizacji oraz określenia własnej wizji i miejsca w przyszłości.

4.4. Tożsamość młodych Ukraińców w kontekście transformacji

Nowe kraje wchodząc w 2004 roku do Unii Europejskie zmieniły swoje instrumentarium, dostając do ręki narzędzia umożliwiające oddziaływanie na politykę europejską w zupełnie nowej skali. Polska jako członek UE stała się ważnym uczestnikiem stosunków międzynarodowych. Działania polskich dyplomatów, którzy popierali proeuropejskie aspiracje Ukrainy zgodnie z zasadą, że Rosja bez Kijowa nie zyska politycznej dominacji w tej części Europy, budziły duży sprzeciw w Moskwie[892]. Chociaż niektórzy politycy jak Jan Nowak Jeziorański podzielali pogląd, że *„Rzeczpospolita nie jest mocarstwem i nie powinna prowadzić polityki na wprost. Polska jest państwem regionalnym, którego interesy nie sięgają poza kontynent europejski"*[893].

Stosunki Wspólnoty Europejskiej z Ukrainą za prezydenta Kuczmy napawały optymizmem. Państwo ukraińskie miało spore szanse na przystąpienie do struktur NATO, a nawet zabiegano o umowę stowarzyszeniową z UE. Jednak Ukraina w prasie zachodniej opisywana była jako kraj o „autorytarnym" reżimie, trawiony wewnętrznym kryzysem czy wręcz zagrożony destabilizacją. Opis ten stanowił zdecydowanie jednostronny i uproszczony obraz rzeczywistości, gdyż w kręgach społecznych elit Ukrainy i w świadomości obywateli od kilku lat zachodziły procesy, które stanowiły przesłanki dla demokratyzacji i modernizacji kraju. Wśród pozytywnych zjawisk zachodzących na Ukrainie zauważyć można było wzrost poczucia świadomości obywatelskiej w niektórych kręgach i grupach zawodowych oraz fakt deklarowania przez młodzież i studentów bardziej prozachodniej i prorynkowej orientacji, niż w przypadku starszego pokolenia. W młodym pokoleniu narodziła się potrzeba aktywności politycznej i społecznej oraz chęć obrony podstawowych wartości.

Od afery związanej z Gongadze nastąpiła aktywizacja kręgów inteligencji i studentów. Przeciw cenzurze politycznej w mediach i za wolnością słowa opowiedziało się środowisko dziennikarskie, co zrodziło inicjatywę do powołania niezależnego związku zawodowego dziennikarzy, jednak naciski na media ze strony władzy coraz bardziej się wzmogły.

Dodatkowo Rosja realizowała nad Dnieprem swoje strategiczne interesy, przejmując udziały w kluczowych przedsiębiorstwach. Z jednej strony kapitał rosyjski

[892] A. Niedźwiecki, *Polska polityka europejska w latach 2005-2007. Zarys problemu*, „Athenaeum Political Science", t. 19, 2008, s. 44.
[893] J. Nowak-Jeziorański, *Rzeczpospolita atlantycka. Czym jest polska racja stanu?,* „Polska polityka wschodnia", Wrocław 2005, s. 12.

przyczyniał się do wzrostu gospodarczego, z drugiej ukraińskie elity biznesowe (oligarchowie) zainteresowane były w coraz większej mierze taką współpracą z Rosjanami, która pozwoliłaby im zachować czy wręcz umacniać władzę nad kontrolowanymi przez siebie sektorami gospodarki[894].

Warto zwrócić uwagę, że w 2004 roku z doktryny wojskowej Ukrainy wykreślono dążenie do NATO i Unii Europejskiej, a działania te zupełnie zignorował Zachód. Bogumiła Berdychowska, ukraiński ekspert w Polsce w sprawach Ukrainy, podkreślała, że Unia Europejska nie doceniała odrębności państwa ukraińskiego i stawiała go w szeregu z Białorusią, Rosją i Mołdawią. Ukraińskie władze próbowały na swój sposób reformować system, jednak Unii nie zależało na wspieraniu ukraińskich dążeń do struktur europejskich[895]. Rosja, nie mając do tego żadnych podstaw, faktycznie zgłosiła wobec Ukrainy pretensje terytorialne o wyspę Tuzłę. Takie działanie Moskwy zjednoczyło społeczeństwo ukraińskie. Połowa Ukraińców była oburzona, a 25% zgłaszało gotowość walczyć o Tuzłę z bronią w ręku. Ukraińcy rozumieli i obawiali się następnych działań ze strony wschodniego sąsiada. Pojawiały się opinie, że następnie Rosja domagałaby się Sewastopola, a potem Krymu. Moskwa miała jeszcze jeden cel - sprawić, aby Ukraina miała nierozwiązany konflikt terytorialny[896]. Ostatecznie spór został zawieszony. Strona ukraińska wycofała z wyspy swoją straż graniczną, a Rosjanie wstrzymali budowę nadwodnej części tamy, która miała połączyć Tuzłę z brzegiem rosyjskim[897].

Widoczny podział na Ukrainę Zachodnią, bardziej proeuropejską i Ukrainę Wschodnią, szukającą oparcia w Rosji ukazywał, dwa różne podziały, które z roku na rok znacznie się pogłębiały. Jak zauważył Mykoła Riabczuk: *„imperialna Rosja nigdy nie pogodzi się z istnieniem niepodległej Ukrainy (...) nawet po dziesięciu latach niepodległości ukraińska ideologia narodowa pozostaje religią mniejszości, a ukraińska tożsamość przedmiotem gorących dyskusji i licznych nieporozumień"*[898]. W takiej atmosferze kształtowała się ukraińska tożsamość narodowa na którą wpływ miały różne czynniki społeczne, polityczne, kulturowe i gospodarcze.

Analizując świadomość narodową Ukraińców warto zaznaczyć, że według urzędowych danych z 1989 roku 78% mieszkańców Ukrainy swobodnie mówiło w języku ukraińskim (40,1 mln, z czego prawie 7 mln wskazało język ukraiński jako

[894] P. Wołowski, *Ukraina. Inne spojrzenie*, Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2003, s. 2-7.
[895] A. Brzeziecki, *Odrzucona narzeczona*, „Tygodnik Powszechny" Nr 49, 7 grudnia 2003.
[896] A. Jeromin*, Wyspa niepodległości,* „Tygodnik Powszechny" Nr 45, 9 listopada 2003.
[897] Artykuł *Granica niezgody*, „Rzeczpospolita" Nr 250, 25-26 października 2003.
[898] G. Przebinda, *Zagrożona tożsamość*, „Rzeczpospolita" 10-11 maja 2003.

drugi język ojczysty), a 22% podało język rosyjski za główny. Należy podkreślić, że językiem ukraińskim posługiwało się o półtora miliona więcej Ukraińców niż według badań z 1979 roku. Zależność ta pokazuje, że u progu odzyskania niepodległości przez Ukrainę z 37,4 mln Ukraińców język ukraiński jako ojczysty wskazało 88,2% (33 mln), natomiast 11,8% wymieniło ukraiński jako drugi język, którym posługuje się w codziennym życiu (4,4 mln). Przeanalizowane dane pokazują, że język ukraiński zaczął być coraz częściej używany przez mieszkańców wsi i jednocześnie był wypierany przez język rosyjski w dużych miastach. Za wyjątkiem Ukrainy Zachodniej, duże aglomeracje miejskie (włącznie z Kijowem) pozostawały dwujęzyczne przy przewadze języka rosyjskiego[899]. Problem polegał nie tylko na zasięgu języka ukraińskiego, ale ważny był fakt statusu społecznego obywateli. Ukrainiec był gorzej wykształcony, rzadziej oglądał telewizję, czy czytał prasę niż przeciętny Rosjanin. Odsetek Ukraińców w społeczeństwie był odwrotnie proporcjonalny do rozmiarów miejscowości, gdzie pozostawali oni w większości na wsiach i niewielkich miastach (około 80%). W średnich miastach Ukraińcy stanowili połowę mieszkańców, natomiast w dużych byli w wyraźnej mniejszości. Jedynym wyjątkiem był Kijów, gdzie odsetek Ukraińców sięgał 58%[900]. Mimo wyraźnej ekspansji języka ukraińskiego w urzędach, instytucjach czy szkolnictwie (poza wschodnimi obwodami), na język ukraiński w 1994 roku tłumaczyło się zaledwie 4,3% literatury obcej, a reszta pozostawała tylko w języku rosyjskim[901]. Dane te pokazują, że nie było przyzwolenia politycznego na wzmacnianie ukraińskiego patriotyzmu, tylko na utwierdzanie rosyjskojęzyczności. Dopiero jedną z pierwszych prób uniezależnienia się Kijowa od Moskwy w sprawach językowych była uchwalona Ustawa o językach i Ustawa o wydawnictwie w 1997 roku, co zaktywizowało „językową politykę Ukrainy" w stronę ukrainizacji[902].

Pierwszy postsowiecki spis powszechny na Ukrainie z 2001 roku pokazał, że około 17.3% mieszkańców Ukrainy stanowili Rosjanie. Zamieszkiwali oni głównie Półwysep Krymski oraz wschodnie i południowe obwody kraju. Według danych Ukrainę zamieszkiwało ponad 130 grup etnicznych (oprócz Rosjan, Białorusini, Mołdawianie, Tatarzy Krymscy, Bułgarzy, Węgrzy, Rumuni, Polacy, Żydzi, Ormianie, Grecy, Tatarzy,

[899] B. Berdychowska, *Sytuacja narodowościowa na Ukrainie,* „Obóz" Nr 22, 1992, s. 55.
[900] J. Hrycak, *Historia Ukrainy...*, s. 335-336.
[901] W. Lytwyn, *Polityczna arena Ukrainy*, Kijów 1994, s. 354.
[902] W. Baluk, *Ukraińska polityka językowa w kontekście polityki narodowościowej i przewidywane zmiany* (w:) *Z badań nad współczesną problematyką państw Europy Środkowej i Wschodniej,* red. Albin J., Kupczak J., Wrocław 2000, s. 56-65.

Romowie, Azerowie, Gruzini, Niemcy, Gagauzi oraz inni), jednak podstawową cechą struktury etnicznej Ukrainy był fakt, ze dwie najliczniejsze grupy Ukraińcy i Rosjanie tworzyli razem ponad 95% społeczeństwa, co pozwalało mówić o polietniczności państwa[903]. Według spisu powszechnego 85,2% etnicznych Ukraińców (66,3% ogółu mieszańców) zadeklarowało język ukraiński jako ojczysty, podczas gdy 14,8% (11,5% ogółu mieszkańców) rosyjski. Natomiast prawie wszyscy etniczni Rosjanie (96%) uważali za ojczysty język rosyjski. Ponad dwie trzeci wszystkich obywateli Ukrainy (67%) uznało jako ojczysty język ukraiński, a 29,6% za taki język wymieniło rosyjski[904]. Dla porównania ostatni spis powszechny na Ukrainie za czasów Związku Radzieckiego pokazał, że Ukraina miała 52 miliony osób, z tego 12 milionów deklarowało narodowość rosyjską[905]. Proporcje te nie były zaskakujące, gdyż na przestrzeni wieków prowadzono na Ukrainie politykę rusyfikacji.

Najwięcej emocji w trakcie przeprowadzania spisu budziło pytanie o narodowość. Badania socjologiczne przeprowadzone w 2000 roku przez centrum SOCIS pokazały, że jako język codziennego użytku ukraiński zadeklarowało 50,75%, a rosyjski 46.96%. Na pytanie o deklaracje tożsamościową - za kogo się Pan/Pani uważa? - dwie trzecie badanych odpowiedziało, że za Ukraińców, jedna trzecia za Rosjan, a tylko 1-2% ankietowanych wskazała inne narodowości. Zdecydowana większość identyfikujących się jako Rosjanie (95,88%) rozmawiała w domu w języku rosyjskim, a tylko 3,26% w ukraińskim[906]. Taka dwujęzyczność była w wielu domach przez lata czymś naturalnym. Jak wspomina Iwan Dziuba, ukraiński pisarz, redaktor i lider pokolenia lat 60. XX wieku.: „*na co dzień mówiło się po ukraińsku, a językiem oficjalnym był rosyjski; rosyjska była szkoła, życie społeczne, gazety i radio. To rozdwojenie wydawało się naturalne, ja w każdym razie nie widziałem w nim niczego dziwnego*”[907].

Rozmieszczenie poszczególnych grup etnicznych na Ukrainie charakteryzowało się podziałem regionalnym. Rosjanie przeważali w kierunku z zachodu na wschód, co niewątpliwie uwarunkowane było historycznie i łączyło się z podziałem Ukrainy na wschód i zachód. Za tym podziałem szły także różnice językowe i preferencje polityczne wśród samych Ukraińców. Pozostałe mniejszości żyły w rozproszeniu, chociaż wszystkie

[903]Zob. http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/ Strona odwiedzona 4 grudnia 2016.
[904] Zob. http://www.ukrstat.fov.ua/Perepis/PidsPer.html. Strona odwiedzona 12 listopada 2016.
[905]http://wiadomosci.wp.pl/kat,1347,title,Ukraina-spis-ludnosci-bez szczerosci,wid,221928,wiadomosc.html?ticaid=1f0e7 Strona odwiedzona 14 grudnia 2016.
[906] M. Riabczuk, *Dwie Ukrainy…* s. 86-89.
[907] B. Berdychowska, O. Hnatiuk, *Bunt pokolenia. Rozmowy z intelektualistami ukraińskimi*, Lublin 2000, s. 81.

można było spotkać w przemysłowych miastach we wschodniej części kraju. Poza Ukrainą nie posiadali swojej ojczyzny Krymczacy, zaś obszar na którym przebiegała ich etnogeneza (Półwysep Krymski) ponownie zasiedlali Tatarzy Krymscy. Patrząc na zarys poszczególnych grup etnicznych w ukraińskim społeczeństwie można za Mykołą Riabczukiem i Andrew Wilsonem, stosując kryteria etniczno-kulturowe, wyodrębnić następujący podział: ukraińskojęzyczni Ukraińcy, rosyjskojęzyczni Ukraińcy i Rosjanie rosyjskojęzyczni. Badania socjologiczne z 2000 roku pokazały także istnienie wśród Ukraińców tak zwanych „ludzi radzieckich", którzy identyfikowali się z nieistniejącym już imperium radzieckim, a nie z konkretną grupą etniczną[908].

Z badań przeprowadzonych w 2005 roku 77,8% mieszkańców zadeklarowało narodowość ukraińską. Deklaracje te nie szły w parze ze znajomością języka - spośród Ukraińców jedynie 85,2% uważało za ojczysty język ukraiński, pozostałe 14,8% wskazało na rosyjski. W sumie język ukraiński był pierwszym językiem dla 67% ludności kraju, a w stosunku do spisu z 1989 roku wskaźnik ten wzrósł o zaledwie 2,8 punktu procentowego. Najbardziej ukraińskim obwodem był Tarnopol - 97,5% Ukraińców i ten sam obwód posiadał najmniejszy odsetek Rosjan - zaledwie 1,2%[909].

Natalia Horska pisząc o strukturze etnicznej Ukrainy stwierdziła: *„z etnopolitycznego punktu widzenia jedyną wspólnotą etniczną, która posiada realny potencjał wpływu na sytuację polityczną w państwie, są (...) Rosjanie*"[910]. Ich obecność na tych terenach to skutek migracji mieszkańców Związku Radzieckiego pomiędzy poszczególnymi republikami, świadomej polityki demograficznej władzy radzieckiej, która dążyła do rozwoju wielkich miast przemysłowych na wschodniej Ukrainie oraz przede wszystkim chęć osłabienia żywiołu ukraińskiego. Mniejszość rosyjska na Ukrainie od zawsze była wspierana przez rząd rosyjski, stanowiła dogodny instrument nacisku, dzięki czemu Rosja występując w obronie diaspory rosyjskiej ingerowała w wewnętrzne sprawy ukraińskie. Jednak Rosjanie zamieszkujący Ukrainę słabo identyfikowali się z Rosją. Wyjątkiem pozostawali mieszkańcy Krymu, gdzie w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku powstał silny ruch separatystyczny, którego celem

[908] G. Demel, *Sytuacja etniczno-polityczna Ukrainy - zarys wybranych problemów* (w:) *Polska i Ukraina,* red. Andrusiewicz A., Rzeszów-Sanok 2010, s. 92-93.
[909] Zob. http://www.tryzub.pl/articles.php?id=18. Strona odwiedzona 19 stycznia 2016.
[910] N. Horska, *Mniejszość rosyjska na Ukrainie* (w:) *Ukraina w stosunkach międzynarodowych*, red. Pietraś M., Kapuśniak T., Lublin 2008, s. 69.

było uzyskanie prawa do samostanowienia i przyłączenie się do Rosji, która dążyła w ten sposób do destabilizacji ukraińskiej sceny politycznej[911].

Dodatkowo spis z 2001 roku pokazał, że 29,6% mieszkańców to ludność rosyjskojęzyczna, co oczywiście było wynikiem długotrwałej rusyfikacji tych terenów i współczesnych wpływów kultury rosyjskiej. Język ukraiński jako ojczysty zadeklarowało 67,5% mieszkańców Ukrainy, co potwierdziło, że etniczni Ukraińcy znajdowali się dopiero na piątym miejscu pod względem ilości wskazań na język własnej grupy. Wśród mniejszości narodowych zaobserwowano albo silną asymilację do języka rosyjskiego (np. 83% Żydów zadeklarowało go jako ojczysty), albo przewagę wskazań na język własnej grupy (Węgrzy, Rumuni, Tatarzy Krymscy).

Według profesora Daniela Adama Rotfelda, ludzie w sposób stereotypowy odnosili się do tego, że była Ukraina zachodnia i wschodnia, Ukraina prawosławna, katolicka, mówiąca po ukraińsku i po rosyjsku. Zdaniem ministra w tym podziale należało uwzględnić Ukrainę bardziej konserwatywną, zachowawczą, która domagała się zmian[912].

Powstanie niepodległej Ukrainy przyczyniło się do osłabienia pozycji języka rosyjskiego. Dla porównania w 1991 roku 45% uczniów pobierało naukę w języku ukraińskim, natomiast w 2004 roku odsetek ten wzrósł do 75,1%. Warto dodać, że niepodległa Ukraina nie miała ustawy o ochronie języka państwowego. Do 2012 roku kwestie językowe regulowały następujące dokumenty prawne: Ustawa z o językach w Ukraińskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej z 1989 roku[913], Konstytucja z 1996 roku[914], Deklaracja Praw Narodowości z 1991 roku[915], Dekret Prezydenta o mniejszościach narodowych z 1992 roku[916] i Europejska Karta Języków Regionalnych lub Mniejszościowych,[917] której Ukraina została stroną w 2003 roku. Szczegółowo miejsce języka ukraińskiego uregulował artykuł 10 Konstytucji, który mówi: *„państwo*

[911] A. Szeptycki, *Ukraina jako państwo postkolonialne?* „Sprawy Międzynarodowe" Nr 1, Warszawa 2011, s. 15.
[912] Wywiad z profesorem D. A. Rotfeldem przeprowadzony przez Jolantę Pieńkowską z Salonu Politycznego Trójki. http://www.polskieradio.pl/trojka/salon/default.asp?ID=2146 Strona odwiedzona 14 stycznia 2016.
[913] Zob. W. Serczyk, *Historia Ukrainy,* Wrocław 2001.
[914] Zob. Конституція України, Київ 1997;
Zob. https://web.archive.org/web/20110521190059/http://www.rada.gov.ua/const/conengl.htm#r1 Strona odwiedzona 10 maja 2022.
[915] No 1771-XII // Відомості Верховної Ради УРСР від 31.12.1991 – 1991 р., No 53, стаття 799.
[916] No 2494-XII // Відомості Верховної Ради УРСР від 08.09.1992 – 1992 р., No 36, стаття 529.
[917] Zob. J. Sobczak, *Europejska Karta Języków Regionalnych lub Mniejszościowych jako instrument integracji międzynarodowej,* Rocznik Integracji Europejskiej Nr 3, Poznań 2009, s. 25-46.

zapewnia wszechstronny rozwój i funkcjonowanie języka ukraińskiego we wszystkich sferach życia społecznego na całym terytorium Ukrainy" oraz artykuł 11: *„Państwo wspiera konsolidację i rozwój narodu ukraińskiego, jego historycznej świadomości, tradycji i kultury, a także rozwój etnicznej, kulturowej, językowej i religijnej tożsamości wszystkich rdzennych ludów i mniejszości narodowych Ukrainy*[918].

Mimo, że w powszechnej opinii panowało przekonanie, że język ukraiński jest chroniony konstytucyjnie to dla wielu Ukraińców nadal był spostrzegany jako język niższych warstw społecznych. Przyczyniło się do tego także ustawodawstwo, gdyż Ustawa z 1989 roku gwarantowała także językowi rosyjskiemu status języka kontaktów międzynarodowych, zapewniając dwujęzyczność w życiu społecznym. Praktyka pokazała, że język rosyjski stał się językiem urzędowym. Dodatkowo, w 2012 roku została przegłosowana ustawa „O zasadach państwowej polityki językowej", która poszerzała stosowanie języka rosyjskiego w instytucjach publicznych, mediach czy szkolnictwie, co wywołało liczne protesty ze strony Ukraińców, zwłaszcza młodych ludzi, którzy swoje niezadowolenie demontrowali na ukraińskich ulicach. Wprowadzona ustawa dawała przyzwolenie na używanie języka rosyjskiego, niwelując tym samym status języka ukraińskiego jako jedynego języka państwowego na Ukrainie. Zmian nie zaprowadziła również „Rewolucja Godności", gdyż Parlament zdecydował by opracować nowe prawo w tej materii. Dopiero początek 2018 roku przyniósł uchylenie ustawy Kiwałowa-Kolesniczenki, przyczyniając się do chwilowej próżni legislacyjnej. Nowa ustawa o języku ukraińskim „O zapewnieniu funkcjonowania języka ukraińskiego jako państwowego" z 2019 roku zapewniła pierwszeństwo dla języka ukraińskiego w życiu publicznym Ukrainy jako państwa unitarnego, stanowiąc czynnik jedności i bezpieczeństwa narodowego kraju[919].

Można zauważyć, że ukraińska mentalność zawierała spektrum różnych sposobów myślenia. Istniała grupa nowoczesnych ukraińskich „nacjonalistów", z wyraźną świadomością narodową, która w dużej mierze była europejska, lecz niekoniecznie ukraińskojęzyczna. Według badań socjologicznych grupa ta obejmowała od jednej czwartej do jednej trzeciej mieszkańców kraju. Tacy ludzie stanowili podstawę elektoratu ukraińskich partii narodowo-demokratycznych. Warto podkreślić, że

[918] Конституція України, Київ 1997, s. 5-6;
Zob. https://web.archive.org/web/20110521190059/http://www.rada.gov.ua/const/conengl.htm#r1 Strona odwiedzona 10 maja 2022.
[919] N. Gergało-Dąbek, *Pierwsza w niepodległej Ukrainie ustawa o języku ukraińskim,* Analizy/Społeczeństwo Nr 23 (2019), Centrum Europy Wschodniej UMCS, Lublin 2019, s. 6-10.

mówienie po ukraińsku nie było jedyną istotną cechą decydującą o tożsamości narodowej. Można było nie mówić po ukraińsku, a być ukraińskim patriotą i świadomym Ukraińcem. I odwrotnie, ktoś mógł mówić po ukraińsku, lecz odnosił się nieprzychylnie do języka ukraińskiego. Byli też tacy, którzy żywili sympatię do „sowieckości". Stanowili oni od jednej czwartej do jednej trzeciej mieszkańców Ukrainy, a w swoich wyborach politycznych przeważnie popierali komunistów. Między tymi dwiema grupami istniała jeszcze jedna społeczność – tak zwani nieokreśleni, niestali, ambiwalentni. Właśnie o tych ludzi toczyła się walka na Ukrainie, ponieważ rządzący nie mieli większego wpływu ani na świadomych narodowo Ukraińców, ani na „lewicową" część ludności. Ta ogromna liczba ludzi pośrodku była całkowicie zdezorientowana i łatwo poddawała się manipulacjom, zwłaszcza w okresie wyborów politycznych.

Jednym z głównych problemów na Ukrainie była kwestia elit, które były podzielone „terytorialnie". Ukraina w Związku Radzieckim była wyłącznie „regionem". Miała swoje quasi-państwowe instytucje: quasi-rząd, quasi-parlament, quasi-partię komunistyczną. Narodowość w Związku Radzieckim nie była istotna, zwłaszcza gdy chodziło o narody wschodniosłowiańskie. Istotna była orientacja językowa i kulturalna, a nie narodowa czy etniczna przynależność. Elity, które były przeważnie niby-ukraińskiej narodowości, tak naprawdę były sowieckie w tym sensie, że ludzie ci korzystali z języka rosyjskiego i kultury rosyjskiej. Wszyscy, którzy mieli stanowiska w administracji, czy przedsiębiorstwach państwowych, popierali pierestrojkę. Nie mieli oni wygórowanych sentymentów narodowych, a w momencie upadku bloku wschodniego pragmatycznie przejęli władzę. Stara elita wywodząca się z kręgów komunistyczno-radzieckich, nie chciała żadnych zmian, dążyła do utrzymania status quo. Jej jedynym celem było utrzymanie władzy i zgromadzenie majątku.

Zdaniem Riabczuka kolejne lata niepodległości zrodziły nowe siły, mające perspektywę programową, poparcie społeczeństwa i państw zachodnich. Zbliżenie Unii Europejskiej do granic Ukrainy wielu ukraińskich prozachodnich intelektualistów odebrało entuzjastycznie. Jednak z drugiej strony dla większości ukraińskiego społeczeństwa było to wydarzenie marginalne. Dla większości ludzi, zwłaszcza dla starszego pokolenia Zachód pozostawał niezrozumiały, nieznany i bardzo często wyobrażenia o nim były stereotypowe. Dla wielu Ukraińców, zwłaszcza dla młodzieży

i studentów ważne było wstąpienie do UE właśnie Polski, która stanowiła ich zdaniem jedyny kraj Europy mający przemyślaną politykę ukraińską[920].

Z Ukrainy przez cały czas napływały do państw unijnych sprzeczne sygnały, gdyż prezydent Kuczma wiele razy zmieniał kierunek swojej polityki. Obok deklaracji o chęci integracji z Europą zacieśniała się współpraca gospodarcza z Rosją. W praktyce, mimo że ukraińskie społeczeństwo często nie zauważało zmian w polityce zagranicznej państwa, to ich świadomość narodowa wzrastała. Większość obserwatorów ukraińskiej sceny publicznej zdawało sobie sprawę, że ostateczny kurs jaki obierze Ukraina zależeć będzie od nadchodzących prezydenckich wyborów[921].

Sytuacja w polityce wewnętrznej również nie wyglądała najlepiej. Politycy opozycji byli szykanowani, a elity rządzące nie dopuszczali ich do mediów. Dodatkowo decyzją sędziów Trybunału Konstytucyjnego wyrażono zgodę na ubieganie się przez Kuczmę na trzecią kadencję. Wprowadzona decyzja oznaczała dla całego świata, że Ukraina nie jest państwem prawa i demokracji. Prezydent zdawał sobie sprawę z małych szans na zwycięstwo, a sondaże ukraińskiej opinii publicznej wskazały, że uzyskałby poparcie od 3 do 5%[922]. Pojawił się nawet projekt Stepana Hawrysza, aby głowę państwa wybierało nie społeczeństwo tylko parlament, ale partie opozycyjne wysuniętą propozycję okrzyknęły „zamachem stanu", próbując nie dopuścić do rozpoczęcia debaty o zmianach w konstytucji. Zdaniem polityków z opozycji odebranie Ukraińcom prawa wyboru prezydenta miało na celu dyskryminację najbardziej popularnego wówczas polityka - Wiktora Juszczenko. W tym czasie zwolennicy Juszczenki zebrali około 3 miliony podpisów na rzecz zachowania powszechnych wyborów prezydenckich na Ukrainie. Jak ostatecznie pokazały badania opinii publicznej - 86% Ukraińców popierało wybór prezydenta w wyborach powszechnych[923].

Sondaże Centrum Rozumkowa pokazały, że po dwóch kadencjach prezydentury Leonida Kuczmy większość społeczeństwa była przekonana, że gospodarka nie funkcjonuje dobrze, ludność żyła w biedzie i wszędzie panowała korupcja. Ponadto 80% obywateli wyrażało niezadowolenie z polityki społecznej i gospodarczej ówczesnych władz. Połowa ankietowanych rozczarowana była z polityki narodowościowej,

[920] Rozmowa z Mykołą Riabczukiem. J. Kawiec*, Dwie Ukrainy środkowoeuropejska i euroatlantycka,* „W drodze" Nr 3, 2004.
[921] W. Pawliw, *Wektor kijowski*, „Newsweek" Nr 32, 8 sierpnia 2004.
[922] W. Radziwinowicz, *Ukraina bananowa?,* „Gazeta Wyborcza" Nr 303, 31 grudnia-1 stycznia 2003-2004.
[923] W. Radziwinowicz, M. Wojciechowski, *Bój o konstytucję*, „Gazeta Wyborcza" Nr 299, 24-26 grudnia 2003.

zagranicznej, kulturalnej i językowej. W latach 2001-2004 udział zdecydowanych zwolenników demokracji zwiększył się we wszystkich regionach. Znaczna większość Ukraińców (prawie 77%) potwierdziła, że radykalne zmiany w państwie są konieczne, a tylko co czwarty badany oczekiwał poprawy osobistej sytuacji materialnej. Gdy pytanym obywatelom zaproponowano wybór najważniejszych celów, jakie powinny być zrealizowane, wszyscy ankietowani przekładali „utrzymanie porządku" nad „wpływem na władze". Mieszkańcy zachodniej Ukrainy mieli jednak większą skłonność wywierania „wpływu na władze" (25%), a różnica to była szczególnie widoczna w porównaniu ze wschodem (19%)[924].

Kuczma przez dziesięć lat wychodził obronną ręką z kryzysów politycznych. Mimo oskarżeń o korupcję, zlecanie morderstw przeciwników i szmuglowanie broni do krajów objętych embargiem ONZ odnosił sukcesy na europejskiej scenie politycznej, a nawet Ukraina miała realne szanse, by stać się członkiem NATO. Nieco surowszą politykę wobec Kijowa prowadziła Bruksela, która dawała do zrozumienia, że zaprowadzenie reform otworzyłoby przed Ukrainą drzwi do ściślejszej współpracy[925]. Tymczasem wśród społeczeństwa, zwłaszcza wśród młodego pokolenia Ukraińców zaczęło narastać ogólne zniechęcenie spowodowane biedą i brakiem perspektyw. Największe niezadowolenie okazywali studenci, krytykując niejasne interesy elit rządzących, korupcję polityczną i niestabilną politykę. Rosnące niepokoje społeczne zmusiły tłumy do wyjścia na ulice. Nastroje niezadowolenia wzmogły się gdy ukraiński prezydent wyrzucił z nowej, kijowskiej doktryny obronnej konkretny cel - członkostwo Ukrainy w NATO i UE, a jego deklaracja została zaakceptowana przez ukraińskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych[926].

Nie poprawiła się również sytuacja środowiska dziennikarskiego, a jedyną ostoją gdzie toczyła się walka o wolne media pozostawał Lwów. Dziennikarze reszty kraju, szczególnie na wschodzie podporządkowali się władzy. Im bliżej wyborów prezydenckich tym większy był nacisk na niezależne media. Dziennikarzy szantażowano, nakładano na nich grzywny, zamykano w areszcie i wykorzystywano przeciwko nim służby skarbowe. Według dziennikarza Olega Onysko działo się tak, bo media opisywały złe rządy władz, szerzące się łapówkarstwo i postępującą oligarchizację kraju, a nie

[924] J. Konieczna, *Pomarańczowa rewolucja na Ukrainie. Próba zrozumienia przyczyn*, Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Nr 18, Warszawa 2005, s. 7-10.
[925] M. Wojciechowski, *Skręt Kuczmy*, „Gazeta Wyborcza" Nr 174, 27 lipca 2004.
[926] J. Bielecki, *Pukanie do drzwi Europy,* „Rzeczpospolita" Nr 182, 6 sierpnia 2003.

pochlebstwa o ludziach z ekipy rządzącej. Dziennikarze i opozycyjni parlamentarzyści ze Lwowa zwrócili się z dramatycznym apelem do europejskich władz i środowiska dziennikarskiego, aby stanęli w obronie nielicznych już wolnych mediów na Ukrainie. Podczas spotkania zorganizowanego przez Stowarzyszenie Dziennikarzy Polskich w Rzeszowie zaproszeni goście ze Lwowa opisywali metody stosowane przez ukraińską administrację państwową, a zwłaszcza milicję podatkową, by złamać niezależne media[927].

Kwestia transformacji stosunków społeczno-politycznych na Ukrainie była połączona z systemem politycznym, gospodarczym, złożoną strukturą społeczną oraz z kształtującym się systemem wartości młodego pokolenia Ukraińców, którzy na przestrzeni kilku lat zaczęli głośno mówić o swoich prawach i zdecydowali się o nie walczyć. Zmiany dotyczyły nie tylko spraw społecznych, ale także światopoglądowych, duchowych, kulturowych i ewolucji systemów wartości. Wśród wartości politycznych o które upomniało się młode pokolenie Ukraińców były prawa i swobody polityczne, celem budowania wolnego i otwartego społeczeństwa obywatelskiego. Przestrzeganie tych praw stanowiło dla młodych podstawę systemu demokratycznego, który gwarantuje wolność i prawa jednostki. Młodzi zaczęli popierać europejski model rozwoju i integracji europejskiej. Jak zauważa Jehwen Swerestiuk, prezes ukraińskiego Pen Clubu, ukraińska młodzież długo wyczekiwała by rozliczyć się ze skorumpowaną władzą. Jego zdaniem rok 1991 rok przyniósł ogromne nadzieje na lepsze życie, jednak jak się okazało korupcja i nepotyzm wsiąkły w system polityczno-społeczny, zabierając nadzieje młodym Ukraińcom na zmiany. Inaczej przestawiała się sytuacja w 2004 roku, gdyż wzrosła świadomość obywatelska młodych, a postępująca cyfryzacja i rozwój Internetu pokazał im nowe możliwości aktywizacji społeczeństwa[928].

Uważam, że dzięki postawie młodych ludzi transformacja na Ukrainie przybrała humanistyczny wymiar, bez wojskowych rebelii i masowych aresztowań. Młodzi zdawali sobie sprawę, że tylko pokojowe działania przyniosą wymierne korzyści i zainteresują międzynarodową opinię publiczną. Młodzież korzystała z możliwości, jakie dawało prawo i zdobycze technologiczne. Ponadto, ukraińscy studenci, którzy przyjechali do Polski na studia i emigrację zarobkową przed 2004 rokiem zdecydowali się prowadzić kampanię informacyjną na temat sytuacji panującej na Ukrainie i przekazywali

[927] J. Matusz, *Łamanie kręgosłupa*, „Rzeczpospolita" Nr 27, 2 lutego 2004.
[928] I. Lewandowska, *Rozmowa z Jehwenem Swerestiukiem- prezesem ukraińskiego Pen Clubu,* „Gazeta Wyborcza" 20-21 listopada 2004, s. 15.

wiadomości na temat ukraińskich wyborów. Powołali oni nieformalną organizację „Nasz Wybór-Ukraina", udowadniając, że nie są pasywni i zależy im na transformacji systemowej. Apelowali o udział w wyborach i pomoc dla obywateli Ukrainy, nagłaśniając kampanię wyborczą i postulaty programowe kandydatów[929]. Należy zauważyć, że Juszczenkę popierali ludzie młodzi, studenci i osoby w wieku średnim, którzy interesowali się sprawami politycznymi i widzieli potrzebę zmian. Janukowycz otrzymywał poparcie osób starszych, na których decyzje mocno wpływały media rządowe. Były to osoby, które obawiały się utraty przywilejów socjalnych i z sentymentem odnosiły się do poprzedniego systemu komunistycznego. Ten podział między dwoma kandydatami szedł w parze z podziałem regionalnym. Zachodnie ziemie ukraińskie oraz częściowo centralne mocno wspierały Juszczenkę, natomiast wschodnia i południowa Ukraina opowiadała się za „swoim" kandydatem - Janukowyczem.

Warto zauważyć, że upadek komunizmu zdeterminował szanse dla młodego pokolenia, by żyć w innej rzeczywistości. Rok 1991 okazał się momentem przełomowym, otwierając perspektywiczne kierunki rozwoju społecznego, zmieniając kontekst socjalizacyjny młodych Ukraińców. Okres transformacji stworzył nowe warunki socjalizacji ludzi urodzonych w latach 80-90. XX wieku, którzy okazali się ważnymi aktorami dynamizującymi przemiany społeczne. Oni świat komunistyczny znali tylko z opowiadań rodziców i dziadków, a ich system aksjologiczny, motywacje i wzory zachowań były zupełnie inne niż poprzednich pokoleń. Zmiana systemu przyniosła nowe mechanizmy przystosowania się do rzeczywistości. Ci co wyrośli z systemu sowieckiego albo za nim tęsknili, albo go krytykowali. Natomiast młodzi zaczęli dostrzegać możliwości jakie niesie ze sobą transformacja i demokratyzacja życia. Zwrócili uwagę na potrzebę odbudowania systemu politycznego od podstaw, restrukturyzację gospodarki, promowanie postaw i wartości obywatelskich, ale również poszukiwanie i odbudowanie swojej tożsamości narodowej, która uległa osłabieniu, a nawet destrukcji w czasach sowietyzacji. Należy podkreślić, że młodzi Ukraińcy nie dystansowali się od polityki, tylko się nią interesowali, angażując się w działalność społeczną i opozycyjną.

W 2015 roku przeprowadzono wśród młodych mieszkańców Ukrainy (powyżej 16 roku życia) badania socjologiczne pod hasłem „Bądź Ukraińcem dzisiaj".

[929] М. Вербовий, *Україна напередодні президентських виборів,* „Ваш вибір", додаток до „Наше Слово", 17 X 2004.

Dane pokazały, że młode pokolenie Ukraińców definiowało siebie jako osoby o aktywnej pozycji życiowej. Po pierwsze, to zainteresowanie dziedzictwem kulturowym ich kraju, jego historią i tradycjami (75%). Po drugie, to świadomość obywatelska, czyli chęć przestrzegania prawa, płacenia podatków i walki z korupcją. Po trzecie, to chęć głosowania i udziału wyborach powszechnych (75%). Po czwarte, to stosunek do języka ojczystego, który uwidaczniał się w chęci mówienia, czytania, nauki języka ukraińskiego (70%), a także w pokazaniu pozytywnych cech Ukraińca: tolerancji, życzliwości i szczerości (67%). Według młodych obywateli społeczeństwo ukraińskie stało się narodem dopiero w 2015 roku, a w 2017 roku pojawiła się „świadoma" ukraińskość.

Z badań wynika, że wśród młodych zmniejszyło się podekscytowanie „impulsem duchowym" (badanie z 2015 roku - 73% poparcia, badanie z 2017 roku - 32%). Zmniejszyła się manifestacja ukraińskości „na pokaz" (noszenie haftowanych koszul, czy pokazywanie ukraińskich symboli), ale nasiliła się głęboka manifestacja ukraińskości (nauka i posługiwanie się językiem ojczystym). Zdaniem młodych hasło „kochaj swój kraj" pozostaje dla seniorów, czyli osób powyżej 50 roku życia, którzy nie patrzą na perspektywy rozwoju kraju w kontekście reform i modernizacji gospodarki.

Młodsze pokolenie Ukraińców stara się nie być biernym, nie chce stać w miejscu, tylko myśli o przyszłości i perspektywach rozwojowych. Według badań młodzi coraz częściej w codziennym życiu posługują się językiem ukraińskim. Ukraińcy pozytywnie postrzegają użycie języka ukraińskiego w mediach (69%) i uważają to za ważne oraz konieczne dla zachowania ducha narodowego (58%). Ich zdaniem w 2015 roku młodzi zwracali uwagę na potrzebę bezpieczeństwa (także w zakresie bezpieczeństwa fizycznego – strach o siebie i swoich bliskich), a w 2017 roku potrzeby Ukraińców skierowały się w stronę standardów europejskich: bezpieczeństwo nie było ważniejsze niż dobrobyt, czy harmonia.

Specyfiką dzisiejszego narodu jest to, że młode pokolenie Ukraińców staje się bardziej skłonne iść do przodu. Młodzi podejmują ryzyko i nie zniechęcają się porażkami. Dla nich wojna stanowi część codziennego życia. Potrzeba ochrony kraju okazuje się oczywista, a poparcie armii ukraińskiej i wolontariat przestały być czymś niezwykłym. Działania społeczne stają się świadome, nie z uwagi na rozwój kariery, tylko zgodnie z „nakazem serca".

W 2015 roku zdecydowana większość Ukraińców (61%) pozostawała niezdecydowana w ocenie Unii Europejskiej, podkreślając, że nie są przekonani czy członkostwo w strukturach unijnych stanowić miało dla Ukrainy krok do przodu. Można

stwierdzić, że byli optymistycznymi realistami - rozumieli, że Ukraina potrzebuje reform, wierzyli w najlepszych, ale obawiali się konsekwencji. W 2017 roku młodzi znacznie wyraźniej dostrzegali złą sytuację w kraju i otwarcie zaczęli głosić potrzebę zmian. W ciągu dwóch lat liczba „optymistycznych optymistów" wzrosła czterokrotnie, podczas gdy liczba „pesymistycznych pesymistów" nie uległa zmianie. Dodatkowo pesymizm był podsycany przez aspekty polityczne i gospodarcze, które najbardziej niepokoiły Ukraińców, zwłaszcza w kontekście rosnących cen, cła i szerzącej się korupcji.

Patrząc na badania widzimy, że optymizm opierał się na dumie z całego narodu, bohaterstwie ukraińskiego wojska i dziedzictwie kulturowym. Warto zwrócić uwagę, że dane pokazują, że wypowiadając się całościowo „za" reformami, Ukraińcy nie rozumieli lub nie uświadamiali sobie konkretnych i bezpośrednich korzyści dla siebie z ich wdrożenia. Dlatego reforma medyczna, emerytalna, a nawet restrukturyzacja policji były postrzegane jako niepotrzebne, a nawet określane zostały jako zdrada stanu. W tym kontekście wszystkie pozytywne wydarzenia, które mogły być obiektywnie postrzegane jako sukces (uzyskanie wizy bezwizowej, udział w Igrzyskach Invictus, Eurowizja na Ukrainie, czy nawet koordynacja finału Ligi Mistrzów) były przyjmowane za pewnik jako odpowiadające europejskiemu kursowi kraju.

W kontekście relacji międzynarodowych, młodzi Ukraińcy dostrzegali fakt, że obcokrajowcy źle postrzegają naród ukraiński. Ponadto 72% Ukraińców uważało, że obcokrajowcy widzą Ukrainę jako kraj, w którym jest wojna, obecne są skandale i korupcja, a przebywanie w nim nie jest bezpieczne. Z badań wynika, że sami Ukraińcy też tak uważali - 59% ankietowanych zadeklarowało, że Ukraina to skorumpowane państwo, w którym panuje bezkarność, wysoki wskaźnik przestępczości, kryzys i niestabilność.

Młode pokolenie Ukraińców dostrzega działalność wolontariuszy, ceni sobie studia za granicą, zwraca uwagę na wolność myśli i słowa. Ukraińcy podkreślają wolność wyboru, ale jest ona rozumiana bardziej jako pragnie zmiany (61%). Należy zauważyć, że tutaj chęć posuwania się naprzód nie pokrywa się z możliwościami, stąd młodzież zwraca uwagę na trzecią wolność – finansową. Co trzeci Ukrainiec (38%) widzi, że nie ma możliwości zasilenia swojego budżetu, ale młodzi nie chcą oszczędzać, jak to było w 2015 roku, a bardziej skupiają się na szukaniu sposobów na zarabianie pieniędzy. Kwestia finansowa staje się dla nich powszechna: 68% uważa pieniądze za ważniejsze niż perspektywy rozwoju i poprawy. Badania pokazują, że 37% młodych chce opuścić Ukrainę na zawsze. Głównym powodem są pieniądze i samorozwój (gwarantujący

większy dochód), a także korzyści jakie może przynieść studiowanie i życie w Europie Zachodniej. Ponadto 28% badanych jest gotowych opuścić kraj w celu zarobku i samorozwoju, a następnie wrócić. Dobrą wiadomością jest to, że 35% nie planuje wyjazdu, a połowę z nich można nazwać „prawdziwymi patriotami", którzy nie wyjeżdżają tylko dlatego, że kochają swój kraj. Reszta jest raczej zmuszona do pozostania, z uwagi na sytuację rodzinną i obowiązki, brak kwalifikacji, nieznajomość języków lub obawę przed zmianą miejsca zamieszkania.

Warto zwrócić uwagę, że wśród młodego pokolenia Ukraińców obecny jest również patriotyzm lokalny, związany z wyborem towarów ukraińskich. Co drugi badany wskazywał, że wybiera towary produkowane w jego rodzimym kraju, aby przyczynić się do rozwoju własnej gospodarki. Można zauważyć, że jest to potwierdzenie świadomej ukraińskości – nie tylko jestem Ukraińcem, ale coś robię, aby to pokazać. Można dostrzec następujący fakt - dla 38% jest to po prostu korzystne, co czwarty uważa, że ukraiński towar jest wyższej jakości, a dla 32% badanych nie ma wystarczającej liczby ukraińskich alternatyw[930].

W 2017 roku badania socjologiczne wśród młodzieży przeprowadzone przez New Europe Center w Kijowie wykazały, że lokalna i regionalna tożsamość była silniejsza niż narodowa. Dane pokazują, że 73% respondentów widziało siebie jako mieszkańców swoich miast, 69% odniosło się do swojego regionu i 66% do identyfikacji narodowej, jako obywatele Ukrainy. Najbardziej utożsamianie z krajem odczuwali badani z północy (79% osób) i zachodu (70%), a najmniej ze wschodu (48%). 61% ukraińskiej młodzieży była dumna lub raczej dumna z tego, że są obywatelami Ukrainy.

Jeśli chodzi o tożsamość europejską, to 32% młodzieży Ukrainy w pełni czuła się obywatelami Europy. Samostanowienie jako obywatel świata i najbardziej Europejczyk powszechne okazało się wśród młodzieży Kijowa i Zachodu, a najmniej widoczne było na wschodzie i południu. Zauważalne jest, że w kwestii narodowości obserwujemy następujące zjawisko tożsamości. Młodzi ludzie są zaskakująco jednorodni w odczuwaniu identyfikacji narodowej, jednak nadal widoczne są podziały regionalne i językowe. Widać, że 95% respondentów uważa się za Ukraińców, a 2% za Rosjan. Nawet na wschodzie Ukrainy widoczny jest ten aspekt, gdzie 88% respondentów określiło się jako Ukraińcy i 8% jako Rosjanie. Na południu Ukrainy stosunek ten maleje odpowiednio 94% i 4%. W tym samym czasie 86% respondentów posiada obywatelstwo

[930] http://www.umg.ua/blog_pattern/57.html Strona odwiedzona 5 lipca 2022.

Ukrainy (87% na południu, a 90% na wschodzie). Badania pokazują, że na południu kraju młodzi ludzie uważają się za Ukraińców, mimo że ich rodzice są Rosjanami. Młodzi Ukraińcy są podzieleni na dwóch poziomach postaw grupowych. Jedni deklarują, że są „prawdziwymi obywatelami", czyli mają pocho-dzenie ukraińskie, a co za tym idzie obywatelstwo etniczne, a inni wskazują obywatelstwo polityczne. Warto zauważyć, że młodzi zamieszkujący Wschód Ukrainy najmniej zgadzali się z definicją obywatelstwa według pochodzenia etnicznego (13%), a większość deklarowała obywatelstwo polityczne (60%).

Jak się okazuje młodzież ukraińską dzielił regionalnie język. Na północy, zachodzie i w obwodach centralnych komunikacja odbywa się głównie w języku ojczystym - ukraińskim (odpowiednio 73%, 93% i 53%), natomiast w regionach południowych i wschodnich wskazywano przewagę języka rosyjskiego (odpowiednio 63% i 84%). Poza relacjami w rodzinie (w szkole, w pracy, z przyjaciółmi) powyższy trend utrzymywał się w każdym regionie z wyjątkiem Kijowa, gdzie procent tych, którzy komunikowali się w obu językach wyniósł 46%. Wyniki na terenie Ukrainy pokazały, że ponad połowa młodych ludzi mówiła w domu po ukraińsku (50%), jedna trzecia po rosyjsku (30%) i około jednej piątej używało rosyjskiego i ukraińskiego (18%). Poza rodziną ta równowaga przesuwała się nieco w kierunku dwujęzyczności (25%) i ukraińskojęzyczności. Warto jednak podkreślić, że badania dowiodły, że kwestia języka nie stała na przeszkodzie jedności narodowej na Ukrainie. Tylko 5% młodych Ukraińców w dowolnym momencie życia było dyskryminowanych ze względu na język. Wyniki ankiety ujawniły znaczny poziom apatii młodzieży ukraińskiej w stosunku do polityków.

Młodzi ludzie narzekali na brak reprezentatywności swoich interesów w polityce, zadeklarowali nieufność wobec partii politycznych i instytucji politycznych, nie popierali władzy państwowej, i jednocześnie zaznaczali, że nie byli gotowi na angażowanie się w działalność polityczną. Na tym tle ukraińska młodzież, w porównaniu ze swoimi rówieśnikami z Europy Zachodniej okazuje się mniej polityczna i słabo zaangażowana w działalność w sferze polityki. Należy podkreślić, że w wyborach krajowych w 2014 roku wzięło udział 45% młodych ludzi, a w Polsce w tym samym roku wskaźnik wynosił około 60%, na Węgrzech - nieco ponad 50%, w Czechach ponad 70%, a na Słowacji - nieco mniej niż 80%.

Widać zatem, że w 2017 roku 95% młodych obywateli Ukrainy zadeklarowało swojej obywatelstwo jako Ukraińcy, a język ukraiński okazał się podstawowym językiem komunikacji, którego skala z roku na rok rosła[931].

W sprawach europejskich ukraińska młodzież wierzy, że członkostwo w Unii Europejskiej ma wiele zalet. Według danych, 49% uważa, że członkostwo w UE przyniesie rozwój gospodarczy, a nie podziela tej opinii 16%. Należy podkreślić, że zwolennicy tej opinii to mieszkańcy obwodów północnych i zachodnich. Niemniej najbardziej interesujący dane pochodzą ze Wschodu, gdzie tylko 23% zgodziło się z tym założeniem, a 19% miało przeciwne zdanie[932].

Dla młodych rozwój gospodarczy związany jest również z wyższym standardem życia (52%) oraz lepszymi możliwościami zatrudnienia (54%). Niecała połowa (49%) ankietowanych zgadza się z tym, że członkostwo w UE doprowadzi do szybszej demokratyzacji społeczeństwa, a nieco więcej (52%) respondentów uważa że członkostwo Ukrainy w UE pomoże chronić prawa człowieka i mniejszości narodowych. Dla młodego pokolenia Ukraińców ważny jest aspekt kulturowy bycia członkiem zjednoczonej Europy, gdyż 52% respondentów oczekuje wzrostu poziom wykształcenia, a 57% stawia na podróżowanie i nowe znajomości.

Połowa badanych (49%) spodziewa się bezpieczeństwa w kontekście wojskowego komponentu bezpieczeństwa, jednak oczekiwania, że członkostwo w Unii doprowadzi do przywrócenia terytorialności integralności Ukrainy są mniej powszechne (43%).

Perspektywa zależności Ukrainy wobec krajów UE w zakresie gospodarczym, politycznym i kulturalnym martwi 21% młodych Ukraińców, podczas gdy 40% nie podziela tych obaw. Zagrożenie utraty narodowej tożsamości oraz ryzyko utraty suwerenności deklarowało 13% badanych. Zaskakujące jest to, że ukraińska młodzież wskazuje wysoki poziom sceptycyzmu podczas szczegółowych dyskusji w różnych grupach fokusowych. Ponadto, niepokojący jest fakt, że młodzi opierają się na fałszywych argumentach rozpowszechnianych przez Rosjan w propagandowych mediach od 2013 roku[933].

---

[931] Badanie sondażowe przeprowadzone przez New Europe Center w Kijowie w 2017 roku; К. Зарембо, *Результати загальнонаціонального опитування. Українське покоління Z: цінності і орієнтири*, Київ 2017, С. 27-33.
[932] Tamże, s. 41.
[933] Tamże, s. 42- 44.

Warto jednak zwrócić uwagę na następujący aspekt. Dla młodych ważnym tematem jest wzmocnienie bezpieczeństwa poprzez przywrócenie statusu państwa jądrowego. W dyskusjach fokusowych była to sprawa kontrowersyjna, dotyczyła bezpieczeństwa i przyszłości Ukrainy. Warto jednak podkreślić, że zdanie to podziela 19% badanych, a 20% opowiada się przeciwko temu[934].

Patrząc na wyniki badań nasuwa się spostrzeęnie, że ukraińska młodzież nie chciała patrzeć na pogłębiający się chaos w państwie, kryzysy polityczne i uzależnienie od Rosji, która ingerowała w każdą sferę życia, wskazując nawet, który kandydat powinien zwyciężyć w „demokratycznych" wyborach powszechnych. W XXI wieku wartości demokratyczne stały się pożądane przez młodych, którzy pokazali że chcą reform, a dzięki wykorzystaniu Internetu umiędzynarodowili sytuację panującą na Ukrainie. Jak podają publicyści: „Każde słowo wypowiadane w Kijowie znane jest zaraz w świecie"[935].

W 2021 roku „Ukraiński Instytut Przyszłości" podjął próbę utworzenia obiektywnego portretu współczesnego młodego Ukraińca. Model został stworzony na gruncie naukowym przy użyciu klasycznych metod badań socjologicznych. Na podstawie przedstawionego badania fokusowego można stwierdzić, że naród ukraiński postrzegany jest jako „naród typu młodzieńczego". Cechy charakterystyczne dla Ukraińców jako społeczeństwa, które zostały potwierdzone badaniami przypominają przeciętnego nastolatka. Wystarczy porównać język komunikacji, w którym obywatele używają określone formy jak „państwo jest winne swoim obywatelom zapewnić…", „państwo musi gwarantować", czy „państwo musi zaopatrywać". Widoczny jest również podział na dobrych i złych, gdzie obywatele są dobrzy, a politycy źli. W mowie obecny jest sprzeciw społeczeństwa wobec państwa i tendencja do przerzucania odpowiedzialności bez mówienia o własnej roli w kształtowaniu sukcesu kraju. Do tego dochodzi chęć podziału świata na wartości czarno-białe i tendencja do idealizowania społeczeństwa, co socjologowie nazywają „młodzieńczym maksymalizmem". Z badań fokusowych wynika, że sukces postrzegany jest w kategoriach międzynarodowego wizerunku. Aprobowane jest to, co jest „lepsze od nas", w szczególności w odniesieniu do krajów odnoszących sukcesy, gdyż młodzież pragnie bardziej aprobaty niż rezultatu. Ten duch młodego społeczeństwa przejawia się również w mentalności społecznej, gdzie widoczna jest

[934] Tamże, s. 47.
[935] M. Nocuń, A. Brzeziecki, *Pomarańczowe dzieci rewolucji,* „Tygodnik Powszechny" Nr 50 z 2004.

wiara we własne możliwości i formułę „dobro zawsze zwycięża zło". Patrząc w przyszłość widoczna jest chęć przeniesienia własnej odpowiedzialności na innych, a zdaniem większości państwo jako aparat władzy publicznej powinno pełnić funkcję formowania „dojrzałego" społeczeństwa[936].

W tym samym roku na zlecenie administracji publicznej na Ukrainie zostały przeprowadzone badania nad identyfikacją głównych problemów społecznych i perspektywami rozwojowymi ukraińskiej młodzieży na Ukrainie, ich wartości i preferencji, analizy skutecznych mechanizmów i sposobów tworzenia korzystnych warunków dla studentów na rynku pracy. Zgodnie z wynikami, priorytety życiowe młodych ludzi to rodzinne szczęście, zdrowie i kariera, ale także chęć osiągnięcia bogactwa i możliwość realizacji swoich talentów oraz zdolności. Wybory wskazywane przez studentów można podzielić na kilka przestrzeni: pierwsza płaszczyzna to chęć bycia zdrowym i poczucie dobrego samopoczucia (75,7%), druga sfera dotyczy bytu materialnego (58,7%), natomiast trzecia dotyczy relacji społecznych w kontekście posiadania dobrych i rzetelnych przyjaciół (45,8%)[937].

Z perspektywy analizowanych badań podzielam pogląd, że konieczne jest „malowanie portretów" społeczeństwa, aby móc spojrzeć na określony naród z zewnątrz.

Wojna zmienia społeczeństwo. Podobnie jest z konfliktem ukraińsko-rosyjskim. Profesor Ella Libanova z Instytutu Demografii i Badań Społecznych im. Ptukha z Narodowej Akademii Nauk argumentuje, że w relacjach społecznych zmieniło się przede wszystkim zaufanie do władzy. Grupa socjologiczna „Rating", która prowadziła badania na Ukrainie, odnotowała w 2022 roku drugi przypadek poparcia większości ludności dla ruchu w kraju -76% (pierwszy był w 2019 roku – 52%). Z badań przeprowadzonych w pierwszych miesiącach wojny wynika, że ponad 90% Ukraińców wierzy w zwycięstwo swojego kraju. Okazuje się, że jedność społeczeństwa jest bezprecedensowa, a poparcie dla rządu okazuje się najwyższe od 30 lat. Ponadto na Ukrainie wykształciło się bardzo silne i odpowiedzialne społeczeństwo obywatelskie, a w ruch obywatelski zaangażowanych jest znacznie więcej ludzi, niż w okresie między

[936]https://apostrophe.ua/ua/article/politics/2021-08-05/kto-myi-portret-ukraintsev-glazami-ukraintsev/41111?amp Strona odwiedzona 4 lipca 2022.
[937]https://pon.org.ua/novyny/9234-stanovyshche-molodi-v-ukraini-2021-nove-sociologichne-doslidzhennia.html Strona odwiedzona 4 lipca 2022.

„Pomarańczową Rewolucją" a „Rewolucją Godności". Zdaniem Libanovej społeczeństwo obywatelskie rozumie swoją siłę i odpowiedzialność, stając się głównym znakiem prawdziwej demokracji. Dla Ukraińców zawsze „ja" było ważniejsze niż „my", czyli kolektywizm nigdy w historii nie był uznawany za mocną cechę Ukraińców, jednak wojna odwróciła te relacje. Teraz „ja" ustąpiło miejsca „my". Młode pokolenie Ukraińców rozumie, że tylko zjednoczenie pozwoli pokonać wroga, stąd zrodził się nowy model społeczny - tworzenie kolektywizmu. Ponadto Ukraińcy w czasie trwającej wojny pozbyli się kompleksu niższości. Z jednej strony stali się bardziej ludzcy, traktują się humanitarnie, pomagają sobie wzajemnie, a z drugiej połączyła ich nienawiść do Rosji. Wspieranie siebie odbywa się zarówno w kontekście „ja/my", jak i poprzez współczucie dla innych, czy pomoc potrzebującym osobom. Libanova zwraca uwagę na diagnozę psychologii społecznej w kontekście traumy wojennej. Dla niej z perspektywy czasu zagrożeniem może okazać się podział społeczeństwa (świadomy lub nieświadomy), który może zniszczyć jedność społeczeństwa ukraińskiego, dlatego ważna jest współpraca i walka z pogłębiającą się korupcją oraz defraudacją[938].

[938] https://chornomorka.com/archive/22348-22349/a-15929.html Strona odwiedzona 5 lipca 2022.

ROZDZIAŁ V

Tożsamość narodowa w ocenie ukraińskich studentów na podstawie wyników przeprowadzonych badań własnych

5.1. Analiza porównawcza wyników badań z 2014 i 2022 roku

Strategia analizy danych

W badaniach respondenci odpowiadali na pytania ilościowe, które poddano statystycznej analizie danych za pomocą programu IBM SPSS Statistics (wersja 27) oraz pytania jakościowe (otwarte), w ramach których przeprowadzono kategoryzację jakościową oraz analizę częstości odpowiedzi.

Porównanie równoliczności grup

W badaniu wzięło udział 200 osób w 2014 roku i 188 w 2022 roku. Analiza testem Chi^2 wykazała, że nie ma różnic statystycznych w liczebności badanych grup $Chi^2(df = 1) = 0,37$; $p = 0,542$.

Charakterystyka grupy badanej w 2014 roku

Aby zbadać emocjonalny stosunek respondentów do narodowości poproszono ich o wskazanie informacji za kogo się uważają. Zgodnie z wynikami 88,5% badanych czuje się Ukraińcem/Ukrainką, natomiast 8% Europejczykiem/Europejką. Szczegółowe informacje zawiera Tabela 3.

Tabela 3. Emocjonalny stosunek do narodowości (Badanie 2014, N =200)

Identyfikacja narodowa	**N**	**%**
Ukrainiec	177	88,5
Europejczyk	16	8,0
Ktoś inny	7	3,5
Ogółem	200	100

W przeprowadzonym badaniu ocenie respondentów poddano język komunikacji w codziennych kontaktach (Tabela 4). Respondenci wskazali, że języka ukraińskiego w relacjach ze znajomymi używa 80,5% badanych, rosyjskiego 2,5%, natomiast 17% używa zarówno języka ukraińskiego i rosyjskiego. W przypadku codziennych kontaktów z rodzicami 80,5% respondentów wskazało język ukraiński, 13% język rosyjski, natomiast język: ukraiński i rosyjski zadeklarowało 6,5% respondentów. Podobne dane wyglądają w przypadku komunikacji z rodzeństwem. Języka ukraińskiego podczas relacji z rodzeństwem używa 81,5% respondentów, języka rosyjskiego 12,5%, natomiast

obydwu języków 6% respondentów. W kontaktach z dziadkami 80,5% respondentów wskazało język ukraiński w codziennych relacjach, 14% respondentów zaznaczyło język rosyjski, natomiast obydwu języków (ukraińskiego i rosyjskiego) używa 5,5% badanych. W przypadku kontaktów rówieśniczych 79,5% respondentów zaznaczyło język ukraiński, 9% język rosyjski, natomiast dwa języki zadeklarowało 11,5% respondentów. Dane pokazują, że 40,5% respondentów w kontaktach z nieznajomymi używa języka ukraińskiego, 8,5% ukraińskiego i rosyjskiego, natomiast 39% innego. Przy połowie ankiet, gdzie zaznaczony był język „inny" respondenci dopisywali język angielski, co może świadczyć o tym, że przez nieznajomych rozumieją także obcokrajowców. Ponadto 12% badanych zaznaczyło, że w kontaktach z niezna-jomymi używa zarówno języka ukraińskiego, rosyjskiego jak i innego.

Tabela 4. Język w codziennych kontaktach (Badanie 2014, N = 200)

Język	**N**	**%**
Ze znajomymi		
Ukraiński	161	80,5
Rosyjski	5	2,5
Ukraiński i rosyjski	34	17,0
Z rodzicami		
Ukraiński	161	80,5
Rosyjski	26	13,0
Ukraiński i rosyjski	13	6,5
Z dziadkami		
Ukraiński	161	80,5
Rosyjski	28	14,0
Ukraiński i rosyjski	11	5,5
Z rówieśnikami		
Ukraiński	159	79,5
Rosyjski	18	9,0
Ukraiński i rosyjski	23	11,5
Z rodzeństwem		
Ukraiński	163	81,5
Rosyjski	25	12,5
Ukraiński i rosyjski	12	6,0
Z nieznajomymi		
Ukraiński	81	40,5
Ukraiński i rosyjski	17	8,5
Inny	78	39,0
Ukraiński, rosyjski oraz inny	24	12,0

W badaniu analizowano wzajemne kontakty między ukraińskimi studentami, a innymi osobami narodowości ukraińskiej (Tabela 5). Na pytanie „Czy mieszkając obecnie w Polsce spotyka się Pan(i) z obywatelami Ukrainy?" 72% badanych odpowiedziało, że spotyka się codziennie lub prawie codziennie, natomiast 28% osób zadeklarowało, że spotyka się przynajmniej raz w tygodniu.

Tabela 5. Częstotliwość spotkań z obywatelami Ukrainy w Polsce (Badanie 2014, N=200)

Spotkania z innymi obywatelami Ukrainy	**N**	**%**
Spotykam się codziennie, prawie codziennie	144	72,0
Spotykam się przynajmniej raz w tygodniu	56	28,0
Ogółem	200	100

Podczas badania zapytano respondentów o częstotliwość kontaktów z rodziną na Ukrainie podczas studiów w Polsce (Tabela 6). Dane wskazują, że 46% respondentów odpowiedziało, że odwiedza swoją rodzinę „raz na co najmniej trzy miesiące", 31,5% respondentów udzieliło odpowiedzi „raz na pół roku", 13,5% zaznaczyło odpowiedź „raz w roku i rzadziej", natomiast 8% ankietowanych odwiedza swoich bliskich „raz w miesiącu i częściej".

Tabela 6. Częstotliwość odwiedzania rodziny na Ukrainie (Badanie 2014, N=200)

Odwiedzanie rodziny na Ukrainie	**N**	**%**
Raz w miesiącu i częściej	16	8,0
Raz na co najmniej trzy miesiące	92	46,0
Raz na pół roku	63	31,5
Raz w roku i rzadziej	27	13,5
Wcale	2	1,0
Ogółem	200	100,0

Analizie została poddana aktywność społeczna respondentów. Młodzi Ukraińcy zostali zapytani o to czy udzielają się społecznie działając w organizacjach społecznych lub stowarzyszeniach. W działalność w różnych organizacjach zaangażowanych było 35% badanych. Negatywnie na to pytanie odpowiedziało 65% respondentów, natomiast wśród osób które odpowiedziały pozytywnie najczęstszą formą zaangażowania społecznego były NGO (stowarzyszenia), wolontariat, koła zainteresowań i związki sportowe.

Charakterystyka grupy badanej w 2022 roku

Respondentom zostały zadane pytania o emocjonalny stosunek do narodowości, rodzaj używanego języka w codziennych kontaktach, aktywność społeczną czy ich identyfikacje narodową.

Z badań wynika, że ukraińscy studenci powszechnie przyznają się do swojej narodowości podczas studiów w Polsce (Tabela 7), określając siebie jako Ukrainiec/Ukrainka (96,8%). Natomiast 3,2% badanych deklaruje, że czuje się zarówno Ukraińcem, jak i Europejczykiem.

Tabela 7. Emocjonalny stosunek do narodowości (Badanie 2022, N = 188)

Identyfikacja narodowa	**N**	**%**
Ukrainiec	182	96,8
Ukrainiec i Europejczyk	6	3,2
Ogółem	188	100

Kolejnym elementem badania młodych Ukraińców było określenie w jakim języku komunikują się w codziennych kontaktach. Respondenci wskazali, że język ukraiński w relacjach ze znajomymi używa 85,7% badanych, rosyjski 0,5%, zarówno ukraiński i rosyjski 8,5%, natomiast Inny język wskazało 5,3%. Proporcje te wyglądają podobnie w przypadku kontaktów z rodzicami. Badani (94,7%) wskazali język ukraiński w codziennych kontaktach z rodzicami, natomiast co dziesiąty badany (5,3%) używa zarówno języka ukraińskiego i rosyjskiego.

Takie same dane występują w odniesieniu do języka w codziennych kontaktach z dziadkami i rodzeństwem. Posługiwanie się tylko językiem ukraińskim zadeklarowało 94,7% respondentów, natomiast używanie równocześnie języka ukraińskiego i rosyjskiego 5,3%.

Z badań wynika, że młodzi Ukraińcy w tym samym języku komunikują się w gronie rodzinnym, zarówno z rodzeństwem, jak i z dziadkami czy rodzicami. Zależność ta jest jak najbardziej zrozumiała i logiczna.

Kolejne analizy wskazują, że młodzi Ukraińcy w kontaktach z rówieśnikami używają języka ukraińskiego (89,4% ankietowanych), albo posługują się dwoma językami ukraińskim i rosyjskim (10,6%). Podczas bezpośrednich spotkań badacza ze studentami młodzi Ukraińcy wyjaśniali, że język w kontaktach z rówieśnikami to nie jest tylko język używany w bezpośrednich relacjach i spotkaniach z rówieśnikami, ale to także język używany w przestrzeni internetowej, podczas kontaktów w mediach

społecznościowych i na różnych platformach zainteresowań czy wymiany opinii. Respondenci w kontaktach z nieznajomymi wskazali język ukraiński (81,4%) lub Inny (18,6%). Niektórzy studenci obok rubryki Inny dopisywali język angielski jako język do kontaktów. Szczegółowe dane zawiera Tabela 8.

Tabela 8. Język w codziennych kontaktach (Badanie 2022, N = 188)

Język	**N**	**%**
Ze znajomymi		
Ukraiński	161	85,7
Rosyjski	1	0,5
Ukraiński i rosyjski	16	8,5
Inny	10	5,3
Z rodzicami		
Ukraiński	178	94,7
Ukraiński i rosyjski	10	5,3
Z dziadkami		
Ukraiński	178	94,7
Ukraiński i rosyjski	10	5,3
Z rówieśnikami		
Ukraiński	168	89,4
Ukraiński i rosyjski	20	10,6
Z rodzeństwem		
Ukraiński	178	94,7
Ukraiński i rosyjski	10	5,3
Z nieznajomymi		
Ukraiński	153	81,4
Inny	35	18,6

Odpowiadając na pytanie o spotkania z obywatelami Ukrainy podczas pobytu w Polsce, wszyscy badani (100%) stwierdzili, że spotykają się z rodakami codziennie lub prawie codziennie.

W postępowaniu badawczym zapytano respondentów o częstotliwość kontaktów z rodziną na Ukrainie podczas studiów w Polsce. Ukraińscy studenci badani w 2022 roku utrzymują kontakt z rodziną, odwiedzając się, raz na co najmniej trzy miesiące (82,4%). Niewielki odsetek badanych utrzymuje relacje z rodziną raz na pół roku (9,6%) oraz raz w roku i rzadziej (4,8%). Kontakt raz w miesiącu i częściej utrzymuje 1,6% badanych i taki sam procent nie utrzymuje kontaktu w ogóle.

Występuje interesująca zależność między wynikami z 2014 i 2022 roku. Studenci, którzy studiowali w Polsce w 2014 roku nie wyjeżdżali na Ukrainę co miesiąc zatem

udzielając odpowiedzi na pytanie o częstotliwość odwiedzin rodziny na Ukrainie w większości wskazywali odpowiedź raz na trzy miesiące (46%) i raz na pół roku (31,5%), co świadczy o tym, że podczas pobytu na Ukrainie odwiedzali swoją rodzinę.

Natomiast w 2022 roku badania prowadzone były w okresie powrotów studentów do trybu stacjonarnego na uczelniach w Polsce po największym okresie zachorowalności na SARS Co-V-2. Ukraińscy studenci biorący udział w badaniu przebywali wtedy w Polsce krótko, dopiero zaczynali semestr akademicki lub brali udział w wymianie w ramach Programu Erasmus, stąd przeważała odpowiedź „Raz na co najmniej trzy miesiące" (82,4%), natomiast raz na pół roku wskazało 9,6% respondentów. Szczegółowe dane statystyczne podaje Tabela 9.

Tabela 9. Częstotliwość odwiedzania rodziny na Ukrainie (Badanie 2022, N=188)

Odwiedzanie rodziny na Ukrainie	**N**	**%**
Raz w miesiącu i częściej	3	1,6
Raz na co najmniej trzy miesiące	155	82,4
Raz na pół roku	18	9,6
Raz w roku i rzadziej	9	4,8
Wcale	3	1,6
Ogółem	188	100

Respondenci zapytani o aktywność społeczną (poprzez uczestnictwo w różnych organizacjach społecznych, stowarzyszeniach, kołach zainteresowań, partiach politycznych, organizując koncerty czy debaty społeczne) w większości stwierdzili, że nie działają w taki sposób (54,8%). Pozostali respondenci (45,2%), którzy zadeklarowali uczestnictwo w ww. organizacjach najczęściej wskazywali na udział w wolontariacie, samorządzie studenckim lub kołach zainteresowań. Analizując dane statystyczne z 2014 i 2022 roku należy zauważyć, że obecnie młodzi Ukraińcy częściej niż 8 lat temu działają w różnych organizacjach i stowarzyszeniach, które rozwijają ich zainteresowania (szkoła muzyczna, taniec, kluby sportowe, koła artystyczne, teatr), angażują się w prace samorządu studenckiego, działają w wolontariacie, chętnie biorą udział w akcjach społecznych, pomagają w schroniskach dla zwierząt, opiekują się seniorami, czy w inny sposób realizują się społecznie (organizacja koncertów, konferencji społeczno-naukowych). Analiza testem Chi-kwadrat wykazała, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku (Chi2 = 4,21; p = 0,040). Dla porównania Tabela 10.

Tabela 10. Zaangażowanie w działalność społeczną w 2014 i 2022 roku

Aktywność społeczna	**Badania 2014**		**Badania 2022**	
	N	%	N	%
Tak	70	35,0	85	45,2
Nie	130	65,0	103	54,8
Ogółem	200	100	188	100

Analiza porównawcza

Jednym z elementów badania młodych Ukraińców studiujących w Polsce było napisanie przez respondentów maksymalnie pięciu określeń charakteryzujących ich osobę mając na uwadze różne aspekty społeczne, między innymi wykonywany zawód, wykształcenie, studia, status rodzinny, działalność społeczną czy zainteresowania. Badani opisywali siebie w kilku sformułowaniach, które zostały pogrupowane na podstawie odpowiedzi w poniższe kategorie.

Należy zauważyć, że w 2014 roku 3% respondentów zwróciło uwagę na swój wygląd, natomiast w 2022 roku odsetek ten wyniósł już tylko 1%. Spadek procentowy zauważalny jest również w przypadku opisu cech osobowości. W 2014 roku 29,6% respondentów wskazało własne cechy osobowości jako wyróżnik swojej osoby, natomiast w 2022 roku wskaźnik ten spadł do 20,7%.

Okazuje się, że w badaniu w 2022 roku respondenci częściej zwracają uwagę na swoje zainteresowania, podkreślają to czym się interesują, jakie mają hobby i pasje (16%), natomiast w 2014 roku tylko 7,3% ankietowanych wskazało na swoje zainteresowania. Pomiędzy badaniami widoczny jest wyraźny wzrost procentowy w kategorii postrzegania społecznego. W 2014 roku na aspekt społeczny zwróciło uwagę 3,8% respondentów, a w 2022 roku 11,5%. Zarówno w 2014, jak i w 2022 roku co trzeci respondent odniósł się do przynależności narodowej, wpisując słowo: Ukrainiec, Ukrainka. Zazwyczaj określenia te były wpisywane jako pierwsza lub druga cecha wśród respondentów, co świadczy o dużym poczuciu przynależności narodowej badanych.

Respondenci podkreślali również swój status studenta. W 2014 roku 67,5% osób opisywało student/studentka określając jedną z cech swojej osobowości, natomiast w badaniu w 2022 określenia student/studentka użyło 61,7% ankietowanych.

Analizując badania z 2014 i 2022 roku podobny procent respondentów wskazało na „Rodzinę", „Relacje", „Człowieczeństwo" i „Zawód" opisując cechy charakteryzujące swoją osobę. W 2014 roku 6,2% respondentów wskazało na Rodzinę,

natomiast w 2022 roku wskaźnik ten wyniósł 5,5%. Wśród określeń wymienić można następujące cechy wpisywane przez respondentów: syn, brat, córka, siostra, wnuczka, czy wnuk. W 2014 roku 5,4% badanych uznało, że Relacje stanowią jedną z cech określających ich osobę, natomiast w 2022 roku wynik ten wyniósł 3,5%. W 2014 roku Zawód wskazało 3,2% badanych, a w 2022 roku 2,7%. Sytuacja nie różni się między grupami badanymi w przypadku określania siebie przez pryzmat kategorii człowieczeństwa (określenia związane z płcią, byciem człowiekiem). W 2014 roku cechy przynależące do tej kategorii zadeklarowało 5,1% respon-dentów, a w 2022 roku 6,2%. W zróżnicowaniu wyników pokazuje, że postrzeganie społeczne w 2014 roku znalazło się na 8 miejscu, natomiast w 2022 roku przesunęło się na 4 pozycję, co świadczy o tym, że młodzi patrzą na swoją osobę bardziej w kategoriach społecznych. Szczegółowy opis badania zawiera Tabela 11.

Tabela 11. Słowny opis własnej osoby (Badanie 2014, N=200; Badanie 2022, N=188)

Kategoria	**Badania 2014** (N = 200)			**Badania 2022** (N = 188)		
	N	**% odp.**	**% bad.**	**N**	**% odp.**	**% bad.**
Cechy osobowości (np. uparty, miły)	187	29,6	93,5	124	20,7	65,96
Student	135	21,4	67,5	116	19,3	61,70
Przynależność (np. Ukrainiec)	73	11,6	36,5	65	10,8	34,57
Zainteresowania (np. sport, muzyka)	46	7,3	23,0	96	16	51,06
Rodzina (np. syn, brat, wnuk)	39	6,2	19,5	33	5,5	17,55
Relacje (np. kolega, singiel, przyjaciel)	34	5,4	17,0	21	3,5	11,17
Człowieczeństwo (np. płeć, „człowiek”)	32	5,1	16,0	37	6,2	19,68
Postrzeganie społeczne (np. młody, emigrant)	24	3,8	12,0	69	11,5	36,70
Zawód (np. biolog, kucharz, matematyk)	20	3,2	10,0	16	2,6	8,51
Wygląd (np. blondynka, wysoki, szatyn)	19	3	9,5	6	1,0	3,19
Aktywność społeczna (np. wolontariusz)	13	2,1	6,5	13	2,2	6,91
Inne	9	1,3	4,5	4	0,7	2,13
Ogółem	631	100	200	630	100	188

Adnotacja. % odp. – procent z wszystkich udzielonych odpowiedzi; % bad. – procent z wszystkich osób badanych

W prowadzonym badaniu ocenie poddano stosunek respondentów do kultywowania tradycji. Analiza testem Chi-kwadrat wykazała, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku ($Chi^2 = 23,91$; $p = 0,001$). Bazując na standaryzowanych resztach skorygowanych największe różnice zaobserwowano w kategorii „zdecydowanie nie ważne” oraz „trudno powiedzieć”. Brak zdania przeważał u osób badanych w 2014 roku, natomiast kultywowanie tradycji jako zdecydowanie nie ważne częściej wskazywali badani w 2022 roku, choć było to zaledwie

3 osoby. W pozostałych kategoriach odpowiedzi wystąpiły niewielkie różnice, które zgodnie z analizą reszt skorygowanych nie wskazywały na duże rozbieżności pomiędzy badanymi. Należy jednak podkreślić, że analiza danych pokazuje mały, ale widoczny, około 6% i 9% wzrost liczby osób, które kultywowanie tradycji uznały za zdecydowanie ważne i raczej ważne. W 2022 roku dla 40,3% studentów znaczenie kultywowania tradycji było zdecydowanie ważne, a dla 53,% raczej ważne.

Tabela 12. Znaczenie kultywowania tradycji

Kultywowanie tradycji	**Badania 2014**		**Badania 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Zdecydowanie ważne	69	34,5	64	40,3
Raczej ważne	89	44,5	85	53,5
Zdecydowanie nieważne	0	0	3	1,9
Trudno powiedzieć	42	21,0	7	4,4
Ogółem	200	100	159	100

Następnie zapytano ukraińskich studentów o udział członków ich rodzin w wydarzeniach historycznych dotyczących Ukrainy. W 2014 roku 11,5% respondentów wskazało, że ich dziadkowie lub bliscy brali udział w wydarzeniach historycznych, a w badaniu z 2022 roku ilość respondentów, którzy potwierdzają tą wiedzę wzrosła do 15,5%. Należy zwrócić uwagę, że wśród badanych zmalała ilość odpowiedzi „nie wiem". W 2014 roku 32,5% respondentów nie wiedziało, czy ktoś z ich dziadków lub bliskiej rodziny był uczestnikiem wydarzeń historycznych, natomiast w 2022 roku już 18% zadeklarowało, że nie wie nic o tym fakcie. Dane te świadczą o tym, że młodzi Ukraińcy stają się coraz bardziej świadomi swojego pochodzenia i interesują się historią swojej rodziny. Szczegółowe informacje zawiera Tabela 13.

Tabela 13. Udział członków rodziny w wydarzeniach historycznych Ukrainy

Udział członków rodziny w wydarzeniach historycznych	**Badania 2014**		**Badania 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Tak	23	11,5	29	15,5
Nie	112	56,0	125	66,5
Nie wiem	65	32,5	34	18,00
Ogółem	200	100	167	100

Analiza testem Chi-kwadrat wykazała, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku ($Chi^2 = 7,79$; $p = 0,020$). Respondenci

deklarowali następujące wydarzenia historyczne, w których brali udział członkowie ich rodzin: II Wojna Światowa, Pomarańczowa Rewolucja, Majdan 2014.

Respondenci zostali poproszeni o napisanie wydarzenia historycznego, które ich zdaniem wywarło największy wpływ na kształtowanie się ukraińskiej tożsamości narodowej wśród społeczeństwa. Było to pytanie otwarte, a głównym jego celem była analiza spektrum opinii ankietowanych i sprawdzenie wiedzy respondentów w tematach historycznych, które ich zdaniem wpływały na proces tożsamościowy (badanie z 2014 roku N=200, badanie z 2022 roku N=188). Warto zauważyć, że odpowiedzi studentów nie były opisowe. Respondenci deklarowali jedno konkretne wydarzenie. W obydwu grupach badanych ankietowani najczęściej wymieniali odzyskanie niepodległości przez Ukrainę w 1991 roku (2014 rok – 53,5% badanych, 2022 roku 27,2%). Drugą najczęściej pojawiającą się odpowiedzią w obydwu grupach badanych była Pomarańczowa Rewolucja (2014 rok - 26,5%, 2022 rok - 17%). Należy podkreślić, że ankietowani w 2022 roku pisali w swoich odpowiedziach aktualne wydarzenia, jak ukraińskie rewolucje (15,4%) – co wskazuje, że ważny wpływa według ich opinii miała zarówno Pomarańczowa Rewolucja jak i Rewolucja Godności. Niektórzy wskazywali konkretnie na Rewolucję Godności - Euromajdan 2014 (14,9%) i na trwającą wojnę Ukrainy z Rosją (5,3%), przy czym nie opisywali czy ich odpowiedź dotyczy wojny trwającej od 2014 roku, czy ataku Rosji na ziemie wschodniej Ukrainy.

W dalszej kolejności dokonano porównania odpowiedzi respondentów. Według danych z 2014 roku upadek Związku Radzieckiego jako przełomowe wydarzenie historyczne, które wpływało na ukraińską tożsamość zadeklarowało 8,5% ankietowanych, a w 2022 roku 7,5% badanych. Uchwalenie Konstytucji Ukrainy z 1996 roku wymieniło w 2014 roku 7% badanych, a w 2022 roku odsetek ten zmniejszył się do 5,3%. Czasy Kozaczyzny, w tym Powstanie Chmielnickiego wymieniło w 2014 roku 3% badanych, a w 2022 roku 4,3%, natomiast okres Rusi Kijowskiej wskazało w 2014 roku 1% badanych, a w 2022 roku 1,6%. Wśród odpowiedzi pojawiła się także bitwa pod Połtawą (badanie z 2022 roku – 0,5%). Patrz Wykres 2.

Wykres 2. Wydarzenie historyczne pozytywnie wpływające na proces kształtowania ukraińskiej tożsamości narodowej(% odpowiedzi)

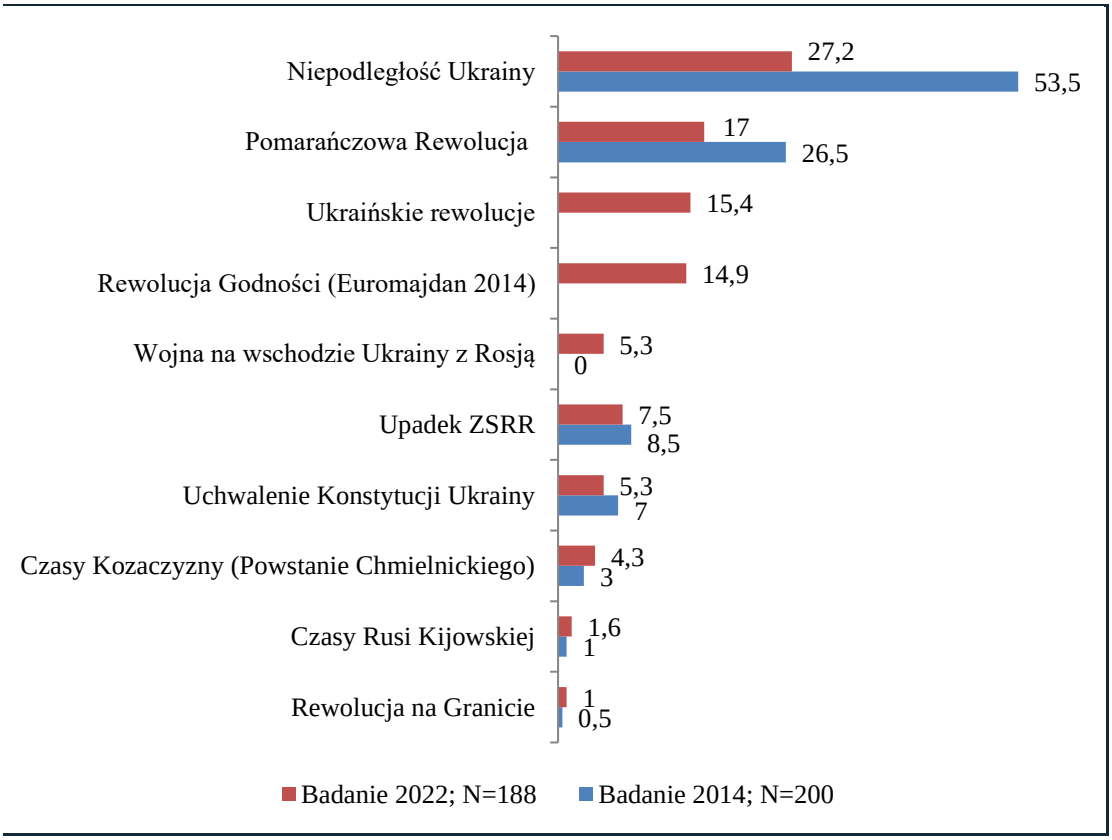

W pytaniu otwartym zapytano respondentów o wymienienie wydarzenia historycznego, które ich zdaniem miało negatywny wpływ/ odbiło się negatywnie na proces kształtowania się ukraińskiej tożsamości narodowej wśród Ukraińców, a tym samym przekładało się na proces niszczenia ukraińskiej odrębności narodowej. Odpowiedzi respondentów zostały pogrupowane w kategorie i każda odpowiedź została przyporządkowana do odpowiedniej kategorii. W obydwu grupach badanych najczęściej pojawiającymi się odpowiedziami były sprawy związane z problemami społecznymi, które aktualnie dotyczą ukraińskiego systemu i społeczeństwa. Respondenci odpowiadali, że korupcja, bieda, łapówki, brak wolności słowa, brak niezależnych mediów czy słabe procesy rozwoju gospodarki mają negatywny wpływ na kształtowanie się ukraińskiej tożsamości narodowej. Niektórzy respondenci podkreślali, że niektóre czynniki, jak korupcja, czy łapówkarstwo kreują negatywny stereotyp na temat Ukraińców. W 2014 roku problemy społeczne wymieniło 12,5% ankietowanych, a w 2022 roku odsetek ten wzrósł do 20,8%.

W dalszej kolejności zdaniem studentów negatywnie wpłynęły na proces kształtowania się ukraińskiej tożsamości narodowej akcje wysiedleńcze. Kategoria akcje

wysiedleńcze dotyczy zarówno przesiedleń Ukraińców do ZSRR oraz wysiedleń mniejszości ukraińskiej w Polsce za czasów II RP. Według badania z 2014 roku na odpowiedź tą wskazało 20,5% respondentów, natomiast w badaniu z 2022 roku przesiedlenia wymieniło 10,7% badanych.

Zdaniem badanych, negatywnie na proces kształtowania się ukraińskiej tożsamości narodowej wpisały się w historii Ukrainy czasy stalinizmu. Respondenci wymieniali tu następujące elementy: system rządów jednej partii, terror i liczne ofiary za czasów stalinizmu, nieograniczona władza Stalina, rusyfikacja, czy niszczenie dziedzictwa kulturowego w tym okresie. Dane z 2014 roku pokazują, że 17% badanych zadeklarowało okres stalinizmu. Dla porównania badania z 2022 roku wskazują, że 10,1% ankietowanych wymieniło ten sam okres historyczny.

W obydwu grupach pojawiło się zagadnienie Wielkiego Głodu na Ukrainie. Respondenci wymieniali czasy Hołodomoru jako zdarzenie historyczne, które przyczyniło się do niszczenia ukraińskiej odrębności narodowej. W badaniu z 2014 roku Wielki Głód wymieniło 16,5% ankietowanych, a w 2022 roku liczba ta wyniosła 10,1%.

Ankietowani wymieniali również prorosyjską politykę prezydentów Ukrainy, która wpływała negatywnie na kształtowanie się procesu tożsamościowego Ukraińców. Studenci w 2014 roku wymieniali: prorosyjskie rządy Leonida Krawczuka, politykę promoskiewską Leonida Kuczmy, niewykorzystane szanse Pomarańczowej Rewolucji i Wiktora Juszczenki, dostrzegali promoskiewską politykę Wiktora Janukowycza. Ankietowani w 2022 roku oprócz przytoczonych powyżej ocen dodali wspieranie rosyjskich oligarchów. Wszystkie te działania związane z promoskiewską polityką ukraińskich prezydentów zostały zebrane w jedną kategorię. Wyniki badań z 2014 roku prezentują się następująco: 8% respondentów wskazało na prorosyjską politykę ukraińskich prezydentów jako na wydarzenie/zjawisko w historii, który negatywnie wpływało na proces budowania ukraińskiej tożsamości narodowej wśród mieszkańców Ukrainy, natomiast dane z 2022 roku pokazują, że liczba odpowiedzi związanych z tą kategorią wzrosła do 15,4%, co świadczy o tym, że na przestrzeni 8 lat respondenci krytyczniej oceniają rządy dotychczasowych prezydentów Ukrainy.

Dalsza analiza porównawcza wskazuje, że zarówno respondenci w 2014 roku, jak i w 2022 roku wymienili rzeź na Wołyniu jako wydarzenie historyczne, które negatywnie zapisało się w historii, wpływając negatywnie na procesy tożsamościowe. Respondenci mają różne odniesienia do wydarzeń z 1943 roku, które miały miejsce na ziemi wołyńskiej. Pojawiły się następujące odpowiedzi: rzeź wołyńska, ludobójstwo na

Wołyniu, mordy na Wołyniu, walki polsko-ukraińskie na Wołyniu, co świadczy o tym, że studenci różnie oceniają to wydarzenie historyczne – jedni ujmują je jako walki, a inni mówią wprost o ludobójstwie. Badania z 2014 roku podają, że 12% ankietowanych wymieniło wydarzenia na Wołyniu, natomiast dane z 2022 roku mówią o liczbie 4,3% badanych.

Negatywny wpływ na proces tożsamościowy w ocenie studentów miała także II wojna światowa. Kategoria ta zawiera następujące wskazania jak: współpraca Ukraińców z okupantem niemieckim, zniszczenia czasów II wojny światowej, działania wojenne, holocaust na Ukrainie, czy politykę mocarstw w sprawie Ukrainy. Dane z 2014 roku pokazują, że okres II wojny światowej wymieniło 9,5% badanych, natomiast 8 lat później liczba ta zmniejszyła się do 3,7% ankietowanych.

W obydwu grupach badanych znalazły się również następujące kategorie: wybuch elektrowni w Czarnobylu (2014 rok – 2,5% deklarowanych odpowiedzi, 2022 rok - 0,5%) oraz upadek ZSRR (2014 rok – 1,5% deklarowanych odpowiedzi, 2022 rok – 1%).

Należy zwrócić uwagę, że jedna grupa badanych, czyli ankietowani w 2022 roku wymienili wśród zdarzeń historycznych, które wywarły negatywny wpływ na proces kształtowania się ukraińskiej tożsamości następujące dwa wydarzenia: aneksję Krymu przez Rosję w 2014 roku (14,9% badanych) i aktualny stan wojny na wschodniej Ukrainie (8,5% badanych). Jak wskazują odpowiedzi utrata Krymu stanowiła dla Ukraińców nie tylko narodową tragedię, ale przede wszystkim przegraną Ukrainy w walce o ukraińską jedność państwową. Natomiast w kategorii aktualny stan wojny na wschodnich ziemiach ukraińskich respondenci wymieniali: powstanie Ługańskiej i Donieckiej Republiki Ludowej, Wojnę w Donbasie, czy agresję Rosji.

Warto podkreślić, że badania ankietowe w 2022 roku były prowadzone w styczniu i w lutym, gdzie na ukraińskim wschodzie sytuacja była napięta i każdy dzień przynosił nowe działania militarno-polityczne po stronie Rosji i Ukrainy.

Wykres 3. Wydarzenie historyczne negatywnie wpływające na proces kształtowania ukraińskiej tożsamości narodowej (% odpowiedzi)

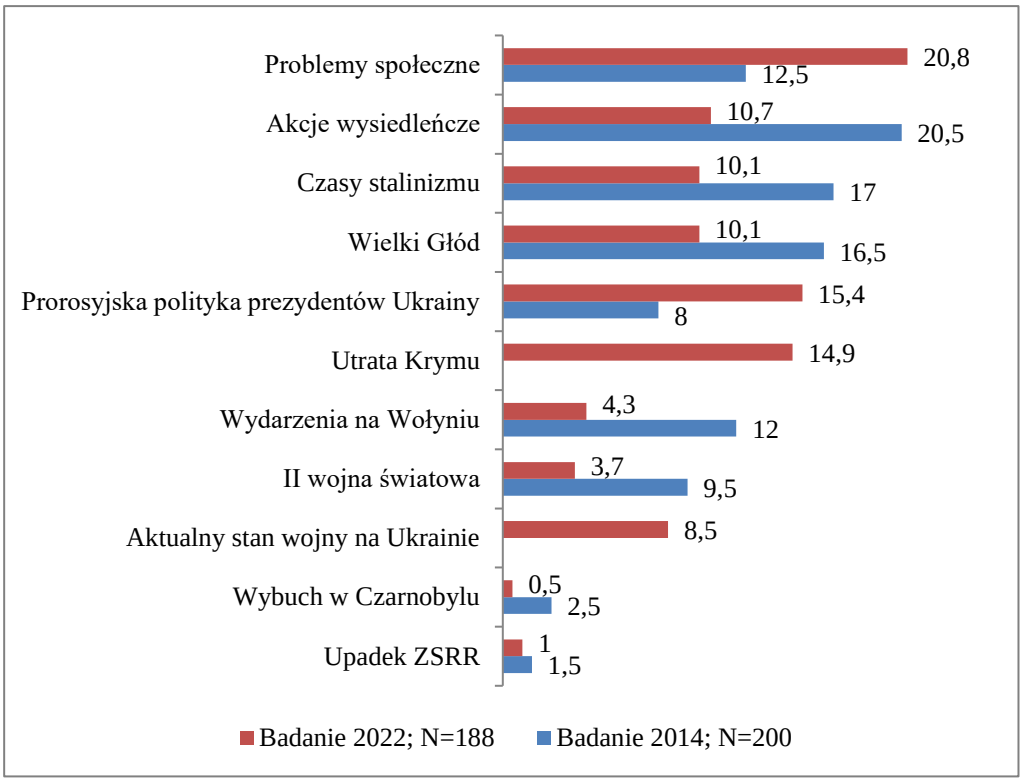

Kolejne dane wskazują, że respondenci coraz częściej rozmawiają w swoich rodzinach na tematy związane z historią Ukrainy. W 2014 roku 11,5% respondentów zaznaczyło odpowiedź „raczej tak", natomiast w 2022 roku 62,2% ankietowanych udzieliło takiej samej odpowiedzi. Podobne zależności stwierdzono miedzy badaniami z 2014 roku i z 2022 roku w przypadku odpowiedzi „raczej nie". W pierwszym badaniu 81,5% respondentów zadeklarowało, że raczej nie rozmawia w swoich rodzinach na tematy dotyczące historii, natomiast w 2022 roku odpowiedź „raczej nie" zaznaczyło już tylko 26,1% respondentów. Badanie testem Chi-kwadrat wykazało, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku ($Chi^2 = 125,94$; $p = 0,001$). Szczegółowe dane zawiera Tabela 14.

Tabela 14. Rozmowy na tematy związane z historią Ukrainy w rodzinach respondentów

Rozmowy na tematy historyczne w rodzinie	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Zdecydowanie tak	14	7,0	22	11,7
Raczej tak	23	11,5	117	62,2
Raczej nie	163	81,5	49	26,1
Ogółem	200	100	188	100

W pytaniu otwartym zapytano ukraińskich studentów kogo w dziedzinie kultury/literatury uważają za autorytet, którego działalność lub praca najbardziej wpłynęła na proces kształtowania się ukraińskiej tożsamości narodowej Ukraińców. Najczęściej wymienianą osobą w dwóch grupach badanych (badanie 2014 rok, N=200; badanie 2022 rok, N=188) był Taras Szewczenko (2014 rok - 65,5%, 2022 rok – 47,3%). Wśród autorytetów w dziedzinie literatury respondenci w 2014 roku wskazywali także Iwana Franko (12%), Łesię Ukrainkę (11%), Wasyla Stusa (7%) oraz innych (4,5%). Zdaniem badanych w 2022 roku 9,6% respondentów zadeklarowało Łesię Ukrainkę, 9,5% Iwana Franko, a 8,5% Wasyla Stusa. Należy zauważyć, że dane z 2022 roku pokazują, że obecnie młode pokolenie Ukraińców chętniej czyta współczesną publicystykę i literaturę, stąd wśród odpowiedzi pojawiły się pojedyncze wskazania na nazwiska pisarzy z XX wieku i współczesnych publicystów m. in: Oksana Zabużko, Jurij Andruchowycz, Sofija Andruchowycz, Serhij Żadan, Iwan Dziuba, Jewhen Swerstiuk, Wałerij Szewczuk, Wołodymyr Sosiur, czy Ołeksandr Ołeś (25,1% wszystkich pozostałych wskazań).

Aby sprawdzić kogo ukraińscy studenci uważają za bohatera narodowego wśród postaci historycznych, która miała największy wpływ na kształtowanie ukraińskiej tożsamości narodowej poproszono ankietowanych w pytaniu otwartym o wymienienie jednej postaci historycznej. Pierwsze pięć osób najczęściej wymienianych w 2014 roku (N=200) przedstawia się następująco: Stepan Bandera (26,5%), Bogdan Chmielnicki (19%), Jarosław Mądry (13%), Włodzimierz Wielki (9%), Pawło Skoropadski (5,5%), inni (27%). Dla porównania dane z 2022 roku (N=188) wymieniają: Bohdana Chmielnickiego/Kozaków (25%), Stepana Banderę (19,1%), Jarosława Mądrego (12,7%), Pawło Skoropadskiego (9%), Włodzimierza Wielkiego (6,9%) oraz innych (27,3%).

W kwestionariuszu ankiety zadano respondentom pytanie otwarte o współczesnych bohaterów narodowych, którzy wpływają na wzrost świadomości narodowej Ukraińców. Należy zauważyć, że respondenci wskazywali głównie na osoby związane ze sceną polityczną i wymieniali polityków, którzy w danym okresie najczęściej pojawiali się w mediach. W 2014 roku w pierwszej piątce znalazł się: Wiktor Juszczenko (28%), Witalij Kliczko (18%), Julia Tymoszenko (11%) oraz Wieczesław Czornowił (9,5%), czy Georgij Gongadze (7%). Natomiast liderem badania w 2022 roku (N=188) został prezydent Ukrainy Wołodymyr Zełenski (87,2% wskazań respondentów).

Ankietowanym dwóch grup badanych (Badanie 2014 rok, N=200; Badanie 2022 rok, N=188) zadano pytanie o obecność w ich domach symboli narodowych (flagi, godła itd) lub innych przedmiotów związanych z historią narodu ukraińskiego jak portrety bohaterów narodowych, czy książki historyczne (Tabela 15).

Tabela 15. Obecność symboli narodowych w domach

Obecność symboli w domach	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Tak	123	61,5	188	100
Nie	77	38,5	0	0
Ogółem	200	100	188	100

Respondenci dwóch grup badanych deklarowali następujące odpowiedzi (Tabela 16):

Tabela 16. Zestawienie symboli narodowych obecnych w domach

Symbolika narodowa	**Badanie 2014**	**Badanie 2022**
Flaga	121	142
Książki historyczne	53	11
Tryzub	11	4
Tradycyjna lalka	9	5
Inne (np. koszula, wyszywanka, herb)	2	32
SUMA	196	194

Okazuje się, że respondenci w obydwu badaniach podobnie odpowiadali na pytanie o kultywowanie tradycji ukraińskiej w swoich domach rodzinnych. W 2014 roku 23,5% respondentów udzieliło odpowiedzi, że w ich rodzinach zdecydowanie kultywuje się tradycję, 64% wskazało na odpowiedź „raczej tak", natomiast 12,5% badanych zadeklarowało, że w ich domach raczej nie kultywuje się tradycji .

Badanie przeprowadzone w 2022 roku dowiodło podobne zależności (brak różnic pomiędzy grupami: $Chi^2 = 2,79$; $p = 0,248$). Dane pokazują, że 21,3% respondentów wskazało, że w ich domach zdecydowanie kultywuje się tradycję ukraińską, 70,7% podkreśla „raczej tak", natomiast 8% respondentów przyznało, że raczej nie kultywuje się tradycji ukraińskiej w ich domach.

Tabela 17. Kultywowanie tradycji ukraińskiej w rodzinach

Kultywowanie tradycji ukraińskiej	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Zdecydowanie tak	47	23,5	40	21,3
Raczej tak	128	64,0	133	70,7
Raczej nie	25	12,5	15	8,0
Ogółem	200	100	188	100

Jak wynika z przeprowadzonych badań 74% respondentów w 2014 roku zadeklarowało, że nie czyta książek związanych z historią Ukrainy, natomiast obecnie odpowiedź taką wskazało 64,4% badanych. Analizując dane statystyczne należy zauważyć, że książki związane z historią Ukrainy w 2014 roku czytało 23,5% respondentów, a w 2022 roku taką samą odpowiedź zaznaczyło 7,4% badanych. Znacząco wzrosła ilość ukraińskich studentów, którzy deklarują, że czasami czytają książki związane z historią ich państwa. W 2014 roku 2,5% respondentów wskazało odpowiedź „czasami", natomiast w 2022 roku wartość ta wyniosła 28,2%. Wzrost liczby respondentów, którzy czasami czytają książki, od 2,5% w 2014 roku do 28,2% w 2022 roku pokazuje, że studenci w wybranych sytuacjach sięgają po książki historyczne i wzrasta ich zainteresowanie literaturą historyczną ($Chi^2 = 59,97$; $p = 0,001$; patrz Tabela 18).

Tabela 18. Deklaracje dotyczące czytania książek związanych z historią Ukrainy

Czytanie książek historycznych	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Tak	47	23,5	14	7,4
Nie	148	74,0	121	64,4
Czasami	5	2,5	53	28,2
Ogółem	200	100	188	100

Okazuje się, że obecnie ukraińscy studenci studiujący w południowo-wschodniej Polsce mają większą wiedzę na temat znajomości pochodzenia nazwy „Ukraina", niż 8 lat temu. Dane te pokazują, że respondenci coraz bardziej interesują się swoim pochodzeniem i dziejami historycznymi. W 2014 roku 8,5% respondentów wiedziało skąd pochodzi nazwa Ukraina, natomiast w 2022 roku znajomość nazwy Ukraina wskazało już 45,2% ankietowanych. Warto zwrócić uwagę, że w 2014 roku 48,5% badanych nie wiedziała skąd pochodzi nazwa ich państwa. Minęło 8 lat i badania

pokazują, że liczba ta zmniejszyła się. Obecnie 38,3% respondentów nie wie skąd pochodzi nazwa Ukraina, a 16,5% wskazuje odpowiedź „trudno powiedzieć".

Analiza testem Chi-kwadrat stwierdza, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku ($Chi^2 = 74,59$; $p = 0,001$).Przedmiotowe dane zawiera Tabela 19.

Tabela 19. Znajomość pochodzenia nazwy „Ukraina"

Znajomość nazwy „Ukraina"	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Tak	17	8,5	85	45,2
Nie	97	48,5	72	38,3
Trudno powiedzieć	86	43,0	31	16,5
Ogółem	200	100	188	100

W badaniach zapytano respondentów o znajomość historii państwa ukraińskiego. W 2014 roku 20,5% młodych Ukraińców odpowiedziało, że zna historię swojego państwa, 43,5% badanych zadeklarowało, że nie zna historii Ukrainy, natomiast 35,7% udzieliło odpowiedzi „trudno powiedzieć". Analiza badań z 2022 roku pokazuje, że wzrosła liczba respondentów, którzy znają historię państwa ukraińskiego (35,6%), a jednocześnie zmniejszyła się liczba niezdecydowanych, którzy odpowiedzieli „trudno powiedzieć" (22,3% badanych).

Analiza testem Chi-kwadrat wykazała, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku ($Chi^2 = 13,79$; $p = 0,001$).

Tabela 20. Znajomość historii państwa ukraińskiego

Znajomość historii Ukrainy	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Tak	41	20,5	67	35,6
Nie	87	43,5	79	42,0
Trudno powiedzieć	72	36	42	22,4
Ogółem	199	100	188	100

W pytaniu otwartym poproszono respondentów obydwu grup o wymienienie cechy osobowości, która kojarzy się studentom z typowym Ukraińcem/Ukrainką. Odpowiedzi zostały pogrupowane w następujące kategorie: odwaga, patriotyzm, przyjazna postawa do innych osób/ narodowości, wiara w siebie i własne możliwości, inteligencja i inne.

W badaniu w 2014 roku najwięcej odpowiedzi dotyczyło odwagi (50,5% badanych), następnie patriotyzmu (15%), wiary w siebie i własne możliwości (15%), przyjaznej postawy do innych osób/ narodowości (13,5%), inteligencji (2%) oraz innych cech (4%). Badanie z 2022 roku pokazuje, że wszystkie kategorie uplasowały się w takiej samej kolejności, tylko zmieniły się procentowe wartości poszczególnych cech. Wzrosły procentowe wartości dwóch pierwszych kategorii. Teraz na odwagę wskazało 62,8% badanych, a na patriotyzm 15,4%. Następnie dwie kolejne kategorie otrzymały mniejszą ilość odpowiedzi, ale ich kolejność w porównaniu z pierwszym badaniem nie uległa zmianie. Wiarę w siebie i własne możliwości wskazało 11,2% badanych, a przyjazną postawę do innych osób i narodowości 6,9%. Nikt z respondentów nie wskazał w 2022 roku na inteligencję, natomiast inne cechy opisało 3,7% badanych. Należy zauważyć, że określając typowe cechy Europejczyka/ Europejki oraz Ukraińca/Ukrainki studenci używali podobnych opisów we wspólnych kategoriach, ale zdaniem studentów typowy Ukrainiec /Ukrainka nie charakteryzują się tolerancją, liberalizmem, nowoczesnością, czy kreatywnością, natomiast obecne są tu nowe kategorie jak odwaga i patriotyzm.

Wykres 4. Cechy osobowości typowego Ukraińca/Ukrainki (% odpowiedzi)

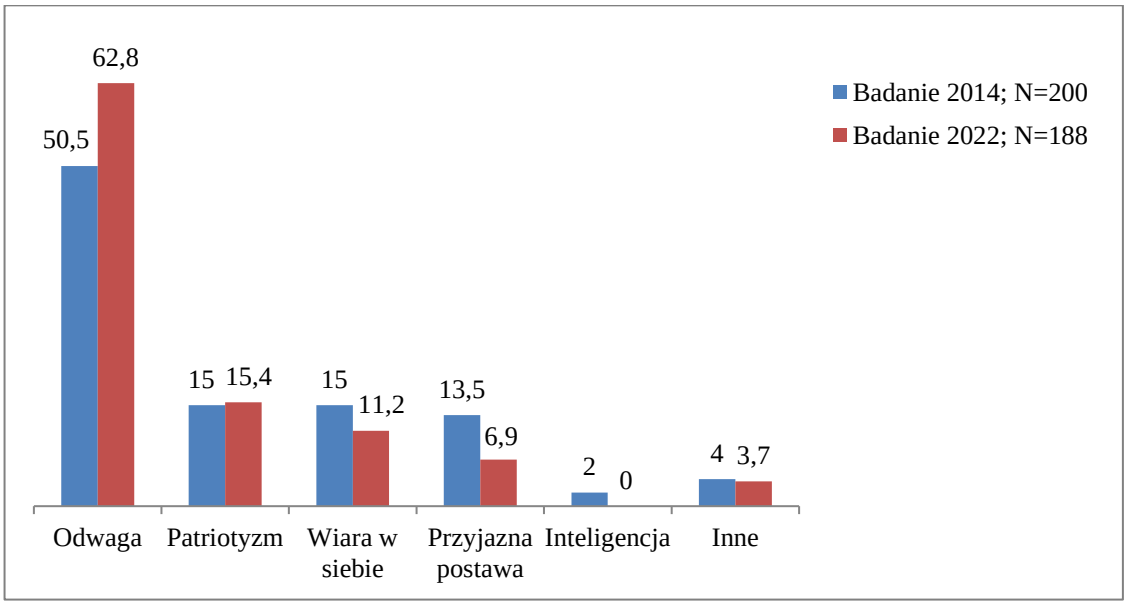

W pytaniu otwartym poproszono respondentów obydwu grup o wymienienie cechy osobowości, która kojarzy się studentom z typowym Europejczykiem/Europejką. Odpowiedzi zostały pogrupowane w następujące kategorie: tolerancja, liberalizm, nowoczesność, kreatywność, przyjazna postawa do innych osób/narodowości, wiara w siebie i własne możliwości, inteligencja oraz inne.

W 2014 roku najwięcej wskazań respondentów było na tolerancję (24,5% badanych), w dalszej kolejności na liberalizm (21,5%), nowoczesność (16,5%), kreatywność (14,5%), przyjazną postawę do innych osób lub narodowości (11,5%), wiarę w siebie i swoje możliwości (5,5%), inteligencję (4%) czy inne cechy (2%). Dane z 2022 roku pokazują, że pierwsza cecha (tolerancja) wskazana przez respondentów 8 lat wcześniej teraz spadła na pozycję piątą. Studenci w 2022 roku na pierwszym miejscu wymieniali przyjazną postawę do innych osób/narodów (26%), dalej liberalizm (24%), nowoczesność (18,6%), kreatywność (10,7%), tolerancję (7,4%), inteligencję (5,3%), wiarę w siebie i swoje możliwości (3,2%) oraz inne cechy (4,8%).

Wykres 5. Cechy osobowości typowego Europejczyka/ Europejki (% odpowiedzi)

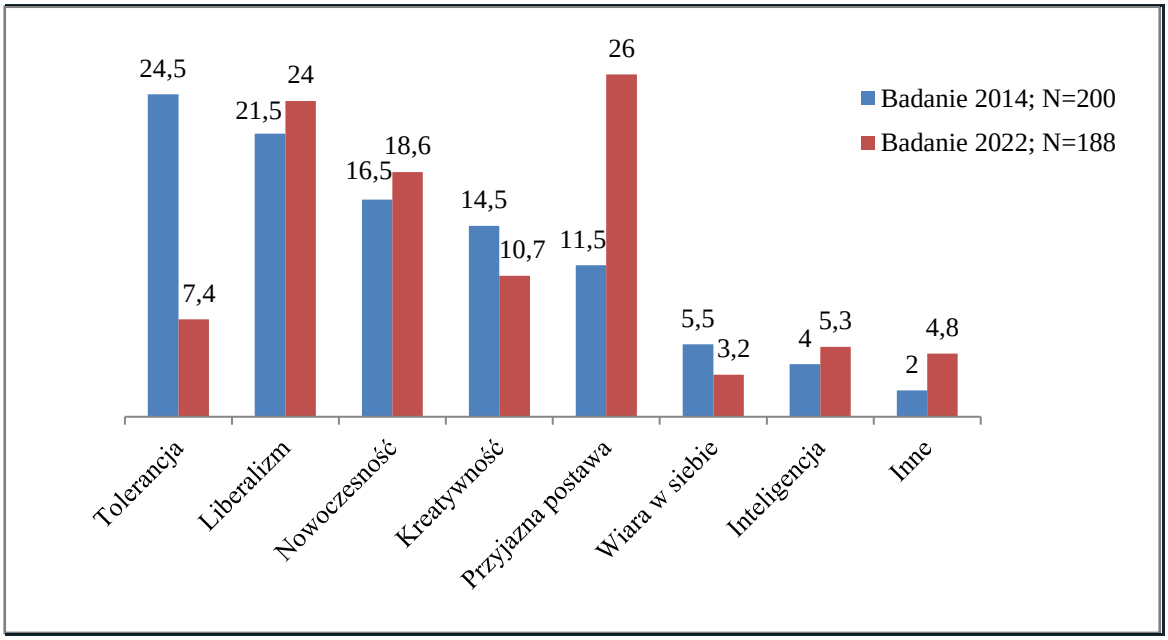

W dalszej części badania respondenci zostali poproszeni o określenie emocjonalnego stosunku wobec integracji Ukrainy z Unią Europejską. Dane z 2014 roku pokazują, że 84,5% respondentów popierało integrację Ukrainy ze strukturami unijnymi, a 15,5% badanym było to zupełnie obojętne. Dla porównania, minęło 8 lat i teraz wszyscy respondenci zadeklarowali, że opowiadają się za integracją Ukrainy z Unią Europejską (Tabela 21).

Tabela 21. Stosunek wobec integracji Ukrainy z Unią Europejską

Stosunek wobec integracji Ukrainy z UE	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Jestem za	169	84,5	188	100
Jest mi to zupełnie obojętne	31	15,5	0	0
Ogółem	200	100	188	100

Interesujące dane pokazuje wykres opisujący poziom sympatii do wybranych społeczeństw. Odpowiedziom badanych studentów przypisano rangi w skali od 0 do 4, gdzie 0 oznacza brak sympatii, 1 - mały poziom sympatii, 2- średni poziom sympatii, 3- duży poziom sympatii i 4 - bardzo duży poziom sympatii. Im większa cyfra tym, większy poziom sympatii do poszczególnych społeczeństw. Z analiz wynika, że młodzi Ukraińcy wykazują podobny poziom sympatii do Europy Zachodniej. Dane z 2014 roku mówią o 2,12, natomiast średni wynik całej grupy z 2022 roku to 2,17. Warto zauważyć, że na przestrzeni kilku lat wśród ukraińskich studentów wzrósł poziom sympatii do ich własnego narodu. W 2014 roku średni wynik wynosił 2,12, natomiast w 2022 roku 2,65. Badania pokazują wyraźny wzrost sympatii do narodu polskiego. W 2014 roku średni wynik dla całej grupy wyniósł 2,05, natomiast w 2022 roku 2,82. Zmalał natomiast poziom sympatii do narodu rosyjskiego, co spowodowane jest wpływami Rewolucji Godności , umową stowarzyszeniową z UE, wojną rosyjsko-ukraińską oraz upływającym czasem od epoki radzieckiej, czyli upadku ZSRR. Należy podkreślić, że podczas badania w 2014 roku 67 respondentów wskazało odpowiedź „nie mam zdania", natomiast w 2022 roku już tylko 8 studentów zadeklarowało taką odpowiedź, co świadczy o tym, że zmalał odsetek osób niezdecydowanych, którzy nie mają konkretnego zdania w ww. temacie. Szczegółowy opis zawiera Wykres 6.

Wykres 6. Poziom sympatii do wybranych społeczeństw

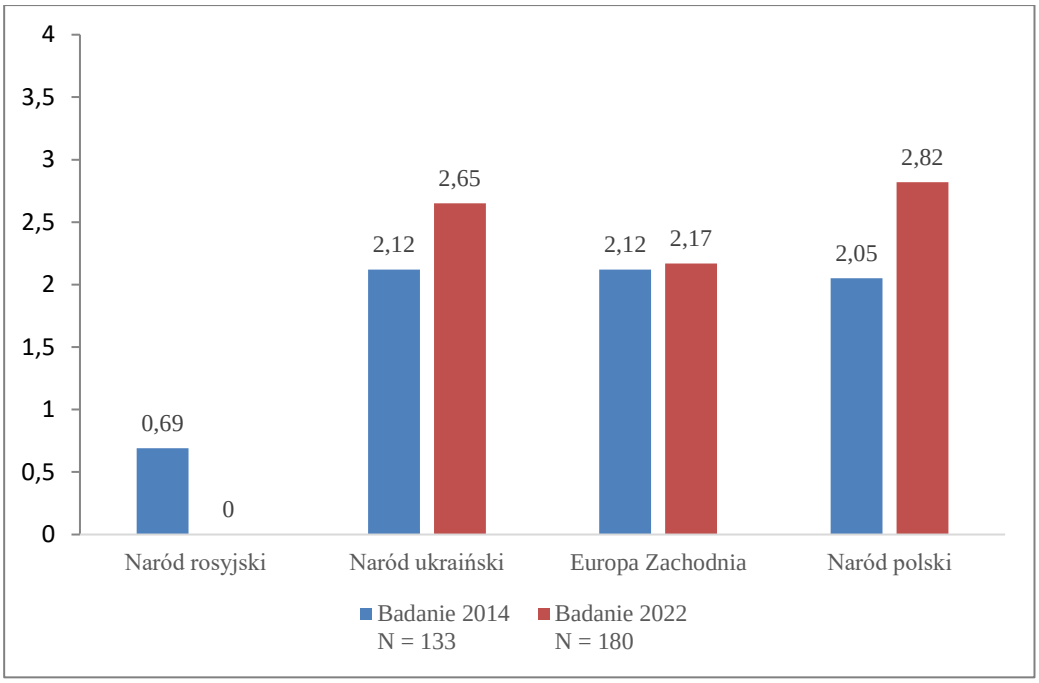

Adnotacja. Wykres prezentuje wartości średnie; Skala odpowiedzi: 0 – brak sympatii, 4 – bardzo duży poziom sympatii

Respondentom zostały przedstawione różne propozycje kryteriów przynależności do narodu ukraińskiego, prosząc ich o wskazanie maksymalnie trzech najbardziej zasadnych odpowiedzi (wielokrotny wybór). Respondenci mieli możliwość wyboru wśród następujących odpowiedzi: urodzenie się w ukraińskiej rodzinie, posługiwanie się językiem ukraińskim, wyznanie religijne, posiadanie obywatelstwa ukraińskiego, terytorium - miejsce zamieszkania, kultywowanie tradycji ukraińskiej, znajomość historii ukraińskiej, szacunek do symboli narodowych, wychowanie patriotyczne w rodzinie, aktywność w organizacjach społecznych lub ewentualnie inne, o których wymienienie zostali poproszeni.

Okazuje się, że badani studenci w 2014 roku za najbardziej zasadne kryteria wybrali:

a) urodzenie się w ukraińskiej rodzinie (86%),

b) posługiwanie się językiem ukraińskim (67%),

c) posiadanie obywatelstwa ukraińskiego (61%),

d) kultywowanie tradycji (12%),

e) znajomość historii (10%),

f) wychowanie patriotyczne (5%),

g) miejsce zamieszkania (4%),

h) aktywność w organizacjach społecznych (4%).

Natomiast badania z 2022 roku pokazały następujące wyniki. Za najbardziej zasadne kryterium przynależności do narodu ukraińskiego respondenci wskazali:

a) posługiwanie się językiem ukraińskim (65%),

b) urodzenie się w ukraińskiej rodzinie (59%),

c) posiadanie obywatelstwa (31%),

d) wychowanie patriotyczne (22%),

e) kultywowanie tradycji (12%),

f) znajomość historii (7%),

g) szacunek do symboli narodowych (5%).

Należy podkreślić, że w 2022 roku ani jeden z badanych studentów nie wskazał na wyznanie religijne i miejsce zamieszkania, jako na kryteria budujące tożsamość narodową młodych Ukraińców. Szczegółowy opis wyników prezentuje Wykres 7.

Wykres 7. Kryteria przynależności do narodu ukraińskiego (% odpowiedzi)

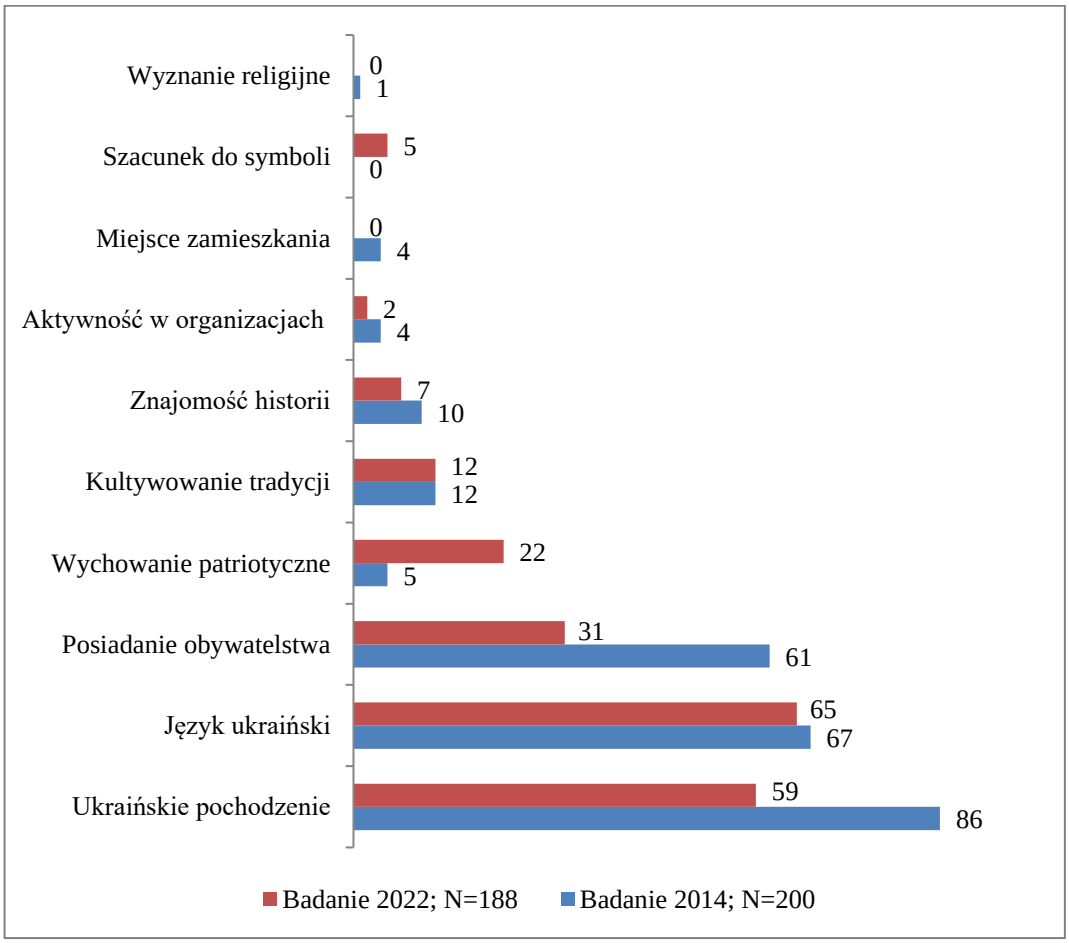

Aby zbadać poziom sympatii respondentów wobec struktur unijnych zapytano ich o emocjonalny stosunek wobec Unii Europejskiej. Należy podkreślić, że na przestrzeni 8 lat bardzo wzrósł poziom sympatii do UE. W 2014 roku 23,5% respondentów udzieliło odpowiedzi „zdecydowanie pozytywny", natomiast w 2022 roku taką samą odpowiedź zaznaczyło 81,1% badanych. Jak pokazują analizy, ze wzrostem odpowiedzi „zdecydowanie pozytywnej" zmniejszyła się ilość respondentów którzy w 2022 roku wskazali odpowiedź „pozytywną". W 2014 roku odpowiedź stosunek „pozytywny" udzieliło 60,5% badanych, natomiast w 2022 roku 18,9%. Warto dodać, że w badaniach z 2022 roku nikt z respondentów nie zaznaczył odpowiedzi „brak opinii" i „ani pozytywny, ani negatywny" stosunek do UE, co świadczy o tym, że studenci mają swoje zdanie na przedstawioną kwestię.

Analiza testem Chi-kwadrat wykazała, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku ($Chi^2 = 132,88$; $p = 0,001$). Szczegółowe dane zawiera Tabela 22.

Tabela 22. Emocjonalny stosunek wobec Unii Europejskiej

Emocjonalny stosunek wobec UE	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Zdecydowanie pozytywny	47	23,5	150	81,1
Pozytywny	121	60,5	35	18,9
Ani pozytywny, ani negatywny	6	3,0	0,0	0,0
Brak opinii	26	13,0	0,0	0,0
Ogółem	200	100	185	100

W badaniu zapytano respondentów o zainteresowanie sprawami Paktu Północnoatlantyckiego. W 2014 roku co trzeci badany wskazał, że raczej interesuje się sprawami NATO (31%), natomiast w 2022 roku taką samą odpowiedź udzieliło 45,2% badanych. Analiza danych wykazała, że 63,5% respondentów w 2014 roku raczej nie interesowała się sprawami NATO, a obecnie liczba ta zmniejszyła się. Teraz 48,9% respondentów deklaruje, że raczej nie interesuje się kwestiami Paktu Północnoatlantyckiego. Analiza testem Chi-kwadrat wykazała, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku ($Chi^2 = 8,83$; $p = 0,012$). Szczegółowe dane zawiera Tabela 23.

Tabela 23. Zainteresowanie sprawami Paktu Północnoatlantyckiego

Zainteresowanie sprawami NATO	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Zdecydowanie tak	11	5,5	11	5,9
Raczej tak	62	31,0	85	45,2
Raczej nie	127	63,5	92	48,9
Ogółem	200	100	188	100

Podobnie jak w przypadku Unii Europejskiej, aby zbadać poziom sympatii respondentów wobec Paktu Północnoatlantyckiego, zapytano studentów o ich emocjonalny stosunek wobec NATO. W 2014 roku 16,5% badanych określiło swój emocjonalny stosunek do NATO jako pozytywny, a 65,5% nie miało ani pozytywnego, ani negatywnego odczucia do ww. organizacji. Inaczej proporcje wyglądają po analizie badań z 2022 roku. Obecnie 68,6% respondentów ma pozytywny emocjonalny stosunek do NATO. Zmniejszyła się liczba osób, która nie ma ani pozytywnego, ani negatywnego odniesienia wobec Paktu- w 2022 roku dane wskazują na 22,9%.

Porównując badania z 2014 i 2022 roku należy zauważyć, że zmniejszył się także odsetek respondentów, którzy nie mieli opinii do ww. kwestii. W 2014 roku ilość ta wynosiła 9,5% respondentów, natomiast w 2022 roku 3,2%. Badanie testem Chi-kwadrat wykazało, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku ($Chi^2 = 109,70$; $p = 0,001$). Szczegółowe informacje na temat danych prezentuje Tabela 24.

Tabela 24. Emocjonalny stosunek wobec Paktu Północnoatlantyckiego

Emocjonalny stosunek wobec NATO	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Zdecydowanie pozytywny	17	8,5	10	5,3
Pozytywny	33	16,5	129	68,6
Ani pozytywny, ani negatywny	131	65,5	43,0	22,9
Brak opinii	19	9,5	6,0	3,2
Ogółem	200	100	188	100

Kolejnym elementem analizy było porównanie wyników grup w odniesieniu do norm (Tabela 25). Ankietowani obydwu grup badawczych zostali poproszeni o wskazanie w jakim stopniu zgadzają się lub nie zgadzają się z przedstawionymi poglądami. Badani udzielali odpowiedzi na skali od 1- całkowicie się nie zgadzam, do 7 – całkowicie zgadzam się. W celu analizy wyników przeprowadzono analizę testem t –

Studenta, za pomocą którego porównano średnie wyniki w odpowiedzi na poszczególne pytania pomiędzy badanymi w 2014 i 2022 roku (Tabela 25).

Tabela 25. Porównanie opinii studentów w odniesieniu do zagadnień społecznych

	Badanie 2014		**Badanie 2022**		**Porównanieśrednich**		
	M	SD	M	SD	t	df	p
Poglądy polityczne obywateli kształtują elity i partie polityczne, budując ich światopogląd i poczucie świadomości narodowej	5,14	0,67	3,54	1,47	13,54	251,59	0,001
Religia jest czynnikiem, który buduje tożsamość narodową jednostki	4,58	0,92	2,31	0,89	24,60	383	0,001
Posługiwanie się językiem ojczystym jest wyznacznikiem poczucia przynależności do danego narodu	5,98	0,78	6,68	0,47	-10,87	329,87	0,001
O przynależności do danego narodu decyduje miejsce zamieszkania	5,24	0,85	2,57	0,88	30,22	383	0,001
Znajomość symboli narodowych i przywiązanie do nich wpływa na poczucie przynależności narodowej	4,25	0,94	3,24	1,35	8,42	324,38	0,001
Wychowanie patriotyczne w rodzinie ma wpływ na aktywność społeczną człowieka w dorosłym życiu, kształtując jego tożsamość narodową	4,86	0,73	6,05	0,84	-15,03	383	0,001
Kultywowanie obrzędów i tradycji daje poczucie jedności z narodem, budując tożsamość narodową	5,18	0,86	6,15	0,76	-11,79	382,05	0,001
Posiadanie obywatelstwa danego kraju jest wyznacznikiem przynależności narodowej	5,54	0,81	6,63	0,55	-15,55	350,80	0,001
Media wpływają na kształtowanie światopoglądu jednostki	5,43	0,55	3,49	0,98	23,73	285,94	0,001

Adnotacja. M- średnia, SD-odchylenie standardowe; t-wynik testu, df-stopnie swobody; p – poziom istotności statystycznej

Wyniki testu t-studenta wskazują, że respondenci różnią się w zakresie wszystkich norm jakie zostały im przedstawione w badaniu ($p < 0,001$). Ponadto w 5 na 9 pytań wyższe wyniki uzyskiwali badani wypełniający ankietę w 2014 roku.

Osoby te istotnie bardziej zgadzały się ze sformułowaniami dotyczącymi kształtowania poglądów politycznych obywateli przez elity i partie polityczne, które budują ich światopogląd i poczucie świadomości narodowej $t(251,590) = 13,54$; $p = 0,001$, mocniej podkreślały znaczenie religii w poczuciu przynależności narodowej jednostki $t(383) = 24,60$; $p = 0,001$, uważały, że o przynależności do narodu decyduje miejsce zamieszkania $t(383) = 30,22$; $p = 0,001$ i znajomość oraz przywiązanie do

symboli narodowych wpływa na poczucie przynależności narodowej t(324,383) = 8,42; p = 0,001.

Ponadto badani z 2014 roku nadawali większe znaczenie mediom w kształtowaniu światopoglądu jednostki t(285,938) = 23,73; p = 0,001. Natomiast osoby badane w 2022 roku w kontekście przynależności do narodu bardziej akcentowały kwestie dotyczące posługiwania się językiem t(329,866) = -10,87; p = 0,001.

W 2022 roku respondenci bardziej doceniali rolę wychowania patriotycznego w kontekście kształtowania tożsamości narodowej t(383) = -15,03; p = 0,001, uważali, że kultywowanie obrzędów i tradycji stwarza poczucie jedności narodowej, budując tożsamość narodową t(382,045) = -11,79; p = 0,001 oraz, że posiadanie obywatelstwa jest wyznacznikiem przynależności narodowej t(350,801) = -15,55; p = 0,001.

Obecnie coraz częściej rozmawia się o tożsamości europejskiej. Stawia się pytania czy takie pojęcie istnieje i jak jest definiowane. Problemy definicyjne rodzą wiele dyskusji, dlatego w pytaniu otwartym poproszono respondentów o udzielenie odpowiedzi czym dla badanych jest tożsamość europejska i jak rozumieją to pojęcie w jednym określonym kontekście. Aby lepiej wyjaśnić pojęcie tożsamości europejskiej odpowiedzi studentów z dwóch grup badanych (Badanie 2014 rok; N=200; Badanie 2022 rok; N=188) zostały pogrupowane w następujące kategorie: styl życia, wartości i postawy proeuropejskie, nowoczesność, Schengen, dziedzictwo historyczno-kulturowe oraz Unia Europejska rozumiana jako wspólnota państw i ludzi.

Respondenci opisowo lub hasłowo odpowiadali na pytanie definiując tożsamość europejską. Należy zauważyć, że wśród odpowiedzi badanych było 3 stwierdzenia, że nie ma takiego pojęcia jak tożsamość europejska. W przedstawionym poniżej wykresie znajdują się odpowiedzi respondentów w poszczególnych kategoriach.

Wykres 8. Opis kategorii określających „tożsamość europejską” w ocenie badanych studentów

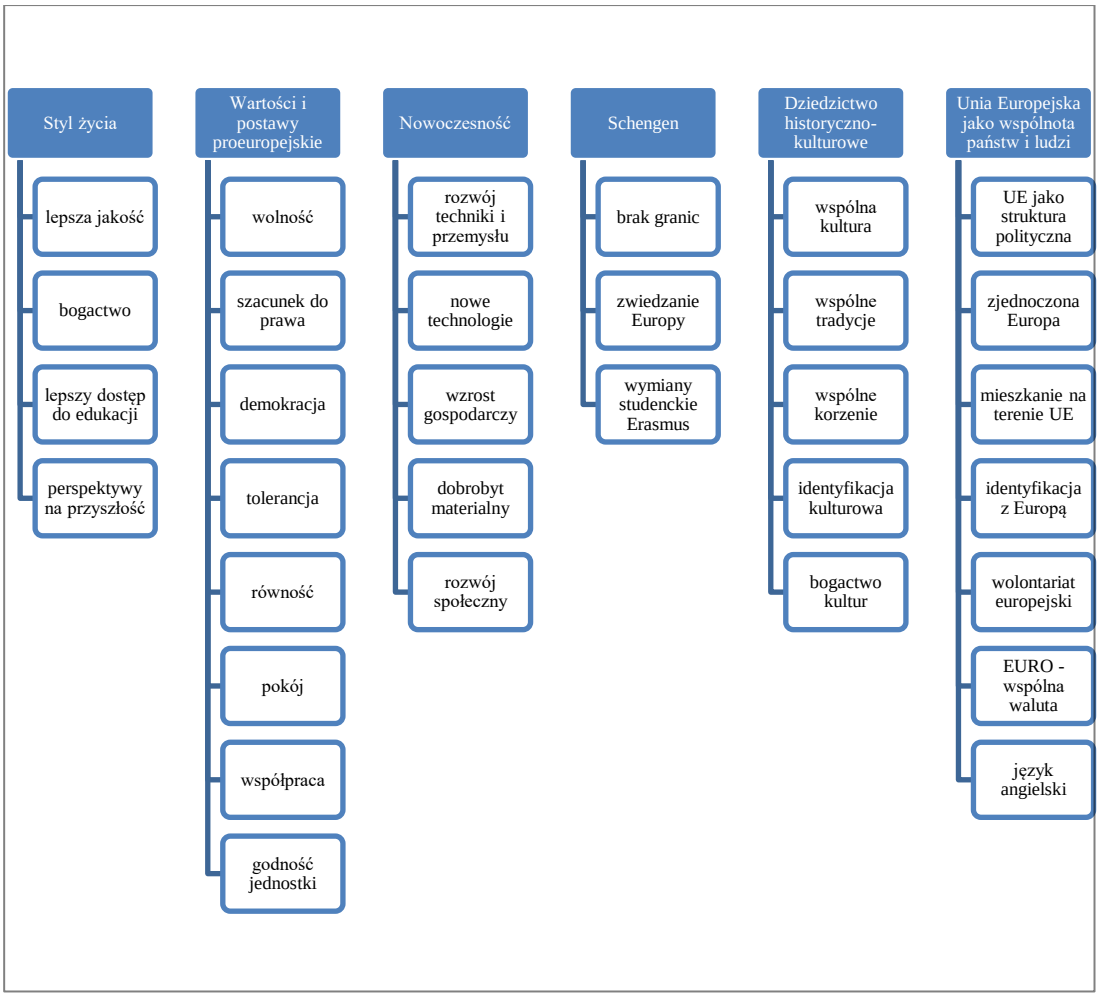

Analiza wyników z 2014 roku pokazuje, że 39% respondentów opisało zagadnienie tożsamości europejskiej łącząc je z Unią Europejską jako wspólnotą państw i ludzi, 22% zadeklarowało styl życia, 16% badanych wskazało na wartości i postawy proeuropejskie, 9% na dziedzictwo historyczno-kulturowe, 7% na nowoczesność, 6,5% określiło tożsamość europejską w oparciu o kategorię Schengen, a 0,5% stwierdziło, że nie ma takiego pojęcia jak tożsamość europejska. Dane z 2022 roku wskazują następujące wyniki.

Zdaniem 43,6% respondentów tożsamość europejska stanowi wartości i postawy proeuropejskie, 21,3% badanych zadeklarowało Unię Europejską w rozumieniu wspólnoty państw i ludzi, 13,3% określiło tożsamość europejską jako styl życia, 12,8% jako dziedzictwo historyczno-kulturowe, 4,3% jako nowoczesność, 3,7% jako wspólnotę Schengen, a 1% wskazało, że nie ma takiego pojęcia. Analizę danych porównawczych przedstawia Wykres 9.

Wykres 9. Rozumienie tożsamości europejskiej (% odpowiedzi)

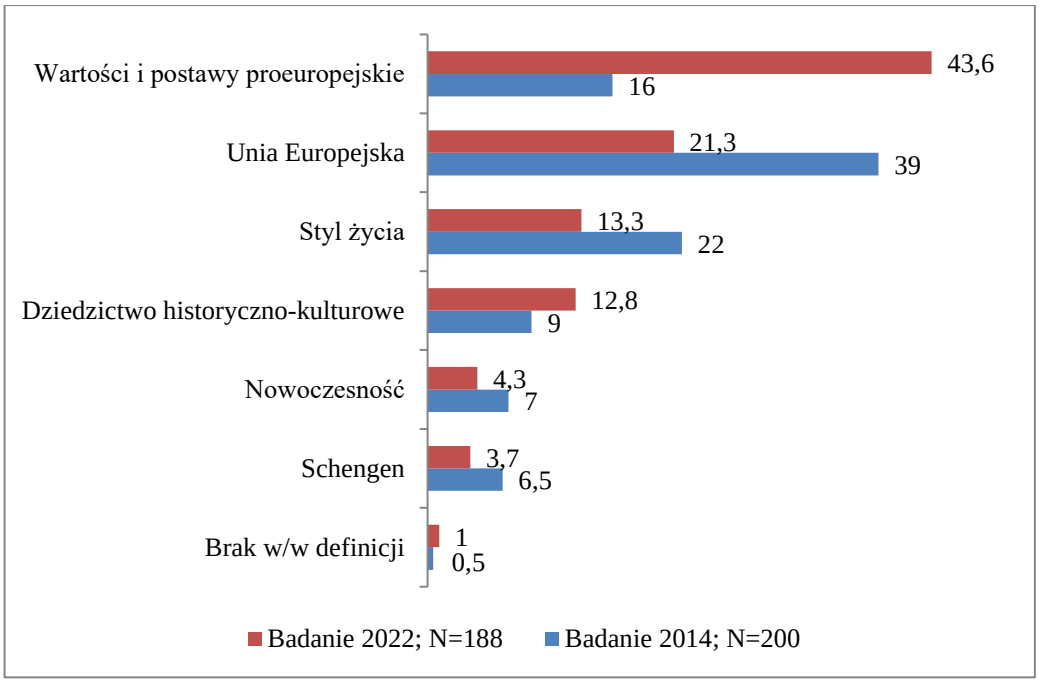

W pytaniu otwartym zwrócono się do respondentów o opisanie w kilku słowach co rozumieją przez pojęcie „tożsamości politycznej". Odpowiedzi studentów z dwóch grup badanych zostały pogrupowane w następujące kategorie: zainteresowanie polityką, własne poglądy polityczne, przynależność do partii politycznych, udział w wyborach, popieranie polityki władzy, bycie politykiem, znajomość programów partii politycznych oraz inne.

Warto zwrócić uwagę, że w obydwu grupach badanych najwięcej odpowiedzi zostało udzielonych w kontekście zainteresowania polityką (2014 rok – 24%, 2022 rok – 28,2%).

Ponadto, zdaniem respondentów biorących udział w badaniu w 2014 roku tożsamość polityczna jest to udział w wyborach powszechnych (16%), popieranie polityki władzy (14,5%), bycie politykiem (13,5%), przynależność do partii politycznych (12%), własne poglądy polityczne (10,5%), znajomość programów partii politycznych (8,5%) oraz inny opis (1%). Dane z 2022 roku prezentują się następująco. Tak jak w przypadku badania z 2014 roku zdaniem studentów na pierwszym miejscu jest zainteresowanie sprawami polityki to w dalszej kolejności rozkład kategorii jest odmienny. Ankietowani łączą tożsamość polityczną z własnymi poglądami politycznymi (21,3%), przynależnością do partii politycznych (17%), z pełnieniem funkcji polityka (11,7%), z udziałem w wyborach powszechnych (11,2%), ze znajomością programów

partii politycznych (7,4%), z popieraniem polityki państwa (2,7%) oraz podają inny opis (0,5%).

Wykres 10. Rozumienie pojęcia „tożsamość polityczna” (% odpowiedzi)

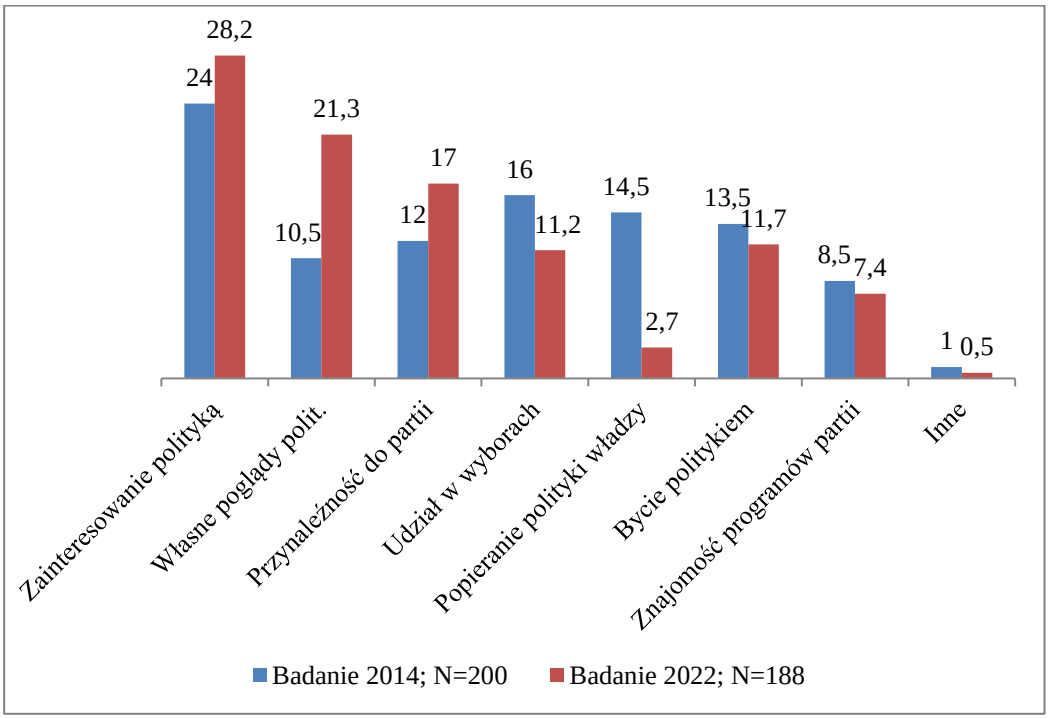

W badaniu respondenci zostali zapytani czy biorą udział w uroczystościach państwowych, a jeżeli udzielają odpowiedzi „tak” poproszeni zostali o wymienienie święta państwowego. Analiza danych pokazuje, że 51,5% badanych w 2014 roku zadeklarowała, że bierze udział w takich wydarzeniach, a 48,5% nie uczestniczy w uroczystościach państwowych. Dane z 2022 roku dowodzą, że zmalała liczba studentów, którzy biorą udział w wydarzeniach państwowych. Teraz 22,5% badanych potwierdziło, że biorą udział w uroczystościach państwowych, a 77,5% odpowiedziało przecząco. Badanie testem Chi-kwadrat wykazało, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku $Chi^2 = 34,06$; $p = 0,001$.

W 2014 roku badani biorący udział w świętach państwowych odpowiadali: 19% Dzień Konstytucji, 12% Dzień Zwycięstwa, 73% Dzień Niepodległości.

W 2022 roku badani biorący udział w świętach państwowych odpowiadali: 14% Dzień Konstytucji, 19% Dzień Zwycięstwa, 67% Dzień Niepodległości. Dane statystyczne zawiera Tabela 26.

Tabela 26. Udział w uroczystościach państwowych

Udział w uroczystościach państwowych	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Tak	103	51,5	41	22,5
Nie	97	48,5	141	77,5
Ogółem	200	100	182	100

Na pytanie czy Unia Europejska zagraża ukraińskiej suwerenności, 70% ankietowanych w 2014 roku odpowiedziała, że raczej nie zagraża, 10% wskazało odpowiedź zdecydowanie nie zagraża, a zdaniem 1,5% zagraża ukraińskiej suwerenności. W 2014 roku duża liczba osób nie miała konkretnego zdania w temacie i udzieliła odpowiedzi „trudno powiedzieć" (18,5%). Dane z 2022 roku pokazują, że na odpowiedź raczej nie zagraża wskazało 1,1% ankietowanych, ale już „zdecydowanie nie" wybrało 98,9% studentów i nikt nie udzielił odpowiedzi, że zagraża suwerenności i „trudno powiedzieć". Badanie testem Chi-kwadrat wykazało, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku $Chi^2 = 304,87$; $p = 0,001$. Dane są dostępne w Tabeli 27.

Tabela 27. Unia Europejska a ukraińska suwerenność

Czy Pana(i) zdaniem Unia Europejska zagraża ukraińskiej suwerenności narodowej?	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Raczej tak	3	1,5	0	0,0
Raczej nie	140	70,0	2	1,1
Zdecydowanie nie	20	10,0	183	98,9
Trudno powiedzieć	37	18,5	0	0,0
Ogółem	200	100	185	100

Respondenci zostali zapytani czy są dumni z przynależności do narodu ukraińskiego. W 2014 roku 8,5% ankietowanych odpowiedziało „zdecydowanie tak", a już 8 lat później odpowiedzi „zdecydowanie tak" udzieliło 80,3% badanych. W 2014 roku „raczej tak" odpowiedziało 82,5% ankietowanych, a w 2022 roku liczba ta zmalała do 19,7%. W 2014 roku 9% badanych udzieliło odpowiedzi trudno powiedzieć, a w tegorocznym badaniu nikt takiej odpowiedzi nie udzielił. Analiza testem Chi-kwadrat stwierdza, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku $Chi^2 = 205,82$; $p = 0,001$. Dane statystyczne zawiera Tabela 28.

Tabela 28. Duma z przynależności do narodu ukraińskiego

Duma z przynależności do narodu ukraińskiego	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Zdecydowanie tak	17	8,5	151	80,3
Raczej tak	165	82,5	37	19,7
Trudno powiedzieć	18	9,0	0	0,0
Ogółem	200	100	188	100

W badaniach postawiono respondentom pytanie o ich zainteresowanie aktualną sytuacją społeczną na Ukrainie. Analiza danych pokazuje, że w 2014 roku 35% badanych zdecydowanie było zainteresowanych aktualną sytuacją społeczną na Ukrainie, a w 2022 roku wynik ten wzrósł do 75%. W 2014 roku odpowiedzi „raczej tak" udzieliło 65% ankietowanych, a w 2022 roku odsetek osób, które udzieliło taką odpowiedź zmalał do 25%. Analiza testem Chi-kwadrat stwierdza, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku ($Chi^2 = 62,50$; $p = 0,001$).

Tabela 29. Zainteresowanie sprawami społecznymi na Ukrainie

Zainteresowanie aktualną sytuacją społeczną na Ukrainie	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Zdecydowanie tak	70	35,0	141	75,0
Raczej tak	130	65,0	47	25,0
Ogółem	200	100	188	100

W pytaniu o wzorce osobowe zapytano respondentów, czy obecnie są takie osoby, które stanowić mogą autorytet dla ukraińskiego społeczeństwa, a jeżeli są to poproszono o wymienienie jakiejś postaci. Analiza danych wskazuje na interesującą zależność. W 2014 roku 11,6% badanych odpowiedziało, że są takie osoby, które mogą być autorytetem dla Ukraińców, natomiast 88,4% odpowiedziało, że nie ma takich osób. Natomiast badanie z 2022 roku pokazuje, że 73,9% studentów uważa, że są autorytety w przestrzeni publicznej, które stanowić mogą wzór dla ukraińskiego społeczeństwa, a tylko 9% uważa, że nie ma takich osób. W 2014 roku nikt nie wskazał odpowiedzi „nie wiem", a w 2022 roku na taką odpowiedź wskazało 17% studentów. Analiza testem Chi-kwadrat stwierdza, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku $Chi^2 = 245,94$; $p = 0,001$.

Tabela 30. Autorytety dla ukraińskiego społeczeństwa

Obecność współczesnych autorytetów dla ukraińskiego społeczeństwa	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Tak	23	11,6	139	73,9
Nie	176	88,4	17	9,0
Nie wiem	0	0,0	32	17,0
Ogółem	199	100	188	100

Respondentom zostało zadane pytanie o zakres wolności mediów na Ukrainie - czy ich zdaniem zakres mediów należy zwiększyć czy zmniejszyć. Wszyscy respondenci w obydwu grupach badanych (w 2014 i w 2022 roku) udzielili odpowiedzi, że zakres mediów na Ukrainie należy zwiększyć (pytanie nie ma zróżnicowania wyników).

Aby zbadać, co zdaniem studentów stanowi największe zagrożenie dla ukraińskiej tożsamości narodowej, poproszono respondentów o wskazanie wybranego czynnika. Porównanie wyników dokonane zostało na podstawie % wybranych odpowiedzi. Wśród dwóch czynników, które stanowiły największe zagrożenie w dwóch grupach badawczych respondenci wymienili wojnę z innymi państwami i Rosję. Najwięcej odpowiedzi w dwóch grupach badawczych uzyskała odpowiedź wojna z innymi państwami. W 2014 roku 42% badanych wskazało taką odpowiedź, a w 2022 roku odsetek ten wzrósł do 53,7%. Na drugim miejscu znalazła się Rosja, która w badaniu z 2014 roku stanowiła zagrożenie dla 32% badanych, a w 2022 roku już dla 61,7%. W 2014 roku na wojnę domową wskazało 38% badanych, a w 2022 roku liczba ta zmalała do 12,2%. W 2014 roku 41% badanych zadeklarowało, że korupcja stanowi największe zagrożenie dla Ukrainy, a w 2022 roku taki czynnik wskazało 5,9% ankietowanych. Dużo wskazań uzyskały także w 2014 roku rządy oligarchów (31,5%), utrata suwerenności (27,5%) oraz patologia społeczna (20%). Natomiast w 2022 roku zmalała liczba wskazań na te trzy powyższe czynniki. W 2022 roku 1,1% badanych wskazało na rządy oligarchów jako na zagrożenie, 9,6% badanych zaznaczyło odpowiedź utrata suwerenności, a tylko 0,5% wskazało patologię społeczną. W 2014 rok dyktatura stanowiła zagrożenie dla 1,5% badanych, a w 2022 roku dla nikogo nie była zagrożeniem. W 2014 roku anarchię w kraju zaznaczyło 18% respondentów, a w 2022 roku 1,1,%. W 2014 roku 5,5% respondentów zadeklarowało, że obawiają się rozpadu państwa, a w 2022 roku odsetek ten wzrósł do 6,9%. W 2014 roku 6% badanych zaznaczyło przestępczość jako zagrożenie dla Ukrainy, ale już 8 lat później przestępczość nie została wymieniona przez żadnego studenta. Biedę

w 2014 roku zaznaczyło 0,5% badanych, ale w 2022 roku już 9,6% ankietowanych zwróciło uwagę, że jest to czynnik, który stanowi zagrożenie. Nikt z respondentów w obydwu grupach badawczych nie zaznaczył inflacji i Unii europejskiej jako zagrożeń dla Ukrainy.

Szczegółowe dane statystyczne zawiera Tabela 31.

Tabela 31. Największe zagrożenie wpływające na niszczenie ukraińskiej tożsamości narodowej

Zagrożenie ukraińskiej tożsamości narodowej	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**% respondentów**	**N**	**% respondentów**
Wojna domowa	76	38,0	23	12,2
Dyktatura	3	1,5	0	0
Anarchia kraju	36	18,0	2	1,1
Wojna	84	42,0	101	53,7
Patologia społeczna	40	20,0	1	0,5
Korupcja	82	41,0	11	5,9
Bieda	1	0,5	18	9,6
Inflacja	0	0	0	0
Rządy oligarchów	63	31,5	2	1,1
Rozpad państwa	11	5,5	13	6,9
Utrata suwerenności	55	27,5	18	9,6
Unia Europejska	0	0	0	0,0
Rosja	64	32,0	116	61,7
Przestępczość	12	6,0	0	0
Inne	2	1,0	0	0

W kolejnym pytaniu respondenci zostali poproszeni o wskazanie, które z instytucji zasługują/nie zasługują na zaufanie. Wśród wymienionych instytucji znalazły się: Parlament, Prezydent, Rząd, Wojsko, Kościół, Media, Uczelnie, Urzędy, Banki. Wskazanie przez ankietowanych odpowiedzi 1 oznaczało, że zdecydowanie nie zasługują na zaufanie, a 4 – zdecydowanie zasługują na zaufanie. Osoby niezdecydowane mogły również wskazać odpowiedź „trudno powiedzieć", która została wykluczona z analizy porównania średnich testem t-studenta.

Tabela 32. Zaufanie wobec instytucji publicznych

	Badanie 2014			Badanie 2022			Porównanie średnich		
	N	M	SD	N	M	SD	t	df	p
Parlament	131	1,59	0,57	138	2,04	0,42	7,48	238,036	0,001
Prezydent	144	1,35	0,64	177	3,42	0,49	32,68	319	0,001
Rząd	153	1,41	0,61	111	1,77	0,47	5,33	261,381	0,001
Wojsko	143	1,59	0,57	149	2,91	0,47	21,45	274,639	0,001
Kościół	164	2,57	0,54	146	1,32	0,47	-21,76	307,709	0,001
Media	182	1,57	0,50	144	2,06	0,62	7,61	268,954	0,001
Uczelnie	154	2,68	0,57	137	2,94	0,26	5,20	221,482	0,001
Urzędy	176	1,73	0,44	134	2,02	0,43	5,77	289,865	0,001
Banki	148	2,82	0,45	92	2,75	0,51	-1,16	175,476	0,249

Zgodnie z wynikami analizy testem t-studenta można stwierdzić, że wśród badanych w 2022 roku wystąpiło wyższe zaufanie do Parlamentu, Prezydenta, Rządu, Wojska, Mediów, Uczelni oraz Urzędów. Jednakże porównanie średnich ujawniło również spadek zaufania do Kościoła względem pomiaru z 2014 roku. Wszystkie powyższe różnice w średnich pomiędzy badanymi grupami okazały się istotne statystycznie ($p < 0,001$). Ponadto nie zaobserwowano istotnych statystycznie różnic ($p > 0,05$) w poziomie zaufania do Banków, gdzie średnia w obydwu grupach wskazywała, że badani raczej ufają swoim bankom. Szczegółowe dane dotyczące porównań zaprezentowano w Tabeli 32.

Niektóre słowa i określenia wzbudzają w ludziach różne uczucia: sympatię lub niechęć. Niektóre nie wywołują żadnych skojarzeń. Aby zbadać sympatię lub antypatię respondentów wobec pewnych idei, systemów lub wartości poproszono ich o wskazanie, czy wobec danego określenia czują sympatię, niechęć, obojętność lub nie mają opinii w temacie. Słowo „prawica", które dawniej kojarzone było z grupami zachowawczymi żądającymi utrzymania przywilejów feudalnych, a współcześnie jest określeniem systemu partyjnego opisującego partie o charakterze nacjonalistycznym, konserwatywnym, chadeckim a niekiedy liberalnym wśród ankietowanych w obydwu grupach badawczych wzbudza obojętność. W 2014 roku 78,5% badanych wskazało na obojętność, a 21,5% zaznaczyło brak opinii. W badaniu z 2022 roku obojętność zaznaczyło 32,4% studentów, sympatię 16,5%, niechęć 10,6%, a brak opinii 28,2%. Patrz Tabela 33.

Tabela 33. Emocjonalny stosunek do określenia „prawica”

„prawica”	Badanie 2014		Badanie 2022	
	N	%	N	%
Obojętność	157	78,5	61	32,4
Brak opinii	43	21,5	53	28,2
Sympatia	0	0	31	16,5
Niechęć	0	0	20	10,6
Braki danych	0	0	23	12,2

Określenie „lewica” w obydwu grupach badanych wzbudza najwięcej niechęci. W badaniu z 2014 roku stosunek ten wskazało 39,5% ankietowanych, natomiast w 2022 roku 31,9%. Na drugim miejscu w obydwu grupach badawczych zadeklarowano obojętność. W 2014 roku było to 39,5% studentów, natomiast w 2022 roku 30,3%. Wśród respondentów były też osoby, dla których lewica kojarzy się z sympatią. W 2014 roku taką odpowiedź zaznaczyło 2% studentów, a w 2022 roku 2,7%. Brak opinii w 2014 roku zaznaczyło 19% badanych, a w 2022 roku 22,9%. Patrz Tabela 34.

Tabela 34. Emocjonalny stosunek do określenia „lewica”

„lewica”	Badanie 2014		Badanie 2022	
	N	%	N	%
Obojętność	79	39,5	57	30,3
Brak opinii	38	19,0	43	22,9
Sympatia	4	2,0	5	2,7
Niechęć	79	39,5	60	31,9
Braki danych	0	0	23	12,2

Pojęcie “dyktatura” w obydwu grupach badawczych wzbudza przede wszystkim niechęć wśród respondentów. W badaniu w 2014 roku 100% studentów zadeklarowało niechęć jako główne odczucie, natomiast w 2022 roku 78,7% badanych. Ponadto respondenci w 2022 roku wskazali także obojętność (4,3% badanych), a 5,3% nie miało opinii.

Tabela 35. Emocjonalny stosunek do określenia „dyktatura”

„dyktatura”	Badanie 2014		Badanie 2022	
	N	%	N	%
Obojętność	0	0	8	4,3
Brak opinii	0	0	10	5,3
Sympatia	0	0	0	0
Niechęć	200	100	148	78,7
Braki danych	0	0	22	11,7

Dla respondentów pojęcie “demokracja” (łac. demos – lud; kratos – władza; rządy ludu) – typ ustroju państwa – wywołuje w obydwu grupach badawczych sympatie. W 2014 roku 100% ankietowanych wskazało, że słowo demokracja kojarzy im się z sympatią, natomiast w 2022 roku na taką odpowiedź zadeklarowało 88,8% badanych.

Tabela 36. Emocjonalny stosunek do określenia „demokracja”

„demokracja”	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Obojętność	0	0	0	0
Brak opinii	0	0	21	11,2
Sympatia	200	100	167	88,8
Niechęć	0	0	0	0
Braki danych	0	0	0	0

Również “suwerenność” dla studentów obydwu grup badawczych najczęściej kojarzy się z sympatią (2014 rok – 89,5%; 2022 rok -73,9%). Wśród zaznaczonych odpowiedzi znalazła się również obojętność, którą w 2014 roku wskazało 9,5% respondentów, a w 2022 roku 6,4%.

Tabela 37. Emocjonalny stosunek do określenia „suwerenność”

„suwerenność”	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Obojętność	19	9,5	12	6,4
Brak opinii	0	0	15	8,0
Sympatia	179	89,5	139	73,9
Niechęć	0	0	0	0
Braki danych	2	1,0	22	11,7

Dla respondentów słowo “wybory” jest również łączone z sympatią. W 2014 roku 79,5% badanych, a w 2022 roku 75,5% wskazało to odczucie jako podstawowe skojarzenie. Obojętność wobec wyborów zadeklarowało w 2014 roku 7,5% badanych, a w 2022 roku 3,7%. Duży procent stanowiły również osoby, które zadeklarowały brak opinii. W 2014 roku było to 13% badanych, a w 2022 roku 9%.

Tabela 38. Emocjonalny stosunek do określenia „wybory”

„wybory”	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Obojętność	15	7,5	7	3,7
Brak opinii	26	13,0	17	9,0
Sympatia	159	79,5	142	75,5
Niechęć	0	0	0	0
Braki danych	0	0	22	11,7

Określenie “rewolucja” w obydwu grupach badawczych ma negatywne skojarzenie. Wśród respondentów, którzy zostali poddani badaniu w 2014 roku 66,5% opowiedziało się za niechęcią, a w 2022 roku wynik ten wyniósł 63,3%. Żaden student w 2014 roku nie zadeklarował sympatii wobec rewolucji, ale już 8 lat później 13,8% badanych odpowiedziało, że do pojęcia rewolucji odnoszą się z sympatią. Ponadto w 2014 roku 8% badanych wskazało obojętność, a 24% studentów brak opinii. Natomiast dane z 2022 roku pokazują, że obojętność zaznaczyło 1,1% badanych, a brak opinii 10,1%.

Tabela 39. Emocjonalny stosunek do określenia „rewolucja”

„rewolucja”	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Obojętność	16	8,0	2	1,1
Brak opinii	48	24,0	19	10,1
Sympatia	0	0	26	13,8
Niechęć	133	66,5	119	63,3
Braki danych	3	1,5	22	11,7

W pytaniu czy “telewizja” kojarzy się studentom z sympatią, niechęcią, obojętnością, czy nie mają opinii najwięcej odpowiedzi w 2014 roku padło na sympatię (65,5%). Niechęć zadeklarowało 16% badanych, opinii nie miało 11,5%, natomiast 7% wskazało na obojętność. Inaczej przedstawia się analiza wyników z 2022 roku. Współcześnie za sympatią opowiedziało się 5,3% badanych, za niechęcią 27,7%, obojętnością 50,5%, natomiast brak opinii wskazało 4,8% respondentów.

Tabela 40. Emocjonalny stosunek do określenia „telewizja”

„telewizja”	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Obojętność	14	7,0	95	50,5
Brak opinii	23	11,5	9	4,8
Sympatia	131	65,5	10	5,3
Niechęć	32	16,0	52	27,7
Braki danych	0	0	22	11,7

Internet - ogólnoświatowy system połączeń, zwany niekiedy jako sieć sieci - dla wszystkich ankietowanych w 2014 roku kojarzy się z sympatią (100%), natomiast w 2022 roku 94,7% respondentów zadeklarowało sympatię, a pozostali respondenci nie udzielili odpowiedzi na to pytanie.

Tabela 41. Emocjonalny stosunek do określenia „Internet”

„Internet”	Badanie 2014		Badanie 2022	
	N	%	N	%
Obojętność	0	0	0	0
Brak opinii	0	0	0	0
Sympatia	200	100	178	94,7
Niechęć	0	0	0	0
Braki danych	0	0	10	5,3

Dla respondentów określenie “socjalizm” w obydwu grupach badawczych wzbudza negatywne odczucia związane z niechęcią (2014 rok – 92%, 2022 rok – 69,7%). Należy zauważyć, że studenci w badaniu w 2022 roku wskazali także na obojętność (13,3%) jako na odczucie, z którym łączą słowo “socjalizm”.

Tabela 42. Emocjonalny stosunek do określenia „socjalizm”

„socjalizm”	Badanie 2014		Badanie 2022	
	N	%	N	%
Obojętność	0	0	25	13,3
Brak opinii	13	6,5	10	5,3
Sympatia	0	0	0	0
Niechęć	184	92,0	131	69,7
Braki danych	3	1,5	22	11,7

Związek Radziecki wzbudza wśród respondentów w obydwu grupach badawczych najczęściej niechęć (2014 rok - 82,5%, 2022 rok - 79,8%). Ponadto studenci w 2014 roku wskazali jeszcze na obojętność (6,5%) i brak opinii (9,5%), natomiast w 2022 roku 7,4% badanych odpowiedziało brak opinii i nikt z respondentów nie zaznaczył obojętności.

Tabela 43. Emocjonalny stosunek do określenia „Związek Radziecki”

„Związek Radziecki”	Badanie 2014		Badanie 2022	
	N	%	N	%
Obojętność	13	6,5	0	0
Brak opinii	19	9,5	14	7,4
Sympatia	0	0	0	0
Niechęć	165	82,5	150	79,8
Braki danych	3	1,5	24	12,8

Unia Europejska dla respondentów obydwu grup badanych kojarzy się z sympatią. W 2014 roku 100% badanych, a w 2022 roku 89,4% wskazało na odczucie sympatii. W 2022 roku 10,6% respondentów nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie.

Tabela 44. Emocjonalny stosunek do określenia „Unia Europejska”

„Unia Europejska”	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Obojętność	0	0	0	0
Brak opinii	0	0	20	10,6
Sympatia	200	100	168	89,4
Niechęć	0	0	0	0
Braki danych	0	0	0	0

Z sympatią respondenci mówią również o Pakcie Północnoatlantyckim NATO. Analiza danych z 2014 roku pokazuje, że 99% respondentów z sympatią odnosi się do NATO, natomiast dane z 2022 roku wskazują 71,3% badanych, którzy zaznaczyli odczucie sympatii wobec Paktu. W 2014 roku żaden ze studentów nie zaznaczył niechęci, obojętności i braku opinii, natomiast dwóch studentów nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie. Natomiast w 2022 roku obojętność wobec NATO wskazało 2,7% badanych, a brak opinii zadeklarowało 9%.

Tabela 45. Emocjonalny stosunek do określenia NATO

NATO	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Obojętność	0	0	22	11,7
Brak opinii	0	0	0	0
Sympatia	198	99,0	166	88,3
Niechęć	0	0	0	0
Braki danych	2	1,0	0	0

Określenie “integracja” wzbudza najwięcej sympatii w obydwu grupach badawczych. W 2014 roku 99% ankietowanych, a w 2022 roku 98,9% badanych zadeklarowało sympatię wobec zjawiska integracji.

Tabela 46. Emocjonalny stosunek do określenia „integracja”

„integracja”	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Obojętność	0	0	0	0
Brak opinii	0	0	2	1,1
Sympatia	198	99,0	186	98,9
Niechęć	0	0	0	0
Braki danych	2	1,0	0	0

“Liberalizm”, który oznacza ideologię i kierunek polityczny, gdzie wolność stanowi nadrzędną wartość, wywołuje sympatię dla respondentów obydwu grup badawczych. W 2014 roku 100% badanych wskazało sympatię wobec liberalizmu,

natomiast w 2022 roku taką samą odpowiedź zaznaczyło 74,4% badanych. W 2022 roku 25,6% respondentów wyraziło obojętność wobec liberalizmu.

Tabela 47. Emocjonalny stosunek do określenia „liberalizm”

„liberalizm”	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Obojętność	0	0	48	25,6
Brak opinii	0	0	0	0
Sympatia	200	100	140	74,4
Niechęć	0	0	0	0
Braki danych	0	0	0	0

W pytaniu jakie odczucia kojarzą się respondentom z prawosławiem, 99% badanych w 2014 roku i 44,1% w 2022 roku wskazało na sympatię. W 2014 roku 1% badanych wskazało brak opinii, a w 2022 roku 26,1% zadeklarowało brak opinii a 29,8% zaznaczyło obojętność.

Tabela 48. Emocjonalny stosunek do określenia „prawosławie”

„prawosławie”	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Obojętność	0	0	56	29,8
Brak opinii	2	1,0	49	26,1
Sympatia	198	99,0	83	44,1
Niechęć	0	0	0	0
Braki danych	0	0	0	0

Dla studentów obydwu grup badawczych Unia Celna przestrzeni postradzieckiej kojarzy się z niechęcią. W 2014 roku 76% respondentów, a w 2022 roku 61,7% wskazało na niechętny stosunek wobec tego modelu gospodarczego. Analizując dane statystyczne widzimy, że w 2014 roku 3,5% ankietowanych wskazało sympatię wobec Unii Celnej, a obojętność zaznaczyło 21,5%. Dane z 2022 roku pokazują, że nikt nie wyraził sympatii, a 38,3% badanych wskazało na obojętność wobec Unii Celnej przestrzeni postradzieckiej.

Tabela 49. Emocjonalny stosunek do określenia „Unia Celna przestrzeni postradzieckiej”

„Unia Celna przestrzeni postradzieckiej”	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Obojętność	41	21,5	72	38,3
Brak opinii	0	0	116	61,7
Sympatia	7	3,5	0	0
Niechęć	152	76,0	0	0
Braki danych	0	0	0	0

Aby zbadać wpływ świadomości obywatelskiej na kształtowanie postaw społecznych respondentów zadano pytanie czy Pana(i) zdaniem świadomość obywatelska stanowi czynnik mobilizujący ukraińskie społeczeństwo do aktywności w życiu społecznym. Analiza danych z dwóch prób badawczych wskazuje, że świadomość obywatelska mobilizuje do działań społecznych. W 2014 roku 77,5% badanych zadeklarowało, że wpływa na kształtowanie postaw społecznych, a w 2022 roku odsetek odpowiedzi na „tak" spadł i wyniósł 73,4% (Tabela 50).

Tabela 50. Wpływ świadomości obywatelskiej na tożsamość narodową

	Badanie 2014		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Tak	155	77,5	138	73,4
Nie mam zdania	42	21,0	13	6,9
Braki danych	3	1,5	37	19,7
Ogółem	200	100	188	100

Respondentom zostało zadane pytanie czy poniżej wymienione czynniki mają istotny, przeciętny albo nieistotny wpływ na proces kształtowania się ukraińskiej tożsamości narodowej. Pierwszym czynnikiem był region pochodzenia (Tabela 51). Dane z 2014 roku pokazują, że zdaniem 80% ankietowanych region pochodzenia ma istotny wpływ na proces kształtowania ukraińskiej tożsamości narodowej, a według 20% przeciętny. Analiza danych z 2022 roku pokazuje, że dla 52,7% badanych region pochodzenia ma istotny wpływ, 25% uważa, że przeciętny, a 22,3% deklaruje nieistotny wpływ.

Drugi czynnik to posługiwanie się językiem ukraińskim.

Posługiwanie się językiem ukraińskim ma dla wszystkich respondentów, którzy wzięli udział w badaniu w 2014 roku istotny wpływ na proces kształtowania się ukraińskiej tożsamości narodowej. Dane z 2022 roku wskazują, że używanie języka ukraińskiego ma dla 86,7% badanych istotny wpływ, natomiast dla 13,3% przeciętny.

Trzeci komponent to wpływ otoczenia społecznego (jak rodziny, szkoły). Według analizy danych z 2014 roku 55% badanych uważa, że wpływ otoczenia społecznego ma istotne znaczenie na proces kształtowania się ukraińskiej tożsamości, a 45% twierdzi, że przeciętne. Statystyki z 2022 roku pokazują, że 51,1% respondentów uważa, że otoczenie społeczne ma istotny wpływ na tożsamość, 43,6% badanych twierdzi, że przeciętny, a 5,3% uważa że nieistotny.

Czwarty czynnik stanowi aktywność społeczna, która przejawia się w działalności w różnych organizacjach, samorządzie studenckim czy partiach politycznych. Analiza danych pokazuje, że w obu grupach badanych czynnik ten ma istotny wpływ na proces kształtowania się ukraińskiej tożsamości narodowej (2014 rok – 74%; 2022 rok – 88,3%), a przeciętny wpływ zadeklarowało 26% respondentów w 2014 roku i 22% w 2022 roku.

Piąty czynnik to wychowanie patriotyczne w rodzinie. W 2014 roku 79% respondentów podkreśliło, że wychowanie patriotyczne w rodzinie ma istotny wpływ na proces kształtowania się ukraińskiej tożsamości narodowej, a dla 21% badanych ma ono przeciętny wpływ. Zdaniem 71,3% ankietowanych, którzy brali udział w badaniu w 2022 roku wychowanie w sposób istotny wpływa na tożsamość, dla 17% respondentów przeciętnie, a 11,7% wskazało, że ma nieistotny wpływ na kształtowanie tożsamości.

Jako szósty czynnik została wymieniona znajomość historii Ukrainy. W obydwu grupach badawczych znajomość historii ma istotny wpływ na tożsamość narodową. Według danych statystycznych 73,5% badanych w 2014 roku wskazało istotny wpływ znajomości historii na proces kształtowania tożsamości, a w 2022 roku deklaracji takiej udzieliło 67% badanych. Przeciętny wpływ zaznaczyło w 2014 roku 26,5% respondentów, a w 2022 roku 27,7%. W 2014 roku nikt z badanych nie odnotował, że ma nieistotny wpływ, ale już 8 lat później 5,3% badanych wskazało na taką zależność.

Siódmy czynnik to wpływ mediów. W 2014 roku 56,5% respondentów zadeklarowało, że media mają istotny wpływ na kształtowanie ukraińskiej tożsamości, a 43,5% stwierdziło, że przeciętny. W 2022 roku 51,6% badanych udzieliło odpowiedzi, że mają istotny wpływ, a 48,4% wskazało, że przeciętny.

Ósmy czynnik odnosi się do autorytetów w życiu społecznym i politycznym. Badani w 2014 roku zadeklarowali następujące opinie: 45% respondentów wskazało, że obecność autorytetów ma istotny wpływ na proces kształtowania się ukraińskiej tożsamości narodowej, a 55% badanych wskazało na przeciętny wpływ. Badania przeprowadzone 8 lat później pokazały następującą zależność: 34,6% respondentów uważa, że wpływ autorytetów ma istotny wpływ na tożsamość, 53,7% deklaruje, że przeciętny, a 11,7% wskazuje na nieistotny wpływ.

Dziewiąty komponent to religijność. Respondenci, którzy wzięli udział w badaniu w 2014 roku najczęściej wskazywali, że religijność ma przeciętny wpływ (72,5%) na proces kształtowania się tożsamości narodowej. W dalszej kolejności wskazywali istotny wpływ (17%) i nieistotny (10,5%). Natomiast badania z 2022 roku

pokazują, że respondenci najczęściej odpowiadali, że religijność ma nieistotny wpływ na tożsamość (45,2%), następnie przeciętny (37,8%) i istotny wpływ (17%).

Dziesiąty czynnik stanowi kultywowanie tradycji i kultury ukraińskiej. Według respondentów w 2014 roku najczęściej pojawiającą się odpowiedzią był przeciętny wpływ (78,5%), a dalej istotny wpływ (21,5%). Inaczej przedstawia się analiza danych z 2022 roku. Teraz respondenci najczęściej wskazywali, że kultywowanie tradycji i kultury ukraińskiej ma istotny wpływ na proces budowania tożsamości (71,3%), a 28,7% wskazało, że przeciętny.

Jedenasty czynnik to udział w uroczystościach państwowych, czyli obchodzenie świąt państwowych. W dwóch grupach badawczych najczęściej udzielaną odpowiedzią było, że udział w uroczystościach państwowych ma istotny wpływ na proces kształtowania się tożsamości narodowej (2014 rok – 63% badanych; 2022 rok – 59%). W mniejszym stopniu badani wskazali, że przeciętny (2014 rok – 30,3%, 2022 rok – 30,3%). Ponadto 10,7% respondentów w 2022 roku wskazało, że czynnik ten ma nieistotny wpływ na kształtowanie się ukraińskiej tożsamości.

Dwunasty czynnik wskazuje na posiadanie obywatelstwa ukraińskiego. Analiza danych w dwóch grupach badawczych pokazuje następującą zależność: posiadanie obywatelstwa ukraińskiego ma dla respondentów istotny wpływ na proces kształtowania się ukraińskiej tożsamości narodowej. Dane wskazują, że w 2014 roku odpowiedź taką udzieliło 80,5% badanych, natomiast w 2022 roku odsetek ten zmniejszył się i wyniósł 56,9%. Studenci w 2014 roku wskazywali jeszcze na przeciętny wpływ (19,5%), a w 2022 roku na przeciętny wpływ padło 29,3% odpowiedzi, a na nieistotny 13,8%.

Trzynasty czynnik to przywiązanie do symboli narodowych. Według danych z 2014 roku wszyscy respondenci podkreślili, że przywiązanie do symboli narodowych ma istotny wpływ na proces kształtowania się tożsamości narodowej, a tego samego zdania w 2022 roku było 64,4% badanych. Współczesne odpowiedzi respondentów są bardziej zróżnicowane. Teraz wskazywali również, że ma przeciętny wpływ (30,3%) oraz nieistotny (5,3%).

Czternasty czynnik wskazuje na udział w wydarzeniach kulturalnych. Badanie z 2014 roku mówi, że dla 80% ankietowanych czynnik ten ma istotny wpływ na proces kształtowania się ukraińskiej tożsamości narodowej, a dla 20% przeciętny. Natomiast według badania z 2022 roku dla 55,3% respondentów ma on istotny wpływ, dla 33,5% przeciętny, a dla 11,2% nieistotny wpływ.

Piętnasty czynnik to wiara w jeden naród ukraiński. Wśród respondentów w 2014 roku odpowiedzi były następujące: 56% badanych wskazało, że wiara w jeden naród ukraiński ma przeciętny wpływ na proces kształtowania się ukraińskiej tożsamości narodowej, 37% zadeklarowało, że istotny, a 7% wskazało na nieistotny wpływ. Dane z 2022 roku pokazują, że dla 73,4% respondentów czynnik ten ma istotny wpływ, 22,3% uważa, że przeciętny, a 4,3% nieistotny.

Szesnasty komponent to zainteresowanie sprawami europejskimi. W obydwu grupach badawczych najczęściej udzielaną odpowiedzią było, że zainteresowanie sprawami europejskimi ma istotny wpływ na proces kształtowania się ukraińskiej tożsamości narodowej (2014 rok – 100%, 2022 rok – 80,9%). W 2022 roku 19,1% ankietowanych zaznaczyło także, że ma przeciętny wpływ.

Tabela 51. Czynniki wpływające na kształtowanie się ukraińskiej tożsamości narodowej

	Badanie 2014		Badanie 2022	
	N	%	N	%
Region pochodzenia				
Istotny wpływ	160	80,0	99	52,7
Przeciętny wpływ	40	20,0	47	25,0
Nieistotny wpływ	0	0	42	22,3
Posługiwanie się językiem ukraińskim				
Istotny wpływ	200	100	163	86,7
Przeciętny wpływ	0	0	25	13,3
Nieistotny wpływ	0	0	0	0
Otoczenie społeczne				
Istotny wpływ	110	55,0	96	51,1
Przeciętny wpływ	90	45,0	82	43,6
Nieistotny wpływ	0	0	10	5,3
Aktywność społeczna				
Istotny wpływ	148	74,0	166	88,3
Przeciętny wpływ	52	26,0	22	11,7
Nieistotny wpływ	0	0	0	0
Wychowanie patriotyczne w rodzinie				
Istotny wpływ	158	79,0	134	71,3
Przeciętny wpływ	42	21,0	32	17,0
Nieistotny wpływ	0	0	22	11,7
Znajomość historii Ukrainy				
Istotny wpływ	147	73,5	126	67,0
Przeciętny wpływ	53	26,5	52	27,7
Nieistotny wpływ	0	0	10	5,3
Wpływ mediów				
Istotny wpływ	113	56,5	97	51,6
Przeciętny wpływ	87	43,5	91	48,4
Nieistotny wpływ	0	0	0	0

Tabela 51. Czynniki wpływające na kształtowanie się ukraińskiej tożsamości narodowej (c.d.)

Obecność autorytetów w życiu społecznym				
Istotny wpływ	90	45,0	65	34,6
Przeciętny wpływ	110	55,0	101	53,7
Nieistotny wpływ	0	0	22	11,7
Religijność				
Istotny wpływ	34	17,0	32	17,0
Przeciętny wpływ	145	72,5	71	37,8
Nieistotny wpływ	21	10,5	85	45,2
Kultywowanie tradycji i kultury ukraińskiej				
Istotny wpływ	43	21,5	134	71,3
Przeciętny wpływ	157	78,5	54	28,7
Nieistotny wpływ	0	0	0	0
Udział w uroczystościach państwowych				
Istotny wpływ	126	63,0	111	59,0
Przeciętny wpływ	74	37,0	57	30,3
Nieistotny wpływ	0	0	20	10,7
Posiadanie obywatelstwa ukraińskiego				
Istotny wpływ	161	80,5	107	56,9
Przeciętny wpływ	39	19,5	55	29,3
Nieistotny wpływ	0	0	26	13,8
Przywiązanie do symboli narodowych				
Istotny wpływ	200	100	121	64,4
Przeciętny wpływ	0	0	57	30,3
Nieistotny wpływ	0	0	10	5,3
Udział w wydarzeniach kulturalnych				
Istotny wpływ	160	80,0	104	55,3
Przeciętny wpływ	40	20,0	63	33,5
Nieistotny wpływ	0	0	21	11,2
Wiara w jeden naród ukraiński				
Istotny wpływ	74	37,0	138	73,4
Przeciętny wpływ	112	56,0	42	22,3
Nieistotny wpływ	14	7,0	8	4,3
Zainteresowanie sprawami europejskimi				
Istotny wpływ	200	100	152	80,9
Przeciętny wpływ	0	0	36	19,1
Nieistotny wpływ	0	0	0	0

Respondentom zadano pytanie czy zamieszkanie poza granicami swojego państwa powoduje utratę przynależności narodowej. Z analizy danych wynika, że w 2014 roku 13% ankietowanych odpowiedziało, że ma to wpływ na utratę tożsamości, ale już w 2022 roku tylko 1,1% udzieliło takiej odpowiedzi. Według 64,5% studentów, którzy wzięli udział w badaniu w 2014 roku zamieszkiwanie poza granicami swojego państwa nie powoduje utraty poczucia przynależności narodowej, a 90,1% respondentów wskazało taką samą odpowiedź w 2022 roku. Zmalała liczba studentów, którzy udzielili odpowiedzi „trudno powiedzieć. W 2014 roku było to 22,5% badanych, a w 2022 roku

8,8%. Analiza testem Chi-kwadrat stwierdza, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku $Chi^2 = 37,46$; $p = 0,00$. Dane statystyczne zawiera Tabela 52.

Tabela 52. Miejsce zamieszkania a przynależność narodowa

Czy zamieszkanie poza granicami swojego państwa powoduje utratę przynależności narodowej?	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Tak	26	13,0	2	1,1
Nie	129	64,5	163	90,1
Trudno powiedzieć	45	22,5	16	8,8
Ogółem	200	100	181	100

Respondentom zadano pytanie na temat polityki byłych prezydentów Ukrainy. Studenci mieli wskazać, jaką politykę: prorosyjską, czy proeuropejską prowadził wymieniony prezydent. Zdaniem ankietowanych pierwszy prezydent niepodległej Ukrainy – Leonid Krawczuk prowadził politykę prorosyjską. Na odpowiedź taką wskazało w 2014 roku 70,5% studentów, a w 2022 roku 68,9%. Ponadto według danych z 2014 roku 10% ankietowanych uważa, że była to polityka proeuropejska, a 19,5% nie udzieliło jednoznacznej odpowiedzi, wskazując na odpowiedź „trudno powiedzieć". Analiza danych z 2022 roku pokazuje, że zwiększyła się ilość odpowiedzi, które nie wskazywały konkretnie czy była to polityka skierowana na Wschód czy na Zachód. Tylko 0,6% badanych stwierdziło, że Leonid Krawczuk prowadził proeuropejską politykę, a 30,5% respondentów odpowiedziało „trudno powiedzieć". Analiza testem Chi-kwadrat stwierdza, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku $Chi2 = 19,65$; $p = 0,001$.

Według większości ankietowanych w obydwu grupach badawczych drugi prezydent niepodległej Ukrainy Leonid Kuczma prowadził również politykę prorosyjską (2014 rok – 68,5%, 2022 rok – 63,7%). Dane statystyczne sondują, że studenci w 2014 roku wskazywali, że była to polityka proeuropejska (6,5%), a 25% badanych odpowiedziało „trudno powiedzieć". Natomiast według badań z 2022 roku nikt nie wskazał na politykę proeuropejską, a 36,3% studentów zadeklarowało „trudno powiedzieć". Analiza testem Chi-kwadrat stwierdza, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku $Chi2 = 15,30$; $p = 0,001$.

Respondenci mają podzielone zdania na temat polityki Wiktora Juszczenki. Dane z 2014 roku pokazują, że najczęściej udzielaną odpowiedzią w tej grupie badawczej było wskazanie na politykę proeuropejską (71,5%). W dalszej kolejności, 17,5% badanych

wymieniło odpowiedź „trudno powiedzieć”, a 11% politykę prorosyjską. Natomiast wyniki z 2022 roku są następujące: 48,5% wskazało na odpowiedź „trudno powiedzieć”, 41,5% na politykę proeuropejską, a 9,9% na politykę prorosyjską. Analiza testem Chi-kwadrat stwierdza, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku Chi2 = 42,38; p = 0,001.

Ocena polityki Wiktora Janukowycza prezentuje się następująco. W 2014 roku 71% badanych wskazało, że Wiktor Janukowycz prowadził politykę prorosyjską, 9,5% ankietowanych stwierdziło, że proeuropejską, a 19,5% badanych nie określiło, czy w swoich działaniach opierał się na Wschód czy na Zachód, wskazując „trudno powiedzieć”. Dane z 2022 roku sondują, że 63,7% studentów deklaruje, że była to polityka prorosyjska, a 36,3% wybrało odpowiedź „trudno powiedzieć”. Respondenci w Analiza testem Chi-kwadrat stwierdza, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku Chi2 = 14,67; p = 0,001. Dane statystyczne zawiera Tabela 53.

Tabela 53. Polityka ukraińskich prezydentów

Kierunek polityki	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Leonid Krawczuk				
Prorosyjska	141	70,5	122	68,9
Proeuropejska	20	10,0	1	0,6
Trudno powiedzieć	39	19,5	54	30,5
Ogółem	200	100	177	100
Leonid Kuczma				
Prorosyjska	137	68,5	109	63,7
Proeuropejska	13	6,5	0	0
Trudno powiedzieć	50	25,0	62	36,3
Ogółem	200	100	171	100
Wiktor Juszczenko				
Prorosyjska	22	11,0	17	9,9
Proeuropejska	143	71,5	71	41,5
Trudno powiedzieć	35	17,5	83	48,5
Ogółem	200	100	171	100
Wiktor Janukowycz				
Prorosyjska	142	71,0	118	67,4
Proeuropejska	19	9,5	3	1,7
Trudno powiedzieć	39	19,5	54	30,9
Ogółem	200	100	175	100

Studenci zostali poproszeni o udzielenie informacji, czy ich zdaniem istnieje historyczny podział na Ukrainę Wschodnią (rosyjskojęzyczną) i Zachodnią (bardziej ukraińskojęzyczną). Dane wskazują, że w 2014 roku taki podział dostrzegało 73% respondentów, natomiast 8 lat później odsetek ten zmalał do 15,4%. Zdaniem respondentów wraz z upływem lat nie występuje historyczny podział na dwie części Ukrainy. W 2014 roku dla 15,5% badanych nie istniał taki podział, a w badaniu z 2022 roku aż 61,7% respondentów nie dostrzegło wewnętrznego podziału Ukrainy. Wzrosła liczba niezdecydowanych studentów. W 2014 roku 11,5% udzieliło odpowiedzi „trudno powiedzieć", natomiast w 2022 roku wskaźnik ten wyniósł 22,9%. Analiza testem Chi-kwadrat stwierdza, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku $Chi^2 = 128,00$; $p = 0,001$. Dane zawarte są w Tabeli 54.

Tabela 54. Występowanie podziału terytorialnego Ukrainy

Czy istnieje historyczny podział na Ukrainę rosyjskojęzyczną (wschodnią) i ukraińsk-ojęzyczną (zachodnią)?	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Tak	146	73,0	27	15,4
Nie	31	15,5	108	61,7
Trudnopowiedzieć	23	11,5	40	22,9
Ogółem	200	100	175	100

Na pytanie z jaką społecznością terytorialnie respondenci najbardziej czują się związani 84% badanych w 2014 roku zadeklarowało, że jest to miejscowość z której pochodzą, natomiast w 2022 roku na swoje miejsce pochodzenia wskazało tylko 28,8% ankietowanych. Istotna różnica jest w przypadku odpowiedzi, że identyfikują się z całym krajem. W 2014 roku 16% badanych wskazało, że czuje się najbardziej związanych z całym krajem, natomiast 8 lat później odpowiedzi takiej udzieliło aż 70,1% badanych. Analiza testem Chi-kwadrat stwierdza, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku $Chi^2 = 119,82$; $p = 0,001$. Dane przedstawia Tabela 55.

Tabela 55. Poczucie terytorialnej więzi społecznej

Poczucie więzi społecznej	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Z miejscowością z której pochodzę	168	84,0	53	28,8
Z całym krajem	32	16,0	129	70,1
Inna odpowiedź	0	0,0	2	1,1
Ogółem	200	100	184	100

Wśród pytań było zapytanie o ocenę „Pomarańczowej Rewolucji". Mimo, że w obu badaniach respondenci wskazali, że zdecydowanie popierają ukraińską rewolucję, to w 2022 zmalał odsetek osób, które udzieliły takiej odpowiedzi. W 2014 roku odpowiedź „zdecydowanie popieram" udzieliło 82% studentów, natomiast teraz 67,4%. Na odpowiedź „raczej popieram" wskazało w 2014 roku 18% badanych, a w 2022 roku 30,9%. W 2014 roku nikt nie wyraził negatywnej oceny wobec „Pomarańczowej Rewolucji", natomiast w 2022 roku kilka osób wskazało, że nie popiera ukraińskiej rewolucji. Analiza testem Chi-kwadrat stwierdza, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku $Chi^2 = 12,60$; $p = 0,002$.

Tabela 56. Ocena „Pomarańczowej Rewolucji"

„Pomarańczowa Rewolucja"	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Zdecydowanie popieram	164	82,0	122	67,4
Raczej popieram	36	18,0	56	30,9
Raczejnie popieram	0	0,0	3	1,7
Ogółem	200	100	181	100

W badaniu respondenci poproszeni zostali o udzielenie informacji, czy biorą udział w wyborach powszechnych. W 2014 roku 35,5% badanych odpowiedziało, że zawsze bierze udział w wyborach, a w 2022 roku takiej odpowiedzi udzieliło 31,3%. Najczęściej udzielaną odpowiedzią, zarówno w pierwszym, jak i drugim badaniu była odpowiedź „czasami" (2014 - 50,5% i 2022 - 52,3%). Przez 8 lat wzrósł odsetek studentów, którzy nie biorą udziału w wyborach powszechnych. W 2014 roku było to 6,5% respondentów, natomiast w 2022 roku 13,1%. Analiza testem Chi-kwadrat stwierdza, że brak jest statystycznie istotnych różnic pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku $Chi^2 = 7,59$; $p=0,055$.

Tabela 57. Udział badanych studentów w wyborach powszechnych

Udział w wyborach powszechnych	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Zawsze	71	35,5	55	31,3
Czasami	101	50,5	92	52,3
Nigdy	13	6,5	23	13,1
Brak opinii	15	7,5	6	3,4
Ogółem	200	100	176	100

Respondentom w 2014 i 2022 roku zadano to samo pytanie na temat wpływu demokratycznych przemian na podniesienie ukraińskiej świadomości narodowej. Badania w 2014 roku pokazały, że 73% ankietowanych uważa, że demokratyczne przemiany zdecydowanie wpływają na podnoszenie ukraińskiej świadomości narodowej, natomiast w 2022 roku takiej odpowiedzi udzieliło 26,1% studentów.

W 2014 roku 14% respondentów stwierdziło, że takie przemiany raczej wpływają świadomość społeczeństwa, natomiast w 2022 roku odsetek odpowiedzi „raczej" wpływają wzrósł do 48,3%. Podobne do siebie wyniki zaobserwowano w przypadku odpowiedzi, że „nie mają wpływu" (w 2014 roku – 6%, natomiast w 2022 roku – 4,4%). Warto zwrócić uwagę, że wzrosła liczba studentów, którym trudno jest powiedzieć, czy takie przemiany miały wpływ czy też nie miały takiego wpływu. W 2014 roku 7% badanych udzieliło takiej odpowiedzi, ale już w 8 lat później 20,6%. Analiza testem Chi-kwadrat stwierdza, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku $Chi^2 = 92,43$; $p = 0,001$. Dane statystyczne zawarte w Tabeli 58.

Tabela 58. Wpływ demokratycznych przemian na świadomość narodową

Czy demokratyczne przemiany wpływają na podniesienie ukraińskiej świadomości narodowej?	**Badanie 2014**		**Badanie 2022**	
	N	**%**	**N**	**%**
Raczej wpływają	0	0	1	0,6
Zdecydowanie wpływają	146	73,0	47	26,1
Raczej wpływają	28	14,0	87	48,3
Nie mają wpływu	12	6,0	8	4,4
Trudno powiedzieć	14	7,0	37	20,6
Ogółem	200	100	180	100

W socjologii istnieje wiele definicji tożsamości narodowej i wymieniane są różne czynniki narodotwórcze. Aby zbadać jak ukraińscy studenci postrzegają tożsamość narodową zadano pytanie otwarte o napisanie czym dla respondentów jest pojęcie tożsamości narodowej. Odpowiedzi studentów z dwóch grup badanych zostały pogrupowane w następujące kategorie: identyfikacja z narodem, wartości i postawy, symbolika narodowa, dziedzictwo historyczno-kulturowe, motyw walki. W obydwu grupach badanych najczęstsze skojarzenie i rozumienie pojęcia tożsamości narodowej było z identyfikacją narodową.

Analiza danych z 2014 roku pokazuje następujące wyniki:

a) identyfikacja z narodem (62,5%),
b) dziedzictwo historyczno-kulturowe (9,5%),
c) wartości i postawy (9%),
d) motyw walki (8,5%),
e) symbolikę narodową (7%),
f) inne określenia (3,5%).

Dla porównania analiza danych z 2022 roku przedstawia się następująco:

a) identyfikacja z narodem (59,6%),
b) motyw walki (15,4%),
c) wartości i postawy (12,8%),
d) dziedzictwo historyczno-kulturowe (5,3%),
e) symbolika narodowa (4,2%),
f) inne określenia (2,7%).

Analizę porównawczą danych dwóch grup badanych prezentuje Wykres 11.

Wykres 11. Rozumienie pojęcia „tożsamość narodowa" (% odpowiedzi)

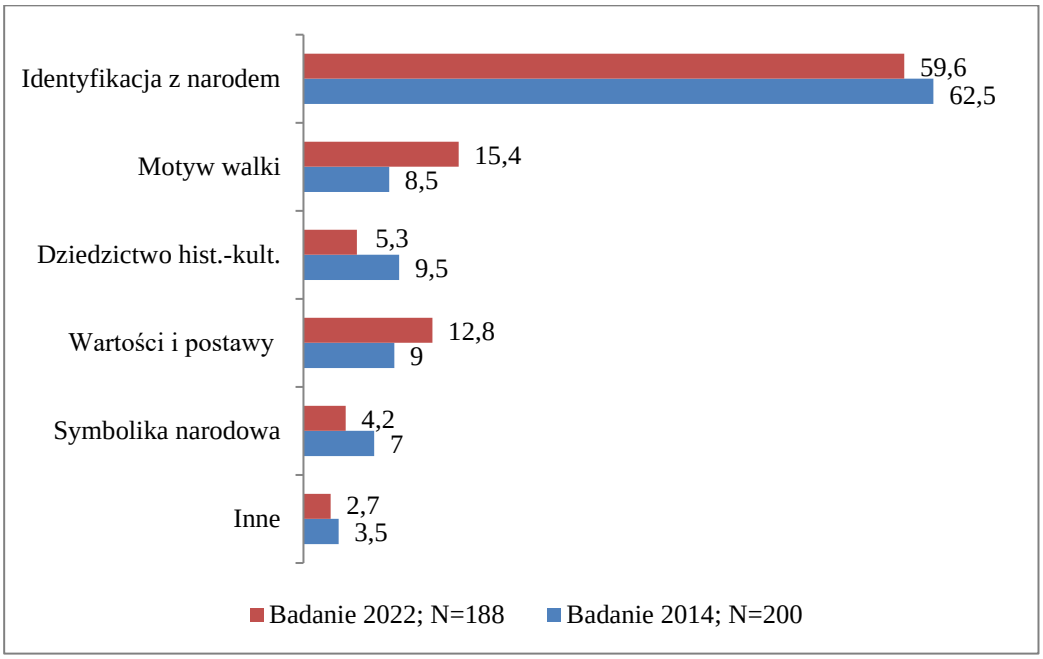

Aby zbadać odczucia studentów wobec własnego państwa zostało zadane pytanie otwarte o wymienienie trzech słów, które kojarzą się respondentom z Ukrainą. Odpowiedzi studentów (badanie 2014; N=200; badanie 2022, N=188) zostały pogrupowane w następujące kategorie: dziedzictwo historyczno-kulturowe, symbolika

narodowa, kuchnia ukraińska, przestrzeń geograficzna, problemy społeczne, motyw domu, kwestie państwowo-polityczne oraz wartości i postawy. Kategoryzacja wynikała z problematyki badania i następowała stopniowo. Po wstępnym przydzieleniu odpowiedzi do kategorii dokonano ponowną kategoryzację (Tabela 59).

Tabela 59. Zestawienie kategorii wraz z uporządkowanymi odpowiedziami w temacie skojarzeń z Ukrainą

DZIEDZICTWO HISTORYCZNO-KULTUROWE	SYMBOLIKA NARODOWA
• Kozacy • Powstanie Chmielnickiego • Bogdan Chmielnicki • Stepan Bandera • Włodzimierz Wielki • Taras Szewczenko • Lesia Ukrainka • Pawło Skoropadski • cerkwie • Anatolij Krywołap • Sofia Kijowska	• flaga ukraińska • tryzub • słonecznik • wyszywanka • hrywna • język ukraiński • motanka

KUCHNIA UKRAIŃSKA	PRZESTRZEŃ GEOGRAFICZNA	PROBLEMY SPOŁECZNE
• solanka • warenyky • pierogi • chałwa • barszcz • galuska • kulisz • palanyca • sok z brzozy • kuchnia	• Kijów • Lwów • Połtawa • Krym • Odessa • Dniepr • Winnica • Tarnopol • Równe • Howerla • Bukovel • góry	• korupcja • łapówki • brak wolności słowa • chaos • brak przyszłości • nieprzestrzeganie prawa • brak zasad demokracji

MOTYW DOMU	KWESTIE PAŃSTWOWO-POLITYCZNE	WARTOŚCI I POSTAWY
• dom • ojczyzna • naród • rodzina • przyjaciele • koledzy • dzieciństwo • matka	• rewolucje • Pomarańczowa Rewolucja • Rewolucja Godności • Plac Wolności • Majdan • wojna • Julia Tymoszenko • Wiktor Juszczenko • Wiktor Janukowycz • Witalij Kłyczko • Wołodymyr Zełenski	• patriotyzm • duma • odwaga • męstwo • strach • niepokój • niepewność • siła

Analiza danych obydwu grup badanych pokazuje, że najwięcej określeń, które kojarzą się studentom z Ukrainą odnosi się do motywu domu. Wynik ten powtórzył się w dwóch grupach badanych. W 2014 roku 20,3% respondentów wymieniało określenia związane z motywem domu, natomiast dane z 2022 roku pokazują wzrost i mówią o 23,8% badanych. Badanie z 2014 roku sonduje, że w dalszej kolejności ankietowani wymieniali kuchnię ukraińską (18,2%), problemy społeczne (14,8%), kwestie państwowo-polityczne (12,5%), przestrzeń geograficzną (11,3%), wartości i postawy (7,7%), symbolikę narodową (7,5%), dziedzictwo historyczno-kulturowe (6,2%) oraz inne określenia (1,5%).

Dla porównania wyniki z 2022 roku szacują następujące tendencje. Na drugim miejscu respondenci wskazali kwestie państwowo-polityczne (22,3%), na trzecim wartości i postawy (16,8%), na czwartym problemy społeczne (11%), na piątym kuchnię ukraińską (9,4%), na szóstym przestrzeń geograficzną (5,7%), na siódmym symbolikę narodową (4,8%), na ósmym dziedzictwo historyczno-kulturowe (4,1%) i inne określenia zadeklarowało 2,1% badanych. Analizę porównawczą wyników przedstawia Wykres 12.

Wykres 12. Analiza porównawcza wyników skojarzeń z Ukrainą (% odpowiedzi)

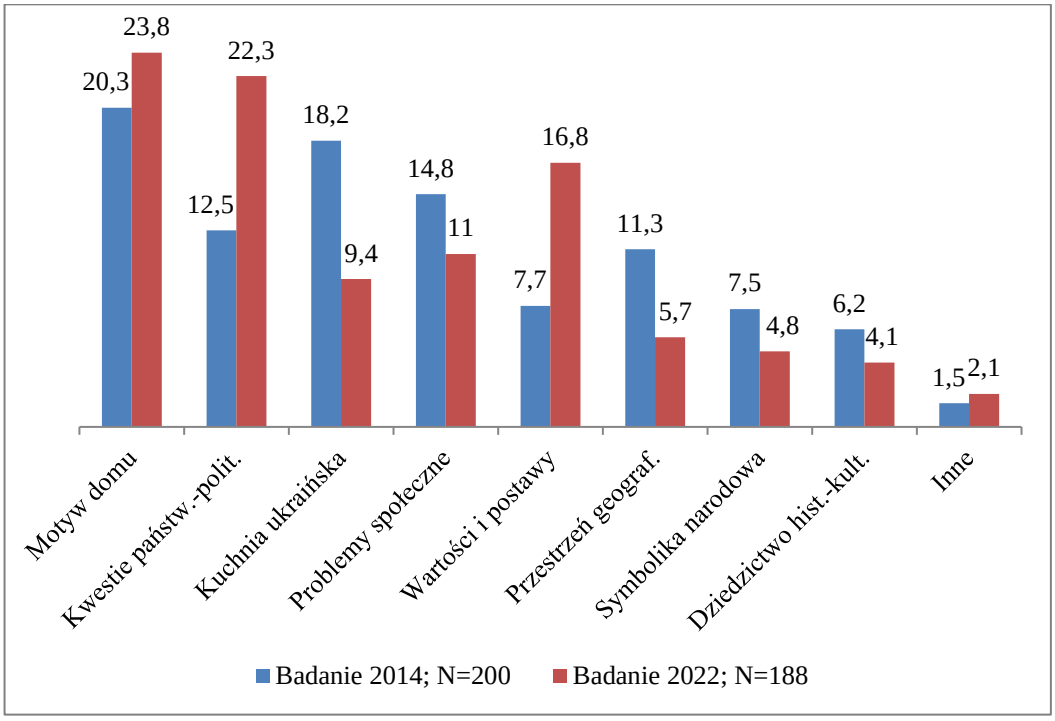

Respondentom w obydwu grupach badawczych zadano pytanie, w jaki sposób utożsamiają się ze stwierdzeniami dotyczącymi kwestii społeczno-politycznych na Ukrainie. Na to pytanie respondenci udzielali odpowiedzi na skali od 1- całkowicie się

nie zgadzam do 7 – całkowicie się zgadzam. Szczegółowe wyniki analizy zaprezentowano w Tabeli 60.

Tabela 60. Utożsamianie się ze stwierdzeniami dotyczącymi spraw społecznych

	Badanie 2014		**Badanie 2022**		**Porównanie średnich**		
	M	**SD**	**M**	**SD**	**t**	**Df**	**p**
Ukraińcy są postrzegani przez obywateli państw europejskich przez pryzmat czasów radzieckich	4,54	0,67	4,76	1,22	-2,08	264,178	0,038
Na Ukrainie system silnej prezydentury i centralizacji wpływa na poczucie identyfikacji z narodem	5,34	1,07	5,16	0,69	1,91	342,668	0,057
Mieszkańcy zachodniej Ukrainy są bardziej nastawieni proeuropejsko niż mieszkańcy wschodniej części, przez co ich tożsamość jest kształtowana przez inne wartości	5,89	0,62	4,41	1,40	12,97	236,628	0,001
Polityka zagraniczna Rosji zmierza do niszczenia ukraińskiej tożsamości narodowej	6,30	0,58	6,61	0,72	-4,61	337,867	0,001
Ukraińskie partie nacjonalistyczne stanowią zagrożenie dla integracji Ukrainy ze strukturami unijnymi	5,97	0,69	3,88	0,95	24,22	319,866	0,001
Ukraińskie media wpływają na kształtowanie świadomości narodowej Ukraińców	6,01	0,62	4,03	1,19	19,93	259,135	0,001
Unia Europejska i NATO to struktury imperialistyczne, które niszczą tożsamości narodowe	1,88	0,33	2,25	1,03	-4,63	209,990	0,001
Historia stoi za regionalnym zróżnicowaniem społeczeństwa ukraińskiego, wpływając na podziały regionalne wśród obywateli	5,78	0,56	4,40	1,49	11,61	219,682	0,001
Integracja z Unią Europejską przyniesie Ukrainie utratę suwerenności narodowej	2,92	0,49	1,54	0,77	20,40	296,718	0,001
Ukraina jest podzielona na część wschodnią (prorosyjską) i zachodnią (proeuropejską)	5,62	0,60	3,74	1,39	16,72	236,496	0,001

Na podstawie analizy testem t-studenta można stwierdzić, że wraz z biegiem czasu wśród mieszkańców Ukrainy istotnie wzrosło przekonanie, że Ukraińcy przez obywateli państw europejskich są postrzegani przez pryzmat czasów radzieckich $t(264{,}178) = -2{,}08$; $p = 0{,}038$, jednakże poziom tego przekonania w obydwu grupach wciąż był bardzo wysoki (różnica w średnich wynosiła 0,22). W 2014 roku badani częściej zgadzali się, ze sformułowaniem, że mieszkańcy zachodniej Ukrainy są bardziej proeuropejscy przez co

ich tożsamość jest kształtowana przez inny system wartości t(236,628) = 12,97; p = 0,001, a ukraińskie partie nacjonalistyczne stanowią zagrożenie dla integracji kraju ze strukturami europejskimi t(319,866) = 24,22; p = 0,001. Ponadto badani z 2014 roku byli bardziej przekonani, że ukraińskie media wpływają na kształtowanie świadomości narodowej obywateli t(259,135) = 19,93; p = 0,001. Osoby badane zgadzały się również ze stwierdzeniami, że historia stoi za regionalnym zróżnicowaniem społeczeństwa ukraińskiego oraz, że Ukraina jest podzielna na część prorosyjską (wschodnią) i proeuropejską (zachodnią). W obydwu przypadkach to grupa osób badanych w 2014 roku istotnie wyżej oceniała te sformułowania ($p < 0,001$). Jednakże w kontekście podejścia do integracji z UE badani ogółem nie byli przekonani, że przyniesie ona Ukrainie utratę suwerenności narodowej, z czego badani w 2014 roku wyrażali o to większe obawy. W badaniach wystąpił również szereg różnic, w których wyższą ocenę wskazały osoby badane w 2022 roku. Badani zgadzali się co do sformułowania, że Rosja poprzez swoją politykę zagraniczną zmierza do niszczenia ukraińskiej tożsamości narodowej, analizy ujawniły, że wraz z biegiem czasu ocena tego sformułowania wzrasta t(337,867) = -4,61; p = 0,001. Dodatkowo badani w obydwu grupach nie byli przekonani, że UE i NATO to struktury imperialistyczne, które niszczą tożsamości narodowe, jednakże w grupie osób badanych później (2022 rok) przekonanie to zmniejszyło się t(209,990) = -4,63; p = 0,001. Analizy nie ujawniły istotnych statystycznie różnic w sformułowaniu, że na Ukrainie obecny system silnej prezydentury i centralizacji wpływa na poczucie identyfikacji z narodem, w dużym stopniu z którym zgadzali się wszyscy badani.

Aby zbadać z jakimi czynnikami/odczuciami studenci ukraińscy kojarzą Europę Zachodnią i w dalszej konsekwencji otrzymane wyniki przekładają na postrzeganie tożsamości europejskiej zostało zadane pytanie otwarte o wymienienie trzech słów, które kojarzą się respondentom z Europą Zachodnią. Odpowiedzi studentów z dwóch grup badanych (badanie 2014; N=200; badanie 2022, N=188) zostały pogrupowane w następujące kategorie: dziedzictwo historyczno-kulturowe, przestrzeń geograficzna, kwestie polityczne, wartości i postawy, jakość życia, kwestie gospodarcze. Odpowiedzi zostały uporządkowane, a przedstawiona kategoryzacja wynika z opisu respondentów.

Wykres 13. Zestawienie kategorii wraz z uporządkowanymi odpowiedziami w temacie skojarzeń z Europą Zachodnią

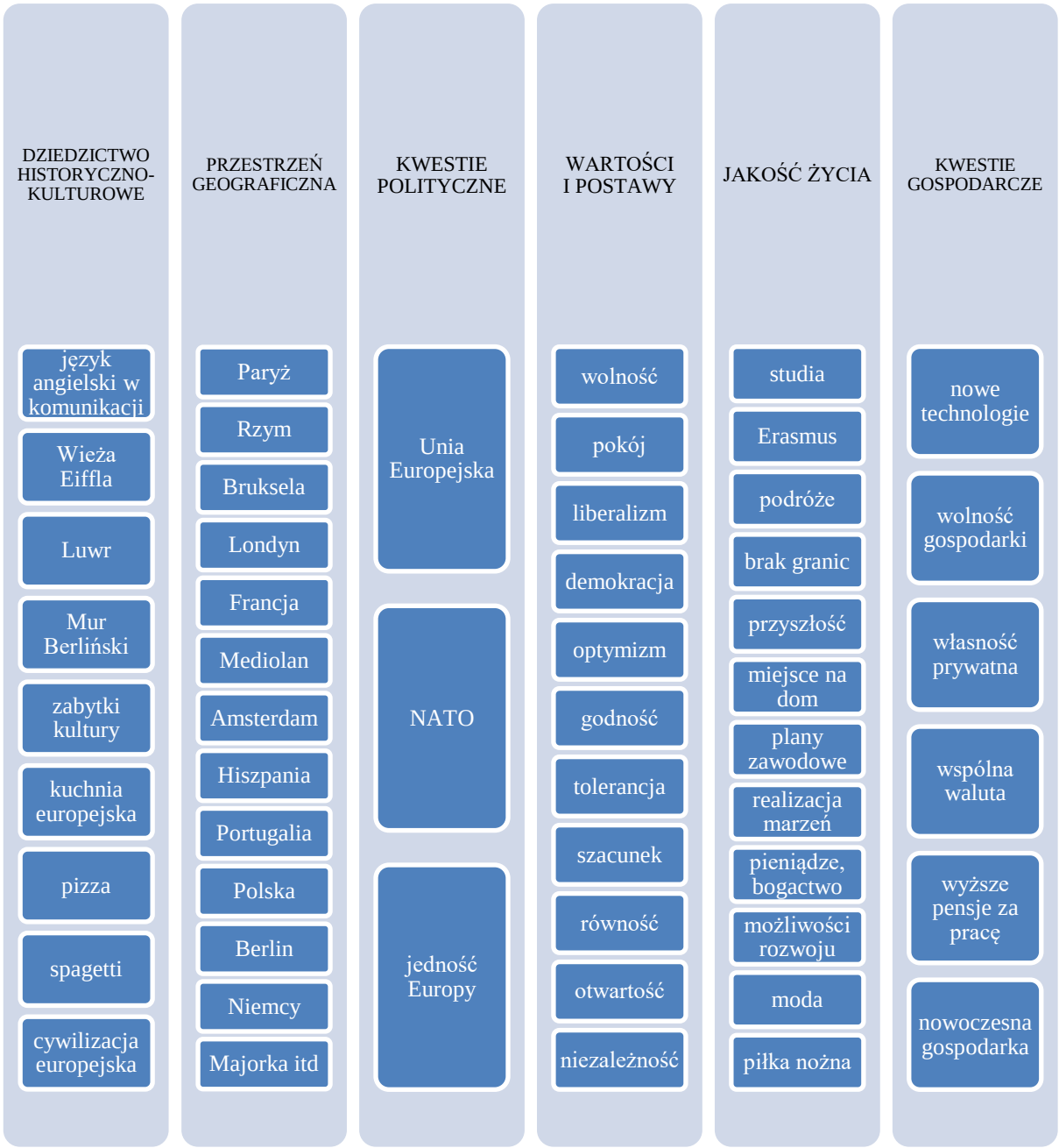

Źrodło: opracowanie własne

Analiza statystyczna danych przedstawia się następująco. Na podstawie badania przeprowadzonego w 2014 roku można stwierdzić, że 24% respondentów opisało Europę Zachodnią odnosząc się do wartości i postaw, 18,7% zwróciło uwagę na jakość życia, 15,3% na dziedzictwo historyczno-kulturowe, 14,8% na kwestie gospodarcze, 12,2% na przestrzeń geograficzną, 10,8% na kwestie polityczne, a 4,2% opisało inne czynniki. Dla porównania badanie z 2022 roku pokazuje, że dla 29,6% badanych Europa Zachodnia kojarzona jest przez wartości i postawy, 22,7% respondentów wskazuje na jakość życia,

18,1% na kwestie gospodarcze, 8,9% na dziedzictwo historyczno-polityczne, 8,2% na kwestie polityczne, 7,4% na przestrzeń geograficzną, a 5,1% inaczej opisuje Europę Zachodnią. Analizę porównawczą dwóch grup badanych zawiera Wykres 14.

Wykres 14. Analiza porównawcza wyników skojarzeń z Europą Zachodnią (% odpowiedzi)

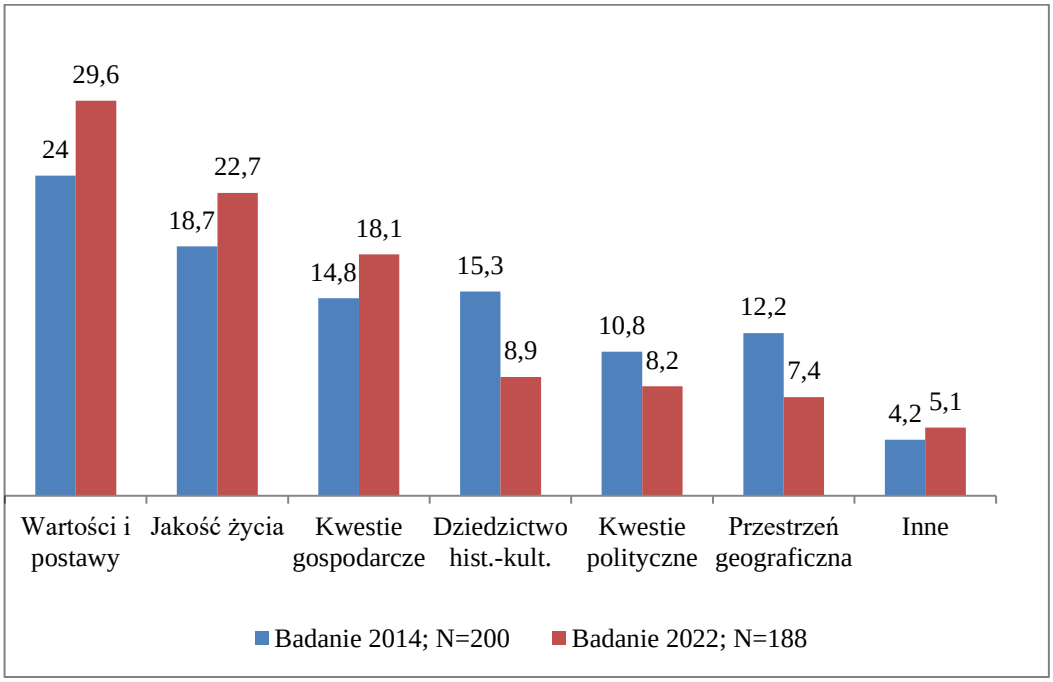

Respondentom zadano pytanie czym jest dla nich Ukraina. Analiza danych z 2014 roku oraz z 2022 pokazuje, że respondenci w większości uważają Ukrainę za swoją ojczyznę o czym świadczą przedstawione wyniki. W 2014 roku 62,5% badanych odpowiedziało, że Ukraina jest dla nich ojczyzną, natomiast w 2022 wskaźnik ten wzrósł do 69,9%. Większość osób badanych w 2022 odpowiedziała, że Ukraina stanowi dla nich miejsce gdzie chcą mieszkać (12,6%) w porównaniu z rokiem 2014 (8,5%). Z kolei 29% badanych w 2014 roku połączyło Ukrainę z obywatelstwem, odpowiadając, że jest to państwo, którego są obywatelami. W 2002 roku na obywatelstwo postawiło 9% respondentów.

W 2014 roku żaden student nie udzielił odpowiedzi, że Ukraina jest krajem jego przodków, natomiast 8 lat później taką odpowiedź wskazało 12,6% badanych. Analiza testem Chi-kwadrat stwierdza, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 rokuChi^2 = 59,13; p = 0,001. Dane statystyczne obrazuje Tabela 61.

Tabela 61. Znaczenie Ukrainy

Czym dla Pana(i) jest Ukraina?	Badanie 2014		Badanie 2022	
	N	%	N	%
Jest moją Ojczyzną	125	62,5	128	69,9
Jest to kraj, w którym chcę mieszkać	17	8,5	23	12,6
Jest to państwo, którego jestem obywatelem	58	29,0	9	4,9
Jest to kraj moich przodków	0	0	23	12,6
Ogółem	200	100	183	100

Na pytanie „Czym dla Pan(i) jest Unia Europejska?" tylko 1 osoba (0,5%) w 2014 roku odpowiedziała, że jest „niczym moja ojczyzna", natomiast w 2022 roku nikt z respondentów nie wskazał takiej odpowiedzi. Najwięcej studentów, zarówno 2014 roku, jak i 2022 roku odpowiedziało, że UE jest miejscem gdzie chcą mieszkać (2014 - 64,8% badanych), natomiast w 2022 roku taką odpowiedź udzieliło 45,4% respondentów. Na przestrzeni lat wzrosła ilość osób, które zadeklarowały, że Unia Europejska stanowi atrakcyjną alternatywę dla Ukrainy. W 2014 roku taką odpowiedź udzieliło 8,5% respondentów, natomiast w 2022 roku 39,7%. Odpowiedzi, że jest to tylko miejsce gdzie chcą zdobyć wykształcenie udzieliło w 2014 roku 26,1% studentów, natomiast w 2022 roku wynik ten zmniejszył się i wyniósł 14,9%. Analiza testem Chi-kwadrat stwierdza, że istnieją statystycznie istotne różnice pomiędzy badanymi w 2014 i w 2022 roku ($Chi^2 = 51,68$; $p = 0,001$).

Tabela 62. Znaczenie Unii Europejskiej

Czym dla Pana(i) jest Unia Europejska?	Badanie 2014		Badanie 2022	
	N	%	N	%
Jest niczym moja Ojczyzna	1	0,5	0	0
Jest to miejsce, gdzie chcę mieszkać	129	64,8	79	45,4
Jest to atrakcyjna alternatywa dla Ukrainy	17	8,5	69	39,7
Jest to tylko miejsce, gdzie chcę zdobyć wykształcenie	52	26,1	26	14,9
Ogółem	199	100	174	100

5.2. Ukraińscy studenci o swojej tożsamości narodowej: podsumowanie

Studia stanowią ważny etap w życiu każdego człowieka, a studia zagraniczne czy wymiany studenckie w ramach Programu Erasmus to możliwość poznania odmiennej kultury i nowych form edukacji. Wyjazdy i podróże otwierają młodych ludzi na inny świat, który mogą zaobserwować i współtworzyć.

Polska jest dla studentów z Ukrainy krajem bliskim kulturowo, z uwagi na słowiańskie korzenie, wspólną historię, czy zwroty językowe. Osoby pochodzące z Europy Wschodniej stanowią dla studentów z Ukrainy coś „innego", ale ten obcy student, zazwyczaj Polak jest bardziej swojski, niż Francuz, czy Hiszpan, gdyż zarówno Ukraińców jak i Polaków łączy bliskość kulturowa i językowa. Niemniej dobra adaptacja i możliwość kultywowania swojej tradycji i kultury byłaby niemożliwa w Polsce bez pomocy społeczeństwa przyjmującego ukraińskich studentów. Ważną rolę spełniają tutaj ośrodki uniwersyteckie i uczelnie, które aktywizują obcokrajowców do włączania się w życie akademickie i lokalne.

Należy podkreślić, że ilość ukraińskich studentów w Polsce co roku wzrasta, mówi się nawet o „ukrainizacji" polskich uczelni. W roku akademickim 2013/2014 w Polsce studiowało ponad 15 tys. studentów narodowości ukraińskiej, a w 2020 roku odnotowano rekordową liczbę 39 tysięcy osób. Z danych MEiN wynika, że w roku akademickim 2021/2022 studiuje w naszym kraju 34 725 osób narodowości ukraińskiej (41,5% wszystkich studentów obcojęzycznych), natomiast od 24 lutego 2022 roku blisko 5,7 tysięcy studentów z Ukrainy zgłosiło akces na polskie uczelnie, aby kontynuować studia[939].

Jako punkt wyjścia do badań przyjęłam hipotezę ogólną, iż tożsamość narodowa to dla ukraińskich studentów studiujących w południowo-wschodniej Polsce identyfikacja z własnym narodem, świadomość wspólnego dziedzictwa narodowego, ukształtowana w procesie historycznym, w poczuciu przynależności do narodu ukraińskiego. Na proces kształtowania tożsamości narodowej wpływa wiele czynników, jak przywiązanie do symboli narodowych, znajomość i szacunek do wspólnej historii, posługiwanie się językiem ojczystym, posiadanie obywatelstwa danego państwa, świadomość narodowa, kultywowanie wspólnej tradycji i kultury, aktywność społeczna i polityczna, religijność, wpływ mediów, wpływ otoczenia społecznego, zainteresowanie sprawami europejskimi i społeczno-politycznymi na Ukrainie.

Poprawność hipotezy powinny wskazać zbliżone do siebie odpowiedzi zawarte w kwestionariuszach ankiety, wywiadów i w analizie materiałów zastanych.

Biorąc pod uwagę analizę danych obydwu grup badawczych można zauważyć, że ukraińscy studenci aktywnie działają w organizacjach społecznych (dane z 2022 roku

[939] Zob. https://www.prawo.pl/student/studenci-z-ukrainy-na-polskich-uczelniach-dane-2022,515054.html Strona odwiedzona 3 czerwca 2022.

wskazują na 45,2% badanych), pracując nie tylko na rzecz swoich mniejszości kulturalnych, ale też szybko się integrują, działając kulturalnie, politycznie i udzielając się w wolontariacie (pomagają w schroniskach dla zwierząt i społecznie dla osób potrzebujących). Należy zauważyć, że działalność społeczna w ramach „pro publico bono" występuje najczęściej u osób, które są w stanie zaspokoić swoje podstawowe potrzeby, ich status materialny jest dobry, a w danym społeczeństwie przyjmują postawę strategii integracji wobec nowej kultury i społeczeństwa w którym przyszło im żyć i uczyć się.

Najwięcej działań społecznych podejmują studenci studiujący w Krakowie (38%) i Lublinie (29%), a więc w dużych ośrodkach uniwersyteckich, gdyż są to miasta określano jako „studenckie", które przyciągają studentów i dają im wiele do zaoferowania. Dodatkowo polityka polskich uczelni pozwala studentom z zagranicy angażować się w prace samorządu studenckiego, kół zainteresowań i akademickich związków sportowych. Dane z Tabeli 9 pokazują, że na przestrzeni kilku lat wzrosła aktywność społeczna ukraińskich studentów, co świadczy o tym, że młodzi chcą angażować się w życie akademickie i prace lokalnej społeczności, interesują się tym co oferuje im rynek usług i potrafią wartościować swoje zainteresowania.

W odniesieniu do doboru kolegów na studiach ze swojej grupy etnicznej, 72% ukraińskich studentów zadeklarowało, że codziennie lub prawie codziennie utrzymuje kontakty z osobami narodowości ukraińskiej (Tabela 5), natomiast obecnie 100% badanych zadeklarowało, że codziennie lub prawie codziennie spotyka się ze swoimi rodakami. Warto zauważyć, że wojna na Ukrainie, która trwa od 2014 roku zbliża ze sobą mniejszości narodowe w Polsce, w tym grupy studentów.

Uważam, że młodzi Ukraińcy widzą, że tylko wzajemna współpraca daje przestrzeń do dalszego rozwoju i niesie ze sobą sukces. Współpracując z ukraińskimi studentami mogę ocenić, że w okresie wojny ukraińsko-rosyjskiej wzajemne spotkania ze swoimi rodakami to dla ukraińskich studentów możliwość wsparcia, rozmowy i okazja do organizowania wspólnych działań. Studenci podejmują aktywne kampanie społeczne, prowadzą zbiórki finansowe i materialne na rzecz pomocy swoim rodakom na Ukrainie, szukają sponsorów i komentują aktualne wydarzenia polityczne.

Młodzież ukraińska w Polsce została zapytana o częstotliwość kontaktów z rodziną na Ukrainie. Analiza danych pokazała, że obecnie 82,4% studentów spotyka się ze swoimi rodzinami raz na trzy miesiące, a 9,6% badanych raz na pól roku. Dla porównania w 2014 roku 46% studentów zadeklarowało, że widuje się z bliskimi raz na

trzy miesiące, a 31,5% raz na pół roku. Należy zauważyć, że częstotliwość spotkań z bliskimi na przestrzeni 8 lat wzrosła, na co wpływa większa mobilność studentów, lepsze połączenia komunikacyjne między miastami, czy łatwość przekraczania granicy państwowej. Warto także podkreślić, że w okresie stanu pandemii (2020-2022) na polskich uczelniach większość zajęć była prowadzona w trybie zdalnym, a obecnie stan wojny na ziemiach ukraińskich determinuje kontakty rodzinne. Niemniej badania empiryczne w obydwu próbach badawczych pokazują, że ukraińscy studenci utrzymują kontakty z własną rodziną na Ukrainie.

W świetle wyników badań ukraińscy studenci mają świadomość narodowej odrębności. W 2014 roku 88,5% badanych identyfikowało się z narodowością ukraińską (Tabela 3), natomiast w 2022 roku 96,8% określiło się jako Ukrainiec/Ukrainka (Tabela 7).

Dodatkowo 84% studentów badanych w 2014 roku podkreśliła silny związek z miejscowością z której pochodzą, a mniej identyfikowali się z całym krajem/narodem. Inaczej prezentują się badania z tego roku. Obecnie tylko 28,8% studentów ma poczucie identyfikacji lokalnej, a więc z miejscowością z której pochodzą, natomiast 70,1% wskazało identyfikację z całym krajem (Tabela 55). Dane pozwalają przypuszczać, że różnice te wynikają z aktualnej sytuacji politycznej, przez co możemy stwierdzić, że wojna wzmacnia poczucie tożsamości narodowej i wpływa na identyfikację narodową.

Podzielam zdanie, że społeczeństwa, które żyją w poczuciu zagrożenia bezpieczeństwa społecznego tworzą mechanizmy obronne, które mają na celu umocnienie tożsamości narodowej lub społecznej, tak by zapewnić sobie przetrwani[940]. Jak pisze Alam Saleh, politolog o brytyjsko-irańskich korzeniach, społeczeństwa bronią swoją tożsamość wzmacniając społeczną kohezję za pomocą środków kulturowych, odwołując się do rodzimej kultury, tradycji, pamięci historycznej czy religii. Takie działania przyczyniają się do tworzenia narodowego nacjonalizmu, wzmacniając tożsamość określonej grupy[941].

Zdecydowana większość ukraińskich studentów używa w codziennym życiu języka ukraińskiego, który jest nie tylko formą komunikacji określonej grupy lub wspólnoty, ale także stanowi ważny element dziedzictwa historyczno-kulturowego.

[940] O. Waever, *The Changing Agenda of Societal Security* (w:) *Globalization and Environmental Challenges, Reconceptualizing Security In the 21 st Century,* red. H.G.et al. Brauch, Berlin 2008.
[941] A. Saleh, *Broadening the Concept of Security: Identity and Societal Security*, „Geopolitics Quarterly 6", No 4 (2010): 228-41.

Warto zwrócić uwagę, że w 2014 roku 80,5% badanych wskazało tylko na język ukraiński w codziennych kontaktach ze znajomymi, a 17% zadeklarowało zarówno język ukraiński i rosyjski. Dla porównania wyniki z 2022 roku pokazały, że wzrosła ilość osób, która posługuje się tylko językiem ukraińskim w codziennych kontaktach ze znajomymi do 85,7% i zmniejszyła się ilość studentów do 8,5%, którzy używają dwóch języków (ukraińskiego i rosyjskiego). Tendencja spadkowa obecna jest w przypadku posługiwania się tylko językiem rosyjskim, co widoczne jest także w ograniczaniu używania tego języka w codziennych kontaktach społecznych. W 2014 roku języka rosyjskiego używało tylko 2,5% badanych, a 8 lat później 0,5%.

Jestem zdania, że posługiwanie się językiem ojczystym w rodzinnym domu kształtuje tożsamość narodową młodych Ukraińców, a przekazywanie języka kolejnym pokoleniom przyczynia się do zachowania odrębności kulturowej i narodowej. Wystarczy przeanalizować wyniki badań własnych, by zauważyć, że wraz z umacnianiem się ukraińskiej tożsamości narodowej w okresie wojny wzrasta rola języka narodowego w codziennych kontaktach ze znajomymi i rówieśnikami (Patrz Tabela 8). Ponadto język ukraiński staje się językiem Internetu, mediów społecznościowych i forum wymiany opinii. Podobna tendencja jest w przypadku używania języka ukraińskiego w swoich rodzinach, w kontaktach z rodzicami, dziadkami czy rówieśnikami. W 2014 roku 80,5% studentów używało tylko języka ukraińskiego w kontaktach rodzinnych, a w 2022 roku wskaźnik ten wzrósł do 94,7%. Należy zauważyć, że badania opinii publicznej, które zostały wykonane w pierwszych trzech miesiącach wojny ukraińsko-rosyjskiej pokazują, że Ukraińcy mieszkający na wschodnich ziemiach porzucają język rosyjski i zaczynają mówić lub uczyć się języka ukraińskiego.

Igor Isajew prowadzący bloga „Ukrainiec w Polsce" pisze, że znajomi Ukraińcy, którzy dotychczas mówili z nim w języku rosyjskim teraz zaczynają pisać i rozmawiać tylko w języku ukraińskim i nie krępują się, że popełniają błędy językowe. Podobnie deklarują dziennikarze „New York Times", którzy zwracają uwagę, że od pewnego czasu na zachodniej Ukrainie, na terenach nieobjętych walkami wzrasta liczba szkół i kursów, na których emigranci z Ukrainy wschodniej (Charkowa, Chersonia czy Odessy) uczą się języka ukraińskiego. Doskonałym przykładem jest osoba prezydenta Ukrainy

Wołodymyra Zelenskiego, który języka ukraińskiego zaczął uczyć się dopiero w 2017 roku[942].

Uważam, że na popularność języka ukraińskiego wpływa wzrastające poczucie tożsamości narodowej w okresie zagrożenia bezpieczeństwa państwa. Społeczeństwo nie chce rozmawiać w języku agresora, a analiza wyników badań własnych przeprowadzonych na ukraińskich studentach tylko to potwierdza.

Należy zgodzić się z wynikami prac Alama Saleha, który zauważa, że w chwili poczucia zagrożenia narodu grupa broni swojej tożsamości przywołując swoją kulturę. Wystarczy zwrócić uwagę na wyniki badań studentów dotyczące autorytetów.

Dla ukraińskich studentów z obydwu grup badanych, najważniejszymi autorytetami w dziedzinie literatury są Taras Szewczenko, Łesia Ukrainka i Iwan Franko. Uważam, że autorzy wymienieni przez młodzież stanowią symbol ukraińskiej tożsamości i wolności, nie tylko przez swoją twórczość, ale także przekazywane idee. Zaobserwowano następującą zależność, że ukraińscy studenci obydwu prób badanych wybierali osoby, których życie i praca stanowiły obiekt podziwu dla ukraińskiego społeczeństwa, którzy krzewili ukraińską kulturę i przed narodem nieśli kaganek oświaty i patriotyzmu. Młodzież wymieniała twórców najbardziej cenionych i uznanych ze względu na wartości rdzenne i miłość do ojczyzny. Wśród bohaterów narodowych studenci z obydwu grup badanych wskazywali te same postacie historyczne: Stepana Banderę, Bohdana Chmielnickiego, Jarosława Mądrego, Włodzimierza Wielkiego czy Pawło Skoropadskiego.

Warto zauważyć, że niektóre wymienione postacie historyczne to bohaterzy kontrowersyjni. Przykładowo Chmielnicki z jednej strony walczył o niepodległą Ukrainę, budując podstawy jej państwowości, ale z drugiej poddał ziemie ukraińskie Moskwie. Podobnie Bandera, z jednej strony historyczny przywódca OUN o poglądach skrajnie nacjonalistycznych, a z drugiej propagator działalności terrorystycznej i wykonawca mordów na ludności polskiej na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej. Uważam, że ukraińscy studenci nie do końca znają życie i działalność wskazywanych przez siebie postaci historycznych i bardziej postrzegają ich nacjonalistyczne czy patriotyczne postawy wobec narodu ukraińskiego, uważając ich za bohaterów narodowych. Młodzież

942 https://ksiazki.wp.pl/wojna-o-jezyk-ukraincy-ze-wschodu-porzucaja-rosyjski-6774456489134688a. Strona odwiedzona 24 czerwca 2022.

typowała bohaterów historycznych, którzy są obiektem podziwu oraz uznania i którzy wyznawali wartości pronarodowe, czy też skrajnie nacjonalistyczne.

Natomiast współcześni bohaterzy narodowi w ocenach studentów to niewątpliwie osoby, których historia skrzyżowała się z rewolucją i wojną. W 2014 roku ukraińscy studenci na pierwszym miejscu wymieniali prezydenta Wiktora Juszczenkę, a w 2022 roku niewątpliwym bohaterem narodowym okazuje się prezydent Zelenski uzyskując wynik 87,2% poparcia.

Pytając studentów o wzorce osobowe poproszono ich o potwierdzenie lub zaprzeczenie istnienia współczesnych autorytetów dla ukraińskiego społeczeństwa. Analizując badania widzimy, że w 2014 roku 11,6% respondentów potwierdziło obecność autorytetów w ich życiu, natomiast 88,4% odpowiedziało, że nie ma takich osób. Minęło kilka lat i dane z 2022 roku pokazują, że już 73,9% studentów dostrzega autorytety we współczesnej rzeczywistości, a tylko 9% badanych jest przeciwnego zdania (Tabela 30). Patrząc na współczesnych bohaterów wymienianych przez studentów stwierdzić można, że tożsamość narodowa, jako element tożsamości społecznej jak i jednostkowej wpływa na postawy i wartości ukraińskich studentów, a tym samym na dokonywane przez nich wybory i wartości utrwalone w kulturze.

Sądzę, że istotnym elementem budującym tożsamość narodową jest wiedza o swoim pochodzeniu, historii swojego narodu i pamięć historyczna. Analiza wyników badań dowodzi, że ankietowani są przekonani o konieczności kultywowania tradycji (Tabela 12). W 2014 roku 34,5% studentów zadeklarowało, że kultywowanie tradycji jest zdecydowanie ważne w kształtowaniu tożsamości narodowej, a 8 lat później odsetek ten wzrósł i obecnie 40,3% badanych zadeklarowało, że jest zdecydowanie ważne. W 2014 roku za raczej ważne uznało kultywowanie tradycji 44,5% badanych, a w 2022 roku 53,5%. Należy zauważyć, że podczas pierwszego badania duża była liczba studentów, którzy wskazali odpowiedź „trudno powiedzieć", natomiast minęło kilka lat i liczba niezdecydowanych studentów zmniejszyła się do 4,4%.

Patrząc na kultywowanie tradycji w domach badanych studentów widzimy, że w przeciągu 8 lat wzrosła liczba studentów, którzy deklarują, że w ich domach kultywowana jest ukraińska tradycja. W 2014 roku 23,5% badanych potwierdziło, że zdecydowanie kultywują tradycje, a 64% wskazało, że raczej kultywują. Dla porównania w 2022 roku 21,3% studentów wskazało, że zdecydowanie kultywują ukraińskie tradycje, a 70,7% raczej kultywują (Tabela 17).

Najczęściej wskazywanym elementem symboliki narodowej, który obecny jest w domach studentów to flaga ukraińska. Ponadto respondenci wskazywali na książki historyczne, tomiki wierszy, poezję Tarasa Szewczenki czy Iwana Franko, tryzub, godło, tradycyjne laleczki ukraińskie (motanki), elementy tradycyjnego ubioru (wyszywanki), czy dewizę. Ogółem 80,2% badanych w 2014 i 2022 roku zadeklarowało, że w ich domach znajdują się przedmioty odnoszące się do symboliki narodowej, a 19,8% odpowiedziało, że takich symboli nie ma.

Na pytanie o czytanie książek historycznych, młodzież odpowiadała, że raczej nie czyta książek historycznych. Analiza danych pokazuje, że w badaniu w 2014 roku 23,5% poinformowało, że często czyta książki związane z historią Ukrainy, a w 2022 roku 7,4% udzieliło taką odpowiedź. Należy zauważyć, że w tym okresie znacznie wzrosła ilość studentów, którzy czasami czytają książki historyczne. W 2014 roku było to 2,5% badanych, natomiast obecnie odsetek ten wzrósł do 28,2% (Tabela 18).

Chciałabym zauważyć, że na podstawie własnych doświadczeń i wywiadów przeprowadzonych do celów niniejszej dysertacji stwierdzić można, że współczesne wydawnictwa oferują nie tylko literaturę faktu, ale także literaturę historyczną oraz polityczną, co interesuje młodych odbiorców. Obecne książki historyczne pokazują jak można posługiwać się narracją, która wyjaśnia społeczne i polityczne aspekty wydarzeń historycznych i politycznych. Młodzi jak podkreślali w wywiadach Jacek Saryusz Wolski, Paweł Kowal, Andrzej Grzyb czy Krzysztof Lisek są ciekawi świata, chcą postrzegać rzeczywistość z różnych perspektyw, przepuszczają zdobyte informacje przez swoją osobowość i własne postrzeganie przestrzeni społeczno-politycznej. W tym miejscy należy zwrócić uwagę na rosnącą rolę świadomości historycznej wśród studentów, która może się tworzyć, nabierać kształtu lub ewaluować pod wpływem książek historycznych, które wspierają rozumienie pewnych procesów, opinii czy kontekstów historycznych.

Pytając studentów czy znają historię państwa ukraińskiego większość odpowiadała, że nie lub trudno powiedzieć, ale warto podkreślić, że wzrosła ilość studentów, którzy znają historię Ukrainy. W 2014 roku było to 20,5% badanych, a obecnie 35,6%, co potwierdza przytoczone powyżej argumenty, że wzrasta świadomość historyczna wśród młodego pokolenia Ukraińców (Tabela 20).

Podobne zależności wynikają biorąc pod uwagę znajomość pochodzenia nazwy Ukraina wśród młodego pokolenia Ukraińców. W 2014 roku 8,5% badanych wiedziało skąd pochodzi nazwa ich kraju, natomiast w 2022 roku znajomość pochodzenia nazwy

potwierdziło 45,2% studentów (Tabela 19). Z analizy materiałów trwałych stwierdzić można, że duży wpływ na znajomość i popularyzację historii Ukrainy miała polityka historyczna prezydenta Wiktora Juszczenki i jej wpływ na kolejne pokolenia młodego pokolenia, która przybrała postać ogólnoukraińskiego dyskursu, kampanii informacyjnej, a nawet oficjalnej państwowej narracji.

Istotnym elementem tożsamości narodowej jest wiedza studentów na temat swojego pochodzenia i znajomość historii własnych rodzin. Analiza wyników badań własnych pokazuje, że świadomość historyczna ukraińskich studentów wzrasta. Młodzi jeszcze kilka lat temu nie interesowali się swoją genealogią, a współcześnie coraz częściej rozmawiają o swoich korzeniach.

Na pytanie czy w rodzinach respondentów rozmawia się na tematy dotyczące historii Ukrainy w 2014 roku 7,5% badanych wskazało, że zdecydowanie tak, a 11,5% zadeklarowało raczej tak. W przypadku pierwszej próby badawczej 81,5% badanych udzieliło odpowiedzi, że raczej nie rozmawiają na tematy dotyczące historii. Odmiennie prezentują się wyniki badań przeprowadzonych w 2022 roku. Obecnie 11,7% badanych deklaruje, że zdecydowanie rozmawia o historii w swoich rodzinach, 62,2% raczej rozmawia, a 26,1% nie rozmawia na tematy dotyczące kwestii historycznych (Tabela 14).

Ważną kwestią było zapytanie studentów czy ich zdaniem jest obecny na Ukrainie podział historyczny na część wschodnią (rosyjskojęzyczną) i część zachodnią (ukraińskojęzyczną). Dane pokazują, że 73% respondentów w 2014 roku dostrzegało taki podział, natomiast w 2022 roku 15,4%. W 2014 roku 15,5% studentów zadeklarowało, że nie ma takiego podziału na Ukrainie, a w 2022 roku odsetek ten wzrósł do 61,7% (Tabela 54).

Warto zwrócić uwagę na powyższe wyniki, które pokazują znaczny wzrost zainteresowania studentów historią i to nie tylko w znaczeniu faktów historycznych, ale także pochodzenia, regionalizmu i genealogii. Dane pokazują, że większość respondentów zna historie rodzinne. W 2014 roku 11,5% badanych wiedziało i potwierdziło, że ich bliscy brali udział w wydarzeniach historycznych, 56% respondentów zadeklarowało, że nikt z członków ich rodzin nie uczestniczył w wydarzeniach historycznych, a 32,5% studentów nie wiedziało nic o takim fakcie. Minęło 8 lat i świadomość historyczna w omawianym temacie wzrosła. Teraz 15,5% badanych potwierdziło, że ich bliscy brali udział wydarzeniach historycznych, 66,5% zadeklarowało, że nikt z ich bliskich nie brał udziału w takich zdarzeniach, a tylko 18% nie wiedziało o takiej sytuacji.

W badaniu zapytano respondentów o wymienienie wydarzenia historycznego, które uważają, że miało największy wpływ na proces kształtowania ukraińskiej tożsamości narodowej. W obydwu próbach badawczych najwięcej odpowiedzi wskazano na uzyskanie niepodległości przez Ukrainę w 1991 roku, a drugą najczęściej pojawiającą się odpowiedzią była „Pomarańczowa Rewolucja". W badaniu z 2022 roku respondenci wskazywali także na ukraińskie rewolucje i „Rewolucję Godności". Należy dodać, że młodzież zwraca uwagę nie tylko na aktualne wydarzenia społeczno-polityczne, ale odwołuje się do określonych wydarzeń z historii przywołując czasy Kozaczyzny, Powstanie Chmielnickiego, powstanie Rusi Kijowskiej czy upadek Związku Radzieckiego (Wykres 2).

Kolejnym istotnym zagadnieniem z punktu widzenia tożsamości było wskazanie przez studentów wydarzenia historycznego, które odbiło się negatywnie na proces kształtowania się ukraińskiej tożsamości, przekładając się na niszczenie ukraińskiej odrębności. Oprócz współczesnych problemów społecznych (2014 roku - 12,5% wskazań, 2022 rok – 20,8%) na które najczęściej wskazywali ankietowani w dwóch próbach badawczych, wymieniano także konkretne wydarzenia historyczne jak: akcje wysiedleńcze, czasy stalinizmu, Wielki Głód, prorosyjską politykę ukraińskich prezydentów, utratę Krymu, rzeź na cywilnej ludności polskiej dokonaną przez skrajnych nacjonalistów ukraińskich, II wojnę światową, czy upadek ZSRR (Wykres 3).

Warto zwrócić uwagę, że wymienione przez studentów wydarzenia historyczne, które miały największy wpływ na proces kształtowania się ukraińskiej tożsamości związane były z ukraińskimi dążeniami narodowymi, definiowanymi nie w kategoriach kulturowych, ale bardziej politycznych. Te wydarzenia rozbudzały aspiracje niepodległościowe Ukraińców, stanowiły siłę napędową do dalszej walki o wolną Ukrainę, a współcześnie stanowiły dla ukraińskiego społeczeństwa odwołania do tradycji niepodległościowych. Przywołam tu słowa Jacka Saryusz-Wolskiego, który w grudniu 2013 roku przebywał na Majdanie jako obserwator. Widząc ścierające się na Ukrainie tendencje narodowe zwrócił on uwagę, że Majdan stał się płaszczyzną partycypacji różnych grup społecznych. Na Placu Niepodległości nie stały partie opozycyjne, ani politycy opozycji, tylko lud, który restytuował swoją obywatelskość. Był to głos społeczeństwa, które trwało na straży interesu narodowego, a w trakcie protestów podlegało ewolucji. Saryusz –Wolski zaakcentował, że tradycje historyczne i mit kozacki

przyniósł legitymizację dla Majdanu, opiewając wokół haseł wolności i wyznaczając strategię rekonstrukcji ukraińskiej tożsamości narodowej[943].

Patrząc na analizę tekstów (researchdesk) odnaleźć można, że symbolika narodowa wpływała na poczucie jedności i identyfikacji narodowej walczących w rewolucjach Ukraińców. Na Majdanie powiewały flagi ukraińskie, czerwono-czarne sztandary UPA, pojawiały się portrety Stepana Bandery czy Romana Szuchewycza, rozbrzmiewały hasła ukraińskich nacjonalistów „Sława Ukrainie" z odzewem „Herojam sława", a nawet niektóre grupy młodych ubrane były w tradycyjne stroje Kozaków.

Należy zauważyć, że obok aspektów historycznych w badaniach zwracano również uwagę na świadomość obywatelską. W pytaniu czy świadomość obywatelska stanowi czynnik mobilizujący ukraińskie społeczeństwo do aktywności w życiu społecznym 77,5% badanych w 2014 roku potwierdziło to stwierdzenie, natomiast w 2022 roku odsetek ankietowanych, którzy tak uważają nieznacznie spadł do 73,4% (Tabela 50). Warto zauważyć, że studenci znają swoją wartość, są aktywni w życiu społecznym, chętnie angażują się w prace różnych organizacji, potrafią demonstrować swoje poglądy na ulicy i w Internecie. Odwołam się tu do ciekawych spostrzeżeń analityków z Ośrodka Studiów Wschodnich Wojciecha Konończuka i Tadeusza Olszańskiego, którzy w pracy „Co Majdan mówi o Ukrainie? Diagnoza i perspektywy ukraińskiej polityki" napisali: *„Zgromadzeni na Majdanie (i na Euromajdanach w innych miastach) są reprezentacją tylko części społeczeństwa Ukrainy. Przede wszystkim młodego pokolenia, czyli ludzi ukształtowanych, a nawet urodzonych już w niepodległym państwie, środowisk wykształconych, wiążących swą przyszłość ze związkami Ukrainy z Europą, posługujących się nowoczesnymi technikami komunikowania, niezależnych lub dążących do niezależności materialnej od państw"*[944].

W moim przekonaniu rewolucje na Majdanie można traktować w dwóch wymiarach. Po pierwsze jako proces, czyli świadome dojrzewanie ukraińskiego społeczeństwa w kierunku zmian, natomiast w drugim wymiarze jako koncept narodotwórczy, czyli obronę wolności i niepodległości. Międzynarodowy Instytut Socjologii w Kijowie zwraca uwagę na następującą różnicę między Pomarańczową Rewolucją, a Rewolucją Godności podając, że demonstranci, którzy byli zaangażowani

[943] Fragment wywiadu przeprowadzonego z Jackiem Saryusz-Wolskim 16 kwietnia 2014, Strasburg, Parlament Europejski. Tekst w posiadaniu autora pracy.
[944] W. Konończuk, T. Olszański, *Co Majdan mówi o Ukrainie? Diagnoza i perspektywy ukraińskiej polityki*, Komentarze Ośrodek Studiów Wschodnich, Nr 125, Warszawa 17 stycznia 2014.

w wydarzenia z 2004 roku nie byli wcześniej zrzeszeni w organizacjach, pochodzili głównie z Kijowa i okolic, dotychczas nie byli uczestnikami żadnych protestów, nie otrzymywali wynagrodzenia za udział w demonstracjach i nie charakteryzowali się tożsamością etniczną czy lingwistyczną. Uczestnicy Majdanu 2014 roku to głównie osoby młode do 30 roku życia, osoby ukraińskojęzyczne, mieszkańcy miast pochodzący z centralnej i zachodniej Ukrainy[945].

Dane pokazują, że aktywność młodego pokolenia Ukraińców nie skończyła się wraz z „Rewolucją Godności" tylko cały czas wzrasta. Mimo, że współczesna rzeczywistość jest niestabilna oraz niepewna, to transformacje zjawisk społeczno-politycznych wpływają na funkcjonowanie młodego pokolenia Ukraińców i ich oczekiwań dotyczących przyszłości. Sądzę, że właśnie ta niestabilna rzeczywistość stymuluje aktywność społeczną ukraińskich studentów, którzy nie tylko deklarują swoją przynależność do narodu ukraińskiego, manifestują swoje uczucia patriotyczne, nie tylko mówią o swoich zainteresowaniach, ale przekładają je na działania w stowarzyszeniach, fundacjach i kołach zainteresowań. To młodzi angażują się w działalność kulturalną w różnych środowiskach społecznych, mówią o swoich marzeniach i nadziejach, rozmawiają o przyszłości i miejscu Ukrainy na geopolitycznej mapie Europy i podejmują debaty w tym kierunku.

Młodzież ukraińska podkreśla znaczenie wpływu demokratycznych przemian na podnoszenie ukraińskiej świadomości narodowej. Badania pokazują, że 73% studentów w 2014 roku deklarowało, że transformacja ustrojowa zdecydowanie wpływa na podnoszenie ukraińskiej świadomości narodowej, a 14% badanych uważało, że raczej wpływa. Dla porównania, dane z 2022 roku pokazują, że 26,1% studentów stwierdziło, że demokratyczne przemiany wpływają na wzrost świadomości narodowej, a 48,3% uważało, że raczej wpływają (Tabela 58).

Ogólnie studenci są dumni z przynależności do narodu ukraińskiego. Jak pokazują badania, w 2014 roku 8,5% respondentów odpowiedziało, że zdecydowanie są dumni z przynależności do narodu ukraińskiego, a 82,5% że raczej są dumni. Minęło 8 lat i proporcje uległy zmianie. W 2022 roku 80,3% studentów zadeklarowało, że zdecydowanie są dumni, a 19,7%, że raczej są dumni (Tabela 28).

[945]Zob. http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=226&page=1. Strona odwiedzona 7 czerwca 2022.

Istotnym zagadnieniem była relacja respondentów wobec innych narodowości. Określając poziom sympatii respondentów do poszczególnych narodów ankietowani wskazywali następujące odpowiedzi. Wobec Europejczyków w obydwu grupach badawczych poziom sympatii był podobny (średnie wartości 2,12/2,17), natomiast w okresie 8 lat zmalał poziom sympatii wobec narodu rosyjskiego (średnie wartości 0,69/0). Warto podkreślić, że dane pokazują wzrost sympatii do narodu polskiego i ukraińskiego. W 2014 roku poziom sympatii do Polaków licząc średni wynik dla całej grupy wyniósł 2,05, natomiast w 2022 roku 2,82. Analiza uzyskanych danych wskazuje duży wzrost sympatii do własnego narodu. W 2014 roku średnie wartości oscylowały wokół 2,12 natomiast obecnie wynik ten wynosi 2,65 (Wykres 6).

Wyniki dowodzą, że studenci mają poczucie dumy z bycia Ukraińcem, a okres wojny wyraźnie to spotęgował. Chciałabym jednak zwrócić uwagę na następujący aspekt. Wnioski z wyników badań własnych pokazują, że duma narodowa podlega zewnętrznemu procesowi kształtowania, postrzegana jest jako wartość o którą należy dbać, zwłaszcza w okresie zagrożenia bezpieczeństwa swojego narodu i wzrasta w okresie wojny. Analiza materiałów trwałych pozwala twierdzić, że poczucie dumy narodowej jest również podtrzymywane przez władze i prezydenta Wołodymyra Zełenskiego, który w swoich wypowiedziach stara się budować dumę narodową i odwołuje się do poczucia identyfikacji Ukraińców z własnym narodem. Uważam, że w tym kontekście pozytywna charakterystyka aksjologiczna dumy narodowej i przekonanie, że jest to uczucie pożądane tworzy w umysłach młodych ludzi wspólną więź. Pojęcie dumy narodowej nie ma tu związku z narcyzmem, megalomanią, egocentryzmem czy egoizmem. Ponadto w małym stopniu odnosi się do postaw historycznych, zwłaszcza w kontekście antagonizmów między narodami, do trudnych relacji polsko-ukraińskich. Należy zauważyć, że od początku agresji Rosji na Ukrainę wśród Ukraińców wytworzyła się mocna identyfikacja z własnym narodem, co potwierdzają wyniki badań i analiza literatury. Duma narodowa w tym kontekście to postawa wobec własnego państwa i narodu. Mimo złej sytuacji społecznej i trwającej wojny społeczeństwo stawia czynny opór i deklaruje dumę z bycia Ukraińcem. Rosyjska inwazja stała dla mieszkańców Ukrainy testem konsolidacji i współpracy oraz umacniania własnej tożsamości narodowej i poczucia dumy. Widzimy, że Ukraińcy są dumni ze swojego wojska, swojego prezydenta i własnej obrony. Zgadzam się tu ze słowami socjologa Michała Bilewicza, że Ukraina to tygiel kulturowy, a wojna pokazuje fundamentalną zmianę nastawienia Ukraińców: *„Ci wszyscy ludzie dokonali wyboru*

tożsamości ukraińskiej, państwa ukraińskiego, z którym wiążą swoje nadzieje, swoją przyszłość i za które są gotowi oddać życie"[946].

Analiza uzyskanych danych wskazuje na bardzo silne poczucie świadomości narodowej wśród studentów. Ankietowani kultywują tradycje ukraińskie, a w ich domach obecne są symbole narodowe. Studenci bardziej niż pokolenie ich rodziców czy dziadków interesują się tematami dotyczącymi historii narodowej i dziejami własnych rodzin. Uważam, że młode społeczeństwo Ukraińców jest zainteresowane swoim pochodzeniem i ma świadomość historyczną. Młodzi znają historię, potrafią korzystać z nowinek informacyjnych, ponadto mają lepszy dostęp do bibliotek i nowych wydawnictw, niż studenci 30- 40 lat temu. Powszechna cyfryzacja sprawia, że istnieje szybszy dostęp do wiedzy. Wpływ na to mają także media społecznościowe, strony internetowe, czy biblioteki cyfrowe. Wiele informacji o korzeniach swoich rodzin znaleźć można w cyfrowych archiwach, udostępnianych księgach parafialnych czy nawet poprzez ogólnodostępne portale w Internecie. Ponadto młodzież nie jest przesiąknięta ideologią sowiecką, nie jest obciążona dziedzictwem życia w ZSRR, ma większy dystans do spraw I i II wojny światowej, czy czasów komunizmu, gdyż historię XX wieku zna głównie z książek lub opowieści rodziców, dziadków czy znajomych. Studenci nie byli świadkami wydarzeń historycznych, dlatego potrafią bez emocji ocenić ich wpływ na społeczeństwo i sprawy państwowo-polityczne, a nawet wykorzystując innowacyjne programy komputerowe i nowe technologie są w stanie przewidywać kierunki zmian.

Młodzi są niezależni, otwarci na nowe wyzwania i mobilni, znają język angielski, cenią sobie ruch bezwizowy i potrafią odszukać informacje, które ich interesują. Na lepszą znajomość historii narodowej wpływają także wymiany studenckie w ramach międzynarodowych programów czy Erasmus dla studentów. Biorąc udział w takiej formie edukacji młodzież chce pokazać z jak najlepszej strony swój kraj, stąd poszukują ciekawych informacji o swojej historii, kulturze i tradycji, które mogą zaprezentować i przekazać studentom z innych narodowości. Poprzez rozwój edukacji pozaformalnej uczą się historii i nabywają świadomość historyczną, która wpływa i buduje ich tożsamość narodową.

Warto dodać, że agresja Rosji na Ukrainę, która tak naprawdę trwa od 2014 roku spowodowała szybki kurs wiedzy o historii tego kraju, nie tylko dla ukraińskiego

[946] https://krytykapolityczna.pl/swiat/przyborska-bilewicz-ukraincy-dokonali-wyboru-i-sa-za-to-gotowi-oddac-zycie/ Strona odwiedzona 24 czerwca 2022.

społeczeństwa, ale także dla Europejczyków i innych narodów. Ukraińskie rewolucje wywołały na świecie wzrost zainteresowania ukraińską historią i kulturą. Uważam, że nie jest to tylko model jednostronny, gdyż aktualne wydarzenia polityczne wpływają także na proces kształtowania się ukraińskiej świadomości młodego pokolenia Ukraińców, stanowiąc narodziny nowej tożsamości narodowej Ukraińców, odkrywając jej historię i elementy, które budują ową ukraińskość. Identyfikacja narodowa to nie tylko przywiązanie do wspólnej historii i kultury, ale także odczuwanie tych samych wartości w okresie zagrożenia bezpieczeństwa państwowego. Ta jedność z państwem przejawia się uznawaniu tych samych postaw, wskazywaniu tych samych autorytetów czy odczuwaniu podobnych emocji. Dlatego w świadomości narodowej ukraińskich studentów zauważyć można wpływ dziejów historycznych i aktualnych wydarzeń społeczno-politycznych.

Uważam, że takie wieloperspektywiczne podejście do rozumienia ukraińskiej tożsamości narodowej wpływa na różne postrzeganie tego zagadnienia. Tożsamość jawi się jako konstrukt kulturowy, który można badać w kontekście historycznym i współczesnym, oceniając teraźniejszość i jednocześnie myśląc o przyszłości.

Studenci wskazywali, że czują się Ukraińcami i mają poczucie dumy narodowej.

Zapytani o cechy typowego Ukraińca/Ukrainki wskazywali różne odpowiedzi, które w obydwu próbach badawczych zostały pogrupowane w następujące kategorie (od największej liczby wskazań do najmniejszej): odwaga (badanie 2014-50,5%; badanie 2022-62,8%), patriotyzm (15%; 15,4%), wiara w siebie i własne możliwości (15%; 11,2%), przyjazna postawa (13,5%; 6,9%), czy inteligencja (2%; 0). (Wykres 4). Warto zwrócić uwagę, że obydwie grupy studentów wskazywały w kolejności na podobne cechy, zatem hierarchia odpowiedzi między badanymi z 2014 i 2022 roku pozostaje taka sama, a różni się tylko liczba udzielonych odpowiedzi w procentach. Analizując powyższe pytanie chciałabym zwrócić uwagę na najczęściej wymienianą w opisach cechę. W 2014 roku 50,5% badanych zwróciło uwagę na odwagę, a w 2022 roku odsetek ten wzrósł do 62,8%. Wymienione pytanie było otwarte zatem studenci sami wpisywali cechy, które kojarzą się im z typowym Ukraińcem/Ukrainą. Wśród odpowiedzi, które wymieniane były w kategorii odwaga znalazły się następujące skojarzenia: dzielny, odważny, waleczny, mężny, czy bohaterski. Patrząc na opis nasuwa się stwierdzenie, że wymieniane cechy można połączyć zarówno z dziejami historycznymi jak i z współczesną sytuacją polityczną na Ukrainie.

Ukraińcy mają ponad 1000 letnią historię, jednak dopiero na początku lat 90.XX wieku uzyskali suwerenność i niepodległość państwową. Przedstawiona w dysertacji naukowej analiza materiału społeczno-historycznego pokazuje, że Ukraina przeszła długą drogę do swojej niezależności. Jej początkiem była Ruś Kijowska (związek księstw ruskich), następnie księstwo galicyjsko-wołyńskie, Wielkie Księstwo Litewsko-Rosyjskie, Kozaczyzna, czy ZURL, Ukraińska Republika Ludowa, czy USRR. Uważam, że idea ruchu narodowego jest zakorzeniona w postawach i myśleniu Ukraińców, zatem nie dziwi fakt, że wskazywane na pierwszym miejscu cechy typowego Ukraińca związane są z odwagą. Dodatkowo dla młodych Ukraińców współczesna rzeczywistość to walcząca Ukraina. Wystarczy wspomnieć studencką „rewolucję na Granicie" w 1990 roku, „Pomarańczową Rewolucję" z lat 2004-2005, „Rewolucję Godności" w 2014 roku, czy wojnę ukraińsko-rosyjską.

Puentą tego tematu niech pozostanie decyzja amerykańskiego ośrodka analitycznego AtlanticCouncil z maja 2022 roku, który uhonorował naród ukraiński (The People of Ukraine) nagrodą „Distinguished Leadership" za ich odwagę w obliczu wojny z Rosją. W oświadczeniu można przeczytać, że nagroda jest dla Ukraińców *„których odwaga i opór przeciwko przeważającym siłom wroga zwróciły uwagę świata i obudziły nową nadzieję wśród obrońców demokracji na całym świecie"*[947]. W internetowym podziękowaniu prezydent Ukrainy WołodymyrZełenski odpowiedział, że odwaga to narodowa cecha Ukraińców, zatem nagrodą tą uhonorowani zostali wszyscy obywatele Ukrainy.

W badaniach poproszono studentów o wskazanie czym jest dla nich Ukraina. Mogli wybrać spośród następujących wariantów: a) jest moją Ojczyzną; b) jest to kraj, w którym chcę mieszkać; c) jest to państwo, którego jestem obywatelem; d) jest to kraj moich przodów. W obydwu próbach badawczych najczęściej wskazywano, że jest to „moja Ojczyzna" – w 2014 roku 62,5% badanych udzieliło taką odpowiedź, a w 2022 roku 69,9% (Tabela 61).

Z kolei na pytanie o wymienienie trzech słów, które kojarzą się respondentom z Ukrainą padło ponad tysiąc haseł, które zostały uporządkowane w osiem kategorii (Tabela 59). Analiza porównawcza wyników dwóch prób badawczych pokazuje, że najwięcej deklarowanych cech związanych było z motywem domu (badanie 2014 roku

[947] https://www.atlanticcouncil.org/event/register-now-2022-distinguished-leadership-awards/ Strona odwiedzona 8 czerwca 2022.

wskazuje na 20,3%; badanie z 2022 roku mówi o 23,8%). Warto zwrócić uwagę, że w 2014 roku na drugim miejscu znalazła się kuchnia ukraińska, dalej problemy społeczne, kwestie państwowo-polityczne, przestrzeń geograficzna, wartości i postawy, symbolika narodowa i dziedzictwo historyczno-kulturowe. Natomiast badanie z 2022 roku rysuje inną hierarchię. Na drugim miejscu znalazły się kwestie państwowo-polityczne, na trzecim wartości i postawy, dalej problemy społeczne, kuchnia ukraińska, przestrzeń geograficzna, symbolika narodowa i dziedzictwo historyczno-kulturowe. Największe różnice w odpowiedziach zanotowały dwie kategorie: kwestie państwowo-polityczne oraz wartości i postawy (Wykres 12).

Należy zauważyć, że określenia związane z motywem przywołują dwie płaszczyzny: ojczyznę oraz rodzinę. Ankietowani udzielali tutaj odpowiedzi, że Ukraina kojarzy im się z ojczyzną, narodem, domem, rodziną, bliskimi czy przyjaciółmi. Widzimy tutaj mocną identyfikację z narodem, rozumianym nie tylko w kontekście państwa i ojczyzny, ale także z miejscem gdzie mieszka moja rodzina, moi bliscy i przyjaciele. W przypadku kwestii państwowo-politycznych na pierwszy plan wysuwają się skojarzenia dotyczące ukraińskich rewolucji i wojny z Rosją. Przytoczę słowa korespondentki wojennej Bianki Zalewskiej, że Ukraina stała się symbolem waleczności i męstwa. Jak napisała Zalewska w relacji Resetu Obywatelskiego (medium obywatelskiego łączącego radio, telewizję i Internet) z 24 maja 2022 rok: „*Ukraińcy są nastawieni na przetrwanie, chcą ochronić swą tożsamość i swój kraj. Słyszę od nich bardzo często, że Putin zjednoczył ich jak nigdy. Stali się oni jednym, bardzo silnym narodem*”[948].

Słowa te potwierdzają również wyniki badań dotyczące skojarzeń związanych z Ukrainą, gdzie w 2022 roku studenci wskazywali na drugim miejscu sprawy polityczno-państwowe, a na trzecim wartości i postawy, głównie związane z wale-cznością, odwagą, męstwem, ale też ze strachem i niepokojem w okresie wojny. Zatem wyniki badań pokazują, że dla młodych Ukraińców liczy się identyfikacja z narodem, ojczyzna, bliskość domu, obecność przyjaciół i rodziny, odwaga, męstwo, duma, czy patriotyzm.

Studenci interesują się aktualną sytuacją społeczną na Ukrainie. Na podstawie wyników badań własnych stwierdzić można, że w 2014 roku 35% badanych zdecydowanie było zainteresowanych sprawami społecznymi na Ukrainie, a „raczej tak”

[948] https://resetobywatelski.pl/bianka-zalewska-ukraina-stala-sie-symbolem-walecznosci-i-mestwa/ Strona odwiedzona 17 czerwca 2022.

wskazało 65% ankietowanych. Dla porównania w 2022 roku 75% respondentów zadeklarowało zdecydowane zainteresowanie, a 25% wskazało na odpowiedź raczej tak (Tabela 29).

Biorąc pod uwagę zakres wolności mediów na Ukrainie, wszyscy studenci w obydwu grupach badawczych zadeklarowali, że wolność mediów należy zwiększyć.

Kolejnym istotnym zagadnieniem dotyczącym tożsamości narodowej było pytanie o wskazanie największego zagrożenia, które zdaniem respondentów niszczy ukraińską tożsamość. Według dwóch grup badanych wojna z innymi państwami i Rosja stanowią największe zagrożenie w ocenie studentów (Tabela 31). Analiza danych pokazuje, że w 2014 roku 42% badanych uznało jako zagrożenie tożsamości wojnę z innymi państwami, a w 2022 roku odsetek ten wzrósł do 53,7%. Na drugim miejscu znalazła się Rosja, która w badaniu z 2014 roku stanowiła zagrożenie dla 32% studentów, a w 2022 roku liczba wskazań na wschodniego sąsiada wzrosła do 61,7%. W dalszych pozycjach studenci jako zagrożenie deklarowali: wojnę domową (dane z 2014 roku – 38%, wyniki z 2022 roku 12,2%), korupcję (2014 rok - 41% 2022 rok - 5,9%), rządy oligarchów (2014 rok – 31,5%, 2022 rok – 1,1%) utratę suwerenności (2014 rok – 27,5%, 2022 rok – 9,6%), patologię społeczną (2014 rok – 20%, 2022 rok – 0,5%), dyktaturę (2014 rok - 1,5% , 2022 rok - 0), anarchię (2014 rok - 18%, 2022 rok - 1,1%), rozpad państwa (2014 rok – 5,5% , 2022 rok - 6,9%), przestępczość (2014 rok – 6% , 2022 rok – 0), biedę (2014 rok – 0,5%, 2022 rok – 0). Nikt z badanych nie wskazał na inflację i Unię Europejską.

Rozpatrując wyniki badań własnych, literaturę zastaną i współczesne sondaże związane z postawami młodych Ukraińców wobec agresji Rosji na Ukrainę warto zwrócić uwagę, że deklaracje studentów nie sprawdziły się z realiami. Wbrew temu co twierdzili ankietowani wojna z Rosją przyczyniła się do rozbudzenia patriotyzmu i wzrostu poczucia ukraińskiej tożsamości narodowej, nie powodując jej wyniszczenia. Ponadto działania wojenne, które trwają od 2014 roku na terenie ukraińskiego państwa przyczyniają się do masowej likwidacji rosyjskiej kultury obecnej na ziemiach ukraińskich. Z przestrzeni publicznej usuwane są pomniki rosyjskie i pozostałości symboli sowieckich. Wojna przyczynia się do dekolonizacji imperialnej polityki Rosji, która przez wieki oddziaływała na tradycje ukraińskie. Działania wojenne wpływają na samoidentyfikację narodu ukraińskiego, podkreślając znaczenie ukraińskiej kultury i sztuki. Przykładowo Rada Lwowa zaproponowała proces zmiany nazw dla 30 ulic miasta, a w Charkowie usunięto pomnik Georgija Żukowa. Dodatkowo w przestrzeni

publicznej narodziła się dyskusja na temat tożsamości politycznej i narodowej. Paradoksalnie konflikt zbrojny na Ukrainie i wprowadzenie na ziemie ukraińskie wojsk rosyjskich pod hasłem separatyzmu wschodnich republik mogło przekreślić rozumienie ukraińskiej tożsamości narodowej w znaczeniu etnicznym, ale znacznie rozszerzyło zwolenników tej idei. Patriotyzm obywatelski, który zrodził się podczas „Pomarańczowej Rewolucji" i rozszerzył swoje znaczenie podczas „Rewolucji Godności" teraz został uznany za kierunkowskaz dla ukraińskiego narodu. Zdaniem Riabczuka agresja rosyjska okazała się katalizatorem budowania ukraińskiego narodu (w oparciu o tożsamość terytorialną i obywatelską), jednak jego zdaniem podział na dwie Ukrainy nie zniknął. Według ukraińskiego historyka, dychotomia „dwóch Ukrain" została „zawieszona" na okres wojny w debacie publicznej, ale nadal obecna jest na poziomie wartości i postaw mieszkańców Ukrainy. Podział społeczeństwa, zwłaszcza proeuropejskie hasła młodego pokolenia Ukraińców, wciąż powodują podział tożsamościowy, który został skonsolidowany wobec realnego zagrożenia. Jego zdaniem konflikt o tożsamość przeniósł się na dyskusje o model tożsamości politycznej i wartości dotyczące geopolitycznych priorytetów[949].

Biorąc pod uwagę badania widzimy, że wojna rozbudza postawy pronarodowe, gdzie podkreślana jest ukraińska tożsamość, identyfikacja z narodem czy znaczenie języka ukraińskiego, jednak zmienia się relacja między nagminnym sięganiem do historii w kwestii przynależności narodowej a aksjologicznymi orientacjami. Jak podkreśla Jarosław Hrycak, podczas wojny nie należy powoływać się na dzieje historyczne, które w okresie zagrożenia bezpieczeństwa państwa rodzą niebezpieczeństwa i manipulacje ideologiczne, ale należy przesunąć ukraińską debatę na system wartości, tak aby poszukać wspólnego mianownika wartości uznawanych przez naród ukraiński, gdyż dzięki takiemu podejściu można rozmawiać o przyszłości[950].

Respondentom zostało zadane pytanie o wskazanie instytucji publicznych, które zasługują lub nie zasługują na zaufanie (Tabela 32). W 2022 roku studenci wskazywali na wzrost zaufania wobec Parlamentu, Prezydenta, Rządu, Wojska, Mediów, Uczelni czy Urzędów w porównaniu do badań z 2014 roku, jednak nastąpił spadek zaufania do instytucji Kościoła.

[949] М. Рябчук, ДвіУкраїни: кінецьамбівалентности?, „Критика" 2015, http://krytyka.com/ua/articles/dvi-ukrayiny-kinets-ambivalentnosty Strona odwiedzona 7 czerwca 2022.

[950] Я. Грицак, „Цінностіможнанамаститинахліб", http://www.spilka.pt/uk/2009-04-25-23-26-34/4378-jaroslav-gritsak-tsinnosti-mozhna-namastiti-na-hlib?fb_ref=Default Strona odwiedzona 7 czerwca 2022.

Ponad połowa studentów dwóch grup badawczych deklarowała, że prezydenci Ukrainy Leonid Krawczuk, Leonid Kuczma i Wiktor Janukowycz prowadzili prorosyjską politykę, natomiast Wiktor Juszczenko proeuropejską. Z biegiem lat widoczny jest jednak spadek poparcia dla polityki proeuropejskiej Juszczenki. W 2014 roku 71,5% respondentów zadeklarowało, że polityka „pomarańczowego prezydenta" była proeuropejska, natomiast minęło 8 lat i 41,5% badanych studentów wskazuje na jego proeuropejski kierunek polityki (Tabela 53). Spadek poparcia widoczny jest również w przypadku oceny „Pomarańczowej Rewolucji". W 2014 roku 82% badanych zdecydowanie popierało ukraińską rewolucję, a 18% raczej popierało, natomiast w 2022 roku liczba ta zmniejszyła się do 67,4% badanych, którzy zdecydowanie ją popierali, a 30,9% raczej popierali (Tabela 71).

Analiza wyników badań pokazuje, że największą sympatię wśród studentów obydwu grup badanych wzbudza słowo: demokracja (Tabela 36), suwerenność (Tabela 37), wybory (Tabela 38), Internet (Tabela 41), Unia Europejska (Tabela 44), NATO (Tabela 45), integracja (Tabela 46) i liberalizm (Tabela 47).

Studenci zadeklarowali postawę obojętności wobec określenia: prawica (Tabela 33). Stanowisko niechęci zostało wymienione wobec: dyktatury (Tabela 35), socjalizmu (Tabela 42), Związku Radzieckiego (Tabela 43) oraz Unii Celnej przestrzeni postradzieckiej (Tabela 49), a razem niechęci i obojętności wobec słowa lewica (Tabela 34).

Różnice między studentami dwóch grup badanych wystąpiły przy określaniu emocji wobec słów: rewolucja (Tabela 39), telewizja (Tabela 40) i prawosławie (Tabela 48). Zarówno w badaniach z 2014 i 2022 roku słowo rewolucja opisywane było jako niechęć, jednak w badaniu z 2022 roku 13,8% studentów odniosło się do niej z sympatią. W 2014 roku w przypadku telewizji 65,5% ankietowanych wyraziło sympatię, a 16% niechęć, ale w 2022 roku 5,3% studentów zadeklarowało wobec telewizji sympatię, 27,7% niechęć, a 50,5% obojętność. Wyraźny spadek sympatii wystąpił w przypadku prawosławia. W 2014 roku 99% wskazało na sympatię, a 8 lat później 44,1%.

Istotnym zagadnieniem było wskazanie przez studentów z jakimi stwierdzeniami dotyczącymi zmian społeczno-politycznych na Ukrainie zgadzają się i w jakim stopniu (Tabela 60). Badani w 2014 roku wyżej niż w 2022 roku oceniali przekonania, że:

a) mieszkańcy zachodniej Ukrainy są bardziej proeuropejscy przez co ich tożsamość jest kształtowana przez inny system wartości;

b) ukraińskie partie nacjonalistyczne stanowią zagrożenie dla integracji kraju ze strukturami europejskimi;

c) ukraińskie media wpływają na kształtowanie świadomości narodowej obywateli;

d) historia stoi za regionalnym zróżnicowaniem społeczeństwa ukraińskiego;

e) Ukraina jest podzielna na część prorosyjską (wschodnią) i proeuropejską (zachodnią).

W 2014 roku badani wyrażali większe obawy, że integracja z Unią Europejską przyniesie Ukrainie utratę suwerenności narodowej, niż studenci w 2022 roku.

Wraz z biegiem czasu wzrasta ocena wobec następujących sformułowań:

a) Rosja poprzez swoją politykę zagraniczną zmierza do niszczenia ukraińskiej tożsamości narodowej;

b) Ukraińcy przez obywateli państw europejskich są postrzegani przez pryzmat czasów radzieckich. Badani w obydwu grupach nie byli przekonani, że Unia Europejska i NATO to struktury imperialistyczne, które niszczą tożsamości narodowe, jednakże w grupie osób badanych później przekonanie to zmniejszyło się. Analiza danych nie ujawniła istotnych różnić w stwierdzeniu, że obecny na Ukrainie system silnej prezydentury i centralizacji wpływa na poczucie identyfikacji z narodem.

Studenci twierdzą, że Unia Europejska nie zagraża ukraińskiej suwerenności, czyli niezależności państwa w podejmowaniu decyzji. W badaniu w 2014 roku 70% respondentów zadeklarowało, że UE raczej nie zagraża ukraińskiej suwerenności, 10% stwierdziło, że zdecydowanie nie zagraża, a 18,5% uważało „trudno powiedzieć". Natomiast dane z 2022 roku mówią, że 98,9% badanych stwierdziło, że zdecydowanie nie zagraża suwerenności.

Biorąc pod uwagę postawy studentów wobec różnych zagadnień społecznych analiza danych przedstawia się następująco.

Badani w 2014 roku istotnie bardziej zgadzali się, że:

a) poglądy polityczne obywateli kształtują elity i partie polityczne, budując ich światopogląd i poczucie świadomości narodowej;

b) religia jest czynnikiem, który buduje tożsamość narodową jednostki;

c) o przynależności do danego narodu decyduje miejsce zamieszkania;

d) znajomość symboli narodowych i przywiązanie do nich wpływa na poczucie przynależności narodowej. Ponadto studenci z 2014 roku nadawali większe znaczenie mediom, które ich zdaniem wpływają na kształtowanie światopoglądu jednostki.

Natomiast dane wskazują, że grupa z 2022 roku bardziej akcentowała następujące kwestie:

a) posługiwanie się językiem ojczystym jest wyznacznikiem poczucia przynależności do danego narodu;

b) wychowanie patriotyczne w rodzinie ma wpływ na aktywność społeczną człowieka w dorosłym życiu, kształtując jego tożsamość narodową;

c) kultywowanie obrzędów i tradycji daje poczucie jedności z narodem, budując tożsamość narodową;

d) posiadanie obywatelstwa danego kraju jest wyznacznikiem przynależności narodowej (Tabela 25).

Uważam, że w wewnętrznych debatach na temat ukraińskiej tożsamości narodowej elity polityczne i intelektualne powinny odgrywać siłę napędową państwa, dostarczając wzorców społecznych, biorąc aktywny udział w życiu społeczeństwa, jednak w przypadku Ukrainy elity budują obraz grupy, którą reprezentują. Na ukraińskiej scenie politycznej widoczna jest rywalizacja między przedstawicielami władzy, zwłaszcza jeżeli chodzi o zdobycie wpływów w państwie. W moim przekonaniu elity (a ściślej mówiąc ich deficyt) stanowią przeszkodę w szybszym procesie formowania się demokratycznego narodu ukraińskiego.

Respondenci mieli wskazać maksymalnie trzy kryteria przynależności do narodu ukraińskiego (Wykres 7). Za najważniejsze kryteria wskazali w 2014 roku urodzenie się w ukraińskiej rodzinie (86%), natomiast w 2022 roku posługiwanie się językiem ukraińskim (65%). Na drugim miejscu w 2014 roku respondenci zadeklarowali posługiwanie się językiem ukraińskim (67%), a w 2022 roku urodzenie się w ukraińskiej rodzinie (59%). Widzimy zatem, że te dwa czynniki z biegiem czasu zmieniły tylko hierarchie. Na trzeciej pozycji w obydwu grupach badanych było posiadanie ukraińskiego obywatelstwa (2014 rok – 61%, 2022 rok – 31%). Dalej w grupie studentów z 2014 roku było kultywowanie tradycji (12%), znajomość historii (10%), wychowanie patriotyczne (5%), miejsce zamieszkania (4%) i aktywność w organizacjach społecznych (4%). Natomiast w grupie z 2022 roku w dalszej kolejności znalazło się wychowanie patriotyczne (22%), kultywowanie tradycji (12%), znajomość historii (7%) oraz szacunek do symboli (5%). Warto podkreślić, że w 2022 roku ani jeden student nie wskazał na wyznanie religijne i na miejsce zamieszkania, jako na kryterium odnoszące się do tożsamości narodowej.

Dla porównania zadano pytanie o wyróżnienie, które indykatory wpływają i w jakim stopniu na proces kształtowania się tożsamości narodowej.

Respondenci wskazywali następujące zależności (Tabela 51):

a) region pochodzenia

(dane z 2014 - 80% badanych istotny wpływ, 20% przeciętny; dane z 2022 – 52,7% istotny wpływ, 25% przeciętny, 22,3% nieistotny);

b) posługiwanie się językiem ukraińskim

(dane 2014 – istotny wpływ 100%; dane 2022 – 86,7% istotny wpływ, 13,3% przeciętny);

c) otoczenie społeczne (rodzina, szkoła)

(dane 2014 – 55% istotny wpływ, 45% przeciętny; dane 2022 – 51,1% istotny wpływ, 43,6% przeciętny, 5,3% nieistotny);

d) aktywność społeczna

(dane 2014 – 74% istotny wpływ, 26% przeciętny; dane 2022 - 88,3% istotny wpływ, 11,7% przeciętny);

e) wychowanie patriotyczne w rodzinie

(dane 2014 – 79% istotny wpływ, 21% przeciętny; dane 2022 – 71,3% istotny wpływ, 13% przeciętny, 11,7% nieistotny);

f) znajomość historii Ukrainy

(dane 2014 – 73,5% istotny wpływ, 26,5% przeciętny; dane 2022 – 67% istotny wpływ, 27,7% przeciętny, 5,3% nieistotny);

g) media

(dane 2014 – 56,5% istotny wpływ, 43,5% przeciętny wpływ; dane 2022 – 51,6% istotny wpływ, 48,4% przeciętny wpływ);

h) obecność autorytetów

(dane 2014 – 45% istotny wpływ, 55% przeciętny; dane 2022 – 34,6% istotny wpływ, 53,7% przeciętny, 11,7% nieistotny);

i) religijność

(dane 2014 – 17% istotny wpływ, 72,5% przeciętny, 10,5% nieistotny; dane 2022 – 17% istotny wpływ, 37,8% przeciętny, 45,2% nieistotny);

j) kultywowanie tradycji i kultury

(dane 2014 – 21,5% istotny wpływ, 78,5% przeciętny; dane 2022 – 71,3% istotny wpływ, 28,7% przeciętny);

k) udział w uroczystościach państwowych

(dane 2014 – 63% istotny wpływ, 37% przeciętny; dane 2022 – 59% istotny wpływ, 30,3% przeciętny, 10,7% nieistotny);

l) posiadanie obywatelstwa ukraińskiego

(dane 2014 – 80,5% istotny wpływ, 19,5% przeciętny; dane 2022 – 56,9% istotny wpływ, 29,3% przeciętny, 13,8% nieistotny);

m) przywiązanie do symboli narodowych

(dane 2014 – 100% istotny wpływ; dane 2022 – 64,4% istotny wpływ, 30,3% przeciętny, 5,3% nieistotny);

n) udział w wydarzeniach kulturalnych

(dane 2014 – 80% istotny wpływ, 20% przeciętny; dane 2022 – 55,3% istotny wpływ, 33,5% przeciętny, 11,2% nieistotny);

o) wiara w jeden naród ukraiński

(dane 2014 – 37% istotny wpływ, 56% przeciętny, 7% nieistotny; dane 2022 – 73,4% istotny wpływ, 22,3% przeciętny, 4,3% nieistotny);

p) zainteresowanie sprawami europejskimi

(dane 2014 – 100% istotny wpływ, dane 2022 – 80,9% istotny wpływ, 19,1% przeciętny).

Zdaniem większości studentów zamieszkanie poza granicami swojego państwa nie powoduje utraty przynależności narodowej. W 2014 roku 64,5% badanych zadeklarowało, że nie przyczynia się do zaniku tożsamości narodowej, a w 2022 roku ilość respondentów, którzy tak uważają wzrosła do 90,1% (Tabela 52).

Analiza porównawcza wyników badań (Wykres 11) pokazuje, że dla większości respondentów dwóch prób badawczych tożsamość narodowa jest to identyfikacja z narodem. W 2014 roku 62,5% badanych określiło tożsamość w kontekście utożsamiania z narodem, a w 2022 roku na ten wątek opisało 59,6% studentów. W przypadku kolejnych wskazań występują znaczące różnice. Tożsamość narodowa dla studentów w 2014 roku rozumiana była w kontekście dziedzictwa historyczno-kulturowego (9,5%), wartości i postaw (9%), motywu walki (8,5%), czy symboliki narodowej (7%), natomiast współcześnie studenci definiują tożsamość jako motyw walki (15,4%), wartości i postawy (12,8%), dziedzictwo historyczno-kulturowe (5,3%) i symbolikę narodową (4,2%).

Należy zauważyć, że studenci rozróżniają tożsamość narodową od tożsamości politycznej. Wyniki badań dowodzą, że obydwie grupy studentów tożsamość polityczną rozumieją jako zainteresowanie polityką (dane 2014 rok – 24%, dane 2022 rok – 28,2%).

Ponadto, tożsamość polityczna definiowana jest jako posiadanie własnych poglądów politycznych, przynależność do partii politycznych, udział w wyborach powszechnych, czy popieranie politycznego stanowiska władzy państwowej. Niektórzy twierdzą, że tożsamość polityczna związana jest z funkcją i pracą polityka, zatem określają ją w kategorii zawodu. Pojawiły się także określenia, że tożsamość polityczna jest to znajomość programów partii politycznych (Wykres 10).

Warto zauważyć, że ponad połowa studentów dwóch prób badawczych bierze udział w wyborach powszechnych czasami (Tabela 57, dane z 2014 rok mówią o 50,5% studentów, natomiast z 2022 roku o 52,3%). Natomiast patrząc na wyniki udziału studentów w uroczystościach państwowych widoczna jest tendencja spadkowa. W 2014 roku 51,5% badanych potwierdziło, że obchodzą święta państwowe, natomiast 8 lat później tylko 22,5% studentów wskazało, że biorą udział w uroczystościach państwowych (Tabela 26).

Wśród tych wszystkich określeń warto zwrócić uwagę na następującą tendencję. Respondenci rozumieją i definiują to pojęcie przez pryzmat polityki i demokratyzacji życia publicznego. Wszystkie odpowiedzi respondentów związane były z możliwościami świadomego podejmowania suwerennych działań jednostki, jak działalność w partiach politycznych, uczestnictwo w wyborach, własne zainteresowania czy wybory polityczne (bycie radnym, pełnienie funkcji politycznych). Patrząc na definicje tożsamości politycznej przytoczone przez studentów i analizując ich aktywność polityczną w kontekście udziału w wyborach powszechnych i w świętach państwowych odwołam się do Jerzego Mizgalskiego, który twierdzi, że podmiotowość polityczna związana jest z podejmowaniem przez jednostkę suwerennych oraz racjonalnych aktywności w życiu politycznym (zarówno czynne, jak i bierne działania). Jego zdaniem rozumienie tożsamości politycznej stanowi przekonanie o tym kim jestem, jakie obowiązki i zobowiązania mam wobec innych ludzi jako jednostka. To zwrócenie uwagi na „moje poglądy" i „poglądy innych", to podkreślenie z kim moja tożsamość, a więc poglądy i postawy (ogólnie tożsamość polityczna) może wiązać się, czy współdziałać, a z kim może wejść w konflikt. Zdaniem Mizgalskiego, z jednej strony za tożsamością polityczną idzie szereg pytań na temat wiedzy i znajomości świata, a z drugiej to próba odpowiedzi o indywidualne, własne wybory i decyzje polityczne, stąd

podmiotowość polityczna każdego człowieka, w danym środowisku łączy się z kształtowaniem własnej tożsamości[951].

Patrząc na wyniki badań możemy zauważyć, że studenci definiują tożsamość polityczną w kontekście swoich wyborów politycznych. W większości ci studenci, którzy definiowali tożsamość polityczną w kontekście przynależności do partii politycznych aktywnie działają w organizacjach społecznych i angażują się w prace samorządu studenckiego.

Rozpatrując wyniki badań własnych i literaturę przedmiotu w kwestiach tożsamości politycznej młodych Ukraińców chciałabym zwrócić uwagę na podejście Heorhija Kasjanowa, który analizując proces narodotwórczy Ukraińców doszedł do wniosku, że „bycie" Ukraińcem zdeterminowane jest przez świadomość jednostki i stosunek do państwa. Jego zdaniem religia czy język nie stanowi już priorytetowego czynnika budującego ukraińską tożsamość tylko takim wyznacznikiem jest świadomość[952]. W moim przekonaniu pojawiające się w ukraińskiej przestrzeni publicznej różne próby definiowania tożsamości politycznej, łączenie jej z tożsamością narodową i pamięcią historyczną stanowią w rękach elit politycznych niebezpieczne narzędzie, gdyż mogą przyczynić się do manipulowania faktami, co prowadzi do politycznej destabilizacji.

Ciekawy podział z wyników badań własnych zaprezentowała Alla Karnaukh z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, która przeprowadzając analizę w temacie „Co to znaczy być Ukraińcem? zaproponowała następującą kategoryzację: a) mieszkam na Ukrainie; b) jestem obywatelem Ukrainy; c) uważam się za Ukraińca.

Uważam, że podziały, gdzie występują odwołania do obywatelstwa, identyfikacji i postaw to pojmowanie obywatelskości nie tylko w znaczeniu społecznym, ale przede wszystkim politycznym. Jako jednostki funkcjonujemy bowiem w „jakimś" otoczeniu, mamy swoje poglądy polityczne, bierzemy udział w wyborach i wybieramy kandydatów, którzy są zgodni z naszym światopoglądem, a obywatelstwo i aktywność polityczna stanowią instytucjonalną formę solidarności, gdyż jesteśmy jednostkami społecznymi.

[951] J. Mizgalski, *Tożsamość polityczna partii/ugrupowania politycznego w lokalnej w lokalnej przestrzeni politycznej,* Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Seria: Res Politicae, Częstochowa 2012, s. 68-70.
[952] H. Kasjanow, *Teorijinaciji ta nacionalizmu,* Łybid', Kyjiw 1999: 177.

Warto podkreślić, że sama Konstytucja Ukrainy z 1996 roku pozostawia wiele pytań związanych z identyfikacją narodową i nie mówi o tożsamości politycznej. W tym głównym akcie prawnym przy określaniu państwa stosuje się zarówno wyrażenie „ukraińska nacja" (українськанація), które jest bardziej utożsamiane z etniczną grupą, jak i „naród ukraiński" (українськийнарод), rozumiany jako obywatele, bez względu na narodowość.

Pawło Klimkin, dyplomata, były ambasador Ukrainy w Niemczech, zaangażowany w negocjacje układu o stowarzyszeniu między Unią Europejską a Ukrainą w 2017 roku napisał, że „*Nie możemy kształtować narodu ukraińskiego tak, jak się to działo w wieku XIX, ale możemy ukształtować go, jak dzieje się to w XXI wieku, jako część europejskiej mentalności z unikalną ukraińskością*"[953].

Moim zdaniem, młode pokolenie Ukraińców nie traktuje Europy Zachodniej i Unii Europejskiej w kategoriach politycznych, patrząc na struktury unijne i prawo UE. Młodzi mają swoje emocje i oczekiwania. W mentalności młodego pokolenia Ukraińców widoczny jest dualizm światopoglądowy. Z jednej strony uważają Ukrainę za kraj europejski, ale z drugiej mają silne poczucie ukraińskości. Przynależność do wspólnoty europejskiej nie jest dla nich pytaniem „dlaczego Ukraina chce być w UE?" lub „po co to Ukraińcom?", ale jest to pytanie o przyszłość, kierunki rozwoju, o wybór europejskiej mentalności.

Analiza wyników badań dowodzi, że dla studentów obydwu grup Europa Zachodnia kojarzy się przede wszystkim z wartościami i postawami (Wykres 14, dane 2014 – 24%, dane 2022 – 29,6%) oraz jakością życia (Wykres 14, dane 2014 - 18,7%, dane 2022 - 22,7%). Młodzi podkreślali znaczenie wolności, tolerancji, liberalizmu, demokracji, godności, równości, czy szacunku (Wykres 13). W dalszej kolejności Europa Zachodnia dla studentów kojarzy się z gospodarką, w kontekście wolności gospodarczej, rozwoju nowych technologii, własności prywatnej, wspólnej waluty czy wyższymi pensjami. Warto zwrócić uwagę, że granica między jakością życia, wartościami i kwestiami gospodarczymi jest umowna, gdyż lepsza jakość życia to także wyższe pensje za pracę, niezależność gospodarcza, własne biznesy, czy możliwość wyboru w kontekście zawodowym. Warto zauważyć, że dla obydwu grup studentów dziedzictwo historyczno-kulturowe znajduje się na czwartym miejscu. Niemniej patrząc na tą kategorię należy

[953] https://wiez.pl/2022/06/09/ukraina-jest-znacznie-mniej-eurosceptyczna-niz-sama-unia-europejska/ Strona odwiedzona 8 czerwca 2022.

podkreślić, że Europa Zachodnia kojarzy się młodym Ukraińcom z językiem angielskim, który tutaj dominował wśród występujących odpowiedzi (38% wszystkich wskazań w tej kategorii). Uważam, że w wyborach młodego pokolenia Ukraińców widoczna jest następująca zależność. Ci co cenią sobie wolność, wybierają wolność. Ci, co chcą żyć według zasad demokracji, podkreślają znaczenie tego ustroju. Ci co cenią sobie fundamentalne wartości na których opiera się Unia Europejska chcą żyć według takich reguł. Podobnie jest ze standardem życia. Europa Zachodnia dla studentów kojarzy się z otwartością, podróżami, brakiem granic, bogactwem, studiami, czy możliwościami rozwoju. To miejsce gdzie młodzi Ukraińcy chcą realizować swoje marzenia i plany zawodowe. Patrząc na wyniki badań, Ukraina dla niektórych młodych osób jest utożsamiana z chaosem, natomiast Europa Zachodnia łączy się z przyszłością.

Dla studentów obydwu grup badanych typowy Europejczyk/Europejka to osoba o przyjaznej postawie, tolerancyjna, nowoczesna, kreatywna i liberalna (Wykres 5). W mniejszym stopniu respondenci wskazywali na inteligencję i wiarę w siebie, jako na cechy typowego Europejczyka/Europejki.

W różnych kontekstach jest definiowane pojęcie „tożsamości europejskiej" przez studentów (Wykres 9, Wykres 10). W 2014 roku 39% respondentów opisywało ją jako wspólnotę państw i ludzi, a 22% określało jako styl życia. W 2022 roku dla 43,6% respondentów tożsamość europejska stanowiła wartości i postawy pro-europejskie, a 21,3% studentów tożsamość europejską utożsamiało z wspólnotą państw i ludzi. Obecnie, na trzecim miejscu młodzi Ukraińcy definiowali tożsamość europejską w kontekście stylu życia (13,3%), a w dalszej kolejności stawiali na dziedzictwo historyczno-kulturowe (12,8%), nowoczesność (4,3%) czy sprawy związane z Schengen, a więc brak granic, Program Erasmus czy możliwość zwiedzania Europy.

Dla studentów Unia Europejska jest to miejsce, gdzie chcą mieszkać. Analiza wyników badań własnych pokazuje, że w 2014 roku 64,8% badanych stwierdziło, że „UE jest to miejsce, gdzie chcę mieszkać", a w 2022 roku udzieliło taką odpowiedź 45,4% studentów. W 2014 roku 8,5% badanych zadeklarowało, że jest to atrakcyjna alternatywa dla Ukrainy, a obecnie tak twierdzi 39,7% respondentów. Warto zwrócić uwagę na następującą zależność. Prawie nikt z badanych nie wskazał, że Unia Europejka jest jego ojczyzną, natomiast studenci podkreślają fakt, że jest to miejsce, gdzie chcą się uczyć i zdobyć wykształcenie (dane 2014 – 26,1%; dane 2022 – 14,9%).

Biorąc pod uwagę emocjonalny stosunek studentów wobec Unii Europejskiej i Paktu Północnoatlantyckiego, to na przestrzeni 8 lat wzrósł poziom sympatii do tych struktur (Tabela 22, Tabela 24).

W 2014 roku 23,5% studentów deklarowało zdecydowanie pozytywny stosunek do UE, a 60,5% badanych miało pozytywny stosunek. Natomiast w 2022 roku już 81,1% studentów określiło swoje uczucia jako zdecydowanie pozytywnie. Wzrost widzimy także w przypadku NATO. W 2014 roku 8,5% badanych miało stosunek zdecydowanie pozytywny, a 16,5% pozytywny. Dane z 2022 roku pokazują, że 5,3% studentów ma zdecydowaną sympatię wobec NATO, a 68,6% badanych określa swój stosunek jako pozytywny.

Niemniej mimo ogólnie pozytywnego stosunku wobec Paktu Północno-atlantyckiego większość studentów raczej nie interesuje się sprawami NATO (Tabela 23, dane 2014 – 63,5%, dane 2022 – 48,9%), chociaż na przestrzeni 8 lat wzrosła ilość osób, która raczej interesuje się sprawami NATO (dane 2014 – 31%; 2022 – 45,2%).

Kończąc podsumowanie badań własnych zakończę optymistycznymi wynikami. Studenci obydwu prób badawczych popierają integrację Ukrainy z Unią Europejską (Tabela 21, dane 2014 – 84,5%, dane 2022 – 100%). Badania pokazują, że około 25% Ukraińców liczą na szybki proces integracji Ukrainy z UE, trwający do roku czasu. Tyle samo uważa, że integracja nastąpi w ciągu kolejnych 5 lat[954]. Widzimy jednak, że w temacie dat ostrożniejsze są wypowiedzi samych europejskich polityków z Brukseli, co podkreśla fakt, że obecnie młodzi Ukraińcy są mniej eurosceptyczni niż cała Unia Europejska.

Na podstawie wyników badań własnych mogę stwierdzić, że młodzież reaguje pozytywnie na samo pojęcie Europy Zachodniej, czy „tożsamości europejskiej". Dla Ukraińców fakt bycia Ukraińcem w zjednoczonej Europie nie wiąże się z miejscem zamieszkania, ale z optymistycznymi planami i współtworzeniem europejskiej rzeczywistości, a za tym idzie wzrost wiedzy wśród studentów na tematy UE i NATO. Ponadto od przemian 2014 roku młode pokolenie Ukraińców częściej deklaruje postawy antyrosyjskie, ale za to proukraińskie i proeuropejskie, co pokazują wyniki referowanych badań. Uważam, że Unia Europejska powinna otworzyć nową ścieżkę wobec integracji

954 https://wiez.pl/2022/06/09/ukraina-jest-znacznie-mniej-eurosceptyczna-niz-sama-unia-europejska/ Strona odwiedzona 8 czerwca 2022.

Ukrainy. Dodatkowo rodzi się potrzeba dyskusji w samej Unii na temat działań i celów polityki europejskiej w obliczu wojny rosyjsko-ukraińskiej.

Bazując na materiale uzyskanym podczas badań stwierdzić można słuszność hipotezy ogólnej, że tożsamość narodowa dla ukraińskich studentów, studiujących w południowo-wschodniej Polsce to identyfikacja z własnym narodem, świadomość wspólnego dziedzictwa narodowego, ukształtowana w procesie historycznym, w poczuciu przynależności do narodu ukraińskiego. W związku z powyższym, w świetle wyników badań własnych, przeprowadzonych wywiadów i analizy materiałów zastanych potwierdziła się podstawowa hipoteza.

Dodatkowo, na podstawie zebranych materiałów chciałam uzyskać informacje jakie czynniki wpływają na proces kształtowania się ukraińskiej tożsamości narodowej. W analizowanych materiałach każdy czynnik był rozpatrywany osobno. Dane pozwalają przypuszczać, że potwierdza się hipoteza, że wymienione poniżej determinanty w znacznym stopniu wpływają na proces kształtowania się ukraińskiej tożsamości studentów:

a) przywiązanie do symboli narodowych;
b) znajomość i szacunek do wspólnej historii;
c) posługiwanie się językiem ojczystym;
d) posiadanie obywatelstwa danego państwa;
e) świadomość narodowa;
f) kultywowanie wspólnej kultury i tradycji;
g) aktywność społeczna i polityczna;
h) wpływ mediów;
i) wpływ otoczenia społecznego;
j) zainteresowanie sprawami europejskimi i społeczno-politycznymi na Ukrainie.

Nie potwierdziła się jednak hipoteza w przypadku religijności, zatem nie jest to czynnik, który wpływa na proces kształtowania się narodowej tożsamości studentów.

Biorąc pod uwagę problemy cząstkowe podjęte w niniejszej dysertacji naukowej stwierdzić można następujące twierdzenia stanu zmiennych:

1. Zdaniem młodych Ukraińców o przynależności do danego narodu w dużym stopniu decyduje urodzenie w ukraińskiej rodzinie, obywatelstwo, używanie języka ukraińskiego i identyfikacja z narodem - w kontekście historycznym i politycznym;

2. Historia ma znaczny wpływa na proces kształtowania ukraińskiej tożsamości narodowej studentów;

3. Wśród trzech najważniejszych wydarzeń, które wywarły wpływ na budowanie tożsamości narodowej ukraińskich studentów można wskazać: okres II wojny światowej, czasy stalinizmu i ogłoszenie niepodległości przez Ukrainę w 1991 roku;

Wśród współczesnych zdarzeń, które wpłynęły na światopogląd ukraińskich studentów wymienić można „Pomarańczową Rewolucję", „Rewolucję Godności" i wybuch wojny ukraińsko-rosyjskiej 24 lutego 2022. (Warto zwrócić uwagę, że badania na drugiej grupie studentów były prowadzone w styczniu i lutym 2022 roku, zatem ci respondenci, którzy wypełniali ankiety wcześniej nie mogli wskazać na rosyjską agresję, która miała miejsce pod koniec lutego 2022 roku. W związku z powyższym zasadne wydaje się przeprowadzenie badań na temat tożsamości narodowej ukraińskich studentów w przyszłości, zwłaszcza po zakończeniu wojny);

4. Uzyskanie niepodległości przez Ukrainę w 1991 roku stanowiło przełomowe wydarzenie dla studentów i oznaczało uzyskanie pełnej suwerenności oraz niezależności państwowej przez Ukrainę;

5. „Pomarańczowa Rewolucja" i „Rewolucja Godności" zmieniły postawy wśród młodego pokolenia Ukraińców, pokazując ich siłę, odwagę i motywację do walki o wolną Ukrainę i demokratyczne wartości, redefiniując tym samym ich tożsamość narodową;

6. Obecnie występujące regionalizmy na Ukrainie nie wpływają znacząco na postawy młodego pokolenia Ukraińców, gdyż w obliczu konfliktu wojennego występuje silna identyfikacja z narodem, a nie z regionem, czy lokalną społecznością;

7. Zdaniem studentów największym zagrożeniem dla współczesnej Ukrainy jest wojna z innymi krajami oraz wschodni sąsiad państwa, czyli Rosja;

8. Integracja europejska i integracja euroatlantycka to dla ukraińskich studentów kierunek rozwoju wolnej Ukrainy i ukraińskiego społeczeństwa na każdej płaszczyźnie życia.

Stwierdzono następujące zależności między zmiennymi:

HIPOTEZA 1

Potwierdziła się hipoteza, że istnieje duża zależność między poczuciem ukraińskiej tożsamości narodowej a posługiwaniem się językiem ukraińskim, używaniem symboliki narodowej, czy kultywowaniem wspólnej tradycji i obrzędów w procesie kształtowania ukraińskiej tożsamości narodowej. Posługiwanie się językiem ukraińskim, używanie symboliki narodowej czy kultywowanie tej samej kultury i tradycji wpływa na wzrost poczucia tożsamości narodowej.

HIPOTEZA H2

Częściowo potwierdziła się hipoteza, że na poczucie tożsamości narodowej wpływa podział regionalny Ukrainy, gdyż młodzi Ukraińcy identyfikują się przede wszystkim z całym narodem, natomiast w małym stopniu z regionem lub miejscem swojego zamieszkania. W związku z powyższym należy zaznaczyć, że obecnie młodzi w mniejszym stopniu niż 8 lat temu podkreślają historyczny podział na przynajmniej dwie części ziem ukraińskich - wschodnią (rosyjskojęzyczną) i zachodnią (ukraińsko-językczną).

Nie potwierdza się hipoteza, że ukraińscy studenci z zachodniej Ukrainy są bardziej prodemokratyczni, częściej krytykują różne instytucje publiczne, rząd i elity polityczne, niż ich rówieśnicy z centralnej i wschodniej części Ukrainy.

HIPOTEZA H3

Częściowo potwierdziła się hipoteza, że znajomość historii wpływa na tożsamość narodową Ukraińców, zwłaszcza wiedza o przełomowych wydarzeniach historycznych, które łączą naród ukraiński. Badani podkreślają znaczenie następujących wydarzeń z historii Ukrainy, jak Kozaczyzna, II wojna światowa, czasy stalinizmu czy odzyskanie niepodległości przez Ukrainę. Studenci w małym stopniu odnoszą się do I wojny światowej, czy działalności OUN-UPA. Charakterystyczny jest dualizm studentów - z jednej strony krytykują mordy na Wołyniu dokanane przez skrajnych nacjonalistów, a z drugiej podziwiają działaczy OUN za ich pronarodowe postawy (jak Stepana Banderę).

Częściowo potwierdziła się hipoteza, że autorytetami dla młodych są bohaterzy określonych epok historycznych, gdyż wśród bohaterów studenci cenią sobie tylko osoby związane z ruchem kozackim i odnoszą się do współczesnych autorytetów politycznych – Wiktora Juszczenki w 2014 roku i WołodymyraZelenkiego 2022.

W związku z powyższym należy stwierdzić, że nastąpiło również potwierdzenie hipotezy, że studenci bardzo dużą rolę przypisują ukraińskim rewolucjom w procesie kształtowania ukraińskiej tożsamości, zwłaszcza w kontekście oddziaływania na naród ukraiński.

Nie potwierdziła się hipoteza, że w procesie kształtowania tożsamości narodowej największy wpływ mają wartości religijne związane z wspólną historią. Jak pokazują dane, wartości religijne związane zarówno z historią, jak i współczesnością nie wpływają na poczucie tożsamości młodego pokolenia Ukraińców.

HIPOTEZA H4

W całości potwierdziła się hipoteza, że tożsamość polityczna wpływa na proces kształtowania tożsamości narodowej młodego pokolenia Ukraińców, budując postawy obywatelskie i zachowania prodemokratyczne.

HIPOTEZA H5

W całości potwierdziła się hipoteza, że przemiany demokratyczne przyczyniają się do podnoszenia świadomości narodowej młodego pokolenia Ukraińców.

W związku z powyższym potwierdziło się, że młodzi pod wpływem zachodzących zmian polityczno-społecznych interesują się sprawami Unii Europejskiej i NATO. Młodzi interesują się zmianami społecznymi na Ukrainie, biorą udział w wyborach powszechnych. Rewolucje ukraińskie wywołują wśród społeczeństwa proeuropejskie sympatie.

HIPOTEZA H6

Potwierdziła się hipoteza, że istnieje duża zależność między poczuciem tożsamości narodowej młodych Ukraińców, a wpływem tożsamości europejskiej. Studenci widzą korzyści, które są związane z obecnością w Unii Europejskiej i dostrzegają wartości na których zbudowana jest zjednoczona Europa.

Zrealizowane badania pokazały, że każdy czynnik budujący tożsamość narodową ma swoje uwarunkowania. Celem badań było przedstawienie diagnozy wartości życiowych i ideologicznych ukraińskich studentów studiujących w południowo-wschodniej Polsce dotyczące tożsamości narodowej. Z jednej strony badani odnoszą się do dziejów historycznych i dziedzictwa historyczno-kulturowego, podkreślając silne poczucie ukraińskiej tożsamości narodowej i identyfikacji narodowej, a z drugiej bliska jest im tożsamość europejska, zwłaszcza w kontekście perspektyw rozwojowych Ukrainy i ich życiowych wyborów. Wojna zmienia postawy i wartości życiowe ukraińskiego

społeczeństwa, przyczynia się do rozwoju dalszych ścieżek naukowych w sprawie kształtowania ukraińskiej tożsamości. Należy zauważyć, że młodzi uwidaczniają swoje oczekiwania, zwłaszcza w dążeniu do demokratyzacji i rozwoju społecznego, podkreślają swoje potrzeby indywidualne, które jeszcze kilka lat temu były deprywowane. Z tej perspektywy badania nad młodzieżą mają potencjał modernizacyjny, a młode pokolenie Ukraińców okazuje się endogennym czynnikiem zmian.

Zakończenie

Niepodległa Ukraina przez ostatnie trzy dekady przeszła trudną drogę: dwie rewolucje na Majdanie, częste zmiany rządów, próby zmiany ustawy zasadniczej, kilku prezydentów, premierów, reformy gospodarczo-ekonomiczne, kryzys społeczny i gospodarczy, aneksję Krymu przez Rosję, utratę Republiki Donieckiej i Ługańskiej, zajęcie ziem wschodniej Ukrainy przez Rosję, co w konsekwencji przyniosło wojnę rosyjsko-ukraińską.

Ukraina przez wiele stuleci nie miała suwerenności państwowej. Przez pewien okres jako Ruś należała do Wielkiego Księstwa Litewskiego, a później do I Rzeczypospolitej. W XVII wieku część wschodnia Ukrainy dostała się pod panowanie carskiej Rosji. Wiek później wskutek rozbiorów Polski obszary ukraińskie aż po rzekę Zbrucz zostały wcielone do imperium rosyjskiego, a zachodnia część ziem ukraińskich została przyłączona do Monarchii Austro-Węgierskiej. Na początku XX wieku zrodziły się trzy państwowości ukraińskie, ale był to tylko krótkotrwały epizod. Po traktacie ryskim wschodnie tereny ukraińskie jako Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka trafiły pod rządy bolszewickiej Rosji, a zachodnie ziemie ukraińskie przypadły Polsce. Po zakończeniu II wojny światowej granica ZSRR została ustalona na Bugu, a Ukraina znalazła się w granicach socjalistycznego państwa sowieckiego. W tym okresie społeczeństwo ukraińskie poddano ideologicznej indoktrynacji, odcinając je od ukraińskiej historii, tradycji i kultury. Warto zauważyć, że praktycznie żaden inny naród europejski nie przeżył tak wiele zniszczeń spowodowanych przez system komunistyczny co Ukraińcy.

Powstanie niezależnego państwa ukraińskiego w 1991 roku rozbudziło na nowo procesy tożsamościowe wśród społeczeństwa ukraińskiego. Referendum za niepodległością Ukrainy pokazało siłę i narodową odrębność Ukraińców, podkreślając identyfikację narodową w kontekście niezależnego ukraińskiego narodu.

Bogumiła Berdychowska, ukraiński ekspert do spraw Ukrainy zauważyła, że każdy dzień istnienia niepodległej Ukrainy tworzył Ukrainę[955]. Nie sposób się z tym stwierdzeniem nie zgodzić patrząc na pamięć historyczną i na wydarzenia, które obecnie mają miejsce na Ukrainę.

Zmiany polityczne niosą za sobą przemiany społeczne. Rodzi się wiele pytań o tożsamość narodową młodych Ukraińców. Uważam, że nie sposób badać tożsamość

[955] P. Kowal, *Między Majdanem a Smoleńskiem…* s. 34.

narodową ukraińskiego społeczeństwa nie znając i nie odwołując się do historii, kultury ukraińskiej i realiów społeczno-politycznych, w jakich przyszło żyć Ukraińcom.

Analizując literaturę naukową okazuje się, że istnieją różne podejścia określające tożsamość narodową. Źródłem identyfikacji dla społeczeństwa ukraińskiego były dzieje historyczne, tradycja, język i religia. Obecnie na tożsamość patrzy się przez pryzmat budowania wspólnej świadomości narodowej wśród Ukraińców, podkreśla się rolę wartości, postaw i emocji. Taki proces w globalizującym się świecie kształtował się pod wpływem różnych wydarzeń politycznych. Z jednej strony jednocząca się Europa budziła nadzieje, a z drugiej obawy o trwanie narodowych tożsamości.

Ukraińskie rewolucje na Majdanie, walka o wpływy między poszczególnymi grupami interesów, separatyzm wschodniej Ukrainy, utrata Krymu i części republik wschodnich, a przede wszystkim tocząca się wojna rosyjsko-ukraińska stanowią redefiniowanie ukraińskiej tożsamości narodowej młodego pokolenia Ukraińców. Pojawiają się liczne zapytania między innymi o położenie Ukrainy na geopolitycznej mapie Europy, wzajemne przenikanie kultury wschodniej i zachodniej, kwestie współzależności z sąsiadami, zwłaszcza z Rosją, czy proces europeizacji Ukrainy.

W tym miejscu warto przytoczyć słowa papieża Jan Paweł II, który przez okres swojego pontyfikatu podkreślał, że Ukraińcy są odrębnym narodem i mają prawo uczestniczyć w życiu Kościoła prawosławnego w zjednoczonej Europie. Papież wprowadzając alegorię „dwóch płuc" Wschodu i Zachodu mówił *„jedność Europy wspiera się na dwóch równoprawnych tradycjach duchowych: zachodniej i wschodniej".* Kontynuując tą myśl stwierdził: *„Europa jest chrześcijańska w swoich korzeniach. Dwie formy wielkiej tradycji Kościoła – zachodnia i wschodnia, dwie formy kultury, dopełniają się wzajemnie jakby dwa płuca w jednym organizmie. Taka jest wymowa przeszłości. Takie dziedzictwo ludów żyjących na naszym kontynencie. Można powiedzieć, że dwa nurty, wschodni i zachodni, stały się równocześnie pierwszymi wielkimi formami inkulturacji wiary"*[956].

Zdaniem Jana Pawła II każda polityka powinna się opierać na chrześcijańskiej koncepcji człowieka, która poprzez swój uniwersalizm i fakt, że mimo procesów sekularyzacji jest rozpoznawalna przez Europejczyków i wszystkie narody Europy musi przyczyniać do przełamywania logiki narodowych egoizmów i budowania

[956] Jan Paweł II, *List apostolski Euntes in mundum,* 12-13 (w:) *Europa jutra*, red. Sujka A., Kraków 2000, s. 73.

w zjednoczonej Europie poczucia ponadnarodowej solidarności. Takie rozumienie wspólnoty, które demokratycznemu państwu dawało poczucie narodowej tożsamości, Jan Paweł II chciał w wymiarze europejskim przełożyć na chrześcijańską wizję człowieka, która w odmiennych tradycjach i kulturach narodowych mogła być przeżywana i interpretowana w różny sposób[957].

Dziś na Ukrainie rozgrywa się dramatyczna wojna, nie tylko w znaczeniu politycznym jako wojna z Rosją o terytorium, ale także wojna w znaczeniu społecznym i mentalnym - o przebudowę życia społecznego młodego pokolenia Ukraińców i wybór orientacji cywilizacyjno-kulturowej.

Warto zwrócić uwagę, że Ukraińcy budowali swoją tożsamość między innymi w oparciu o ważne osoby lub wydarzenia historyczne wokół których kształtowała się identyfikacja narodowa. Wymienić można Bogdana Chmielnickiego, Stepana Banderę, Tarasa Szewczenko lub współcześnie Wiktora Juszczenkę czy Wołodymyra Zelenskiego. Wśród wydarzeń historycznych pierwszy plan zajmuje działalność Kozaków (eksponowanie silnej tradycji niezależności), tożsamość oparta na nacjo-nalizmie i Ukraińskiej Powstańczej Armii, czy współczesne tożsamości regionalne, jak krymska, czy ukraińska wschodnia i zachodnia.

Jacek Saryusz-Wolski, pierwszy minister ds. europejskich Wolnej Polski zauważył, że istnieje silna tożsamość ukraińska i są różne stopnie jej identyfikacji. Wynika to z podstawowego faktu, że Ukraińcy to stary naród, mający wielowiekową tradycję, ale bez państwowości. Jego zdaniem świadomość społeczeństwa ukraińskiego cały czas się zmienia, tworzy się na naszych oczach, zwłaszcza od czasów Majdanu. Na Internecie młodzi Ukraińcy wypowiadają się następująco *„niedawno uważałem że jestem Rosjaninem a dziś rozumiem jestem Ukraińcem, chociaż moim językiem macierzystym jest rosyjski”.*

Zdaniem Saryusz-Wolskiego występuje podział na zachodnią i wschodnią część kraju, podział na tożsamość pokolenia naszych dziadków i pokolenia młodych. Wschód Ukrainy, zamieszkiwany przez typowych Ukraińców jest rosyjskojęzyczny, a zachodnia część Ukrainy bardziej nastawiona jest proeuropejsko. Media zachodnioeuropejskie długo traktowały Ukrainę jako część imperium rosyjskiego i nie dokonywały rozróżnienia, że są to dwa odrębne kraje, stąd środki masowego przekazu zakłamują

[957] S. Sowiński, R. Zenderowski, *Europa drogą Kościoła. Jan Paweł II o Europie i europejskości,* Wrocław 2003, s. 131-132.

rzeczywistość w kontekście państwowości ukraińskiej. Ponadto, politycy europejscy patrzą współcześnie na Ukraińców z perspektywy narodowej, jako odrębny podmiot państwowy i jako odrębność narodowa. To jest fenomen, gdyż niespełna 15 lat temu nie było wiedzy na temat Ukrainy i nikt nie interesował się tym europejskim państwem. Niepokojący jest jednak fakt, że dla większości polityków i społeczeństwa z Zachodniej Europy rosyjskojęzyczna ludność to są Rosjanie. Wielu Europejczyków nie ma świadomości, że są też Ukraińcy rosyjskojęzyczni, że można mieć tożsamość ukraińską i nie mówić w języku ukraińskim[958].

Warto podkreślić, że antagonizmy wokół ukraińskiej tożsamości narodowej między pokoleniami Ukraińców, wynikające z trudnej historii próbował złagodzić prezydent Ukrainy Wiktor Juszczenko, który jako pierwszy dostrzegł konieczność zbudowania wspólnej, ukraińskiej pamięci zbiorowej w oparciu o politykę historyczną. Trudna okazała się próba pogodzenia dwóch różnych narracji spostrzegania ukraińskiej tożsamości narodowej: narracji nacjonalistycznej, zorientowanej na narodzie w etnicznym rozumieniu oraz narracji postkomunistycznej odwołującej się do więzi społeczno-politycznych. W perspektywie długofalowej idea zainicjowana przez Juszczenkę miała na celu umocnienie jedności współczesnej Ukrainy i wypracowanie jednej, silnej tożsamości narodowej. Historia pokazała, że Rosja nigdy nie zrezygnowała z traktowania Ukrainy jako swojej strategicznej strefy wpływów, ingerowała w jedność terytorialną państwa ukraińskiego, dokonując powolnej ekspansji i zagarniając terytorium Ukrainy. Z drugiej strony to właśnie działania Władimira Putina i agresja Rosji na Ukrainę przyczyniły się do rozbudzenia na niespotykaną skalę ukraińskiej tożsamości narodowej, która stała się bronią w wojnie rosyjsko-ukraińskiej, każdego dnia pokazując ogromną siłę i niezłomność.

O polityce kolonializmu Władimira Putina już w 2014 roku mówił rosyjski pisarz Władimir Makanin, który zwrócił uwagę, że odbudowa imperium rosyjskiego nie była Rosji potrzebna. Jego zdaniem nostalgia za straconym imperium pozostawała wśród Rosjan żywa, a analogie historyczne były łatwe do zauważenia – od carów, przez imperatorów, sekretarzy generalnych po rządy Putina. W przekonaniu Makanina

[958] Fragment wywiadu przeprowadzonego z Jackiem Saryusz-Wolskim, Strasburg, Parlament Europejski, 16 kwietnia 2014. Tekst w posiadaniu autora pracy.

Rosjanie potrzebowali swojego bohatera i wodza, dlatego godzą się z rosyjską polityką, nie tylko historyczną, ale przede wszystkim zagraniczną[959].

Na uwagę zasługuje fakt, że wielokulturowość ukraińska przejawia się między innymi w równoległym występowaniu języka ukraińskiego oraz rosyjskiego na obszarze całej Ukrainy. Jak się okazało język ukraiński nie był językiem dominującym, chociaż w nowym ukraińskim państwie został językiem urzędowym. Większość ludzi utożsamiała się ze stwierdzeniem - jestem Ukraińcem, ale moim językiem ojczystym jest rosyjski, natomiast teraz każdy Ukrainiec chce używać języka ukraińskiego.

Pisarz Jurij Szczerbak podkreślił, że od ponad wieku widoczny był podział między tymi co posługiwali się językiem ukraińskim i rosyjskim. Wynikał on z faktu, że podczas komunizmu na Ukrainie prowadzona była polityka antyukraińska. Każdy kto „zaczynał" kochać Ukrainę, to zaczynał pisać wiersze w języku ukraińskim i był podejrzewany o ukraiński nacjonalizm. Podczas II wojny światowej część Ukraińców poparła Niemców, jako wrogów bolszewizmu, stąd po 1945 roku poddani zostali represjom, natomiast pozostali którzy walczyli po stronie radzieckiej w Armii Czerwonej dotknięci zostali sowietyzacją i rusyfikacją. Szczerbak podkreśla rolę współczesnego ukraińskiego patriotyzmu. Jego zdaniem nie można twierdzić, że tylko ci co mówią w języku ukraińskim uważają się za patriotów. Propaganda rosyjska spowodowała, że na Ukrainie wystąpił problem językowy, który przejawiał się w ideologii. Nacjonalizm w wydaniu partii Swoboda głosił: „Śmierć wrogom, sława Ukrainie", jednak projekt budowy państwa na podstawach etnicznych oznaczał rozlew krwi. Od samego początku Ukraina stosując taktykę balansowania między Wschodem i Zachodem próbowała wypracować kompromis, który pozwoliłby jej prowadzić długofalową politykę zagraniczną. Dodatkowo, po „Pomarańczowej Rewolucji" Unia Europejska nie zadeklarowała, że jest zainteresowana członkostwem Ukrainy w swoich strukturach, choćby w dalekiej przyszłości, mimo, że badania pokazywały, że Ukraińcy czekali na ten sygnał[960].

Socjologowie uważali próby podziału Ukrainy - na zachodnią proeuropejską i wschodnią prorosyjską - za nieuzasadnione i sztuczne. Trudno jednak wskazać granicę tożsamościową, gdyż nie przekłada się ona na granice geograficzne i podziały wewnątrzpaństwowe.

[959] Rozmowa z W. Makaninem, *Kiedy Sparta wygrywa z Atenami*, Nowa Europa Wschodnia, Nr 1 (XXXIII)/2014, s. 142-146.
[960] Wywiad z J. Szczerbakiem, *Zygzakami, ale do przodu*, Nowa Europa Wschodnia, Nr 3-4(XVII-XVIII)/2011, s. 97-104.

Tożsamość młodego pokolenia Ukraińców jest uwarunkowana przez wiele czynników społecznych. Jest ona ściśle związana z historycznym dziedzictwem, podziałami politycznymi, zmianami społecznymi i kulturowymi, sytuacją polityczną oraz istniejącym wewnątrz państwa ukraińskiego regionalizmem.

Poprzez bezpośrednie wywiady z politykami zainteresowanymi sprawami ukraińskimi, jak i przeprowadzone badania empiryczne na studentach ukraińskich w Polsce podjęto próbę spojrzenia na proces kształtowania tożsamości narodowej studentów w ujęciu społecznym.

Analizie poddano postawy ukraińskiej tożsamości narodowej w procesie przemian historycznych oraz w sferze politycznej i społecznej. Na płaszczyźnie społeczno-historycznej chodzi przede wszystkim o postrzeganie historii i kultury danego narodu. W sferze polityki przemiany dotyczą postaw wobec integracji europejskiej, współpracy euroatlantyckiej, relacji wobec Rosji oraz ocena aktualnej sytuacji społeczno-politycznej na Ukrainie. Natomiast w sferze społecznej najważniejsze są postawy wobec skutków procesów demokratycznych na Ukrainie, związane z ukraińskimi rewolucjami i wojną rosyjsko-ukraińską.

Przedmiotem przeprowadzonych badań była tożsamość narodowa ukraińskich studentów studiujących w południowo-wschodniej Polsce, a celem dysertacji naukowej było pokazanie na podstawie jakich czynników kształtuje się ukraińska tożsamość narodowa młodego pokolenia Ukraińców oraz w jakim kierunku ewoluuje. W świetle wyników badań należy podkreślić, że w zasadzie potwierdziła się ogólna hipoteza postawiona w rozprawie. Badania na dwóch, różnych grupach studentów w odstępie 8 lat pokazują, że młodzi konstruują swoją tożsamość narodową opierając się na tych samych czynnikach narodotwórczych, ale z perspektywy czasu akcent pada na różne ich determinanty w zależności od uwarunkowań społeczno-polityczno-kulturowych.

Przyjęty w pracy schemat prezentacji zebranego materiału objął kilka płaszczyzn, a przedstawiony zarys społeczno-historyczny ziem ukraińskich stanowił tło niniejszej dysertacji naukowej. Interesująca okazała się konfrontacja przemian i uwarunkowań społecznych oraz głównych kierunków zmian, które wpływają na proces tożsamościowy młodego pokolenia Ukraińców.

W moim przekonaniu tożsamość narodowa jest nierozerwalnie związana z kulturą danego narodu oraz dziedzictwem historyczno-kulturowym. Warto zauważyć, że dla jednych niektóre elementy z historii są przemilczane, a inni traktują je jako wartości kształtujące ukraińską tożsamość. Zatem nie ma jednego modelu, który byłby

wyznacznikiem tożsamości narodowej. Do tego dochodzi świadomość jednostki, która wpływa na zachowania wobec narodu, kształtuje wizję przyszłości i obowiązek działania na rzecz własnej ojczyzny.

Tożsamość jest dynamiczna, stanowi proces otwarty, stąd łączą się z nią uwarunkowania społeczno-polityczne. Należy zauważyć, że ukraińskie wybory i rewolucje były ważne nie tylko dla młodych Ukraińców, ale także dla Europejczyków, gdyż pokazywały z kim pójdzie Ukraina – z Europą czy z Rosją. Społeczeństwo ukraińskie próbowało podążać za Zachodem drogą budowy państwa narodowego i kształtowania narodu politycznego, dostrzegając zalety demokratyzacji życia oraz znaczenie społeczeństwa obywatelskiego.

Platformą zmian okazali się młodzi ludzie, którzy wyszli na ulice, z jednej strony afirmując swoją ukraińskość, a z drugiej głosząc potrzeby reform. „Pomarańczowa Rewolucja" i „Rewolucja Godności" stały się tubą napędową dla rozwoju społeczeństwa obywatelskiego na Ukrainie i kształtowania nowoczesnego narodu, niosąc za sobą transparent nowej ukraińskiej świadomości.

Analizując tożsamość narodową studentów studiujących w południowo-wschodniej Polsce starano się zwrócić uwagę na nastawienia badanych wobec zachodzących w Europie procesów demokratyzacji, przez co wyraźnie podkreśla się postawy wobec aktualnej sytuacji społecznej i politycznej na Ukrainie. Charakterystyczne jest to, że często podstawą ukraińskiej kultury politycznej okazuje się nie przynależność etniczna, tylko pojęcie obywatelstwa narodowego. Jak pisze M. Riabczuk: „*Społeczeństwo ukraińskie chociaż jest podzielone na liniach etnicznych, regionalnych, czy językowo-kulturowych, to nie jest rozbite. A najważniejsze, że praktycznie wszyscy obywatele uznają nienaruszalność granic państwa, nie popierają regionalnego separatyzmu, nie pochwalają rozwiązań siłowych w konfliktach, a co za tym idzie, skazani są na budowanie nowoczesnego narodu i tożsamości narodowej w ramach istniejącego już kraju*"[961].

Należy zauważyć, że Europa postrzega państwo ukraińskie jako fakt geopolityczny oraz historyczno-kulturowy. Jest to duży krok na przód, gdyż na początku lat 90. ubiegłego stulecia większość zachodnich ekspertów widziała Ukrainę jako część państwa rosyjskiego. Jak stwierdził wspomniany Riabczuk: *„Na zachodzie stopniowo utwierdza się obraz Ukrainy jako pewnego faktu geopolitycznego i historyczno-*

[961] M. Riabczuk, *No to kim są ci ludzie?, „*Kultura Enter" Nr 18/19, styczeń/luty 2010.

kulturowego i choć na razie nie zdobył on jeszcze przewagi, to stanowi coraz większą konkurencję dla tradycyjnego rosjocentryzmu i rusofilstwa zachodnich intelektualistów. Jakieś dwadzieścia lat temu większość zachodnich specjalistów nie mówiąc już o zwykłych ludziach, postrzegała Ukrainę wyłącznie jako część Rosji, to znaczy mentalnie pozostawała w polu zakreślonym przez rosyjskie i radzieckie oficjalne standardy"[962].

Kształtowanie się tożsamości narodowej młodych Ukraińców stanowi ilustrację dialektycznego procesu rozpadu i budowy społeczeństw. Upadek Związku Radzieckiego stworzył warunki emancypacji narodowej, formowania ukraińskiej nacji i jednocześnie przyczynił się do wzrostu samoświadomości narodowej młodych obywateli Ukrainy. Nie można jednak zaprzeczyć, że wielowiekowa zależność od Rosji uwarunkowała ukraińską tożsamość narodową, zwłaszcza mieszkańców wschodniej części kraju. System socjalistyczny zostawił w krajach Europy Środkowo-Wschodniej trudne dziedzictwo, a niepodległa Ukraina zrodziła się w warunkach koegzystencji różnych grup etnicznych, odmiennych kultur i obszarów językowych. Bagaż tych doświadczeń przekazywany był z pokolenia na pokolenie, co powstrzymywało postęp cywilizacyjny i wprowadzanie wartości demokratycznych w tej części Europy.

Fakt geograficznego zróżnicowania sympatii politycznych mieszkańców Ukrainy wskazywał podział na proeuropejski, ukraińskojęzyczny Zachód oraz na rosyjskojęzyczny, prorosyjski Wschód. Zdaniem amerykańskiego badacza Samuela Huntingtona, autora książki „Zderzenie cywilizacji" pojawia się potrzeba wykreowania nowej „tożsamości", gdzie dużą rolę powinna odgrywać identyfikacja kulturowa w procesie kształtowania świadomości jednostek, a nawet „polityka tożsamości", która powinna polegać na wspieraniu przynależności do jednego kręgu kulturowego. Jego zdaniem, mamy współcześnie do czynienia, z jednej strony z konfliktem cywilizacyjnym, natomiast z drugiej z niestabilnością światowego porządku[963]. Huntington, tak jak większość badaczy traktuje tożsamość jako cechę organiczną, jako rezultat długiego procesu ewolucji historycznej, przejawiający się we wspólnych doświadczeniach, tym samym pochodzeniu etnicznym, języku, kulturze, czy wspólnej religii[964].

Warto dodać, że specyfiką dyskursu społecznego na Ukrainie jest aktywność różnych środowisk (pisarzy, polityków, naukowców, czy działaczy społecznych) podejmujących kwestie ukraińskiej tożsamości narodowej. Powstają coraz liczniejsze

[962] M. Riabczuk, *Od Małorosji…* , s. 29.
[963] Zob. S. P. Huntington, *The Clash of Civilizations and Remaking the World Order,* New York 1996.
[964] S. P. Huntington, *American Politics, The Promise of Disharmony,* Cambridge 1981: 60.

opracowania naukowe na ten temat, analizuje się różne poglądy, teorie i koncepcje polityczne, które mają wpływ na kształtowanie się ukraińskiej drogi do określenia własnej podmiotowości.

Ukraińska świadomość narodowa przez swoją niejednorodność i zróżnicowanie zasadniczo różni się od tożsamości rosyjskiej oraz tożsamości narodów Zachodniej Europy. Młodzi dostrzegają wartość Ukrainy i wiedzą, że obszarowo ich kraj stanowi drugie po Rosji państwo na kontynencie europejskim, zasobne w złoża i surowce naturalne. Młode pokolenie Ukraińców ma poczucie „dumy" narodowej, z jednej strony podkreślając swój patriotyzm, a z drugiej mówiąc o nowoczesności i wartościach europejskich. Młodzież zdaje sobie sprawę, że wewnętrzny podział ziem ukraińskich stanowi o jej słabości i być może wpłynął na konflikt w tej części Europy. Jednak jak podkreślają, transformacja na Ukrainie obejmująca gospodarkę, system polityczny, zmiany świadomościowe to ciągły proces dochodzenia do demokratyzacji kraju. Za tym idą przemiany w mentalności młodego pokolenia Ukraińców, co wpływa na kształtowanie się nowoczesnej tożsamości narodowej, opartej o standardy europejskie. Pozostaje wciąż wiele pytań, a przede wszystkim to czy Ukraina jest w stanie kontynuować proces współpracy z Unią Europejską, będąc w stanie wojny z Rosją oraz jak na tym tle przedstawiać się będzie ukraińska tożsamość narodowa młodego pokolenia Ukraińców.

Bibliografia

Opracowania

Adams G., Abraham K. G., Markstrom C. A., *The relations among identity development, self-consciousness, and self-focusing Turing Middle and late adolescence,* Developmental Psychology, 23, 1987.

Adamski Ł., *Nacjonalista postępowy Mychajło Hruszewski i jego pogląd na Polskę i Polaków,* Warszawa 2012.

Albin J., Baluk W., *Europa Wschodnia-Dekada transformacji. Rosja,* Wrocław 2003.

Albin J., Baluk W., *Europa Wschodnia-Dekada transformacji. Ukraina,* Wrocław 2002.

Albin J., Kupczak J. M., *Z badań nad współczesną problematyką państw Europy Środkowej i Wschodniej,* Wrocław 2000.

Allen R. C., Hill A. (red.), *The Television Studies Reader,* London-New York 2004.

Anderson B., *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmów,* tłum. S. Amsterdamski, Kraków 1997.

Andruchowycz J., *Diabeł tkwi w serze* , przekł. K. Kotyńska, O. Hnatiuk, R. Rusnak, Wołowiec 2007.

Andrusiewicz A., *Polska i jej wschodni sąsiedzi* t. 3, 10, Rzeszów 2003, 2009.

Andrusiewicz A., *Polska i Ukraina,* Rzeszów-Sanok 2010.

D'Anieri P. J. (ed.), *Orange Revolution and Aftermath: Mobilization, Apathy, and the State in Ukraine*, Johns Hopkins University Press, 2011.

Applebaum A., *Czerwony głód,* Warszawa 2018.

Babiński G., *Metodologia a rzeczywistość społeczna,* Kraków 2004.

Babiński G., *Pogranicze polsko-ukraińskie. Etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość,* Kraków 1997.

Balicki Z., *Egoizm narodowy wobec etyki,* Lwów 1902.

Baluk W., *Koncepcje polityki narodowościowej Ukrainy. Tradycje i współczesność,* Wrocław 2002.

Bańka A., *Społeczna psychologia środowiskowa,* Warszawa 2002.

Baudrillard J., *Rozmowy przed końcem wieku. Rozmawia Philippe Petit,* tłum. R. Lis, Warszawa 2001.

Bauer O., *Zagadnienie narodowości,* Warszawa 1908.

Bauman Z., *Tożsamość: rozmowy z Benedetto Vecchim,* tłum. J. Łaszcz, Gdańsk 2007.

Bazylow L., *Historia Rosji,* Warszawa 1985.

Beck U., *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności,* tłum. S. Cieśla, Warszawa 2004.

Beck U., *Władza i przeciwwładza w epoce globalnej. Nowa ekonomia polityki światowej*, tłum. J. Łoziński, Warszawa 2005.

Beck U., Grande E., *Europa Kosmopolityczna. Społeczeństwo i polityka w drugiej nowoczesności,* tłum. A. Ochocki, Warszawa 2019.

Becker H. S., *Tricks of trade: How to Think about Your Research While Doing It,* Chicago 1988.

Berdychowska B., *Ukraina. Ludzie i książki*, Wrocław 2006.

Berdychowska B., Hnatiuk O., *Bunt pokolenia. Rozmowy z intelektualistami ukraińskimi*, Lublin 2000.

Berger P. L., Luckmann T., *Społeczne tworzenie rzeczywistości,* przeł. J. Niżnik, Warszawa 1983.

Bieleń S., *Polityka zagraniczna Polski po wstąpieniu do NATO i do Unii Europejskiej. Problemy tożsamości i adaptacji,* Warszawa 2010.
Bieleń S., *Prawo w stosunkach międzynarodowych. Wybór dokumentów,* Warszawa 1998.
Billing M., *Banalny nacjonalizm*, Kraków 2008.
Błuszkowski J., *Stereotypy a tożsamość narodowa,* Warszawa 2005.
Bobrownicka M., *Patologie tożsamości narodowej w postkomunistycznych krajach słowiańskich,* Kraków 2006.
Bokszański Z., *Stereotypy a kultura*, Wrocław 1997.
Bokszański Z., *Tożsamość, Interakcja, Grupa*, Łódź 1989.
Bokszański Z., *Tożsamości zbiorowe,* Warszawa 2008.
Bonusiak W., *Małopolska Wschodnia i Wołyń w czasie II wojny światowej,* Rzeszów 2022.
Bonusiak W., *Polska i Ukraina po II wojnie światowej,* Rzeszów 1998.
Bonusiak W., *Polska-Niemcy-Ukraina w Europie*, Rzeszów 1996.
Borelowski T., *Zarys programu niepodległościowego, Zbiór artykułów,* Jerozolima 1947.
Borkowski P. J., *Polityczne teorie integracji międzynarodowej,* Warszawa 2007.
Borkowski R. (red.), *Konflikty współczesnego świata*, Kraków 2001.
Borowik I., Leszczyńska K. (red.), *Wokół tożsamości-teorie, wymiary, ekspresje*, Kraków 2008.
Borowik I., Szyjewski A.(red.), *Religie i kościoły w społeczeństwach postkomunistycznych,* Kraków 1993.
Бойко С., Проблема збереження українськоїі дентичностіу контексті глобалізаційних процесів // Українознавчий альманах. Вип. 11.Київ 2013.
Boski P., *Kulturowe ramy zachowań społecznych,* Warszawa 2009.
Boski P., Jarymowicz M., Malewska-Peyre H., *Tożsamość a odmienność kulturowa,* Warszawa 1992.
Brauch H. G. (red.), *Globalization and Environmental Challenges, Reconceptualizing Security In the 21 st Century*, Berlin 2008.
Braudel F., *Gramatyka cywilizacji*, Warszawa 2006.
Bremmer I, Taras R. (red), *New States, New Politics. Building the Post-Soviet Nations*, Cambridge 1997.
Brubaker R., *Nacjonalizm inaczej. Struktura narodowa i kwestie narodowe w nowej Europie*, tłum. J. Łuczyński, Warszawa-Kraków 1998.
Bruckner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927.
Brysacz P., *Patrząc na Wschód. Przestrzeń. Człowiek. Mistycyzm,* Białystok 2013.
Budyta-Budzynska M., *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych,* Warszawa 2010.
Burant S. R., *Stosunki polsko-ukraińskie a idea strategicznego partnerstwa*, Warszawa 2000.
Burchill S, *Teorie stosunków międzynarodowych*, tłum. P. Frankowski, Warszawa 2006.
Buryła S., Rodak P. (red.), *Wojna: doświadczenie i zapis*. *Nowe źródła, problemy, metody badawcze*, Kraków 2006.
Buzan B., O. Waever O., Wilde de J., *Security: A New Framework for Analysis*, Colorado 1998.
Блащук С., *СЕРАФИМ ВОЛОДИМИРОВИЧ ЮШКОВ: ДОЛЯ ІСТОРИКА*//Спеціальніісторичнідисципліни: питаннятеоріїтаметодики. К.: Інститутісторії України НАН України, 2013.
Calhoun C., *Nacjonalizm*, tłum. B. Piasecki, Warszawa 2007.

Carr D., *Time, Narrative and History*, Blumington, Indianapolis 1986.
Castells E., *The Information Age*, t. 2, *The Power of Identity*, Oxford 1997.
Castells E., *The Power of Identity*, Blackwell, Malden, Oxford vg 1998.
Castells E., *The Power of Identity*, Cambridge 2004.
Chlebowczyk J., *Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie środkowej w dobie kapitalizmu*, Warszawa-Kraków 1975.
Chojnowski A., *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939*, Wrocław 1979.
Chojnowski A., *Ukraina*, Warszawa 1997.
Chojnowski A., Bruski J. J., *Ukraina*, Warszawa 2006.
Chomyszyn H., *Problem ukraiński,* Warszawa 1933.
Christiansen T., Jorgensen K. E., Wiener A., *The Social Construction of Europe*, London 2001.
Chynczewska-Hennel T., Jakowenko N., *Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie,* Lublin 2000.
Cohen B., *The Press and Foreign Policy*, Princeton 1963.
Connor W., *Ethnonationalism. The Quest for Understanding*, Princeton University 1994.
Czaputowicz J., *Studia europejskie. Wyzwania interdyscyplinarności,* Warszawa 2014.
Czech M., *Ukraińcy w Polsce 1989-1993. Kalendarium. Dokumenty. Informacje*, Warszawa 1993.
Черниш Н., Маланчук О., Динаміка і дентичностей мешканців Львова і Донецька: компаративний аналіз (1994-2004 pp.).
Dahrendorf R., *Ponad granicami. Wspomnienia*, tłum. M. Łukasiewicz, Kraków 2003.
Darski J., *Ukraina. Historia. Współczesność. Konflikty narodowe*, Warszawa 1993.
Davis N., *Orzeł Biały, Czerwona Gwiazda,* Kraków 1998.
Denzin N., Lincoln Y.S., *Metody badań jakościowych,* tłum. K. Podemski, Warszawa 2009.
Dieckhoff A., N. Gutierrez N., (eds.), *Modern Roots. Studies of National Identity*. Aldershot: Ashgate Press, 2001.
Dmowski R., *Myśli nowoczesnego Polaka,* Warszawa 1989.
Dobroczyński M., *Polityka Wschodnia*, Warszawa 2003.
Dokumenty (opr. Iwan Koszeliwec), *Ukraina 1956-1968*, tłum. J. Łobodowski, Paryż 1969.
Doncow D., *Nacjonalizm*, Lwów 1926.
Donij O., Synelnykow O., *Istorija USS powoju dokumantiw i faktiw1989-1999*, Kyjiw 1999.
Donnan H., Wilson T., *Granice tożsamości, narodu, państwa,* Kraków 2007.
Довжук І. В., ІндустріальнийДонбас в історії розвитку економіки Наддні-прянської України (другаполовина XIX – початок XX ст.), Луганськ 2009.
Droga do Europy. Opinie ukraińskich elit, Praca zbiorowa, Warszawa-Kijów 2004.
Drummond P., Patterson R., *Television in Transition,* London 1985.
Duć-Feifer H., *Łemkowie w Polsce*, Warszawa 1992.
Dumin H. (red.), *Przestrzeń utracona, przestrzeń pozyskana,* Jelenia Góra 2015.
Dybel L. (red.), *Być w narodzie szkice o idei narodu, narodowej kulturze i nacjonaliźmie,* Lublin 1998.
Dzięgielewski J., *O tolerancję dla zdominowanych. Polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV,* Warszawa 1986.

Eberhard P., *Geografia ludności Rosji*, Warszawa 2002.
Eberhard P., *Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku,* Warszawa 1994.
Eberhart A., *The resolution that never was. Five years after of "Orange" Ukraine,* Warsaw 2009.
Eberhard P., *Twórcy polskiej geopolityki,* Kraków 2006.
Edensor T., *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne,* Kraków 2004.
Encyklopedia Socjologii, t. 4, red. Frieske K. W., Kubiak H., Lissowski G., Mucha J., Szacki J., Ziółkowski M., Warszawa 2002.
Encyklopedia Socjologii, (red.) Kurczewska J., Warszawa 1999.
Erikson E. H., *Dzieciństwo i społeczeństwo,* tłum. P. Hejmej, Poznań 2000.
Erikson E. H., *Tożsamość a cykl życia,* tłum. M. Żywicki, Poznań 2004.
Europa nieprowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej) w latach 1772-1999, Praca zbiorowa, Warszawa 1999.
Fedorowicz K., *Ukraina w polskiej polityce wschodniej w latach 1989-1999*, Poznań 2004.
Feleszko K., Molas J., Strutyński W. (red.), *Bukowina. Blaski i cienie „Europy w miniaturze"*, Warszawa 1995.
Fijałkowski Z., *Kościół katolicki na ziemiach polskich w latach okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1983.
Gagnon A. G., Guibernau M., Rocher F., *The Conditions of Diversity in Multinational Democracies*, 2003.
Gałdowa A., *Tożsamość Człowieka,* Kraków 2000.
Gałdowa A., *Wprowadzenie do tożsamości człowieka,* Kraków 2000.
Gałkowski J. P., *Jedność świata. Ulricha Becka socjologia kosmopolityzmu*, Rzeszów 2019.
Geertz C., *Interpretacja kultur. Wybrane eseje,* tłum. Maria M. Piechaczek, Kraków 2005.
Gellner E., *Narody i nacjonalizm,* tłum. T. Hołówka, Warszawa 1991/2009.
Gennep Van A., *Obrzędy przejścia,* tłum. S. Szymański, Warszawa1909/2006.
Geoghegan V.W., Wilford R. (red.), *Ideologie polityczne: wprowadzenie*, London – New York 2014.
Gibas-Krzak D., *Ukraina między Rosją a Polską,* Toruń 2004.
Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość. „Ja" i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności,* przeł. A. Szulżycka, Warszawa 2002.
Giddens A., *The Nation – State and Violance,* Cambridge 1985.
Giedroyc J., *Autobiografia na cztery ręce,* oprac. K. Pomian, Warszawa 1999.
Гедройц А., Редактор Ежи Владислав Гедройц: родовыеисточникиформиро-вания личности. Социально – исторический аспект //Розстріляне Відродження: Польща і Україна– слобожанськийконтекст, Польськийальманах, Матеріали Міжнародногонауковогосимпозіуму Харків, 2018 р, Харків 2020.
Gieryński J., *Lwów nieznany,* Lwów 1938.
Gill N., Gill W., *Stosunki Polski z Ukrainą 1989-1993*, Toruń-Poznań 1994.
Gizicki W. (red.), *Polityczne dylematy Europy,* Toruń 2009.
Glasser W., *The Identity Society,* New York: Harper & Row 1972.
Gogun A., *Partyzanci Stalina na Ukrainie,* Warszawa 2010.

Golka M., *Pamięć społeczna i jej implanty,* Warszawa 2009.
Gorzelak G., Tucholska A., *Historyczno-kulturowe uwarunkowania rozwoju. Polska i Ukraina,* Warszawa 2008.
Grądzka-Rejak M., Janicki K., Kaliński D., *Okupowana Polska w liczbach,* Warszawa 2022.
Greenfeld L., *Nationalism. Five Roads to Modernity,* Harvard University Press 1992.
Grott B.(red.), *Materiały i studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich*, Kraków 2008.
Grunberg K., Sprengel B., *Trudne sąsiedztwo,* Warszawa 2005.
Grzymała-Moszczyńska H. (red.), *Religia a życie codzienne*, Kraków 1990.
Guibernau M., *The Identity of Nations,* Wiley 2013.
Guslistyj K., *On the ethnogenesis and the initial stage of the ethnic development of the Ukrainian nationality*, in, Trudy VII meździunarodnogo kongressa antropologićeskih i etnografićeskih nauk, Moskva 1971.
Habermas J., *Faktyczność i obowiązywanie: teoria dyskursu wobec zagadnień prawa demokratycznego państwa prawnego,* tłum. A. Romaniuk, R. Marszałek, Warszawa 2005.
Habermas J., *Obywatelstwo a tożsamość narodowa. Rozważania nad przyszłością Europy,* tłum. B. Markiewicz, Warszawa 1993.
Hall J., *The State of the Nation, Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*, Cambridge-New York 1998.
Handelsmann M., *Ukraińska polityka ks. Adama Czartoryskiego przed wojną krymską. Rozwój narodowości nowoczesnej,* t. 3, Warszawa 1937.
Hayes C., *The Historical Evolution of Modern Nationalism,* New York 1931.
Helnarski S., *Nacjonalizm. Konflikty narodowościowe w Europie Środkowej i Wschodniej,* Toruń 1994.
Herman A., Kurczewski J., *Antagonizm i pojednanie w środowiskach wielokulturowych,* Gdańsk 2012.
Hnatiuk O., *Pożegnanie z imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości,* Lublin 2003.
Hobsbawm E., *Narody i nacjonalizm po 1780 roku,* tłum. J. Maciejczyk, M. Starnawski, Warszawa 2010.
Hobsbawm E., Ranger T., *Tradycja wynaleziona,* przekł. M. Godyń, F. Godyń, Kraków 2008.
Hornowa E., *Ukraiński obóz postępowy i jego współpraca z polską lewicą społeczną w Galicji 1876-1895,* Wrocław-Warszawa-Kraków 1968.
Honneth A., Fraser N., *Redystrybucja czy uznanie? Debata filozoficzno-polityczna,* tłum. M. Bobako, Wrocław 2005.
Horbowski T., Kosiewski P.(red.), *Pamięć i pytania o tożsamość,* Warszawa 2013.
Hroch M., *Małe narody Europy. Perspektywa historyczna,* tłum. G. Pańko, Wrocław 2003.
Hroch M., *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations,* New York 2000.
Hrycak J., *Historia Ukrainy 1772-1999. Narodziny nowoczesnego narodu,* przekł. K. Kotyńska, Lublin 2000.
Hrycak J., *Nowa Ukraina. Nowe interpretacje,* Wrocław 2009.
Hrycak J., *Prorok we własnym kraju. Iwan Franko i jego Ukraina (1856-1886),* przekł. A. Korzeniowska-Bihun, A. Wylegała, Warszawa 2010.

Hrycak J., Chruślińska I., *Ukraina: przewodnik krytyki politycznej: z Jarosławem Hrycakiem rozmawia Iza Chruślińska,* Gdańsk-Warszawa 2009.
Hud B., *Ukraińcy i Polacy*, tłum. A. Korzeniowska-Bihun, M. Hud, 2018.
Hud B., *Ukraińcy i Polacy na Naddnieprzu, Wołyniu i w Galicji Wschodniej w XIX i pierwszej połowie XX wieku: zarys historii konfliktów społeczno-etnicznych*, Zalesie Górne 2013.
Hud B., *Українці–поляки: хтовинен?* (Ukraińcy-Polacy: kto zawinił?), Lwów 2000.
Huntington S. P., *American Politics: The Promise of Disharmony,* Cambridge 1981.
Huntington S. P., *The Clash of Civilizations and Remaking the World Order,* New York 1996.
Ingarden R., *Książeczka o człowieku,* Kraków 1972.
Inglehart R., *Human Values and Social Change: Findings from the Values Surveys,* Michigan 2003.
Isakowicz-Zaleski T., *Przemilczane ludobójstwo na Kresach*, Kraków 2010.
Jabłoński E., *Polacy na Ukrainie. Wybór dokumentów prawnych dotyczących mniejszości narodowych,* Warszawa 2000.
Jacobson-Widding A. (red.), *Identity: Personal and Sociocultural*, Uppsala 1983.
Ядов В. А., Социологическое исследование: методология, программа, методы - М.: Наука, 1972.
Ядов В. А., Стратегия социологического исследования. Описание,объяснение, понимание социальной реальности - 3- изд., испр. - Москва 2007.
Jakowenko N., *Historia Ukrainy. Od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku*, przekł. O. Hantiuk, K. Kotyńska, Lublin 2000.
Jarmusiewicz A. (red.), *W Polsce, czyli w Europie,* Kraków 1998.
Jasiewicz K. (red.), *Europa Nie prowincjonalna (Non provincial Europe). Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej RP w latach 1772-1999*, Londyn-Warszawa 1999.
Jawłowska A., *Wokół problemów tożsamości,* Warszawa 2001.
Jawłowska A., Kempny M., Tarkowska E., *Kulturowy wymiar przemian społecznych,* Warszawa 1993.
Jędraszczyk K., *Strategiczne partnerstwo ukraińsko-polskie. Polska w polityce niepodległej Ukrainy*, Poznań 2010.
Kaczmarczyk J., *B. Chmielnicki,* Wrocław 2007.
Kapuściński R., *Lapidarium V,* Warszawa 2007.
Karolewski I., *Perspektywy tożsamości zbiorowych w Europie,* Lublin 2010.
Kasjanow H., *Teorijinaciji ta nacionalizmu,* Łybid', Kyjiw 1999.
Kawalec A., Zaszkilniak L., Wierzbieniec W.(red.), *Galicja 1772-1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań*, t. 1-3, Rzeszów 2011.
Kedourie E., *Nationalism,* New York 1961.
Kempny M., Nowicka E. (red.), *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej-kontynuacje*, Warszawa 2004.
Kieniewicz S., *Powstanie Styczniowe,* Warszawa 1972.
Klassa B., Zaszkilniak L., *Między wolnością a zniewoleniem*, Gdańsk 2021.
Kłoczowski J., *Samoidentyfikacja mniejszości narodowych i religijnych w Europie Środkowo--Wschodniej. Problematyka politologiczna,* Lublin 1998.
Kłoskowska A., *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996.

Kochańczyk J., *Grzechy Kozaków. Tajne i poufne sekrety historii,* Wydawnictwo internetowe e-bookowo, 2012.
Kohn H., *The Idea of Nationalism,* New York 1967.
Kohut Z., *Making Ukraine: Studies on Political Culture, Historical Narrative, and Identity,* Canadian Institute of Ukrainian Studies 2011.
Kołakowski L., *Główne nurty marksizmu. Powstanie-rozwój-upadek*, Londyn 1988.
Konieczna J., *Polska-Ukraina, wzajemny wizerunek,* Warszawa-Kijów 2001.
Kononov I., *Koncepcja identyfikacji i tożsamości w psychoanalizie: Zygmunt Freud i Eric Ericson….*
Конституція України, Київ 1997.
Koseła K., Szawiel T., Grabowska M., Sikorska M., *Tożsamość Polaków a Unia Europejska,* Warszawa 2002.
Koseski A., Stawarz A., *Tożsamość społeczno-kulturowa współczesnego miasta w Polsce,* Warszawa-Pułtusk 2002.
Kosiewski P., Motyka G., *Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku,* Kraków 2005.
Kosyk W., Ukraina i Nimieczczyna u Drugij switowij wijni, Paris-New York-Lwiw 1993.
Kowal P., *Między Majdanem a Smoleńskiem,* Kraków 2012.
Kowal P., Ołdakowski J., Zuchniak M., *Nie jesteśmy ukrainofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy,* Wrocław 2008.
Kozakiewicz J., *Rosja w polityce niepodległej Ukrainy,* Warszawa 1999.
Kozakiewicz J., *Stosunki polsko-ukraińskie,* Kraków 1998.
Kozlovets M., *Zjawisko narodowej tożsamości: wyzwania globalizacji,* (tłum. własne) Kijów 2009.
Krajewski W., *Prawa nauki, Przegląd zagadnień metodologicznych i filozoficznych,* 1998.
Kratochwil F., *Rules, Norms and Decisions: On the Conditions of Practical and Legal Reasoning In International Relations and Domectic Affairs,* Cambridge 1989.
Krawchenko B., *Social Changes and National Consciousness in Twentieth Century Ukraine*, New York 1985.
Krawczenko B., *Socialni zminy i nacionalna swidomist' w Ukraini XX stolittia*, Kiev 1997.
Kresina I., Loiko L., Yavir V., *Political and legal principles of ethnocultural consolidationof Ukrainian society*, Kyiv 2013.
Krochmal A., *Konflikt czy współpraca? Relacje między duchowieństwem łacińskim i greckokatolickim w diecezji przemyskiej w latach 1918-1939*, Lublin 2001.
Kroger J., *Identity statuses*, W: (with) C. B. Fisher, R. M. Lerner (eds.), *Encyclopedia of applied developmental science*, t.1. Thousand Oaks 2005.
Kronika Dziejów Polski, Kraków 1995.
Krząstek T., *Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918-1920*, Warszawa 2009.
Kubijowicz W., *Naukowi Praci*, t.1, Lwiw 1996.
Kuchyk O., *Proces formowania tożsamości narodowej w niepodległej Ukrainie,* Lwów 2010.
Kukułka J., *Zmienność i instytucjonalizacja stosunków międzynarodowych, Warszawa 1988.*
Kukułka J., *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych,* Warszawa 2003.

Kulczycki A., Gurak I., Słota I., Rowicki M., Boryniak O. (red.), *Od ugody hadziackiej do Unii Europejskiej*, t. 3, Rzeszów-Lwów-Iwano-Frankowsk 2012.
Kumor B., Obertyński Z. (red.), *Kościół w Polsce,* cz. I, t.2, Poznań-Warszawa 1979.
Kurcz Z., Morawski Z., *Sytuacja i rola wielkiego miasta w procesie transformacji,* Wrocław 2003.
Kusz P., *Jan Stanisław Łoś wobec kwestii ukraińskiej 1918-1939*, Lublin 2010.
Kuśnierz R., *Ukraina w latach kolektywizacji i Wielkiego Głodu (1929-1933)*, Toruń 2005.
Купчанко Г., *Буковина и еи русски жители;* Видень, 1895.
Kuzio T., *Putin's war against Ukraine: Revolution, Nationalism, and Crime,* Createspace Independent Publishing Platform 2017.
Kuzio T., *Ukraine under Kuchma: Political Reform, Economic Transformation and Security Policy in Independent Ukraine*, Basingstoke-New York 1997.
Kuźniar R., Szczepanik K., *Polityka zagraniczna RP 1989-2002*, Warszawa 2002.
Lalak D., Pilch T., *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej,* Wrocław 1999.
Lawrence P., *Nacjonalizm. Historia i teoria,* przekł. P. K. Frankowski, Warszawa 2007.
Leśniewski A., *Bakunin a sprawy polskie w okresie Wiosny Ludów i Powstania Styczniowego 1863 r.,* Łódź 1962.
Lewandowski Cz., Wolański M.S., *Studia nad współczesną myślą polityczną,* Wrocław 1994.
Леонід Кучма,Украина — не Россия. — М: Время, Москва 2004.
Lipatow A.W., *Słowiańszczyzna-Polska-Rosja. Studia o literaturze i kulturze*, Izabelin 1999.
Ławniczak K., *Metody jakościowe i ilościowe w badaniu organizacji i działania Unii Europejskiej*, Warszawa 2013.
Łepki B., *Zarys literatury ukraińskiej,* Warszawa-Kraków 1930.
Łobocki M., *Wprowadzenie do metod badań pedagogicznych,* Kraków 2007.
Łoś J. S., *Sprawa ukraińska. Wybór pism,* Kraków 2012.
Łytwyn M., *Ukrajińsko-polśkawijna 1918-1919 r*, Lwiw 1998.
Mace J. E., *Communism and the Dilemmas of National Liberation: National Communism in Soviet Ukraine 1918-1933*, Cambridge 1983.
Mach Z. (red.), *Europejskie wyzwania-dziś i jutro,* Kraków 2009.
Mach Z., *Procesy rekonstrukcji tożsamości społecznej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, Kraków 1994.
Mach Z., *Symbols, Conflict and Identity, Essays in Political Anthropology, State* University of New York Press, Albany 1993.
Machaj I. (red.), *Małe struktury społeczne*, Lublin 1998.
Madera A. J., *Między Rosją a Europą. Ukraina na rozdrożu,* Rzeszów 2000.
Миллер А. И., „Украинский вопрос" в политике властей и русском общественном мнении (вторая по- ловина XIX в., Санкт-Петербург 2000.
Magocsi P. R., *A History oh Ukraine: The Land and Its Peoples – Second Edition*, Toronto 2010.
Magocsi P. R., *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, Toronto 2005.
Magocsi P. R., *The Persistence of Regional Cultures*, Toronto 2016.

Magocsi P. R., *With Their Back to the Mountains: A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns*, Toronto 2015.
Majcherek J., *Kultura. Osoba. Tożsamość,* Kraków 2009.
Malak K., *Polityka bezpieczeństwa narodowego Ukrainy,* Warszawa 1999.
Malikowski M., *Wybrane problemy stosunków polsko-ukraińskich,* Rzeszów 2010.
Malikowski M., Wojakowski D., *Granice i pogranicza nowej Unii Europejskiej*, Rzeszów 2004.
Malinowski B., *Wolność i cywilizacja*, *Dzieła,* t. 10, tłum. J. Mucha, J. Obrębski, Warszawa 2001.
Mamzer H., *Tożsamość w podróży. Wielokulturowość a kształtowanie tożsamości jednostki*, Poznań 2002.
Mandrosz-Wróblewska J., *Tożsamość i niespójność. Ja a poszukiwanie własnej odrębności.* Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1988.
Mariański J. (red.), *Kondycja moralna społeczeństwa polskiego,* Kraków 2002.
Marszał M., *Ugodowa polska myśl polityczna wobec Ukrainy i Ukraińców 1918-1939,* Wrocław 2014.
Marszałek-Kawa J., Karpus Z., *Stosunki polsko-ukraińskie. Historia i pamięć,* Toruń 2008.
Marszałek-Kawa J., Karpus Z., *Stosunki polsko-ukraińskie. Wojna i współczesność,* Toruń 2008.
Maryański A., *Współczesne migracje ludności w południowej części pogranicza polsko-radzieckiego i ich wpływ na rozmieszczenie sił wytwórczych tego obszaru,* Kraków 1963.
Masłowskyj W., *Z kim i przeciw komu walczyli nacjonaliści ukraińscy w latach II wojny światowej,* tłum. Z. Małyszczycki, Wrocław 2001.
Materski W., *Tarcza Europy*, Warszawa1994.
Mazur G., *Życie polityczne polskiego Lwowa 1918-1939*, Kraków 2007.
Mead G., *Umysł, osobowość i społeczeństwo,* tłum. Z. Wolińska, Warszawa 1975.
Meinecke F., *Die Entstehung des Historismus*, 1936.
Meinecke F., *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte*, 1924.
Meinecke F., *Weltbürgertum und Nationalstaat. Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaates*, 1908.
Michalski K., *Tożsamość w czasach zmiany. Rozmowy w Castel Gandolfo,* Kraków 1995.
Michna E., *Kwestie etniczno-narodowościowe na pograniczu Słowiańszczyzny wschodniej i zachodniej. Ruch Rusiński na Słowacji, Ukrainie i w Polsce,* Seria: Prace Komisji Wschodniosłowiańskiej PAU, t. 8, Kraków 2004.
Michna E., *Łemkowie. Grupa etniczna czy naród?,* Kraków 1995.
Mill J. S., *O rządzie reprezentatywnym. Poddaństwo kobiet,* tłum. G. Czernicki, M. Chyżyńska, Kraków 1995.
Minakov M., Kasianov G., Rojansky M., *From „the Ukraine" to Ukraine,* Stuttgart 2021.
Mironowicz A.(red.), *Wprowadzenie do Studiów Wschodnioeuropejskich, t. 3. Rosja,* Lublin 2013.
Mironowicz E., *Polityka zagraniczna Ukrainy 1990-2010*, Białystok 2012.
Misiło E., *Akcja „Wisła". Dokumenty,* Warszawa 1993.
Misiło E., *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946*, Warszawa 1997.
Misztal B., *Zagadnienia społecznego uczestnictwa i współdziałania,* Warszawa 1977.

Mizgalski J., *Tożsamość polityczna polskich Żydów w XIX i XX wieku na przykładzie Częstochowy,* Częstochowa 2008.
Mizgalski J., *Tożsamość polityczna. Stadium zjawiska,* Toruń 2008.
Moczulski L., *Geopolityka. Potęga w czasie i przestrzeni,* Warszawa 1999.
Mokry W., *Duchowe źródła pomarańczowej rewolucji na Ukrainie w 2004 roku,* Kraków 2006.
Mokry W., *Język, kultura, mentalność a tożsamość narodowa Ukraińców,* t. 14, Kraków 2010.
Motyka G., *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła". Konflikt polsko-ukraiński 1943-1947*, Kraków 2011.
Motyka G., *Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943-1948*, Warszawa 1999.
Motyka G., *Wołyń '43. Ludobójcza czystka – fakty, analogie, polityka historyczna*, Kraków 2016.
Motyl A. J., *Will the Non-Russians Rebel?*, Ithaca-New York 1987.
Moustakas C., *Fenomenologiczne metody badań,* tłum. S. Zabielski, Białystok 2001.
Mucha J., *Stosunki etniczne we współczesnej myśli socjologicznej,* Warszawa 2006.
Nagorna L., *Tożsamość regionalna: kontekst ukraiński,* (tłum. własne) Kijów 2008.
Niedźwiecki D., *Odzyskiwanie miasta. Władza i tożsamość społeczna,* Kraków 2000.
Nijakowski L., *Domeny symboliczne. Konflikty narodowe i etniczne w wymiarze symbolicznym*, Warszawa 2006.
Nikitorowicz J. (red.), *Patriotyzm i nacjonalizm*. *Ku jakiej tożsamości kulturowej*, Kraków 2013.
Nikitorowicz J., *Pogranicze. Tożsamość. Edukacja międzykulturowa,* Białystok 1995.
Nikitorowicz J., *Typy tożsamości człowieka w społeczeństwie zróżnicowanym kulturowo,* t. 1, Chowanna 2003.
Nohlen D., Stöver P., *Elections in Europe: A data handbook*, Baden-Baden 2010.
Nowak S., *Metodologia badań socjologicznych,* Warszawa 1970.
Nowakowski J. M., *Ukraina na zakręcie. Drogi i bezdroża pomarańczowej rewolucji,* Warszawa 2005.
Nowakowski Z. K., *Sytuacja polityczna na Łemkowszczyźnie w latach 1918-1939*, Rzeszów 1992.
Nowicka E., Chłubiński M., *Idee a urządzanie świata społecznego,* Warszawa 1999.
Nye J. S., *Soft Power: The Means to Success in World Politics,* New York 2004.
Okupacja i ruch oporu w dziennikach Hansa Franka 1939-1945, t. 2, 1945.
Olszański T., *Historia Ukrainy XX wieku*, Warszawa 2005.
Olszański T., *Zarys Historii Ukrainy w XX wieku*, Warszawa 1990.
Ołdakowska-Kuflowa M., Stebler M., Woźniak A., *Wschód i Zachód. W poszukiwaniu Europy duchowej,* Lublin 2006.
Onuf N., *Making Sense, Making Worlds. Constructivism In Social Theory and International Relations*, New York 2013.
Osadczy W., *Kościół i Cerkiew na wspólnej drodze,* Lublin 1999.
The Oxford English Dictionary, Oxford 2008.
Ozkirimli U., *Theories of Nationalism. A Critical Introduction*, London 2010.
Paleczny T., *Socjologia tożsamości*, Kraków 2008.
Papierzyńska-Turek M., *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918-1939*, Warszawa 1989.
Papierzyńska-Turek M., *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922-1926*, Kraków 1979.

Paradowski R., *Idea Rosji-Eurazji i naukowy nacjonalizm Lwa Gumilowa. Próba rekonstrukcji eurazjatyzmu,* Warszawa 1996.
Parsons T., *Sociological Theory and Modern Society,* New York 1967.
Partacz Cz., Łada K.. (red.), *Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej*, Toruń 2004.
Partacz Cz., Polak B., Handke W. (red.), *Wołyń i Małopolska Wschodnia 1943-1944,* Koszalin-Leszno 2004.
Paszkiewicz H., *Powstanie narodu ruskiego,* Kraków 1998.
Paterek W., *Nacjonalizm,* Kraków 2001.
Патриляк ІК., *Військовадіяльність ОУН(Б) у 1940–1942*, Київ 2004;І.К. Патриляк, *Організація Українських націоналістівта Українська Повстанська Армія* (pol. *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów* i *Ukraińska Powstańcza Armia*), Київ 2005.
Pawluczuk W., *Ukraina. Polityka i mistyka,* Kraków 1998.
Pawłyszyn O., *Wieś ukraińska Galicji Wschodniej w latach I wojny światowej,* tłum. J. Ber, Lwów 2017.
Пелагеша Н., Україна у смисловихвійнах постмодерну: трансформація української національноїідентичності в умовахглобалізації: Монографія /Н. Пелагеша. – К.: НІСД,2008.
Piekarski R., Graban M., *Globalizacja i my. Tożsamość lokalna wobec trendów globalnych,* Kraków 2003.
Pieniążek P., *Pozdrowienia z Noworosji,* Warszawa 2015.
Pietraś M., Malskyj M., Surmacz B.(red.), *Stosunki polsko-ukraińskie 1991-2014. Próba bilansu*, Lublin 2016.
Pietraś M., Kapuśniak T., *Ukraina w stosunkach międzynarodowych,* Lublin 2008.
Pilch T., *Zasady badań pedagogicznych: strategie ilościowe i jakościowe,* Warszawa 2001.
Pisuliński J., *Akcja specjalna „Wisła",* Rzeszów 2020.
Pisulińska J., Sierżęga P., Zaszkilniak L., *Historia-mentalność-tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku,* Rzeszów 2008.
Podhorodecki L., *Chanat Krymski,* Warszawa 1987.
Podhorodecki L., *Sicz Zaporoska*, Warszawa 1978.
Polakowska-Kujawa J., *Nacjonalizm oraz konflikty etniczno-narodowe,* Warszawa 1999.
Polasik-Wrzosek K., Wrzosek W., Zaszkilniak L.(red.), *Historia, mentalność, tożsamość. Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii*, Poznań 2010.
Poliszczuk W., *Potępić UPA,* Warszawa 2013.
Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918-1920, Praca zbiorowa, Warszawa 2009.
Polska-Ukraina: trudne pytania, t. 1-2, Warszawa 1998.
Polska-Ukraina: trudne pytania, t. 4, Warszawa 1999.
Polska-Ukraina 1000 lat sąsiedztwa, Przemyśl 1990.
Pomianowski J., *Na Wschód od Zachodu - Jak być z Rosją?,* Warszawa 2004.
Przeszłość- Teraźniejszość -Przyszłość. Problemy badawcze młodych politologów, Kraków 2010.
Pudło K., *Łemkowie. Proces wrastania w środowisko Dolnego Śląska 1947-1985*, Wrocław 1987.
Reinfuss R., *Śladami Łemków,* Warszawa 1990.

Riabczuk M., *Dwie Ukrainy*, przekł. M. Dyhas, K. Kotyńska, I. Werestiuk, W. Witwicki, Wrocław 2004.
Riabczuk, *Od Małorosji do Ukrainy,* tłum. O. Hantiuk, K. Kotyńska, Kraków 2002.
Romanowski W., *Ukraina. Przystanek wolność,* Kraków 2007.
Rosner K., *Narracja, tożsamość i czas,* Kraków 2003.
Рудницька М., Західна Україна під більшовиками, New York 1958.
Ruszkowski J, Wojnicz L., *Teorie w studiach europejskich,* Szczecin-Warszawa 2012.
Rybakow B., *Pierwsze wieki historii Rusi,* przekł. A. Olejarczuk, Warszawa1983.
Rzegocki A. (red.), *Narody i historia,* Kraków 2000.
Rzemieniuk F., *Unici polscy 1696-1946,* Siedlce 1998.
Саржан А. А., Социально-экономические и политическиепроцессы в Донбассе (1945-1998 гг.), Донецк 1998.
Schaffer D. R., Kipp K., *Psychologia rozwoju od dziecka do dorosłości,* tłum. P. Sorensen, M. Wojtaś, Gdańsk 2015.
Siemaszko W., Siemaszko E., *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945*, t. 1. Warszawa 2008.
Sikorski T. (red.), *Społeczeństwo-polityka-kultura. Studia nad dziejami prasy w II Rzeczypospolitej,* Szczecin 2006.
Silverman D., *Prowadzenie badań jakościowych*, tłum. J. Ostrowska, Warszawa 2008.
Serczyk W., *Hajdamacy*, Kraków 1978.
Serczyk W., *Historia Ukrainy*, Wrocław 2001.
Середа В., Регіональніо собливостіі сторичнихі дентичностей таїхвпливна формування сучасних політичних орієнтацій в Україні: автореф. дис. канд. соц. н.: 22.00.04. К., 2006.
Seydak P., Helnarski S., *Bezpieczeństwo Polski w zmieniającej się Europie. Miejsce Polski w polityce bezpieczeństwa jej sąsiadów,* Warszawa-Toruń 1997.
Skardziński B., *Polski rok 1919,* Warszawa 1987.
Skarga B., *Tożsamość i różnica, Eseje metafizyczne,* Kraków 1997.
Skolimowska A., *Konstruktywizm w studiach europejskich*, Warszawa 2013.
Skrzypek A., *Zrastanie się Europy, Wschodnie rubieże Unii Europejskiej,* Warszawa 2006.
Skórska A., *Młodzież na rynku pracy w Polsce i Unii Europejskiej,* Poznań 2004.
Słownik etnologiczny, (red.) Staszczak Z., t. 1, Warszawa 1978.
Słownik języka polskiego, (red.) Szymczak M., t. 3, Warszawa 1981.
Słownik pojęć socjologicznych, (red.) Pacholski M., Słaboń A., Kraków 2001.
Słownik Socjologii i Nauk Społecznych, (red.) Marshall G., tłum M. Tabin, Warszawa 2008.
Słownik socjologiczny, (red.) Olechnicki K., Załęcki P., Toruń 1997.
Smith A.D., *Etniczne źródła narodów*, tłum. M. Głowacka-Grajper, Kraków 2009.
Smith A.D., *Nacjonalizm. Teoria, ideologia, historia,* Warszawa 2007.
Smith A.D., *National Identity*, London 1991.
Smith A.D., *Theories of Nationalism,* London 1983.
Smolij W., Stepankow W., *Bohdan Chmelnyckyj, Socialno-politycznyj portret,* Kijów 2009.
Sołoma L., *Metody i techniki badań socjologicznych*, Olsztyn 1995.

Sołżenicyn A., *Jak odbudować Rosję? Refleksje na miarę moich sił,* tłum. J. Zychowicz, Kraków 1991.
Soszyński R., *400-lecie unii brzeskiej,* Warszawa 1996.
Sowiński S., Zenderowski R., *Europa drogą Kościoła. Jan Paweł II o Europie i europejskości,* Wrocław 2003.
Stalin J. W., *Dzieła,* t. 4, Listopad 1917-1920, Warszawa 1951.
Starosolski W., *Teoria narodu,* Nowy Jork-Kijów 1998.
Stachowski Z., Wójtowicz A., *Antynomie transformacji w Polsce. Chrześcijaństwo-mniejszości-liberalizm,* Warszawa 1993.
Stegner T., *Polacy o Ukraińcach,Ukraińcy o Polakach,* Gdańsk 1993.
Stępień S., *Pomarańczowa Rewolucja,* Przemyśl 2006.
Strońska A., *Dopóki milczy Ukraina,* Warszawa 1998.
Stryjek T., *Ukraina przed końcem Historii. Szkice o polityce państw wobec pamięci*, Warszawa 2014.
Subtelny O., *Ukraine: A History*, Toronto: University of Toronto Press: in association with the Canadian Institute of Ukrainian Studies 1988.
Suchcitz A., Maik L., Rojek W., *Wybór dokumentów do dziejów polskiego uchodźstwa niepodległościowego 1939-1991,* Nr 8, Londyn 1997.
Suchcitz A., Maik L., Rojek W., *Wybór dokumentów do dziejów polskiego uchodźstwa niepodległościowego 1939-1991,* Nr 119, Londyn 1997.
Sujka A., *Europa jutra,* Kraków 2000.
Surmacz B., *Współczesne stosunki polsko-ukraińskie. Politologiczna analiza traktatu o dobrym sąsiedztwie,* Lublin 2002.
Sushko O., Prystayko O., Schulyar O., *Ukraine 2007. Raport of Transformation,* Warsaw 2008.
Sushko O., *Ukraine 2008. Raport of Transformation,* Warsaw 2009.
Szacka B., *Czas przeszły, pamięć, mit,* Warszawa 2006-2007.
Szacki J., *Ani książę, ani kupiec: obywatel,* Kraków 1997.
Szapował J., *Bohdan Osadczuk jako rzecznik europejskiego dialogu cywilizacyjnego,* „Studia Polityczne" Nr 4, t. 48, 2020.
Szczepański M., *„Miasto socjalistyczne" i świat społeczny jego mieszkańców,* Warszawa 1991.
Szczerbiński H., *Problemy narodowościowe w Europie i ich wpływ na międzynarodowe stosunki na przełomie XX i XXI wieku,* Warszawa 2009.
Szcześniak A. B., Szota W. Z., *Wojna Polska z UPA,* Warszawa 2013.
Szlachcicowa I. (red.), *Biografia a tożsamość,* Wrocław 2003.
Szmyd J., *Tożsamość a globalizacja,* Kraków 2006.
Szporluk R., *Imperium, komunizm i narody. Wybór esejów,* przekł. Sz. Czarnik, A. Nowak, Kraków 2003.
Szporluk R., *Zachodni wymiar kształtowania się współczesnej Ukrainy*, Warszawa 2004.
Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa,* Kraków 2002.
Sztompka P., *Teoria i wyjaśnianie. Z metodologicznych problemów socjologii,* Warszawa 1973.
Szwed R., *Tożsamość europejska-fakt czy fikcja?,* Lublin 2010.
Ścigaj P., *Tożsamość narodowa. Zarys problematyki,* Kraków 2012.

Śledziewska K., *Regionalizm handlowy w XXI wieku. Przesłanki teoretyczne i analiza empiryczna,* Warszawa 2012.
Śliwa M., *Wielka Historia Polski 1918-1939,* Kraków 2001.
Targalski J., *Ukraina. Historia, współczesność, konflikty narodowe,* Warszawa 1993.
Taylor Ch., *Źródła podmiotowości. Narodziny tożsamości nowoczesnej,* Warszawa 2001.
Tajfel H., *Social Identity and Intergroup relations,* Cambridge University Press 2010.
Teichmann E., Weresa M. (red)., *Rozszerzona Unia Europejska i jej wschodni sąsiedzi,* Warszawa 2005.
Tishkov W. A., *Russkiy mir: smysl i strategii,* Strategiya Rosii No 7, 2017.
Tokarczyk R., *Współczesne doktryny polityczne*, Kraków 1998.
Torzecki R., *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993.
Tożsamość w czasach zmiany. Rozmowy z Castel Gandolfo, Kraków 1995.
Traba R., *Tematy polsko- ukraińskie. Historia. Literatura. Edukacja*, Olsztyn 2001.
Tyszka K., *Nacjonalizm w komunizmie. Ideologia narodowa w Związku Radzieckim i Polsce Ludowej,* Warszawa 2004.
Ugryn L., *Tożsamość Ukrainy Zachodniej i Wschodniej: marzenia a rzeczywistość,* Lwów 2010.
Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнароднеправо (monografia zbiorowa), К.І.С., Київ 2014.
Walas T., *Narody i stereotypy*, Kraków 1995.
Waldenberg M., *Kwestie narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 1996.
Waldenberg M., *Narody zależne i mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2000.
Warmińska K., *Tatarzy polscy. Tożsamość religijna i etniczna,* Kraków 1999.
Weber M., *Gospodarka i społeczeństwo, Zarys socjologii rozumiejącej,* tłum. D. Lachowska, Warszawa 2002.
Wendt A., *Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics,* International Organisation 46 (2) 199.
Wereszycki H., *Historia Austrii*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1972.
Wereszycki H., *Pod berłem Habsburgów,* Kraków 1975.
Werwes H., *Tam gdzie Ikwy srebrne fale płyną. Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich,* Warszawa 1972.
Wiatr J., *Naród i Państwo,* Warszawa 1973.
Wiatrowycz W., *Druga wojna polsko-ukraińska 1942-1947*, Warszawa 2013.
Віктор Ющенко, Недержавнітаємниці: нотаткинаберегахпам'яті, Фоліо, Харків 2014.
Wilson A., *Ukraińcy,* tłum. M. Urbański, Warszawa 2004.
Winiarski B., *Polityka gospodarcza*, Warszawa 2006.
Wiszka E., *Systemy polityczne Ukrainy*, Toruń 2007.
Witos W., *Moje wspomnienia*, Warszawa 1981.

Винниченко Володимир: *Відродженнянації: Історіяукраїнськ оїреволюції:* марець 1917 р. – грудень 1919 р.. Wyd. 1 (reprint). Wien (Київ): *Видавництвопо літичноїлітературиУкраїни, 1920* (1990).
Włodarek J., Ziółkowski M. (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Warszawa-Poznań 1990.
Wojakowski D., *Polacy i Ukraińcy. Rzecz o pluralizmie i tożsamości na pograniczu,* Kraków 2002.
Wojciechowski M., *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach*, Toruń 1998.
Wojdyło W., *Wychowanie a polityka: między wychowaniem narodowym a państwowym,* Toruń 2004.
Wnuk-Lipiński E., *Świat między epoki, globalizacja, demokracja, państwo narodowe,* Kraków 2004.
Yekelchyk S., *Ukraina. Narodziny nowoczesnego narodu*, przekł. J. Gilewicz, Kraków 2009.
Zamarlik M., *Ukraina między Rosją a Zachodem,* Kraków 2001.
Zięba R., S. Bieleń, J. Zając, *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych,* Warszawa 2015.
Zełenko K., *Stosunki polsko-ukraińskie w II Rzeczypospolitej 1918-1939*, Lublin 1994.
Znaniecki F., *Współczesne narody,* tłum. Z. Dulczewski, Warszawa 1990.
Znaniecki F., *Wstęp do socjologii,* Warszawa 1988.
Zowczak M., Na pograniczu „nowej Europy". Polsko-ukraińskie sąsiedztwo, Warszawa 2010.
Zwoliński J., *Rapsodia dla Łemków,* Koszalin 1994.
Żadan S., *Anarchy in the UKR*, Wołowiec 2007.
Żelazny W., *Etniczność. Ład-konflikt -sprawiedliwość,* Poznań 2006.

Artykuły naukowe i publikacje prasowe

Abramowski E., *Ludność Polski,* „Pisma", t. 4, Warszawa 1928.
Adamczyk M., *Spotkanie z Bohdanem Osadczukiem, ukraińskim historykiem w Cafe Wprost*, „Wprost" Nr 12, 1 kwietnia 2001.
Adamowicz P., Reszka P., *Solidarność z Ukrainą*, „Rzeczpospolita" Nr 277, 26 listopada 2004.
Adamski Ł., *Narody państwowe i ich ludowi sąsiedzi,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 6 (XIV)/2010.
Adamski Ł., *Partnerstwo Wschodnie a polska prezydencja: modernizacja jako wyzwanie dla Europy Wschodniej*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny" Nr 1, 2011.
Adamski Ł., *Ukrainofile, przejrzyjcie!*, Nowa Europa Wschodnia, Nr 1 (XXXIII)/2014.
Ambasador Polski na Ukrainie: niezbyt podobało się mi, kiedy Polskę nazwano „adwokatem", „Kurier Galicyjski" Nr 13 (137), 15-28 lipca 2011.
Ananicz Sz., *Arabska wiosna: wyzwania i szanse dla Partnerstwa Wschodniego,* „Sprawy Międzynarodowe" Nr 3, 2011.
Anderson B., „Ab Imperio" Nr 3, 2003.
Andrusieczko P., *Zmiany struktury narodowościowej i językowej na Ukrainie w kontekście wyników spisu powszechnego z 2001 roku*, „Sprawy Narodowościowe" Nr 24-25, 2004.
Ankieta myśl.pl, „Myśl.pl" Nr 15, jesień 2009.
Ash T.G., *The Wight of Ukraine's lumpen Victor should stir The EU's own into action,* „The Guardian", 10 February 2010.
Ash T.G., *Unia i świat. Razem Europo,* „Gazeta Wyborcza" 16-17 maja 2009.

Bachmann K., *Na czym polega problem polsko-ukraiński*, „Rzeczpospolita" Nr 226, 27-28 września 1997.
Baczyński J., *Chwała Ukrainie!,* „Polityka" 2 marca 2022.
Badanie sondażowe przeprowadzone przez New Europe Center w Kijowie w 2017 roku; К. Зарембо, *Результати загальнонаціонального опитування. Українське покоління Z: цінності і орієнтири*, Київ 2017.
Balcer A., *Ukraina-nie taka prosta historia,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 3-4 (XXXV)/2014.
Balcer A., *Wielokulturowe elity i obywatelska tożsamość narodowa niepodległej Ukrainy,* Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2021.
Baluk W., *Ukrainskiy krizis - grazhdanskayaili „gibridnaya" voyna,* „Wschód Europy, Studia humanistyczno-społeczne", Nr 1(1) 2015.
Behr R., *Ukraine welcomes western suport, but Russia is a permanent fixture*, „The Observer", 10 January 2010.
Berdychowska B., *Powolne przekuwanie sukcesu w klęskę,* „Rzeczpospolita" 24 lipca 2010.
Berdychowska B., *Sytuacja narodowościowa na Ukrainie,* „Obóz" Nr 22, 1992.
Berghe Van de P., *Does race matter?,* Nations and Nationalism Nr 1 (3), 1995.
Bikont A., *Tożsamość społeczna w świetle prac H. Tajfela i J. Turnera,* „Przegląd Psychologiczny" Nr 3, 1986.
Bilinsky Y., *The Concept of the Soviet People and Its Implications for Soviet Nationality Policy,* „The Annals od the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States", vol. XIV (1978-1980), Nr 37-38.
Bielecki J., *Pukanie do drzwi Europy,* „Rzeczpospolita" Nr 182, 6 sierpnia 2003.
Bielecki J., *Unia mówi Kuczmie „nie*", „Rzeczpospolita" Nr 92, 18 kwietnia 2003.
Bielecki J., *Unii zabrakło odwagi*, „Rzeczpospolita" Nr 53, 3-4 marca 2001.
Bildt C., *Towards a Reunited Europe,* New Eastern Europe, No 4 (IX)/2013.
Бойко С., Проблема збереження українськоїі дентичностіу контекстіг лобалізаційних процесів // Україно знавчий альманах, Вип. 11.Київ 2013.
Bokszański Z. *Identity and social change,* Polish Sociological Review Nr 4, 1995.
Bokszański Z., *Obrazy innych etnicznych a tożsamość narodowa*, „Kultura i Społeczeństwo" Nr 4, 1995.
Bokszański Z., *Stawanie się społeczeństwa. Szkice ofiarowane Piotrowi Sztompce z okazji 40 lecia pracy naukowej,* Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2006.
Bokszański Z., *Stereotypy a potoczne wyobrażenie narodów i grup etnicznych*, „Kultura i Społeczeństwo" Nr 2, 1994.
Bokszański Z., *Tożsamość a zmiana społeczna,* „Studia Socjologiczne" Nr 1:12, 4, 1995,1997.
Bokszański Z., *Tożsamość ponowoczesna,* „Krytyka Polityczna" Nr 9-10, Warszawa 2005.
Boniecki A., *Nie ma innej Ukrainy...*, „Tygodnik Powszechny" Nr 26, 30 czerwca 2001.
Boniecki A., *Specjalista od trudnych podróży*, „Tygodnik Powszechny" Nr 27, 8 lipca 2001.
Borodzicz-Smoliński W., *Dokąd zmierza Ukraina?,* Centrum Stosunków Międzynarodowych, Warszawa 2003.
Borzęcki J., *Rosną szanse Janukowycza*, „Dziennik Polski" Nr 247, 20 października 2004.

Borzęcki J., *Wyników brak*, „Dziennik Polski" Nr 259, 4 listopada 2004.
Boski P., *Studia nad tożsamością narodową Polaków w kraju i na emigracji: zmiany w składnikach kryterialnych i korelatywnych,* „Kultura i Społeczeństwo" Nr 4, 1991.
Brzeziecki A., *Odrzucona narzeczona*, „Tygodnik Powszechny" Nr 49, 7 grudnia 2003.
Brzeziński Z., *Ukraine will have to develop its own model,* „News from Ukraine" Nr 30, 1992.
Burant S., *Ukrajina i Polszcza: do stratehicznoho partnerstwa*, „Polityczna Dumka" Nr 3, 1997.
Chałasiński J., *Zagadnienia narodu,* „Przegląd Socjologiczny", t. 20, Łódź 1966.
Checkel J. T., *Constructivist approaches to European Integration,* „Arena Working Papers" Nr 6, 2006.
Chotin R., *Neutralność czy naiwność*, „Gazeta Wyborcza" Nr 304, 29 grudnia 1992.
Chruślińska I., *Przemyśleć wszystko na nowo,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 5 (XIII) 2010.
Chynczewska-Hennel T., *Od Unii Brzeskiej do Unii Hadziackiej-dzieje porażki czy szansy,* Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze, t. 4-5, Warszawa 1997.
Cichocki J., *Pomarańczowa kokarda*, Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2005.
Cichocki P., *Wybrane problemy badań nad tożsamością europejską,* „Zeszyty Instytutu Zachodniego" Nr 53/2009, Poznań 2009.
Centrum Badań Społecznych „Sofia", „Kijów Post", 12 października 2006.
Сусак В.І., Ващинська І.І. Лояльніснакомпонентаідентичності "українець/ка": регіональнівиміринаприкладіміст Львовата Донецька (1994–2010–2015 рр.). Українськийсоціум. 2018. No 1 (64).
Czawaga K., *Jaremcze 2021: Traktat ryski – realizm polityczny czy zdrada sojusznika?,* Kurier Galicyjski, Nr 20 (384), 29 października – 15 listopada 2021.
Czernysz N., *Wymuszony wybór: tożsamości i postawy przed i po Euromajdanie,* Ukraińskie Społeczeństwo, Nr 4 (59) 2016.
Czernysz N., *Zagrożone tożsamości,* Ukraińskie społeczeństwo, Nr 3 (66), 2018.
Czernysz N., Boretskaya M. (red.), *Dynamika wartości wyrażania siebie i przetrwania na Ukrainie,* Ukraińskie Społeczeństwo, Nr 3 (78) 2021.
Czubyńsky P., *Nacionalna symbolika,* kn 1, Kyjiv 1990.
Czy prezydent pr zyjdzie z kwiatami?, „Rzeczpospolita" Nr 55, 6 marca 2001.
Czy ukraiński prezydent skorzysta z rad, „Rzeczpospolita" Nr 65, 17-18 marca 2001.
Czyrwa W., *My, ukraińskie dzikusy,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 5 (XIX)/2011.
Ćwiek-Karpowicz J., *Rosja wobec wschodniego sąsiedztwa Unii Europejskiej-problemy z realizacją koncepcji softpower,* „Sprawy Międzynarodowe" Nr 4, Warszawa 2011.
Debata polityczna z udziałem szefa Delegatury UE na Ukrainie - Jose Manuela Pinto Teixeiry, Wykład „UE and Ukraine partnership: cooperationorrelation?", Instytut Studiów Międzynarodowych, Wrocław 22 lutego 2012. Tekst w posiadaniu autorki pracy.
Debata pt. *„Ukraina – co po wyborach?",* Wyższa Szkoła Informatyki Zarządzania Rzeszów, 19 listopada 2012. Relacja ze spotkania w posiadaniu autorki pracy.
Dijannia Soboru hreko-katołyćkojicerkwy 8–10 bereznia 1946 roku u Lwowi. Wydannia Prezydiji Soboru, Lwiw 1946.

Dolata E., *Dzieciństwo galicyjskie na początku XX wieku w świetle chłopskiej literatury pamiętnikarskiej*, Przegląd Pedagogiczny Nr 1/2012.
Dołyńskij M., *Łemky-tobto Rusyny-Ukrainci z Beskydu Nyśkoho,* „Zustriczi" Nr 19, 1989.
Draus F., Najder Z., *Zaniedbana świadomość historii,* „Rzeczpospolita" Nr 112, 14 maja 1998.
Dziewanowski K., *Polska i Ukraina-czas pewnej idei,* „Przegląd Powszechny" Nr 11, 1995.
Dziuba I., *Internacionalizm czy rusyfikacja?* Wydawnyczyj dim „Kyjewo-Mohylańska Akademija", Kyjiw 2005.
Emmerson M., Aydin S., Clerk-Sachsse J., Noutcheva G., *Just what is this "absorption capacity" of the European Union?,* CEPS, September 2006.
Fearon J., Wendt A., *Rationslism v. Constructivism. A. Skeptical View*, w: *Handbook of International Relations*, W. Carlsnaes, Th. Risse, B. Simmons, (eds.) Thousand Oaks 2002.
Feliński M., *Program Ukraińskiej Partii Socjalistyczno-Radykalnej*, „Sprawy Narodowościowe" Nr 1, 1928.
Fenczak A.S., Gąsiorowska-Czerny N., *Ukraińska mniejszość narodowa w województwie przemyskim w latach 1989-1993,* „ Fraza" Nr 3, 1994.
Fiut A., *Być (albo nie być) Środkowoeuropejczykiem, „*Krasnogruda" Nr 6, 1997.
Fragmenty wystąpień prezydentów Aleksandra Kwaśniewskiego i Leonida Kuczmy w Pawliwce, „Rzeczpospolita" Nr 161, 12-13 lipca 2003.
Gawryś C., *Ukraińcy o nas, Ukraińcy o sobie,* „Więź" Nr 3, 1998.
Gebhardt S., Najder Z.*, Przyśpieszenie i zmiana stylu*, „Rzeczpospolita" Nr 220, 20 września 1996.
Gergało-Dąbek N., *Pierwsza w niepodległej Ukrainie ustawa o języku ukraińskim,*
Analizy/Społeczeństwo Nr 23 (2019), Centrum Europy Wschodniej UMCS, Lublin 2019.
Giedroyc J., Mieroszewski J., *Rosyjski „kompleks polski" i obszar ULB*, „Kultura" Nr 9, Paryż 1974.
„Głos Ludu" Nr 125, 8 V 1947.
Granica niezgody, „Rzeczpospolita" Nr 250, 25-26 października 2003.
Gromadzki G., *Uwaga, Ukraina!*, „Gazeta Wyborcza" Nr 271, 22 listopada 1995.
Górska A., *Dokąd zmierzasz Ukraino?,* Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2005.
Górska A., *NATO mówi „tak" Ukrainie*, Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2005.
Górski P., *Dwa spojrzenia na zagadnienie narodu, Moderniści i historycy*, „Przegląd Polonijny" Nr 2, Kraków 1995.
Guibernau M., *Nations without States: political communities in the global age*, Michigan Journal of International Law, vol. 25, No. 4, pp. 1251-1282.
Guz R., *Odszedł Bohdan Osadczuk, orędownik pojednania polsko-ukraińskiego,* „Rzeczpospolita", 19 października 2011.
Hagen M., *Does Ukraine have a history?,* Slavic Review 54, No 3, 1995.
Hall J.A., Jarvie I.C., *Transition of Modernity. Essays of Power, health and belief,* Cambridge 1992.
Hałuszko K., *Paradoksy ukraińskiej tożsamości i języka – spojrzenie z zewnątrz i od środka*, „Znak" Nr 712, wrzesień 2014.
Herbert Z., *Współczesność historii*, Zeszyty Literackie Nr 2, 2004.
Herold J., *Terrorysta Juszczenko*, „Gazeta Wyborcza" Nr 245, 18 października 2004.

Horbowski T., Kosiewski P., *Ukraina to codzienne doświadczenie,* „Znak" Nr 705, 2014.
Hrusevs'kyj M., *Istorija Ukrajiny-Rusy*, Naukova Dumka, Kyjiv 1995.
Hrycak J., *Jeszcze raz o stosunku Ukraińców do Polaków (z Rosją w tle),* „Więź" Nr 3, 1998.
Hrycek W., *Jednostronny obraz,* „Tygodnik Powszechny" Nr 32, 11 sierpnia 1996.
Iwiński T., *Osiem słabości polskiej polityki zagranicznej*, „Dziś" Nr 9, 1993.
Jabłoński H., *Z dziejów genezy sojuszu: Piłsudski–Petlura (początki konfliktu zbrojnego, XI.1918–III.1919 r.),* „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej im. Feliksa Dzierżyńskiego", Seria Historyczna 5, Nr 21,Warszawa 1961.
Jagiełło M., *Porozumienie i jednannije*, „Twórczość" Nr 3, 1999.
Jakubowski A., *Struktura etniczna współczesnej Ukrainy,* FactaSimonidis, Nr 1(1), Zamość 2008.
Janicki L., *Status mniejszości narodowych w konstytucjach krajów środkowo i wschodnio europejskich,* „Przegląd Zachodni" Nr 4, 1995.
Janiga J.*, Łemkowie*, „ Kurier Podkarpacki" Nr 7, 1983.
Janowicz S., *Polska polityka wschodnia w latach 1988-1990*, „Polityka" Nr 6, 1991.
Jedlicki J., *Nacjonalizm, patriotyzm i inicjacja kulturalna,* „Znak" Nr 502, Kraków 1997.
Jeleński K., *„Kultura": Polska na wygnaniu,* „Aneks" Nr 24-25, 1981.
Jeromin A.*, Wyspa niepodległości*, „Tygodnik Powszechny" Nr 45, 9 listopada 2003.
Jest i będzie na wieki, „Rzeczpospolita" Nr 196, 24 sierpnia 2001.
Jędraszczyk K., *Dwie drogi, dwa ruchy i zdrada – ukraińskie narracje o rewolucji na granicie i Ludowym Ruchu Ukrainy*, „Studia Europaea Gnesnensia" (Ludzie i Miejsca), Gniezno 19/2019.
Jędraszczyk K., *Trzydzieści lat dekomunizacji na Ukrainie,* „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej" Nr 19, z. 2, 2021.
Jędraszczyk K., Krasiwski O., Bezludny O., Czmełyk R., Durniak B., Jaciw R., Kotyhorenko W., Stroński H., Uhryn J.(red), *Społeczeństwo i kultura Ukrainy. Ćwierćwiecze przemian (1991-2016),* Acta Humanistica Gnesnensia XIV, Gniezno 2016.
Juszczenko czy Janukowycz, „Dziennik Polski" Nr 272, 20 listopada 2004.
Juszczenko złożył dymisję, „Rzeczpospolita" Nr 100, 28-29 kwietnia 2001.
Kabaczij R., *Historia (z)ręcznie sterowana,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 5 (XIII)/2010.
Kacewicz M., *Barwy nieochronne,* „Newsweek" Nr 32, 13 sierpnia 2006.
Kacewicz M., *Dwie twarze Ukrainy*, „Newsweek" Nr 44, 4 listopada 2004.
Kacewicz M., *Polityka to biznes,* „Newsweek Polska" Nr 7, 2010.
Kacewicz M., *Przeciąganie Ukrainy,* „Newsweek Polska" 14 października 2014.
Kacewicz M., *Teraz kontrrewolucja,* „Newsweek Polska" Nr 8, 2010.
Kacprowicz G., Konieczna-Sałamatin J., *Values and the Future of Ukraine,* Project: Ukrainian society and its values, „Aspen Review" 01/2014.
Kaczyński A., *W duchu prawdomównej przyjaźni*, „Rzeczpospolita" Nr 27, 2 lutego 1998.
Калакура Я. Моваякоб'єкттаінструментісторичногодослідження / Я. Калакура // Українознавство. No 4, 2005.
Kaldor M., *In Demence of New Wars,* „Stability: International Journal of Security and Development 2", No 1/2013.

Kaliszuk G., *Gorączka na Ukrainie, katar w regionie,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 3-4 (XXXV)/2014.
Kawiec J., *Dwie Ukrainy środkowoeuropejska i euroatlantycka,* „W drodze" Nr 3, 2004.
Klein N., *Fortress continents*, „Guardian" 16.01.2003.
Kłoskowska A., *Skąd i po co naród?,* „Znak" Nr 3 (502), 1997.
Kłoskowska A., *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej*, „Kultura i Społeczeństwo" Nr 1, 1992.
Kłossowska A., *Ukraińcy wybrali*, „Tygodnik Solidarność" Nr 14, 3 kwietnia 1998.
Kłymonczuk W., *Ukraina w poszukiwaniu wolności – od Rewolucji Godności do wyborów parlamentarnych w 2014 roku*, „Wschód Europy" 1(2)/2015.
Kniazhytsky M., *Toys for the Supper-Rich,* New Eastern Europe, No 4 (IX)/2013.
Konferencja ISS w Krakowie *„UE-USA: Nowe Partnerstwo*", 2-3 grudnia 2005.
Konferencja naukowa na Uniwersytecie Śląskim, temat: *Między Europą a Rosją. Ukraina w poszukiwaniu politycznej tożsamości*, Zeszyty naukowe Uniwersytetu Śląskiego 17 lutego 2011.
Konieczna J, *Pomarańczowa rewolucja na Ukrainie. Próba zrozumienia przyczyn*, Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Nr 18, Warszawa 2005.
Konieczna-Sałamatin J, *Ukraina-ucieczka od wyboru,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 3-4(XV - XVIII)/2011.
Кононенко П. П.., Самоідентифікація української нації як чинник духовного та інтелектуального збагачення суспільства / П. П. Кононенко // Соціокультурні чинники розвитку інтелектуального потенціалу українського суспільства і молодь: Наукові праці та матеріали конференції. К.: Т-во. .«ЗнанняУкраїни», 2001. Вип. 1.
Konończuk W., *Perspektywa stosunków UE-Ukraina po rozpoczęciu negocjacji nad nowym układem,* „Wspólnoty Europejskie" Nr 3 (184), Warszawa 2007.
Konończuk W., Olszański T., *Co Majdan mówi o Ukrainie? Diagnoza i perspektywy ukraińskiej polityki,* Komentarze OSW, Nr 125, Warszawa 17 stycznia 2014.
Korniejenko A., *Teatr kijowski*, „Wprost" Nr 3, 22 stycznia 2006.
Korzhov H., *Features of territorial identification of the population of modern Ukraine,* Ukrainian Socium Nr 2 (33) 2010.
Kosiewski P., *Trzecia Ukraina,* „Tygodnik Powszechny" Nr 49, 5 grudnia 2004.
Kostiuk B., *Wolność słowa po ukraińsku,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 5 (XIX)/2011.
Kościński P., *Apel do nieobecnych*, „Rzeczpospolita" Nr 266, 13-14 listopada 2004.
Kościński P., *Daleko i blisko*, „Rzeczpospolita" Nr 294, 18 grudnia 1997.
Kościński P., *Dialog ze „zdrowymi siłami"*, „Rzeczpospolita" Nr 64, 16 marca 2001.
Kościński P., *Jednym głosem*, „Rzeczpospolita" Nr 160, 11 lipca 2003.
Kościński P., *Moskwa dostała prawie wszystko*, „Rzeczpospolita" Nr 2, 3-4 stycznia 2004.
Kościński P., *Naszym głównym celem jest wstąpienie do UE*, „Rzeczpospolita" Nr 63, 15 marca 2002.
Kościński P., *Nie można siedzieć jak pies na sianie*, „Rzeczpospolita" Nr 130, 5 czerwca 2001.
Kościński P., *Opozycyjny marsz żałobny*, „Rzeczpospolita" Nr 72, 26 marca 2001.
Kościński P., *Ukraina: decydujące starcie,* „Rzeczpospolita" Nr 268, 16 listopada 2004.
Kościński P., *Ukraińcy- raczej nie, Ukraina- tak*, „Rzeczpospolita" Nr 24, 24 stycznia 2003.

Kościński P., *Z kim i przeciw komu,* „Rzeczpospolita” Nr 76, 30 marca 2001.
Kościński P., Serwetnyk T., *Agitatorzy z obozu władzy*, „Rzeczpospolita” Nr 271, 19 listopada 2004.
Kotygorenko V. O., *Problemy terminologii prawodawstwa regulującego stosunki etniczne na Ukrainie* (w:) *Przekształcenia Społeczne: aspekt interdyscyplinarny,* Ukraińskie Towarzystwo, Koygorenko V.O., Panchuk M.I., Nr 1 (72), 2020.
Kowal P., *Miękki realizm,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 2 (XVI)/2011.
Krauz-Mozer B., *O co nam chodzi gdy pytamy o prawdę w historii?,* „Państwo i Społeczeństwo” VIII, Kraków Nr 2, 2008.
Kresina I., *Nielegalna kontrola terytorium w prawie międzynarodowym oraz ustalenie statusu Donbasu,* „Przegląd Strategiczny” Nr 14, 2021.
Kresina I., *Strategic guidelines of Etno-national Policy of Ukraine: Political and legal aspects,* „Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine” No 4, Vol. 28, 2021.
Krysiński A., *Ludność ukraińska (ruska) w Polsce w świetle spisu 1931 roku,* „Sprawy Narodowościowe” Nr 6, 1937.
Krzemiński A., *Ukraina jest w Europie*, „Polityka” Nr 4, 25 stycznia 1997.
Kuczma krytykuje Polskę, „Rzeczpospolita” Nr 236, 9 października 2002.
Kumoch J., *Donowie Donbasu,* „Przekrój” Nr 47, 21 listopada 2004.
Kumoch J., *Słodko-gorzkie pomarańcze*, „Przekrój” Nr 44, 25 listopada 2005.
Kułyk R., *Ukraińskie budowanie państwowości: zmiana lidera,* „Eurazja” Nr 1, 1995.
”Kurier Lwowski” Nr 203, 4 stycznia 1924.
Kuromiya H., *How to Make Sense of the Donbas in the Russian-Ukrainian Conflict in the 21st Century*, „Nowy Prometeusz” Nr 9, 2016.
Kuspys P., *Polska polityka wschodnia-ideologia czy strategia?,* „Sprawy Międzynarodowe” Nr 69-70, Warszawa 2011.
Kuzio T., *Nation Building, History Writing and Competition over the Legacy of Kyiv Rus in Ukraine,* Nationalites Papers, No 1, Vol. 33, March 2005.
Kyrydon A., *Religious Situation in Soviet Ukraine in the 1920 s: Retrospection or Discourse of the Present?,* Ukrainian Religious Studies, March 2008.
Langer J., *Tabloid Television: Popular Journalism and The „Other News”,* London-New York 1998.
Lewandowska I., *Rozmowa z Jehwenem Swerestiukiem- prezesem ukraińskiego Pen Clubu,* „Gazeta Wyborcza” 20-21 listopada 2004.
Liczenie kolczug, „Rzeczpospolita” Nr 241, 15 października 2002.
Lubka A., *Ukraina to fikcja,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 2 (XXXIV)/2014.
Łanocha D., *Polski Sejm do Ukraińców,* „Gazeta Krakowska” Nr 276, 25 listopada 2004.
Łomanowski A., *Na cholerę mi te rury*, „Polityka” Nr 48, 1 grudnia 2001.
Mace J. E., *Secret of Ukrainian Genocide Must Not Be Forgotten Tragedy,* „The Vindicator . The Los Angeles Times”, 22 August 1986.
Mach Z., Paluch K. (red.), *Sytuacja mniejszościowa i tożsamość,* „Prace Socjologiczne” Nr 15, 1992.
Majborodata in O.M., *Mowna sytuacija w Ukrajini: miż konfliktom i konsensusom*, Instytut politycznych i etnonacionalnych doslidżeń imeni I.F.Kurasa NAN Ukrajiny, Kijiw 2008.

Makar Y., Novoskoltseva L., *Rosyjska wizja Ukrainy i Ukraińców przejawem wojny hybrydowej*, „AntePortas-Studia nad bezpieczeństwem" Nr 2 (11) 2018 \Nr 2 (12) 2018.
Maksudow S., *Straty ludności ZSRR 1918-1958,* Rejestr Samizdat II, Londyn-Nowy York 1981.
Materiały i studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich, Kraków 2008.
Materiały z sesji Udział Ukraińców w walce z hitlerowskim faszyzmem i ich wkład w utrwalanie władzy Ludowej, która odbyła się w Lublinie 30 XI 1985, pod red. M. Roszczenki, Lublin 1987.
Materiały z Sympozjum „Litwini, Białorusini, Ukraińcy, Polacy-przesłanki pojednania" Colloquium narodów, Łódź 1987.
Matusz J., *Łamanie kręgosłupa*, „Rzeczpospolita" Nr 27, 2 lutego 2004.
Matuszak S., *Janukowycz balansuje między Brukselą a Moskwą,* „Tydzień na Wschodzie" 10 marca 2010.
Matuszak S, *Tańce na linie,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 1 (XXI)/2012.
Matuszak S., *Ukraina,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 5 (XIX)/2011.
Matuszak S., *Ukraina,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 1 (XXI)/2012.
Maxwell A., *Primordialism for Scholars Who Ought to Know Better: Anthony D. Smith's Critique of Modernization Theory,* Nationalities Papers, 48 (5), 2020.
Mazur G., *Problem pacyfikacji Małopolski Wschodniej w 1930 roku*, „Zeszyty Historyczne" Nr 135, 2001.
Mencwel A., *Rodzinna Europa po raz pierwszy,* „Gazeta Wyborcza" 19 września 2008.
Mencwel A., *W stronę nowej Ukrainy,* „Przegląd Polityczny" Nr 123, 2014.
Mieroszewski J., *O międzynarodową brygadę europejską,* „Kultura" Nr 11, Paryż 1951.
Mironowicz E., *Rosja – Ukraina. 25 lat między „ograniczoną współpracą a ograniczoną konfrontacją",* Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej, XLIX, zeszyt 2, Białystok 2014.
Międzynarodowa Konferencja Naukowa *„Druga Nowoczesność: Tożsamość i Postępowe granice (Osobowość, Grupa Społeczna, Społeczeństwo)",* Biuletyn Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Tarasa Szewczenki Nr 23 (282), część III, 2013.
Mizgalski J., *Tożsamość polityczna partii/ugrupowania politycznego w lokalnej w lokalnej przestrzeni politycznej,* Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Seria: Res Politicae, Częstochowa 2012.
Mokry W., *Naród i kwestie ukraińskiej odrębności narodowej w rozumieniu przedstawicieli „Ruskiej Trójcy",* Roczniki Humanistyczne, Tom XXXIV, zeszyt 7-1986.
Moskałyk J., *Dramatyzm antysoboru lwowskiego 1946,* Poznańskie Studia Teologiczne, t. 20, Poznań 2006.
Motyka G., *Od Wołynia do akcji „Wisła"*, „Więź" Nr 3, 1998.
Moralny obowiązek. List otwarty deputowanych ludowych Ukrainy z okazji 60 rocznicy tragicznych wydarzeń na Wołyniu, „Tygodnik Powszechny" Nr 25, 22 czerwca 2003.
Mozil J., *Na Wronkach, Ukrajińske,* „Dobra Knyzhka" Toronto 1959.
Mroczek W., *Partnerzy handlowi Unii Europejskiej*, „Unia Europejska.pl" Nr 1 (212), Warszawa 2012.
*Nacionalna symwolika,*kn 1, Kyjiv 1990.
Na pograniczach. Monografie pokonferencyjne, PWSZ im. Jana Grodka w Sanoku, Sanok 2017.

„Nacjonalnaja Biezopasnost" Nr 10/2002, „Oborona" Nr 3/2004.
Narbutt M., *Namioty w centrum Kijowa*, „Rzeczpospolita" Nr 40, 16 lutego 2001.
Narbutt M., *Podzielona ulica*, „Rzeczpospolita" Nr 48, 26 lutego 2001.
Nasz wybór-idziemy do Europy, „Gazeta Wyborcza" Nr 148, 27 czerwca 1996.
Naukowi zapysky winnickoho uniwersytetu im. Mychajła Kocjubynskoho, 12, Serija Istorija zbirnyk naukowych prac, Wynnyca 2007.
Niedźwiecki A., *Polska polityka europejska w latach 2005-2007. Zarys problemu,* „Athenaeum Political Science" 2008.
Niwiński M., *Nie tędy droga,* „Biuletyn Polsko-Ukraiński" Nr 28, 1933.
No 1771-XII // Відомості Верховної Ради УРСР від 31.12.1991 – 1991 р., No 53, стаття 799.
No 2494-XII // Відомості Верховної Ради УРСР від 08.09.1992 – 1992 р., No 36, стаття 529.
Nocuń M., Brzeziecki A., *Pomarańczowe dzieci rewolucji,* „Tygodnik Powszechny" Nr 50, 2004.
Nocuń M, Brzeziecki A., *Zatrzymane życie Lesi Gongadze*, „Tygodnik Powszechny" Nr 11, 13 marca 2005.
Nocuń M., Burnetko K., *Nie stać nas na rusofobię,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 3-4 (XVII-XVIII)/2011.
Nowak A., *Kresy-historia bez końca,* „Dzieje Kresów", Kraków 2006.
Nowak-Jeziorański J., *Rzeczpospolita atlantycka. Czym jest polska racja stanu?,* „Polska polityka wschodnia", Wrocław 2005.
Nowakowski J. M., *W poszukiwaniu nowej koncepcji. Polityka wschodnia Polski-perspektywa XXI wieku,* „Rzeczpospolita" Nr 14, 14 stycznia 1994.
O wolność waszą I naszą, „Tygodnik Powszechny" Nr 49, 5 grudnia 2004.
Ochmann C., *Janukowycz traci atuty*, Nowa Europa Wschodnia, Nr 6 (XXVI)/2012.
Oleszko M., *Tu rządzą tuszki i krysze,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 1 (XXXIII)/2014.
Olszański T. A., *Kresy Zachodnie. Miejsce Galicji Wschodniej i Wołynia w państwie ukraińskim,* Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2013.
Olszański T. A., *Miejsce UPA w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej. Dylematy polityki historycznej Ukrainy*, „Punkt widzenia" Nr 35, 21 czerwca 2013.
Olszański T. A., *Po pierwsze: interes państwa*, „Tygodnik Powszechny" Nr 11, 18 marca 2001.
Olszański T. A., *Problem językowy na Ukrainie. Próba nowego spojrzenia*, Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2012.
Olszański T. A., *Ukraina*, Raport Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2001.
Olszański T. A., *Ukraina wobec Rosji: stosunki dwustronne i ich uwarunkowania*, Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2001.
Olszański T. A., *Ukraiński nacjonalizm czasu wojny,* Komentarze Ośrodek Studiów Wschodnich Warszawa, Nr 179 z 19 sierpnia 2015.
Olszański T. A., *Wybory prezydenckie na Ukrainie, październik-grudzień 2004 roku*, Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Nr 21, Warszawa 2005.
Orchard V., *Culture as Opposed to What? Cultural Belonging in the Context of National and European Identity,* „European Journal of Social Theory" No 4, Vol. 5, 2002.

Osadczuk B., *Drogowskaz dla Warszawy i Kijowa*, „Rzeczpospolita" Nr 17, 21 stycznia 1994.
Osadczuk B, *Horpyna nie chce za mąż,* „Polityka" Nr 9, 28 lutego 1998.
Osadczuk B., *Intrygi wspólnych wrogów*, „Rzeczpospolita" Nr 265, 30 października 2001.
Osadczuk B., *Ukraina między Wschodem i Zachodem*, „Kultura" Nr 4, 1995.
Ostrowski M., *My, Zachód, z korzeniami na Wschodzie,* „Polityka" Nr 1, 2 stycznia 1999.
Pac G., *Cmentarz i co dalej?,* „Tygodnik Powszechny" Nr 27, 3 lipca 2005.
Palij I., *80-16 Biuletyn Polsko-Ukraiński*, Nr 27, 1938.
Pałosz J., *Dwie połowy Ukrainy,* „Gazeta Krakowska" Nr 277, 26 listopada 2004.
Pasisnichenko A., *Cechy konceptualizacji europejskiej tożsamości kontekstu związków między „relacjami" starej, a nowej Europy,* „Społeczeństwo Ukraińskie" 2014 Nr 2 (49).
Pawliw W., *Od Lacha do Europejczyka*, „Newsweek" Nr 45-46, 4 listopada 2004.
Pawliw W., *Wektor kijowski*, „Newsweek" Nr 32, 8 sierpnia 2004.
Pawłowski K., *Ukraina? To jest tak, jak u nas za pierwszej Solidarności*, „Gazeta Krakowska" Nr 271, 19 listopada 2004.
Pełczyńska-Nałęcz K., *Integracja czy imitacja? UE wobec wschodnich sąsiadów*, Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2011.
Pełczyńska-Nałęcz K., *Poszerzona Unia Europejska wobec wschodniego sąsiedztwa: problemy i rozwiązania,* Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2003.
Pełczyńska-Nałęcz K., *Szklany mur,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 5 (XIX)/2011.
Pędziwol A. M., *Diabelska robota*, „Polityka" Nr 12, 24 marca 2001.
Pierson P., *The Path to European Integration, A Historical Institutionalist Analysis*, „Comparative Political Studies" Nr 29, t. 29, 1996.
Pisuliński J., *Polityka władz wobec społeczności ukraińskiej w latach 1944-1956,* „Pamięć i Sprawiedliwość" 3/2 (6) 2004.
Płaj. Almanach karpacki, Nr 19 Warszawa 1999.
Płaj. Almanach karpacki, Nr 32 Warszawa 2006.
Początek negocjacji nowej umowy Ukraina-UE, „Tydzień na Wschodzie" 7 marca 2007.
Podzielona Ukraina, „Czas Krakowski" Nr 161, 1994.
Pogorzelski P., *Bezsilność siły,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 1 (XXXIII)/2014.
Pogorzelski P., *Janukowycz bierze wszystko,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 5 (XIII)/2010.
Pogorzelski P., *Korporacja Ukraina*, Nowa Europa Wschodnia, Nr 2 (XVI)/2011.
Pogorzelski P., *Wszyscy słabi,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 2 (XXXIV)/2014.
Polska i Ukraina: co nas łączy-a co dzieli, „Myśl Polska" Nr 32-33, 6-13 sierpnia 2006.
Polska-Rosja-Ukraina. Minister Spraw Zagranicznych o nowej polityce wschodniej, „Gazeta Wyborcza" Nr 41, 18 lutego 1994.
Popescu N., *Russia's Soft Power Ambitions*, CEPS Policy Brief Nr 115, 2006.
Portnikow W., *Godzina męstwa,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 2 (XXXIV)/2014.
Portnikow W., *Janukowycz: monopol na marną władzę*, Nowa Europa Wschodnia, Nr 3-4 (XVII-XVIII)/2011.
Potrzebna Ukrainie, „Rzeczpospolita" Nr 126, 31 maja 2001.

Prezydent na Ukrainie, „Wprost" Nr 8, 28 lutego 2006.
Przebinda G., *Zagrożona tożsamość,* „Rzeczpospolita" 10-11 maja 2003.
Przeciwko podwójnej mierze, „Rzeczpospolita" Nr 13, 16-17 stycznia 1999.
Przełomiec M., *Gwałt polityczny*, „Wprost" Nr 38, 29 września 2002.
Przybylski J., Serwetnyk T., *Ukraina bliżej NATO*, „Rzeczpospolita" Nr 133, 8 czerwca 2004.
Pudło K., *Polityka państwa polskiego wobec ludności ukraińskiej (1944-1991),* „Sprawy Narodowościowe", t. 2, 1993.
Radzik R., *Co to jest naród?,* „Znak" Nr 3 (502), 1997.
Radzik R., *Od zbiorowości etnicznej do wspólnoty narodowej. Podstawowe pojęcia układu etniczno-narodowego w Europie Środkowo-Wschodniej,* „Studia Socjologiczne" Nr 2, 1999.
Radziwinowicz W., *Błędny slalom- mówi Borys Tarasiuk*, „Gazeta Wyborcza" Nr 299, 24-26 grudnia 2003.
Radziwinowicz W., *Ukraina bananowa?,* „Gazeta Wyborcza" Nr 303, 31 grudnia-1 stycznia 2003-2004.
Radziwinowicz W., Wojciechowski M., *Bój o konstytucję*, „Gazeta Wyborcza" Nr 299, 24-26 grudnia 2003.
Radziwinowicz W., Wojciechowski M., *Rewolucja kijowska*, „Gazeta Wyborcza" Nr 274, 23 listopada 2004.
Regionalism In Ukraine: rethinking through the prism of social identities and group loyalties, Ukrainian Socium, Nr 4 (67) 2018.
Republika która trwała tylko 8 godzin, „Nowy Dziennik", 5 czerwca 1939 r. wyd. wieczorne.
Reszka P., *Kijów w śniegu i w wolności*, „Rzeczpospolita" Nr 276, 25 listopada 2004.
Riabczuk M., *No to kim są ci ludzie?* „Kultura Enter" Nr 18/19, styczeń/luty 2010.
Riabczuk M., *Polska/Ukraina: emocje, stereotypy, pojednanie,* „Kultura Liberalna" wrzesień 2009.
Riabczuk M., *Ukraina to dla Polski kraj specjalny*, „gazeta.pl", 6 stycznia 2010.
Rocznica zbrodni na Wołyniu-Pamięć i pojednanie, Komunikat z badań: Centrum Badania Opinii Społecznej, BS/117/2003, Warszawa, lipiec 2003.
„Rocznik Wschodni" Nr 8, Rzeszów 2002.
Rogoża J., *Ukraina: od dekomunizacji do derusyfikacji,* Prace Ośrodka Strudiów Wschodnich 17 czerwca 2022.
Rosefielde S., *Russia 2084: The Treadmil of Muscovite Radical Reform,* red. Larsson R., conference: *"Whiter Russia?"* Sztokholm 6-7 maja 2004, FOI Strategiskt Forum, Memo 1002, wrzesień 2004.
Rotfeld A.D., *Polityka suwerennej Polski w niestabilnym świecie,* „Sprawy Międzynarodowe" Nr 4, Warszawa 2008.
Rotfeld A.D., *Polska-Rosja. Poszukiwanie tożsamości. Podobieństwa i różnice*, „Debaty Artes Liberales", t. XI, Warszawa 2017.
Rozmowa z A. Cieszkowskim, *Partnerstwo Wschodnie przez pryzmat szans*, Nowa Europa Wschodnia, Nr 2 (XVI)/2011.
Rozmowa z S. Cioskiem, byłym ambasadorem RP w Rosji i na Ukrainie, Polsat News, 8 kwietnia 2014. Tekst w posiadaniu autora pracy.

Rozmowa z W. Czałym, *Miejsce Ukrainy jest w Unii*, Nowa Europa Wschodnia, Nr 3-4 (XVII-XVIII)/2011.
Rozmowa z ks. T. Isakowicz-Zaleskim. Brzozów, Brzozowski Dom Kultury, 26 kwietnia 2014. Tekst w posiadaniu autora pracy.
Rozmowa z W. Fesenką, *Władza ma kompleks Majdanu,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 2 (XVI)/2011.
Rozmowa z L. Finbergiem, *Program pozytywny,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 1 (XXXIII)/2014.
Rozmowa z J. Hrycakiem, *Iwan Franko-agent postępu,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 6 (XX)/2011.
Rozmowa z A. Kwaśniewskim, *Trzy Ukrainy,* „Newsweek Polska" 3-9 lutego 2014.
Rozmowa z A. Kwaśniewskim, Kropka nad „i", TVN24, 4 marca 2014. Tekst w posiadaniu autora pracy.
Rozmowa z W. Makaninem, *Kiedy Sparta wygrywa z Atenami,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 1 (XXXIII)/2014.
Rozmowa z R. Sadowskim, *Realia Partnerstwa Wschodniego*, „Perspektywy Europejskie" Nr 1, 2012.
Rozmowa z B. Sienkiewiczem, Program „Kropka nad i", TVN24, 4 marca 2014. Tekst w posiadaniu autora pracy.
Rozmowa z Z. Szczerkiem, *Stymulacja płynną wiagrą,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 2 (XXXIV)/2014.
Rozmowy i wiece, „Gazeta Krakowska" Nr 278, 27-28 listopada 2004.
Rozstrzelane Odrodzenie: Polska i Ukraina – słobożański kontekst, Almanach Polski, Materiały Międzynarodowego Sympozjum Naukowego Charków 2018 roku, t. X, Charków 2020.
Rudnicki R., *Bruksela umywa ręce*, „Dziennik Polski" Nr 273, 22 listopada 2004.
Rudnicki R., *Otwórzmy drzwi*, „Dziennik Polski" Nr 269, 17 listopada 2004.
Rudnicki R., *Ukraina trzech prezydentów*, „Dziennik Polski" Nr 275, 24 listopada 2004.
Rudnicki R., Borzęcki J., *„Polsza! Polsza!" w Kijowie*, „Dziennik Polski" Nr 277, 26 listopada 2004.
Ryba M., *Ukraina między Berlinem a Moskwą*, „Nasz Dziennik" Nr 1 (3627), 2-3 stycznia 2010.
Sadowski R., *Partnerstwo w czasach kryzysu,* Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2013.
Saleh A., *Broadening the Concept of Security: Identity and Societal Security*, „Geopolitics Quarterly 6", No 4 (2010).
Sarna A., *Precz z Kuczmą ale niech troch*ę *zostanie*, „Polityka" Nr 39, 28 września 2002.
Санченко А., Проблема ідентичності та самозбереження української нації / А. Санченко // Українознавство. 2012. No 2.
Schwarzenberg-Czerny U., *Ukraińska tożsamość w lustrze wojny. To rzadki przypadek w Europie,* „Polityka" 9 maja 2022.
Serwetnyk T., *Chwyty przedwyborcze*, „Rzeczpospolita" Nr 220, 18-19 września 2004.
Serwetnyk T., *Kuczma nie wystartuje w wyborach*, „Rzeczpospolita" Nr 163, 14 lipca 2004.
Serwetnyk T., *Media odmawiają posłuszeństwa*, „Rzeczpospolita" Nr 275, 24 listopada 2005.
Serwetnyk T., *Nie oglądajcie telewizji*, „Rzeczpospolita" Nr 251, 25 października 2005.
Serwetnyk T., *Zwyciężył Juszczenko*, „Rzeczpospolita" Nr 265, 12 listopada 2004.
Serwetnyk T., Kościński P., *Pomóc Wiktorowi Juszczence*, „Rzeczpospolita" Nr 274, 23 listopada 2004.
Serwetnyk T., Reszka P., *Groźba podziału*, „Rzeczpospolita" Nr 279, 29 listopada 2004.
Shcherbak I., *Identities research traditions in contemporary Ukrainian sociology: Focuses and contexts*. Ukrainian Sociological Journal, (23), V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv 2020.

Shils E., *Naród, narodowość, nacjonalizm*, „Sprawy Narodowościowe" Nr 1 (8), t.5, 1996.
Shils E., *Primordial, personal, sacred and civil ties,* British Journal of Sociology 8 (2), 1957.
Siemaszko E., *Rzeź wołyńska: od walk do ludobójstwa,* „Rzeczpospolita" 11 lipca 2018.
Sienkiewicz B., *Ukraina na rozdrożu,* „Tygodnik Powszechny" Nr 8, 25 lutego 2001.
Siergiejewa O., *Rola marginesów etnokulturowych i społeczno-kulturowych w transformacji systemów cywilizacyjnych,* Nauki społeczne i Nowoczesność, Nr 5/2002.
Sikorski R., *Spurring on the European Project,* New Eastern Europe, No 4 (IX)/2013.
Siwiec M., *Przyjaciel Ukrainy i Izraela,* „Perspektywy Europejskie" Nr 9, 2012.
Skarga, *Zbiorowa tożsamość i zagadnienia z nią związane,* „Kultura i Społeczeństwo" Nr 3, 1998.
Skubiszewski K., *Polska Polityka zagraniczna w 1991 r.,* „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 1991" Warszawa 1993.
Sława A., *O kwestii ukraińskiej w Polsce*, „Nowe Drogi" Nr 8, 1958.
Smith A. D., *Adrian Hastings on Nations and Nationalism*, „Nation and Nationalism" Nr 9 (1), 2003.
Sobczak J., *Europejska Karta Języków Regionalnych lub Mniejszościowych jako instrument integracji międzynarodowej,* Rocznik Integracji Europejskiej Nr 3, Poznań 2009.
Solarz O., *„Nadprzyrodzone" w redefiniowaniu tożsamości Ukraińców po rewolucji godności*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne" PWSW Przemyśl, t. 19, 2019.
Solchanyk R., *Ukraińskie szanse na stabilność,* „Eurazja" Nr 1, 1997.
Sołonenko I., *Ukraina liczy na Polskę,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 2 (XVI)/2011.
Spicer E. H., *Persistent Cultural Systems: A Comparative Study of Identity Systems That Can Adopt to Contrasting Environments,* „Science" No 4011, 1971.
Sprawedływist Nr 49, grudzień 1993.
Stasiński M., *Jak Polak z Ukraińcem,* „Gazeta Wyborcza" 22 kwietnia 1997.
Stepan M., *Hasło: Kuczma, Odzew: Precz*, „Przekrój" Nr 40, 6 października 2002.
Stepyko M., *The Consolidation Potential of the Ukrainian Nation*, Strategic Panorama, No 2, 2019.
Stolarz A., Wasiliew A. (red.), *Polityka wobec pamięci w Europie Środkowo-Wschodniej i w Rosji*, Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej, R. 13, z. 2, Lublin 2015.
Stosunki polsko-ukraińskie po pomarańczowej rewolucji. Propozycje dla polskiej polityki zagranicznej. Dyskusja panelowa w Fundacji Batorego, 31 maja 2005, Warszawa 2005.
Stryjek T., *Hruszewski zdemaskowany*, Nowa Europa Wschodnia, Nr 3-4/2012.
Stryjek T., *Through Memory to Integrity. The Case of Ukraine. What 1991 Meant for Ukrainians Before 2014 and what it Means Today*, „Studia Polityczne", Nr 3, t. 45, Warszawa 2017.
Stryjek T., *W kręgu różnić i nieporozumień. Zachód i państwa Wschodu wobec wyzwania budowy wspólnej narracji o dziejach Europy w XX wieku,* „Studia Socjologiczno-Polityczne", Warszawa 2(13)/2020.
Studenna-Skrukwa M., *Ukraiński Donbas. Oblicza tożsamości regionalnej,* Wydawnictwo Nauka i Innowacje, Poznań 2014.
Suchcitz A., Maik L., Rojek W., *Wybór dokumentów do dziejów polskiego uchodźstwa niepodległościowego 1939-1991*, Nr 87, Nr 119, Londyn 1997.

Sysyn F. E., *Concepts of Nationhood in Ukrainian History Writing 1620-1690,* Harvard Ukrainians Studies, t. 10, Nr 3-4, December 1986.
Szacki J., *O narodzie i nacjonalizmie*, „Znak" Nr 3 (502), 1997.
Szawłowski R., *Rafał Lemkin – twórca pojęcia „ludobójstwo" i główny architekt Konwencji z 9 XII 1948 (w czterdziestolecie śmierci)*, „Państwo i Prawo" zeszyt 10, 1999.
Szeptycki A., *Brzemię Kremla,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 3-4 (XVII-XVIII)/2011.
Szeptycki A., *Ukraina jako państwo postkolonialne?* „Sprawy Międzynarodowe" Nr 1, Warszawa 2011.
Szmyd Z., *Stosunki z Ukrainą*, „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej", Warszawa 2000.
Szostkiewicz A*., Haj żywe Papa*, „Polityka" Nr 26, 30 czerwca 2001.
Szostkiewicz A*., Kto ty jesteś?,* „Polityka" Nr 27, 7 lipca 2001.
Szostkiewicz A., *Tam szum Dniestru. Ukraina dla Polski: partner czy garb?*, „Polityka" Nr 44, 28 października 2000.
Szumiło M., „*Pomarańczowa rewolucja" na Ukrainie w kontekście historyczno-kulturowym,* „Konteksty Społeczne", t. 1, Nr 1, 2013.
Świat nie uwierzył, „Dziennik Polski" Nr 276, 25 listopada 2004.
Świeboda P., *Partnerstwo Wschodnie umarło, niech żyje Partnerstwo Wschodnie!,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 2 (XVI)/2011.
Tojfel H., za: R. Brown, *Social identity theory. Past achievements, current problems and future challenges,* „European Journal of Social Psychology" Nr 6 (30), 2000.
Tomaszewski J., *Mniejszości narodowe w prawie polskim 1918-1939,* „Więź" Nr 2, 1997.
Torbakow I., *Swój czy obcy? Stereotyp Ukraińca w Rosji XVII-XVIII wieku*, „Między Sąsiadami", t. 8, 1998.
Trwa próba sił, „Gazeta Krakowska" Nr 281, 1 grudnia 2004.
Trzeciak Ł., *O Kresach uwag kilka, Kresy romantyczna nostalgia czy polityczna szansa?,* „Myśl.pl", jesień 2009.
Turczyński P., *Polityka Unii Europejskiej wobec Ukrainy*, „Sprawy Międzynarodowe" Nr 4-6, Warszawa 2005.
Turkowski A., *Ukraina na rozdrożu. Znowu,* „Perspektywy Europejskie" Nr 6/7 2012.
Ukraina na progu wojny domowej, „Gazeta Krakowska" Nr 274, 23 listopada 2004.
Ukraina obawia się Polski w NATO, „Rzeczpospolita" Nr 283, 6 grudnia 1994.
Urbanowicz J., *Kierunek Moskwa*, „Wprost" Nr 12, 31 marca 2002.
Wakar W., *Rozwój terytorialny narodowości polskiej,* „Statystyka narodowościowa Kresów Wschodnich", t.3, Kielce 1917.
Waszczyńska I., *Regionalizm na Ukrainie: przemyślenie przez pryzmat tożsamości społecznych i lojalności grupowych*, „Ukraińskie Społeczeństwo" 2018, Nr 4 (67).
Waszczyńska K., *Wokół problematyki tożsamości*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego" Nr 6, Płock 2014.
Watulewicz J., *Z pamiętników proboszcza łac. w Felsztynie skreślonych w latach wojny światowej 1914-1919,* „Rocznik Przemyski", t. 3, Przemyśl 1923.
Wawrzonek M., *Polak-Ukrainiec: dwa bratanki?*, „Tygodnik Powszechny" Nr 10, 11 marca 2001.

Way L. A., *Authoritarian State Building and the Sources of Regime Competitiveness in the Fourth Wave. The case of Belarus, Moldova, Russia, and Ukraine,* "World Politics" 2005, Vol. 57, No 2, 255-257.
Wągrowska M., *Co można zrobić dla Ukrainy,* „Rzeczpospolita" Nr 82, 8 kwietnia 1997.
Вербовий М., *Україна напередодні президентських виборів,* „Ваш вибір", додаток до „Наше Слово", 17 X 2004.
Wiara w zwycięstwo, „Dziennik Polski" Nr 276, 25 listopada 2004.
Wiener A., *Constructivist Approaches in International Relations Theory: Puzzles and Promises,* „Constitutionalism Webpapers" Nr 5, 2006.
Wierzbicki A., *Białoruś i Ukraina między Rosją a Unią Europejską,* „Polityka Wschodnia" 1-2/2003.
Wilczak J., *Biała dama, czarna dama,* „Polityka" Nr 51, 18 grudnia 2004.
Wilczak J., *Do Unii czy do Rosji?,* „Polityka" Nr 11, 15 marca 2003.
Wilczak J., *Nie jestem samotny*, „Polityka" Nr 27, 3 lipca 1999.
Wilczak J., *Paweł Szeremet nie żyje. Czy jego zabójcy chodziło o uciszenie mediów na Ukrainie?,* „Polityka" 20 lipca 2016.
Wilczak J., *Pomarańczowa alternatywa*, „Polityka" Nr 44, 30 października 2004.
Wilczak J., *Przedwiośnie,* „Polityka" Nr 15, 13 kwietnia 2002.
Wilczak J., *Rewanż niebieskich*, „Polityka" Nr 30, 29 lipca 2006.
Wilczak J., *Talia Julii,* „Polityka" Nr 7, 19 lutego 2005.
Wilczak J., *Wolna Strefa*, „Polityka" Nr 9, 3 marca 2001.
Wildstein B., *Fetysz „okrągłego stołu",* „Rzeczpospolita" Nr 282, 2 grudnia 2004.
Wilson A., *Elements of a Theory of Ukrainian Ethno-National Identites,* "Nations and Nationalism" 1998.
Wilson A., *Elements of a Theory of Ukrainian Ethno-National Identites,* "Nations and Nationalism" Nr 1, t.8, 2002.
Witaszek Z., *Miejsce i rola sondaży w badaniu opinii społecznej,* Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej Nr 4 (171), 2007.
Władzy zadrżą kolana, „Rzeczpospolita" Nr 60, 12 marca 2001.
Wojciechowski M., *Chłopcy z donieckiej ferajny*, „Gazeta Wyborcza" Nr 279, 30 listopada-1 grudnia 2002.
Wojciechowski M., *Co zrobiłeś z Gongadze?*, „Gazeta Wyborcza" Nr 296, 20 grudnia 2000.
Wojciechowski M., *Leonid znów górą*, „Gazeta Wyborcza" Nr 125, 30 maja 2001.
Wojciechowski M., *Lepiej rozmawiać*, „Gazeta Wyborcza" Nr 243, 17 października 2002.
Wojciechowski M., *Skręt Kuczmy*, „Gazeta Wyborcza" Nr 174, 27 lipca 2004.
Wojciechowski M., *Wystarczy mi tyle władzy, ile mam,* „Gazeta Wyborcza" Nr 8, 10 stycznia 2003.
Wojtkowiak S., *Tendencje globalistyczne a sprawa zachowania polskiej integralności i tożsamości narodowej*, „Res Humana" Nr 2-3/2005.
Wołowski P., *Kijów chce, ale się boi,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 6 (XIV)/2010.
Wołowski P., *Ukraina. Inne spojrzenie*, Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2003.
Wołowski P., *Ukraina a NATO,* Nowa Europa Wschodnia, Nr 1 (XXI)/2012.

Wrzosek W., *Idea kultury materialnej F. Braudela,* „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" Nr 2, 1994.
Wypowiedz S. Fule, Komisarza ds. rozszerzenia i polityki sąsiedztwa na posiedzeniu Delegacji Euronest PE, Bruksela 28 maja 2013, tekst w posiadaniu autora pracy.
Wywiad z A. Kwaśniewskim, *Stosunki polsko-ukraińskie w nowej Europie*, „Stosunki Międzynarodowe" wrzesień 2011.
Wywiad z J. E. Ambasadorem Ukrainy w Warszawie O. Motsykiem, „Stosunki Międzynarodowe" listopad 2009.
Wywiad z profesorem A. Ajnekielem, „Rzeczpospolita" Nr 161, 12-13 lipca 2003.
Wywiad z J. Szczerbakiem, Zygzakami, ale do przodu, Nowa Europa Wschodnia, Nr 3-4 (XVII-XVIII)/2011.
Wywiad z O. Zabużko, Ukraińskie stajnie Augiasza, Nowa Europa Wschodnia, Nr 5 (XIX)/2011.
Yakovenko, N., *About historical memory and historical tradition of Ukrainian People,* Independent Cultural Magazin JiDuchilitera, No 22/2001.
Z Bohdanem Hudem rozmawia Tomasz Lachowski, *O Wołyniu, drogach, które do niego doprowadziły, rozmawiajmy wyłącznie na podstawie dokumentów*, „Obserwator Międzynarodowy", 30 grudnia 2018.
Zełenski: *Ukraina potrzebuje żywych bohaterów,* „Rzeczypospolita" 16 maja 2022.
Zeszyty historyczne Nr 90, Paryż 1989.
Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historyczne 146, 4/2019.
Ziemba A. A., *Kanadyjscy Ukraińcy wobec konfliktu polsko-ukraińskiego 1918-1923*, „Przegląd Polonijny" Nr 2, 1991.
Zięba A. A., *Ukraina-państwo sezonowe? Współpraca polsko-ukraińska: czego pragniemy i czym dysponujemy?,* „Arcana" Nr 20, 1998.
Zięba A. A., *Ukraińcy w oczach Polaków (wiek XX),* „Dzieje Najnowsze" Nr 2, 1995.
XXIII Ogólnoukraińska konferencja naukowo-praktyczna, „Studia Ukraińskie w Systemie Edukacji Narodowej Nauki, Polityka Humanitarna Państwa, Nr 12 1 (78) 2021.

Wykaz źródeł internetowych

http://www.abcukraina.pl/ukraina-informacje-podstawowe/flaga-godlo-i-hymn-ukrainy.html. Strona odwiedzona 12 stycznia 2014.

https://apcz.umk.pl/HiP/article/download/35417/30760/86874 Strona odwiedzona 10 maja 2022.

https://apostrophe.ua/ua/article/politics/2021-08-05/kto-myi-portret-ukraintsev-glazami-ukraintsev/41111?amp Strona odwiedzona 4 lipca 2022.

http://web.archive.org/web/20100129161655/http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/language Strona odwiedzona 4 czerwca 2022.

https://www.atlanticcouncil.org/event/register-now-2022-distinguished-leadership-awards/ Strona odwiedzona 8 czerwca 2022.

https://www.bankier.pl/wiadomosc/Studenci-z-Ukrainy-stanowia-najwiekszy-odsetek-na-uczelniach-w-Polsce-8074092.html Strona odwiedzona 16 marca 2021.

https://censor.net.u-a/news/359700/voyina-rossii-protiv-ukrainy-prevrashchaetsya-v-globalnoyu-vojnu-jelche-nko/ Strona odwiedzona 12 marca 2019.

https://chornomorka.com/archive/22348-22349/a-15929.html Strona odwiedzona 5 lipca 2022.

https://dan-news.info/politics/predstaviteli-dnr-lnr-i-reginov-ukrainy-obyavili-v-donecke-o-sozdanii-gosudarstva-malorossiya.html Strona odwiedzona 23 czerwca 2022.

https://dif.org.ua/category/analytics Strona odwiedzona 5 maja 2022.

http://dif.org. ua/ua/publications/press-relizy/protestni-nastroi-v-uukraini.html z 20 lutego 2015.

https://doi.org/10.15407/socium2018.03 Strona odwiedzona 28 listopada 2021.

https://doi.org/10.2307/587365 Strona odwiedzona 10 lutego 2022.

https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A31998D0149
Strona odwiedzona 2 listopada 2020.

https://www.e-ir.info/2015/03/19/roots-and-features-of-modern-ukrainian-national-identity-and-nationalism/ Strona odwiedzona 11 stycznia 2021.

www.euranet.eu z 30 grudnia 2009. Strona odwiedzona 12 marca 2015.

https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+IM-PRESS+20081022IPR40408+0+DOC+XML+V0//PL Strona odwiedzona 5 czerwca 2022.

https://geopolityka.org/komentarze/264-dwie-ukrainy-kreole-kontra-aborygeni
Strona odwiedzona 6 marca 2019.

http://gnpu.edu.ua/files/naukovi%20chitanny/filologia/boiko9.htm Strona odwiedzona 4 czerwca 2022.

https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/;3913853 Strona odwiedzona 12 czerwca 2022.

http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/forum/2006-05-004 Strona odwiedzona 5 października 2012.

www.ifak.com.ua Strona odwiedzona 10 listopada 2012.

www.irf.kiev.ua Strona odwiedzona 12 listopada 2011.

http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=226&page=1 Strona odwiedzona 7 czerwca 2022.

https://kontrakty.ua/article/196931 Strona odwiedzona 5 czerwca 2022.

http://kornilov.name/staroukrainskiy-yazyik-konstitutsii-filippa-orlika/Strona odwiedzona 15 lutego 2016.

http://www.kp.ru/daily/26453/3324249/ Strona odwiedzona 12 kwietnia 2022.

http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/48. Strona odwiedzona 13 marca 2021.

https://kresy24.pl/dr-lukasz-adamski-zbrodnia-wolynska-a-relacje-polsko-ukrainskie-anatomia-problemu/
Strona odwiedzona 16 maja 2022.

https://kresy24.pl/poruszajace-przemowienie-zelenskiego-przed-brytyjskim-parlamentem/
Strona odwiedzona 4 maja 2022.

https://kresy24.pl/prawie-60-ukraincow-deklaruje-gotowosc-do-obrony-ojczyzny-z-bronia-w-reku/
Strona odwiedzona 23 czerwca 2022.

https://krytykapolityczna.pl/swiat/przyborska-bilewicz-ukraincy-dokonali-wyboru-i-sa-za-to-gotowi-oddac-zycie/ Strona odwiedzona 24 czerwca 2022.

http://krytyka.com/ua/articles/dvi-ukrayiny-kinets-ambivalentnosty Strona odwiedzona 7 czerwca 2022.

https://ksiazki.wp.pl/wojna-o-jezyk-ukraincy-ze-wschodu-porzucaja-rosyjski-6774456489134688a. Strona odwiedzona 24 czerwca 2022.

http://litopys.org.ua/kasian/kas.htm. Strona odwiedzona 6 czerwca 2022.

http://litopys.org.ua/kostomar/kos38.htm Strona odwiedzona 12 marca 2022.

http://litopys.org.ua/hrushrus/iur.htm Strona odwiedzona 12 marca 2022.

https://litopysupa.com/ Strona odwiedzona 12 marca 2021.

http://lug-info.com/search/r/q/axMeToB?page=1 Strona odwiedzona 23 czerwca 2022.

https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsy/02_2008/08mkvzvu.pdf
Strona odwiedzona 11 maja 2020.

https://www.miesiecznik.znak.com.pl/7052014z-jaroslawem-hrycakiem-rozmawiaja-tomasz-horbowski-i-piotr-kosiewskiukraina-to-codzienne-doswiadczenie/ Strona odwiedzona 18 marca 2020.

http://www.lemkounion.republika.pl/wywiad.html Strona odwiedzona 5 maja 2016.

https://nubip.edu.ua/node/11092 Strona odwiedzona 12 maja 2022.

http://ohistorie.eu/tag/ihor-iljuszyn/?print=print-searchStrona odwiedzona 14 kwietnia 2022.

https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1210453%2Ceksperci-ukraina-zostanie-calkowicie-zderusyfikowana.html Strona odwiedzona 15 czerwca 2022.

https://www.pism.pl/publikacje/Sytuacja_spoleczna_na_okupowanych_terytoriach_Donbasu
Strona odwiedzona 7 czerwca 2022.

https://oko.press/jak-ukrainska-tozsamosc-pozwala-bronic-sie-przed-rosja/ Strona odwiedzona 12 maja 2022.

https://ossolineum.pl/index.php/aktualnosci/zbiory-lwowskie/ Strona odwiedzona 23 marca 2022.

https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-06-17/ukraina-od-dekomunizacji-do-derusyfikacji#_ftnref10 Strona odwiedzona 25 czerwca 2022.

Peacepalacelibrary.nl Strona odwiedzona 8 maja 2022.

http://www.polskieradio.pl/trojka/salon/default.asp?ID=2146 Strona odwiedzona 14 stycznia 2016.

https://pon.org.ua/novyny/9234-stanovyshche-molodi-v-ukraini-2021-nove-sociologichne-doslidzhennia.html Strona odwiedzona 4 lipca 2022.

https://www.prawo.pl/student/studenci-z-ukrainy-na-polskich-uczelniach-dane-2022,515054.html
Strona odwiedzona 3 czerwca 2022.

http://www.pwin.pl/Publikacje/biu3_151.pdf Strona odwiedzona 12 listopada 2020.

www.razumkov.org.ua. Strona odwiedzona 5 maja 2022.

https://shron3.chtyvo.org.ua/Dontsov/Natsionalizm_vyd_1926.pdf? Strona odwiedzona 23 marca 2022.

https://www.spectator.co.uk/article/full-text-putin-s-declaration-of-war-on-ukraine
Strona odwiedzona 4 kwietnia 2022.

http://www.spilka.pt/uk/2009-04-25-23-26-34/4378-jaroslav-gritsak-tsinnosti-mozhna-namastiti-na-hlib?fb_ref=Default Strona odwiedzona 7 czerwca 2022.

http://stmm.in.ua/archive/ukr/2019-4/9.pdf Strona odwiedzona 12 lutego 2021.

https://web.archive.org/web/20140317182201/http://www.cfr.org/arms-control-disarmament-and-nonproliferation/budapest-memorandums-security-assurances-1994/p32484
Strona odwiedzona 12 listopada 2020.

http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=86 Strona odwiedzona 2 lutego 2016.

https://pl.wikipedia.org/wiki/Pami%C4%99%C4%87_o_zbrodniach_OUN_i_UPA
Strona odwiedzona 12 maja 2022.

http://www.rb.com.ua/upload/medialibrary/PRSMIENGL2011.pdf. Strona odwiedzona 2 lutego 2016.

http://www.rb.com.ua/upload/IS.pdf Strona odwiedzona 2 lutego 2016.

https://www.rp.pl/artykul/1094422-Krym-odchodzi-do-Rosji.html Strona odwiedzona 7 czerwca 2022.

https://resetobywatelski.pl/bianka-zalewska-ukraina-stala-sie-symbolem-walecznosci-i-mestwa/ Strona odwiedzona 17 czerwca 2022.

http://www.telekritika.ua/doc/images/news/69769/%20%D1%80%D0%B5%D0%B9%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3%20Jan2012.xlsx? Strona odwiedzona 4 stycznia 2016.

http://www.tryzub.pl/articles.php?id=18. Strona odwiedzona 19 stycznia 2016.

http://www3.uj.edu.pl/acta/9702/12.html Strona odwiedzona 15 maja 2013.

www.3rnatolin.eu Strona odwiedzona 12 maja 2022.

https://ukrainoznawstwo.uj.edu.pl/aktywnosc-studencka Strona odwiedzona 21 maja 2020.

http://uamoderna.com/images/archivv/12_2/8_UM_12_2_Statti_Sereda.pdf
Strona odwiedzona 12 maja 2022.

http://uamoderna.com/images/archiv/12_2/5_UM_12_2_Statti_Chernysh_Malanchuk.pdf
Strona odwiedzona 12 maja 2022.

http://uamoderna.com/images/archiv/12_2/3_UM_12_2_Forum.pdf Strona odwiedzona 12 maja 2022.

http://www.umg.ua/blog_pattern/57.html Strona odwiedzona 5 lipca 2022.

http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/ Strona odwiedzona 4 grudnia 2016.

http://www.ukrstat.fov.ua/Perepis/PidsPer.html. Strona odwiedzona 12 listopada 2016.

http://www.unian.ua/war/1176234-u-donetsku-mij-boyovikami-zavyazalasya-perestrilka-15-zagiblih-i-desyatki-poranenih-rozvidka.html Strona odwiedzona 12 kwietnia 2022.

http://www.unian.ua/war/1175107-misiya-obse-zafiksuvala-zrostannya-aktivnosti-v-rayoni-aeroportu-donetska.html Strona odwiedzona 12 kwietnia 2022.

http://www.youtube.com-watch?-v=7DZNQUxd6Rg/ Strona odwiedzona 12 marca 2019.

https://www.youtube.com/watch?v=MAmpcGPh6Vo Strona odwiedzona 8 maja 2022.

https://www.youtube.com/watch?v=MAmpcGPh6Vo Strona odwiedzona 8 maja 2022.

https://zbrodniawolynska.pl/zw1/czytelnia/czytelnia-1/171, Grzegorz-Hryciuk-Ludobojstwo-w-Arkadii-czystka-etniczna-na-Wolyniu-i-w-Galicji-W.html Strona odwiedzona 12 grudnia 2021.

www.kennan.kiev.ua/kkp/content/conf06/papers/Mykhed.html Strona odwiedzona 22 grudnia 2013.

www.political-studies.com Strona odwiedzona 12 stycznia 2014.

https://web.archive.org/web/20110521190059/http://www.rada.gov.ua/const/conengl.htm#r1 Strona odwiedzona 10 maja 2022.

https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/prof-bohdan-hud-nie-wolyn-czy-bandera-sa-problemem-ale-odzierajaca-z-godnosci-granica/5fxvzjx.amp Strona odwiedzona 10 lipca 2022.

http://wiadomosci.wp.pl/kat,1347,title,Ukraina-spis-ludnosci-bez szczerosci,wid,221928,wiadomosc.html?ticaid=1f0e7 Strona odwiedzona 14 grudnia 2016.

https://wiez.pl/2022/06/09/ukraina-jest-znacznie-mniej-eurosceptyczna-niz-sama-unia-europejska/ Strona odwiedzona 8 czerwca 2022.

Spis tabel i wykresów

Spis tabel

Tabela 1. Charakterystyki demograficzne osób badanych w 2014 roku 62

Tabela 2. Charakterystyki demograficzne osób badanych w 2022 roku 64

Tabela 3. Emocjonalny stosunek do narodowości 376

Tabela 4. Język w codziennych kontaktach 377

Tabela 5. Częstotliwość spotkań z obywatelami Ukrainy w Polsce 378

Tabela 6. Częstotliwość odwiedzania rodziny na Ukrainie 378

Tabela 7. Emocjonalny stosunek do narodowości 379

Tabela 8. Język w codziennych kontaktach 380

Tabela 9. Częstotliwość odwiedzania rodziny na Ukrainie 381

Tabela 10. Zaangażowanie w działalność społeczną respondentów 382

Tabela 11. Słowny opis własnej osoby 383

Tabela 12. Znaczenie kultywowania tradycji 384

Tabela 13. Udział członków rodziny respondentów w wydarzeniach historycznych Ukrainy 384

Tabela 14. Rozmowy na tematy związane z historią Ukrainy 389

Tabela 15. Obecność symboli narodowych lub innych przedmiotów związanych z historią narodu 391

Tabela 16. Zestawienie symboli narodowych obecnych w domach 391
Tabela 17. Kultywowanie tradycji ukraińskiej.....392
Tabela 18. Deklaracje respondentów dotyczące czytania książek związanych z historią Ukrainy 392
Tabela 19. Znajomość pochodzenia nazwy „Ukraina” 393
Tabela 20. Znajomość historii państwa ukraińskiego 393
Tabela 21. Stosunek wobec integracji Ukrainy z Unią Europejską 396
Tabela 22. Emocjonalny stosunek wobec Unii Europejskiej 399
Tabela 23. Zainteresowanie sprawami Paktu Północnoatlantyckiego 400
Tabela 24. Emocjonalny stosunek wobec Paktu Północnoatlantyckiego.....400
Tabela 25. Porównanie opinii w odniesieniu do zagadnień społecznych 401
Tabela 26. Udział w uroczystościach państwowych 406
Tabela 27. Unia Europejska a ukraińska suwerenność 406
Tabela 28. Duma z przynależności do narodu ukraińskiego.....407
Tabela 29. Zainteresowanie sprawami społecznymi na Ukrainie 407
Tabela 30. Autorytety dla ukraińskiego społeczeństwa 408
Tabela 31. Największe zagrożenie wpływające na niszczenie ukraińskiej tożsamości narodowej 409
Tabela 32. Zaufanie wobec instytucji publicznych 410
Tabela 33. Emocjonalny stosunek do określenia „prawica” 411
Tabela 34. Emocjonalny stosunek do określenia „lewica” 411
Tabela 35. Emocjonalny stosunek do określenia „dyktatura”.....411
Tabela 36. Emocjonalny stosunek do określenia „demokracja” 412
Tabela 37. Emocjonalny stosunek do określenia „suwerenność” 412
Tabela 38. Emocjonalny stosunek do określenia „wybory”.....412
Tabela 39. Emocjonalny stosunek do określenia „rewolucja” 413
Tabela 40. Emocjonalny stosunek do określenia „telewizja” 413
Tabela 41. Emocjonalny stosunek do określenia „Internet” 414
Tabela 42. Emocjonalny stosunek do określenia „socjalizm”.....414
Tabela 43. Emocjonalny stosunek do określenia „Związek Radziecki” 414
Tabela 44. Emocjonalny stosunek do określenia „Unia Europejska” 415
Tabela 45. Emocjonalny stosunek do określenia NATO 415
Tabela 46. Emocjonalny stosunek do określenia „integracja” 415
Tabela 47. Emocjonalny stosunek do określenia „liberalizm”.....416

Tabela 48. Emocjonalny stosunek do określenia „prawosławie” 416
Tabela 49. Emocjonalny stosunek do określenia „Unia Celna przestrzeni postradzieckiej”..... 416
Tabela 50. Wpływ świadomości obywatelskiej na tożsamość narodową..... 417
Tabela 51. Czynniki wpływające na kształtowanie się ukraińskiej tożsamości narodowej..... 420
Tabela 52. Miejsce zamieszkania a przynależność narodowa 422
Tabela 53. Polityka ukraińskich prezydentów 423
Tabela 54. Występowanie podziału terytorialnego Ukrainy..... 424
Tabela 55. Poczucie terytorialnej więzi społecznej 424
Tabela 56. Ocena „Pomarańczowej Rewolucji” 425
Tabela 57. Udział badanych studentów w wyborach powszechnych 425
Tabela 58. Wpływ demokratycznych przemian na świadomość narodową 426
Tabela 59. Zestawienie kategorii wraz z uporządkowanymi odpowiedziami w temacie skojarzeń z Ukrainą 429
Tabela 60. Utożsamianie się ze stwierdzeniami dotyczącymi spraw społecznych..... 431
Tabela 61. Znaczenie Ukrainy 435
Tabela 62. Znaczenie Unii Europejskiej 435

Spis wykresów

Wykres 1. Model zależności między badanymi zmiennymi 52
Wykres 2. Wydarzenie historyczne pozytywnie wpływające na proces kształtowania ukraińskiej tożsamości narodowej 386
Wykres 3. Wydarzenie historyczne negatywnie wpływające na proces kształtowania ukraińskiej tożsamości narodowej 389
Wykres 4. Cechy osobowości typowego Ukraińca/Ukrainki 394
Wykres 5. Cechy osobowości typowego Europejczyka/ Europejki 395
Wykres 6. Poziom sympatii do wybranych społeczeństw 397
Wykres 7. Kryteria przynależności do narodu ukraińskiego 398
Wykres 8. Opis kategorii określających „tożsamość europejską" 403
Wykres 9. Rozumienie tożsamości europejskiej 404
Wykres 10. Rozumienie pojęcia „tożsamość polityczna" 405
Wykres 11. Rozumienie pojęcia „tożsamość narodowa" 427
Wykres 12. Analiza porównawcza wyników skojarzeń z Ukrainą 430
Wykres 13. Zestawienie kategorii wraz z uporządkowanymi odpowiedziami w temacie skojarzeń z Europą Zachodnią 433
Wykres 14. Analiza porównawcza wyników skojarzeń z Europą Zachodnią...434

Aneks

Kwestionariusz ankiety

Nazywam się Iwona Słota i przeprowadzam badania socjologiczne na temat tożsamości narodowej wśród młodych Ukraińców studiujących w południowo-wschodniej Polsce.
W związku z powyższym zwracam się do Pana(i) z prośbą o wypełnienie poniższej ankiety, która jest anonimowa, a jej wyniki posłużą mi wyłącznie do celów naukowych.

Proszę o szczere odpowiedzi, gdyż każda informacja będzie dla mnie cenna.

1. Proszę napisać maksymalnie pięć określeń charakteryzujących Pana(i) osobę mając na uwadze na przykład wykonywany zawód, wykształcenie, status rodzinny, wiek, płeć, narodowość, działalność społeczną, pracę, zainteresowania, hobby (np. jestem rolnikiem):

2. Jaki jest Pana(i) emocjonalny stosunek do narodowości. Proszę określić za kogo się Pan(i) uważa. Proszę zakreślić jedną odpowiedź:
   Ukrainiec
   Rosjanin
   Europejczyk
   Ktoś inny

3. Jakim językiem najczęściej posługuje się Pan(i) podczas rozmowy w codziennych kontaktach z wybranymi grupami społecznymi. Proszę wstawić „x” w odpowiednie rubryki:

	j. ukraiński	j. rosyjski	j. polski	Inny
A. ze znajomymi				
B. z rodzicami				
C. z dziadkami				
D. z rówieśnikami				
E. z rodzeństwem				
F. z nieznajomymi				

4. Czy mieszkając obecnie w Polsce spotyka się Pan(i) z obywatelami Ukrainy? Proszę zakreślić jedną odpowiedź.
   spotykam się codziennie, prawie codziennie
   spotykam się przynajmniej raz w tygodniu
   spotykam się co najmniej raz w miesiącu
   spotykam się przynajmniej raz na pół roku
   nie spotykam się

5. Jak często odwiedza Pan(i) swoją rodzinę na Ukrainie? Proszę zakreślić jedną odpowiedź.
   raz w miesiącu i częściej
   raz na co najmniej trzy miesiące
   raz na pół roku
   raz w roku i rzadziej
   nie odwiedzam

6. Czy udziela się Pan(i) społecznie, działając np. w organizacjach społecznych, stowarzyszeniach, kołach zainteresowań, partiach politycznych, organizując koncerty czy debaty społeczne?
   tak
   nie

Jeśli odpowiedź nr 1, proszę napisać jakie działania podejmuje Pan(i) społecznie:

7. Proszę określić Pana(i) stosunek do kultywowania tradycji. Czy kultywowanie tradycji jest ważną wartością dla Pana(i)?
   zdecydowanie tak

raczej tak (zwłaszcza podczas świąt okolicznościowych)
raczej nie
zdecydowanie nie
trudno powiedzieć

8. Czy ktoś z Pana(i) rodziny brał czynny udział w wydarzeniach historycznych dotyczących Ukrainy? Proszę zakreślić odpowiednią odpowiedź.
   tak
   nie
   nie wiem

   Jeśli odpowiedź nr 1, proszę opisać w jakich wydarzeniach:

9. Proszę wymienić wydarzenie historyczne, które zdaniem Pana(i) miało największy wpływ na kształtowanie się tożsamości narodowej mieszkańców Ukrainy?

10. Proszę wymienić najważniejsze wydarzenie historyczne, które zdaniem Pana(i) miało negatywny wpływ na proces kształtowania się tożsamości narodowej Ukraińców ?

11. Czy u Pana(i) w rodzinie rozmawia się na tematy związane z historią Ukrainy? Proszę wskazać odpowiednią odpowiedź.
   zdecydowanie tak
   raczej tak (zwłaszcza podczas świąt i rocznic państwowych)
   raczej nie
   zdecydowanie nie

12. Kogo uważa Pan(i) za autorytet, bohatera narodowego dla ukraińskiego społeczeństwa w następujących sferach? Proszę o wymienienie po jednej osobie:
   Literatura/kultura-
   Postacie historyczne-
   Postacie współczesne-

13. Czy u Pana(i) w domu są obecne symbole narodowe (jak godło, czy flaga) lub inne przedmioty związane z historią narodu ukraińskiego (np. portrety bohaterów narodowych, książki historyczne itd.)
   tak
   nie

   Jeśli odpowiedź nr 1, proszę o ich wymienienie

14. Czy w Pana(i) domu kultywowana jest tradycja ukraińska w jakiejkolwiek formie? Proszę zakreślić jedną odpowiedź.
   zdecydowanie tak
   raczej tak
   raczej nie
   zdecydowanie nie

15. Czy czyta Pan(i) książki związane z historią Ukrainy? Proszę zakreślić jedną cyfrę:
   tak
   nie
   czasami

16. Czy Pan(i) zna pochodzenie nazwy „Ukraina”? Proszę zakreślić jedną odpowiedź:
   tak
   nie
   trudno powiedzieć

17. Czy Pan(i) zna historię państwa ukraińskiego? Proszę zakreślić jedną odpowiedź:
   tak

nie
trudno powiedzieć

18. Proszę wymienić cechę, która kojarzy się Panu(i) z typowym Ukraińcem/Ukrainką:

19. Proszę wymienić cechę, która kojarzy się Panu(i) z typowym Europejczykiem:

20. Jaki jest Pana(i) stosunek do integracji Ukrainy z Unią Europejską? Proszę zakreślić odpowiednią odpowiedź.
    jestem za
    jestem przeciw
    jest mi to zupełnie obojętne

21. Proszę wskazać, jaki jest poziom Pana(i) sympatii do:
(proszę wstawić „x" w odpowiednie miejsca)

	bardzo duży	duży	przeciętny	mały	brak opinii
A. Narodu rosyjskiego					
B. Narodu ukraińskiego					
C. Europy Zachodniej					
D. Narodu polskiego					

22. Poniżej wymieniono różne kryteria przynależności do narodu ukraińskiego. Proszę wskazać maksymalnie trzy z nich, które są Pana(i) zdaniem najbardziej zasadne:
    urodzenie się w ukraińskiej rodzinie
    posługiwanie się językiem ukraińskim
    wyznanie religijne
    posiadanie obywatelstwa ukraińskiego
    terytorium - miejsce zamieszkania
    kultywowanie tradycji ukraińskiej
    znajomość historii ukraińskiej
    szacunek do symboli narodowych
    wychowanie patriotyczne w rodzinie
    aktywność w ukraińskich organizacjach społecznych
    inne, proszę wymienić

23. Proszę określić swój stosunek emocjonalny wobec Unii Europejskiej. Proszę zakreślić odpowiednią odpowiedź.
    zdecydowanie pozytywny
    pozytywny
    ani pozytywny, ani negatywny
    negatywny
    zdecydowanie negatywny
    brak opinii

24. Czy interesuje się Pan(i) sprawami NATO? Proszę zakreślić odpowiednią odpowiedź.
    zdecydowanie tak
    raczej tak
    raczej nie
    zdecydowanie nie

25. Proszę określić swój stosunek emocjonalny wobec NATO. Proszę zakreślić odpowiednią odpowiedź.
    zdecydowanie pozytywny
    pozytywny
    ani pozytywny, ani negatywny
    negatywny

zdecydowanie negatywny
brak opinii

26. Proszę określić, z którymi z poniższych poglądów się Pan(i) zgadza, a z którymi nie i w jakim stopniu? Proszę wpisać „x” przy każdym stwierdzeniu.

	Całkowicie się zgadzam	**Zgadzam się**	**Częściowo się zgadzam**	**Ani się zgadzam, ani się nie zgadzam**	**Częściowo się nie zgadzam**	**Nie zgadzam się**	**Całkowicie się nie zgadzam**
Poglądy polityczne obywateli kształtują elity i partie polityczne, budując ich światopogląd i poczucie świadomości narodowej							
Religia jest czynnikiem, który buduje tożsamość narodową jednostki							
Posługiwanie się językiem ojczystym jest wyznacznikiem poczucia przynależności do danego narodu							
O przynależności do danego narodu decyduje miejsce zamieszkania							
Znajomość symboli narodowych i przywiązanie do nich wpływa na poczucie przynależności narodowej							
Wychowanie patriotyczne w rodzinie ma wpływ na aktywność społeczną człowieka w dorosłym życiu, kształtując jego tożsamość narodową							
Kultywowanie obrzędów i tradycji daje poczucie jedności z narodem, budując tożsamość narodową							
Posiadanie obywatelstwa danego kraju jest wyznacznikiem przynależności narodowej							
Media wpływają na kształtowanie światopoglądu jednostki							

27. Proszę określić, co dla Pana(i) oznacza „tożsamość europejska”.
Jak Pan(i) je rozumie?

28. Proszę określić, co dla Pana(i) oznacza „tożsamość polityczna”.
Jak Pan(i) je rozumie?

29. Czy bierze Pan(i) udział w uroczystościach państwowych? Proszę zakreślić jedną odpowiedź:
tak
nie
Jeśli odpowiedź nr 1, proszę napisać w jakich uroczystościach państwowych:

30. Czy Pana(i) zdaniem Unia Europejska zagraża ukraińskiej suwerenności narodowej?

Proszę zakreślić odpowiednią odpowiedź.

zdecydowanie tak
raczej tak
raczej nie
zdecydowanie nie
trudno powiedzieć

31. Czy jest Pan(i) dumny(a) z przynależności do narodu ukraińskiego?
Proszę zakreślić odpowiednią odpowiedź.

zdecydowanie tak
raczej tak
raczej nie
zdecydowanie nie
trudno powiedzieć

32. Czy interesuje się Pan(i) aktualną sytuacją społeczną na Ukrainie?
Proszę zakreślić odpowiednią odpowiedź.

zdecydowanie tak
raczej tak
raczej nie
zdecydowanie nie

33. Czy – Pana(i) zdaniem – są takie osoby, które w chwili obecnej mogą stanowić autorytet dla ukraińskiego społeczeństwa?

tak
nie
nie wiem

34. Jaka jest Pana(i) opinia na temat zakresu wolności mediów na Ukrainie. Czy wolność słowa należy (proszę wskazać jedną odpowiedź):

zwiększyć
zmniejszyć
pozostawić bez zmian
trudno powiedzieć

35. Co – Pana(i) zdaniem – jest obecnie największym zagrożeniem dla ukraińskiej tożsamości narodowej? Proszę wskazać najbardziej zasadny czynnik.

wojna domowa
dyktatura
anarchia kraju
wojna
patologia społeczna
korupcja
bieda
inflacja
rządy oligarchów
rozpad państwa
utrata suwerenności
Unia Europejska
Rosja
przestępczość
Inne

36. Które z poniższych instytucji – Pana(i) zdaniem – zasługują, a które nie zasługują na zaufanie. Proszę wstawić „x” w odpowiednie rubryki:

	Zdecydowanie tak	**Raczej tak**	**Raczej nie**	**Zdecydowanie nie**	**Trudno powiedzieć**
Parlament					
Prezydent					

Rząd					
Wojsko					
Kościół					
Media					
Uczelnie					
Urzędy					
Banki					

37. Niektóre słowa i określenia wzbudzają w ludziach różne uczucia: sympatię lub niechęć. Niektóre nie wywołują żadnych skojarzeń. Proszę określić swój stosunek do poniższych pojęć (proszę wstawić „x" w odpowiednie rubryki):

	Sympatia	**Niechęć**	**Obojętność**	**Brak opinii**
Prawica				
Lewica				
Dyktatura				
Demokracja				
Suwerenność				
Wybory				
Rewolucja				
Telewizja				
Internet				
Socjalizm				
Związek Radziecki				
Unia Europejska				
NATO				
Integracja				
Liberalizm				
Prawosławie				
Unia Celna przestrzeni postaradzieckiej				

38. Czy Pana(i) zdaniem świadomość obywatelska stanowi czynnik mobilizujący ukraińskie społeczeństwo do aktywności w życiu społecznym?
    tak
    nie
    nie mam zdania

39. Jakie czynniki – Pana(i) zdaniem – wpływają na proces kształtowania się tożsamości narodowej społeczeństwa ukraińskiego? Proszę wstawić „x" w odpowiednie rubryki:

	Istotny wpływ	**Przeciętny wpływ**	**Nieistotny wpływ**
A. Region pochodzenia			
B. Posługiwanie się językiem ukraińskim			
C. Wpływ otoczenia społecznego (rodziny, szkoły)			
D. Aktywność społeczna (działalność w organizacjach, partiach politycznych)			
E. Wychowanie patriotyczne w rodzinie			

F. Znajomość historii Ukrainy			
G. Wpływ mediów			
H. Obecność autorytetów w życiu społecznym i politycznym			
I. Religijność			
J. Kultywowanie tradycji i kultury ukraińskiej			
K. Udział w uroczystościach państwowych			
L. Posiadanie obywatelstwa ukraińskiego			
M. Przywiązanie do symboli narodowych			
N. Udział w wydarzeniach kulturalnych			
O. Wiara w jeden naród ukraiński			
P. Zainteresowanie sprawami europejskimi			
Q. Inne (wymień jakie)			

40. Czy – Pana(i) zdaniem – zamieszkanie poza granicami swojego państwa powoduje utratę przynależności narodowej? Proszę zakreślić odpowiednią odpowiedź.
    tak
    nie
    trudno powiedzieć

41. Jaką politykę –Pana(i) zdaniem – prowadził Leonid Krawczuk?
Proszę zakreślić odpowiednią odpowiedź.
    prorosyjską
    proeuropejską
    trudno powiedzieć

42. Jaką politykę –Pana(i) zdaniem – prowadził Leonid Kuczma?
Proszę zakreślić odpowiednią odpowiedź.
    prorosyjską
    proeuropejską
    trudno powiedzieć

43. Jaką politykę –Pana(i) zdaniem – prowadził Wiktor Juszczenko?
Proszę zakreślić odpowiednią odpowiedź.
    prorosyjską
    proeuropejską
    trudno powiedzieć

44. Jaką politykę –Pana(i) zdaniem – prowadził Wiktor Janukowycz?
Proszę zakreślić odpowiednią odpowiedź.
    prorosyjską
    proeuropejską
    trudno powiedzieć

45. Czy – Pana(i) zdaniem – istnieje historyczny podział na Ukrainę rosyjskojęzyczną (wschodnią) i ukraińskojęzyczną (zachodnią)?
    tak
    nie

trudno powiedzieć

46. Z jaką społecznością terytorialnie czuje się Pan(i) najbardziej związany(a)?
    z miejscowością z której pochodzę
    z regionem/obwodem
    z całym krajem
    Jeśli odpowiedź nr 2 proszę wymienić:

47. Jak ocenia Pan(i) „Pomarańczową Rewolucję" na Ukrainie?
    Proszę zakreślić odpowiednią odpowiedź.
    zdecydowanie popieram
    raczej popieram
    raczej nie popieram
    zdecydowanie nie popieram

48. Czy bierze Pan(i) udział w wyborach powszechnych?
    Proszę wskazać jedną odpowiedź:
    zawsze
    czasami
    nigdy
    brak opinii

49. Czy – Pana(i) zdaniem – demokratyczne przemiany wpływają na podniesienie ukraińskiej świadomości narodowej? Proszę zakreślić jedną odpowiedź.
    zdecydowanie przeszkadzają
    raczej przeszkadzają
    zdecydowanie pomagają
    raczej pomagają
    nie mają wpływu
    trudno powiedzieć

50. Proszę napisać czym dla Pana(i) jest tożsamość narodowa?

51. Proszę wymienić trzy słowa, które kojarzą się Panu(i) z Ukrainą?

52. Proszę powiedzieć, w jaki sposób utożsamia się Pan(i) z poniższymi stwierdzeniami dotyczącymi kwestii społeczno-politycznych na Ukrainie? Proszę wstawić „x" w odpowiednie rubryki:

	Całkowicie się zgadzam	Zgadzam się	Częściowo się zgadzam	Trudno powiedzieć	Częściowo się nie zgadzam	Nie zgadzam się	Całkowicie się nie zgadzam
A. Ukraińcy są postrzegani przez obywateli państw europejskich przez pryzmat czasów radzieckich							
B. Na Ukrainie system silnej prezydentury i centralizacji wpływa na poczucie identyfikacji z narodem							

C. Mieszkańcy zachodniej Ukrainy są bardziej nastawieni proeuropejsko niż mieszkańcy wschodniej części, przez co ich tożsamość jest kształtowana przez inne wartości							
D. Polityka zagraniczna Rosji zmierza do niszczenia ukraińskiej tożsamości narodowej							
E. Ukraińskie partie nacjonalistyczne stanowią zagrożenie dla integracji Ukrainy ze strukturami unijnymi							
F. Ukraińskie media wpływają na kształtowanie świadomości narodowej Ukraińców							
G. Unia Europejska i NATO to struktury imperialistyczne, które niszczą tożsamości narodowe							
H. Historia stoi za regionalnym zróżnicowaniem społeczeństwa ukraińskiego, wpływając na podziały regionalne wśród obywateli							
I. Integracja z Unią Europejską przyniesie Ukrainie utratę suwerenności narodowej J. Ukraina jest podzielona na część wschodnią (prorosyjską) i zachodnią (proeuropejską)							

53. Proszę wymienić trzy słowa, które kojarzą się Panu (i) z Europą Zachodnią?

54. Czym dla Pana(i) jest Ukraina? Proszę zakreślić jedną odpowiedź.
jest moją Ojczyzną
jest to kraj, w którym chcę mieszkać

jest to państwo, którego jestem obywatelem
jest to kraj moich przodków
inna odpowiedź (wymień)

55. Czym dla Pana(i) jest Unia Europejska? Proszę zakreślić jedną odpowiedź:
jest niczym moja Ojczyzna
jest to miejsce, gdzie chcę mieszkać
jest to atrakcyjna alternatywa dla Ukrainy
jest to tylko miejsce, gdzie chcę zdobyć wykształcenie
inna odpowiedź (wymień)

Dziękujemy za wypełnienie ankiety. Na zakończenie prosimy o podanie danych niezbędnych do statystycznego opracowania ankiety

Pytania socjodemograficzne

Proszę wypełnić, zakreślając odpowiednie cyfry lub wpisując dane.
M1 Płeć:
Kobieta
Mężczyzna

M2 Proszę podać wiek:

M3 Jak ocenił(a)by Pan(i) swoją sytuację materialną?
bardzo dobra
dobra
przeciętna
niezbyt dobra
zła
bardzo zła
inna odpowiedź

M4 Proszę określić swoje pochodzenie społeczne:
chłopskie
robotnicze
inteligenckie
inne

M5 Proszę określić miejsce swojego zamieszkania na Ukrainie:
miasto
wieś

M6 Jak długo przebywa/mieszka Pan(i) w Polsce?
miesiąc lub krócej
od dwóch miesięcy do pół roku
od pół roku do roku
ponad rok
ponad dwa lata
ponad trzy lata
ponad cztery lata
pięć lat i dłużej
Inna odpowiedź

M7 Jak określił(a)by Pan(i) swój stosunek do wiary ?
głęboko wierzący
wierzący
niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji
obojętny

niewierzący
zdecydowany przeciwnik religii
inne określenie (jakie? proszę wpisać)
odmowa odpowiedzi

M8 Proszę wpisać miasto, gdzie Pan(i) studiuje/uczy się w Polsce: